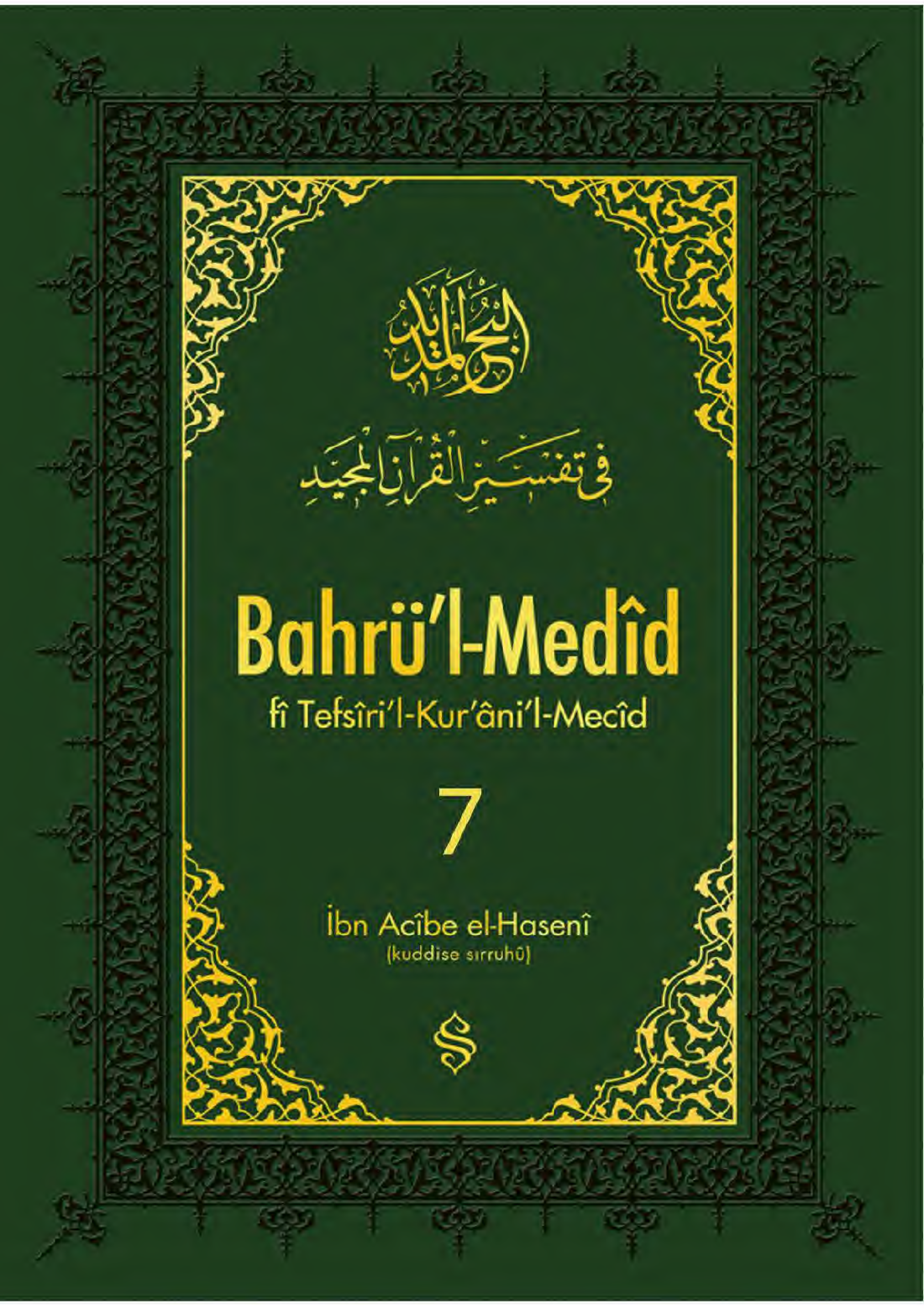

البحر المديد
في تفسير القرآن المجيد
Bahrü'l-Medîd
fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd
7
İbn Acîbe el-Hasenî
(kuddise sırruhû)

SEMERKAND: 234
Kur'an Kitaplığı: 32
yayin@semerkand.com
978-605-4565-53-5 (tk.)
ISBN: 978-605-5078-70-6

Editör
Dr. Mustafa Bahadıroğlu

Yazar : İbn Acîbe el-Haseni
Tercüme : Doç. Dr. Dilaver Selvi
Redaksiyon : Prof. Dr. Abdulaziz Hatip
Tahric : Doç. Dr. Dilaver Selvi
Dipnotlar : Doç. Dr. Dilaver Selvi
Tashih : Mehmet Günyüzlü
Adem Ürün
Kapak : Mustafa Akbulut
Yüksel Yücel
İç Tasarım : M. Vehbi Ümit
Baskı : Sistem Matbaacılık
Davutpaşa Cad.
Yılanlı Ayazma Sok. No: 8
Davutpaşa-İstanbul
Tel: 0 212 482 11 01
(yaygın dağıtım)

Ekim 2013, İstanbul
1. Baskı

GENEL DAĞITIM

TÜRKİYE: Eyüpsultan Mah. Esma Sokak No.7/A Samandıra-Sancaktepe-İstanbul
Tel: 0216 564 26 26 **Faks:** 0216 564 26 36 online satış: www.semerkandpazarlama.com

AVRUPA Erol Medien GmbH Kölner Str. 256-51149 Köln **Tel.:** 0 22 03 / 36 94 90
Fax: 0 22 03 / 36 94 910 **Online Satış:** www.onlineshop.de **E-Mail:** info@erolmedien.de

Bahrü'l-Medîd

fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd

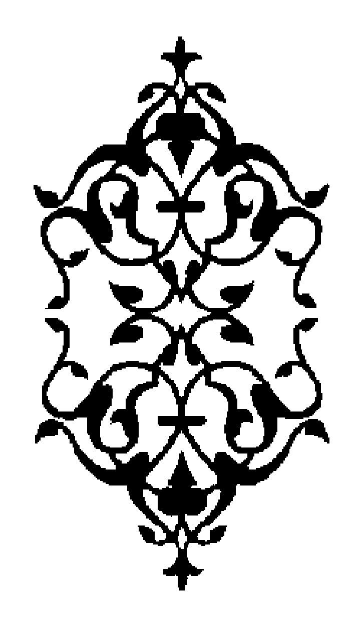
KUR'AN'IN TEFSİRİ ve TASAVVUFÎ İŞARETLERİ

7

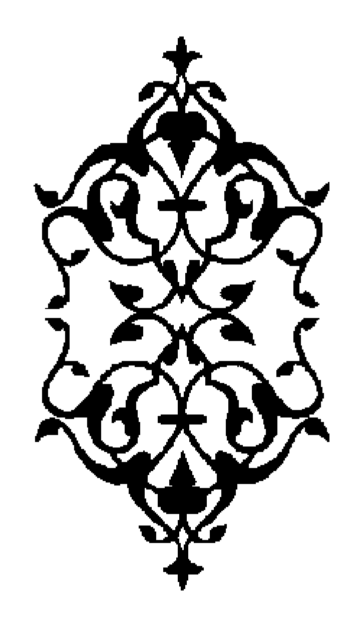
İbn Acîbe el-Hasenî [k.s]

TERCÜME
DOÇ. DR. DİLAVER SELVİ

SEMERKAND

İÇİNDEKİLER

(27) NEML SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Neml sûresi Mekke'de inmiş olup doksan üç âyettir. Âyet sayısının daha az olduğunu söyleyenler de olmuştur. Sûre bu adını, 18. âyette yer alan "en-neml" kelimesinden almaktadır. Neml, "karınca" demektir.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Önceki sûrede, *"Şüphesiz o Kur'an, âlemlerin Rabb'inin indirmesidir"* (Şuarâ 26/192) buyruldu ve peşinden gelen âyetlerde onun şeytanlar tarafından indirilmediği dile getirildi. Bu sûrenin başında da bu durum ifade edildi. *"Bunlar Kur'an'ın, açıklayıcı kitabın âyetleridir"* âyeti buna işaret etmektedir.

Cenâb-ı Hak sûreyi, kendisi ile habibi arasındaki bir işaretle başlatarak şöyle buyurdu:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

طٰسٓ تِلْكَ اٰيَاتُ الْقُرْاٰنِ وَكِتَابٍ مُبِينٍۙ ﴿١﴾ هُدًى وَبُشْرٰى لِلْمُؤْمِنِينَۙ
﴿٢﴾ اَلَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلٰوةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ وَهُمْ بِالْاٰخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ
﴿٣﴾ اِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ زَيَّنَّا لَهُمْ اَعْمَالَهُمْ فَهُمْ يَعْمَهُونَۜ ﴿٤﴾
اُو۬لٰٓئِكَ الَّذِينَ لَهُمْ سُٓوءُ الْعَذَابِ وَهُمْ فِي الْاٰخِرَةِ هُمُ الْاَخْسَرُونَ ﴿٥﴾

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. ***Tâ Sîn. Bunlar Kur'an'ın ve açıklayıcı kitabın âyetleridir.***

2. ***Onlar, müminler için bir hidayet rehberi ve müjdedir.***

3. ***O müminler, namazı hakkıyla kılarlar, zekâtı verirler ve ahirete kesin olarak inanırlar.***

4. ***Şüphesiz biz, ahiret hayatına inanmayanların işlerini kendilerine güzel gösteririz; onun için şaşkınlık içinde bocalayıp dururlar.***

5. ***İşte onlar, kendileri için kötü bir azap bulunan kimselerdir. Ahirette en çok zarara uğrayanlar da onlardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Tâ Sîn."* Manası, ey Tâhir (Ey tertemiz olan zat), ey seyyid (ey efendi) demektir.

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: *"Tâ Sîn,* Allah Teâlâ'nın isimlerinden biridir."[1]

Allah Teâlâ bu ismine yemin ederek bu sûrenin âyetlerinin Kur'an ve hakkı açıklayan kitaptan olduğunu belirtti.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Onların, Allah Teâlâ'nın, "el-Latîf" ve "es-Semî'" isimlerinin kısaltılmışı olması da muhtemeldir.

Onun, Allah'ın habibinin sırrının temizliğine işaret olduğu da söylenmiştir.[2]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Bunlar, Kur'an'ın ve açıklayıcı kitabın âyetleridir."*

"Bunlar"la işaret edilen, sûrenin kendisidir. Böyle bilinen bir şeye işaret edilmesi, onun fazilet ve şerefte çok ileri olduğunu bildirmek içindir. Mana şudur: Sana okuduğumuz bu şerefli sûre, şanının yüce-

1 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 4/471 (Beyrut 2004).

2 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 4/471.

liği bilinen Kur'an'ın âyetleridir. Ve onlar, içinde nice hikmetleri, hükümleri ve ahiret hallerini açıklayan şanı yüce kitabın âyetleridir.

Âyetin son kısmına şu mana da verilmiştir: Onlar, doğru ile yanlışı, helâl ile haramı açıklayan kitabın âyetleridir.

Bir diğer mana şudur: Onlar, i'câzı apaçık ortada olan kitabın âyetleridir.

Âyette geçen "Kur'an" ve "kitap" ifadeleri, Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] indirilen ilâhî vahye verilen iki özel isimdir ve onun iki ayrı vasfıdır; çünkü o vahiy, okunur ve yazılır. Ona, okunduğu için "Kur'an"; yazıldığı için kitap" denir. Bu açıklama Nesefî'ye aittir.[3]

Bazıları, âyette geçen "kitabın" levh-i mahfûz; onun açıklamasının ise olacak şeyin orada yazılması olduğunu söylemişlerdir; fakat âyette, *"Bunlar, açıklayan kitabın âyetleridir"* denerek âyetlerin kitaba ait olduğunun dile getirilmesi ve ayrıca onların müminler için bir hidayet rehberi ve müjde olduğunun belirtilmesi, bu görüşü desteklememektedir.[4]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O âyetler, müminler için bir hidayet repberi ve müjdedir."* Âyette müminler özellikle dile getirilmiştir. Çünkü onlar, mümin olmayan kimseler için hidayet rehberi değildir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O müminler, namazı dosdoğru kılarlar."* Namazın farzlarına ve sünnetlerine dikkat ederek onu devamlı kılarlar, namazda huşû halini korumaya dikkat ederler, onu en güzel şekilde yerine getirirler. *"Onlar, mallarının zekâtını verirler ve ahirete yakînen* hiç şüphe duymadan kesin olarak *inanırlar."*

Âyete, öncesiyle birlikte şu mana verilmiştir: O iman edenler ve salih ameller yapanlar var ya, işte onlar ahirete kesin olarak iman edenlerdir; onların dışındakiler değil. Çünkü Allah için ibadetlerin zorluğunu yüklenen kimse, önce Allah'ın azabından korkar ve O'nun vaat ettiği sevabı ümit eder, sonra da kulluk yapar. Tabii bu durum, ihlâsı tam olanlar içindir.

---

3 Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/295 (Beyrut 1996).

4 bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Aklı's-Selîm*, 5/68 (Beyrut 1999).

Cenâb-ı Hak sonra, bu müminlerin zıddı olan kimselerden bahsederek şöyle buyurdu: *"Şüphesiz biz, ahirete inanmayanların,* ahiret gününü, ondaki azap ve sevabı tasdik etmeyenlerin çirkin *işlerini kendilerine güzel gösteririz."* Bu şöyle olur: O çirkin işleri, onların hoşlanacağı, nefislerinin seveceği bir hale getiririz, nihayet onu güzel görürler. Şu âyet de bunu ifade etmektedir:

"Kötü ameli kendisine süslü gösterilen ve onu güzel gören kimse, salih amel yapan kimse gibi midir?" (Fâtır 35/8).

Âyet şöyle bitiyor: *"Onun için,* yolunu kaybeden kimse gibi, sapkınlık ve şaşkınlık halleri içinde *bocalayıp dururlar."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"İşte onlar, kendileri için kötü bir azap olan kimselerdir.* Bu azap dünyada, Bedir gününde öldürülmeleri ve esir alınmalarıdır. *Ahirette,* insanların *en çok zarara* ve hüsrana *uğrayanları da onlardır."* Çünkü onlar, eğer iman etselerdi, insanların en şereflileri ve kıyamet günü bütün ümmetlere şahit olacaklardı. Onlar, inkârları sebebiyle Allah'ın vaat ettiği sevabı ve O'nun cemalini görme nimetini kaybettikleri gibi bu şeref ve nimeti de kaybettiler. Bütün bu hallerden yüce Allah'a sığınırız.

1-5. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

"Tâ Sîn" âyetinin bir manası şudur: Ey insan, hakkı müşahede edenlerden olman için sırrını temizle. Ayrıca, sırların sırrını müşahede etmen için sırrını (kalbini) ağyardan yani Cenâb-ı Hakk'ın razı olmadığı her şeyden temizle; işte o zaman Kur'an'ın ve her şeyi açıklayan kitabın sırlarını anlarsın, onların manevi tadını alırsın, ayrıca müminler için bir hidayet rehberi ve gözlerini aydınlık edecek bir müjde olursun. Gerçekten kim, Kur'an'ı okur ve içindekilerle amel ederse peygamberliğin hakikatini idrak etmiş ve nurunu içine doldurmuş olur. Bir haberde böyle geçmektedir.

Cenâb-ı Hak sonra, kalbini karışık şeylerle ve zulmetle dolduran kimseden bahsederek şöyle buyurdu:

"Şüphesiz biz, ahiret hayatına inanmayanların işlerini kendilerine güzel gösteririz; onun için şaşkınlık içinde bocalayıp dururlar."

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Onların gözlerini perdeleriz, artık doğruyu görmezler; doğru yola karşı gözlerini kör ederiz, artık en güzel yoldan ve halden yüz çevirirler. Onlar, sapkın halleri içinde bocalayan ve şaşkınlıkları içinde çırpınıp duran kimselerdir. '*İşte onlar, kendileri için kötü bir azap bulunan kimselerdir.*' Bu kötü azap, onların azabın acısını duymaları fakat o acıyı vereni tanımadıkları ve görmedikleri için hiçbir teselli bulamamalarıdır. Eğer onu görselerdi, kendilerine azabın ağırlığı hafiflerdi. Bu durum kâfirler içindir.

Müminlere gelince, onların Allah hakkında sahip oldukları güzel ümitleri kıyamet günü azaplarını hafifletir. Sonra, onların Allah'a yalvarışları da azaplarını hafifletir. Yine Cenâb-ı Hakk'ın bela anında kendilerine yaptığı ihsanı da onların azaplarını hafifletir. Ayrıca bir haberde belirtildiği gibi, müminlerin ateşten çıkana kadar kendilerinden geçip bayılmaları sırasında da azapları hafifler."[5]

Hz. Peygamber'e Kur'an'ın İniş Şekli

Cenâb-ı Hak sonra, daha önce bahsi geçen Kur'an'ın Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] iniş şeklinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَاِنَّكَ لَتُلَقَّى الْقُرْاٰنَ مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ عَلِيمٍ ۝٦

6. *Şüphesiz bu Kur'an sana, hikmet sahibi, her şeyi bilen Allah tarafından verilmektedir.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed! *Şüphesiz bu Kur'an sana,* sonsuz *hikmet sahibi, her şeyi bilen Allah tarafından verilmektedir;* o Kur'an sana, O'nun tarafından doğrudan ilka ve telkin yoluyla verilmektedir." O öyle bir hikmet ve ilim sahibidir ki kelimeler ifade edemez.

Âyette, Cenâb-ı Hakk'ın "Hakîm" ve "Alîm" sıfatlarının, Arapça kullanıma göre geniş ve genel mana ifade edecek şekilde belirsiz tarz-

5 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/28 (Kahire 1999). Mana Kuşeyrî'ye göre verildi.

da söylenmesinde birkaç hikmet vardır. Öncelikle, bu şekilde Kur'an'ın şanı yüceltilmiş olmaktadır. Sonra, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] onu tanımadaki, ondaki ilim, hikmet ve sırları tam manasıyla bilmedeki makamının yüceliğine (işaret yollu) değinilmektedir. Şüphesiz sonsuz hikmet ve ilim sahibi Mevlâ'dan ilim ve hikmetler alan bir kimse, ilim ve hikmetlere rehber ve baş olur.

Âyette şuna da dikkat çekilmektedir: Kur'an'daki ilimlerin bir kısmı hikmettir; akîde ve hükümler gibi. Onların bir kısmı ise böyle değildir; kıssalar ve gayba ait haberler gibi. Bu açıklama Ebüssuûd'a aittir.[6]

Müfessir İbn Atıyye demiştir ki: "Bu âyette, Kureyş kâfirlerinin, 'Kur'an, Muhammed'in kendisinin uydurup getirdiği bir kitaptır' sözlerine ret vardır."[7]

Kurtubî demiştir ki: "Âyet, Allah Teâlâ'nın anlatmayı istediği kıssalarla, ondaki hikmetinin sırları ve ilminin incelikleri için bir hazırlıktır. Bunun neticelerinden biri, Hz. Musa'nın kıssasıdır."

6. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Ebû Bekir b. Tahir[8] demiştir ki: "Âyetin manası şudur: Resûlüm, şüphesiz sen Kur'an'ı, zâhirde Cibrîl'den almış olsan da hakikatte Cenâb-ı Hak'tan aldın. Hak Teâlâ, *'Rahmân, Kur'an'ı öğretti'* (Rahmân 55/1-2) buyurmuştur."[9]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Ârifibillâh olan zatlar Kur'an'ı, vasıtasız olarak sadece Hakîm ve Alîm olan Cenâb-ı Hak'tan dinlerler. Onların gözünde vasıta kaldırılmıştır; onlar, Kur'an'ı Allah'tan dinlerler, Allah'a bakarlar; Allah ile beraber olup Allah'ın huzurunda okurlar. Bu konuda bir tanesi şöyle demiştir: "Ben Allah ile konuşurum; Allah'tan dinlerim."

---

6 Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/69.

7 İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 4/249 (Beyrut 1993).

8 Ebû Bekir b. Tahir-i Ebherî (v. 330/941), ilk dönem zâhidlerindendir. Şiblî ile aynı dönemde yaşamıştır. Irak bölgesinin âlim ve sahibi zatlarından biridir (bk. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 157 [İstanbul: Semerkand, 2007]; Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, s. 391; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 10/362).

9 Sülemî, *Hakâiku't-Tefsir*, 2/85 (Beyrut 2001).

Allah Teâlâ'nın şu âyeti, vasıtanın aradan kaldırıldığını göstermektedir: *"Onu sana okuduğumuzda, okunuşunu takip et"* (Kıyâme 75/28).

Allah kendisinden razı olsun, şeyhimiz Muhammed Bûzîdî'yi şöyle derken işittim: "İnsan, bütün okuduğunu, kalbi Mevlâ'sında toplanmış olarak okumadıkça, ilimde râsihlerden (ilimde yüksek payeye ve ilmin hakikatine ulaşmış âlimlerden) olmaz." Yani Allah ile okuyup Allah'tan dinlemedikçe, bu gruptaki âlimlerden olmaz. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Hz. Musa'nın Kıssası

Cenâb-ı Hak sonra, resûlünü teselli için, peygamberlerin kıssalarını anlatmaya başlayarak şöyle buyurdu:

اِذْ قَالَ مُوسٰى لِاَهْلِهٖٓ اِنّ۪ٓي اٰنَسْتُ نَاراًۜ سَاٰت۪يكُمْ مِنْهَا بِخَبَرٍ اَوْ اٰت۪يكُمْ
بِشِهَابٍ قَبَسٍ لَعَلَّكُمْ تَصْطَلُونَ ﴿٧﴾ فَلَمَّا جَٓاءَهَا نُودِيَ اَنْ بُورِكَ مَنْ
فِي النَّارِ وَمَنْ حَوْلَهَاۜ وَسُبْحَانَ اللّٰهِ رَبِّ الْعَالَم۪ينَ ﴿٨﴾ يَا مُوسٰٓى اِنَّهُٓ اَنَا
اللّٰهُ الْعَز۪يزُ الْحَك۪يمُۙ ﴿٩﴾ وَاَلْقِ عَصَاكَۜ فَلَمَّا رَاٰهَا تَهْتَزُّ كَاَنَّهَا جَٓانٌّ وَلّٰى
مُدْبِراً وَلَمْ يُعَقِّبْۜ يَا مُوسٰى لَا تَخَفْ اِنّ۪ي لَا يَخَافُ لَدَيَّ الْمُرْسَلُونَۗ
اِلَّا مَنْ ظَلَمَ ثُمَّ بَدَّلَ حُسْناً بَعْدَ سُٓوءٍ فَاِنّ۪ي غَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿١١﴾

7. Hani Musa ailesine, "Ben bir ateş gördüm, ondan size bir haber yahut ısınasınız diye kor ateş getireceğim" demişti.

8. Musa ateşe varınca ona şöyle seslenildi: "Ateşin bulunduğu yerdekiler de çevresindekiler de mübarek kılınmıştır! Âlemlerin Rabb'i olan Allah, bütün noksan sıfatlardan yüce ve uzaktır."

9. "Ey Musa! Gerçek şu ki ben, azîz (her hükmünü uygulayan) *ve hakîm* (her işi hikmetli) *olan Allah'ım."*

10. ***"Değneğini at."*** *(Musa değneğini atınca)* ***onun yılan gibi hareket ettiğini görünce, dönüp arkasına bakmadan kaçtı.*** *(Allah şöyle dedi):* ***"Ey Musa, korkma! Benim katımda peygamberler korkmazlar."***

11. ***"Sadece kim zulmeder de sonra*** *(yaptığı)* ***kötülüğün yerine iyilik yaparsa bilsin ki şüphesiz ben çok bağışlayıcıyım, çok merhamet edenim."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Şunu anlat: *Hani Musa,* Medyen'den Mısır'a giderken *ailesine,* zevcesine ve yanındakilere, *'Ben bir ateş gördüm, ondan size,* kaybettiğimiz yol hakkında *bir haber yahut ısınasınız diye kor ateş getireceğim' demişti."* Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] bu yolculuğu, Tâhâ sûresi 10. âyette ve devamındaki âyetlerde genişçe açıklanmıştır.

Bu iki sûrede anlatılan kıssa aynı olmakla birlikte, ifadelerinde biraz farklılık vardır. Bu durum, hadis-i şeriflerin mana olarak rivayet edilebileceğine dair bir delildir. O ayrıca, bir nikâhın, nikâh ve evlenme lafızlarının dışında, aynı manaya gelecek ve evlenme muradını belirtecek başka kelimelerle de geçerli olduğuna delil olmaktadır. Bu açıklama Nefsefî'ye aittir.[10]

Âyet şöyle bitiyor: *"Belki* getireceğim ateşle, başınıza gelen bu soğuktan *ısınırsınız."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Musa,* gördüğü *ateşe varınca,* Tûr dağının kenarından *ona şöyle seslenildi: Ateşin bulunduğu yerdekiler de çevresindekiler de mübarek kılınmıştır!"* Ateşin bulunduğu yerdekiler meleklerdir. Onun etrafındaki ise Hz. Musa'dır [aleyhisselâm]. Orada kendisine, içinde dünyanın ve ahiretin hayrı bulunan vahiy indirildiği için, hem kendisi hem melekler mübarek kılınmıştır.

Abdullah b. Abbas ve Hasan-ı Basrî demiştir ki: "Âyetin manası şudur: Ateşin içindeki mukaddes oldu, yani her türlü kusurdan uzak ve yüce oldu. Bununla kastedilen, Allah Teâlâ'nın zatıdır."[11] Yani Allah

10 bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 3/297.

11 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 4/473. Âyete verilen bu mana için bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 18/10-11 (Riyad 2003); İbn Ebû Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm,* 9/2845.

Teâlâ'nın nuru ve eşyanın kendisiyle ayakta durduğu sırrıdır. Bu, mananın eşya ile ayakta durması yahut Cenâb-ı Hakk'ın zatına ait sırların eşyada ortaya çıkmasıdır.

Buna göre âyetin manası şudur: Hak Teâlâ, Hz. Musa'ya ateşten seslendi ve Hz. Musa, Allah'ın kelâmını ateş cihetinden işitti.

Cenâb-ı Hak sonra, yüce zatının eşyaya girmekten ve eşya ile birleşip bütünleşmekten uzak olduğunu belirterek buyurdu ki: *"Âlemlerin Rabb'i olan Allah, bütün noksan sıfatlardan,* bir varlığın içine girmekten *yüce ve uzaktır."*

Allah Teâlâ sonra, Hz. Musa'ya yaptığı nidâyı şöyle açıkladı: *"Ey Musa! Durum şu ki ben, azîz olan,* yani her hükmünü uygulayan *ve hakîm olan,* yani her işini hikmetle yapan *Allah'ım."*

Âyete şu mana da verilmiştir: O, yani seninle konuşan, azîz ve hakîm olan Allah'tır. Bu hitap, Allah Teâlâ'nın, Hz. Musa'nın eliyle ortaya çıkarmak istediği mucizelere bir hazırlıktır.

Hz. Musa'ya, *"Değneğini at"* denildi. Yani, "Ondan meydana çıkacak mucizeyi görmen ve kendisine alışman için değneğini yere at" denildi. Önceki âyetle birlikte mana şöyle olur: Hz. Musa'ya şöyle seslenildi: *"Ateşin bulunduğu yerdekiler de çevresindekiler de mübarek kılınmıştır! Değneğini yere at!"*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Musa değneğini atınca *onun* küçük *yılan gibi* sağa sola *hareket ettiğini görünce,* onun üzerine atlamasından korkarak *dönüp arkasına bakmadan kaçtı."* Sevimsiz ve zararlı bir şeyden korkmak tabii bir şeydir, bu kaçınılmazdır. Böyle bir durumda hiç tepki vermemek insanın gücünde ve elinde değildir.

Allah ona şöyle buyurdu: *"Ey Musa,* bana güvenerek benden başkasından *korkma!* Yahut hiçbir durumda korkma! *Benim katımda peygamberler korkmazlar."* Yani benim kendilerine hitabım anında peygamberler korkmazlar; çünkü onlar o anda Hakk'ın müşahedesine dalmışlardır; akıllarına herhangi bir korku ve Allah'tan başkası gelmez. Vahiy hallerinin dışında ise insanlar içinde Cenâb-ı Hak'tan en fazla korkanlar onlardır.

Âyetin manası şudur: Onlar, benden başkasından korkmazlar; zira onlar, özel korumam ve gözetimim altında benim huzurumdadırlar.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Sadece zulmeden kimseler hariç!"* Yani peygamberlerin dışında, zulmedenler hariç, onlar benim huzurumda korkarlar.

Bir görüşe göre bu istisna, hiçbir peygamberin korkmadığı şeklinde akla gelebilecek bir kuşkuyu kaldırmak içindir. Çünkü bazıları, peygamberlerin işlemesi mümkün olan birtakım ufak hatalar yapmışlardır. Hz. Âdem'in, Hz. Musa'nın, Hz. Davud'un ve Hz. Süleyman'ın [aleyhimüsselâm] yapmış oldukları zelleler gibi. Bütün bunlar, "Salihlerin öyle iyilikleri vardır ki onlar mukarrebîn makamındaki ârifler için kötülük sayılır" tarzında şeylerdir.

Bir diğer görüşe göre, âyetteki istisna ile, Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] yaptığı, yumrukla Kıptî'yi öldürme olayına kapalı yolla değinilmiştir. Onun yaptığına "zulüm" denmiştir. Nitekim bu konuda Hz. Musa [aleyhisselâm] Kasas sûresinde şöyle demiştir:

"Rabbim, ben kendime zulmettim; sen beni bağışla! Allah da onu bağışladı" (Kasas 28/16).

Abdurrahman-ı Fâsî, *Hâşiyetü'l-Fâsî*'de demiştir ki: "Zulmedenler hariç" âyeti, önceki âyete tâbidir. Âyette zulüm, peygamberlik makamını da içine alacak şekilde genel ve geniş manada kullanılmıştır. Hem peygamberlerin korkusu, başkalarının korktuğu şeyden değildir. Hz. Musa'nın, Mısırlı Kıptî'ye karşı İsrâiloğulları'ndan birine yardım ederken başına gelen olayda olduğu gibi. Aslında, zulme uğrayıp yardım isteyen bir kimsenin yardımına koşmak, herkes için güzel bir iştir; fakat bu olayda Hz. Musa'ya özel bir izin verilmediği için, yaptığı iş zulüm sayıldı. Bu öldürme olayında Hz. Musa, Kıptî'ye yumruk atarken kendisini öldürmeyi kastetmemişti, öldürme olayı kastı dışında gerçekleşti."

Âyet şöyle devam ediyor: *"Sonra,* yaptığı *kötülüğün yerine iyilik yapan* yani hatasının peşine hemen tövbe ve benzeri bir iyilik ekleyen *kimse için şüphesiz ben çok bağışlayıcıyım, çok merhamet edenim."* Onun tövbesini kabul ederim, hatasını affederim, kendisine acıyıp onun güzel arzusunu gerçekleştiririm. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

7-11. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Hz. Musa'nın Tûr dağına ateş almak için gitmesini anlatan âyet hakkında bazı tasavvufî açıklamalar Tâhâ sûresinde geçti.

Allah Teâlâ'nın, *"Ateşteki ve etrafındakiler mübarek kılınmıştır..."* âyetine gelince, İbn Abbas ve diğerlerinin, "ateşteki"nden muradın Cenâb-ı Hakk'ın nuru olduğu konusundaki açıklamaları yukarıda geçti.

Âlimlerden biri demiştir ki: "Hz. Musa'nın gördüğü ateş, Allah Teâlâ'nın nuru idi. Ona 'ateş' demesinin sebebi, Hz. Musa'nın onu ateş zannetmesiydi. Araplar, nârı, nur yerine kullanırlar."[12] Şu hadis-i şerif de bu konudadır:

"Allah'ın, yüce zatı ile kulları arasındaki perdesi nârdır (ateştir); eğer onu açacak olsaydı, zatının nurları, gözünün gördüğü her şeyi yakardı."[13] Yani Allah Teâlâ'nın perdesi, yarattığı mahlûkatta tecelli eden nurudur. Buna göre varlıklar, mana için bir perdedir. Manalar, melekût âleminin, ceberûtun sırlarını örten ve varlıklara yansıyan nurlarıdır.

Saîd b. Cübeyr demiştir ki: "Bereketli kılınan, ateşin bizzat kendisidir."[14] Ateş de Allah Teâlâ'nın perdelerinden bir perdedir. Sonra, *"Allah Teâlâ'nın perdesi nârdır (ateştir)"* hadisini delil getirdi. Onun sözünün manası şudur: Allah Teâlâ, tecelli ettiği varlıklarda zatını perdeledi. Bu perdeler çoktur. Onlardan biri de ateştir. Ateş, Cenâb-ı Hakk'ın zatını perdelediği perdelerden biridir. İbn Vefa, şu sözüyle, Allah'ın bu perdelerinden bir diğerine işaret etmiştir: "O, her şeyi çepeçevre saran nurdur."

Bunu sadece Cenâb-ı Hakk'ın zatının tecellileri içinde fâni olmuş ârifibillâh zatlar anlar. Onların makamına ulaşmayan kimsenin, işaret ettikleri şeylere teslim olması (tasdik etmesi) yeterlidir. Yoksa cehaletle, Allah'ın velilerini inkâra düşer. Bu halden Allah'a sığınırız.

---

12 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/473.

13 Müslim, İmân, 293; Ahmed, *Müsned*, 4/401; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 9/2845.

14 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/474.

Hz. Musa'nın El Mucizesi

Cenâb-ı Hak, bundan sonra, Hz. Musa'nın el mucizesinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَاَدْخِلْ يَدَكَ فٖى جَيْبِكَ تَخْرُجْ بَيْضَٓاءَ مِنْ غَيْرِ سُٓوءٍ فٖى تِسْعِ
اٰيَاتٍ اِلٰى فِرْعَوْنَ وَقَوْمِهٖ اِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقٖينَ ﴿١٢﴾ فَلَمَّا جَٓاءَتْهُمْ
اٰيَاتُنَا مُبْصِرَةً قَالُوا هٰذَا سِحْرٌ مُبٖينٌ ﴿١٣﴾ وَجَحَدُوا بِهَا وَاسْتَيْقَنَتْهَٓا
اَنْفُسُهُمْ ظُلْمًا وَعُلُوًّا فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِدٖينَ ﴿١٤﴾

12. ***"Elini koynuna sok; kusursuz bembeyaz çıkacaktır. Dokuz mucize ile Firavun'a ve onun kavmine git. Gerçekten onlar fâsık bir kavim olmuşlardır."***

13. ***Onlara apaçık âyetlerimiz*** *(mucizelerimiz)* ***gelince, "Bu apaçık bir sihirdir" dediler.***

14. ***Kendileri bunların hak olduğunu kesin olarak bildikleri halde, sırf zulüm ve kibirle onları inkâr ettiler. Bozguncuların sonunun nasıl olduğuna bir bak!***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Musa, *elini koynuna,* gömleğinin içine *sok.*" Sa'lebî demiştir ki: "Allah Teâlâ Hz. Musa'ya, elini gömleğinin içine sokmasını emretti; çünkü onun üzerinde yünden yapılmış, yeni (kolu) olmayan bir gömlek vardı."[15]

"Elin *kusursuz,* baras ve benzeri hastalıklardan uzak, *bembeyaz çıkacaktır. Dokuz mucize ile Firavun'a ve onun kavmine git.*"

Asâ ile beyaz el de dokuz mucizenin içindedir.

---

15 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 4/476.

Dokuz mucizeyi şu şekilde sayanlar da olmuştur: Denizin yarılması, sel baskını, çekirge istilası, bit saldırısı, kurbağa sürüsü, içeceklerinin kana dönüşmesi, güneşin kararması, kuraklık ve ekinlerinde noksanlık.

Asâ ile beyaz el mucizesini, bu dokuz mucizenin içinde sayanlar, son ikisini (kuraklık ve ekinlerde noksanlığı) bir mucize saymakta ve denizin yarılmasını bu dokuza katmamaktadır. Çünkü Hz. Musa, Firavun'a onunla gelmemiştir. Denizin yarılması, bir ceza olarak başlarına gelmiştir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Gerçekten onlar,* Allah'ın emrinden çıkmış ve O'nu inkâr eden *fâsık bir kavim olmuşlardır."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlara,* Musa'nın eliyle ortaya konan apaçık *mucizelerimiz gelince, 'Bu apaçık bir sihirdir;* sihir olduğu apaçık ortada!' *dediler."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Kendileri de bunların hak olduğunu kesin olarak bildikleri halde, sırf zulüm ve kibirle onları inkâr ettiler."* Yani onlar, dilleriyle inkâr ettiler, halbuki kalpleriyle onun bir mucize olduğunu kesin olarak biliyorlardı. Onlar bunu zulüm ve kibirle yaptılar. Bir kimsenin o mucizelerin Allah katından olduğunu yakînen bildikten sonra, kalkıp onlara, "Apaçık bir sihirdir!" demesinden daha çirkin zulüm yoktur. Bir de onlar bunu, Hz. Musa'ya [aleyhisselâm] iman etmekten büyüklenerek ve kibirlenerek yaptılar.

Âyet şöyle bitiyor: *"Bozguncuların sonunun nasıl olduğuna bir bak!"* Onların sonu, dünyada suda boğulmak, ahirette ise cehennem ateşinde yanmaktır. Allah Teâlâ'dan afiyet ve böyle kötü durumlardan güvende olmayı isteriz.

12-14. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ârife denir ki: Fikir elini, kalbinin içine sok; parlak nuranî şekilde çıksın; ışınları beşerî varlığını sarsın; o zaman beşeriyetin, mana âleminin nurları altında gizlenip kalır. Sonra bu nurlar bütün vücudu kaplar. O zaman bütün vücut, ceberût ve melekût âlemine ait bir nur olur.

Bu nur, en büyük nura ve her şeyi saran mana denizine bitişik bir haldedir. Bu durum tövbe, takva, istikamet, ihlâs, sıdk, huzur, murakabe, muhabbet ve müşahede makamlarını elde ettikten sonra gerçekleşir. O zaman ârif, Allah'ın apaçık âyetlerinden biri olur; kulları Allah'a yönlendirir; basiretle O'na davet eder. Kim bu hali inkâr ederse o kimse, Allah Teâlâ'nın, haklarında şöyle buyurduğu kimselerden olur:

"Kendileri bunların hak olduğunu kesin olarak bildikleri halde, sırf zulüm ve kibirle onları inkâr ettiler. Bozguncuların sonunun nasıl olduğuna bir bak!"

Hz. Davud ve Hz. Süleyman'ın Kıssası

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Davud ve Hz. Süleyman'ın [aleyhimesselâm] kıssasından bahsederek şöyle buyurdu:

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا دَاوُ۫دَ وَسُلَيْمٰنَ عِلْمًاۚ وَقَالَا الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذ۪ي فَضَّلَنَا عَلٰى كَث۪يرٍ
مِنْ عِبَادِهِ الْمُؤْمِن۪ينَ ﴿١٥﴾ وَوَرِثَ سُلَيْمٰنُ دَاوُ۫دَ وَقَالَ يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ عُلِّمْنَا
مَنْطِقَ الطَّيْرِ وَاُو۫ت۪ينَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍۜ اِنَّ هٰذَا لَهُوَ الْفَضْلُ الْمُب۪ينُ ﴿١٦﴾

15. ***Andolsun biz Davud'a ve Süleyman'a özel bir ilim verdik. Onlar, "Bizi mümin kullarının çoğuna üstün kılan Allah'a hamdolsun" dediler.***

16. ***Süleyman, Davud'a vâris oldu ve, "Ey insanlar, bize kuş dili öğretildi ve bize her şey verildi; şüphesiz bu apaçık bir lutuftur" dedi.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Andolsun biz, Davud'a ve Süleyman'a özel bir ilim verdik."* Yani onlardan her birine din ve ahkâm ilminden özel bir ilim verdik. Yine onlara bundan ayrı olarak, zırh yapımı ve kuş dilini bilmek gibi her birine mahsus bir ilim verdik. Yahut her birine özel olarak ledün ilmi verdik.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onların her biri,* kendisine verilen ilme bir şükür olarak, 'Bize verdiği ilimle, *bizi mümin kullarının çoklarına üstün kılan Allah'a hamdolsun' dediler."*

Nesefî demiştir ki: "Bu âyette, ilmin şerefine, ilim sahiplerinin üstün olduğuna, ilim nimetinin nimetlerin en büyüğü olduğuna, kendisine ilim verilen kimseye, Allah'ın kullarından pek çoğuna göre üstünlük verildiğine dair bir delil vardır. Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] âlimleri, 'peygamberlerin vârisi' olarak isimlendirmesi sadece, âlimlerin peygamberlere şeref ve derece bakımından yakın olduğu içindir. Çünkü âlimler, peygamberlerin kendisi için gönderildiği dini ayakta tutmaktadırlar.

Âyette şuna da bir delil vardır: Allah Teâlâ'nın kendilerine bu ilmi vermesine karşılık olarak âlimlerin, bu faziletli nimet için O'na hamdetmeleri gerekir. Ayrıca bir âlimin şuna inanması gerekir: Kendisi birçok insana karşı üstün yapılmışsa, ona da kendi gibi âlimlerden pek çoğu üstün yapılmıştır. Hz. Ömer'in [radıyallahu anh] şu sözü ne kadar güzeldir: Bütün insanlar, Ömer'den daha fakihtir (dini daha güzel anlamıştır)."[16]

Âlimler iki kısımdır; biri, Allah'ı bilen âlimler, diğeri de Allah'ın hükümlerini bilen âlimlerdir. Allah'ı bilen âlimler, müşahede ehli ârifibillâh olan zatlardır. Onlar, bâtın ilmine sahip kimselerdir. Bâtın ilmiyle kalbi kastediyorum. Allah'ın hükümlerini bilen âlimler ise ilâhî hükümleri ve haberleri bilen kimselerdir. Allah'ın hükümlerini bilen âlimlerin derecesinin bittiği yerde, Allah'ı bilen âlimlerin derecesi başlar. Zâhir âlimlerinin sonu, bâtın âlimlerinin başlangıcıdır. Çünkü zâhir ilminin hepsi galip zanna dayanır. Bâtın ehli âriflerin ilmi ise müşahede ve zevke (bizzat görmeye ve tatmaya) dayanır. Bir şeyin haberini duymak, onu bizzat görmek gibi değildir.

Ârifleri, zâhir ilim sahiplerine karşı üstün yapan yukarıdaki durumların yanında bir de onların nefisleriyle mücâhede, riyâzet, nefse muhalefetin zorluklarını çekme, manevi makamları katetme gibi üstünlükler vardır. Ârifler bu şekilde nefislerini öldürdüler, sonra ruhları

16 Nesefî, *Medârikü't-Tenzil*, 3/299-300.

manen dirildi, böylece akılların ifadeden âciz, nakillerin yetersiz kalacağı nurları ve sırları müşahede ettiler.

Cenâb-ı Hak sonra buyurdu ki: *"Süleyman, Davud'a vâris oldu."* Hz. Süleyman, Hz. Davud'un diğer çocuklarının arasında peygamberliğe ve mülke (saltanata) vâris oldu. Hz. Davud'un [aleyhisselâm] on dokuz oğlu vardı. Hz. Süleyman'ın [aleyhisselâm] peygamberliğe vâris olması, babasından sonra peygamberliğin kendisine geçmesidir, yoksa peygamberlik babadan oğula miras bırakılan bir şey değildir.[17]

Âyetin devamında şöyle buyruluyor: *"Hz. Süleyman şöyle dedi: Ey insanlar, bize kuş dili öğretildi."* Hz. Süleyman [aleyhisselâm] bunu, Allah'ın kendisine bahşettiği nimetini açıklamak, onu yerinde itiraf etmek ve kendisine verilen kuşların dilini bilme mucizesinden bahsederek insanları onu tasdike davet etmek için söyledi.

Konuşma, bir şey ifade etsin veya etmesin, tek yahut terkip halinde söylenen bütün seslerdir. Hz. Süleyman [aleyhisselâm], kuşların birbirlerini anlamaları gibi onların konuşmasını anlıyordu.

Anlatıldığına göre Hz. Süleyman [aleyhisselâm], bir ağaçta, başını sallayarak ve kuyruğunu indirip kaldırarak öten bir bülbül gördü; yanındakilere,

"Bunun ne dediğini biliyor musunuz?" diye sordu; onlar,

"Allah ve peygamberi daha iyi bilir" dediler. Hz. Süleyman [aleyhisselâm] dedi ki:

"Kuş, 'Günlük olarak yarım hurma taneciği yediğim zaman bana yeter; artık dünya yok olsa korkmam!' diyor."

Bir gün Hz. Süleyman'ın yanında üveyik kuşu öttü. Hz. Süleyman [aleyhisselâm] onun, "Keşke şu yaratılanlar (inkâr ve isyan edenler) hiç yaratılmasaydı!" dediğini bildirdi.

Bir gün Hz. Süleyman'ın yanında tavus kuşu öttü: Hz. Süleyman [aleyhisselâm] onun, "Ne yaparsan karşılığını bulursun" dediğini söyledi.

---

17 Kurtubi, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 13/153 (Beyrut 1998).

Bir gün Hz. Süleyman'ın yanında hüdhüd kuşu öttü: Hz. Süleyman [aleyhisselâm] onun, "Merhamet etmeyene merhamet edilmez" dediğini söyledi.

Bir gün Hz. Süleyman'ın yanında göçeğen kuşu öttü, bu büyük başlı bir kuştur; Hz. Süleyman [aleyhisselâm] onun, "Ey günahkârlar, Allah'tan affınızı isteyin" dediğini söyledi.

Bir gün Hz. Süleyman'ın yanında düdükçünü kuşu öttü, Hz. Süleyman [aleyhisselâm] onun, "Her diri ölür, her yeni eskir" dediğini söyledi.

Bir gün Hz. Süleyman'ın yanında kırlangıç kuşu öttü, Hz. Süleyman [aleyhisselâm] onun, "Dünyada hayır işler yapıp gönderin; ahirette onu bulursunuz" dediğini söyledi.

Bir gün Hz. Süleyman'ın yanında kumru kuşu öttü; Hz. Süleyman [aleyhisselâm], onun, "Yüce Rabbim'i tesbih ederim" dediğini söyledi.

Bir gün Hz. Süleyman'ın yanında akbaba öttü, Hz. Süleyman [aleyhisselâm] onun, "Yer ve gök dolusunca ulu Rabbim'i tesbih ederim" dediğini söyledi.

Diğer bir rivayette şöyle nakledilmiştir:

Bir gün Hz. Süleyman'ın yanında güvercin öttü, Hz. Süleyman [aleyhisselâm] onun, akbaba gibi, "Yüce Rabbim'i tesbih ederim" dediğini söyledi.

Hz. Süleyman [aleyhisselâm], yanında öten bir karganın, halktan haksız vergi toplayanlara lânet ettiğini söyledi.

Hz. Süleyman [aleyhisselâm], delice (dölengeç) kuşunun, "Allah'ın zatı hariç, her şey yok olacaktır" dediğini söyledi.

Bazı rivayetlerde, diğer kuşların sesleri şöyle haber verilmiştir:

Kaya kuşu, "Sükût eden selâmet bulur" dedi.

Papağan, "Tek derdi dünya olanın vay haline" dedi.

Horoz, "Ey gafiller, Allah'ı zikredin" dedi.

Kerkenez, "Ey âdemoğlu, istediğin kadar yaşa, sonun ölümdür" dedi.

Kartal, "İnsanlardan uzaklaşmak, huzurdur" dedi.

Kurbağa, "Bütün noksan sıfatlardan uzak olan Rabbim'i tesbih ederim" dedi.

Şahin, "Her mekânda bahsedilen Rabbim'i tesbih ederim" dedi.

Keklik, "Rahmân, arşın üstüne hükümran oldu" dedi.

Toygar kuşu, "İlâhî, Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] âline (Ehl-i beyt'ine) buğzedene lânet et" dedi.[18]

Denilmiştir ki: Hz. Süleyman [aleyhisselâm], bütün hayvanların seslerini ve konuşmalarını anlıyordu. Âyette özellikle kuşlardan bahsedilmesi, ordusunun büyük çoğunluğunun onlardan oluşmasındardır.

Sonra Hz. Süleyman şöyle dedi: "*Bize,* kendisine muhtaç olduğumuz *her şey verildi.*" Bundan kasıt, ona verilen şeylerin çokluğunu ifade etmektir. Bu ifade tarzı konuşma dilinde de mevcuttur. Mesela, "Filan zat, herkesin kendisine yöneldiği biridir; o her şeyi bilir" denir. Bununla, onun ilminin çokluğu anlatılır.

Hz. Süleyman'ın sözü şöyle bitiyor: "*Şüphesiz bu, apaçık bir lutuftur.*" Allah Teâlâ tarafından verilmiş bir ihsandır, o, hiç kimseye gizli kalmayacak şekilde açıktır. Yahut bana verilen bu ihsan, asıl kendisiyle övünülecek apaçık bir ihsandır. Bu mana, Hz. Süleyman'ın onu, şükür ve hamd için söylemesine göredir. Nitekim Hz. Peygamber de [sallallahu aleyhi vesellem],

"*Ben âdemoğullarının efendisiyim; bunu övünmek için söylemiyorum*"[19] buyurmuştur. Yani ben bunu, övünmek için değil, şükür için söylüyorum. Hz. Süleyman'ın [aleyhisselâm], "*Bize her şey verildi*" derken, "biz" ifadesini kullanması, kendisine itaat edilen yüksek makam sahibi birinin kullandığı bir ifadedir. Hz. Süleyman o zaman sultandı; bulunduğu hale göre konuştu; yoksa onda bir kibir ve övünme yoktur; çünkü

---

18 Kuşların zikri ve konuşmalarıyla ilgili rivayetler için bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/479; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/148-149 (Riyad 1993); Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 13/154-155; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/300; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/74; Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, 10/167 (Beyrut 1994).

19 Tirmizî, Tefsîru Sûre (17) 18, Menâkıb, 1; İbn Mâce, Zühd, 37; Ahmed, *Müsned*, 1/5; 3/2, 144.

peygamberler böyle bir durumdan korunmuştur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

15-16. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İlimlerin en şereflisi, en büyüğü ve en kıymetlisi, zevk, keşif ve bizzat hakikatine ulaşma yoluyla elde edilen marifetullah yani Allah'ı bilme ilmidir. Bu ilim sadece kâmil bir şeyhin elinde terbiye ile elde edilir. Bu ilim en kıymetli ilimdir; çünkü bu ilim elde edilince, sahibini diğer bütün ilimlerden müstağni kılar (hiçbirine ihtiyaç bırakmaz); onun yanında bütün ilimler küçük kalır. Hatta marifetullah ilmine sahip olan kimse, zâhirî ilimlerle meşgul olmayı bir gaflet ve manevi düşüş sayar.

Marifetullah ilmine sahip olan kimsenin durumu şuna benzer: Bir kimsenin yanında tonlarca gümüş bulunsa, sonra bu kimse iksirden bir dağ bulsa; iksiri bulan kimse gümüş ve bozuk paraya iltifat eder mi? Bunun sebebi şudur: Kimin bütün vakitleri, mülkün sahibi Cenâb-ı Hakk'ın cemalini müşahede ve O'na nazarla geçerse, o kimse, O'ndan başka bir şeye nasıl iltifat eder? Bunun için Cüneyd-i Bağdâdî [kuddise sırruhû] demiştir ki:

"Eğer gök kubbenin altında, sûfî arkadaşlarımızın üzerinde konuştuğu bu marifet ilminden daha şerefli bir ilmin bulunduğunu bilseydik, muhakkak onu elde etmek için koşardık."

Şeylerimizin şeyhi seyyidî Abdurrahman el-Ârif demiştir ki: "On dört ilim biliyordum; hakikat ilmine ulaşınca hepsini bıraktım; sadece elimde tefsir ve hadis kaldı; onun hakkında arkadaşlarımızla konuşuyoruz." Yahut hazret, buna yakın manada bir söz söylemiştir.

Yine şeyhlerimizin şeyhi seyyidî Abdurrahman el-Meczûb da şöyle demiştir: "Onlar bana (kitaptan) tevhid ilmini mi okuyorlar; burada (benim sahip olduğum, maneviyat ilmine ait) öyle denizler var ki bana O'ndan haber veriyor. Bu, sürekli Rabbim'le birlikte olan tecrit ehlinin (kalbini her şeyden çekip yüce Mevlâ'ya bağlayan âriflerin) makamıdır."

Bu durum, maneviyat sahiplerince bilinen bir şeydir.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "İlim iki çeşittir; biri beyân (zâhirî kitap) ilmi, diğeri müşahede ilmidir. Beyân ilmi, dinin belirlediği vasıtalarla elde edilir; müşahede ilmi ise gayba ait keşiflerden elde edilir."

Vertecübî sonra demiştir ki: "Beyân (zâhir) ilmi, halk arasında bilinmektedir; müşahede ilmi ise seçilmiş kullar arasında meşhur ve mâlumdur; ona sadece bir peygamber veya veli ulaşabilir; çünkü o ilim, Cenâb-ı Hakk'ın, peygamberlerden, tevhid ehli sıddıklardan ve Allah'ı seven âriflerden, zatını müşahede için seçtiği kullarına bizzat tarafından bahşettiği bir ilimdir." Vertecübî'nin diğer açıklamaları için eserine bakınız.[20]

Yine Vertecübî, Allah Teâlâ'nın, *"Bize kuş dili öğretildi"* âyeti hakkında demiştir ki: "Allah Teâlâ, ona şunu anlamayı lutfetti: Kuşların ve vahşi hayvanların sesleriyle kâinattaki hareketlerin hepsi, Allah Teâlâ'dan, peygamberler, ârifler ve sıddıklar için, onların kendi hal ve makamlarına göre anladıkları birer hitaptır.

Peygamberlerin, hayvanların konuşmalarını bildikleri kesindir. Bunun vahiyle olması mümkündür. Fakat peygamberlerin hayvanların konuşmalarından anladıklarının geneli, onların haline uygun olarak çıkarttıkları seslerin manasını bilmeleridir. Bu, o onda kalplerine atılan bir ilhamla olur; yoksa her hayvanın kullandığı dili bilmesiyle değil."[21]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Veliler de aynı şekilde, hayvanların seslerini, içinde bulundukları makamlarına uygun şekilde anlarlar. Bu, ya lafızlardan, ya onlarla ünsiyetten ya kendilerine bildirilerek veya başka şekillerde olabilir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Hz. Süleyman'ın Ordusu Karınca Vadisinde

Hz. Süleyman [aleyhisselâm], düşmanla gazâya çıkmak istediği zaman ordusunu toplardı. Cenâb-ı Hak, bunu bildirerek şöyle buyurdu:

20 bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/60.

21 Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/61.

وَحُشِرَ لِسُلَيْمٰنَ جُنُودُهُ مِنَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِ وَالطَّيْرِ فَهُمْ يُوزَعُونَ
﴿١٧﴾ حَتّٰٓى اِذَٓا اَتَوْا عَلٰى وَادِ النَّمْلِۙ قَالَتْ نَمْلَةٌ يَٓا اَيُّهَا النَّمْلُ
ادْخُلُوا مَسَاكِنَكُمْۚ لَا يَحْطِمَنَّكُمْ سُلَيْمٰنُ وَجُنُودُهُۙ وَهُمْ لَا
يَشْعُرُونَ ﴿١٨﴾ فَتَبَسَّمَ ضَاحِكًا مِنْ قَوْلِهَا وَقَالَ رَبِّ اَوْزِعْنٖٓي اَنْ
اَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتٖٓي اَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَعَلٰى وَالِدَيَّ وَاَنْ اَعْمَلَ
صَالِحًا تَرْضٰيهُ وَاَدْخِلْنٖي بِرَحْمَتِكَ فٖي عِبَادِكَ الصَّالِحٖينَ ﴿١٩﴾

17. ***Süleyman'ın cinlerden, insanlardan ve kuşlardan meydana gelen orduları onun önünde toplandı. Onların hepsi bir arada** (düzenli olarak) **yürütülüyorlardı.***

18. ***Nihayet karınca vadisine geldikleri vakit bir karınca, "Ey karıncalar! Yuvalarınıza girin, Süleyman ve ordusu farkına varmadan sizi ezmesinler" dedi.***

19. ***Süleyman, onun bu sözüne tebessüm ederek güldü ve dedi ki: "Ey Rabbim! Bana ve anne babama verdiğin nimetlere şükretmeye ve razı olacağın salih ameller işlemeye beni muvaffak eyle ve beni rahmetinle salih kullarının arasına kat!"***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Süleyman'ın cinlerden, insanlardan ve kuşlardan meydana gelen orduları onun önünde toplandı."* Hz. Süleyman'ın [aleyhisselâm], orduyu sevk ve idare işiyle görevlendiği muhataplarının girişimiyle ordu toplandı. Onlar cinlerden, insanlardan ve diğer gruplardan seçilen, memleketin reisleri ve devletin ileri gelenleriydi.

Âyette, cinlerin insanlardan önce dile getirilmesi, Hz. Süleyman'ın [aleyhisselâm] hükümdarlığının kuvvetini ve saltanatının gücünü bildir-

mek içindir; çünkü cinler azgın, serkeş ve şerli bir taifedir, toplanıp emir altına sokulmaktan uzak bir gruptur.

Âyet şöyle bitiyor: *"Onların hepsi bir arada (düzenli olarak) yürütülüyorlardı."* Yani arkadakilerin yetişmesi için öndekiler durduruluyordu; böylece hepsinin, birbirinden kopmadan birlik içinde hareket etmesi sağlanıyordu. Bu, ordunun büyüklük ve ezici gücünün daha çok olduğunu göstermek için yapılıyordu.

Katâde[22] demiştir ki: "Her sınıfı, toplayıp sevk ve idare eden görevliler vardı." Yani askerî birliklerde uygulandığı gibi, her birliği düzene sokan görevliler vardı. Onların, bu şekilde düzene konulup sevk ve idare edilmesi, ordunun havada rüzgârla gitmediği zaman oluyordu.

Muhammed b. Kâ'b el-Kurazî[23] demiştir ki: " Hz. Süleyman'ın [aleyhisselâm] ordugâhı, 100 fersahlık bir alanı kaplıyordu. Bu alanın, 25 fersahı cinler için, 25 fersahı insanlar için, 25'i kuşlar, kalan 25'i de vahşi hayvanlar için tahsis edilmişti. Hz. Süleyman'ın [aleyhisselâm] sırça kaplamalı ağaçlardan yapılmış 1000 tane evi vardı. Onların 300'ünde nikâhlı hanımları, 700'ünde de câriyeleri kalıyordu."[24]

Cinler Hz. Süleyman [aleyhisselâm] için, altın ve ipekten 1 fersah kare büyüklüğünde bir yaygı dokumuşlardı. Hz. Süleyman'ın [aleyhisselâm altından yapılmış minberi (tahtı), yaygının ortasına konuyor ve kendisi ona oturuyordu. Etrafında altın ve gümüşten yapılmış 600.000 koltuk bulunuyordu.[25] Peygamberler altın koltuklara, âlimler de gümüş koltuklara oturuyorlardı. Onların etrafında insanlar, insanların etrafında ise cinler ve şeytanlar bulunuyordu. Kuşlar da güneş değmesin diye,

22 Katâde b. Diâme es-Sedûsî el-Basrî (v. 117/735), Abdullah b. Mesud'un [radıyallahu anh] başında bulunduğu Irak ekolüne mensup tâbiîn devri müfessirlerindendir.

23 Muhammed b. Kâ'b el-Kurazî (v. 118/736), Medine ekolünden Übey b. Kâ'b'ın [radıyallahu anh] talebelerinden olup tâbiîn müfessirlerindendir.

24 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/479-480; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/150; Kurtubî, *el-Câmi li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 13/156; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/75.

25 Sa'lebî'nin rivayetinde, 3000 koltuk denilmektedir (bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/479-480). Hâkim'in, İbn Abbas'tan yaptığı rivayette koltuk sayısı 600 olarak geçmekte; oturanların ise insanların ve cinlerin ileri gelen eşrafı olduğu kaydedilmektedir (bk. Hâkim, *Müstedrek*, 2/589).

kanatlarıyla kendisine gölge yapıyorlardı. Saba rüzgârı yaygıyı havaya kaldırıyor, onu sabahtan akşama kadar bir aylık yola götürüyordu.[26]

Rivayet edildiğine göre Hz. Süleyman [aleyhisselâm] şiddetli rüzgâra emir veriyor, rüzgâr kendisini havaya kaldırıyordu, sonra yumuşak rüzgâra emir veriyor, o kendisini havada götürüyordu. Hz. Süleyman [aleyhisselâm] bir gün gökle yer arasında havada giderken, Allah Teâlâ kendisine şöyle vahyetti: "Senin saltanatına öyle destek verdim ki biri bir şey konuştu mu muhakkak rüzgâr onu senin kulağına getirir."[27]

Vehb b. Mühebbih[28] demiştir ki: "Bana babam şunu nakletti: Hz. Süleyman [aleyhisselâm] bir çiftçinin üzerinden geçti, çiftçi, 'Gerçekten Davud ailesine büyük bir saltanat verilmiştir' dedi. Hz. Süleyman [aleyhisselâm], onun bu sözünü işitti, onun tarafına yöneldi, çiftçinin yanına indi. Ona, 'Senin söylediğin sözü işittim; sana şunu söylemeye geldim: Güç yetiremeyeceğin şeyi temenni etme. Şunu bil ki Allah'ın senden kabul edeceği bir tesbih (sübhânallah veya benzeri bir zikir), Davud ailesine verilen bunca saltanattan senin için daha hayırlıdır."[29]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Nihayet karınca vadisine geldikleri vakit ..."* Hz. Süleyman [aleyhisselâm] ve ordusu ilerlemesine devam ettiler, nihayet karınca vadisine geldiler.

Mukâtil, bu vadinin Şam'da bulunan ve karıncası çok olan bir vadi olduğunu söylemiştir.

Kâ'b el-Ahbâr ise onun Tâif'te bir vadi olduğunu söylemiştir.

Diğer bir görüşe göre bu vadi, binekleri karıncalar olan cinlerin kaldığı bir vadidir.

---

26 bk. Nesefi, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/301; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/75-76.

27 Hâkim, *Müstedrek*, 2/589; Begavî, *Meâlimü't-Tenzil*, 6/150; Nesefi, *Medârikü't-Tenzil*, 3/301.

28 Vehb b. Münebbih, Ebû Abdullah (v. 114/732), aslen İranlı olup tâbiînin ileri gelen âlimlerindendir. Zühd ve takvasıyla meşhurdur. İsrâiloğulları'yla ilgili rivayetleri nakledenlerin başında gelir. Buhârî, Müslim, Ebû Davud, Tirmizi ve Nesâi gibi muhaddislerin kendisinden hadis naklettiği hadis râvileri arasındadır

29 bk. Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/480; Nesefi, *Medârikü't-Tenzil*, 3/301; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selim*, 5/76.

Âyetin ifadesinden anlaşılan, Hz. Süleyman [aleyhisselâm] ve ordusu, vadinin üst tarafında konaklamak istedi; bunun için karıncalar, ordunun yürüme anında kendilerini ezmesinden korktular; havada gitmiş olsalardı böyle bir korkuya gerek kalmazdı. Karınca, ordunun vadiye doğru gelmekte olduğunu görünce, onlardan kaçtı ve diğer karıncalara seslendi; hazırda bulunan karıncaları uyardı; onlar da uyarıyı alıp yuvalarına kaçtılar.

Kâ'b el-Ahbâr demiştir ki: " Hz. Süleyman [aleyhisselâm] Tâif vadilerinden Sedir vadisini geçip karınca vadisine geldi. Yerde yürüyen bir karınca, onları görünce, diğer karıncalara seslendi."

Nevf el-Himyerî, Hz. Süleyman'ın uğradığı vadinin karıncalarının sinek gibi kanatlı olduğunu söylemiştir.[30]

Rivayet edildiğine göre Katâde[31] Kûfe'ye gelince, insanlar başına toplandı. O da,

"Bir sorunuz varsa sorun!" dedi. Bunun üzerine, henüz genç yaşta olan Ebû Hanîfe,

"Hz. Süleyman'ın konuştuğu karınca, erkek miydi dişi miydi?" diye sordu. Katâde bir cevap veremedi. Bunun üzerine Ebû Hanîfe,

"O, dişi bir karınca idi" dedi. Kendisine,

"Bunu nasıl anladın?" diye sorulunca, Ebû Hanîfe,

"Allah Teâlâ âyette, konuşanın dişi olduğunu gösteren bir ifadeyle, 'Kâlet nemletün=Dişi bir karınca dedi ki ...' buyurdu; eğer erkek olsaydı, 'Kâle nemletün=Erkek bir karınca dedi ki' buyururdu" dedi.[32]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: "Nahiv âlimi Radıyyüddin Muhammed b. Hasan el-Esterâbâdî'nin (v. 688/1289)[33] belirttiği gibi, bu doğru değildir (Kelimeye eklenen "tâ" edatı, her zaman müenneslik alameti olmaz, bazan tekillik için kullanılır, burada da öyle olmuştur).

---

30 Rivayetler için bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/481; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/151. Nevf el-Himyerî'nin sözü için ayrıca bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 18/27; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/347.

31 Katâde hakkında az yukarıda bilgi verildi.

32 Rivayet için bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/302; Şeyhzâde, *Hâşiye alâ Tefsîri'l-Kâdî Beyzâvî*, 6/385.

33 Hayatı ve eseri hakkında bk. Sadreddin Gümüş, "Radî el-Esterâbâdî", *DİA*, 34/387-388.

Karınca şöyle dedi: *"Ey karıncalar! Yuvalarınıza girin, Süleyman ve ordusu farkına varmadan sizi ezmesinler."*

Bu sözde zâhiren, Hz. Süleyman'a, "Dikkat edin karıncaları ezmeyin" deniyor; hakikatte ise karıncalara, "Ortaya çıkmayın ve ordunun geçeceği yolda durmayın" deniyor.

Mana şudur: Ordunun geçeceği yola çıkmayın; yoksa Süleyman ve ordusu, yerinizi bilmeden sizi ezerler. Yani yerinizi farketseler bunu yapmazlar. Karınca bunu özür dileyerek söyledi. Ayrıca bu sözle, Hz. Süleyman ve ordusunun âdil olduğunu (bilerek kimseye zulüm yapmayacaklarını) belirtti. Rüzgâr, karıncanın sözünü 3 mil uzaktan Hz. Süleyman'a [aleyhisselâm] ulaştırdı.

Rivayet edildiğine göre Hz. Süleyman [aleyhisselâm] karıncaya, "Niçin karıncaları yola çıkmaktan sakındırdın? Benim zulmedeceğimden mi korktun? Benim adaletli bir peygamber olduğumu bilmiyor musun; niçin onlara, *'Süleyman ve ordusu sizi ezmesinler'* dedin?" diye sordu; karınca,

"Onlar bilmeden" dediğimi işitmedin mi? Bununla birlikte ben, nefislerin değil, kalplerin kırılmasını kastettim. Onların sana verilen saltanatı temenni etmelerinden ve sana bakarak yaptıkları tesbihten uzak kalmalarından korktum" dedi. Bunun üzerine Hz. Süleyman [aleyhisselâm] karıncaya,

"Bana bir öğüt ver!" dedi. Karınca,

"Baban Davud'a niçin 'Davud' dendiğini biliyor musun?" diye sordu; Hz. Süleyman [aleyhisselâm],

"Hayır, bilmiyorum" dedi. Karınca,

"O kalbinin yarasını tedavi ettiği için kendisine 'Davud' ismi verildi" dedi ve, "Sana niçin 'Süleyman' dendiğini biliyor musun?" diye sordu; Hz. Süleyman [aleyhisselâm],

"Hayır, bilmiyorum" dedi. Karınca,

"Sen kalbi selim (temiz ve pak) biri olduğun için sana Süleyman dendi. Kalbin temiz olduğu için, sana verilen mülke ve saltanata meyletmedin; senin manevi derecelerde babana katılman haktır" dedi. Sonra,

"Allah Teâlâ'nın rüzgârı senin emrine niçin verdiğini biliyor musun?" diye sordu; Hz. Süleyman [aleyhisselâm],

"Hayır, bilmiyorum" dedi. Karınca,

"Allah Teâlâ sana, bütün dünyanın bir rüzgârdan ibaret olduğunu bildirdi" dedi.[34]

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "*Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], hayvanlardan dördünün öldürülmesini yasakladı. Bunlar hüdhüd, göçeğen kuşu, bal arısı ve karıncadır.*"[35]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Süleyman, onun bu sözüne hayret ederek tebessümle güldü.*" Yani Hz. Süleyman [aleyhisselâm] karıncanın diğer karıncaları sakındırmasına, onları faydalarına olan şeye yönlendirmesine ve karıncalara nasihat etmesine hayret ederek, bir de kendi adaletinin ortaya çıkmasına sevinerek tebessümle güldü. Peygamberlerin gülmesi, tebessüm şeklindedir. Onlar, sesli ve kahkaha ile gülmezler.

Hz. Süleyman [aleyhisselâm] sonra şöyle dua etti: "*Ey Rabbim! Bana* verdiğin saltanat, peygamberlik ve ilim nimetine *ve anne babama verdiğin nimetlere şükretmeye ve* kalan ömrümde *razı olacağın salih ameller işlemeye beni muvaffak eyle*; bana hep bunları yapmayı ilham et. Anne babaya verilen nimetler, evlada da verilmiş sayıldığından, Hz. Süleyman [aleyhisselâm], onlara verilen nimete şükretmekten ayrıca bahsetmiştir.

Dua şöyle bitiyor: "*Beni rahmetinle salih kullarının arasına kat!*" Yani beni salih amelimle değil, rahmetinle cennetine dahil et; çünkü, cennete sadece senin rahmetinle girilir. Nitekim bu durum bir hadis-i şerifte belirtilmiştir.[36] Beni, senin huzuruna layık olan peygamberlerinin ara-

---

34 Rivayet için bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/481; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 13/159-160; Nîsâbûrî, *Garâibü'l-Kur'ân*, 5/300 (Beyrut 1996).

35 Ebû Davud, Edeb, 175; İbn Mâce, Sayd, 10; Ahmed, *Müsned*, 1/332.

36 Hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur: "*Salih amellerle Allah'a yaklaşmaya çalışın. Amelde istikamet üzere bulunun ve itidal üzere olun ve (bununla birlikte) hiç kimsenin ameliyle kurtulamayacağını da bilin.*" Yanındakiler, "Siz de mi yâ Resûlallah?" diye sorduklarında, Peygamber Efendimiz [sallallahu aleyhi vesellem], "*Evet, ben de sırf amelimle kurtulamam; fakat Allah Teâlâ lutuf ve rahmetiyle beni saracak ve cennetine koyacaktır*" buyurdu (bk. Buhârî, Rikâk, 18; Müslim, Münâfıkîn, 71-73; İbn Mâce, Zühd, 20; Dârimî, Rikâk, 24; Ahmed, *Müsned*, 2/ 235; Begavî, *Şerhu's-Sünne*, 14/390).

sında rahmetinle cennetine dahil eyle. Yahut salih kullarınla birlikte cennetine dahil eyle.

Rivayet edildiğine göre karınca, Hz. Süleyman'ın [aleyhisselâm] ordusunun sesini işitti, fakat onların havada olduğunu bilmedi. Bunun üzerine Hz. Süleyman [aleyhisselâm], karıncaların sarsılmaması için yuvalarına girene kadar rüzgâra durmasını emretti. Sonra âyette bahsedilen duayı yaptı. Bu rivayeti Nesefî nakletmiştir.[37]

17-19. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kim, bütün varlığı ile yüce Mevlâ'sına yönelir ve her işte O'na itaat ederse kâinat ona boyun eğdirilir; her şey kendisine itaat eder. Kim de Mevlâ'sından yüz çevirirse her şey ondan yüz çevirir ve her şey kendisine zor olur. *Hikem* adlı eserde geçtiği gibi, kâinatın sahibini müşahede etmediğin zaman sen, varlıklarla birlikte olursun (onları sever, onlara güvenir, onlarla huzur bulursun). Kâinatın sahibi Cenâb-ı Hakk'ı müşahede ettiğin zaman ise kâinat seninle birlikte (hizmetinde) olur."

Varlıklar kulun emrine verilince, o, varlıklardan gönlünü çeker, ondan yüz çevirir ve kulluk makamını seçerse derecesi yükselir, elindeki mülkten de hiçbir şey eksilmez; peygamberimiz Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] hali gibi. Kim de varlıklar emrine verilir, o da varlıklara nazar ederse, Allah katında şerefli bir kimse da olsa, derecesinde noksanlık olur. Bunun için bir haberde rivayet edildiğine göre Hz. Süleyman [aleyhisselâm], peygamberlerin arasında en son cennete girecektir. Bu haberi, Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb* adlı eserinde kaydetmiştir.[38]

Bu eserde şu olay da anlatılmıştır: Hz. Süleyman [aleyhisselâm], bir gün kaliteli yeni bir elbise giydi. Sonra tahtına oturdu, rüzgâr kendisini kaldırıp havada taşımaya başladı. Bir ara Hz. Süleyman [aleyhisselâm], yeni elbisesine bakıp onu beğenir gibi oldu. Bunun üzerine rüzgâr kendisini yere indirdi. Hz. Süleyman [aleyhisselâm] rüzgâra,

"Beni niçin indirdin, halbuki sana böyle bir emir vermedim?" dedi. Rüzgâr da,

37 Nesefî, *Medârikü't-Tenzil*, 3/302-303.

38 Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb: Kalplerin Azığı*, 2/421 (İstanbul: Semerkand, 2003).

"Sen Allah'a itaat ettiğin sürece biz de sana itaat ederiz; sen O'na isyan edince biz de sana isyan ederiz (Sen elbiseni beğendin; bu senin makamın için bir kusurdur)" dedi. Bunun üzerine Hz. Süleyman [aleyhisselâm] hemen istiğfar ve tövbe etti; rüzgâr da kendisini taşıdı.[39]

Bu durum, mukarrebîn makamındaki seçkin kimselere makamlarının yüksekliğinden dolayı yapılmış bir uyarıdır. Dünyada elde edilen her nimet, ahiretteki nimetleri noksanlaştırır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Sebe Melikesinin Tesbit Edilişi

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Süleyman'ın [aleyhisselâm] ordusunu teftiş edişinden, hüdhüdü yerinde bulamayışından ve hüdhüdün ilginç bir haberle gelişinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَتَفَقَّدَ الطَّيْرَ فَقَالَ مَا لِيَ لَٓا اَرَى الْهُدْهُدَ اَمْ كَانَ مِنَ الْغَٓائِبِينَ ﴿٢٠﴾
لَاُعَذِّبَنَّهُ عَذَابًا شَدِيدًا اَوْ لَاَ۬اذْبَحَنَّهُٓ اَوْ لَيَأْتِيَنِّي بِسُلْطَانٍ مُبِينٍ ﴿٢١﴾
فَمَكَثَ غَيْرَ بَعِيدٍ فَقَالَ اَحَطْتُ بِمَا لَمْ تُحِطْ بِهِ وَجِئْتُكَ مِنْ سَبَاٍ
بِنَبَاٍ يَقِينٍ ﴿٢٢﴾ اِنِّي وَجَدْتُ امْرَاَةً تَمْلِكُهُمْ وَاُوتِيَتْ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ وَلَهَا
عَرْشٌ عَظِيمٌ ﴿٢٣﴾ وَجَدْتُهَا وَقَوْمَهَا يَسْجُدُونَ لِلشَّمْسِ مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَزَيَّنَ
لَهُمُ الشَّيْطَانُ اَعْمَالَهُمْ فَصَدَّهُمْ عَنِ السَّبِيلِ فَهُمْ لَا يَهْتَدُونَ ﴿٢٤﴾ اَلَّا
يَسْجُدُوا لِلّٰهِ الَّذِي يُخْرِجُ الْخَبْءَ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَيَعْلَمُ
مَا تُخْفُونَ وَمَا تُعْلِنُونَ ﴿٢٥﴾ اَللّٰهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ ﴿٢٦﴾

---

39 Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb: Kalplerin Azığı*, 2/205.

20. ***Süleyman, kuşları teftiş etti ve şöyle dedi: "Hüdhüdü niçin göremiyorum? Yoksa kayıplara mı karıştı?"***

21. ***"Bana** (mazeretini gösteren)* ***apaçık bir delil getirmediği takdirde muhakkak onu ağır bir şekilde cezalandıracağım ya da kafasını keseceğim!"***

22. ***Hüdhüd çok beklemeden çıkageldi geldi ve** (Süleyman'a)* ***şöyle dedi: "Senin bilmediğin bir şey öğrendim; Sebe'den sana sağlam bir haber getirdim."***

23. ***"Ben, onlara** (Sebe insanlarına)* ***hükümdarlık eden, kendisine her şeyden bolca verilmiş ve büyük bir tahtı olan bir kadın gördüm."***

24. ***"Onun ve kavminin, Allah'ı bırakıp güneşe taptıklarını gördüm. Şeytan, onlara yaptıklarını güzel göstermiş ve böylece onları yoldan çıkarmış; bu yüzden doğru yolu bulamıyorlar."***

25. ***"Şeytan onları saptırmış ki göklerde ve yerde gizli olanı ortaya çıkaran, gizlediğiniz ve açığa vurduğunuz her şeyi bilen Allah'a secde etmesinler."***

26. ***Allah, kendisinden başka hiçbir ilâh bulunmayandır; O, büyük arşın Rabb'idir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Süleyman, kuşları teftiş etti."* Yani bir sultanın memleketini teftiş etmesi gibi kuşların hallerini teftiş etti. Bu, sultanın memleketine verdiği desteğin ve her bir ferdine verdiği önemin gerektirdiği bir durumdur.

Hz. Süleyman'ın [aleyhisselâm], kuşların içinde hüdhüdü araması, ileride geleceği gibi, onun suyun bulunduğu yerleri bilmesinden yahut başka bir sebepten olabilir.

Hz. Süleyman [aleyhisselâm], hüdhüdü arayınca, onu kuşların arasında bulamadı *ve şöyle dedi: "Hüdhüdü niçin göremiyorum?* Kendisini bir şey mi perdeliyor, *yoksa kayıplara mı karıştı? Bana* mazeretini göste-

ren *apaçık bir delil getirmediği takdirde, muhakkak onu ağır bir şekilde cezalandıracağım ya da kafasını keseceğim!"*

Hz. Süleyman'ın [aleyhisselâm] kuşlara verdiği ceza, onların tüylerini yolup güneşe atmasıydı.

Yahut onları, cinsi olmayan yabancı bir kuşla birlikte aynı kafese koyuyordu.

Bir diğer ceza şekli, onu kaynaştığı kuşlardan ayırıyordu.

Biri bu konuda demiştir ki: "İnsana en fazla darlık ve sıkıntı veren hapis hayatı, zıt insanlarla bir arada olmak ve dostlardan ayrı kalmaktır."

Bir diğer ceza şekli, kuşun tüyleri yolunup arıların önüne atılıyor, arılar onu sokuyordu.

Yahut kuş, tüyü yolunmuş vaziyette karıncaların önüne atılıyor, karıncalar onu yiyordu.[40]

Hz. Süleyman'ın [aleyhisselâm] diğer kuşları benzeri bir hatadan sakındırmak ve hayvanların kendisine boyun eğmesini temin için, hüdhüde ceza vermesi kendisine helâl kılındı. Boyun eğdirmek sadece edep vermekle olur; bunun için gerekenlere edep vermek ona helâl kılındı.

---

40 İmam Kuşeyrî tefsirinde, Hz. Süleyman'ın [aleyhisselâm] hizmetinden izinsiz ayrılan ve geciken hüdhüdün apaçık ve geçerli bir mazeret getirmezse kendisine verilecek cezanın ne olduğu hakkında farklı görüşler nakletmiştir. Bu cezaların bir kısmı kuşa, bir kısmı Cenâb-ı Hakk'ın hizmetinden kaçan insanlara ait olup özetle şunlardır:

1. Tüylerini yolup güneşe atmak.
2. Onu, sevdiklerinden ayırmak.
3. Kalbi ve hali karışık bir vaziyette bunalım içinde bırakmak.
4. Kendisine ters ve zıt fıtratlı kimselerle bir arada tutmak.
5. Nâmert, hasis kimselere muhtaç etmek.
6. Hizmetin tadından mahrum edip acı ve elem içinde bırakmak.
7. Kendisinden özel ilgiyi ve himmeti kesip onu nefsiyle baş başa bırakmak, kendi haline terketmek.
8. Aşırı hırsa düşürüp maksudu ile arasına engel koymak.
9. Kendisinden kanaati almak.
10. Olana (başa gelene ve cereyan edene) rıza göstermemek.
11. Yakin ve sabır azlığı.
12. Doğru yolu karıştırmak.
13. Bâtılı hak suretinde görmek ve onu savunmak.
14. Hakkı bâtıl zannetmek ve onu reddetmek.
15. Hizmetten mahrum bırakmak (bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/37. Bazı ceza çeşitleri için bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 13/168).

Hz. Süleyman'ın [aleyhisselâm], *"Yahut onun kafasını keseceğim"* demesi, diğer kuşların ondan ibret alması içindir.

Hz. Süleyman [aleyhisselâm], *"Yahut bana, mazeretini gösteren açık bir delil getirir"* dedi. Hz. Süleyman [aleyhisselâm], bu üçüncü durumun olmaması halinde, diğer iki cezadan birini yapmaya yemin etti.

Âlimlerden biri demiştir ki: "Hz. Süleyman'ın [aleyhisselâm] hüdhüdü arama sebebi şudur: Hüdhüd, tutmakta olduğu nöbetini terketti, bunun için araştırıldı."

Bu konudaki bir diğer rivayet şudur: Hz. Süleyman'ı [aleyhisselâm] kuşlar gölgeliyordu. Bir ara, üzerine bir güneş ışığı isabet etti, Hz. Süleyman [aleyhisselâm] o tarafa baktı; hüdhüdün bulunduğu yerin boş olduğunu görünce kendisinin nerede olduğunu araştırdı.

Şöyle de denilmiştir: "Ordu için suya ihtiyaç oldu. Suyun nerede olduğunu tesbit işi hüdhüde aitti. Hz. Süleyman [aleyhisselâm] hüdhüdü aradı, bulamayınca, onu cezalandıracağını söyledi."

Hüdhüd kuşunun o anda bulunmama sebebi şöyle anlatılmıştır:

Hz. Süleyman [aleyhisselâm], Kudüs'te Beytülmakdis'in yapımını bitirince, hac yapmak için Harem bölgesine gitmeye karar verdi. Bunun için hazırlıklar yapıldı. Daha önce anlatıldığı şekilde orduyu yola çıkardı. Harem'e (Mekke) varınca, orada bir müddet kaldı. Mekke'de her gün, kurban olarak 5000 deve, 5000 öküz ve 20.000 tane koyun kestiriyordu.

Hz. Süleyman [aleyhisselâm], Mekke'de etrafındaki ileri gelenlere şöyle dedi: "Burada Araplar'dan bir peygamber çıkacak, onun vasıfları şöyle şöyledir. Ona karşı çıkan herkese karşı kendisine zafer verilir. Onun heybeti (kalplere saldığı korku) bir aylık yoldaki insanlara ulaşır. Onun yanında, hak konusunda yakın ile uzak kimse eşittir (kimseye haksızlık yapmaz). Allah yolunda, hiçbir kınayanın kınamasından korkmaz. Dini, her türlü şirkten uzak Hanîf dinidir. Ne mutlu ona ulaşıp kendisine iman edene! Onun çıkışıyla bizim aramızda 1000 sene vardır."

Hz. Süleyman [aleyhisselâm], sonra hac ibadetlerini bitirdi; Süheyl yıldızının doğduğu gün Yemen tarafına doğru sabahleyin yola çıktı.

Zeval vakti San'a'ya geldi. Burası, bir aylık yoldu. Orada, yeşilliği göz kamaştıran güzel bir arazi gördü; namaz ve yemek için orada konaklamak istedi, konakladı. Orada su aradılar, fakat bulamadılar. Hüdhüd, su bulmada Hz. Süleyman'a [aleyhisselâm] rehberlik yapıyordu. Suyu camın içinde gördüğü gibi, toprağın altından da görüyordu; suyun bulunduğu yeri gagasıyla eşiyor, sonra şeytanlar gelerek oradan suyu çıkarıyorlardı.[41]

İmam Kuşeyrî, bu konuda şu açıklamada bulunmuştur: "Hz. Süleyman'ın [aleyhisselâm] ordusu içinde birden fazla hüdhüd vardı; onlardan birini bulamadıkları zaman diğeri bulunurdu; fakat burada bahsi geçen hüdhüd, su bulma işi için tahsis edilmiş bir hayvandı. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir."[42]

Saîd b. Cübeyr[43] demiştir ki: "Abdullah b. Abbas, hüdhüdün uzaktan toprak altındaki suyu bulmasından bahsettiği zaman, orada bulunan Nâfi' b. Ezrak, "Hüdhüd kuşu, toprağın altındaki suyu nasıl görüyordu? Halbuki o, yerdeki tuzağı göremeyip kapanın içine düşüyor!" dedi. Abdullah b. Abbas da, "Hay yazık sana, kaderde takdir edilen şey geldiği zaman göz kör olur" dedi.[44]

Bu Nâfi', Hâricîler'in ve Mu'tezile'nin başı olan kişidir.

Hz. Süleyman [aleyhisselâm] San'a'da konakladığı zaman hüdhüd, "Hz. Süleyman [aleyhisselâm] konaklama işiyle meşgul" diyerek, dünyanın uzunluğuna ve genişliğine bakmak için göğe doğru yükseldi, dünyanın doğusuna ve batısına baktı. Sebe bölgesinde Belkıs'ın bahçesini gördü; oraya indi. O bahçede de bir hüdhüd vardı; onun yanına kondu. Hz. Süleyman'ın [aleyhisselâm] hüdhüdünün ismi "Ya'fûr" idi; Yemen'deki hüdhüdün ismi ise "Unfur" idi.[45] Yemen'in hüdhüdü, Hz. Süleyman'ın hüdhüdüne,

---

41 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/483-484; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 3/412-413.

42 bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/36.

43 Saîd b. Cübeyr b. Hişâm el-Esedî (v. 95/713), Ebû Muhammed ve Ebû Abdullah künyeleriyle anılır. Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh] başında bulunduğu Mekke ekolünde yetişmiş tâbiûn devri müfessirlerindendir.

44 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/484; Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/36; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/349.

45 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân* 4/484. İsimlerin tesbiti, Sa'lebî'den verildi.

"Nereden gelip nereye gidiyorsun?" diye sordu. Hz. Süleyman'ın hüdhüdü,

"Sahibim Hz. Süleyman'la birlikte Şam'dan geliyorum" dedi. Diğer hüdhüd,

"Süleyman kimdir?" diye sordu; Hz. Süleyman'ın hüdhüdü,

"O, cinlerin, insanların, şeytanların, kuşların, vahşi hayvanların ve rüzgârın sultanıdır" dedi ve,

"Sen neredensin?" diye sordu, Yemenli hüdhüd,

"Bu beldenim; buranın sultanı, Belkıs isminde bir kadındır. Onun emri altında 12.000 tane komutan, her komutanın emri altında 100.000 savaşçı asker vardır" dedi. Sonra Hz. Süleyman'ın hüdhüdü, Yemeli hüdhüd ile Belkıs'ın saltanatına baktı ve ikindi vakti Hz. Süleyman'a döndü.

Hz. Süleyman [aleyhisselâm] namaz vakti gelince, konakladığı yerde su olmadığı için hüdhüdü aramış, fakat bulamamıştı.

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Hz. Süleyman [aleyhisselâm], kuşların kontrolünden sorumlu akbabayı çağırdı, ona hüdhüdü sordu, o da, 'Nerede olduğunu bilmiyorum!' dedi. Bunun üzerine Hz. Süleyman kızdı ve, 'Bana mazeretini gösteren apaçık bir delil getirmedikçe kesinlikle onu ağır bir şekilde cezalandıracağım ya da kafasını keseceğim' dedi. Sonra, kuşların reisi olan kartalı çağırdı; ona,

'Bana derhal hüdhüdü bulup getir!' dedi. Bunun üzerine kartal hemen havaya kalktı; öyle ki sizden birinin, önündeki yemek tabağındakini gördüğü gibi dünyanın sağını solunu görecek bir noktaya çıkıp oradan hüdhüdü aradı ve hava boşluğunu taradı. Bir de baktı ki hüdhüd, Yemen'den çıkmış geliyor; ona doğru süratle inişe geçti. Hüdhüd kartalın kendisine doğru hücum ettiğini görünce ona,

'Seni benden kuvvetli ve kudretli yapan Allah'ın hakkı için bana acı' dedi. Kartal,

'Hay yazık sana; Allah'ın peygamberi seni cezalandırmaya ve boğazını kesemeye yemin etti' dedi. Sonra beraberce ordunun bulunduğu yere geldiler. Onu akbaba ve kuşlar karşıladı; ona,

'Allah'ın peygamberi seni kesinlikle cezalandıracağına yahut boğazlayacağına yemin etti' dediler. Hüdhüd,

'Hiçbir istisnada bulunmadı mı?' diye sordu; onlar da,

'İstisnada bulundu, 'Bana açık bir delil getirirse kendisini kurtanır' dedi' dediler. Hüdhüd,

'O halde kurtuldum (Çünkü geç kalışımın önemli bir sebebi var)" dedi. Sonra kartalla birlikte Hz. Süleyman'ın [aleyhisselâm] huzuruna vardılar. Hüdhüd, Allah'ın hükmüne teslimiyet ve Hz. Süleyman'a [aleyhisselâm] karşı tevazu göstererek başını kaldırıp kanatlarını ve kuyruğunu yerde sürüyerek Hz. Süleyman'ın [aleyhisselâm] huzuruna girdi. Hz. Süleyman [aleyhisselâm] onu görünce,

'Sen neredeydin; seni kesinlikle cezalandıracağım' dedi. Hüdhüd, Hz. Süleyman'ın [aleyhisselâm] tam yanına yaklaşınca Hz. Süleyman, hüdhüdün başından tuttu, onu kendisine doğru çekti; o da başını ona doğru uzatarak Hz. Süleyman'a,

'Ey Allah'ın peygamberi, benim senin huzurunda durduğum gibi, yarın senin Allah Teâlâ'nın huzurunda duracağını hatırla!' dedi. Hz. Süleyman [aleyhisselâm] bu sözden irkildi ve onu affetti. Ona niçin geç kaldığını sordu, o da Allah Teâlâ'nın âyette bildirdiği gibi durumu arzetti."[46]

İkrime[47] demiştir ki: "Hz. Süleyman [aleyhisselâm] hüdhüdü, anne babasına yaptığı iyilikten dolayı cezalandırmaktan vazgeçti. O, yiyecek araştırır, bulduklarını getirip anne babasına yedirirdi."[48]

Allah Teâlâ âyetin devamında buyurdu ki: *"Hüdhüd çok beklemedi ..."* Yani Süleyman [aleyhisselâm] hüdhüdü aradıktan sonra çok beklemedi, hemen arkasından birini gönderdi. Daha önce geçtiği gibi bu süre, öğle ile ikindi arasıdır.

Bir diğer mana: Hüdhüd, Hz. Süleyman'ın [aleyhisselâm] korkusundan çok beklemedi, biraz sonra çıkageldi. Çok beklemeyenin hüdhüd olması daha tercihe şayan bir görüştür.

---

46 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/484-485; Begavî, *Meâlimü't-Tenzil*, 6/154.

47 İkrime, Ebû Abdullah (v. 105/723), Abdullah b. Abbas'ın âzatlı kölesi ve talebesidir. Mekke ekolünde yetişmiş tâbiîn devri müfessirlerindendir.

48 bk. İbn Ebû Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 9/2862; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/350.

Hüdhüd, bir ara yok olduktan sonra, yukarıda bahsedildiği şekilde Hz. Süleyman'ın [aleyhisselâm] huzuruna gelince, Hz. Süleyman ona, ordudan uzaklaşma sebebini sordu, hüdhüd şöyle dedi:

"Senin bilmediğin bir şey öğrendim." Yani senin bilmediğin bir bilgiyi elde ettim. Allah Teâlâ, bu bilgiyi hüdhüde ilham etti, o da Hz. Süleyman'a [aleyhisselâm] söyledi. Hz. Süleyman'a peygamberlik fazileti ve pek çok şeyin bilgisi verilmişken, hüdhüde verilen bir bilginin kendisine verilmeyişi, onun için, sahip olduğu ilimde bir imtihandı. Bununla ayrıca şu duruma dikkat çekiliyordu: Allah Teâlâ, yaratıkları içinde en basit ve en zayıf bir varlığa öyle bir ilim verir ki o Hz. Süleyman'da bulunmaz. Bu, Hz. Süleyman, Allah'a karşı nefsini zelil etsin ve Allah'ın ilmi yanında kendisine verilen ilmi az bulsun, gözünde büyütüp kendisini beğenmesin diye yapılmaktadır. Aslında bu, onu âlimlerin fitnesi olan kendini beğenme âfetinden kurtarmak için kendisine yapılmış bir lutuf ve merhametti.

Sonra hüdhüd şöyle dedi: *"Sebe'den sana sağlam bir haber getirdim."* Sebe, bir kabilenin ismidir. Yahut kabilenin en büyük atasının ismi olup kabile için de kullanılır olmuştur.

Hüdhüd bu şekilde, mühim bir hizmeti yerine getirmekle meşgul olduğunu gösterdi ve getirdiği haberi, "çok mühim", "çok önemli" bir haber olarak niteleyerek onu şöyle açıkladı:

"Ben, o Sebe insanlarına hükümdarlık eden bir kadın gördüm." Bu kadın, Belkıs isminde bir kadındı. Belkıs, Şerâhîl b. Mâlik b. Reyyân'ın kızıdır. Babası, bütün Yemen topraklarına hükmediyordu. Bu bölgenin hükümdarlığı, kırk babadan beri aynı sülalenin elinde bulunuyordu.

Bir rivayete göre Belkıs'ın babasının ismi Hedhâd olup[49] bütün Yemen'e hükmeden büyük bir hükümdardı. Kimseyi kendi seviyesinde görmediği için, halktan biriyle evlenmekten çekindi; bunun üzerine kendisini "Reyhâne" isminde cinlerden bir kadınla evlendirdiler. Ondan Belkıs doğdu, başka çocuğu olmadı.

---

49 bk. Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/486.

Ebû Hüreyre [radıyallahu anh] demiştir ki: Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu: *"Belkıs'ın annesi cinlerdendi."*[50]

Belkıs'ın babası ölünce, kavmi iki gruba ayrıldı. Bir grup Belkıs'a tâbi oldu, diğer grup da işlerinin başına bir adamı getirdi. Her biri bulunduğu yeri istila etti. Adam, kötü huylu biriydi; insanların haremine (namusuna) el uzatıyordu. Halk, kendisinden kurtulmak istiyor fakat buna güçleri yetmiyordu. Bu durum Belkıs'ı gayrete getirdi. Belkıs, adamı altetmek için bir plan düşündü. Plan gereği onunla evlenmeye karar verdi ve sonuçta evlendiler. Gerdek gecesi, Belkıs adama içki içirdi, adam sarhoş oldu; Belkıs adamın kafasını kesti ve evinin kapısına astı. Sonra halk Belkıs'ı başlarına sultan yaptı.[51]

Hüdhüd, Sebe'den getirdiği habere şöyle devam etti:

"Kendisine, bir sultanın muhtaç olduğu kuvvet ve alet türü *her şeyden verilmiş ve onun büyük bir tahtı var."* Rivayet edildiğine göre tahtın genişliği 30 arşındı. Bir başka rivayete göre tahtın genişliği ve yüksekliği 80 arşındı. Altın, gümüş ve çeşitli mücevherlerle süslenmişti. Tahtın ayakları, kırmızı yeşil yakuttan, inci ve zebercetten yapılmıştı. Üzerinde, kapıları kapalı yedi oda vardı.

Hüdhüd, Hz. Süleyman'ın haline göre Belkıs'ın halini küçük gördü, bunun için onun tahtını böyle büyüttü. Allah Teâlâ, bir hikmet için, Belkıs'ın halini Hz. Süleyman'dan gizli tutmuştu; Hz. Yakub'a Hz. Yusuf'un yerini gizli tutması gibi. Cenâb-ı Hak, zatının ilmi karşısında, kulun, kendi zayıflığını anlayarak O'na gerçek manada kulluk yapması için böyle tercih buyurmuştur.

Belkıs, o zaman Mecûsî idi. Bunun için hüdhüd şöyle dedi:

"Onun ve kavminin, Allah'ı bırakıp güneşe taptıklarını gördüm." Yani Allah'a ibadetten uzaklaşıp güneşe ibadet ediyorlardı. *"Şeytan onlara,* güneşe tapma, inkâr ve isyanlara dalma türünden *yaptıklarını güzel göstermiş ve böylece onları* doğru ve hak *yoldan çıkarmış; bu yüzden doğru yolu bulamıyorlar."*

---

50 bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 18/83; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 69/67 (Beyrut 1998); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/351; Ebü'ş-Şeyh, *Kitâbü'l-Azame*, nr. 1108.

51 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/484-485; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/155.

Hüdhüdün, Allah'ın marifetine, O'na secdenin farz olduğu ve güneşe tapmanın haram olduğu bilgisine, Allah'ın kendisine verdiği bir ilhamla ulaşması akıldan uzak değildir; nitekim Allah Teâlâ diğer kuşlara ve hayvanlara öyle ince ve sırlı bilgileri ilham etmiştir ki ileri derecedeki nice akıllılar neredeyse ona ulaşamazlar.[52] Bu, Cenâb-ı Hakk'ın eşyaya koyduğu rubûbiyyet sırlarındandır. Böylece her şey, Allah'ın birliğini ilan, ispat eder ve O'na hamdeder.

Hüdhüd sözüne şöyle devam etti: *"Şeytan onları saptırmış ki göklerde ve yerde gizli olanı ortaya çıkaran, gizlediğiniz ve açığa vurduğunuz her şeyi bilen Allah'a secde etmesinler."*

Âyete şu manayı verenler de olmuştur: Ey insanlar, göklerde ve yerde gizli olanı ortaya çıkaran, gizlediğiniz ve açığa vurduğunuz her şeyi bilen Allah'a secde edin.

Katâde demiştir ki: "Göklerde gizli olan yağmurdur; yerde gizli olan ise bitkilerdir."

Âyetin lafzı, bunlardan daha genel bir mana ifade etmektedir.

Âyette şuna bir işaret vardır: Allah Teâlâ, âlem-i kebîr olan kâinatta gizli olanları ortaya çıkardığı gibi, insanın iç âlemindeki gizli şeyleri de ortaya çıkarır.

Hüdhüd sözünü şöyle bitirdi: *"Allah, kendisinden başka hiçbir ilâh bulunmayandır. O, büyük arşın Rabb'idir."* Arş, kâinatta ilk yaratılandır; göklerde ve yerdeki varlıkların en büyüğüdür. Hüdhüdün, Allah'ın arşını çok büyük olarak vasıflandırması, göklerdeki ve yerdeki diğer varlıklara nisbetle onun büyüklüğünü dile getirmek içindir.

Bir haberde şöyle buyrulmuştur:

"Gökler ve yer, kürsînin yanında, çöle atılmış bir yüzük gibi küçük kalır. Arşın kürsîye göre büyüklüğü de bu şekildedir. Kürsî de arşın yanında çöle atılmış bir yüzük gibi küçük kalır."[53]

---

52 Açıklama için bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/305.

53 Bu haber bir hadis-i şerifte geçmektedir; bk. Ebü'ş-Şeyh, *Kitâbü'l-Azame*, nr. 206; Beyhakî, *Kitâbü'l-Esmâ ve's-Sıfât*, 2/149 (Beyrut 1994); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/18.

Hüdhüdün, Belkıs'ın arşını (tahtını) çok büyük olarak nitelemesi, kendisi gibi sultanların tahtına nisbetledir (Yoksa yüce Allah'ın arşına benzetme ve onunla kıyaslama söz konusu değildir). Hüdhüdün sözü burada bitti.

Hüdhüd Hz. Süleyman'a (aleyhisselâm) bunları söyledikten sonra, onlara suyun bulunduğu yeri gösterdi, orayı kazdılar, çıkan sudan içtiler ve su kaplarını doldurdular. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

20-26. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Her insanın hüdhüdü nefsidir. Ârif insan nefsini aradığında, onu gaflet vadileri içinde Allah'tan uzaklaşmış bir halde buldu. Ona, şiddetli bir şekilde azap edeceği ve onun arzularının aksine hareket ederek kendisini boğazlayacağı tehdidinde bulundu; tâ ki kendisini mâzur gösterecek apaçık bir delil getirene kadar. Nefis, bir delil getirmediyse, onu hoşlanmadığı ve kendisine ağır gelen her türlü işin içine sokarak cezalandırdı ve manen boğazladı (kötü huylarını kesip attı). Bundan sonra çok geçmeden, (arınmış ve terbiye olmuş) bu nefis, sahibine, ledünnî ilimlerle ve rabbânî sırlarla geri geldi. Bunlar öyle ilimlerdir ki kul, daha önce onlardan hiç haberi yoktu. Aldığı terbiye ile mutmainne vasfını kazanmış nefis kula, Allah ilmi hakkında, ayne'l-yakîn ve hakka'l-yakîn ilimlerden öğrendiği kesin bir haber getirir ve sahibine, kalpleri manen perdeli insanların halleri hakkında der ki:

"Ben bu insanları idaresi altına almış bir kadın yani devamlı kötülüğü emreden bir nefis, nefs-i emmâre gördüm. Bu nefse, bir engelleyen ve mâni bulunmadan, arzulayıp istediği her şey verilmiş. Bu emmâre nefsin kalplerde kurduğu büyük bir tahtı var. O taht, gaflet, dünya sevgisine ve şehvetlerine dalma tahtıdır. Yahut o nefsin, idaresi altına aldıkları üzerinde büyük bir hâkimiyeti vardır. Bu nefsi ve ona tâbi olanları, mâsivaya (Allah'tan başka şeylere, dünyaya ve hevâya) taparken buldum. Onlar yüce Allah'ı bırakmış, hevâlarına boyun eğmişler; şeytan da bu yaptıklarını kendilerine güzel göstermiş, onları Hakk'a ulaşmaktan alıkoymuş. Artık onlar bu halde iken, ilâhî huzura ebediyen ulaşamazlar. Çünkü bütün mülkün sahibi olan yüce Mevlâ'nın

huzuru, nefsine köle olanlara haramdır. Ey insanlar, kalplerinizle (ve bedenlerinizle) sadece Allah'a secde edin! Şüphesiz Allah, kalplerde ve sırlarda gizli olanları bilir; onların içinde sakladıkları ihlâstan ve açıktan yaptıkları salih amellerden haberdardır. O ihlâs ve salih ameller, kulun Cenâb-ı Hak tarafından seçilmesini gerektiren sebeplerdir."

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Hz. Süleyman'ın Belkıs'a Mektup Göndermesi

Hz. Süleyman [aleyhisselâm], hüdhüd kuşundan bu sözleri işitince, bir mektup yazarak onu Belkıs'a gönderdi. Allah Teâlâ, bu durumdan bahsederek şöyle buyurdu:

قَالَ سَنَنْظُرُ اَصَدَقْتَ اَمْ كُنْتَ مِنَ الْكَاذِب۪ينَ ﴿٢٧﴾ اِذْهَبْ بِكِتَاب۪ي هٰذَا فَاَلْقِهْ
اِلَيْهِمْ ثُمَّ تَوَلَّ عَنْهُمْ فَانْظُرْ مَاذَا يَرْجِعُونَ ﴿٢٨﴾ قَالَتْ يَٓا اَيُّهَا الْمَلَؤُا اِنّ۪ٓي
اُلْقِيَ اِلَيَّ كِتَابٌ كَر۪يمٌ ﴿٢٩﴾ اِنَّهُ مِنْ سُلَيْمٰنَ وَاِنَّهُ بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِۙ
﴿٣٠﴾ اَلَّا تَعْلُوا عَلَيَّ وَاْتُون۪ي مُسْلِم۪ينَ ﴿٣١﴾ قَالَتْ يَٓا اَيُّهَا الْمَلَؤُا اَفْتُون۪ي ف۪ٓي
اَمْر۪يۚ مَا كُنْتُ قَاطِعَةً اَمْرًا حَتّٰى تَشْهَدُونِ ﴿٣٢﴾ قَالُوا نَحْنُ اُو۬لُوا قُوَّةٍ وَاُو۬لُوا
بَأْسٍ شَد۪يدٍ وَالْاَمْرُ اِلَيْكِ فَانْظُر۪ي مَاذَا تَأْمُر۪ينَ ﴿٣٣﴾ قَالَتْ اِنَّ الْمُلُوكَ
اِذَا دَخَلُوا قَرْيَةً اَفْسَدُوهَا وَجَعَلُٓوا اَعِزَّةَ اَهْلِهَٓا اَذِلَّةًۚ وَكَذٰلِكَ يَفْعَلُونَ ﴿٣٤﴾

27. ***Süleyman, hüdhüde şöyle dedi: "Doğru mu söylüyorsun, yoksa yalancılardan mısın, bakıp göreceğiz."***

28. ***"Benim şu mektubumu götür onlara bırak, sonra yanlarından biraz uzaklaş ve ne yapacaklarını gözetle!"***

29. ***Kraliçe*** *(Belkıs)* ***dedi ki: "Ey ileri gelenler! Bana çok değerli bir mektup atıldı.*** *(İçinde şöyle yazılı):*

30-31. ***"Bu mektup Süleyman'dandır; Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla. Bana karşı üstünlük taslamayın ve teslimiyet göstererek bana gelin."***

32. ***Belkıs dedi ki: "Ey ileri gelenler! Bu mesele hakkında bana görüşünüzü bildirin. Sizler yanımda bulunmadan ben bir iş hakkında kesin hüküm vermem!"***

33. ***Onlar da dediler ki: "Biz güçlü kimseleriz ve çetin savaşçılarız. Emir senin; ne emredeceğini düşün."***

34. ***Belkıs dedi ki: "Krallar bir memlekete girdi mi orayı harap ederler ve insanlarının ileri gelenlerini zelil hale getirirler. İşte onlar böyle yaparlar."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Süleyman, hüdhüde şöyle dedi:* Bize haber verdiğin durumu bekleyip takip edeceğiz. *Doğru mu söylüyorsun, yoksa yalancılardan mısın, bakıp göreceğiz."*

Hz. Süleyman'ın [aleyhisselâm] hüdhüde, *"Yoksa yalancılardan mısın, bakıp göreceğiz"* demesi, "Yalan mı söyledin, göreceğiz" demesinden daha beliğ, daha güzeldir. Çünkü hüdhüd, yalancıların yolunu takip eden biri olarak bilinseydi, o zaman bu söylediği sözle kaçınılmaz olarak yalancı olurdu. Yalancı olunca, verdiği haberde yalanla suçlanır ve kendisine güvenilmezdi. Fakat hüdhüdde böyle bir durum bulunmadığı için, haberin incelenmesi gerekli oldu. Hz. Süleyman [aleyhisselâm] Belkıs'a şu mektubu yazdı:

"Allah'ın kulu Davud oğlu Süleyman'dan, Sebe Melikesi Belkıs'a. Bismillâhirrahmânirrahîm. Allah'ın selâmı, hidayet yoluna uyanlara olsun. Bundan sonra diyeceğim şudur: Bana karşı büyüklük taslamayın; hakka teslim olmuş olarak bana gelin."

Mansûr demiştir ki: "Hz. Süleyman [aleyhisselâm], insanlar arasında en güzel yazı yazandı ve yazısında en az kelime kullanandı." Mansûr sonra şu âyeti okumuştur: *"O, Süleyman'dandır. Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla! Bana karşı üstünlük taslamayın ve teslimiyet göstererek bana gelin."*[54]

Katâde demiştir ki: "Bütün peygamberler böyledir; onlar meramlarını kısa cümlelerle söyler ve yazarlar; konuyu uzatmazlar, sözü çoğaltmazlar."

İbn Cüreyc[55] demiştir ki: "Hz. Süleyman [aleyhisselâm], Allah Teâlâ'nın âyette dediğine bir şey eklemedi."[56]

Hz. Süleyman [aleyhisselâm], mektubu miskle yazarak altına mührünü bastı ve hüdhüde,

"Benim şu mektubumu götür, onlara Belkıs'a ve kavmine *bırak, sonra da onlardan biraz uzaklaş,* senin onları göreceğin fakat onların seni görmeyeceği yakın bir mekâna çekil *ve ne yapacaklarını gözetle."* Yani ona ne cevap vereceklerine yahut birbirlerine ne diyeceklerine bak.

Hüdhüd, mektubu gagasıyla aldı ve Belkıs'a geldi. Odasının penceresinden içeriye yanına girdi. Mektubu üzerine bıraktı. Belkıs o sırada uzanmış yatıyordu. Hüdhüd, pencerenin içine gizlendi. Bir rivayete göre Belkıs uyurken hüdhüd ona gagasıyla dürttü, Belkıs korkarak uyandı.

Şöyle de denilmiştir: Hüdhüd, Belkıs'ın yanına geldiğinde etrafında komutan ve askerleri vardı. Hüdhüd onların başı üzerinde bir saat kadar kanat çırparak dolaşıp durdu. Belkıs ona bakınca, mektubu kucağına bıraktı. Belkıs, okumayı bilen biriydi. Mektubun üzerindeki mührü görünce, korkarak kavminin ileri gelenlerine, *"Ey ileri gelenler! Bana çok değerli bir mektup atıldı"* dedi.

---

54 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/490.

55 İbn Cüreyc, Ebü'l-Velîd Abdülmelik el-Kureşî (v. 150/767), tâbiînden tefsir, hadis ve fıkıh âlimi bir zattır. *Tefsîru İbn Cüreyc, Kitâbü's-Sünen* (fıkıh bablarına göre düzenlenmiştir), *Menâsikü'l-Hac* gibi eserleri vardır (bk. İsmail Cerrahoğlu, "İbn Cüreyc", *DİA*, 19/404-406).

56 bk. Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/158.

Belkıs'ın, mektuba "çok değerli bir mektup" demesinin sebebi, içindeki yazı idi, çünkü içinde yazılanların hepsi doğruydu.

Yahut o, şerefli bir sultandan geldiği için böyle dedi.

Yahut mektup mühürlü olduğu için böyle söyledi. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Mektubun şerefi, sonuna vurulan mühürdür."[57]

Yahut mektup, besmele ile başladığı için böyle söyledi.

Bir diğer görüşe göre ise mektubun garip hali ve onun bir kuş tarafından hârikulâde bir şekilde kendisine ulaşmasından dolayı böyle söyledi.

Mektubun içinde şunlar yazılıydı: *"O, Süleyman'dandır. Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla! Bana karşı üstünlük taslamayın ve teslimiyet göstererek bana gelin."*

Sanki Belkıs, *"Bana çok değerli bir mektup atıldı"* deyince, kendisine, "Kimden geldi, içinde ne yazılı?" diye soruldu; o da, *"O, Süleyman'dandır. Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla başlıyor. İçinde, 'Bana karşı üstünlük taslamayın ve teslimiyet göstererek bana gelin'* diyor" dedi. Yani zalim hükümdarların yaptığı gibi, bana karşı büyüklenip kibirlenmeyin, mümin olarak veya emrime boğun eğmiş olarak bana gelin.

Onda, "İslâm'a girin" emri yoktur.

Bazıları şöyle demiştir: "Hz. Süleyman [aleyhisselâm], onlara bu şekilde, mucizevî bir yolla mektup göndermekle, peygamber olduğunun delilini önlerine koydu ve kendisine iman etmelerini istedi."

Âyet şöyle devam ediyor: *"Belkıs dedi ki: Ey ileri gelenler! Şu* bana çok zor gelen ve içeriğinden size bahsettiğim *mesele hakkında bana görüşünüzü bildirin. Sizler yanımda bulunmadıkça ben,* memleketle ilgili işlerden *bir iş hakkında kesin hüküm vermem."* Yani ben sadece sizin huzurunuzda işi bitirir ve kesin hükmü veririm.

Belkıs'ın onlardan fetva istemesi, işin önemini ve büyüklüğünü ortaya koymak ve ayrıca onların derecesini yükseltmek içindir. Çünkü

57 Taberânî, *el-Evsat*, nr. 3872; Heysemî, *ez-Zevâid*, 7/99.

fetva, genelde çözülmesi müşkül meselelerde istenir. Onlardan fetva istenmesi ise kendilerinin başa gelen zorlukları halledecek güçte olduklarını gösterir.

Rivayet edildiğine göre Belkıs'ın önemli konuları istişare ettiği 313 adamı vardı; her birinin emrinde de 10.000 kişi bulunuyordu.[58]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Onlar da* kendisine cevap olarak *dediler ki: Biz güçlü kimseleriz ve çetin savaşçılarız.*" Yani bizler, seçkin yiğit kimseleriz. Onlar, "güçlü" derken, bedenlerini ve savaş aletlerini kastettiler, diğer sözle de savaşta mahir ve düşmana bela olduklarını söylemek istediler. Sözlerine şöyle devam ettiler:

"*Emir senindir;* o konudaki yetki sendedir; *ne emredeceğini düşün;* bizler sana itaat ederiz; sen bize neyi emredersen onu yaparız, sana aykırı davranmayız."

Onlar, sanki bu sözleriyle savaşmaya işaret ettiler.

Yahut şunu demek istediler: Bizler savaşçıyız; bu tür konularda görüş belirtecek ve kendileriyle istişare edilecek kimseler değiliz. Sen ileri görüş ve tedbir sahibi birisin. Bak, bize neyi emredensen biz sana tâbi oluruz.

Belkıs onların savaşa meylettiğini hissedince, kendisi barış yapmaya meyletti ve onların görüşlerini değerlendirerek *dedi ki: "Krallar bir memlekete girdi mi orayı harap ederler ve insanlarının ileri gelenlerini zelil hale getirirler."* Onlar, bir memlekete savaşla yahut zorla işgal ederek girdiklerinde, bütün idarenin kendilerinde olması için, oranın mâmur yerlerini harap ve içindeki malları telef ederek orayı mahvederler; ileri gelen izzetli kimselerini öldürme, esir alma, sürgün ve başka şekillerde zelil ederler.

Belkıs sonra şöyle dedi: "*İşte onlar böyle yaparlar.*" Yani böyle yapmak onların değişmeyen âdetidir. Belkıs, eskiden beri babaları memleket yönetmiş bir aileden olduğu için, güçlü sultanların böyle yapacağını tecrübe ile biliyordu.

---

58 bk. Begavi, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/158; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/357.

Bu son sözün, Belkıs'ın daha önceki sözünü tasdik için, Allah Teâlâ'ya ait olması da mümkündür. O zaman mana şöyle olur: Evet, sultanların işi böyledir; onlar bir memleketi savaşta galip gelerek ve zorla zaptederek ele geçirdiklerinde böyle yaparlar. Bu konuda şu manadaki şiiri okurlar:

"Gerçekten melikler, nereye girseler beladırlar. Sakın onların omzunda senin gölgen bulunmasın (onlara yakın olma). Şöyle bir kavimden ne beklenir: Onları kızdıracak olsan sana zulmederler; kendilerini razı edecek olsan senden usanırlar. Onları övüp tasdik edecek olsan seni hizmetlerinde kullanırlar ve asalak kimsenin ağır gelmesi gibi sana ağırlık verirler. Öyle ise Allah ile yetin ve onların kapısına asla uğrama! Şüphesiz onların kapısında durmak bir zillettir."[59]

Sultanlarla birlikte bulunmakta büyük tehlike ve ciddi zorluk vardır. Kimin nuru kuvvetli olup onların zulmetine gelip gelirse, yani sultanlara etki eder, onları yönlendirir, sultanlar ona olumsuz bir etkide bulunamayacak durumda olursa, o zaman onları tanımada ve kendileriyle içli dışlı olmada bir zarar yoktur. Bu, insanların işlerini görmek için aracı olmak veya kendilerine nasihat etmek gibi bir fayda bulunduğunda böyledir. Allah kendilerinden razı olsun, Şeyh Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî ve şeyhlerimizin şeyhi Mevlâ el-Arabî ed-Derkâvî, bu makamda bulunan velilerdendi. Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî'nin talebesi Şeyh Ebü'l-Abbas-ı Mürsî ile Mevlâ el-Arabî ed-Derkâvî'nin talebesi şeyhimiz seyyidî Muhammed el-Bûzîdî el-Hasenî ise sultanlarla beraber bulunmaktan şiddetle kaçınırlardı. Bu, en selâmetli olanıdır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

27-34. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah tarafından velilik için seçilmiş kimse nefsine der ki: "Sen, velilik konusunda sadık mısın yoksa yalancılardan mısın, bunu göreceğiz. Sendeki ilimle git ve onunla Allah'ın kullarını uyar, onlara ilminden ver ve kenara çekilip bak; sana nasıl karşılık veriyorlar? Eğer senin vaazından etkileniyorlar ve sözün onlara tesir ediyorsa sen, sahip olduğun velilik konusunda samimisin. Çünkü Allah'ın ilmine sahip veli-

59 Şiir için bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/492.

ler, konuştuklarında sözleri kulların kalbine tesir eder; o sözle kalpleri ve ruhları hayat bulur. Kimde velilik hali yoksa onun sözü kulaklara girmez (gönüle tesir etmez).

Nefis, temizlenip terbiye olduğunda, kendi bünyesindeki manevi hasselere uyarıda bulunmak isteğinde der ki: "Ey topluluk, benim kalbime şerefli bir kitap (ilham) atıldı, bana büyük bir ilim verildi; artık bana karşı taşkınlık yapmayın, size emrettiğim hususlarda boyun eğip teslim olun."

Yine nefis, manevi kirlerden temizlenip ağyardan (varlıkların bağından) hür olduğunda ve kendisini nurların ordusu sardığında der ki: "Ey şerefli topluluk, yani ey kalbimdeki nurların ordusu! Yapmak istediğim bir işte bana fetva verin; siz bana doğru ve hak olduğuna şahitlik yapmadan ben, kalbimde tecelli eden işlerde kesin hüküm vermem."

Nur ordusu nefse, "Biz, güçlü ve şiddetli kimseleriz; manen temizlendiğin için iş sende, emir sana ait; ne yapacağına bak!" derler. Çünkü nefis, manen temizlenip ağyardan kurtulunca, mühim işlerde kendisini tasdik etmek gerekir.

Mutmain olmuş nefis der ki: "Melikler, yani kahhâr olan Allah'ın huzurundan gelen ilâhî vâridatlar, bir beldeye yani kalbe girdikleri zaman, dıştaki süsleri harap ederek ve bedene ağır gelecek işleri yaparak onun dış görünüşünü bozarlar, kalpte daha önce izzetli olanları zelil ederler. Yani onun (boş şeylerle bulduğu) izzetini zillete çevirirler, halk içinde itibar arayışını gizli kalma arzusuna döndürürler, dünya ile zenginliğini fakirliğe çevirirler, evet, ilâhî vâridatlar kalpte bunu yapar."

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "Ne zaman sana, ilâhî vâridatlar (feyiz ve nurlar) gelirse sendeki boş alışkanlıkları yıkıp atar. Şüphesiz melikler (güçlü kimseler), bir ülkeye girdiler mi, oranın düzenini bozarlar; oradaki izzetli kimseleri zelil ederler. Onlar böyle yaparlar."

Buna göre, insana gelen herhangi bir vâridat (manevi cezbe ve hal) onun boş alışkanlıklarını değiştirmiyorsa o gelen şey sahtedir, gerçek değildir. Yine *Hikem* adlı eserde der ki:

"Meyvesini (sonucunu) görmeden, sana gelen bir vâridatı (manevi hali), temize çıkarıp tasdik etme; bulutun gönderilmesinden maksat sadece yağmurun yağması değildir; asıl maksat, ondan meyvelerin çıkmasıdır."

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Belkıs'ın Hz. Süleyman'a Hediye Göndermesi

Belkıs, ileri gelen adamlarına, Hz. Süleyman'a [aleyhisselâm] hediye göndereceğini söyledi. Cenâb-ı Hak, bu durumdan bahsederek şöyle buyurdu:

وَاِنّ۪ي مُرْسِلَةٌ اِلَيْهِمْ بِهَدِيَّةٍ فَنَاظِرَةٌ بِمَ يَرْجِعُ الْمُرْسَلُونَ ﴿٣٥﴾
فَلَمَّا جَٓاءَ سُلَيْمٰنَ قَالَ اَتُمِدُّونَنِ بِمَالٍ فَمَٓا اٰتٰينِيَ اللّٰهُ خَيْرٌ مِمَّٓا
اٰتٰيكُمْۚ بَلْ اَنْتُمْ بِهَدِيَّتِكُمْ تَفْرَحُونَ ﴿٣٦﴾ اِرْجِعْ اِلَيْهِمْ فَلَنَأْتِيَنَّهُمْ
بِجُنُودٍ لَا قِبَلَ لَهُمْ بِهَا وَلَنُخْرِجَنَّهُمْ مِنْهَٓا اَذِلَّةً وَهُمْ صَاغِرُونَ ﴿٣٧﴾

35. *"Ben onlara bir hediye gönderip elçilerin ne haber ile döneceklerine bakacağım."*

36. *Elçilerin sözcüsü, Süleyman'ın huzuruna gelince, Süleyman ona şöyle dedi: "Siz bana mal ile yardım mı etmek istiyorsunuz? Allah'ın bana verdiği, size verdiğinden daha hayırlıdır. Ama siz, hediyenizle sevinip böbürlenirsiniz."*

37. *"Sen onlara* (Belkıs ve kavmine) *dön ve şunu söyle: Andolsun, biz onlara, karşı koyamayacakları ordularla gelir ve onları hor hakir vaziyette zillet içinde oradan çıkarırız."*

Tefsir

Belkıs, ince siyaset sahibi bir kadındı. Bu siyasetini gösterdi ve savaş yerine barış için harekete geçti. Cenâb-ı Hak, onun durumunu hikâye ederek buyurdu ki: Belkıs kavmine, *"Ben onlara,* Süleyman'a ve kavmine *bir hediye göndereceğim;* bu şekilde onun ülkeme saldırmasını engelleyeceğim. Ayrıca bu şekilde onun melik mi peygamber mi olduğunu anlayacağım *ve elçilerin ne haber ile döneceklerine,* hediyeyi kabul mu ret mi ettiğine *bakacağım."*

Belkıs, sultanların âdetini ve hediyenin, onların katında olumlu etki yapacağını biliyordu. Şöyle düşündü: Eğer Hz. Süleyman [aleyhisselâm] melikse, hediyeyi kabul eder ve bize saldırmaktan vazgeçer; şayet peygamberse hediyeyi reddeder, onu kabul etmez ve bizden sadece dinine tâbi olmamızı ister.

Belkıs, hediye olarak 500 tane erkek köle seçti. Onlara câriye elbiseleri giydirdi ve câriyelerin süslerini taktı. Sonra onları atlara bindirdi. Bu atların çulları halis ipektendi, dizgin ve eyerleri altın ve cevherlerle süslenmişti. Ayrıca, 500 tane câriye seçti ve onlara da erkek kölelerin kıyafetlerini giydirdi, kendilerini dişi atlara bindirdi. Hediye olarak ayrıca, altın ve gümüşten yapılmış 1000 tane kerpiç hazırlattı. Hediyelerin içine inci ve yakutla süslenmiş bir taç koydu. İçinde, hiç delinmemiş bir inci ile akik taşından yapılıp eğri şekilde delinmiş bir inci bulunan bir hokka (özel kutu) hazırlattı. Hediyelerle birlikte elçileri yola çıkarttı. Başlarına Münzir b. Amr'ı reis yaptı. Ayrıca Hz. Süleyman'a bir mektup yazarak hediyelerin içine koydu. Mektupta şöyle yazılı idi:

"Eğer peygambersen, erkek kölelerle kadın câriyeleri birbirinden ayır. Hokkanın içinde ne olduğunu haber ver. Delinmemiş inciyi, dosdoğru bir şekilde del; eğri delinmiş akiğin içinden de bir iplik geçir."

Belkıs sonra, elçilerin reisi Münzir'e dedi ki: "Eğer Süleyman sana kızgınlıkla bakarsa bil ki o bir meliktir; onun görünüşünden korkma. Şayet onu güler yüzlü ve yumuşak huylu bulursan, bil ki o bir peygamberdir."

Hüdhüd, bu konuşmaları dinleyip Hz. Süleyman'a [aleyhisselâm] geldi ve bütün haberleri kendisine bildirdi. Bunun üzerine Hz. Süleyman [aleyhisselâm] cinlere emretti; cinler, altın ve gümüşten pek çok kerpiç yaptılar; onları Hz. Süleyman'ın [aleyhisselâm] önündeki bir meydana döşediler. Bu meydanın uzunluğu 6 fersah idi. Meydanın etrafını da burçları altın ve gümüşten olan bir duvarla çevirdiler. Sonra, Hz. Süleyman [aleyhisselâm], yerdeki ve gökteki en güzel hayvanların getirilmesini emretti. Getirdiler ve onları meydanın sağına soluna altın ve gümüş kerpiçlerin üzerine bağladılar. Hz. Süleyman [aleyhisselâm] sonra emretti, cinler, ayakta sağına soluna dizildiler. Hz. Süleyman [aleyhisselâm] tahtına oturdu. Sağında solunda da pek çok taht diziliydi. Şeytanlar, fersahlarca uzunlukta saf oluşturup dizildiler. İnsanlar da fersahlarca uzunlukta saf oluşturdular. Aynı şekilde vahşi hayvanlar, yırtıcı hayvanlar ve kuşlar da geniş bir alanı dolduracak şekilde saf halinde dizildiler.

Belkıs'ın elçileri meydana yaklaşınca, manzaraya baktılar, korktular; hayvanların altın ve gümüş kerpiçlerin üzerine pislediğini görünce, kendilerini ve getirdiklerini çok küçük gördüler, yanlarındaki hediyeleri bir kenara attılar.

Heyet, Hz. Süleyman'ın [aleyhisselâm] huzuruna varınca, Hz. Süleyman [aleyhisselâm] onlara tebessüm ederek baktı. Ona Belkıs'ın mektubunu verdiler. Hz. Süleyman [aleyhisselâm] mektubun içine baktı; "Hokka nerede?" diye sordu. Hokka kendisine getirildi. O arada, Cibrîl [aleyhisselâm] gelerek, hokkanın içinde nelerin bulunduğunu söyledi. Hz. Süleyman da [aleyhisselâm] onlara, "Bunun içinde şunlar şunlar vardır" diyerek içinde olanları haber verdi.

Sonra ağaç kurdunun getirilmesini emretti, ağaç kurdu, bir saç alıp hokkanın içinde getirilen deliksiz inciye, düzgün bir delik açtı. Bu hizmetine karşılık, ağaç kurdunun rızkı, ağaçlarda yapıldı. Beyaz kurtçuk da ağzına bir iplik alarak eğri bir şekilde delinmiş olan akiğin içinden geçirdi. Hz. Süleyman [aleyhisselâm] onun rızkını da meyvelerde yaptı.

Hz. Süleyman [aleyhisselâm], sonra bir su istedi; kendilerini saklamak için farklı kıyafetler giyen hizmetçilere ondan ellerini ve yüzle-

rini yıkamalarını emretti. Câriyeler, suyu bir eline alıyor, sonra diğer eline koyuyor ve sonra onunla yüzünü yıkıyordu. Erkek hizmetçiler ise suyu alıp yüzlerine çarparak yüzlerini yıkıyorlardı. Hz. Süleyman [aleyhisselâm], onların bu tavrından, erkek kölelerle câriyeleri birbirinden ayırdı ve sonra hediyelerini geri çevirdi.[60] Bu durum âyette şöyle ifade edildi:

"Elçilerin sözcüsü Münzir b. Amr, *Süleyman'ın huzuruna gelince, Süleyman ona şöyle dedi: Siz bana mal ile yardım mı etmek istiyorsunuz?"* Hz. Süleyman [aleyhisselâm], kendisinin yüksek şanı ve geniş saltanatına rağmen, onların kendisini böyle malla desteklemelerini reddedip kınayarak böyle dedi ve sözüne şöyle devam etti:

"Allah'ın bana verdiği peygamberlik ve ondan öte bir mevki olmayan saltanat, *size verdiği maldan* ve getirdiğiniz hediyelerden *daha hayırlıdır."* Benim sizin hediyelerinize ihtiyacım yoktur, onların benim için bir kıymeti de yoktur. Hz. Süleyman [aleyhisselâm], onlarla arasında geçen bu sözleri, yukarıda anlatılan hokka olayından sonra söylemiş olması muhtemeldir; yoksa onlarla ilk karşılaştığında bunları söylemiş değildir.

Hz. Süleyman [aleyhisselâm] sonra şöyle dedi: *"Ama siz, hediyenizle sevinip böbürlenirsiniz."*

Hz. Süleyman [aleyhisselâm] şunu demek istedi: Benim yanımda bulunan şeyler, sizin yanınızda bulunan şeylerden daha hayırlıdır. Allah Teâlâ bana, dini ve kendisini tanıma nimetini verdi ki bu, en büyük zenginlik ve en güzel paydır. Bana ayrıca öyle bir dünyalık verdi ki daha fazlası istenemez. Benim gibi biri, sizden gelecek bir malla desteklenmeye nasıl razı olur? Bilakis sizler, dünya hayatının sadece dış yüzünden az bir şey biliyorsunuz; bunun için malınıza eklenen ve size hediye edilen şeylerle seviniyorsunuz. Çünkü sizin bütün himmetiniz dünyadır; benim halim ise sizden farklıdır. Ben sizin iman etmenizden ve içinde bulunduğunuz Mecûsîliği terketmenizden başka, sizden gelecek hiçbir şeye razı olmam ve sevinmem.

---

60 Hediye kafilesiyle ilgili rivayet için bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/493-494; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/160-162; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/83.

Âyette sanki şöyle denmiş oluyor: Ben, beni destekleyeceğiniz dünya malıyla sevinmem, ama sizler sevinirsiniz.

Hz. Süleyman [aleyhisselâm] sonra elçiye şöyle dedi: "*Sen onlara,* Belkıs ve kavmine *dön ve kendilerine şunu şöyle*: *Andolsun, biz onlara, karşı koyamayacakları ordularla gelir ve onları* esir alıp *hor hakir vaziyette zillet içinde oradan* yani Sebe'den *çıkarırız;* onların bu ordulara karşı koymaya güçleri yetmez."

Onların içine düşecekleri zillet, sahip oldukları izzet ve mülkün ellerinden gitmesidir. Yaşayacakları horluk ise esir ve köle olarak kalmalarıdır.

Elçi, hediyelerle birlikte Belkıs'a dönüp ona gördüklerini ve işittiklerini anlatınca Belkıs, "O bir peygamberdir; bizim ona karşı koyacak gücümüz yoktur!" dedi ve inşallah ileride anlatılacağı üzere, Hz. Süleyman'la [aleyhisselâm] buluşmak için hazırlıklara başladı.

35-37. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Mürid, yüce Mevlâ'sına yöneldiğinde, nefis de ordularıyla birlikte ona yönelir. Nefsin orduları dünya, itibar, riyaset, boş hazlar ve şehvetlerdir. Nefis önce, onu mal ve makam ile destekleyerek denemek ister. Eğer müridin himmeti yüksek ve hak yolunda yürüme azmi kuvvetliyse ondan yüz çevirir ve kendisini reddederek nefse şöyle der:

"Beni hakir dünya malı ve basit bir makam ile mi destekleyerek kandırmak istiyorsun? Allah Teâlâ'nın bana verdiği marifet ve kendisiyle zenginlik hali, size verdiklerinden daha hayırlıdır."

Mürid sonra, kendisine bunu getiren vâridata der ki: "O nefse ve ordularına dönerek şunu söyle: Onlara, nurlardan öyle ordularla geliriz ki karşı koymaya güçleri yetmez. Bu ordularla geliriz ve onları, hor hakir bırakarak zillet içinde kalpten çıkarıp atarız."

Kitabının sırlarını en iyi bilen Allah Teâlâ'dır.

Belkıs'ın Hz. Süleyman'a Gelip Teslim Oluşu

Cenâb-ı Hak sonra, Belkıs'ın önce tahtının, sonra kendisinin gelişinden bahsederek şöyle buyurdu:

قَالَ يَٓا اَيُّهَا الْمَلَؤُا اَيُّكُمْ يَأْتٖينٖى بِعَرْشِهَا قَبْلَ اَنْ يَأْتُونٖى مُسْلِمٖينَ ﴿٣٨﴾
قَالَ عِفْرٖيتٌ مِنَ الْجِنِّ اَنَا اٰتٖيكَ بِهٖ قَبْلَ اَنْ تَقُومَ مِنْ مَقَامِكَۚ وَاِنّٖى عَلَيْهِ
لَقَوِىٌّ اَمٖينٌ ﴿٣٩﴾ قَالَ الَّذٖى عِنْدَهُ عِلْمٌ مِنَ الْكِتَابِ اَنَا اٰتٖيكَ بِهٖ قَبْلَ اَنْ
يَرْتَدَّ اِلَيْكَ طَرْفُكَۜ فَلَمَّا رَاٰهُ مُسْتَقِرًّا عِنْدَهُ قَالَ هٰذَا مِنْ فَضْلِ رَبّٖى
لِيَبْلُوَنٖٓى ءَاَشْكُرُ اَمْ اَكْفُرُۜ وَمَنْ شَكَرَ فَاِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِهٖۚ وَمَنْ كَفَرَ فَاِنَّ
رَبّٖى غَنِىٌّ كَرٖيمٌ ﴿٤٠﴾ قَالَ نَكِّرُوا لَهَا عَرْشَهَا نَنْظُرْ اَتَهْتَدٖٓى اَمْ تَكُونُ مِنَ
الَّذٖينَ لَا يَهْتَدُونَ ﴿٤١﴾ فَلَمَّا جَٓاءَتْ قٖيلَ اَهٰكَذَا عَرْشُكِۜ قَالَتْ كَاَنَّهُ هُوَۚ
وَاُوتٖينَا الْعِلْمَ مِنْ قَبْلِهَا وَكُنَّا مُسْلِمٖينَ ﴿٤٢﴾ وَصَدَّهَا مَا كَانَتْ تَعْبُدُ مِنْ
دُونِ اللّٰهِۜ اِنَّهَا كَانَتْ مِنْ قَوْمٍ كَافِرٖينَ ﴿٤٣﴾ قٖيلَ لَهَا ادْخُلِى الصَّرْحَۚ فَلَمَّا
رَاَتْهُ حَسِبَتْهُ لُجَّةً وَكَشَفَتْ عَنْ سَاقَيْهَاۜ قَالَ اِنَّهُ صَرْحٌ مُمَرَّدٌ مِنْ قَوَارٖيرَۜ
قَالَتْ رَبِّ اِنّٖى ظَلَمْتُ نَفْسٖى وَاَسْلَمْتُ مَعَ سُلَيْمٰنَ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمٖينَ ﴿٤٤﴾

38. *Süleyman, "Ey ulular! Onlar bana gelip teslim olmadan önce hanginiz bana onun tahtını getirir?" dedi.*

39. *Cinlerden bir ifrit, "Sen yerinden kalkmadan ben onu sana getiririm ve şüphesiz ben buna güç yetirecek güvenilir biriyim" dedi.*

40. *Kendisine kitaptan bir bilgi verilmiş olan kimse ise, "Ben onu sana, gözünü açıp kapamadan getiririm" dedi (ve getirdi). Süleyman,*

tahtı yanı başında kurulu vaziyette görünce şöyle dedi: "Bu, Rabbim'in bana bir lutfudur; O bunu bana şükür mü, yoksa nankörlük mü edeceğimi denemek için verdi. Kim şükrederse sadece kendisi için şükretmiş olur. Kim de nankörlük ederse şüphesiz Rabbim zengindir (hiç kimseye ihtiyacı yoktur), çok ikram sahibidir."

41. *Süleyman dedi ki: "Onun tahtını biraz değiştirerek tanınmaz hale getirin. Bakalım, onu tanıyacak mı, yoksa tanımayacak mı?"*

42. *Belkıs gelince, "Senin tahtın böyle miydi?" denildi. O da, "Sanki o! Bize daha önce bilgi verilmişti ve biz (o vakit sana) teslimiyet göstermiştik" dedi.*

43. *Daha önce Allah'tan başka taptığı şeyler ona engel olmuştu. Çünkü o inkâr eden bir kavimden idi.*

44. *Ona, "Köşke gir" denildi. Köşkü görünce onu (zeminini) derin bir su sandı ve eteklerini topladı. Süleyman ona, "Bu, billurdan döşenmiş bir köşktür" dedi.*

Belkıs dedi ki: "Ey Rabbim! Şüphesiz ben daha önce nefsime zulmettim. Şimdi ise Süleyman ile birlikte âlemlerin Rabb'i olan Allah'a teslim oldum."

Tefsir

Belkıs, Hz. Süleyman'a [aleyhisselâm] gitmek için yol hazırlığına başlayınca, tahtını, sarayının yedinci bölmesinde bulunan en sonuncu odaya koydurdu, bütün bölme ve odaların kapılarını kapattı ve onu koruması için muhafızlar görevlendirdi. Sonra Hz. Süleyman'a [aleyhisselâm] elçi göndererek, "Bizi çağırdığın şeye bakmak için sana geliyorum" dedi ve 12.000 komutanla Hz. Süleyman'a [aleyhisselâm] doğru yola çıktı. Bu komutanların her birinin emri altında binlerce asker vardı. Belkıs ve adamları, Hz. Süleyman'a [aleyhisselâm] 1 fersah mesafe kalacak kadar geldiklerinde, Hz. Süleyman yanındakilere,

"Ey ulular! Onlar bana gelip teslim olmadan önce hanginiz bana onun tahtını getirir, dedi." Hz. Süleyman [aleyhisselâm], bu şekilde, Allah Teâlâ'nın

kendisine tahsis ettiği ve eliyle ortaya koyduğu bazı harikaları Belkıs'a göstermek, onun, yüce Allah'ın kudretinin büyüklüğünü anlamasını sağlamak ve kendisinin peygamberliğine şahitlik edecek şeyleri ortaya koymak istedi.

Bazıları şöyle demiştir: "Hz. Süleyman [aleyhisselâm], Belkıs müslüman olup malını ve tahtını koruma altına almadan önce, onun tahtına sahip olmak istedi; çünkü Belkıs müslüman olduktan sonra taht ona helâl olmazdı."

Birinci görüş, peygamberlik makamı için daha uygundur.

Tahtın önceden getirilmesi konusundaki bir diğer açıklama şöyledir: Hz. Süleyman [aleyhisselâm], Belkıs'ın tahtını biraz değiştirerek, onun tahtını tanıyıp tanımadığına bakarak akıl seviyesini ölçmek istedi.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Cinlerden bir ifrit, 'Sen yerinden kalkmadan ben onu sana getiririm ve şüphesiz ben buna güç yetirecek güvenilir biriyim' dedi."*

İfrit, "azgın, habis varlık" demektir. Onun ismi, "Zekvân" veya "Sahr" idi. İfrit şunu demek istedi: Sen yerinden kalkıp hükümet meclisine gidene kadar, o tahtı sana getiririm. Hz. Süleyman [aleyhisselâm], günün dokuzda biri veya yarısı kadar hükümet meclisinde bulunuyordu. İfrit, "Onu sana bu süre içinde hiç değiştirmeden olduğu gibi getiririm" deyince Hz. Süleyman [aleyhisselâm], "Bundan daha kısa bir süre içinde istiyorum" dedi.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Kendisine kitaptan bir bilgi verilmiş olan kimse ise, 'Ben onu sana, gözünü açıp kapamadan getiririm' dedi ve getirdi."*

Bu kimsenin, Hz. Süleyman'ın veziri Âsaf b. Berhiya olduğu söylenmiştir. O, kendisiyle yapılan duaların kabul edildiği ism-i âzamı biliyordu. İsm-i âzam hakkında şunlar söylenmiştir:

O, "Yâ Hayyü yâ Kayyûm" zikridir.

Yahut o, "Yâ Ze'l-celâli ve'l-ikram" zikridir.

Yahut o, "Yâ ilâhenâ ve ilâhe külli şeyin ilâhen vâhiden lâ ilâhe illâ ente" zikridir.

Asıl mesele, ismi bilmek değil, ismin sahibiyle birlikte bulunmaktır, tâ ki kulun yaptığı iş Allah'ın emriyle (özel izni ve desteği ile) olsun.

Bazıları tahtı getiren kimsenin Hz. Hızır olduğunu söylemiştir. Bazıları ise onun Cebrâil veya elinde ilâhî kaderlerin yazıldığı kitabın bulunduğu bir melek olduğunu, Allah Teâlâ'nın, ifritin sözünün peşinden o meleği gönderdiğini söylemiştir.

Rivayet edildiğine göre Âsaf b. Berhiya Hz. Süleyman'a, "Gözlerinizi açınız ve bakışınızın sonuna kadar bekleyiniz" dedi. Hz. Süleyman gözlerini açtı, Yemen tarafına doğru baktı. O sırada Âsaf dua etti; Belkıs'ın tahtı bulunduğu yerin içine battı ve sonra, Allah'ın kudretiyle, Hz. Süleyman gözünü indirmeden onun bulunduğu yerde ortaya çıkıverdi.[61]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Süleyman, tahtı yanı başında yerleşmiş halde görünce şöyle dedi:*

Bu, Rabbim'in bana bir lutfudur." O benim hak ettiğim bir şey değildir, tam aksine, herhangi bir şeyin karşılığı olmadan, sırf Rabbim tarafından yapılmış bir ihsandır. *"O bunu bana,* nimetine *şükür mü, yoksa nankörlük mü edeceğimi denemek için verdi. Kim şükrederse sadece kendisi için şükretmiş olur."* Çünkü şükür, elde edilen şeyi korur, elde olmayan nimetin elde edilmesine vesile olur, kuldan nimete şükür görevini düşürür ve onu nankörlük ayıbından kurtarır.

"Kim de nankörlük ederse şüphesiz Rabbim zengindir, çok ikramı sahibidir." Yani kim, nimete şükrü terkederek nankörlük yaparsa Rabbim zengindir; onun şükrüne ihtiyacı yoktur. O, çok ikram sahidir; nankör kuluna hemen ceza vermez.

Bir haberde şöyle buyrulmuştur: "Kim, kendisine verilen nimete şükrederse onu bir bağ ile bağlamış olur; kim de kendisine verilen nimete şükretmezse onu elden çıkmaya mâruz bırakmış olur."

61 Az farklı ifadelerle bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/496; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/164 ayrıca bk. Taberi, *Câmiu'l-Beyân*, 18/73; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/361.

Vâsıtî demiştir ki: "Bizim tarafımızdan yapılan şükür bize fayda verir; O'ndan gelen nimet de yine bizim içindir. Bu durumda bütün nimet ve ihsan bize ait olmaktadır."[62]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Süleyman* ashabına *dedi ki: Onun tahtını biraz değiştirerek tanınmaz hale getirin. Bakalım, onu tanıyacak mı, yoksa tanımayacak mı?"* Bakalım ona sorulunca, doğru cevabı verebilecek mi veremeyecek mi?

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Belkıs,* Hz. Süleyman'a [aleyhisselâm] *gelince,* taht Hz. Süleyman'ın önünde duruyordu. Belkıs'a, *'Senin tahtın böyle miydi?' denildi."* Kendisine bir telkin olmasın diye ona, "Bu, senin tahtın mıdır?" denmedi; böyle denmesi durumunda Belkıs'ın akıl seviyesini kontrol etme durumu ortadan kalkardı. Çünkü Hz. Süleyman [aleyhisselâm], Belkıs'la evlenmek isteyince, cinler buna mâni olmak için, Belkıs'ın aklında bir noksanlık olduğunu söylemişlerdi. Hz. Süleyman da [aleyhisselâm] bu şekilde onun aklını kontrol etti.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Belkıs,* tahtı görünce, *'Sanki o!' dedi."* Bu şekilde en güzel cevabı vermiş oldu. Belkıs, "Bu, odur" demediği gibi, "O değildir" de demedi. Bu onun aklının dirayetini gösterdi. Onlar, tahtın ilk halini biraz değiştirerek, "Senin tahtın böyle miydi?" diye sorduklarında, o onların sözlerine benzer şekilde, "Sanki ona benziyor" dedi, fakat onun aslında kendi tahtı olduğunu bildiği halde, "Bu, odur" demedi. Bununla, tahtının aslî itibariyle aynı olmakla birlikte, onda bir miktar değişikliğin yapıldığına işaret etti. Bu şekilde ayrıca, Hz. Süleyman'la [aleyhisselâm] konuşurken güzel edebe riayet etmiş oldu. Eğer onlar, "Bu senin tahtın mıdır?" diye sorsalardı, o da, "Evet, o" derdi.[63]

Belkıs sonra şöyle dedi: *"Zaten* Allah Teâlâ'nın kudreti ve senin peygamberliğinin hak olduğuna dair, *bundan önce bize bilgi verilmişti."* Yani şu anda gördüğümüz mucizeden önce, biz, hüdhüdün olayı ve elçimiz Münzir'den işittiklerimizle buna delil olacak bir bilgiye sahip olmuştuk. *"Ve biz o vakit sana teslimiyet göstermiştik."* O vakit sana boyun eğmiştik.

62 Son kısmı biraz farklı lafızlarla bk. Sülemî, *Hakâiku't-Tefsir*, 2/91.

63 Açıklama için bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selim*, 5/87.

Belkıs sanki, Hz. Süleyman [aleyhisselâm] kendisine iman etmesi için aklını kontrol ettiğini ve mucize gösterdiğini zannederek, daha kendisine ulaşmadan önce ona iman ettiğini açıkladı.

Âyetteki son sözün Hz. Süleyman'a [aleyhisselâm] ait olduğunu söyleyerek ona şöyle mana veren de olmuştur: Hz. Süleyman [aleyhisselâm] dedi ki: Bu mucizeden önce, Allah Teâlâ ve O'nun sonsuz kudreti hakkında bize ilim verildi ve biz O'na teslim olmuş tevhid ehli idik.

Yahut, Belkıs bize gelmeden önce, onun teslim olduğu ve itaat ederek geldiği hakkında bize bilgi verilmişti; biz Allah'a teslim olmuş tevhid ehli idik.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Daha önce Allah'tan başka taptığı şeyler ona engel olmuştu."*

Bu, Hz. Süleyman'a [aleyhisselâm] ait bir sözdür. Yani onun, bizim bildiklerimizi bilmesine yahut önceden İslâm'a girmesine, onun güneşe tapması ve kâfir bir toplumun arasında bulunması mâni oldu.

Yahut bu söz Allah Teâlâ'ya ait olup Belkıs'ın şu anda ilan ettiği İslâm'a girme iddiasını ortaya koymaktan kendisini alıkoyan şeyi açıklamaktadır. Mana şudur: Onu bundan, daha önce güneşe tapması alıkoydu.

Âyet şöyle bitiyor: *"Gerçekten o, inkâr eden bir kavimdendi."* Yani o, inkârda ileri gitmiş, küfür kalplerine kök salmış bir kavimdendi; bunun için, Hz. Süleyman'ın [aleyhisselâm] hâkimiyeti altına girene kadar, onların arasında iken İslâm olduğunu açıklamaya güç yetiremedi.

Âyete şu mana da verilmiştir: Allah Teâlâ veya Hz. Süleyman [aleyhisselâm] onu, Allah'tan başkasına tapmaktan alıkoydu.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Ona, 'Köşke* veya evin avlusuna *gir' denildi. Köşkü görünce onun zeminini derin bir su sandı ve eteklerini topladı."*

Rivayet edildiğine göre Hz. Süleyman [aleyhisselâm], Belkıs gelmeden önce emretti, Belkıs'ın geçeceği yolun üzerine beyaz camdan bir köşk yaptırdı. Zeminin altından su akıttı, suyun içine balık ve diğer

su hayvanlarından koydu. Ortasına tahtını kurdurup üzerine oturdu. Kuşlar, cinler ve insanlar huzurunda saf bağladı. Hz. Süleyman [aleyhisselâm] bunu, Belkıs'ın, işinin yüceliğini daha fazla kavraması ve onun peygamberliğine kesin olarak inanması için yaptı.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Süleyman,* ayaklarından gözünü çekerek Belkıs'a *'Bu,* zemini düz ve parlak *camdan döşenmiş bir köşktür' dedi."*

Hz. Süleyman [aleyhisselâm] Belkıs'la evlendi; kendisini çok sevdi, onu daha önce bulunduğu mülküne (Sebe melikesi olarak) yerleştirdi. Hz. Süleyman [aleyhisselâm], onu ayda bir ziyaret ediyor, yanında üç gün kalıyordu. Belkıs Hz. Süleyman'a bir çocuk doğurdu. Hz. Süleyman'ın [aleyhisselâm] saltanatı vefatı ile ortadan kalkınca, onun saltanatı da dağıldı. Mülk ve saltanatı hiç bozulmayan Allah'ı tesbih ederim.

Rivayet edildiğine göre Hz. Süleyman [aleyhisselâm], on üç yaşında sultan oldu, elli üç yaşında vefat etti.[64]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Belkıs,* sonra İslâm oluşundan bahsederek *şöyle dedi: Ey Rabbim! Şüphesiz ben daha önce,* güneşe ibadet ederek *nefsime zulmettim. Şimdi ise Süleyman ile birlikte,* ona uyarak ve kendisine tâbi olarak *âlemlerin Rabb'i olan Allah'a teslim oldum."*

Belkıs'ın Allah Teâlâ'yı, "âlemlerin Rabb'i" olarak tanıtması, O'nun ilâhlığını, ibadeti hak eden tek ilâh olduğunu, kendisine ibadet ettiği güneşin de içinde bulunduğu bütün mevcudatın Rabb'i olduğunu bildiğini ortaya koymak içindir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

38-44. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Nefsin, üzerine yerleştiği tahtı dünyadır. Kim dünyayı sever ve dünya ehline güvenip dayanırsa nefsini tahtına oturtmuş ve onu kendisinde istediği gibi tasarruf eden bir sultan yapmış olur. Kim dünyaya kızar ve dünya ehlinden gönlünü çekerse nefsinin tahtını yıkmış ve onu kendisine hizmet eden ve istediği gibi yönettiği bir köle yapmış olur.

64 bk. Begavi, *Meâlimü't-Tenzîl,* 6/169.

Allah Teâlâ'nın kendisini manevi terbiye için ehil kıldığı ve O'na davet eden kimse müridlere der ki: "İçinizden hanginiz nefsin tahtını bana getirir ve işin başında Allah için ondan çıkıp sıyrılır?" diye sorar.

Onlardan bazısı onu bir müddet sonra getirir. Bazısı ise hakkı talepteki sadakat, azim ve manevi kuvveti derecesinde onu bir göz açıp yumma süresinde getirir.

Nefsinin tahtını getiren ve ondan Allah için çıkan (onun bütün bağ, engel ve hevâsından sıyrılan) kimse, Allah Teâlâ'nın kendisine kitaptan bir ilim verdiği, onun delil ve maksadını tanıttığı kimsedir. Fakat müridin nefsini, eğer elinde ise ondan tamamen sıyrılana veya bütünüyle uzaklaşana kadar, azar azar belli bir seyir dahilinde terketmesi, manevi terbiyenin siyasetindendir.

Terbiye veren mürşid, müridlerin, Allah için nefislerinin tahtından (hâkimiyetinden) çıkıp Allah'a yöneldiklerini gördüğü zaman şöyle der: "Bu, Rabbim'in ihsanındandır. O, bunların hidayetini benim vesilemle gerçekleştirdi. Bunu bana, şükür mü yoksa nankörlük mü yapacağımı denemek için verdi. Kim şükrederse kendisi için şükretmiş olur; kim de nankörlük ederse Allah zengindir; O'nun hiç kimseye ihtiyacı yoktur. Bununla birlikte O yine, kullarına çokça ikramda bulanındır."

Mürşid, müridlerine der ki: "Nefsin tahtını tanınmayacak hale getirin. Yani ona, üzerinde kurulduğu dünyayı ilk halinden farklı biçimde sevimsiz olarak gösterin. Çünkü o, önceden dünyaya âşıktı, şimdi ise Allah ile zengin olduğu için ona kızmaktadır. Bakalım nefis, dünyaya mı yönelip dönecek? Dünyaya dönerse, bu onun Allah'a vâsıl olmadığının alametidir. Yoksa ona asla yönelmeyenlerden mi olacak? Ona yönelmezse, bu onun Allah ile huzur halinde temkin sahibi (sabit-kadem) olduğunu gösterir.

Nefse gelince, kendisini denemek için, bir zamanlar üzerine kurulduğu dünya tahtı kendisine gösterilip, "Senin tahtın böyle miydi?" diye sorulur. Terbiye olmuş mutmain nefis der ki: "Sanki o! Fakat, bu saatten önce bize, Allah'ı tanıma ilmi (marifetullah) verildi, biz O'nun iradesine boyun eğip teslim olduk; artık, Allah için çıktığımız şeye (terkettiğimiz dünyaya) asla dönmeyeceğiz."

Nefsi, ilâhî huzura girmekten, kendisine taptığı hevâsı alıkoydu. Gerçekten nefis, daha önce ilâhî huzuru tanımayan ve onu inkâr eden münkir bir gruptandı. Nefis, tahtı olan dünyayı terkettiğinde kendisine, "İlâhî huzura gir!" denilir. Mutmain nefis oraya girdiğinde, vahdet denizinin ilâhî sıfatların tecellileriyle kaynağını görüp dehşete düşer, onu içine dalanın boğulacağı dalgalı bir deniz zanneder. Mana yolunda reislik yapan terbiye şeyhi ona der ki:

"Korkma! İçine dalmaktan çekinme! O, bütün kusurlardan ve âfetlerden uzak, nura bitişik bir denizdir. Onun başı ve sonu yoktur. Onun benzeri hiçbir şey yoktur. Hiçbir şey O'nunla birlikte değildir. O her şeyi kuşatmış ve her şeyi içine almıştır."

Sonra Allah ile huzur bulan nefis şu itirafta bulunur: "Ben bundan önce kendime zulmettim; hevâmı tanımadan önce hep onunla meşgul oldum. Yüce Mevlâ'yı tanıyınca, O'nun dışındaki her şeyden uzaklaştım, O'na teslim olup boyun eğdim."

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Hz. Salih'in Kıssası

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Salih'in [aleyhisselâm] kıssasından bahsederek şöyle buyurdu:

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَٓا اِلٰى ثَمُودَ اَخَاهُمْ صَالِحاً اَنِ اعْبُدُوا اللّٰهَ فَاِذَا هُمْ
فَرِيقَانِ يَخْتَصِمُونَ ﴿٤٥﴾ قَالَ يَا قَوْمِ لِمَ تَسْتَعْجِلُونَ بِالسَّيِّئَةِ قَبْلَ
الْحَسَنَةِۚ لَوْلَا تَسْتَغْفِرُونَ اللّٰهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿٤٦﴾ قَالُوا اطَّيَّرْنَا
بِكَ وَبِمَنْ مَعَكَۜ قَالَ طَٓائِرُكُمْ عِنْدَ اللّٰهِ بَلْ اَنْتُمْ قَوْمٌ تُفْتَنُونَ ﴿٤٧﴾

45. ***Andolsun biz Semûd kavmine, "Allah'a ibadet edin" diye kardeşleri Salih'i gönderdik. Onlar birbiriyle çekişen iki grup oluverdiler.***

46. Salih dedi ki: "Ey kavmim! Niçin iyilikten önce kötülüğü hemen istiyorsunuz? Allah'tan bağışlanma dileseniz ya! Belki size merhamet edilir."

47. Onlar, "Senin ve beraberindekiler yüzünden uğursuzluğa uğradık!" dediler. Salih, "Sizin uğursuzluğunuz Allah katındadır. Aslında siz imtihana çekilen bir kavimsiniz" dedi.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Andolsun biz Semûd kavmine, '*Sadece *Allah'a ibadet edin' diye kardeşleri Salih'i gönderdik. Onlar birbiriyle çekişen iki grup oluverdiler."* Hemen ayrılığa ve çekişmeye düştüler; bir grup ona inandı, bir grup ise inkâr etti.

Yahut her grup onun hakkında çekişmeye başladı; her grup kendisinin haklı olduğunu iddia etti. Allah Teâlâ, onların bu çekişmesini A'râf sûresinde şöyle açıklamıştır:

"Kavminin ileri gelenlerinden büyüklük taslayanlar, aralarında zayıf görülen inananlara, 'Siz Salih'in, Rabb'i tarafından gönderildiğini biliyor musunuz?' dediler. Onlar da, 'Şüphesiz biz onunla ne gönderilmişse ona inananlarız' dediler. Büyüklük taslayanlar dediler ki: Biz ise sizin inandığınızı inkâr ediyoruz" (A'râf 7/75-76).

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Salih,* kâfir kavmin son derece azgınlık ve inadını görünce, hatta onların azabın hemen gelmesini istediklerini işitince, kendilerine *dedi ki: Ey kavmim! Niçin iyilikten önce kötülüğü istiyorsunuz?"* Niçin güzel bir tövbeden önce, kötülüklerin azabını istiyorsunuz ve tövbeyi azabın inmesine kadar erteliyorsunuz?

Onlar, cehalet ve azgınlıklarından dolayı şöyle derlerdi: "Eğer azap inerse o zaman hemen tövbe ederiz; inmezse olduğumuz halde devam ederiz!"

Âyete şu mana da verilmiştir: Rahmetten önce niçin azabı istiyorsunuz? Yahut taatten önce niçin isyanı istiyorsunuz?

Âyet şöyle devam ediyor: "Başınıza azap gelmeden önce, iman ve tövbe edip inkârınızdan dolayı *Allah'tan bağışlanma dileseniz ya! Belki,* azap inmeden önce tövbeniz kabul edilerek size *merhamet edilirdi,* çünkü azaptan sonra tövbe kabul edilmez."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar, 'Senin ve beraberindeki müminler yüzünden uğursuzluğa uğradık!' dediler."* Çünkü onlar, Hz. Salih'in peygamber olarak gönderildiğinde, inkârları yüzünden kıtlığa uğratıldılar ve bunu Hz. Salih'in gelişine bağladılar.

"Salih dedi ki: Sizin uğursuzluğunuz Allah katındadır." Yani sizin ulaştığınız hayır ve şerrin sebebi, Allah katındadır; o, Allah'ın kaderi ve hükmüdür.

Yahut sizin amelleriniz Allah katında yazılıdır; başınıza gelen şeyler, size bir ceza ve fitne O'ndan gelmektedir. *"Biz her insanın boynuna, amelinin cezasını astık"* (İsrâ 17/13) âyeti de bu manadadır. Yahut onun için takdir edilen şeyler, boynunda asılıdır.

Tatayyur denen, uğursuzluk tabirinin aslı şudur: Önceki devirlerde Araplar yolculuğa çıktıklarında, bir kuşa rastladıklarında onu uçururlardı; kuş sağ tarafa doğru giderse bunu uğur sayıp yoluna devam ederlerdi; kuş sol tarafa doğru uçarsa bunu uğursuzluk sayıp geri dönerlerdi.[65] Onlar, hayrı ve şerri kuşa bağladıkları için, bu durum, istiare yoluyla, Allah'ın kader ve taksiminde hayra ve şerre sebep olan şeyler için kullanıldı. Yahut bu tabir, kulun rahmet ve azap sebebi olan ameli için kullanıldı.[66]

Âyette Hz. Salih'in [aleyhisselâm] sözü şöyle bitiyor: *"Aslında siz imtihana çekilen bir kavimsiniz."* Başınıza gelip duran genişlik ve darlık, rahatlık ve sıkıntı ile imtihan ediliyorsunuz.

Âyete şu mana da verilmiştir: Yahut siz, azap edilen bir kavimsiniz.

Bir diğer mana: Sizler, şeytanın, "Bu uğurlu, şu uğursuz!" diye vesvese vererek fitneye düşürdüğü bir kavimsiniz.

---

65 Kuşun uçuşuna göre yola devam etme veya dönme kısmı, Kurtubî'den alındı (bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 13/199).

66 Açıklama için bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 3/313-314.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] buyurmuştur ki: *"Hastalık geçmesi ve kuşların uçuşuna göre uğur belirleme yoktur."*[67]

Diğer bir hadis-i şerifte de şöyle buyrulmuştur:

"Kuşun ne tarafa uçtuğuna bakıp da yolundan dönme!"[68]

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

45-47. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İnsanlara manevi terbiye veren mürşidlerin, kendi zamanlarındaki insanlarla yaşadığı durum, peygamberlerin ümmetleriyle yaşadığı durum gibidir. Allah Teâlâ terbiye mürşidlerini, zamanındaki insanlara gönderdiğinde onlar, bu zatlar hakkında çekişmeye girdiler; bir grup onları tasdik etti, bir grup ise inkâra gitti. İnkâr edenler onlardan keramet ve veli olduklarına dair delil istediler; başlarına Allah tarafından bir azap geldiğinde, kâmil insanlar ve onlara tâbi olanlar sebebiyle uğursuzluğa uğradıklarını söylediler. Biz bütün bunları gördük. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Kavminin Hz. Salih'i Öldürme Teşebbüsü

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Salih'in kavminin onu öldürme teşebbüsünden ve helâk edilişlerinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَكَانَ فِي الْمَدِينَةِ تِسْعَةُ رَهْطٍ يُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ وَلَا يُصْلِحُونَ
﴿٤٨﴾ قَالُوا تَقَاسَمُوا بِاللَّهِ لَنُبَيِّتَنَّهُ وَأَهْلَهُ ثُمَّ لَنَقُولَنَّ لِوَلِيِّهِ مَا شَهِدْنَا
مَهْلِكَ أَهْلِهِ وَإِنَّا لَصَادِقُونَ ﴿٤٩﴾ وَمَكَرُوا مَكْرًا وَمَكَرْنَا مَكْرًا وَهُمْ
لَا يَشْعُرُونَ ﴿٥٠﴾ فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ مَكْرِهِمْ أَنَّا دَمَّرْنَاهُمْ وَقَوْمَهُمْ

67 Buhârî, Tıb, 19, 43-44; Müslim, Selâm, 103-109; Ebû Davud, Tıb, 24; Tirmizî, Kader, 9.

68 Hadisin tamamı için bk. Abdürrezzâk, *Musannef*, 10/403 (nr. 19054); İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 11/374 (Beyrut 1993).

اَجْمَعِينَ ﴿٥١﴾ فَتِلْكَ بُيُوتُهُمْ خَاوِيَةً بِمَا ظَلَمُواۜ اِنَّ فٖي ذٰلِكَ
لَاٰيَةً لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿٥٢﴾ وَاَنْجَيْنَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ ﴿٥٣﴾

48. ***Şehirde, sürekli yeryüzünde fesat çıkaran ve hiç ıslaha çalışmayan dokuz çete vardı.***

49. ***Aralarında Allah adına and içerek şöyle dediler: "Mutlaka onu ve ailesini geceleyin öldüreceğiz, sonra da velisine, 'Biz onun ailesinin öldürülüşüne şahit olmadık; biz kesinlikle doğru söylüyoruz' diyeceğiz."***

50. ***Onlar bir tuzak kurdular; biz de kendileri farkında değilken onlara bir tuzak kurduk.***

51. ***Bak, onların tuzaklarının sonucu nasıl oldu. Biz onları ve kavimlerini toptan helâk ettik.***

52. ***İşte zulümleri yüzünden harabeye dönmüş evleri! Şüphesiz bunda bilen bir toplum için bir âyet*** *(delil ve ibret)* ***vardır.***

53. ***İman edip Allah'a karşı gelmekten sakınanları ise kurtardık.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Şehirde,* yani Hz. Salih'in şehri olan Hicr'de *sürekli yeryüzünde fesat çıkaran ve hiç ıslaha çalışmayan dokuz çete vardı.*" Yani şehirde bu vasıfta dokuz kişi vardı. Reisleri Kudâr b. Sâlif idi. Hz. Salih'in devesini kesmek için koşan da bunlardı. Bu çete, şehrin ileri gelenlerinin ve azgınlarının çocuklarından oluşuyordu. Onlar, şehirde sadece fesat çıkarıyorlardı, içinde ıslah sayılacak hiçbir işleri yoktu. Bütün işleri buydu.

Hasan-ı Basrî demiştir ki: "Onlar, insanlara zulmediyorlar ve zalimleri zulümden alıkoymuyorlardı."

İbn Atâ demiştir ki: "Onlar, insanların ayıplarını araştırıyorlar, mahrem şeylerini gizlemiyorlardı."[69]

69 bk. Sülemî, *Hakâiku't-Tefsir,* 2/91; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 3/314.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Aralarında Allah adına and içerek şöyle dediler: Mutlaka onu ve ailesini,* hanımını ve çocuklarını *geceleyin öldüreceğiz, sonra da* kanını dava edecek olan *velisine, 'Biz onun ailesinin öldürülüşüne şahit olmadık;* yani biz onların öldürülüşünde veya öldürüldüğü vakitte hazır bulunmadık, *biz kesinlikle doğru söylüyoruz' diyeceğiz."*

Âyete şu mana da verilmiştir: Onları öldürmek şöyle dursun; biz o mekânda bile bulunmadık; şüphesiz biz, bahsettiğimiz hususta doğru söylemekteyiz.

Onların, inkârlarıyla birlikte, yeminlerinde yalan söylemeyi günah saymaları, yemindeki yalan için azabın hemen verildiğini tecrübe etmiş olmalarından ileri gelebilir. Onların bu tuhaf hali, Câhiliye devrinde müşriklerin, bir taraftan puta tapıp diğer yandan Kâbe'ye hürmet ve hizmet etmeye çalışmalarına benziyor.

Bu çetenin Hz. Salih'i [aleyhisselâm] öldürmek için yemin etmeleri, onun kavmini azapla uyarmasından ve, *"Şehrinizin üç gün daha keyfini çıkarın bakalım ..."* (Hûd 11/65) sözünden sonra oldu.

Cenâb-ı Hak devamındaki âyette buyurdu ki: *"Onlar,* bu şekilde *bir tuzak kurdular; biz de kendileri farkında değilken onlara bir tuzak kurduk."* Onları, hiç beklemedikleri bir vakitte ve hesap etmedikleri bir şekilde helâk ettik. Onların tuzağı, Hz. Salih'e [aleyhisselâm] ve ailesine yapacakları suikast planını gizlemeleridir; Allah'ın tuzağı ise onları hiç farkında olmadıkları bir şekilde helâk etmektir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Bak, onların tuzaklarının sonucu nasıl oldu."* Onların âkıbetinin nasıl olduğunu bir düşün! Allah Teâlâ sonucu şöyle açıkladı: *"Biz onları ve* kendileriyle birlikte gece saldırısında bulunmayan *kavimlerini,* şiddetli bir çığlık ile *toptan helâk ettik."*

Rivayet edildiğine göre, Hz. Salih'in [aleyhisselâm] bir vadide içinde namaz kıldığı bir mescidi vardı. Çeteler dediler ki: "Salih, üç güne kadar bizden kurtulacağını düşünüyor; bunun alametini de görmüş. Biz de ondan ve ailesinden üç günden önce kurtuluruz!" diyerek vadinin kenarındaki bir mağaraya gittiler ve, "Salih gelip namaz kılarken

biz kendisini öldürürüz. Sonra ailesinin yanına gidip onları da öldürürüz" dediler. O sırada Allah Teâlâ, onların üzerine doğru büyük bir kaya gönderdi, onlar kayanın üzerlerine geldiğini görünce, mağaraya koşuştular, kaya gelip mağaranın ağzını üzerlerine kapattı. Kavimleri onların nerede olduğunu bilemedi, onlar da kavimlerinden bir haber alamadılar. Allah Teâlâ her birini, bulunduğu mekânda helâk etti; Hz. Salih'i [aleyhisselâm] ve ona iman edenleri kurtardı.[70]

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Allah Teâlâ geceleyin melekleri gönderdi, hepsi Hz. Salih'in [aleyhisselâm] evini doldurdular. Biraz sonra dokuz çete, kılıçlarını çekmiş olarak Hz. Salih'in evine geldiler; melekler onları attıkları taşlarla öldürdüler. Çete, taşları görüyor fakat atanı görmüyorlardı."[71]

Bu iki rivayetin arasını şöyle birleştirmek mümkündür: Çetelerin bir kısmı kayanın altında öldü, bir kısmı ise Hz. Salih'in [aleyhisselâm] evine geldi, orada öldürüldü.

Devamındaki âyette Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu: *"İşte zulümleri yüzünden harabeye dönmüş,* yerle bir olmuş, içleri boşalmış *evleri! Şüphesiz* bahsedilen *bu hayret verici azapta, bilen bir toplum için,* kudretimizi gösteren *bir âyet,* delil ve ibret *vardır,* onlar bunu görüp ibret alırlar."

"İman edenleri, yani Hz. Salih'i ve onunla birlikte bulunan müminleri ve inkâr ve isyandan sürekli *sakınanları ise kurtardık."* Onlar, her zaman inkâr ve isyandan sakındıkları için Hz. Salih'le birlikte kurtuldular.

Mukâtil[72] demiştir ki: "Hz. Salih, kavmine vakit vererek üç güne kadar kendilerine azabın geleceğini söylediğinde, birinci gün, bedenlerinde nohut büyüklüğünde kırmızı çıbanlar çıktı. Ertesi gün beden-

---

70 Çetenin mağaraya girmesi ve orada helâk olmasıyla ilgili bilgi Taberî'den alındı. Olayın seyrine daha uygun olduğu için, mana bu rivayete göre verildi (bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 18/93-94. Mağara yerine vadiden bahsedilen rivayet için bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 3/314-315).

71 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 4/503; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl,* 6/170; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 13/201.

72 Mukâtil b. Süleyman (v. 150/767), Horasan'ın Belh şehrinde yetişmiş ünlü bir müfessirdir. Tebeu't-tâbiîndendir. Sistemli olarak baştan sona ilk tefsir yazarıdır. Tefsiri günümüze ulaşmıştır. Diğer alanlarda da eserleri vardır.

leri sarardı, üçüncü gün siyahlaştı; sonra çıbanlar patlayıp suyu aktı. Bu sırada Cibrîl [aleyhisselâm] onlara bir sayha attı, hepsi ölüp helâk oldu. Şehirde kurtulan müminlerin sayısı 4000'di. Hz. Salih [aleyhisselâm] onları şehirden çıkarıp Hadramut'a götürdü. Hz. Salih, oraya girdiğinde vefat etti. Onun için bu bölgeye, "Ölüm geldi, hazır oldu" manasına 'Hadramut' ismi verildi."[73]

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

48-53. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kalp şehrinde, hep orayı bozan ve hiç ıslahla uğraşmayan dokuz manevi hastalık vardır. Bunlar dünya sevgisi, mevki-makam sevgisi, haset, kibir, kin, ucub (kendini beğenme), gösteriş, yağcılık ve cimriliktir. Bunlar, insanların kalplerini bozdular, onları helâk etmeye yemin ettiler ve onlara tuzak kurdular; yaptıklarını güzel gösterdiler. Allah da onlara tuzak kurdu; onları salihlerin kalplerinden defetti, hepsini silip attı. İşte onların bomboş kalmış evleri! Allah Teâlâ, kalbe yaptıkları zulüm sebebiyle bu çirkin huyları kalpten çıkardı.

İmam Kuşeyrî, *"Onlar, bir tuzak kurdular; biz de kendileri farkında değilken onlara bir tuzak kurduk"* âyeti hakkında demiştir ki: "Allah'ın onlara tuzak kurması, kurdukları tuzağın cezasını vermesidir. Allah Teâlâ bunu, önce onlara vermek istediği azabı gizleyerek ve sonra âniden başlarına getirerek yapar."[74]

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "İlâhî tuzağın bir şekli de insanları, ezelî sırrı öğrenmekten menetmektir. Hal böyle olunca, O'nun tuzağından kim kurtulabilir? Sonradan yaratılmış varlık, Cenâb-ı Hakk'ın ezelde takdir ettiği ilme vâkıf olamaz. Allah'ın tuzağı ve kahrı, O'nun zatından ayrılmayan iki vasıftır. O'nun zatı ise ebedîdir." Sözünün tamamı için, Rûzbihân-ı Baklî'nin *Arâisü'l-Beyân* adlı tefsirine bakınız.[75]

---

73 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/504; Kurtubi, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 13/202.

74 bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/46.

75 bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/69-70.

tam bir cehalettir. Bunun için Allah Teâlâ âyette, '*Bilakis sizler, cahil bir kavimsiniz*' buyurdu."

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur: "*Zina eden kimse, gerçek manada mümin iken zina etmez.*"[78] Çünkü o kimse, eğer Allah Teâlâ'nın kendisini gördüğünü gerçek manada inansaydı, zina yapmaya güç yetiremezdi. Fakat o, bunu bilmediği için böyle bir işi yapabilmiştir.

Âyetteki, "*göz göre göre*" ifadesiyle, baş gözünün değil, kalbin görüşü kastedilmektedir.

Bazıları da bundan kastın, normal görme olduğunu söylemiştir. Onlar, bu çirkin işi yaparken birbirlerine bakıyorlardı; çünkü onlar, çirkin ilişkiyi, halka göstererek milletin içinde yapıyorlardı, isyana aşırı daldıkları ve hiç utanmadıkları için, yaptıkları işi birbirlerinden gizlemiyorlardı.

Âyete şu manayı verenler de olmuştur: Sizler, sizden önce isyan edenlerin âkıbetini ve başlarına geleni gördüğünüz halde, bu çirkin işi mi yapıyorsunuz?

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Sizler kadınları bırakıp şehvetle,* yani şehvetinizi tatmin etmek için *erkeklere mi gidiyorsunuz?*" O şunu demek istedi: Şüphesiz Allah Teâlâ, erkekler için sadece kadınları yarattı; erkeği erkek için, kadını da kadın için yaratmadı. Sizin yaptığınız, Cenâb-ı Hakk'ın hikmetine (ve emrine) aykırı davranmaktır; bunun için o, isyanların en çirkini oldu.

Âyet şöyle bitiyor: "*Doğrusu siz ne yaptığını bilmez cahil bir toplumsunuz.*" Siz, yaptığı için çirkinliğini bilmeyen cahiller gibi davranıyorsunuz.

Yahut sizler, yaptığınız çirkin işin âkıbetini bilmeyen bir toplumsunuz.

Âyetteki cehalete, sefihlik (beyinsizlik, akılsızlık) ve delilik manasını verenler de olmuştur. Buna göre mana şöyle olur: Bilakis siz, sefih ve deli bir toplumsunuz.

---

78 Buhârî, Mezâlim, 30 (nr. 2475); Müslim, İmân, 100; İbn Mâce, Fiten, 3.

İbn Arafe[79] demiştir ki: "Âyette, bir durumdan diğerine intikal ederek bir anlatım vardır. Bu intikal, kötüleme konusunda, çirkinliği hafif bir işten daha ağırına doğru yapılır. Âyette de böyle olmuştur, şöyle ki: Âyette kınanan ilk durum, fiilen bir erkeğin diğer erkekle ilişkiye girmesidir. Bu iş sürekli olmadığı için, onun çirkinliği iş bitince kesilir. Âyette kınanan ikinci durum, *'Bilakis siz, cahil bir toplumsunuz'* âyetiyle belirtilen, cahilliktir yani, ilmî zayıflıktır. Bu devamlı bir hal olup fiilî durumdan daha çirkindir. Çünkü bir şeyi bilme, dâimî bir durumdur. O işi yapmak ise devamlı değildir."[80]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor:

Hz. Lût [aleyhisselâm] kavmini bu çirkin işten sakındırıp onları Allah'a davet edince, *"Kavminin cevabı sadece şöyle demek oldu: Lût'un ailesini,* Lût'u ve ona tâbi olanları *memleketinizden çıkarın. Onlar,* bizim yaptıklarımızdan uzak olmak, *temiz kalmak isteyen insanlarmış!"*

Bir diğer mana: Onlar çirkinliklerden uzak kalmak isteyen ve bizim işimizi pis sayan kimselerdir.

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Onlar bu sözü, Hz. Lût [aleyhisselâm] ve kavmiyle alay etmek için söylediler; Medyen insanlarının Hz. Şuayb'a [aleyhisselâm] şöyle dediği gibi: *"Oysa sen, gerçekten yumuşak huylu, aklı başında birisin!"* (Hûd 11/87).

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Biz de onu ve ailesini,* kavminin başına gelen azaptan *kurtardık; ancak karısı hariç! Onun geride kalıp* azap içinde *helâk olmasına hükmettik. Onların üzerine* azap olarak, üzerinde isimlerinin yazılı olduğu taşlardan alışılmadık *bir yağmur yağdırdık. Uyarılanların,* fakat onu kabul etmeyenlerin azap *yağmuru ne kötü oldu!"* Bu azabın nasıl olduğu, diğer âyetlerde birçok defa geçti (bk. A'râf 7/84; Hûd 11/82; Hicr 15/74; Şuarâ 26/184). En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

79 İbn Arafe, Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Arafe et-Tûnisî (v. 803/1401) Mâlikî fakihlerindendir. *Tefsîru İbn Arafe* isminde bir tefsiri vardır. Tefsir, ilk olarak dört cilt halinde Beyrut'ta 2008 yılında basılmıştır (Hayatı ve eserleri hakkında geniş bilgi için bk. Sa'd Gurâb, "İbn Arafe", *DİA*, 19/316-317).

80 bk. İbn Arafe, *Tefsîru İbn Arafe*, 3/255-256 (Beyrut 2008).

54-58. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Hz. Lût [aleyhisselâm] sadece, kavminin kalplerine şehvetin galip gelmesini ve onların koyu bir gaflete dalmalarını çirkin buldu ve onları özellikle kalplerle işlenen günahtan vazgeçirmeye yöneldi. Kalplerin işlediği günahlar, âzaların işlediği günahlardan daha şiddetli ve tehlikelidir. Çünkü âzalarla işlenen günahtan sonra yapılacak samimi bir tövbe ve kalp kırıklığı ile günah affedilir, taate döner. Kalplerin işlediği (ve üzerinde ısrar ettiği) günahlar ise böyle değildir; zira onlar, kalbe gayb âleminden gelecek nurları söndürür (kalbi karartır), onları yapan kimsenin sadece Allah'tan uzaklığı artar. Bu halden yüce Allah'a sığınınız.

Yüce Allah'tan Hayırlı Kim Vardır?

Cenâb-ı Hak bundan sonra, peygamberi Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem], Allah'a hamdetmesini ve O'nun, insanların içinden seçip gönderdiği kullarına selâm okumasını emretti. Bunu, Allah Teâlâ'nın birliğini ve her şeye gücü yettiğini gösteren âyetlerden önce gelen âyetlere bir hazırlık olarak emretti. Bu âyette, müminlere şu edep de öğretilmektedir: Hayırlı bir iş hakkında konuşacak herkes, konuşmasına Allah'a hamd ve resûlüne salâtü selâm getirerek başlamalıdır.[81]

Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu:

قُلِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ وَسَلَامٌ عَلٰى عِبَادِهِ الَّذ۪ينَ اصْطَفٰىۜ آٰللّٰهُ خَيْرٌ اَمَّا
يُشْرِكُونَۜ ﴿٥٩﴾ اَمَّنْ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَاَنْزَلَ لَكُمْ مِنَ
السَّمَٓاءِ مَٓاءًۚ فَاَنْبَتْنَا بِه۪ حَدَٓائِقَ ذَاتَ بَهْجَةٍۚ مَا كَانَ لَكُمْ
اَنْ تُنْبِتُوا شَجَرَهَاۜ ءَاِلٰهٌ مَعَ اللّٰهِۜ بَلْ هُمْ قَوْمٌ يَعْدِلُونَۜ ﴿٦٠﴾

59. *(Ey Muhammed!)* ***De ki: "Bütün hamd Allah'a mahsustur. Allah'ın seçtiği kullarına selâm olsun." Allah mı daha hayırlıdır, yoksa onların ortak koştukları mı?***

---

81 Açıklama için bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/316.

60. *(Onların putları mı hayırlıdır),* ***yoksa gökleri ve yeri yaratan ve size gökten yağmur indiren Allah mı? Biz o su ile sizin bir ağacını bile bitirmeye gücünüzün yetmediği, etrafı çevrili güzel bahçeler meydana getirdik. Allah ile birlikte başka ilâh mı var? Hayır; bilakis onlar haktan sapan bir kavimdir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, peygamberi Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] buyuruyor ki: "Allah'ın sana ihsan ettiği türlü nimetlere ve bunların içinde sana gaybının sırlarını öğretmesine karşılık, *de ki: Bütün hamd Allah'a mahsustur. Allah'ın,* peygamberlik için *seçtiği kullarına selâm olsun."* İbn Abbas [radıyallahu anh] ve Süfyân-ı Sevrî, kendisine selâm edilen seçilmiş kulların Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] ashabı olduğunu söylemişlerdir.[82]

Kelbî[83] demiştir ki: "Onlar, ümmet-i Muhammed'dir; Allah Teâlâ onları marifeti ve taati için seçti."[84]

Cenâb-ı Hak sonra, müşrikleri delille susturmak için şöyle buyurdu: *"Allah mı daha hayırlıdır, yoksa onların ortak koştukları mı?"* Yani yüce şanından bahsedilen Allah mı hayırlıdır yoksa sizin Allah'la birlikte taptığınız putlar mı?

Âyette geçen "yoksa" ifadesi, iki taraf arasında bir kıyas yaptırarak daha hayırlı olanı tercih ettirme manasında değildir. Bunun manası, târiz yoluyla, kâfirleri susturmak, onların bozuk fikirlerini çürütmek ve kendilerini kınamaktır. Şu apaçık bir gerçektir: Onların Allah Teâlâ'ya ortak koştukları putlarda bir hayır bulunma ihtimali yoktur ki onlarla, bütün hayırların kendisine ait olduğu ve O'ndan başka hiçbir ilâh bulunmayan Allah arasında bir karşılaştırma yapılsın.

---

82 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 18/98-99; Sa'lebî, *a.g.e.*, 4/505; Begavî, *a.g.e.*, 6/172; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/370.

83 Kelbî, Muhammed b. Sâib el-Kûfî (v. 146/763), Kûfe'de yetişmiş tâbiîn devri müfessirlerindendir (bk. İsmail Cerrahoğlu, "Kelbî, Muhammed b. Sâib", *DİA*, 25/205-206).

84 bk. Sa'lebî., *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/505; Begavî, *a.g.e.*, 6/172; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 13/204.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Onun sözünün manası şudur: Kısaca Allah'ın tuzağı, ezelî sırrı yani kazâ ve kaderi, insanların bilgisinden gizlemesidir. Hiç kimse, ezelî ilimde kendisi için neyin takdir edildiğini bilemez. Durum böyle olunca, kimse O'nun tuzağından kurtulamaz. Çünkü sonradan yaratılan bir varlık, Cenâb-ı Hakk'ın ezelî ilminde takdir edilenleri bilemez; onu sadece, peygamberler gibi, Allah Teâlâ'nın vahiy yoluyla bildirdikleri bilebilir. Yahut onlardan açık bir nas (âyet ve hadis) ile haber verilenler bilebilir. Cennetle müjdelenenler gibi. Bununla birlikte ârifler, hiçbir müjde veya azap haberine bağlanıp kalmazlar. Zira bazan o müjde veya azap, gizli bir şarta ve sebebe bağlanmış olabilir. Bunu için şöyle denmiştir: "Ârif, (sonunun ne olduğu belli olana kadar) Allah'ın verdiği müjde ve azap haberlerine bakıp sakin olmaz. Onun ıstırabı hiç bitmez. Onun Allah'tan başkasıyla kararı ve huzuru olmaz. Bu mana, İbn Atâullah-ı İskenderî'nin *Letâifü'l-Minen* adlı eserinde kaydedilmiştir.

İmam Kuşeyrî, *"İşte onların harap olmuş evleri ..."* âyeti hakkında demiştir ki: "Bir haberde şöyle denmiştir: Şayet zulüm, cennette bir ev olsaydı, Allah Teâlâ onu harap ederdi."[76]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Her kim, kullara zulümle meşgul olursa, onun evini harap olmuş halde boş ve ıssız görmen yakındır. Bu durum, çokça tecrübe edilmiştir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Hz. Lût'un Kıssası

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Lût'un (aleyhisselâm) kıssasından bahsederek şöyle buyurdu:

وَلُوطًا اِذْ قَالَ لِقَوْمِهٖٓ اَتَأْتُونَ الْفَاحِشَةَ وَاَنْتُمْ تُبْصِرُونَ ﴿٥٤﴾ اَئِنَّكُمْ
لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ شَهْوَةً مِنْ دُونِ النِّسَٓاءِۜ بَلْ اَنْتُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ ﴿٥٥﴾
فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهٖٓ اِلَّٓا اَنْ قَالُٓوا اَخْرِجُٓوا اٰلَ لُوطٍ مِنْ قَرْيَتِكُمْۚ

76 bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/46.

إِنَّهُمْ أُنَاسٌ يَتَطَهَّرُونَ ﴿٥٦﴾ فَأَنْجَيْنَاهُ وَأَهْلَهُ إِلَّا امْرَأَتَهُ قَدَّرْنَاهَا مِنَ
الْغَابِرِينَ ﴿٥٧﴾ وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ مَطَرًا فَسَاءَ مَطَرُ الْمُنْذَرِينَ ﴿٥٨﴾

54. ***Lût'u da peygamber olarak gönderdik. Hani o kavmine şöyle demişti: "Göz göre göre hâlâ o çirkin işi mi yapıyorsunuz?"***

55. ***"Siz kadınları bırakıp şehvetle erkeklere mi gidiyorsunuz? Doğrusu siz ne yaptığını bilmez cahil bir toplumsunuz."***

56. ***Kavminin cevabı sadece şöyle demek oldu: "Lût'un ailesini memleketinizden çıkarın. Onlar temiz kalmak isteyen insanlarmış!"***

57. ***Biz de onu ve ailesini kurtardık; ancak karısı hariç! Onun geride kalıp helâk olmasına hükmettik.***

58. ***Onların üzerine*** *(azap olarak taştan)* ***bir yağmur yağdırdık. Uyarılanların*** *(fakat ibret almayanların)* ***yağmuru ne kötü oldu!***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Lût'u da peygamber olarak gönderdik."* Yahut Lût'u da an. *"Hani o kavmine şöyle demişti: "Göz göre göre,* yani çirkin bir iş olduğunu ve onu sizden önce kimsenin yapmadığını kesin olarak bildiğiniz halde, çirkinlik ve rezalette son nokta olan *o çirkin işi mi yapıyorsunuz?"* Gerçekten bir işin çirkin olduğunu bilen kimsenin o işi yapması, (hiç bilmeyene göre) daha çirkin ve ayıplanacak bir durumdur. Bunun için bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Kıyamet günü insanların en şiddetli azaba uğrayanı, Allah Teâlâ'nın, kendisini ilminden faydalandırmadığı bir âlimdir."[77]

Fahreddin-i Râzî demiştir ki: "Bir kimse, gerçekten âlim iken günah işlemez. Günah işlediği anda o cahildir; çünkü o, yapılmaması gereken kötü bir şeyi tercih etmiştir. Böyle bir şeyin tercih edilmesi

77 bk. Taberânî, *es-Sagîr*, 1/182-183; Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, nr. 7778; Heysemî, *ez-Zevâid*, 1/185.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bu âyeti okuduğu zaman şöyle derdi: *"Elbette en hayırlı, en devamlı, en yüce ve cömert olan Allah'tır."*[85]

Cenâb-ı Hak sonra, bütün hayırların sadece kendisine ait olduğu gösteren hayır ve faydalarden bahsederek buyurdu ki:

"Onların putları mı hayırlı, yoksa gökleri ve yeri yaratan Allah mı?"

Ulvî ve süflî (üstünüzdeki ve altınızdaki, manevi ve maddi) âlemleri yaratan, her birine layık (ve muhtaç) olduğu hayırları akıtan Allah mı hayırlıdır yoksa hiçbir şeye gücü yetmeyen cansız varlıklar mı?

Âyet şöyle devam ediyor: *"Ve size gökten yağmur indiren Allah mı daha hayırlıdır? Biz o su ile sizin bir ağacını bile bitirmeye gücünüzün yetmediği etrafı çevrili güzel bahçeler meydana getirdik."*

Âyette, "Biz bitirdik" denmesi, şunu bildirmek içindir: Göz alıcı güzellikleriyle birlikte bütün bu farklı sınıf, renk, tat ve şekillerdeki bahçeleri gökten indirdiğimiz tek sudan yaratmaya O'ndan başkasının gücü yetmez. Biz, gökten indirdiğimiz bu su ile o göz alıcı, bakana zevk veren bağ ve bahçeleri ortaya çıkarttık. Halbuki sizin, o bahçenin meyvelerini ve diğer eşsiz güzelliklerini ortaya çıkarmak şöyle dursun, onun bir ağacını bile bitirmeye gücünüz yetmez; bu sizin için uygun ve mümkün değildir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Allah ile birlikte başka ilâh mı var?"* Yani kendisinden başka hiç kimsenin güç yetiremeyeceği işlerinden bahsedilen Allah ile birlikte bir ilâh mı var ki onun ibadette Allah Teâlâ'ya ortak olması düşünülsün?

Âyete şu mana da verilmiştir: Allah ile birlikte bunları yapan bir ilâh mı var?

Âyet şöyle bitiyor: *"Hayır; bilakis onlar doğru yoldan sapan bir kavimdir."* Bilakis onlar, âdetleri bütünüyle doğru yoldan sapmak ve her işlerinde istikametten ayrılmak olan bir topluluktur. Bunun için onlar şirk koşup isyan ediyorlar. Yahut Allah'tan başkasına yönelip onu Allah'a ortak koşuyorlar. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

85 bk. Sa'lebi, *a.g.e.*, 4/505; Kurtubi, *a.g.e.*, 13/204; Süyûti, *a.g.e.*, 6/370.

59-60. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

De ki: "Bütün hamd, velilerinin kalbinden perdeleri kaldıran Allah'a mahsustur. O'nun, ilâhî huzuru için seçtiği kullarına selâm olsun."

Allah mı hayırlıdır yani varlık âleminde sadece O'nu müşahede etmek mi hayırlıdır, yoksa O'nunla birlikte başka varlıkları müşahede etmek mi hayırlıdır? Mâsivayı müşahedede bir hayır mı var ki sizler tevhidde O'na başka bir varlığı ortak ediyorsunuz.

Yahut sizin ruhlarınız semasını yaratan, onu rubûbiyyetini (rab sıfatının tecellilerini) müşahede etmeye hazırlayan, ayrıca nefislerinizin toprağını yaratan ve onu kulluk edepleri için hazırlayan, yine sizin için gayb semasından ilâhî vâridatların (manevi hal ve feyizlerin) yağmurunu indiren ve onunla âriflerin kalplerinde göz alıcı güzellikte marifet ağacını bitiren Allah mı hayırlıdır yoksa O'nun dışında müşahede ettikleriniz mi hayırlıdır? Halbuki, kalplerinizde marifet ağacını ve muhabbet meyvesini bitirmeye sizin gücünüz yetmez. Allah'la birlikte bunları size veren başka biri mi var? Bilakis insanların çoğu, Allah'a ulaşma yolundan yüz çevirip bu güzel bahçelere yöneliyorlar; çünkü Hakk'a vuslat yolunun etrafı nefsin hoşuna gitmeyen şeylerle çevrilidir. O yolda gitmeye sadece yüksek himmet sahibi yiğit kimseler güç yetirir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Yüce Allah'ın Birliğinin Delilleri

Allah Teâlâ, birliğini gösteren başka bir delilden bahsederek şöyle buyurdu:

أَمَّنْ جَعَلَ الْأَرْضَ قَرَارًا وَجَعَلَ خِلَالَهَا أَنْهَارًا وَجَعَلَ لَهَا رَوَاسِيَ
وَجَعَلَ بَيْنَ الْبَحْرَيْنِ حَاجِزًا أَإِلَٰهٌ مَعَ اللَّهِ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٦١﴾

61. *(Onların putları mı hayırlıdır), **yoksa yeryüzünü bir yerleşme yeri yapan, içinde nehirler akıtan,** (üzerindekiler sarsılmasın diye) **onun için sabit dağlar yaratan ve iki denizin arasına bir engel koyan Allah mı***

hayırlıdır? Allah ile birlikte başka bir ilâh mı var? Hayır, onların çoğu bilmiyor!

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Onların putları mı hayırlıdır, *yoksa yeryüzünü bir yerleşme yeri yapan Allah mı hayırlıdır?* Allah, o yeryüzünün bir kısmını suyun dışında tutup onu düzgün bir şekilde yayıp döşeyerek üzerinde insanların ve hayvanların kalması için sabit hale getirdi ve içinde onların faydasına olan her şeyi yarattı. *Onun ortasından,* insanların faydalanacağı *nehirler akıttı. O Allah ayrıca, yeryüzü için,* üzerindekilerin sarsılmasını engelleyecek *sabit dağlar yarattı.* Bunun bir sebebi de onlarda madenlerin bulunması ve derinliklerinden su kaynaklarının çıkmasıdır. *O Allah ayrıca, iki denizin arasına* yani tatlı su ile acı su arasına, birinin diğerine taşıp karışmasını önleyecek *bir engel koydu."*

Bu iki denizin İran körfezi ile Rum (İstanbul) Boğazı olduğu da söylenmiştir.[86]

"Âlemde *Allah ile birlikte başka bir ilâh mı var?"* Yahut bu harika işlerin yoktan var edilmesinde katkısı olan O'nunla birlikte başka bir ilâh mı var?

"Hayır, onların çoğu bir şey *bilmiyor;* onlar eşyanın hakikatini tanımıyor. Bunun için onlar, bâtıl olduğu apaçık ortada olduğu halde, işledikleri şirkin (putları Allah'a ortak koşmanın) çirkinliğini anlamıyorlar.

61. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah'tan başka taptıklarınız mı hayırlıdır yoksa, üzerinde kulluk hükümlerinin uygulanması ve kendisinde ilâhî takdirlerin tasarruf etmesi için nefisleri bir sabit mahal olarak yaratan Allah mı hayırlıdır? O Allah ayrıca nefislerin içinden şeriat ilimleriyle, hikmet âleminin hüküm ve hikmetleriyle ilgili ilimleri akıttı. Nefsin yüce yaratıcısını ve her işini düzene koyanı tanıması için aklı yarattı. Yine O Allah hakikat denizi ile şeriat denizi arasında, ikisinin karışmasına engel olacak bir

86 Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selim,* 5/96.

perde koydu; o, akıl nurudur. Akıl uyanıklık halinde ve kendinde olduğu sürece, hakikatle şeriatın arasını ayırt eder, mükellef olduğu şeylere sarılır, hakikatin ve şeriatın hakkını verir. Akıl sekr yani manevi sarhoşluk haline düşüp seçme nurunu (temyiz kabiliyetini) kaybedince, kendisinden teklif düşer (yaptıklarından sorumlu olmaz). Bazan akıl uyanıklık halinde olmakla birlikte, üzerine irfan güneşi doğar, aklın nurunu örter, bu durumda akıl yine hakikatle şeriatın arasını ayrt eder; o zaman ibadeti edep ve şükür için olur. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Yüce Allah'ın Birliğini Gösteren Başka Bir Delil

Cenâb-ı Hak sonra, yüce zatının birliğini gösteren başka bir delilden bahsederek şöyle buyurdu:

اَمَّنْ يُجِيبُ الْمُضْطَرَّ اِذَا دَعَاهُ وَيَكْشِفُ السُّوٓءَ وَيَجْعَلُكُمْ خُلَفَاءَ
الْاَرْضِؕ ءَاِلٰهٌ مَعَ اللّٰهِؕ قَلِيلًا مَا تَذَكَّرُونَ ﴿٦٢﴾

62. *(Onların putları mı hayırlıdır), **yoksa kendisine dua ettiği zaman darda kalmışa karşılık veren, başa gelen sıkıntıyı gideren ve sizi yeryüzünün halifeleri yapan Allah mı? Allah ile birlikte başka ilâh mı var? Ne kadar az düşünüyorsunuz!***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Onların* putları mı hayırlıdır, *yoksa kendisine dua ettiği zaman darda kalmışa karşılık veren Allah mı?*" Darda kalan kimse, başına zamanın şiddetli bir olayı gelip onu dua ve yalvarmaya zorladığı kimsedir. Başa gelen bu şey bir hastalık, fakirlik yahut başka bir âfet ve musibet olabilir.

Yahut darda kalan kimse, günaha düşen kime olup yalvarıp yakararak Allah'a günahından dolayı istiğfar ettiği zaman, yüce Allah onun duasını kabul eder.

Bir diğer görüşe göre, darda kalan kimse, zulme uğrayan kimsedir; mazlum elini açıp dua edince, yüce Allah duasını kabul eder.

Darda kalan kimse hakkında şöyle de denmiştir: O, iki elini açıp yüce Allah'a dua ettiğinde, Allah'ın birliğine imandan başka, kendisi için duasının kabulünü beklediği hiçbir salih amel görmeyen, tevhid konusunda da kendisini bir tehlike içinde gören kimsedir.[87] Bunlar, darda kalma çeşitleridir. Allah Teâlâ'nın kulun duasına karşılık verme şekilleri bir hadis-i şerifte şöyle belirtilmiştir:

"Allah'a dua eden kimseye şu şekillerden biriyle karşılık verilik: Ya istediği şey verilir, ya kendisi için ondan daha hayırlısı ahirete saklanıp orada verilir yahut istediği şey yerine kendisinden bir kötülük savılır."[88]

Ayrıca şu var: Kul hakiki darlık haline düştüğünde yaptığı dua kesin kabul edilir; bu durumda ya istediği verilir ya da istediğinden daha hayırlısı verilir; bu da takdire rıza ve ilâhî destektir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"O Allah başa gelen sıkıntıyı giderir."* Bu sıkıntı, bir zarar veya zulme uğramak gibi başa gelip insanı üzen şeydir. *"Ve O sizi yeryüzünün halifeleri yapandır."* Yani sizi dünyada halife yapandır. Siz, sizden önceki ümmetlerin vârisleri olarak orada, yerleşme ve diğer şekillerde istediğiniz gibi tasarrufta bulunursunuz.

Yahut halifelikle, dünyada mülk ve saltanat sahibi olmak ve onu hâkimiyeti altına almak kastedildi.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Allah ile birlikte başka ilâh mı var?"* Yani O'nunla birlikte insanlara bu büyük nimetleri akıtacak ve size benzerini verecek başka bir ilâh mı var? *"Ne kadar az düşünüyorsunuz!"* Yahut içinde düşündüğünüz zaman ne kadar azdır. Buradaki azlıktan kasıt, düşüncenin olmadığıdır. Yahut onun yok denecek kadar az ve basit olmasıdır. Âyetin peşinden, onların düşünmediğinden bahsedilmesi şunu bildirmek içindi: Aslında düşünme olayı, her zeki kimsenin içinde bulunan bir durumdur fakat bu iş, ona yönelmeye ve düşünmeye bağlıdır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

87 Açıklamalar için bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/318.

88 Aynı manada bir hadis için bk. Buhârî, *Edebü'l-Müfred*, nr. 710; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 1019; Ahmed, *Müsned*, 3/18; Hâkim, *Müstedrek*, 1/493; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 1130; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 6/310.

62. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

İçine düşenin yaptığı duanın genelde kabul edildiği gerçek darda kalma hali, kulun, içinde düştüğü şiddet ve sıkıntı halinde, tek başına denize düşen kimsenin, kendisine yardımcı olarak efendisinden başkasını görmeyen kimse gibi, sadece Allah'a yönelmesidir.

Velilerden Zünnûn-i Mısrî demiştir ki: "Darda kalan kimse, Allah'ın dışındaki bütün sebeplerden alakasını (ve ümidini) kesen kimsedir."

Sehl b. Abdullah-ı Tüsterî de şöyle demiştir: "Duasına karşılık verilecek darda kalan kimse, ellerini açıp Allah Teâlâ'ya dua eden ve duasının kabulü için vesile olarak öne süreceği hiçbir taati bulunmayan (kendisinde böyle bir taat görmeyen) kimsedir."[89]

Tam aksine o kimse, yüce Allah'ın ihsanından başka duasının kabul edilmesini hak edecek hiçbir şeyi bulunmasın diye, gözünün önüne taatini değil günahlarını getirir; yüce Allah'tan öyle ister.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Cinayete (işlenen bir suça), sirayet de denir. Kim, suç esnasında ihtiyarı elinde ise o anda kendisinin darda kalmış biri olduğunu iddia etmesi kabul edilmez. İnsanların çoğunluğu, iradeli olarak işlediği kusurlarda kendisinin darda olduğunu zanneder; halbuki bu şey, onun aklı başında ve ihtiyarı elinde iken gerçekleşmiştir. Kulun kendisinde bir güç ve kuvvet bulunduğunu düşündüğü ve nefsinde kendisine dayanacağı herhangi bir sebep gördüğü ve ona güvendiği sürece, darda kalan biri değildir. Fakat bu kimse, kendisini denize batmış veya ıssız çölde kaybolmuş (kendisine ait bütün çareleri tükenmiş) biri gibi görürse o zaman darda kalmış biri olur.

Gerçekten darda kalan kimse, ölünün kendisini yıkayana teslim ve tâbi olduğu gibi, ona gelecek bütün yardımın efendisinin (Rabb'inin) elinde olduğunu ve ipinin O'nun elinde bulunduğunu gören kimsedir. O bu esnada, kendisi için, duasının kabulünü sağlayacak hiçbir amel görmez, tam aksine kendisinin gazap edilecek biri olduğunu ve isminin cennetliklerin defterinde okunmadığını düşünür. Bir de darda

89 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/506; Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, 2/95.

kalan kimsenin, başkasından kendisine dua etmesi konusunda yardım istemesi uygun değildir; çünkü Allah Teâlâ, duanın kabulünü darda kalan kimsenin yapacağı duaya bağladı, yoksa onun için dua eden kimseye bağlamadı."[90]

Hâşiye sahibi Abdurrahman-ı Fâsî,[91] Kuşeyrî'nin bazı sözleri hakkında tenkit ve açıklamada bulunmuştur; oraya bakınız.

"O Allah sıkıntıyı giderir" âyetinin bir manası şudur: Allah kalpten, onu bozan ve Mevlâ'sından perdeleyen karışık işleri ve ağyarı giderir.

"O sizi yeryüzünde halifeler yapandır" âyetinin bir manası şudur: Eğer kalbinizden gam perdesi kalkar, Rabb'inizi basiret ve baş gözünüzle müşahede ederseniz, o zaman himmetinizle bütün âlemde tasarrufta bulunursunuz. Çünkü basiret gözü açıldıktan sonra basiretin nuru, baş gözünü istila ettiği zaman; göz sadece ezelî zatın sırlarından basiretin gördüğünü görür. Kim bu makama ulaşırsa Allah'ın yeryüzünde halifesi olur; Allah onu bütün varlık âleminde yetkili yapar. Bunu yapmak yüce Allah için zor bir şey değildir.

Yüce Allah'ın Birliğini Gösteren Başka Bir Delil

Cenâb-ı Hak sonra, yüce zatının birliğini gösteren başka bir delilden bahsederek şöyle buyurdu:

اَمَّنْ يَهْدِيكُمْ فِى ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَمَنْ يُرْسِلُ الرِّيَاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَىْ رَحْمَتِهٖۜ ءَاِلٰهٌ مَعَ اللّٰهِۜ تَعَالَى اللّٰهُ عَمَّا يُشْرِكُونَۜ ﴿٦٣﴾

63. *(Onların putları mı hayırlıdır),* ***yoksa size karanın ve denizin karanlıklarında yol gösteren ve rahmetinin önünden rüzgârları bir müjdeci olarak gönderen Allah mı? Allah ile birlikte başka bir ilâh mı var? Allah, onların ortak koştuklarından uzak ve yücedir.***

---

90 bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/49-50.

91 Bu, Abdurrahman-ı Fâsî'nin, *Celâleyn Tefsiri* üzerine yaptığı bir *Hâşiye*'dir.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Onların putları mı hayırlıdır, yoksa size karanın ve denizin karanlıklarında yol gösteren mi?"* Yani size geceleyin yıldızlarla ve gündüz yeryüzündeki alametlerle yol gösteren mi daha hayırlıdır?

Âyete şu mana da verilmiştir: Yoksa sizler, karada veya denizde gece karanlığında yol alırken sizi maksadınıza ulaştıracak yola sevkeden mi daha hayırlıdır? Sizi buna ulaştıracak olan sadece Allah Teâlâ'dır.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Yahut rahmetinin önünden rüzgârları bir müjdeci olarak gönderen Allah mı daha hayırlıdır? Allah ile birlikte* bunları yapan *başka bir ilâh mı var? Allah, onların ortak koştuklarından uzak ve yücedir."*

Âyetin sonunda, Allah ism-i şerifinin açıkça söylenmesi, bu hükmün sebebini bildirmek içindir. Mana şudur: Bütün mahlûkatın, hükmü ve kahrı altında olmasını gerektiren ilâhlıkta zatıyla tek olan Allah Teâlâ, kendisine ortak koşulmasından yüce ve uzaktır.

63. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Sizi, karışık meselelerinizi çözecek ve kalbinizi karartan şeyi giderecek şeriat ve hakikat ilmine ulaştıran yüce Allah'tan daha hayırlı kim vardır? O sizi önce, hak ve doğru olanı keşfetmeye, sonra kalplerinizden örtünün açılmasına ve perdenin kalkmasına ulaştırır. Yahut O sizi, önce açıklamaya dayalı zâhir ilmine, sonra bizzat tatmaya ve bulmaya dayalı müşahede ilmine ulaştırır. Yahut O sizi, önce ilme'l-yakîne, sonra ayne'l-yakîne ve peşinden hakka'l-yakîne ulaştırır.

Yine sizi ilâhî huzura ulaştıran rahmetinin önünde bir müjdeci olarak ilâhî vâridat rüzgârlarını gönderen yüce Allah'tan daha hayırlı kim vardır? Ulaşılacak o saadet, has tevhid makamıdır. Bunun için Allah Teâlâ, bu müjdeyi şu sözüyle tamamladı: *"Allah, onların ortak koştuklarından yücedir."* Yani Allah, onların, kâinatta, yüce zatından başka, gerçek vücut sahibi olarak gördükleri varlıklardan yüce ve uzaktır.

Yüce Allah'ın Birliğini Gösteren Başka Bir Delil

Cenâb-ı Hak sonra, yüce zatının birliğini gösteren başka bir delilden bahsederek şöyle buyurdu:

أَمَّنْ يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ وَمَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ
ءَاِلٰهٌ مَعَ اللّٰهِ قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ صَادِق۪ينَ ﴿٦٤﴾ قُلْ لَا يَعْلَمُ مَنْ
فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ الْغَيْبَ اِلَّا اللّٰهُ وَمَا يَشْعُرُونَ اَيَّانَ يُبْعَثُونَ ﴿٦٥﴾

64. ***(Onların putları mı hayırlıdır), yoksa ilk yaratmayı gerçekleştiren, (ölümden) sonra onu tekrar yaratan, sizi gökten ve yerden rızıklandıran Allah mı? Allah ile birlikte başka bir ilâh mı var? De ki: "Eğer doğru söylüyorsanız, delilinizi getirin."***

65. ***De ki: "Göktekiler ve yerdekiler gaybı bilmezler, onu sadece Allah bilir. Onlar öldükten sonra ne zaman diriltileceklerini de bilmezler."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Onların putları mı hayırlıdır, *yoksa ilk yaratmayı gerçekleştiren,* varlıkları ilk olarak yoktan var eden, ölüm ve haşirden *sonra onu tekrar yaratan, sizi gökten ve yerden rızıklandıran Allah mı?"* Kâfirler, öldükten sonra yeniden dirilmeyi inkâr ettikleri için, âyette, *"Onları tekrar yaratan"* dendi. Bunun olabileceği kesin bir bilgiyle ortaya konarak şüpheleri giderildi ve artık onu inkâr etmek konusunda bir özürleri kalmadı. Yüce Allah, sizi gökten yağmurla ve yerden bitkilerle rızıklandırmaktadır. Yani O sizi, gökteki ve yerdeki sebeplerle rızıklandırmaktadır. Cenâb-ı Hak bu rızık işini, her işinde esas olan hikmetinin gerektirdiği eşsiz bir tertip ve düzen içinde yapmaktadır.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Allah ile birlikte* bunu yapan *başka bir ilâh mı var? De ki: Eğer,* Allah'tan başka bir ilâh vardır şeklindeki iddianızda

doğru söylüyorsanız, O'na ortak koşmanızın doğruluğuna delil olacak aklî ve naklî *delilinizi getirin."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"De ki: Göktekiler ve yerdekiler* (Allah'ın, bilinmesini zatına tahsis ettiği)[92] *gaybı bilmezler, onu sadece Allah bilir."* Cenâb-ı Hak, sonsuz kudretin ve her şeyi kaplayan rahmetin kendisine has olduğunu açıklayarak ilâhlıkta tek olduğunu ispat ettikten sonra, peşinden bunun lazımı olan bir durumu dile getirdi; o da mutlak gaybı sadece kendisinin bilmesidir. Bunu, âyetin öncesini tamamlamak ve daha sonra bahsedilen öldükten sonra dirilme işini anlatmaya bir hazırlık olarak yaptı.

Hz. Âişe [radıyallahu anhâ] demiştir ki: "Kim yarın ne olacağını bildiğini söylerse o kimse Allah'a en büyük iftirayı etmiş olur. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *'De ki: Göktekiler ve yerdekiler gaybı bilmezler, onu sadece Allah bilir.'"*[93]

Rivayet edildiğine göre, (gaybdan haber verdiğini iddia eden) bir müneccim, Haccâc-ı Zalim'in yanına girdi. Haccâc, yerden eline bir miktar çakıl taşı alarak onları saydı, sonra elini yumarak müneccime,

"Elimde kaç tane taş var?" diye sordu; müneccim de bir tahminde bulundu ve doğru bildi. Haccâc sonra ondan habersiz, eline tekrar bir miktar taş aldı, onları saymadı, müneccime,

"Şimdi elimde kaç tane taş var?" diye sordu, müneccim bir tahminde bulundu, yanıldı. O zaman Haccâc'a,

"Ey emîr, zannediyorum sen ikinci olarak eline aldığın taşların adedini bilmiyordun?" dedi. Haccâc,

"İkisi arasındaki fark nedir?" diye sorunca müneccim,

"Sen eline aldığın taşları sayınca, gayb olmaktan çıktı, ben de tahminle doğru bildim. İkincide ise sen taş adedini bilmiyordun; o zaman ikimiz için de gayb oldu; gaybı da sadece Allah Teâlâ bilir" dedi.[94]

92 Bu mana için bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 18/105 (Riyad 2003).

93 Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 18/105; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 6/383-384.

94 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 4/506 (Beyrut 2004).

Gayb kapsamında olan işlerden biri de kıyametin kopma zamanıdır. Bunun için Cenâb-ı Hak, *"Onlar öldükten sonra ne zaman diriltileceklerini de bilmezler"* buyurdu. Yani kendileri için, olacağı kesin ve onlara göre en mühim işlerden iken, onlar kabirlerinden ne zaman kalkacaklarını bilmezler. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

64-65. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Rızık, bedenlerin rızkı, kalplerin rızkı ve ruhların rızkı olmak üzere üç çeşittir. Bedenlerin rızkı mâlumdur. Kalplerin rızkı, yakîn ve manevi huzur halidir. Ruhların rızkı ise müşahede ve Cenâb-ı Hak'la konuşmaktır.

De ki: "Gayb olan kudret âleminin semasından ve hikmet arzından kalplerinizi ve ruhlarınızı kim rızıklandırır? Allah'tan başka rızık veren yoktur. O'nun dışındaki varlıkların, kendisinden kaynaklanan müstakil bir vücuda sahip olduğuna dair bir delil bulunmaz. Gaybı sadece Allah bilir (ve dilerse seçtiği kullarına da bildirir). Yahut kimin varlığı Allah ile birlikte olursa, kalbi Allah'ın nuru içinde kaybolur ve Allah ile gaybı müşahede eder." En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Ahiret Hakkında Şüphe İçinde Olanlar

Allah Teâlâ, onların gayb ilminden ve âkıbetlerinden habersiz olduklarını belirttikten sonra, aslında onların önüne kıyametin geleceğiyle ilgili pek çok bilgi edinme vesilesi konduğunu, fakat onlar için, diğerleri bir yana, bu konuda da yakîn hâsıl olmadığını belirterek şöyle buyurdu:

بَلِ ادّٰرَكَ عِلْمُهُمْ فِي الْاٰخِرَةِ بَلْ هُمْ فِي شَكٍّ مِنْهَا بَلْ هُمْ مِنْهَا عَمُونَ
﴿٦٦﴾ وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا اَئِذَا كُنَّا تُرَابًا وَاٰبَاؤُنَا اَئِنَّا لَمُخْرَجُونَ ﴿٦٧﴾ لَقَدْ
وُعِدْنَا هٰذَا نَحْنُ وَاٰبَاؤُنَا مِنْ قَبْلُ اِنْ هٰذَا اِلَّا اَسَاطِيرُ الْاَوَّلِينَ ﴿٦٨﴾

66. Halbuki ahiret hakkındaki bilgiler onlara peş peşe geldi fakat onlar bundan şüphe içindeler. Daha doğrusu onlar ahiretten yana kördürler.

67. İnkâr edenler dediler ki: "Gerçekten biz ve atalarımız, toprak olduktan sonra,** (kabirlerimizden diriltilip) **çıkarılacağız öyle mi?"

68. "Andolsun biz, bununla tehdit edildiğimiz gibi daha önce atalarımız da tehdit edildi. Bu, öncekilerin masallarından başka bir şey değildir."

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Halbuki ahiret hakkındaki bilgiler* yani bilgi edinme vesileleri *onlara peş peşe,* yeteri kadar *geldi.* Onlar için, kudretimizin kemalini gösteren apaçık aklî delilleri dile getirdik. Bununla birlikte onlarda ahiret konusunda bir yakîn hâsıl olmadı. *Bilakis onlar bundan şüphe içindeler."*

Âyetin manası şudur: Onlar için, kıyamet hakkında hiç şüphe bulunmadığı ve geleceği hakkında kesin ve sağlam bilgi sebepleri ortaya kondu; onlar, peş peşe gelen bunca bilgi sebepleriyle bunu kesin bilecek imkâna kavuştular, fakat onlar kıyametle ilgili bir bilgi elde etmediler, tam aksine şüphe ettiler.

Âyete şu mana da verilmiştir: Onların ahiret hakkındaki bilgileri, onu gözleriyle görünce gerçekleşir fakat bu, onlara bir fayda vermez. İbn Abbas [radıyallahu anh] ve başkaları böyle demiştir.[95]

Âyet şöyle bitiyor: "*Daha doğrusu onlar ahiretten yana kördürler;* onun delillerini görmezler, onun için amele yönelmezler."

Bu âyetlerde, kâfirlerin halleri ve cehaletleri derece derece dile getirildi. Önce, onların, öldükten sonra dirilmenin vaktini bilmedikleri söylendi. Sonra, önlerine bir sürü delil konduğu halde, kıyametin meydana geleceğini bilmedikleri belirtildi. Peşinden onların, körü körüne şüphe ve tereddüt içinde kaldıkları açıklandı. Daha sonra, en

95 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 4/507; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 6/374.

kötü hallerinden bahsedildi ki bu, manevi körlüktür. Ahireti inkâr, onların körlüklerinin başlangıcı ve esası sayıldı. Çünkü âkıbeti ve cezayı inkâr etmek, onları tefekkür ve derin düşünceden alıkoydu.

Bu âyetlerin içeriği arasındaki bağlantı şudur: Âyette, önce, müşriklerin önlerine ahireti ispat eden sağlam bilgi vesileleri konduğu halde, öldükten sonra dirilmeyi inkâr ettiler. Allah Teâlâ gaybı sadece kendisinin bileceğini haber vermiştir. Kulların bu konuda (Cenâb-ı Hakk'ın bildirdiğinin dışında) hiçbir bilgileri yoktur. Kulların gaybı bilmediğinden bahsedilmesi, onların âcizliklerini ve ilimdeki kusurlarını açıklamaktır. Devamındaki âyette, onların bundan daha büyük bir âcizlik içinde oldukları belirtildi. O da olması kesin delillerle ortaya konmuş olan öldükten sonra dirilmenin ve amellerin karşılığını görmenin olmayacağını söylemeleridir. Halbuki onların önüne, bunun olacağını bilecekleri bilgi vesileleri konmuştur. Bu, kesin gerçekleşecek bir iştir. Bu açıklama Nesefi'ye aittir.[96]

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"İnkâr edenler dediler ki: Gerçekten biz ve atalarımız, toprak olduktan sonra,* kabirlerimizden diriltilip *çıkarılacağız öyle mi? Andolsun biz, bu öldükten sonra dirilmeyle tehdit edildiğimiz gibi* Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] gelmeden *önce atalarımız da tehdit edildi. Bu, öncekilerin masallarından başka bir şey değildir.* O sadece öncekilerin hikâye ve yalanlarıdır; Kâbe'nin Rabb'ine yemin ederiz ki onlar bu konuda yalan söylediler!"

66-68. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ahireti bilmek, Allah'ı bilmenin (marifetin) kuvvetiyle kuvvetlenir. Her ne zaman Allah hakkında yakîn kuvvetli olursa, Allah'ın gayba ait vaatleri hakkındaki yakîn de o derece kuvvetli olur. Marifet sahibi ve ahireti yakînen bilen âriflerin, yakînlerinin kuvvetinden dolayı, ahiret sürekli gözleri önündedir ve onların gözünde ahiret hayatı sanki meydana gelmiş gibidir. Ashaptan Hârise'nin [radıyallahu anh] sözüne baksana. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] kendisine,

96 bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/319. Alıntı özetle yapılmış.

"İmanının hakikati nedir?" diye sorurca, Hârise [radıyallahu anh],

"Ey Allah'ın resûlü, dünyadan kalbimi tamamen çektim; öyle ki gözümde dünyanın altını ile toprağı eşit duruma geldi" dedi ve şöyle devam etti: "Öyle bir hale geldim ki sanki cennetliklerin cennette birbirlerini ziyaret etmesine ve cehennemliklerin oradaki feryatlarına bakıyor gibiyim." Bunun üzerine Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu:

"Gerçeği tanıdın, ona iyi sarıl. İşte bu, Allah'ın kalbini nurlandırdığı bir kuldur."[97]

Allahım, kâmil marifetinle kalplerimizi nurlandır da ayne'l-yakîn ve hakka'l-yakîn bir marifetle sana kavuşalım. Âmin.

Önceki Milletlerden İbret Alın!

Cenâb-ı Hak sonra, onlara, kendilerinden önceki milletlerden ibret almalarını emrederek şöyle buyurdu:

قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُجْرِمِينَ ﴿٦٩﴾ وَلَا تَحْزَنْ
عَلَيْهِمْ وَلَا تَكُنْ فِي ضَيْقٍ مِمَّا يَمْكُرُونَ ﴿٧٠﴾ وَيَقُولُونَ مَتَى هَذَا الْوَعْدُ إِنْ
كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٧١﴾ قُلْ عَسَى أَنْ يَكُونَ رَدِفَ لَكُمْ بَعْضُ الَّذِي تَسْتَعْجِلُونَ
﴿٧٢﴾ وَإِنَّ رَبَّكَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَشْكُرُونَ ﴿٧٣﴾

69. ***De ki: "Yeryüzünde dolaşın da isyan edenlerin sonunun nasıl olduğuna bir bakın!"***

70. ***Onlar için üzülme! Kurdukları tuzaklardan dolayı da sıkıntıya düşme.***

71. ***Onlar şöyle der: "Eğer doğru söylüyorsanız, bu tehdit ettiğiniz azap ne zaman gerçekleşecek?"***

---

97 bk. İbnü'l-Mübarek, *Kitâbü'z-Zühd*, nr. 314; Abdürrezzâk, *Musannef*, 11/129 (nr. 20113); İbn Hacer, *el-İsâbe*, 1/689-690 (Beyrut 1995); Heysemî, *ez-Zevâid*, 1/57.

72. De ki: "Belki de hemen gelmesini istediğiniz azabın bir kısmı size çok yaklaşmıştır."

73. Şüphesiz, senin Rabb'in insanlara karşı lutuf sahibidir; fakat onların çoğu şükretmezler.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Onlara *de ki: 'Yeryüzünde dolaşın da isyan edenlerin sonunun nasıl olduğuna bir bakın!'"* Peygamberlerin, kendilerine yüce Allah'ın birliğine ve ahiret gününe iman etmeleri konusunda yaptığı daveti yalanlamaları sebebiyle günahkâr olanların âkıbetinin nasıl olduğuna bir bakın! Onların sonlarını görmede basiret sahipleri için yeterli ibret vardır. Peygamberleri yalanlayanlar için "mücrim" (günahkâr) tabirinin kullanılması, müslümanların günahları terketmesi için gizli bir uyarı ve onlardan kaçmaya teşvik içindir. Şu âyetlerde de benzeri bir durum vardır:

"Bunun üzerine Rab'leri, onları, günahları sebebiyle yerle bir edip helâk etti" (Şems 91/14).

"Hataları yüzünden suda boğuldular" (Nuh 71/25).

Cenâb-ı Hak sonra, Peygamber'ine [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu: *"Onlar için üzülme!"* Yani onlar sana tâbi olmuyorlar ve müslüman olup kurtuluşa ermiyorlar diye üzülme. *"Kurdukları tuzaklardan dolayı da sıkıntıya düşme;* göğsün daralmasın. Şüphesiz, Allah seni insanların şerlerinden korur."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Onlar şöyle der: *'Eğer,* hakkı yalanlayanların başına azap gelecek' sözünüzle *doğru söylüyorsanız, bu bizi tehdit ettiğiniz azap ne zaman gerçekleşecek?"*

Kâfirlere yapılan azap tehdidini kendilerine müminler de haber verdiği için, kâfirler müminlere böyle söylediler.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"De ki: Belki de hemen gelmesini istediğiniz azabın bir kısmı size çok yaklaşmıştır."* Yani o azap sizi takip etmekte olup başınıza gelmesi yakındır. Onlar, azabın hemen gelmesi-

ni istediler, kendilerine, "Onun bir kısmının gelmesi yakındır" dendi. Bu azap, Bedir gününde başlarına gelen öldürülme ve esir alınmadır.

Allah Teâlâ, bazı âyetlerde yaptığı güzel vaat veya tehditlerin başında "asâ" (umulur ki), "bel" (belki), "sevfe" (ileride) gibi ifadeler kullanmaktadır. Bunlar, Cenâb-ı Hak için, ihtimal değil, kesin hüküm ifade eder. Sultanların bu tür ifadeleri kullanmaları, makamlarının yücelik ve vakarındandır. Bu makamdakilerin bir şeyi işaretle belirtmeleri, diğerlerinin açıkça söylemesi gibidir. Allah Teâlâ'nın bazı vaat ve tehditleri bu şekilde ifade edilmektedir.[98]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Şüphesiz, senin Rabb'in* bütün *insanlara karşı lutuf,* ihsan ve ikram *sahibidir."* Kâfirler azabı hemen gelmesini isterken, Allah'ın onların azaplarını ertelemesi de bu ihsana dahildir. *"Fakat onların çoğu şükretmezler."* Yani onların çoğunluğu nimetin hakkını bilmez ve ona şükretmez. Bir de bu müşriklerin yaptığı gibi, cahillikle, azabın hemen gelmesini isterler. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

69-73. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Tefekkür etmek ve ibret almak, salihlerin ibadetlerinin en faziletlilerindendir. Bir saatlik tefekkür, (gafletle yapılan) yetmiş senelik nâfile ibadetten daha hayırlıdır. İnsanın tefekkür edeceği konuların en önemlilerinden biri de gafillerin, taati terkedenlerin ve isyana dalanların başlarına gelen şeylerdir. Bu şeylerden biri de can boğazdan çıkmadan çektiği ölüm acısıdır. Onlar, pişmanlığın fayda vermediği bir zamanda pişman olurlar. O an, ayakların kaydığı zamandır. Artık, istediklerini elde edemez, kaçırdıkları salih amelleri yapmaya geri dönemezler. İnsan onların başına gelen hallerin kendi başına da gelmemesi için, onların halinden ibret almalı, Rabb'ine tövbeye koşmalı, elini çabuk tutup ömrü tembellik ve kusur içinde, boş yere tükenmeden önce onu değerlendirmeye çalışmalıdır. Allah kendisine rahmet etsin, bakınız şair ne demiş:

"Sözünle ve işinle hayırlarda koşmaya bak; nefsini geride kalmışların pişmanlığından sakındır."

98 Açıklama için bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/100; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/321. Mana, Ebüssuûd'a göre verildi (mütercim).

Velilerden Ebû Ali ed-Dekkâk [kuddise sirruhû] şöyle demiştir: "Bir zatın, hayırlı işlerde çok gayret ettiği görüldü. Durumu kendisine sorulunca, 'Ben, benden önceki salihlere ve büyüklere kavuşmak istiyorum; bu durumda benden daha fazla çalışması gereken kimdir?' dedi."

İnsanları uyaran bir vaiz veya insanların terbiyesiyle meşgul olan bir ârif, insanların Allah'tan yüz çevirip hevâya yöneldiklerini görünce, peygamberlere söylendiği gibi, ona da, "Onlar adına (kendini helâk edercesine) üzülme! Onların hile ve tuzaklarına karşı canını sıkma!" denir.

Yüce Allah Gizli Açık Her Şeyi Bilir

Cenâb-ı Hak sonra, ilminin ve hilminin genişliğinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَاِنَّ رَبَّكَ لَيَعْلَمُ مَا تُكِنُّ صُدُورُهُمْ وَمَا يُعْلِنُونَ ﴿٧٤﴾ وَمَا مِنْ غَٓائِبَةٍ فِى
السَّمَٓاءِ وَالْاَرْضِ اِلَّا فى كِتَابٍ مُبِينٍ ﴿٧٥﴾

74. ***Şüphesiz, Rabb'in, onların kalplerinin gizlediğini ve açığa vurdukları her şeyi bilir.***

75. ***Gökte ve yerde gizli olan her şey, şüphesiz, apaçık bir kitapta (levh-i mahfûzda) yazılıdır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Şüphesiz, Rabb'in, onların kalplerinin gizlediğini ve* söz olarak *açığa vurdukları her şeyi bilir.*" Onların azabının ertelenmesi, hallerinin Allah'a gizli olmasından değildir; fakat Allah o azap için bir vakit tayin etmiştir, onları o vakte kadar erteler.

Yahut Allah, sana düşmanlık ve tuzak olarak içlerinde gizlediklerini de açığa vurduklarını da bilir. Onlara, hak ettikleri cezayı verecek O'dur.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Gökte ve yerde gizli olan her şey, şüphesiz, apaçık bir kitapta,* levh-i mahfûzda *yazılıdır.*" Gizli ve gözlerden uzak olan şeye, "hafi" ve "gâib" denir. Mana şudur: Ne kadar

gözden uzak ve gizli olursa olsun, Allah, gökteki ve yerdeki her şeyi bilir, onu ilmiyle kuşatır ve levh-i mahfûza yazar. Bunlardan biri de onların azabıdır. Fakat Allah, her şey için bir vakit belirlemiştir, ondan önce ve sonra olmaz. Eğer böyle olmasaydı, onlara istedikleri azabı hemen verirdi.

Levh-i mahfûza "apaçık kitap" denmesinin bir sebebi, onun, kendisine bakan melekler için apaçık olması, diğeri de onda kaderlerin apaçık bir şekilde yazılmış bulunmasıdır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

74-75. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Âyette, kulun, gizli ve açık her halinde yüce Mevlâ'sını murakabe etmesine bir teşvik vardır. Bu durumda kul, her şeyi bilen ve her şeyden haberdar olan Rabb'ine karşı edebi bozacak bir iş yapmaz ve kalbinden, başkasına açmaktan hayâ edeceği şeyleri geçirmez. Fakat, kalbine gelen, orada yerleşmeyip gelip geçen bir düşünce olursa ondan sorumlu olmaz; hem böyle bir düşünceyi kalpten uzaklaştırmak kulun elinde değildir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Geçen Ümmetlerin Halinden Haber Veren Kitap

Cenâb-ı Hak sonra, gayba dair pek çok şeyi içinde bulunduran Kur'ân-ı Hakîm'i överek şöyle buyurdu:

اِنَّ هٰذَا الْقُرْاٰنَ يَقُصُّ عَلٰى بَن۪ٓي اِسْرَٓائ۪لَ اَكْثَرَ الَّذ۪ي هُمْ ف۪يهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿٧٦﴾
وَاِنَّهُ لَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِن۪ينَ ﴿٧٧﴾ اِنَّ رَبَّكَ يَقْض۪ي بَيْنَهُمْ بِحُكْمِه۪ۚ وَهُوَ الْعَز۪يزُ
الْعَل۪يمُۚ ﴿٧٨﴾ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِۜ اِنَّكَ عَلَى الْحَقِّ الْمُب۪ينِ ﴿٧٩﴾ اِنَّكَ لَا تُسْمِعُ
الْمَوْتٰى وَلَا تُسْمِعُ الصُّمَّ الدُّعَٓاءَ اِذَا وَلَّوْا مُدْبِر۪ينَ ﴿٨٠﴾ وَمَٓا اَنْتَ بِهَادِي
الْعُمْيِ عَنْ ضَلَالَتِهِمْۜ اِنْ تُسْمِعُ اِلَّا مَنْ يُؤْمِنُ بِاٰيَاتِنَا فَهُمْ مُسْلِمُونَ ﴿٨١﴾

76. Şüphesiz bu Kur'an, İsrâiloğulları'na, üzerinde ayrılığa düştükleri şeylerin çoğunu açıklıyor.

77. O Kur'an, gerçekten müminler için bir hidayet rehberi ve rahmettir.

78. Şüphesiz Rabb'in, onların arasında hükmünü verecektir. O, azîzdir** (her hükmünü uygulayandır), **her şeyi bilendir.

79. Öyle ise sen Allah'a tevekkül et; gerçekten sen apaçık hak üzere bulunuyorsun.

80. Sen ölülere duyuramazsın; arkalarını dönüp kaçarlarken sağırlara da çağrıyı duyuramazsın.

81. Sen, körleri sapkınlıklarından vazgeçirip doğru yola getirecek değilsin; sen** (hakkı) **sadece gönülden teslim olarak âyetlerimize inananlara duyurabilirsin.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şüphesiz bu Kur'an, İsrâiloğulları'na,* din işlerinde kendilerine karışık gelip *üzerinde ayrılığa düştükleri şeylerin çoğunu açıklıyor."* Onların ihtilaf ettiği konulardan biri de Hz. İsa [aleyhisselâm] meselesidir. Onun hakkında birçok fırkaya bölündüler, inat ve taşkınlık ile ifrat ve tefrite düştüler. Aralarında pek çok konuda hoşa gitmeyen şeyler gerçekleşti; hatta birbirlerine lanet ettiler. Nihayet Kur'an inerek, onların ayrılığa düştükleri şeyleri açıkladı; keşke insaf edip ondan doğruyu alsalardı ve hakka teslim olsalardı.

Âyet yahudilere has olmakla birlikte, hem yahudileri hem de hıristiyanları kastetmektedir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O Kur'an, gerçekten müminler için,* her yönüyle *bir hidayet rehberidir ve rahmettir."* İsrâiloğulları'ndan ona iman edenler de öncelikle bu hükmün kapsamına girerler.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Şüphesiz Rabb'in, onların arasında* adaletle *hükmünü verecektir."* Yani Rabb'in, İsrâiloğulları arasında hük-

münü verecektir. Veya Kur'an'a iman edenlerle onu inkâr edenler arasında adaletle hükmünü verecektir; çünkü O, sadece adaletle hüküm verir.

Yahut Allah, onların arasında hikmetiyle hüküm verir; çünkü O'nun bütün hükümleri, eşsiz hikmetler taşır.

"O, *azîzdir,* her hükmünü uygular; hiç kimse O'nun hükmünü ve kazâsını geri çeviremez. *O her şeyi bilendir;* aleyhine veya lehine hüküm verilecekleri bilmek de bu bilgiye dahildir.

Yahut Allah, hakkı inkâr ve iptal edenlerden intikam almada azizdir, güçlüdür; görüş ayrılığına düşenlerin arasına ayırıp çözecek şeyi en iyi bilendir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Öyle ise Allah'a tevekkül et."* Yani yukarıda şanı ve sıfatları bahsedilen Allah'a tevekkül et. Şüphesiz bu sıfatlar, herkesin O'na tevekkül ve bütün işlerini O'na havle etmesini gerektirmektedir.

Âyete şu mana da verilmiştir: Sen Allah'a tevekkül et; din düşmanlarına hiç aldırış etme.

Âyet şöyle bitiyor: *"Gerçekten sen apaçık hak üzere bulunmaktasın."* Bu âyet, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] yüce Allah'a tevekkül etmesinin sebebini belirtmektedir. O, apaçık hak üzere bulunmasıdır. Bu hak, kendisine hiçbir şek ve şüphenin giremeyeceği apaçık dindir.

Bu âyette, şu tembih edilmektedir: Haklı kimse, kendisine yardım edilmesi konusunda Allah'a güvenmede en fazla hak sahibidir.

Yukarıdaki âyetlerde, Kur'ân-ı Hakîm'e, "öncekilerin masallarıdır" diyenlerin görüşü reddedilerek ona övgüyle başlandı. Sonra onun müminler için bir hidayet rehberi ve bütünüyle rahmet olduğu belirtildi. Ardından, ona iftira atanlar hakkında, hak ettikleri ceza ile hükmedileceği tehdidinde bulunuldu. Daha sonra, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], kâfirlerin işlerini bitirme ve hilelerini başlarına geçirme konusunda Allah'a güvenmesi emredildi.

Cenâb-ı Hak, sonra, kâfirlerin Kur'an hakkındaki itiraz ve saldırılarının sebebini açıkladı. Onların manen kör ve sağır oldukları, ger-

çek manada bir hayatları ve ibret alacak kulakları bulunmadığı için kendilerinde Kur'an'ı idrak kabiliyetlerinin bulunmadığını belirtti. Bu durumu ifade etmek için şöyle buyurdu:

"Şüphesiz sen ölülere duyuramazsın." Kâfirler, kendilerine ciddi ikaz ve uyarıda bulunan âyetlerden hiçbir şekilde etkilenmedikleri için ölülere benzetildi.

Âyet şöyle devam ediyor: "Sana *arkalarını dönüp kaçarlarken sağırlara da* herhangi bir *çağrıyı duyuramazsın."* Onların, kendilerine yapılan çağrıyı işitmemelerinin, arkalarını dönüp kaçmaya bağlanması, olaya tam dikkat çekmek ve olumsuz tavrın sebebini vurguyla ifade etmek içindir. Şüphesiz kulağı sağır kimse, kendisine çağrıda bulunan kimse ona yakın bir yerde durup kulağının hizasında seslense bile yapılan çağırıyı işitmez. Kulağı sağır kimsenin, arkasını dönüp kaçtığında durum nasıl olur, bir düşün!

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Sen, körleri sapkınlıklarından vazgeçirip doğru yola getirecek değilsin."* Yani onları, istenen hedefe ulaştıracak değilsin. Şu âyet de bu durumu ifade etmektedir:

"Resûlüm, şüphesiz sen, sevdiğini hidayete ulaştıramazsın fakat Allah dilediğini hidayete ulaştırır" (Kasas 28/56).

Gerçek şu ki hidayet, zâhirde baş gözünün, bâtında ise basiret gözünün görmesine bağlıdır; kim iki gözünü de kaybetmişse onun hidayete ulaşması düşünülmez.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Sen sadece gönülden teslim olarak âyetlerimize inananlara duyurabilirsin."* Yani sen hak davetini sadece, Allah'ın, âyetlerine iman edeceğini bildiği ihlâslı kimselere, işitene fayda verecek şekilde duyurabilirsin. Şu âyet de âyetteki teslim olmanın, ihlâslı olma manasına geldiğini gösteriyor:

"Hayır, kim, ihsan haline ulaşarak ihlâsla yüzünü Allah'a çevirirse onun mükâfatı Rabb'inin katındadır" (Bakara 2/112).

Allah Teâlâ bizleri, bütün varlığı ile kendisine teslim olanlardan eylesin. Âmin.

76-81. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Zâhirî hükümlerde yani bedenin zâhirî âzalarıyla ilgili hükümlerde bir ihtilaf olduğu zaman, onu gidermek için önce Allah'ın yüce kitabına müracaat edilir; meselenin cevabı onda yoksa Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] sünnetine müracaat edilir. Onda da yoksa icmâya veya kıyasa müracaat edilir. Eğer ihtilaf kalbe ait ilim, inanç ve hallerde olursa bu, zevk veya ilim yoluyla elde edilen tevhidle ilgili inanç konularıdır, bu durumda safi kalbe sahip âriflere müracaat edilir. Öyle bir kalpte sadece, doğru ve hak olan şey ortaya çıkar.

Vesveseye düşmüş kalplerden şek, vehim ve vesvese damarlarını söküp atmak sadece safi kalp sahibi âriflere müracaat ederek ve onların sohbetine girerek mümkün olur.

Kim, zâhir ve bâtın ilmine sahipse ona, her iki konuda da müracaat edilir.

İbnü's-Sabbâğ şu olayı nakletmiştir: Şeyh Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî [kuddise sırruhû], Mu'tezile'den bir grupla münazara ediyor, onları hakka döndürmeye çalışıyordu. O sırada yanına, kurralardan (Kur'an ehli hafızlardan) Ebû Mervân geldi; şeyh hazretlerine selâm verdi, Şeyh Şâzelî adama, "Bize Allah'ın kitabından bir âyet oku" dedi. Adamın bir kastı olmaksızın, dilinden Neml sûresindeki şu âyetler döküldü:

"Öyle ise sen Allah'a tevekkül et; gerçekten sen apaçık hak üzere bulunuyorsun.

Sen ölülere duyuramazsın; arkalarını dönüp kaçarlarken sağırlara da çağrıyı duyuramazsın.

Sen, körleri sapkınlıklarından vazgeçirip doğru yola getirecek değilsin; sen (hakkı) sadece gönülden teslim olarak âyetlerimize inananlara duyurabilirsin.

(Kıyametin kapacağını haber veren ilâhî) söz başlarına gelince, onlar için yerden kendilerine bir dâbbe (canlı bir yaratık) çıkarırız; o, onlara, insanların âyetlerimize kesin olarak inanmadıklarını söyler" (Neml 27/79-82). Bunları işiten Şeyh Şâzelî'nin yüzü güldü ve, "Allah'ın açıklamasından sonra başka

söze gerek yoktur" dedi. Bunun üzerine gelen grup, tövbe edip doğru yola yöneldiler ve bâtıl mezheplerinden döndüler. Allah Teâlâ, onların kalplerindeki Mu'tezile mezhebine ait bozuk anlayışları giderdi.

Bu, ârifibillâh zatların işidir. Allah Teâlâ onları, her derde şifa yapmıştır; fakat manen kör ve sağır olanlar, hakka davet edeni görmezler, doğruya çağıranı işitmezler. Bunun için Cenâb-ı Hak, *"Sen ölülere duyuramazsın ..."* buyurdu.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Manevi ölü, deliller olmaksızın, kendisinde hakiki marifeti kabul etme istidadı bulunmayan kimsedir. Asıl sağır ise kalp kulağı, kahır perdesiyle kapınmış kimsedir. Kim bu vasıfta ise o sadece, kendi tabiat ve şehvetine uyanı kabul eder."[99]

Kıyametin Alametlerinden Dâbbetü'l-Arz

Cenâb-ı Hak, sonra, kâfirlerin hemen gelmesini istedikleri kıyametin öncesinde ortaya çıkacak alametlerin birinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَاِذَا وَقَعَ الْقَوْلُ عَلَيْهِمْ اَخْرَجْنَا لَهُمْ دَٓابَّةً مِنَ الْاَرْضِ تُكَلِّمُهُمْ اَنَّ النَّاسَ
كَانُوا بِاٰيَاتِنَا لَا يُوقِنُونَ ﴿٨٢﴾

82. ***(Kıyameti haber veren)* söz başlarına gelince, onlar için yerden bir dâbbe *(canlı bir yaratık)* çıkarırız; o, kendilerine, insanların âyetlerimize kesin olarak inanmadıklarını söyler.**

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Kıyameti haber verilen *söz başlarına gelince ...*" Yani, gelişi yaklaşıp alametleri ortaya çıkarak kıyametin kopacağını haber veren sözün gerçek olduğu ortaya çıkınca, onlar için yerden bir canlı çıkarırız.

99 bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/75 (Beyrut 2008).

"Söz gelince" demek, yaklaşınca demektir. *"Allah'ın emri geldi"* (Nahl 16/1) âyeti de bu manadadır.

Rivayet edildiğine göre bu durum, hayrın kesildiği, iyiliğin emredilmediği, kötü işlerden sakındırılmadığı, Allah'a yönelen ve tövbe eden kimsenin kalmadığı bir zamanda olur. Allah Teâlâ, kâfirlere ezelî ilminde belirlediği azabı uygulamak istediğinde, onlar için yerden bir canlı çıkarır. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Yerden (insanlarla konuşacak tuhaf) bir canlının çıkması ve güneşin batıdan doğması, kıyametin ilk alametlerindendir."[100]

Şu halde, bu kâfirlerin, imanın kendilerine fayda verdiği bir zamanda onu terkedip kendisi değil, alametleri ortaya çıkınca daha önce iman etmeyenlere imanın fayda vermediği kıyametin kopmasını istemeleri uygun değildir.

Vaat edilen zaman gelince, dâbbetü'l-arz denen bir canlı, iman etmeyenlere "kâfir" damgasını vuracaktır. Bu, elinde bulunan mühürle olacak ve artık o kimseden iman kabul edilmeyecektir. Mühür vurulan kimseye şöyle denir: "Ey kâfir, Allah'ın âyetlerine gayben niçin iman etmedin? Şimdi senden onları gördüğünde yaptığın iman kabul edilmeyecek!" İşte, *"Onlar için yerden bir dâbbe (canlı bir yaratık) çıkarırız; o, onlara insanların âyetlerimize kesin olarak inanmadıklarını söyler"* âyetinin manası budur.

Bu canlı, "cessâse" denen yaratıktır. Onun boyunun uzunluğu 60 arşındır. Öyle süratli hareket eder ki peşinden koşan onu yakalayamaz, önünden kaçan elinden kurtulamaz. Onun dört ayağı, yelesi, tüyleri ve iki kanadı vardır.

Bu canlı hakkında şöyle de denmiştir: Onun kafası, öküz kafası gibidir. Gözü, domuz gözüdür. Kulağı, fil kulağıdır. Boynuzu, geyik boynuzudur. Boynu deve kuşunun boynu gibi uzundur. Göğsü, aslan göğsü gibidir. Rengi kaplan rengindedir. Böğrü, kedi böğrü gibidir. Kuyruğu koç kuyruğu gibidir. Ayakları, deve ayağı gibidir. Her ekleminin arası 12 arşındır. Safâ'dan ortaya çıkar ve insanlara fasih bir

---

100 bk. Müslim, Fiten, 118; Ebû Davud, Melâhim, 3; Tirmizî, Fiten, 21.

Arapça ile, *"İnsanlar âyetlerimize kesin olarak inanmıyorlardı"* der.[101] Yani benim çıkacağıma inanmıyorlardı. Çünkü onun çıkışı, kıyametin âyetlerinden yani alametlerindendir. Dâbbetü'l-arz sonra şöyle der: "Allah'ın lâneti zalimlerin üzerine olsun!"[102]

Hz. Huzeyfe'nin [radıyallahu anh] rivayet ettiği bir hadiste şöyle buyrulmuştur: *"Dâbbetü'l-arz, mümine gelir ve ona selâm verir; kâfire gelir yüzüne damga vurur."*

Ebû Hüreyre'nin [radıyallahu anh] rivayet ettiği bir hadiste ise Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Dâbbetü'l-arz çıkar; elinde Hz. Süleyman'ın mührü ve Hz. Musa'nın asâsı vardır. Asâ ile müminin yüzünü parlatır; mühürle kâfirin burnunu mühürler (Herkesin durumu belli olur). Öyle ki bir sofrada (veya bir adada) toplanmış insanlar, mümine, 'ey mümin' der, kâfire ise 'ey kâfir' der."[103]

Bu durum, Hz. İsa'nın [aleyhisselâm] inmesinden ve güneşin batıdan doğmasından sonra olur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

82. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Bir kavme, kalplerine perde çekme ve kalp kapılarının sürekli kilitli kalma cezası vâki olunca; Allah onların karşısına Allah'ı (ve dinini) bilmeyen bir cahili çıkarır; o kimse, onlara kendisinin manevi terbiye veren biri olduğunu iddia eder; onlar da kendisinden ders alır ve ona uyarlar. İbnü'l-Bennâ es-Sarakustî, *el-Mebâhisü'l-Asliyye* isimli eserinde der ki:

"Bil ki (Allah ve din konusunda) cahil olanlar, insan sûretinde birer hayvandır."

Allah için mücâhede eden ve terbiye veren kimse ise dâbbetü'l-arzın insanların âyetlere yakînen inanmadıklarını haber vermesi gibi onlara der ki: "Bazı insanlar, Allah'ı tanıtan delillere yakînen inanmı-

101 Rivayet için bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/510-511; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/179; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 13/218; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/323.

102 bk. Kurtubî, *a.g.e.*, 13/220.

103 Hadis için bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 18/125 (Riyad 2003); Tirmizî, Tefsîru Sûre, 27 (nr. 3187); İbn Mâce, Fiten, 31 (nr. 4066); Hâkim, *Müstedrek*, 4/485-486; Ahmed, *Müsned*, 2/295. Begavî, *a.g.e.*, 6/178-179.

yorlar. Bu deliller, Allah'ı yakînen tanıyan müşahede ehli âriflerdir. O insanlar, bu delillerin varlığına yakînen inanmıyorlar. Onlara göre, Allah tarafından özel seçilmiş veliler mevcut değildir."

Allah Teâlâ, bir kulun boşuna yorulmasını ve gam perdesi içinde kalmasını dilediğinde, onu, Allah'ı tanımayan sahte bir şeyhe veya manen ölü bir kimseye yönlendirir; o, bu kimseyi kendisine şeyh kabul eder, onun sevgisinde fâni olur. Bu kimse, ona bağlı olduğu sürece, Allah tarafından seçilmiş velilerin yoluna yönelmez ve onun felaha ermesi beklenmez. Eğer onu terkeder de hayatta olan bir ârife uyarsa ârif onu, kalbinden perdeyi kaldırmaya hazırlar. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Kıyametin Kopuşu ve Hakkı Yalanlayanların Hali

Cenâb-ı Hak, kıyametin bazı alametlerini belirtikten sonra, kıyametin kopuşundan bahsederek şöyle buyurdu:

وَيَوْمَ نَحْشُرُ مِنْ كُلِّ اُمَّةٍ فَوْجًا مِمَّنْ يُكَذِّبُ بِاٰيَاتِنَا فَهُمْ يُوزَعُونَ ﴿٨٣﴾ حَتّٰٓى
اِذَا جَٓاؤُ۫ قَالَ اَكَذَّبْتُمْ بِاٰيَاتٖى وَلَمْ تُحٖيطُوا بِهَا عِلْمًا اَمَّاذَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ
﴿٨٤﴾ وَوَقَعَ الْقَوْلُ عَلَيْهِمْ بِمَا ظَلَمُوا فَهُمْ لَا يَنْطِقُونَ ﴿٨٥﴾ اَلَمْ يَرَوْا اَنَّا جَعَلْنَا
الَّيْلَ لِيَسْكُنُوا فٖيهِ وَالنَّهَارَ مُبْصِرًاۜ اِنَّ فٖى ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٨٦﴾

83. ***O gün her ümmetten âyetlerimizi yalanlayanlardan bir grubu haşrederiz ve onlar topluca (hesap yerine) sevkedilirler.***

84. ***Hesap yerine geldiklerinde Allah şöyle der: "Siz benim âyetlerimi, onların ne olduğunu bilip anlamadan yalanladınız öyle mi? Yoksa yaptığınız neydi?"***

85. ***Yaptıkları zulüm sebebiyle sözü edilen azap başlarına iner ve artık konuşamazlar.***

86. *Onlar görmüyorlar mı biz, içinde dinlenmeleri için geceyi ve işlerini görmeleri için de gündüzü yarattık. Şüphesiz, bunda inanan bir toplum için deliller vardır.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Resûlüm, şunu hatırlat: *O gün her ümmetten âyetlerimizi yalanlayanlardan bir grubu haşrederiz ve onlar bir arada,* hep birlikte *hesap yerine sevkedilirler.*" Yani o gün biz, peygamberlerin ümmetlerinden her bir ümmetten, onlara indirilen âyetlerimizi yalanlayanların büyük bir çoğunluğunu haşrederiz yani toplarız ve hep birlikte hesap yerine sevkedilirler.

Âyet, onların sayısının çokluğunu ve geniş bir alanı kapladıklarını ifade etmektedir. Buradaki haşirden kasıt, bütün insanları içeren umumi haşirden sonra, bu kimselere azap, onları kınama ve ince bir hesaba çekmek için ayrıca bir araya toplamaktır.

Abdullah b. Abbas'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Âyetteki 'grup'tan kasıt, Ebû Cehil, Velîd b. Mugîre ve Şeybe b. Rebîa'dır. Onlar, Mekkeliler'in önünde azaba sevkedilirler. Aynı şekilde, diğer ümmetlerin inkârda başı çekenleri de onların önünde ateşe sevkedilirler."[104]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Hesap yerine,* yani sorgu, cevap ve yapılan amellerin detaylıca incelendiği duruşma yerine *geldiklerinde, yüce Allah,* âyetlerini yalanlayanları kınamak için *şöyle der:*

"Siz, *benim* peygamberlerime indirdiğim, sizin bu güne kavuşacağınızı haber veren *âyetlerimi, onların ne olduğunu bilip anlamadan yalanladınız öyle mi?*" Yani, onları, hiç düşünmeden ve incelemeden, hemen yalanladınız öyle mi? Eğer onlar üzerinde biraz düşünüp inceme yapsaydınız, onların hakikatini öğrenir ve hepsinin gerçekten tasdik edilecek şeyler olduğunu anlardınız.

Bu ifade, yukarıdaki iki yerde geçen "âyetler"den kastın, Kur'an âyetleri olduğunu belirtmektedir.

---

104 bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm,* 5/104.

Âyete şu mana da verilmiştir: Siz onları hem yalanladınız hem de üzerinde hiç düşünmediniz öyle mi?

Âyet şöyle bitiyor: *"Yoksa yaptığınız neydi?"* Âyetlerim üzerinde düşünmediyseniz, ne yaptınız? Çünkü siz, boş yere yaratılmadınız. Âyetlerimi düşünmediyseniz ne yaptınız? Eğer bir delilimiz ve salih ameliniz varsa haydi onu getirin!

Kâfirlere bu şekilde hitap edilmesi, kendilerini kınayıp azarlamak içindir. Sonra, yüzleri üstü cehenneme atılırlar. Şu âyet bunu ifade etmektedir:

"Yaptıkları zulüm sebebiyle sözü edilen azap başlarına iner; yani azap onları sarar. Bu azap, Allah'ın âyetlerini yalanlayarak işledikleri zulümler sebebiyle başlarına gelir. "Cevap verme imkânları bütünüyle kesildiği ve içinde düştükleri can yakıcı azapla meşgul oldukları için, *artık konuşamazlar."* Azap onları konuşmaktan ve özür beyan etmekten alıkoyar.

Cenâb-ı Hak sonra, öldükten sonra diriltmeye ve peşinden gelecek yeni hayata kudretinin yettiğini gösteren delillerden bahsederek buyurdu ki:

"Onlar görmüyorlar mı biz, içinde dinlenmeleri için geceyi ve işlerini görmeleri için de gündüzü yarattık." Buradaki görme, kalbin görmesi olup "bilmek" manasındadır. Âyetin manası şudur: Bizim geceyi, uyku ve istirahatle dinlenmeleri için karanlık yarattığımızı ve gündüzü, dünya işlerini görmeleri için bir aydınlık yaptığımızı bilmiyorlar mı?

"Şüphesiz bunda inanan, hakkı tasdik edip ibret alan *bir toplum için* pek çok *delil vardır."*

Şüphesiz, kim, gece ile gündüzün peş peşe gelişini, onların Allah'ın ince hikmetine göre harika bir şekilde birbirinden farklı durumlarda seyretmesini iyice düşünürse yüce Allah'ın her şeye gücünün yettiğini anlar. Gece ile gündüz öyle harika tecellilerdir ki onları anlamakta akıllar hayrette kalır. Yine insan, ölüme benzeyen gecenin karanlığının, hayatı temsil eden gündüzün aydınlığı ile nasıl yer değiştirdiğini gördüğünde, aynı şekilde ölümü andıran uykunun kendisine

galip gelmesini ve öldükten sonra dirilmeyi temsil eden uyanmasını görüp düşündüğünde, kıyametin kesinlikle geleceğine ve Allah'ın kabirdekileri diriltip kaldıracağına şüphesiz inanır.

Hz. Lokman [aleyhisselâm] oğluna demiştir ki: "Yavrum, eğer ölüm konusunda şüphe ediyorsan, uyuma! Sen, uyku bastırdığında mecburen uyuduğun gibi ölüm gelince de mecburen ölürsün. Eğer dirilme konusunda şüphen varsa uykudan uyanma! Sen, uykudan sonra uyandığın gibi ölümünden sonra da diriltilirsin. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

83-86. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

O gün, her ümmetten, Allah tarafından seçilmiş velileri inkâr eden bir grubu haşrederiz. Onlar, âyetlerimizi inkâr edenlerden oluşan bir gruptur. Bu âyetlerimiz, bizi tanıyan, insanları bize yönelten ve onlara bizi tanıtan âriflerdir. Bu münkirler, azarlanmak için toplanıp getirilirler. Hasta bir kalple bize geldiklerinde onlara, "Manen temizlenip güzel ahlâkla süslendikten sonra, kullarımı benim huzuruma yönelten velilerimi yalanlayan siz misiniz? Halbuki siz onlar hakkında doğru dürüst bir bilgiye sahip değildiniz. Sizleri, onları tanımaktan, baş olma sevdası ve makam muhabbeti alıkoydu. Yoksa siz ne yapmakta idiniz?" deriz.

Onların başına, kalbi perdeli avam halkla birlikte kalma cezası gelir; onlar konuşamazlar ve kendilerinden kabul edilecek bir özür de bulamazlar. Onlar, yaşadıkları hal üzere öleceklerini ve öldükleri hal üzere de diriltileceklerini bilmiyorlar mı? Onların, Cenâb-ı Hakk'ın zat-ı akdesini müşahede ile elde edilen ayne'l-yakîn veya hakka'l-yakîne ulaşmış âriflerin sohbetine katılarak kendilerinden yakîn elde etmeleri gerekmez miydi? Böyle yapsalardı da yakîn üzere ölseler ve yakîn üzere diriltilselerdi daha hayırlı olmaz mıydı? Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Sûra Üfleniş ve Sonrası

Cenâb-ı Hak sonra, sûra üfürülmesinden ve sonrasında yaşanacak dehşetli hallerden bahsederek şöyle buyurdu:

وَيَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ فَفَزِعَ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَمَنْ فِي الْاَرْضِ اِلَّا مَنْ
شَاءَ اللّٰهُ وَكُلٌّ اَتَوْهُ دَاخِرِينَ ﴿٨٧﴾ وَتَرَى الْجِبَالَ تَحْسَبُهَا جَامِدَةً وَهِيَ تَمُرُّ
مَرَّ السَّحَابِ صُنْعَ اللّٰهِ الَّذِي اَتْقَنَ كُلَّ شَيْءٍ اِنَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَفْعَلُونَ ﴿٨٨﴾
مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ خَيْرٌ مِنْهَا وَهُمْ مِنْ فَزَعٍ يَوْمَئِذٍ اٰمِنُونَ ﴿٨٩﴾ وَمَنْ جَاءَ
بِالسَّيِّئَةِ فَكُبَّتْ وُجُوهُهُمْ فِي النَّارِ هَلْ تُجْزَوْنَ اِلَّا مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٩٠﴾

87. ***O gün sûra üfürülür ve Allah'ın diledikleri hariç, göklerdeki ve yerdeki herkes korku içinde dehşete kapılır. Hepsi boyunlarını eğmiş olarak*** *(zelil bir halde)* ***O'na gelirler.***

88. ***Dağları görürsün, onları hareketsiz sanırsın; halbuki onlar bulutların akışı gibi hareket etmektedir. Bu, her şeyi en sağlam şekilde*** *(hikmetle)* ***yapan Allah'ın sanatıdır. Şüphesiz O, bütün yaptıklarınızdan haberdardır.***

89. ***Her kim iyi amel getirirse ona ondan daha hayırlısı vardır. Onlar o gün korkudan emindirler.***

90. ***Kim de kötülükle*** *(şirkle)* ***gelirse onlar, yüzüstü ateşe atılırlar. Onlara, "Siz sadece yaptığınız amellerin karşılığını görüyorsunuz" denir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"O gün sûra üfürülür."* Sûr, Hz. İsrâfil'in [aleyhisselâm] içine üfleyeceği bir borudur. Ebû Hüreyre'nin [radıyallahu anh] rivayetine göre, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Allah Teâlâ, gökleri ve yeri yaratmayı bitirince, sûru yarattı ve onu İsrâfil'e verdi. İsrâfil, onu ağzına koyup gözünü arşa dikerek üfleme emrini beklemeye başladı."[105]

Diğer bir hadiste şöyle buyrulmuştur: *"Onda, yaratılan her ruh adedince delik vardır. İsrâfil'e ona üfürmesi emredilir; o da bir defa üfürür, o anda, Allah Teâlâ'nın diledikleri hariç, hayatta hiç kimse kalmaz. Şu âyet bu durumu anlatmaktadır:*

'Sûra üfürülür; Allah'ın diledikleri hariç, göklerde ve yerde bulunanların hepsi ölür' (Zümer 39/68). *Sonra, tekrar üfürmesi emredilir; İsrâfil (aleyhisselâm) bir defa daha üfürür; o anda bütün ölüler dirilip ayağa kalkar."*

Diğer bir rivayette şöyle denmiştir: "İsrâfil, ölülerin dirilip kabirlerinden kalkmaları için sûra bir defa daha üfürür; bütün ruhlar sûrun içinden arı gibi dışarı çıkar; öyle ki gökle yer arası ruhlarla dolar. Arılar kovanlarına geldiği gibi, her ruh da kendi cesedine gelir. Şu âyet bu durumu bildirmektedir:

"Sonra ona bir defa daha üfürülür; o anda bütün ölüler ayağa kalkıp bakınır" (Zümer 39/68).

Ebüssuûd demiştir ki: "Âyetin yüce nazmı, burada anlatılan sûra üfürmenin, ikinci üfürme olmasını gerektiriyor. Cenâb-ı Hakk'ın, *'Göklerdeki ve yerdeki herkes korku içinde dehşete kapılır'* âyetinde ise kabrinden kalkıp mahşere sevkedilecek olan herkesin, gördükleri korkunç işler, kendisinde ve dışarıda yaşanan hârikulâde olaylar sebebiyle zaruri olarak içine düşeceği korku ve ürperti anlatılmaktadır."[106]

Bu sözün zâhirinden, sûra sadece iki defa üfürüleceği anlaşılıyor. Müfessirlerden Kurtubî ve onun dışındaki bir grup âlim, bu görüşü daha doğru bulmuşlardır.[107]

İbn Atıyye ise sûra üfürmenin üç defa olacağı görüşünü daha doğru bulmuştur.[108]

---

105 Tirmizî, Kıyâme, 8; Dârimî, Rikak, 79; Ahmed, *Müsned*, 2/162; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 18/134; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 9/2928 (Riyad 1997).

106 Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/105.

107 Kurtubî, *el-Câmi'li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 13/222.

108 İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Veciz*, 4/272.

Ebû Hüreyre'den [radıyallahu anh] rivayet edilen hadiste şöyle buyrulmuştur:

"Sûra üç defa üfürülür. Birincisi, bütün insanların korkup dehşete düştüğü üfürmedir. Bu, dünya hayatındaki dehşettir; büyük günün (kıyamet gününün) dehşeti değildir. Sonraki üfürmede, herkes ölür. Bir diğer üfürme ise ölüleri kabirlerinden kaldırmak için yapılır."[109]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Allah'ın diledikleri hariç, göklerdeki ve yerdeki herkes dehşete kapılır."* Yani Allah'ın korkmaktan kurtardığı kimse hariç herkes korkar. Bu kimse, Allah Teâlâ'nın kalbini sabit tuttuğu (onu korkuya düşürmeyip kendisine güven verdiği) kimsedir.

Eğer bu âyetten kasıt, sûra ikinci üfürmedir, dersek, o zaman ayrı tutulanlar, haklarında güzel âkıbet (cennet) takdir edilmiş kimselerdir. Şu âyet buna delildir:

"Büyük korku bile onları mahzun etmez" (Enbiyâ 21/103).

Eğer âyetten kasıt, herkesin ölümü için yapılan sûra üfürmedir dersek, o zaman hükümden ayrı tutulanlar farklı olur. Bazıları, âyette ayrı tutulanların, Cebrâil, Mîkâil, İsrâfil ve Azrâil olduğunu söylemişlerdir; fakat onlar da insanların ölümünden sonra ölürler.

Âyette istisna edilenlerin, hûriler ve arşı taşıyan melekler olduğu da söylenmiştir.

Şayet âyetten muradın dünyadaki korku üfürmesi olduğunu söylersek, o zaman hükümden ayrı tutulanlar, peygamberlerin, velilerin, şehidlerin ve meleklerin ruhlarıdır.

Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyurdu: *"Hepsi boyunlarını eğmiş olarak O'na gelirler."* Yani kabirlerinden kaldırılanların hepsi, hesap yerinde sorgu ve cevap için Allah Teâlâ'nın huzurunda, küçülmüş, zelil bir halde hazır bulunurlar.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Dünya halinde *dağları görürsün, onları hareketsiz,* yerinde sabit *sanırsın; halbuki onlar, bulutların*

---

109 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 18/132-133; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/517; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 9/2929.

akışı gibi hareket etmektedir." Yani dağlar, rüzgârın bulutları seri bir şekilde hareket ettirdiği gibi hareket ederler. Mana şudur: Sen, birinci sûra üfürülüş anında dağlara baktığında onları, büyüklüklerinden dolayı aynı yerde sabit duruyor zannedersin; halbuki onlar süratle hareket etmektedir; aynen rüzgârın çarptığı bulutun hareket etmesi gibi. Büyük cisimler böyledir; hareket ettikleri zaman, hareketleri neredeyse farkedilmez. Bunun bir misali güneştir; güneş, rüzgârdan daha süratli hareket ettiği halde, cisminin büyüklüğü ve mesafesinin uzaklığından dolayı, neredeyse hareketini farkedemezsin.

Ebû Hüreyre'nin [radıyallahu anh] rivayet ettiği hadiste, dağların yürütülmesinin insanların dehşete kapıldığı üfürmeden sonra ve öldüğü üfürmeden önce olduğu belirtilmiştir. Bu kısım hadiste şöyle geçmektedir:

"Allah Teâlâ, İsrâfil'e birinci üfürmeyi emrederek, 'Herkesi dehşete düşürecek üfürmeyi yap' buyurur, meleğin üfürmesiyle, yüce Allah'ın diledikleri hariç, göklerde ve yerdeki herkes dehşete kapılır. Cenâb-ı Hak, İsrâfil'e, üfürmeyi devam ettirmesini emreder, o da üfürmeye devam eder. Bu sırada Allah Teâlâ dağları yürütür; dağlar bulutlar gibi akıp gider ve toz halinde savrulur. Yeryüzü içindekileri şiddetle sallar. Öyle ki yer, dalgaların çarptığı ve rüzgârın sağa sola savurduğu bir gemi gibi sallanır. Şu âyet bu durumu bildirmektedir:

'O gün, şiddetli bir sarsıntı meydana gelir; onu başka bir sarsıntı takip eder. O gün nice kalpler korkudan titrer' (Nâziât 79/6-8). Yeryüzü, üzerindekileri dehşetle sallayarak sağa sola savurur. O anda, çocuğunu emziren kadınlar, çocuğunu terketip kaçar. Hamile olanlar, karnındakini düşürür. Küçük çocukların (korkudan) saçları beyazlar. Şeytanlar, dehşetten yeryüzünün en tenha yerlerine kaçarlar. Melekler şeytanları karşılar, yüzlerine ve arkalarına vururlar, onlar da geri dönerler. İnsanlar, birbirlerine seslenerek arkalarını dönüp kaçarlar. Bu durum âyette şöyle zikredilmiştir:

'Ey kavmim, ben sizin için bağırıp çağrışma gününden korkuyorum. O gün sizler, arkanızı dönerek kaçarsınız' (Mu'min 40/32-33).

Onlar bu halde iken, birden yeryüzü, her yanından kabarmaya, alçalıp yükselmeye başlar. İnsanlar, öyle büyük bir olay görürler ki benzerini hiç görmemişlerdir."

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] sonra şöyle buyurdu: *"O gün kabirdeki ölüler, bundan hiçbir şey bilmezler."* Ebû Hüreyre [radıyallahu anh] demiştir ki:

"Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], 'Yâ Resûlallah, Allah'ın âyette, dehşetten ayrı tuttuğu (korkmayacaklarını söylediği) kimlerdir?" diye sordum; Allah Resûlü,

'Onlar şehidlerdir' buyurdu."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Peygamberler ve veliler de böyledir; çünkü onlar şehidlerden mertebe olarak daha büyüktür ve onlar gibi hayattadır.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] sonra şöyle buyurdu: *"İsrâfil'in üfürmesiyle yaşanacak korku ve dehşet, sadece dirilere ulaşır; şehidlerse diri olup Rab'leri katında kendilerine ihsan edilen rızıklardan yiyip içmektedirler. Allah onları bu günün dehşetinden korumuştur. O bir azap olup Allah onu varlıkların şerlilerine gönderir."*[110] Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyurmuştur:

"Ey insanlar, Rabb'inizden korkun; şüphesiz, kıyametin sarsıntısı çok büyük bir şeydir. Onu göreceğiniz gün, her emzikli kadın çocuğundan vazgeçer ve her hamile kadın da karnındaki çocuğunu düşürür. O gün insanları sarhoş bir halde görürsün; halbuki onlar sarhoş değildir; fakat Allah'ın azabı çok şiddetlidir" (Hac 22/1-2).

İnsanlar uzun bir süre beklerler. Sonra Allah Teâlâ İsrâfil'e emreder, İsrâfil, insanları öldürecek üfürmeyi geçekleştirir, o zaman, Allah Teâlâ'nın diledikleri hariç, göklerdeki ve yerdeki bütün canlılar ölür. Hepsi berzahta toplandıkları zaman, ölüm meleği yüce Cebbâr'ın (Allah'ın) huzuruna gelir;

---

110 Rivayetin buraya kadar olan kısmı için bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 18/133; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 9/2929-2930; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/514.

"Dilediklerin hariç, gökteki ve yerdeki herkes öldü!" der. Allah Teâlâ, her şeyi bildiği halde Azrâil'e,

"Kim kaldı?" diye sorar; Azrâil [aleyhisselâm],

"Asıl hayat sahibi, her şeyi ayakta tutan, hiç ölmeyen sen kaldın. Ayrıca, arşı taşıyan melekler, Cebrâil, Mîkâil, İsrâfil ve ben kaldım" der. Allah Teâlâ,

"Cebrâil ve Mîkâil ölsün" buyurur. Sonra Allah Teâlâ arşı konuşturur. Arş,

"Yâ Rabbi, Cebrâil ve Mîkâil ölüyor!" der. Allah Teâlâ,

"Sus, ben, arşımın altında olan herkesin ölmesine hükmettim" buyurur. Bunun üzerine Cebrâil ve Mîkâil ölür. Sonra ölüm meleği yüce Cebbâr'a gelerek,

"Yâ Rabbi, Cebrâil ve Mîkâil öldü!" der. Allah Teâlâ her şeyi bildiği halde,

"Geride kim kaldı?" diye sorar; Azrâil [aleyhisselâm],

"Asıl hayat sahibi hiç ölmeyen sen kaldın. Ayrıca, arşı taşıyan melekler, İsrâfil ve ben kaldım" der. Allah Teâlâ,

"Arşı taşıyan melekler ölsün" buyurur. Bunun üzerine onlar ölürler. O zaman Allah Teâlâ Azrâil'e emreder; Azrâil sûru İsrâfil'den alır, sonra,

"İsrâfil de ölsün" buyurur; bunun üzerini İsrâfil ölür. Sonra ölüm meleği gelerek,

"Yâ Rabbi, arşı taşıyan melekler de ölüler" der. Allah Teâlâ, her şeyi bildiği halde,

"Geride kim kaldı?" diye sorar; Azrâil [aleyhisselâm],

"Asıl hayat sahibi hiç ölmeyen sen kaldın. Bir de ben kaldım" der. Allah Teâlâ,

"Sen benim yarattığım varlıklardan birisin; seni, bu ruhları almak için yarattım. Sen de öl" buyurur, o da ölür. Geride sadece tek, bir ve Samed olan, evlat edinmeyen ve kimse tarafından doğrulmamış olan, kendisinin hiçbir dengi bulunmayan yüce Allah kalınca; Allah Teâlâ,

evvel olduğu gibi en son kalan da olur. Göğü, kitap sayfası gibi toplayıp dürer ve,

"Ben Cebbâr'ım (her hükmünü uygulayanım). Bugün mülk (hâkimeyet, hüküm ve saltanat) kimindir?" diye sorar. Kendisine hiç kimse cevap vermez. Sonra Cenâb-ı Hak, kendisi,

"Bütün mülk, tek ve kahhâr olan Allah'a aittir" buyurur. Sonra yeryüzü değiştirilip başka bir yere çevrilir; gökler alabildiğine genişletilip yayılır. Sonra yeryüzü dümdüz yapılır; öyle ki onda bir iniş çıkış ve tümsek bulunmaz."[111]

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] sonra şöyle buyurdu: "Sonra, arşın altından, insan menisine benzer bir yağmur yağar. Sonra Allah Teâlâ, buluta kırk gün yağmur yağdırmasını emreder. Öyle ki yağan yağmur, insanların üzerinde 12 arşın yüksekliğini bulur. Sonra Allah Teâlâ, cesetlere, yeşil bakla gibi oldukları yerde bitmelerini emreder. Cesetler, ölmeden olduğu gibi tam hallerini alınca, Allah Teâlâ,

"Arşı taşıyan melekler dirilsin" diye emreder; melekler dirilir. Sonra Allah Teâlâ,

"Cebrâil, Mîkâil ve İsrâfil dirilsin" buyurur; bu melekler de dirilir. Sonra Allah Teâlâ İsrâfil'e emreder, İsrâfil sûru alır ve ağzına koyar. Sonra Allah Teâlâ, ruhları çağırır; hepsi getirilir. Müminlerin ruhları nur gibi parlar, mümin olmayanların ruhları ise karanlıktır. Allah Teâlâ, ruhları alıp sûrun içine atar. Sonra İsrâfil'e, yeniden dirilme için sûra üfürmesini emreder. İsrâfil sûra üfürünce, bütün ruhlar, arılar gibi sûrun içinden çıkıp gökle yer arasını doldururlar. O zaman Allah Teâlâ,

"Her ruh cesedine dönsün" buyurur; ruhlar geniz yoluyla vücuda girer ve bedene zerkedilen zehrin yayılması gibi yavaş yavaş vücuda yayılır. Sonra yer, süratle yarılarak içindekileri dışarı çıkarır. Kabrinden ilk çıkacak kimse benim. Sonra siz, yerden çıplak, yalın ayak ve sünnetsiz bir şekilde çıkarsınız ve çağırıcıya boyun eğerek Rabb'inize (hesap vermek için mahşere) koşarsınız. O anda kâfir, 'Bugün çok zor bir gün!' der." Bu hadisi Sa'lebî nakletmiştir.[112]

111 bk. İbn Ebû Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 9/2931; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/515.

112 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/515-516.

Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyurdu: *"Bu, her şeyi en sağlam şekilde yapan Allah'ın sanatıdır."* Yani yukarıda bahsedilen sûra üfürme ve onu takip eden olaylar, her şeyi en güzel şekilde yapan yüce Allah'ın sanatıdır. Bu ifadeyle, bahsedilen olayların büyük olaylar olduğuna ve onların korkunçluğuna dikkat çekilmekte, ayrıca şu bildirilmektedir: Bütün bunlar, hiçbir sebep yokken âlemin nizamını altüst etmek ve kâinatın içinde bulunduğu durumu bozmak için yapılmış değildir; bilakis onlar, Allah'ın arkasında yüce gayeler bulunan hikmetine bağlı olarak yaptığı harika işlerdir. O yüce gayeler ki Allah Teâlâ, yaratılışı ve her şeyi en sağlam, en güzel şekilde yoktan var etmeyi onlar için gerçekleştirmiştir. Bu durum, âyetin devamında şöyle ifade edilmektedir:

"Bunlar, her şeyi en sağlam şekilde yapan Allah'ın işidir." Yani her şeyi hikmetinin gerektirdiği şekilde yaratıp düzenleyen Allah'ın işidir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz O, bütün yaptıklarınızdan haberdardır."* Bu âyet, Cenâb-ı Hakk'ın her şeyi, sağlam ve muhkem şekilde yapmasının illeti olup şunu bildirmektedir: Allah Teâlâ'nın, mükellef kulların bütün fiillerinin zâhirini bâtınını, açığını ve gizlisini bilmesi, onları iyi ve kötü olarak açıklamasını ve öldükten sonra diriltilip mahşere getirildikten sonra onlara hak ettikleri karşılığı vermesini gerektirmektedir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Her kim iyi amel getirirse ona ondan daha hayırlısı vardır."* Bu âyet de Allah Teâlâ'nın kulların bütün işlerini bildiğini ve onlara hak ettikleri cezayı vereceğini açıklamaktadır. Yani kim bir hayırla gelirse ona yaptığı hayırdan daha hayırlısı ile karşılık verilir. Verilen karşılığın daha hayırlı olması, ona en az on katı sevap verilmesidir. Yahut verilen sevabın devam etmesi ve hiç bitmemesidir.

İbn Abbas [radıyallahu anh], âyette bahsedilen iyiliğin "lâ ilâhe illallah" kelime-i tevhidi olduğunu söylemiştir.[113]

Âyet şöyle bitiyor: *"Onlar o gün korkudan güvendedirler."* Yani iyilikle gelenler, hesap tamamlanıp iyilik ve kötülüklerin ortaya çıkmasından sonra azabı görmekle meydana gelecek dehşetli korkudan güven-

113 bk. İbn Cerir, *Câmiu'l-Beyân*, 18/140; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 9/2934. Bu konu, hadis-i şerifte de aynı şekilde açıklanmıştır (bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/385-386).

dedirler. Bu korku, Allah Teâlâ'nın, *"Onları büyük korku mahzun etmez"* (Enbiyâ 21/103) âyetinde bahsettiği korkudur.

İbn Cüreyc demiştir ki: "Kıyamet günü, ölüm, bir koç gibi boğazlandığı zaman, bir melek, 'Ey cennetlikler, artık cennette ebedî kalacaksınız, size daha ölüm yok; ey cehennemlikler, siz de cehennemde ebedî kalacaksınız, size de ölüm yok!' diye seslenir. İşte büyük korku budur."[114]

İyilikle gelen bu kimseler, sûra üfürüldüğünde ve sonrasında bu günün korkusundan güvende olurlar. Onları bu dehşetli korku sarmaz ve kendilerine asla bir zarar gelmez. Allah Teâlâ'nın ayrı tuttuklarının dışında, göklerde ve yerde bulunan herkesi saracak korkuya gelince, o, sûra ilk üfürülüş sırasında görülen çeşitli korkunç hallerden dolayı oluşan korku ve ürpermedir ki başına bir zarar gelmeyeceğinden emin olsa da neredeyse hiç kimse, yaratılışı icabı ondan uzak kalamaz. Bu açıklamaların hepsi Ebüssuûd'a aittir.[115]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Kim de kötülükle gelirse onlar, yüzüstü ateşe atılırlar."* Burada kastedilen kötülüğün, Allah'a ortak koşmak olduğu söylenmiştir. Onlar, ters yüz edilerek yüzüstü cehenneme atılırlar ve kendilerine, *"Siz sadece* dünyada *yaptığınız* şirk ve isyan türü *amellerin karşılığını görüyorsunuz"* denir.

87-90. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kim, Allah Teâlâ'nın, korku ve dehşetten ayrı tuttuğu kimselerden olmayı isterse kalbini Allah ile mâmur etsin; içinde Mevlâ'sından başka kimse bulunmasın; onun için dünyada ve ahirette Allah'a ulaşmaktan başka bir maksadı olmasın. Zâhirini, Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] sünnetine sarılarak Allah'ın taatiyle mâmur etsin. Hevâsı, onun Allah katından getirdiklerine uysun. Öyle ki Mevlâ'sının kendisi hakkında hükmettiği şeyden başkasına bir arzu ve isteği kalmasın. İşte bu şekilde insan, kendilerine hiçbir korkunun bulunmadığı ve hiç mahzun da olmayacak olan velilerin yolunda gitmiş olur. O veliler, kendilerine ezelde güzel âkıbet (cennet) takdir edilmiş kimselerdir;

114 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/277 (Beyrut 2004).

115 bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/107-108.

büyük korku onları mahzun etmez. Onlar, canlarının her istediğini bulacakları cennette ebedî olarak kalırlar. Allah Teâlâ, lutuf ve ihsanıyla bizleri de onların seçkinlerinden yapsın. Âmin.

Allah Teâlâ'nın, *"Dağları görürsün, onları sabit zannedersin, halbuki onlar bulutlar gibi akıp gitmektedir"* âyeti hakkında deriz ki: Marifet ilminde yüksek pâyeye ulaşmış âriflerin kalbi de böyledir; onda manevi hallerin hücumu ve ilâhî vâridatlar (diğer insanlarda olduğu gibi dıştan görülecek şekilde) bir tesir yapmaz; bilakis bu haller, onların iç âlemlerinde bir titreme ve etki meydana getirirler fakat onların zâhirleri büyük dağlar gibi sabit durur.

Âriflerden Cüneyd-i Bağdâdî'ye, "Daha önceleri semâ anında (ilâhî-kaside söylenirken) sizde vecd halleri görürdük, şimdi ise hiçbir hareket yok!" denildiğinde, hazret, *"Dağları görürsün, onları sabit zannedersin, halbuki onlar bulutlar gibi akıp gitmektedir"* âyetini okumuştur. Bununla, dışından sakin gözükse de iç âleminde cezbe ve hareket halinde olduğunu söylemek istemiştir.

"Kim bir iyilikle gelirse" âyetindeki iyilik marifettir. *"Onun için, getirdiğinden daha hayırlısı vardır"* âyetindeki daha hayırlı şey, her şey gücü yeten melikin (yüce Mevlâ'nın) huzurunda sıdk makamında oturarak sürekli O'nun cemaline bakmak ve manevi neşe içinde olmaktır.

"Kim bir kötülükle gelirse" âyetindeki kötülük, Allah'ı tanımamak, O'nun hakkında doğru bir bilgiye sahip olmamaktır. Bu kimsenin yüzü, mukarrebîn makamındaki velilerin yöneldiği güzelliklerden ters tarafa çevrilir. Böyle bir durumdan Allah'a sığınırız.

Tebliğin Peşinden Gereken Edep

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem), Allah Teâlâ'nın emrettiği şekilde kâfirlere, yaptıkları işlerin âkıbetini tebliğ ettikten sonra onlardan uzaklaşarak kendisine düşen görevi yapmaya yöneldi. Cenâb-ı Hak, bu durumdan bahsederek şöyle buyurdu:

إِنَّمَا أُمِرْتُ أَنْ أَعْبُدَ رَبَّ هٰذِهِ الْبَلْدَةِ الَّذِي حَرَّمَهَا وَلَهُ كُلُّ شَيْءٍ
وَأُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْمُسْلِمِينَ ﴿٩١﴾ وَأَنْ أَتْلُوَا الْقُرْآنَ فَمَنِ اهْتَدٰى
فَإِنَّمَا يَهْتَدِي لِنَفْسِهِ وَمَنْ ضَلَّ فَقُلْ إِنَّمَا أَنَا مِنَ الْمُنْذِرِينَ ﴿٩٢﴾ وَقُلِ
الْحَمْدُ لِلّٰهِ سَيُرِيكُمْ اٰيَاتِهِ فَتَعْرِفُونَهَا وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٩٣﴾

91-92. ***De ki: "Bana sadece, her şeyin sahibi olan ve kendisini haram bölgesi yapan bu şehrin Rabb'ine kulluk yapmam emredildi. Bana ayrıca müslümanlardan olmam ve Kur'an'ı okumam emredildi." Artık kim doğru yola girerse yalnız kendisi için girmiş olur. Kim de doğru yoldan saparsa de ki: "Ben sadece uyarıcılardanım."***

93. ***De ki: "Hamd Allah'a mahsustur. O, âyetlerini size gösterecek ve siz de onları görüp tanıyacaksınız. Rabb'in, yaptıklarınızdan habersiz değildir."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, ilk yaratılış ve öldükten sonra dirilme halleriyle, kıyametin hallerini yeterince açıkladıktan sonra buyuruyor ki: Kureyş kâfirlerine de ki: *"Bana sadece, her şeyin sahibi olan ve kendisini haram bölgesi yapan bu şehrin yani Mekke'nin Rabb'ine kulluk yapmam emredildi."* Yani Rabbim bana, siz ister sapmış halde kalın ister doğru yola gelin, size aldırış etmeksizin, sadece kendisine kulluk yapmamı, bütün vakitlerimi O'nu murakabe ve müşahede içinde geçirmemi emretti. Bana düşen sadece tebliğdir; ben de tebliğ ettim ve sizi uyardım.

"Bu beldenin yani Mekke'nin Rabb'i" ifadesi, onun şanını artırmak ve konumunu yüceltmek içindir. Allah Teâlâ orayı güvenli bölge yaptı. Oraya sığınan güvende olur. Orada oturanlar dışarı çıkarılmaz, bitkileri kesilmez, orada yaşayan av hayvanları avlanmaz ve ürkütülmez. Mekke'nin haram bölge olarak tanıtılması, oranın Rabb'ine ibadetin

sebebini bildirmekle birlikte, oraya şeref üstüne şeref katmakta ve yüceliğini bir kat daha artırmaktadır. Onda ayrıca, bunca nimete kavuşan Mekkeliler'in de onun Rabb'ine ibadetle mükellef olduğu bildirilmektedir. Şu âyette emredildiği gibi:

"Öyle ise onlar, kendilerini açlıktan kurtarıp doyuran ve korkudan güvende kılan bu evin (Kâbe'nin) Rabb'ine kulluk yapsınlar" (Kureyş 106/3-4).

Onda ayrıca, onların yaptıklarının son derece çirkin bir iş olduğuna işaret edilmektedir. Mekke haram bir bölge iken, onlar oranın saygınlığını çiğnediler, orada bir sürü günahla inkâra daldılar, orada en çirkin günahlara ve en kötü inkâr hallerine devam ettiler; şöyle ki oranın Rabb'ine ibadet etmediler; oraya putlar diktiler ve o putlara ibadet ettiler. Allah onları kahretsin, haktan nasıl yüz çeviriyorlar! Bu açıklama Ebüssuûd'a aittir.[116]

Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyurdu: *"Her şey O'na aittir."* Yani her şeyin yaratılışı, mülkü ve yönetimi, bunlarda hiçbir ortağı bulunmaksızın, bu şehrin Rabb'ine aittir. Âyette, her şeyin Hak Teâlâ'ya ait olduğu gerçeği ifade edilmekte ve ayrıca şuna dikkat çekilmektedir: Yüce Allah, bütün mevcudatın Rabb'i iken, âyette sadece Mekke'nin Rabb'i olarak dile getirilmesi, onun şanını yüceltmek içindir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Bana ayrıca,* Allah'a boyun eğen ve üzerinde bulunduğumuz İslâm ve tevhid dininde sabit kalan, bütün varlığı ile Allah Teâlâ'ya yönelip O'na teslim olan *müslümanlardan olmam ve Kur'an'ı okumam emredildi."* Yani içinde saklı olan gizli, ince hakikatleri keşfetmek için Kur'an okumaya devam etmem emredildi.

Yahut davet ve irşadı tekrar etmek için insanlara Kur'an okumam emredildi. Bu manaya göre Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] Kur'an okumasının insanların hidayet ve irşadı için yeterli olduğuna, başka bir mucize göstermeye ihtiyaç bulunmadığına dikkat çekilmektedir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Artık kim doğru yola girerse yalnız kendisi için girmiş olur."* Yani kim Kur'an'a iman ve içindeki hükümlerle amel ederek hidayet yoluna girerse onun bu hidayetinin faydaları, başkasına değil kendisine aittir.

116 bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/108.

"Kim de Kur'an'ı inkâr ederek ve içindekilerle amel etmekten yüz çevirerek *doğru yoldan saparsa* onun hakkında *de ki: 'Ben sadece bir uyarıcıyım.'"* Ben, emredildiği gibi uyarımı yaparak sorumluluktan kurtuldum, artık o kimsenin sapkınlığa düşmesinden dolayı bana bir vebal yoktur.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"De ki: Bütün hamd Allah'a mahsustur."* Yani de ki: Bütün hamd, bana bunca nimetleri yağdıran, bu nimetlerin en büyüğü olan ve peşinden dünyanın ve ahiretin nimetlerini getiren peygamberlik nimetini veren, beni peygamberliğin yükünü taşımaya, apaçık âyetler ve parlak delillerle onun hükümlerini bütün insanlara tebliğ etmeye muvaffak eden Allah'a aittir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"O, âyetlerini size gösterecek ve siz de onları görüp tanıyacaksınız."* Yani O, dâbbetü'l-arz ve kıyametin diğer alametleri gibi size vaat ettiği delillerini kesin olarak gösterecek ve siz, tanımanın size bir fayda vermediği anda onları görüp hepsinin Allah'ın haber verdiği alametler olduğunu bileceksiniz.

Âyete şu mana da verilmiştir: O, vaat ettiği alametler ortaya çıktığı zaman, sizi onları görüp tanımaya ve hepsinin Allah'ın bahsettiği alametleri olduğunu ikrar etmeye mecbur edecek.

Âyet şöyle bitiyor: *"Rabb'in, yaptıklarınızdan habersiz değildir."* Bilakis O, hidayet üzere gidenin de yanlış yolda olanın da bütün yaptıklarını bilir ve herkese hak ettiği karşılığı verir.

Yani Allah, senin ve o kâfirlerin amellerinden habersiz değildir. Allah inkârda ısrar edenlere muhakkak azap edecektir. Sakın onlar, azaplarının gecikmesini, Allah Teâlâ'nın, onların yaptıkları işlerden habersiz olduğundan ileri geldiğini zannetmesinler! O sadece mühlet verir, fakat ihmal etmez. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

91-93. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

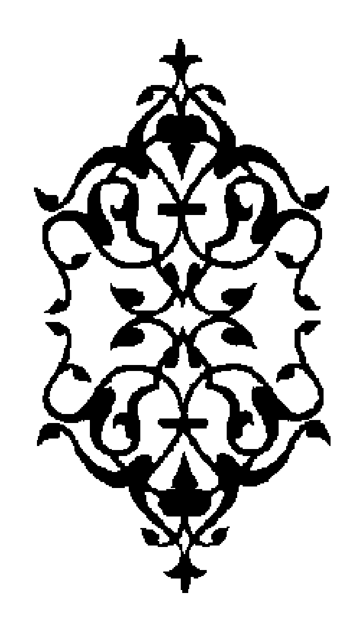
Bir vaiz, halka vaaz ve uyarısını bitirince yahut bir âlim ders verme ve ilim öğretme işini tamamlayınca, Rabb'ine ibadete yönelmelidir. Bu ibadet, ya namaz, zikir ve Kur'an okuma gibi zâhirî âzalarla yapılan bir

ibadet olur. Yahut tefekkür etmek ve ibret almak gibi veya ilim, hikmet ve ince hükümler çıkarma gibi kalbe ait bir ibadet olur. Veyahut nazar, fikir, müşahede ve basiretle hakikati seyretmek gibi ruhların yapacağı bir ibadet olur. Bunlar, hak yolunun eri yiğit insanların ibadetleridir. Kim doğru yolda giderse faydası kendisinedir; kim de ondan saparsa ona de ki: "Ben sadece bir uyarıcıyım."

Âlemlerin Rabb'ine hamdolsun.

Allah Teâlâ, Efendimiz Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem], onun âline ve ashabına en güzel şekliyle salât ve selâm etsin.

Neml sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

(28) KASAS SÛRESİ[117]

Sûre Hakkında Bilgi: Kasas sûresi Mekke'de inmiştir. Sadece, *"Sana, Kur'an'ı (okumanı, yaşamanı ve tebliğ etmeni) farz kılan Allah, şüphesiz seni, (şan ve şerefle) varılacak yere döndürecektir. De ki: Rabbim hidayetle geleni ve apaçık bir sapkınlık içinde olanı en iyi bilir'"* (Kasas 28/85) âyeti, hicret sırasında Mekke ile Medine arasında inmiştir. Kasas sûresi seksen sekiz âyettir.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Önceki sûrede, *"Bana ayrıca Kur'an'ı okumam emredildi"* (Neml 27/92) buyruldu. Bu sûresinin başında ise, *"Bunlar, apaçık kitabın âyetleridir"* buyrularak okunan kitap tanımlandı.

Önceki sûreyle irtibatı konusunda şöyle de denmiştir: Önceki sûrede, *"Size âyetlerini gösterecek ve siz onları görüp tanıyacaksınız"* (Neml 27/93) buyruldu. Bu sûrede de, *"Bunlar, apaçık Kitab'ın âyetleridir"* buyruldu. Şüphesiz, kitabın (Kur'an'ın) indirilmesi, delillerin en büyüklerindendir.

---

117 Sûre, adını 25. âyette geçen "el-kasas" kelimesinden almıştır. **Kasas**, "kıssalar" anlamında olup Kur'an'da geçen kıssa ve olaylar için kullanılır. Sûrede başlıca Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] çocukluğu, peygamber oluşu, İsrâiloğulları'nı Mısır'dan çıkarması ve Firavun ile ordusunun suda boğulması konu edilmektedir. Sûrede ayrıca, küfre saplanıp maddi servetle aldanmanın kötü âkıbetini vurgulamak üzere Kârûn kıssasına yer verilmektedir.

Allah Teâlâ sûreye, kendisi ile habibi arasında kullandığı işaretlerle başlayarak şöyle buyurdu:

طٰسٓمٓ ﴿١﴾ تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتَابِ الْمُبِينِ ﴿٢﴾ نَتْلُوا عَلَيْكَ مِنْ نَبَإِ
مُوسٰى وَفِرْعَوْنَ بِالْحَقِّ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٣﴾

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. *Tâ Sîn Mîm.*

2. *Bunlar, apaçık kitabın âyetleridir.*

3. *İman eden bir kavim için Musa ile Firavun'un haberlerinden bir kısmını sana gerçeğe uygun olarak anlatacağız.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Tâ Sîn Mîm."* Bu harfler, bir görüşe göre Allah Teâlâ'nın isimlerinin kısaltılmışıdır. Allah Teâlâ, onlarla kitabının ve içinde okunanların hak olduğuna yemin etti. Bu harfler yüce Allah'ın bütün kusur ve noksanlıklardan uzak bulunduğunu, O'nun her şeyin sahibi olduğunu ve yüceliğini bildiren isimlerinin kısaltılmışıdır.

Bu harflerin Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] isimlerinin kısaltılmışı olduğu da söylenmiştir ki en doğrusu budur. Buna göre, *"Tâ Sîn Mîm"*, "ey Tâhir, ey Seyyid, ey Mecîd (yüce, ulu) peygamber" demektir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Bunlar, apaçık kitabın âyetleridir."* Kitabın sıfatı olarak bahsedilen ve apaçık manası verdiğimiz "el-mübîn" kelimesi iki manaya gelir. Biri, "apaçık" demektir. Buna göre mana, hayrı ve bereketi apaçık ortadaki kitabın âyetleri demektir.

Diğer manası ise "açıklayıcı" demektir. Buna göre mana, "helâli haramı, müjde ve azabı, ihlâs ve tevhidi açıklayan kitabın âyetleri" şeklindedir.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"İman eden bir kavim için, Musa ile Firavun'un haberlerinden bir kısmını sana gerçeğe uygun olarak anlatacağız."* Yani onların acayip haberlerinden bazısını anlatacağız.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Cenâb-ı Hak, Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] kıssasını tekrar tekrar anlattı. Bu, onun hayret verici halini ortaya koymak, şanını yüceltmek ve kıssanın içeriğine dikkatleri çekmek içindir. Sonra, bu tekrarlar sırasında Kur'an'ın belâgatı daha fazla açıklanmış ve kıssanın tekrarlandığı her yerde daha fazla açıklamalarda bulunulmuş olmaktadır."[118]

Bu kıssada, zayıflara ilâhî yardım edileceğine, onlara zafer ve yeryüzünde tasarruf imkânı verileceğine bir işaret bulunmaktadır. Onda ayrıca Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] bir teselli, ona ve ümmetine güzel bir müjde mevcuttur.

Âyet şöyle bitiyor: *"Onu iman eden,* yani ezelî ilmimizde iman edecekleri takdir edilen *bir kavim için anlatacağız."* Çünkü bu tür haberlerin anlatılması sadece iman edenlere bir fayda verir; kâfirler ondan bir fayda görmezler. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

1-3. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kıssa anlatılmadan önce, bu tür harflerden oluşan işaretlerin dile getirilmesi şuna bir işarettir: Kul, iç âlemini temizlemeden, kalbi anlatılan şeye hazır olup candan kulak vermeden ondan tam manasıyla fayda görmez. Kul içini temizleyip kalbini uyanık hale getirdiğinde temiz, efendi ve yüce bir insan olur. O zaman her şeyden fayda görür, her şeyle Allah'a yakınlığını artırır. Cenâb-ı Hak bunun için Hz. Musa'nın kıssasını özellikle gerçekten iman edenlere anlatacağını haber verdi; çünkü onlar, anlatılanlardan ibret alan ve basiret sahibi kimselerdir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

118 bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât,* 5/57.

Hz. Musa ile Firavun'un Kıssası

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Musa [aleyhisselâm] ile Firavun'un kıssasını anlatmaya başlayarak şöyle buyurdu:

اِنَّ فِرْعَوْنَ عَلَا فِى الْاَرْضِ وَجَعَلَ اَهْلَهَا شِيَعًا يَسْتَضْعِفُ طَٓائِفَةً
مِنْهُمْ يُذَبِّحُ اَبْنَٓاءَهُمْ وَيَسْتَحْيٖ نِسَٓاءَهُمْۜ اِنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُفْسِدٖينَ
﴿٤﴾ وَنُرٖيدُ اَنْ نَمُنَّ عَلَى الَّذٖينَ اسْتُضْعِفُوا فِى الْاَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ
اَئِمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثٖينَۙ ﴿٥﴾ وَنُمَكِّنَ لَهُمْ فِى الْاَرْضِ
وَنُرِيَ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا مِنْهُمْ مَا كَانُوا يَحْذَرُونَ ﴿٦﴾

4. ***Şüphesiz, Firavun, yeryüzünde** (ülkesinde) **büyüklük tasladı ve oranın insanlarını gruplara ayırdı. Onlardan bir grubu erkek çocuklarını keserek ve kız çocuklarını sağ bırakarak zayıflatıp güçsüz bırakmak istiyordu. Gerçekten o, bozguncunun teki idi.***

5. ***Biz ise ülkedeki güçsüzlere lutufta bulunmak, onları önder insanlar yapmak ve kendilerini** (diğerlerine) **vâris kılmak istiyorduk.***

6. ***Ayrıca, kendilerini o topraklara hâkim kılmak ve onların eliyle Firavun'a, Hâmân'a ve ordularına, onlardan korktukları şeyleri göstermek istiyorduk.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şüphesiz, Firavun,* yeryüzünde Mısır'da *büyüklük tasladı."* Yani o, Mısır'da büyüklendi, azgınlaştı, zulümde ve düşmanlıkta haddi aştı.

Yahut o, Rabb'ine ibadete karşı büyüklendi, nefsiyle böbürlendi ve kulluğu unuttu.

"Yeryüzünde" ifadesi, onu ayıplamak içindir. Yani Firavun, zillet ve alçaklık mahalli olan yerde azgınlaştı.

"Ve oranın insanlarını gruplara ayırdı." Yani Mısır halkını, hizmet ve istihdamda ayrı gruplara bölmüştü. Bütün İsrâiloğullarını, tek bir işte kullanıyordu.

Şöyle denilmiştir: Firavun, Kıptîler'i (Mısır'ın yerli halkını) mülk sahibi yaptı, İsrâiloğulları'nı ise köle olarak kullandı.

Yahut onları farklı gruplara ayırdı; bir gruba ikramda bulunuyor, diğerini hor hakir bir halde tutuyordu. Kıptîler'e ihsanlarda bulunuyor, İsrâiloğulları'nı ise horluk içinde tutuyordu.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onlardan bir grubu zayıflatıp güçsüz bırakmak istiyordu."* Bunlar İsrâiloğulları'ydı. *"Onların erkek çocuklarını kesiyor, kadınlarını,* kız çocuklarını *ise* hizmetinde kullanmak için *sağ bırakıyordu."*

Firavun'un, İsrâiloğulları içinde yeni doğan erkek çocuklarını kestirmesinin sebebi şudur: Bir kâhin Firavun'a, "İsrâiloğulları içinde bir çocuk doğacak, onun eliyle senin saltanatın yok olacak" dedi.

Bu sözde, Firavun'un ahmak olduğuna dair bir delil vardır. Şöyle ki: Eğer kâhin doğru söylüyorsa doğan çocukları öldürmek ona bir fayda vermez; çünkü bir şeyden sakınmanın, kaderde yazılan şeye karşı bir faydası yoktur; şayet kâhin yalan söylemiş ise doğan çocukları öldürmenin bir manası yoktur.

Âyet şöyle bitiyor: *"Gerçekten o, bozgunculardandı."* Yeryüzünde fesat çıkarma konusunda çok ileri gidenlerdendi; bunun için, peygamberlerin evlatlarından masum çocukları öldürmek gibi böyle büyük bir suçu işlemeye cüret etti.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Biz ise onun* öldürerek ve hizmetinde kullanarak *ülkesinde zayıflatıp güçsüz bırakmak istediklerine lutufta bulunmak, onları* hayırda kendilerine uyulan *önder insanlar yapmak istiyorduk."* Âyete şu manalar da verilmiştir:

Onları, hayra davet eden önder insanlar yapmak istiyorduk.

Onları, yönetim ve idareyi elinde bulunduran sultanlar yapmak istiyorduk.

"Ve onları, Firavun ve kavmine, onların sahip olduğu bütün mülke *vâris kılmak istiyorduk."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Ayrıca kendilerini yeryüzünde,* Mısır ve Şam topraklarına *hâkim kılmak,* orada istedikleri gibi tasarrufta bulunacakları bir konuma getirmek *ve onların eliyle Firavun'a, Hâmân'a ve ordularına, İsrâiloğulları'ndan korktukları şeyleri onlara göstermek istiyorduk."* Yani mülklerinin ellerinden gitmesi ve İsrâiloğulları'ndan doğacak bir çocuğun elinde helâk olmaları gibi korktukları şeyleri onlara göstermek istiyorduk.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

4-6. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Yeryüzünde büyüklük taslamak, peşinden zillet ve alçalmayı getirir. Tevazu ve zayıflık hali ise izzet, saltanat, afiyet ve güven içinde yaşamayı getirir. Kim Allah için tevazu gösterirse Allah onu yüceltir. Kim kendini beğenip büyüklük taslarsa Allah onun boynunu kırar. Bu, Allah Teâlâ'nın insanlar içinde önceden beri uyguladığı kanunudur. Kul, Allah için kendisini zelil ettiği ölçüde, Allah onu izzet ve şerefli yapar. Nefsinin fakirliğini (her durumda yüce Allah'a muhtaç olduğunu) anladığı ölçüde, Allah onu kendisiyle zengin yapar. Kul, (varlıkları gönlünden çıkartıp) kaybettiği ölçüde Allah'ı bulur.

Şeyh Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî [kuddise sırruhû] demiştir ki: "Ey Allahım, sen, bir kavmin önce zillete düşmesine hükmettin; sonunda izzete kavuştular; yine sen onların önce ellerindekini kaybetmesine hükmettin; sonunda (seninle) gerçek zenginliği buldular."

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Hz. Musa'nın Annesine Verilen İlâhî Emir

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] ilk günlerinden ve yetişmesi sırasındaki yaşanan olaylardan bahsederek şöyle buyurdu:

وَاَوْحَيْنَٓا اِلٰٓى اُمِّ مُوسٰٓى اَنْ اَرْضِعٖيهِۚ فَاِذَا خِفْتِ عَلَيْهِ فَاَلْقٖيهِ فِى الْيَمِّ
وَلَا تَخَافٖى وَلَا تَحْزَنٖىۚ اِنَّا رَٓادُّوهُ اِلَيْكِ وَجَاعِلُوهُ مِنَ الْمُرْسَلٖينَ ﴿٧﴾
فَالْتَقَطَهُٓ اٰلُ فِرْعَوْنَ لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزَنًاۜ اِنَّ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ
وَجُنُودَهُمَا كَانُوا خَاطِـٖٔينَ ﴿٨﴾ وَقَالَتِ امْرَاَتُ فِرْعَوْنَ قُرَّتُ عَيْنٍ لٖى
وَلَكَۜ لَا تَقْتُلُوهُۗ عَسٰٓى اَنْ يَنْفَعَنَٓا اَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَدًا وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٩﴾

7. Musa'nın annesine şöyle vahyettik: "Onu emzir, başına bir şey gelmesinden korktuğun zaman onu denize (Nil'e) bırak. Hiç korkma ve üzülme! Şüphesiz, biz onu sana kavuşturacağız ve onu peygamber yapacağız."

8. Nihayet Firavun ailesi, sonuçta kendilerine düşman ve üzüntü sebebi olacak çocuğu bulup aldı. Doğrusu Firavun, Hâmân ve askerleri hata içindeydiler.

9. Firavun'un karısı, "Bu, bana ve sana göz aydınlığı olacak bir çocuk! Sakın onu öldürmeyin; belki bize faydası dokunur ya da onu evlat ediniriz" dedi. Onlar ise** (yaptıkları işin) **farkında değillerdi.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Musa'nın annesine vahyettik."* Bu vahiy, ilham veya rüya yoluyla olmuştur. Yahut Hz. Meryem'de olduğu gibi, bir meleğin haber vermesiyle gerçekleşmiştir. Bu, peygamberlik vahyi değildir; bu durumda onun peygamber olması gerekmez.

Hz. Musa'nın annesinin ismi Yûhanna'dır. İsminin, Yûhânez bint Yeshur b. Levi b. Yakub olduğu da söylenmiştir. İsminin, "Yâûhâ" olduğunu söyleyen de olmuştur. Bu isimleri, Süyûtî *el-İtkân* adlı eserinde kaydetmiştir.[119]

119 bk. Süyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 2/1098 (Dımaşk 2006). İsimlerin okunuşu *el-İtkân*'dan verildi (mütercim).

Cenâb-ı Hak, Hz. Musa'nın annesine neyi vahyettiğini şö riyor:

"Onu, gizlemeye imkân bulduğun *sürece emzir, başına bi mesinden,* öldürülmesinden *korktuğun zaman, onu denize bırak.* sır'daki Nil nehridir. Onun suya batmasından ve zarar görn *korkma,* onun ayrılmasına *üzülme! Şüphesiz, biz onu sana,* kenc tiştirip büyütmen için sırlı bir şekilde *geri döndüreceğiz ve onu p yapacağız."*

Bu âyette iki emir, iki yasak, iki haber ve iki müjde vardır.

Korku ile hüzün arasındaki fark şudur: Korku, hoşa gitn şeyin meydana gelmesiyle insanın çektiği üzüntüdür. Hüzün ve geçmişte meydana gelen bir durumdan dolayı insanın çekti tüdür. Hz. Musa'nın annesinin yaşadığı durum, oğlunun ayrı yaşadığı tehlikedir. Hz. Musa'nın annesine korku ve hüzün y dı. Ayrıca, oğlunun kendisine geri getirileceği ve peygambe müjdelendi.

Rivayet edildiğine göre, ileride Firavun'un saltanatını elir cak çocuğu (Hz. Musa'yı) bulup yok etme hesabıyla 90.000 ç ğazlandı.[120]

Yine rivayetlere göre, Hz. Musa'nın annesinin doğum başlayınca, yanında İsrâiloğulları'nın hamile kadınlarını tak ve tesbitle görevli bir ebe vardı. Bu kadın Hz. Musa'nın anne mimi arkadaşıydı. Ona,

"Bu dostluğunun bana mutlaka bir faydası olmalıdır" d kendisine doğum yaptırdı. Çocuk doğup yere düşünce, alnı nur parladı. Bunu gören ebenin bütün vücudu titremeye b kalbine çocuğun sevgisi düştü. Bunun üzerine kadın,

"Ben senin çocuğunu öldürmek ve Firavun'a haber ver gelmiştim, fakat şimdi, içimde senin çoğuna karşı benzeri bul bir sevgi duydum; onu muhafaza et" dedi ve evden çıkıp gitti dın çıkınca, eve Firavun'un gözcü askerleri girdi. Hz. Musa'nı

120 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 5/521; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 3/329.

askerlerin geldiğini görünce telaşlandı, aklı başından gitti, ne yaptığını bilmeden çocuğunu bir beze sarıp yanmakta olan tandırın içine attı. Askerler, içeri girince arama yaptılar, ancak bir şey bulamadılar. Hz. Musa'nın annesinin (doğum sebebiyle) renginde bir değişme olmadığı gibi, görünürde bir süt izi de yoktu. Askerler ebe kadının niçin bu eve girdiğini sordular, o da, "Yakın dostumdur, beni ziyarete gelmişti" dedi. Bunun üzerine askerler gittiler.

Hz. Musa'nın annesi, çocuğunu nereye koyduğunu bilmiyordu. O sırada tandırdan çocuğunun ağlama sesi geldi. Hemen tandıra koştu, baktı ki Allah Teâlâ tandırı çocuk için serin ve güvenli yapmış, ateş kendisine bir zarar vermemişti. Firavun, yeni doğan çocukları arama işini sıkı tutunca, Allah Teâlâ Hz. Musa'nın annesine, onu suya bırakmasını vahyetti; o da çocuğunu üç ay emzirdikten sonra suya bıraktı.[121]

Rivayet edildiğine göre, Hz. Musa'nın annesi onu bir beze sardı, ağaçtan veya kamıştan yapılmış bir sandığın içine koydu, ağzını kilitle kapadı; sonra yüce Allah'a güvenerek ve O'nun vaadinin gerçekleşeceğine inanarak suya bıraktı.

İbn Muhallas demiştir ki: "Annesi Hz. Musa'yı sabahleyin suya attı, Allah Teâlâ onu öğleden önce kendisine kavuşturdu."

Rivayet edildiğine göre, Firavun'un, alaca tenli hastalığına yakalanmış bir kızı vardı; doktorlar onu iyileştirmekten âciz kalmışlardı. Doktorlar ve sihirbazlar Firavun'a,

"Bunun şifası Nil tarafından gelecek; orada insana benzer bir mahlûk bulunacak, onun tükürüğünden alınıp alacalı yerlere sürülünce hastalık iyileşecek" dediler. Bunun üzerine Firavun ve hanımı Âsiye, Nil'in kenarına oturarak gelecek şeyi beklemeye başladılar. O sırada, dalgaların çarparak getirdiği bir sandık gördüler. Sandık alınıp Firavun'a getirildi; açmak istediler fakat güç yetiremediler. Âsiye yaklaşıp sandığa bakınca, üzerinde bir nur gördü, o nuru başkası görmedi. Allah Teâlâ, ona ihsanda bulunmak için kendisine nuru göstermişti. Âsiye, sandığın kapağını açınca bir de baktı ki içinde alnında nur parlayan

121 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/521; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/191; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/329.

bir çocuk var. Cenâb-ı Hak, çocuğun rızkını parmağında yapmıştı, çocuk parmağından süt emiyordu. Âsiye ve Firavun çocuğu çok sevdiler. Firavun'un kızı onun tükürüğünü alıp yaralarına sürünce yaraları iyileşti. Bunun üzerine onu öpüp bağrına bastı. Firavun'un kavminden ileri gelen zalimlerden biri, "Zannederiz, kendisinden korktuğumuz çocuk budur!" dedi. Bunun üzenine Firavun onu öldürmek istedi, fakat Allah her işinde galiptir, hemen Âsiye devreye girerek, *"O benim ve senin için göz aydınlığı olacak bir çocuk! Sakın onu öldürme!"* dedi.

Zeccâc[122] demiştir ki: "Firavun, İranlı olup İstahra bölgesindendi Firavun ailesi, Hz. Musa'yı hiç aramadan bulup aldı. Fakat buldukları kimse, sonuçta kendileri için bir düşman ve üzüntü sebebi olacaktı Bunu bilmiyorlardı."[123]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Nihayet Firavun ailesi, sonuçta kendilerine düşman ve üzüntü sebebi olacak çocuğu bulup aldı. Doğrusu Firavun, Hâmân ve askerleri hata içindeydiler."* Yani onlar, hata içinde yüzen günahkâr kimselerdi. Bunun için Allah Teâlâ onlara, düşmanlarını ve helâkleri onun eliyle olacak kimseyi ellerinde büyütüp besleterek kendilerini cezalandırdı.

Âyetin sonuna şu mana da verilmiştir: Zaten onlar, her işlerinde yanılıp hata ediyorlardı; onların, kendilerine düşman olacak kimseyi ellerinde büyütüp beslemeleri ilk hataları değildi.

Firavun, adamlarının, "Kendisinden korktuğumuz çocuk budur" sözleri üzerine Hz. Musa'yı öldürmeye niyetlenince, *karısı* Âsiye, *"Bu bana ve sana göz aydınlığı olacak bir çocuk, dedi."* Firavun da, "O senin için göz aydınlığıdır, benim için değil!" dedi. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Eğer Firavun da karısının söylediği gibi söyleseydi, Allah Teâlâ karısını hidayete ulaştırdığı gibi onu da hidayete ulaştırırdı."[124]

122 Zeccâc, Ebû İshak İbrahim b. Serî b. Sehl (v. 311/923), *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbühû* adlı eseriyle tanınan nahiv âlimidir. Başka eserleri de vardır (bk. Heyet, *Mevsûatü A'lâmi'l-Ulemâ ve'l-Üdebâi'l-Arabî ve'l-Müslimîn*, 11/87-90 [Beyrut 2006]).

123 bk. Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, 4/133-136 (Beyrut 1988).

124 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 18/163 (Riyad 2003); Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/523 (Beyrut 2004) Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/394.

Bunun manası şudur: Eğer Firavun'un inkâr üzere kalacağı ve öleceği hükme bağlanmamış olsaydı o da karısı gibi derdi.

Firavun'un karısı sonra dedi ki: *"Sakın onu öldürmeyin."* Firavun'un karısı bu şekilde, onlara sultanlar gibi hitap etti. Bu sözü söyleyen, Firavun'un ileri gelen adamları da olabilir.

"Belki bize faydası dokunur." Zira onda bereket işaretleri ve fayda alametleri var. Âsiye, ondaki nuru ve tükürüğü ile kızının alaca hastalığından iyileştiğini görünce böyle söyledi.

"Ya da onu evlat ediniriz." Çünkü o, sultanların evladı olmaya layık biri.

Allah Teâlâ âyetin sonunda buyurdu ki: *"Onlar ise* onun durumunun ve başlarına gelecek durumun *farkında değillerdi."*

Yahut onlar, helâklerinin onun elinde olacağının farkında değillerdi.

Yahut onlar, onu bulup kendisinden fayda bekleme konusunda büyük bir hataya düştüklerinin farkında değillerdi. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

7-9. Âyetlerin Tasavvufi İşaretleri

Müridin terbiyesiyle uğraşan kimseyi denir ki: "Onu, gayb âleminin manevi sütü ile (feyizle) besle. Onun zâhirî hükümlere bağlanıp kalmasından korktuğunda, onu hakikat denizine at; onun için hiç korkma ve hiç üzülme. Şüphesiz, biz onu, kâmillerden olması için, sana, zâhirî hükümlerin bereketiyle geri döndürürüz. Çünkü kim, kâmil bir şeyhin eliyle hakikat denizine dalarsa şeyhin onu şeriatın amel sahasına çıkarması gerekir. Buna, "bekâ makamı" denir. O, şeriatın zâhirî hükümlerinin hakkı ile yerine getirildiği bir makamdır. Bekâ hali, kulun (nefsinden) fenâ haline ulaşmasını ister. Buna göre, kim fenâ makamını (her halinde nefsin arzularından geçip Hakk'a tâbi olma halini) elde ederse onun bekâ makamına (sürekli Hak ile olma haline) ulaşması gereklidir; kıştan sonra ilkbahara çıkıldığı gibi. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Allah Teâlâ'nın, *"Onlar için bir düşman ve üzüntü sebebi olması için ..."* âyeti hakkında deriz ki: Firavun'un, Hz. Musa'yı bulup sahiplenmesi, sevinç ve ferahlık sebebi olsun diyeydi fakat onun için aksi durum ortaya çıktı. Bunun için ârifler, (zâhiren güzel gözükse de) hiçbir şeyle sakin olmazlar ve hiçbir şeye güvenip dayanmazlar. Gerçekten bazan, kula fayda beklediği yerden zarar gelir; bazan da zarar zannettiği şeyden fayda gelir. Kul, bazan düşmanlarından fayda elde ederken sevdiklerinden zarar görür. Şu halde kul, yüce Rabb'inin önünde teslim olup O'nun kendisine ne yaptığına bakmalıdır. Âyette buyrulduğu gibi, neyin faydalı veya zararlı olduğunu *"Allah bilir, siz bilmezsiniz"* (bk. Bakara 2/216).

Hz. Musa'nın Annesinin Hali

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Musa'nın [aleyhisselâm], annesinin yaşadığı ruh halinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَأَصْبَحَ فُؤَادُ أُمِّ مُوسٰى فَارِغًاۜ اِنْ كَادَتْ لَتُبْدٖي بِهٖ لَوْلَٓا اَنْ رَبَطْنَا
عَلٰى قَلْبِهَا لِتَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنٖينَ ﴿١٠﴾ وَقَالَتْ لِاُخْتِهٖ قُصّٖيهِۘ
فَبَصُرَتْ بِهٖ عَنْ جُنُبٍ وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَۙ ﴿١١﴾

10. ***Musa'nın annesinin kalbi*** *(Musa'nın derdine düşüp diğer her şeyden)* ***bomboş oldu. Eğer vaadimize inanması için kalbini güçlendirip sabit tutmasaydık, neredeyse işi açığa vuracaktı.***

11. ***Annesi, Musa'nın kız kardeşine, "Onu takip et" dedi. O da Musa'yı, onlar farkına varmadan uzaktan gözledi.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Musa'nın annesinin kalbi* Musa'nın düşünce ve derdi hariç, diğer her şeyden yana *bomboş oldu."*

Yahut Hz. Musa'nın annesi, onun Firavun'un eline geçtiğini duyunca, yaşadığı korku ve hayretten aklı başından gitti; kalbi hiçbir şey düşünemez oldu.

Âyete şu mana da verilmiştir: Hz. Musa'nın annesinin kalbi, yaşadığı heyecandan dolayı, kendisine onu suya bırakmasını bildiren vahiyden yana bomboş kaldı. Yani Allah'ın onu kendisine kavuşturacağına dair vaadini unuttu. O sırada şeytan gelerek, "Ey Musa'nın annesi, sen Firavun'un oğlunu öldürmesini istemedin, onu kendi elinle suya attın!" dedi. Hz. Musa'nın annesi, oğlunun Firavun'un eline geçtiğini işitince sıkıntı ve derdi büyüdü.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Eğer vaadimize inanması için kalbini güçlendirip sabit tutmasaydık, neredeyse işi açığa vuracaktı."* Hz. Musa'nın durumunu açıklayacak ve onun, oğlu olduğunu söyleyecekti.

Şöyle rivayet edilmiştir: Hz. Musa'nın annesi, oğlunu içine koyduğu sandığı dalgaların sağa sola sallayarak alıp gittiğini görünce, az kalsın, "Vah oğlum!" diye bağıracaktı.

Yine rivayet edildiğine göre, Hz. Musa'nın annesi, Firavun'un, oğlunun içinde bulunduğu sandığı aldığını işitince, onu kesin öldüreceğini düşündü ve ona şefkatinden dolayı, az kalsın, "Vah oğlum!" diye bağıracaktı.

Mana şudur: Eğer vaadimizi tasdik eden müminlerden olması için, onun kalbini, sabır ve sebat ilham ederek güçlendirip sağlam tutmasaydık, az kılsın Hz. Musa'nın oğlu olduğunu söyleyecekti. Biz ona, "Oğlunu sana kavuşturacağız" diye vaat ettik.

Hz. Musa'nın annesi, Firavun'un, Hz. Musa'yı kendisine oğul edindiğini işittiğinde, eğer Allah onun Allah'ın vaadine iman eden müminlerden olması için kalbini kuvvetlendirip sabit tutmasaydı, sevinçten kendisini tutamayıp onun kendi oğlu olduğunu söyleyecekti.

Yusuf b. Hüseyin-i Râzî[125] demiştir ki: "Hz. Musa'nın annesine, iki şey emredildi, iki şey yasaklandı, iki müjde verildi fakat bütün bunlar

---

125 Yusuf b. Hüseyin-i Râzî (v. 304/916), ilk dönemin zâhid sûfilerinden biridir. Rey ve Cibal (Kafkasya) bölgesinin şeyhlerindendir. Hayatı için bk. Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, s. 185; Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 128; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 10/238; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-Safve*, 4/102; Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 14/248.

kendisine fayda vermedi, sonunda Allah Teâlâ onun kontrolünü bizzat üzerine alarak kalbini kuvvetlendirip teskin etti."[126]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Annesi, Musa'nın kız kardeşine,* ablası Meryem'e, *'Onu takip et;* ne durumda olduğunu öğrenmek için peşinden git' *dedi. O da Musa'yı,* onlar, onun kız kardeşi olduğunun farkına varmadan, *uzaktan gözetleyerek takip etti."*

Katâde demiştir ki: "Ablası, sanki amacı o değilmiş, başka bir şey için gidiyormuş gibi Hz. Musa'nın sandığını takip ediyordu."

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

10-11. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Yüce Mevlâ'sını talep eden bir kulun, O'nun dışındaki her şeyden kalbini boşaltması, kalbinde sevgilisinden başkası olmaması gerekir. O zaman, kalbinden perde kaldırılır ve dostlarla birlikte ilâhî huzura girer. Sevginin alameti, bütün duygu ve düşüncenin tek şeyde toplanmasıdır. Bu, kendisine yakın, her isteğine cevap verecek olan yüce Mevlâ'yı müşahede etme düşüncesidir. Bu konuda şairlerden biri demiştir ki:

"Kalbim için dağınık, dağınık hevâ vardı;
Nefsim seni görünce, toplandı bütün hevâm.

Bana imrenir oldu, önce özendiklerim.
Oldum vera' sahibi, sen olduğunda Mevlâm.

Terkettim insanlara din ve dünyalarını,
Zikrinle hoş olarak, ey benim dinim dünyam!"

Kalbini ağyardan arındır ki onu marifet ve manevi sırlarla doldurasın. Ağyar, Allah'ın dışındaki varlıklar demektir. Kulun gözünden, ağyar silinip giderse melekûtunun gaybında ve ceberût âleminin sırlarında yüce Mevlâ'sını müşahede eder. Bu konuda âriflerden biri der ki:

---

126 bk. Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, 2/101; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/331.

"Şayet kâinat kalbimden silinip giderse sırrım, açıkça O'nun gaybını müşahede eder. Cenâb-ı Hak der ki: Eğer beni görmek istersen, kâinatı gözünden kaldırıp at ve eşyayı gönlünden sil."

Eğer Allah Teâlâ, kendisini müşahede eden kimsenin, marifet ilminde yüksek pâyeye ulaşmış, halinde sabit-kadem kimselerden olması için kalbini kuvvetlendirmeseydi, o, ulaştığı halin sevinç ve mutluğundan dolayı, neredeyse müşahede ettiği hakikati ortaya koyar ve sırrını açıklardı. Kul, yüce Allah'ın (gizlenmesi gereken) sırrını açıklarsa başına şeriat kılıcı çalınır; öldürülür. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Hz. Musa'nın Annesine Kavuşması

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] annesine kavuşmasından bahsederek şöyle buyurdu:

وَحَرَّمْنَا عَلَيْهِ الْمَرَاضِعَ مِنْ قَبْلُ فَقَالَتْ هَلْ اَدُلُّكُمْ عَلٰٓى اَهْلِ بَيْتٍ
يَكْفُلُونَهُ لَكُمْ وَهُمْ لَهُ نَاصِحُونَ ﴿١٢﴾ فَرَدَدْنَاهُ اِلٰٓى اُمِّه۪ كَيْ تَقَرَّ
عَيْنُهَا وَلَا تَحْزَنَ وَلِتَعْلَمَ اَنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٣﴾

12. ***Biz,*** *(annesinden)* ***önce onun, diğer sütannelerinin sütünü emmesini engelledik. Kız kardeşi, "Size onun bakımını, sizin adınıza üstlenecek ve ona samimi davranacak bir aile göstereyim mi?" dedi.***

13. ***Böylece biz, annesinin gözü aydın olsun ve üzülmesin, bir de Allah'ın vaadinin gerçek olduğunu bilsin diye onu annesine kavuşturduk. Fakat onların pek çoğu bunu bilmezler.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Biz, (annesinden) önce onun, diğer sütannelerinin sütünü emmesini engelledik.*" Âyetteki menetme, engel olmaktır, yoksa dinî manada haram kılmak değildir. Yani onun annesin-

den başka bir kadının sütünü emmesine mani olduk. Hz. Musa, ablası kendisini takip etmeden veya annesine kavuşmadan önce, hiçbir kadının sütünü kabul etmiyordu, bu durum onları üzdü.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Kız kardeşi, 'Size onun bakımını, sizin adınıza üstlenecek ve ona samimi davranacak bir aile göstereyim mi?' dedi."* Hz. Musa'nın ablası, süt emzirmek için saraya gelen kadınlarla birlikte onun bulunduğu eve geldi ve onun hiçbir memeyi kabul etmediğini gördü. O zaman oradakilere, "Sizin için, buna bakıp kendisini koruyacak, emzirme ve terbiyesinde hiç kusur etmeyecek bir aile gösterelim mi?" dedi.

Rivayet edildiğine göre Hz. Musa'nın ablası, "Onlar, kendisine samimi davranan bir ailedir" deyince, Firavun'un veziri Hâmân, "Bu kadın, o çocuğu ve ailesini tanıyor; onu yakalayın ve çocuğun durumunu haber vermeden bırakmayın; bu çocuk kendisinden korktuğumuz çocuktur!" dedi. O zaman, Hz. Musa'nın ablası, "Ben, sadece ailenin sultana karşı samimi olduklarını söyledim" dedi.[127]

Sonra onların emriyle annesinin yanına gitti ve onu saraya götürdü. Annesi gelince, Firavun Hz. Musa'yı kollarında avutmaya çalışıyor, o ise meme isteyerek ağlıyordu. Hz. Musa, annesinin kokusunu alınca, kendisine ısındı ve hemen memesine sarıldı. Firavun ona,

"Sen kimsin; bu çocuk senden başka hiçbir kadının memesini kabul etmedi?" diye sordu; annesi de,

"Ben hoş kokulu bir kadınım; bana getirilen her çocuk beni kabul eder" diye cevap verdi. Bunun üzerine Firavun, çocuğunu ona verdi ve emzirme işini ona havale etti.

Bir rivayete göre Firavun, Hz. Musa'nın annesine, onu emzirme hizmetine karşılık günde bir altın verdi. Annesi onu emzirmek ve bakımını görmek için evine götürdü. Böylece Allah Teâlâ, ona çocuğunu kendisine kavuşturma vaadini yerine getirdi. Annesi, bu vaatten sonra onun bir peygamber olacağını kesin bildi. Cenâb-ı Hak bu durumu şöyle haber verdi:

127 Taberi, *Câmiu'l-Beyân*, 18/179; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/525.

"Böylece biz, annesinin çocuğu ile *gözü aydın olsun,* onun ayrılığı ile *üzülmesin* ve *Allah'ın vaadinin gerçek olduğunu bilsin diye onu annesine kavuşturduk."* Yani O'nun vaadinin gerçek olduğunu ilmen bildikten sonra, bizzat görerek de bilsin diye böyle yaptık.

Hz. Musa'nın annesinin korku ve hayretine gelince, bu durum, insanın zayıflığından kaynaklanan ve yaratılışta bulunan tabii bir durumdur. O halden, çok seçkin kullar hariç kimse kurtulamaz. Hz. Musa'nın annesinin günlük olarak bir altın almasının helâl olmasına gelince, Süddî'nin dediği gibi bu, oğlunu emzirme ücreti olarak değil, aldığı altının kendisiyle harbin helâl olduğu kâfir malı olduğu için helâl sayılmıştır.[128]

Âyet şöyle bitiyor: *"Fakat onların pek çoğu bunu bilmezler."* Yani Kıptîler'in veya insanların pek çoğu, Allah'ın vaadinin, bir zaman sonra da olsa muhakkak yerine geleceğini bilmezler.

Âyetin bu kısmı, Hz. Musa'nın annesinin bileceği ilme dahildir. Öncesiyle birlikte âyetin manası şudur: Allah'ın vaadinin gerçek olduğunu, insanların ise pek çoğunun bunu bilmeyerek onun hakkında şüpheye düştüğünü bilmesi için, Hz. Musa'yı annesiyle buluşturduk. Bunda, annesinin, Hz. Musa'nın Firavun'un eline geçtiğini işitince, onun hakkındaki korku ve endişede biraz ileri gittiğine kapalı yollu bir işaret vardır. Bu da daha önce geçtiği gibi, insan tabiatından kaynaklanan bir durumdur.

Bir de şu var: İlâhî vaadin gerçekleşmesi, onun bilmediği birtakım sebep ve şartlara bağlı olabilir; bunun için Hz. Musa'nın annesinin korkusu tamamen yok olmadı. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

12-13. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Biz, insana, kendisini maneviyat yolunun ehli âriflerle karşılaştırmadan önce, ezelî aşk sütünden (ilâhî sevgiden) içmesini yasakladık. Ezelî inâyet (ilâhî rahmet) lisan-ı halle insana der ki: "Sana, ilâhî huzura girmeye ehil olan ârifleri göstereyim mi? Onlar seni, beşeriyetin dengesiz hallerinden ve kalbe ait bozukluklardan korurlar. Bu haller,

128 bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 3/332.

kötülüklerde ve günahlarda ısrar etmektir. Onlar sana, ezelî aşk sütünden (ilâhî sevgiden) içirirler. Onlar sana karşı samimidirler. Onlar seni, başkasına değil, sadece Allah'a yöneltirler. Kim seni Allah'a yöneltirse sana karşı samimi davranmış olur. Kim seni sadece amele yöneltirse seni yormuş olur. Kim seni dünyaya yöneltirse seni aldatmış olur. Biz seni annene (ruhun aslî makamına) kavuşturacağız. Bu makam, şehvetine ve gafletine uyarak uzak kalmış olduğun ilâhî kudsî huzurdur. Bunu, ruhunun sevgilisini (yüce Rabb'ini) görmekle gözün aydın olsun ve hiçbir hayrı elden kaçırmaktan dolayı üzülmeyesin diye yaptık. Çünkü sen, Allah Teâlâ'yı bulduğun zaman, her şeyi bulmuş olursun, hiçbir hayırdan mahrum kalmazsın."

İbn Atâullah-ı İskenderî, *Hikem* adlı eserinde der ki: "Yâ Rabbi, seni bulan kimse, neyi kaybetmiştir? Seni kaybeden kimse, neyi bulmuştur?"

Bütün bunlar şunu bilmen içindir: Şüphesiz, Allah'ın, razı olduğu bir vesileyle kendisine yönelen kimseye manevi fetih ihsan edeceği gerçektir; fakat gafillerin çoğu bunu bilmez.

Hz. Musa'nın Mısır'dan Çıkması

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] Mısır'dan çıkma sebebini anlatarak şöyle buyurdu:

وَلَمَّا بَلَغَ اَشُدَّهُ وَاسْتَوٰى اٰتَيْنَاهُ حُكْماً وَعِلْماًۜ وَكَذٰلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ
(14) وَدَخَلَ الْمَدِينَةَ عَلٰى حِينِ غَفْلَةٍ مِنْ اَهْلِهَا فَوَجَدَ فِيهَا رَجُلَيْنِ يَقْتَتِلَانِ
هٰذَا مِنْ شِيعَتِهِ وَهٰذَا مِنْ عَدُوِّهِۚ فَاسْتَغَاثَهُ الَّذِي مِنْ شِيعَتِهِ عَلَى الَّذِي مِنْ
عَدُوِّهِۙ فَوَكَزَهُ مُوسٰى فَقَضٰى عَلَيْهِۘ قَالَ هٰذَا مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِۜ اِنَّهُ عَدُوٌّ مُضِلٌّ
مُبِينٌ (15) قَالَ رَبِّ اِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي فَاغْفِرْ لِي فَغَفَرَ لَهُۜ اِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ
الرَّحِيمُ (16) قَالَ رَبِّ بِمَا اَنْعَمْتَ عَلَيَّ فَلَنْ اَكُونَ ظَهِيراً لِلْمُجْرِمِينَ (17)

14. ***Musa, olgunlaşıp kemale erince, biz ona hikmet ve ilim verdik. Biz, iyilik sahiplerini böyle mükâfatlandırırız.***

15. ***Musa, insanların habersiz olduğu bir sırada şehre girdi. Orada biri kendi tarafından, diğeri düşmanı tarafından; kavga eden iki adam gördü. Kendi tarafından olan, düşmanına karşı ondan yardım istedi. Musa da adama bir yumruk vurdu, onun ölümüne sebep oldu. Musa, "Bu şeytanın işidir. O, gerçekten apaçık bir saptırıcı düşmandır" dedi.***

16. ***Musa, "Rabbim! Şüphesiz ben nefsime zulmettim. Beni affet" dedi. Allah da onu affetti. Şüphesiz O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.***

17. ***"Rabbim! Bana verdiğin nimetle asla suçlulara arka çıkmayacağım" dedi.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Musa,* kuvvet ve akıl yönünden son derece *olgunlaşıp kemale erince, biz ona hikmet ve ilim verdik.*"

Bir görüşü göre, rüşt yani olgunluk yaşının başlangıcı, evlenme yaşı, sonu ise otuz dört yaştır. Akıl ve kuvvet yönünden denge yaşı ise kırk yaşıdır. Rivayet edildiğine göre (birkaçı hariç) peygamberler, kırk yaşına girdiklerinde peygamber olarak gönderilmişlerdir.[129]

Hz. Musa'ya [aleyhisselâm] verilen hikmete peygamberlik manası da verilmiştir. İlim ise dinde fakihlik veya iki dünyanın faydasına olan şeyleri bilmektir.

Âyette özetle şu deniyor: Hz. Musa'nın, aklı ve basireti kemale erince, kendisine kullarımız üzerinde hükmetme ve bizi tanıma ilmi verdik.

Âyet şöyle bitiyor: "*Biz, iyilik sahiplerini böyle mükâfatlandırırız.*" Yani Hz. Musa'ya ve annesine yaptığımız gibi, iyilik ve ihsan sahiplerini de böyle mükâfatlandırırız. Hz. Musa'nın annesi, Allah'ın emrine

---

129 Açıklama için bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 13/239 (Beyrut 1998). Kırk rivayeti için bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 3/332.

teslim olup oğlunu denize bırakarak Allah'ın vaadini tasdik ettiğinde, biz, oğlunu kendisine kavuşturduk, oğluna hikmet ve peygamberlik verdik; aynı şekilde biz, her zaman, içi ve dışıyla Allah'a teslim olmuş iyilik sahiplerini böyle mükâfatlandırırız.

Zeccâc[130] demiştir ki: "Allah Teâlâ, ilim ve hikmetin verilmesini, ihsanın mükâfatı yaptı; çünkü ilim ve hikmet, insanı, iyilik ve ihsan sahiplerinin mükâfatı olan cennete götürür. Hikmet sahibi bir âlim, ilmiyle amel eden kimsedir; zira Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

'Eğer bilmiş olsalardı, kendileri için satın aldıkları şey ne kadar kötüdür!' (Bakara 2/102). Allah Teâlâ, onlar, ilimleriyle amel etmedikleri için, kendilerini cahil olarak tanımladı."[131]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Musa, insanların habersiz olduğu bir sırada şehre* yani Mısır'a *girdi."* Hz. Musa [aleyhisselâm] Mısır'a, Firavun'un şehrin dışında bulunan sarayından doğru geldi.

Süddî,[132] Hz. Musa'nın [aleyhisselâm], Mısır'ın Menf şehrinden geldiğini, Mukâtil[133] ise Mısır'a 2 fersah uzaklıkta bulunan Hâbîn şehrinden geldiğini söylemiştir.[134]

Hz. Musa [aleyhisselâm] şehre, akşam yatsı arası geldi. Başka bir rivayete göre öğle vakti, insanların öğle uykusuna yattığı bir sırada geldi.

Süddî demiştir ki: "Hz. Musa [aleyhisselâm] büyüyünce, Firavun'un bineklerine biniyor ve elbiselerini giyiyordu. Kendisine, 'Firavun'un oğlu Musa' deniyordu. Bir gün Firavun, bineğine binerek bir yere gitti. O sırada Hz. Musa yanında değildi, daha sonra o da bir bineğe binerek Firavun'un peşinden gitti. Öğle vakti olunca Hz. Musa Menf şehrine yakın bir yere geldi. Gün ortasında şehre girdi; şehrin çarşıları kapa-

---

130 Az yukarıda tanıtıldı.

131 Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, 4/134.

132 Süddî, Ebû Muhammed İsmail b. Abdurrahman (v. 127/745), tâbiînden meşhur bir zat olup Hicazlı'dır. Süddî-i Kebîr olarak anılır. Tefsir ve hadis âlimidir (bk. Ö. Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 1/288 [İstanbul 1973]).

133 Mukâtil b. Süleyman (v. 150/767), Horasan'ın Belh şehrinde yetişmiş ünlü bir müfessirdir. Tebeu't-tâbiîndendir. Sistemli olarak baştan sona ilk tefsir yazandır. Tefsiri günümüze ulaşmıştır. Diğer alanlarda da eserleri vardır.

134 Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/196.

tılmıştı, sokaklarında hiç kimse yoktu. O sırada birbiriyle kavga eden iki kişi gördü."[135]

İbn İshak[136] demiştir ki: "İsrâiloğulları'ndan bir grup Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] etrafında toplanmıştı. Grup, Hz. Musa'yı dinliyor ve ona tâbi oluyordu. Hz. Musa, Firavun'un haktan ayrıldığını gördü ve bu konuda kendisiyle konuştu, yaptıklarını tenkit etti. Durum ortaya çıkınca, Firavun'un çevresi Hz. Musa'yı korkuttu, o da kendilerinden çekindi. Bundan sonra Firavun'un bulunduğu şehre, sadece gizli olarak giriyordu. Bir gün oraya, halktan habersiz girdiğinde iki adamı kavga ederken buldu."[137]

Diğer bir rivayette şöyle denmiştir: "Hz. Musa yeni büyümekte olan bir çocukken, Firavun'un başına sopa ile vurdu. Firavun, 'Bu benim düşmanımdır!' diyerek onu Mısır'dan çıkarttı. Hz. Musa, onların yanına sadece büyüyüp olgunluk çağına ulaşınca geldi. Şehir insanları kendisini ve yaşananları unuttuktan sonra Hz. Musa şehre girdi."

Âyet şöyle devam ediyor: "*Orada kavga eden iki adam gördü. Adamlardan biri kendi tarafından,* İsrâiloğulları'nın bulunduğu dindendi. Onun Sâmirî olduğu da söylenmiştir. *Diğeri ise düşmanı tarafındandı.*" Yani kendisine muhalif olan Mısır'ın yerli halkı Kıptîler'dendi. Bu adam Firavun'un ekmekçisi olup isminin "Feleysûr" olduğu söylenmiştir.[138]

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Hz. Musa, olgunluk çağına gelince, İsrâiloğulları'nı zulüm ve ağır işlerde çalıştırılmaktan koruyordu. Bir gün yolda giderken, iki kişinin kavga ettiğini gördü, onlardan biri Kıptî, diğeri ise İsrâiloğulları'ndandı."

Âyet şöyle devam ediyor: "*Kendi tarafından olan, düşmanına karşı ondan yardım istedi.*" Yani İsrâiloğulları'ndan olan kişi, Hz. Musa'dan yardım istedi.

---

135 bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 18/183; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl,* 6/196.

136 İbn İshak, Ebû Abdullah Muhammed b. İshak b. Yesâr el-Kureşî el-Medenî (v. 151/768), siyer ve megazi müellifi, muhaddis bir zattır. Kendisinin, *Kitâbü'l-Meğâzî,* diğer ismiyle *Sîretü İbn İshak* adlı eseri meşhurdur (geniş bilgi için bk. Mustafa Fayda, "İbn İshak", *DİA,* 20/93-96).

137 bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 18/184; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 4/527; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl,* 6/196. Mana, bu kaynaklardan takviye edildi.

138 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 4/528.

Rivayet edildiğine göre, İsrâiloğulları'ndan olan kişi, Hz. Musa'dan yardım isteyince, Hz. Musa öfkelendi ve Firavun'un adamına,

"Onu serbest bırak!" dedi. Adam,

"Ben onu sadece, babanın (Firavun'un) mutfağına odun taşıması için yakaladım" dedi. İsrâiloğulları'ndan olan kimse buna yanaşmayınca, Firavun'un adamı Hz. Musa'ya,

"Onu sana taşıtmayı düşünüyorum!" dedi.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Bunun üzerine* Hz. *Musa,* adamı uzaklaştırmak için *kendisine bir yumruk vurdu; adamın ölümüne sebep oldu.'* Halbuki onu öldürmeyi kastetmemişti. Hz. Musa [aleyhisselâm], güçlü kuvvetli biriydi. Adama yumruk atması, diğer mazluma yardım etmek içindi. Çünkü mazlum birine yardım etmek ve ondan sıkıntıyı savmak, bütün dinlerde güzel bulunmuş, hatta farz kılınmış bir şeydir Hz. Musa'nın, yaptığı işi günah sayması, mazluma yardım konusunda halka verilen umumi iznin peygamberler için yeterli olmayıp ayrı bir izne ve vahye bağlı olmasındandır. Bunun için Hz. Musa,

"Bu şeytanın işidir" dedi. Yani kasıtsız olarak meydana gelen bu öldürme olayı şeytanın işindendir. Peşinden istiğfar etti. Hz. Musa, sadece kâfiri öldürmeyi şeytanın işinden saydı, onu nefsi için zulüm gibi görerek istiğfar etti; çünkü Hz. Musa, onların içinde kendisine güvence ve kalış izni verilmiş biriydi. Yahut onu, kendisine izin verilmeden önce öldürdüğü için, yaptığına "zulüm" dedi.

İbn Cüreyc demiştir ki: "Bir peygambere, Allah tarafından öldürme emri verilmediği müddetçe birini öldürmesi uygun değildir."[139]

Bir de şu var: Seçkin zatların küçük kusurları da büyük sayılır.

Hz. Musa sözünü şöyle bitirdi: "O şeytan, *gerçekten apaçık bir saptırıcı düşmandır;* düşmanlığı apaçıktır."

Hz. Musa, devamındaki âyette dedi ki: *"Rabbim! Şüphesiz ben,* öldürmeyle sonuçlanan bir işle *nefsime zulmettim; beni affet,* hatamı bağışla. *Allah da onu affetti;* hatasını bağışladı. *Şüphesiz O,* hataları temizleye-

139 bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 18/184; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 6/399.

rek *çok bağışlayandır,* çok merhamet edendir; kulunu utandıracak şeyi ondan giderir."

Hz. Musa, duasına şöyle devam etti: *"Rabbim! Bana verdiğin nimetle asla suçlulara arka çıkmayacağım."* Yani beni affedip cezalandırmama nimetinin hakkı için ben de suçlulara destek vermeyeceğim.

Yani beni hataya yardım eden biri yapma.

Âyetin bir çeşit yemin olduğunu söyleyerek ona şu manayı verenler de olmuştur: Yâ Rabbi, senin bana ihsan ettiğin mağfiret nimetine yemin ederim ki eğer beni kötülük ve düşmanlardan korursan, günahkârlara asla arka çakmayacağım. Hz. Musa, günahkârlara arka çıkmakla, Firavun'la beraber bulunmayı, onların içinde bulunup kendilerini desteklemeyi kastetmiştir. Çünkü Hz. Musa daha önce baba-oğul gibi Firavun'la aynı bineğe binerdi.[140]

İbn Atıyye demiştir ki: "Fazilet ve ilim ehli zatlar, bu âyetin, zalimlere hizmet etmenin ve onların herhangi bir işinde yardımcı olmanın yasaklandığı konusunda delil olduğunu, âyetin bunları da içerdiğini söylemişlerdir."[141]

Ubeydullah b. Velid el-Vassâfî, Atâ b. Ebû Rebâh'a gelerek, "Benim bir kardeşim var; sultanın yanında yazıcılık yapıyor, gireni çıkanı yazıyor. Bundan ücret alıp geçimini sağlıyor. Çoluk çocuğu ve ayrıca borcu var. Bu işi terketse dostlarına muhtaç olur; ne yapsın?" diye sordu. Atâ b. Ebû Rebâh,

"Başları kim?" diye sordu; o da,

"Halid b. Abdullah el-Kasrî" dedi. Bunun üzerine Atâ b. Ebû Rebâh,

"Sen salih kulun (Hz. Musa'nın) ne söylediğini işitmedin mi? O, '*Rabbim! Bana verdiğin nimetle asla suçlulara arka çıkmayacağım*' dedi. Onlara yardım etmesin, Allah kendisini zengin eder" dedi.[142]

---

140 Açıklama için bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzil*, 3/333.

141 İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 4/281.

142 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/529; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 13/243; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/399.

14-17. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Veliliğin özelliği, peygamberliğin özelliği gibidir; velilik genelde kul akıl ve kuvvet yönünden kemale erip rüştüne ulaşınca ve halinde denge hâsıl olunca verilir. Kulun halinde dengeye ulaşması, ona gözünde övülmekle yerilmenin, izzetle zilletin, kendisine bir şey verilmesiyle verilmemesinin, fakirlikle zenginliğin eşit olmasıdır. Bu durumdaki kulun, kabz ve bast halinde,[143] gazap ve rıza anında hali aynı olur. Kul bütün bu durumlarda dengeyi bulunca Allah Teâlâ kendisine ilim ve hikmet verir, onu iyilik sahiplerinin mükâfatıyla mükâfatlandırır.

Şeyhlerimizin şeyhi, talebelerinden birine yazdığı mektupta şöyle demiştir: "Bundan sonra şunu iyi bil: Eğer sözlerinde ve fiillerinde şüpheli şeylerden kaçınarak takvaya dikkat edersen ve gerçek hürriyeti elde edersen kemale erdiğinden şüphe etmem! Bunun göstergesi şudur: Seni övenle yeren, sana verenle vermeyen, sana eziyet edenle fayda veren, sana zorluk çıkaranla genişlik sağlayan kimseler senin gözünde eşit olmalıdır."

Şöyle bir soru sorulabilir: Cenâb-ı Hak, Hz. Musa [aleyhisselâm] için,

"Olgunluk çağına erip dengesini bulunca, ona ilim ve hikmet verdik" buyurdu (Kasas 28/14). Hz. Yusuf [aleyhisselâm] hakkında ise,

"Olgunluk çağına erince, ona ilim ve hikmet verdik" buyurdu (Yusuf 12/22). *"dengesini bulunca"* demedi; bunun sebebi nedir?

Cevap olarak deriz ki: Hz. Yusuf [aleyhisselâm], hapiste ve celâl tecellileri altında (sıkıntı içinde) terbiye gördü. Başına gelen her zorluk, onun ahlâkî güzelliğini ve derecesini artırdı. Olgunluk çağına gelince zaten dengesini bulmuştu. Hz. Musa [aleyhisselâm] ise böyle değildi; o izzet ve ikramla büyüdü, cemal tecellileri altında (ilâhî ihsanlar içinde) yetişti. Bunun için, olgunluk yaşına ulaştıktan sonra manevi terbiye ve güzelliğe ihtiyaç duydu. Onun edepteki kemal hali kendisi için gereken dengeden sonra gerçekleşti. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak onun hakkında, *"Dengeyi bulduğunda"* buyurdu. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

143 Kabz, kalbin tutukluk ve sıkıntı halinde olması, sabır, rıza ve teslimiyet isteyen celâl tecellileri altında kalmasıdır. Bast ise kalbin rahatlık, genişlik, huzur ve sükûn halinde olması, cemal tecellileri altında neşe içinde bulunmasıdır (mütercim).

Hz. Musa'nın Mısır'dan Ayrılışı

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Musa'nın [aleyhisselâm], ikinci kez karşılaştığı kavgadan sonra Mısır'dan ayrılışından bahsederek şöyle buyurdu:

فَاَصْبَحَ فِى الْمَدِينَةِ خَٓائِفًا يَتَرَقَّبُ فَاِذَا الَّذِى اسْتَنْصَرَهُ بِالْاَمْسِ
يَسْتَصْرِخُهُ قَالَ لَهُ مُوسٰٓى اِنَّكَ لَغَوِىٌّ مُبِينٌ ﴿١٨﴾ فَلَمَّٓا اَنْ اَرَادَ اَنْ يَبْطِشَ
بِالَّذِى هُوَ عَدُوٌّ لَهُمَا قَالَ يَا مُوسٰٓى اَتُرِيدُ اَنْ تَقْتُلَنِى كَمَا قَتَلْتَ نَفْسًا
بِالْاَمْسِ اِنْ تُرِيدُ اِلَّٓا اَنْ تَكُونَ جَبَّارًا فِى الْاَرْضِ وَمَا تُرِيدُ اَنْ تَكُونَ مِنَ
الْمُصْلِحِينَ ﴿١٩﴾ وَجَٓاءَ رَجُلٌ مِنْ اَقْصَا الْمَدِينَةِ يَسْعٰى قَالَ يَا مُوسٰٓى
اِنَّ الْمَلَاَ يَأْتَمِرُونَ بِكَ لِيَقْتُلُوكَ فَاخْرُجْ اِنِّى لَكَ مِنَ النَّاصِحِينَ ﴿٢٠﴾
فَخَرَجَ مِنْهَا خَٓائِفًا يَتَرَقَّبُ قَالَ رَبِّ نَجِّنِى مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿٢١﴾

18. ***Musa etrafı gözetleyerek korku içinde şehirde sabahladı. Bir de baktı ki dün kendisinden yardım isteyen adam yine kendisinden yardım istemek için feryat ediyor. Musa ona, "Sen gerçekten apaçık azgın birisin" dedi.***

19. ***Musa, ikisinin de düşmanı olan kimseyi yakalamak isteyince, adam, "Ey Musa! Dün birini öldürdüğün gibi, beni de öldürmek mi istiyorsun? Sen yeryüzünde bir zorba olmak istiyorsun, ıslah edici olmak istemiyorsun" dedi.***

20. ***O sırada şehrin öbür ucundan koşarak bir adam geldi. "Ey Musa! İleri gelenler seni öldürmek için aralarında durumunu görüşüyorlar. Şehirden hemen çık; şüphesiz ben sana öğüt veriyorum" dedi.***

21. ***Musa, etrafı gözetleyerek korku içinde şehirden çıktı ve, "Ey Rabbim! Beni bu zalim kavimden kurtar" dedi.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Musa etrafı gözetleyerek,* önceki gün öldürdüğü Kıptî'ye karşılık kendisinin öldürülmesinden *korkarak şehirde,* Mısır'da *sabahladı."* Bu korku, peygamber olarak seçilmeye ters olmayan tabii bir korkudur. Hz. Musa [aleyhisselâm], kendisiyle ilgili haberleri ve hakkında söylenen şeyleri takip ederek veya kendisinden kısas istenmesini bekleyerek sabahladı.

İbn Atâ demiştir ki: "Hz. Musa [aleyhisselâm], kendi adına endişelenerek ve Rabb'inin yardımını bekleyerek sabahladı."[144]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Bir de baktı ki dün kendisinden yardım isteyen adam yine kendisinden yardım istemek için feryat ediyor."* Hz. Musa [aleyhisselâm] şehre girdiğinde, dün İsrâiloğulları'ndan kendisini kurtardığı kişinin, başka bir Kıptî ile kavga ettiğini ve yine kendisinden yardım istediğini gördü.

"Musa, kendisinden yardım isteyen *adama, 'Sen gerçekten azgın birisin' dedi."* Yani sen, doğrudan uzak, azgın olduğu apaçık ortada olan bir adamsın. Sen dün de başka biriyle kavga etmiştin ve ben sana yardım edeyim derken istemeden adamı öldürmüştüm.

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki:

Halk Firavun'a gelerek, "İsrâiloğulları bizden bir adamı öldürdü, kısas istiyoruz" dediler. Firavun da,

"Bana katili ve şahitleri bulup getirin, delilsiz hüküm verilmez" dedi. Onlar, katili ararken, ertesi gün Hz. Musa [aleyhisselâm] şehre uğradı; bir de baktı ki İsrâiloğulları'ndan dün kendisine yardım ettiği adam, Firavun'un adamlarından bir başkasıyla kavga ediyor. İsrâiloğulları'ndan olan adam, Firavun'un adamına karşı kendisinden yardım istiyordu. Hz. Musa olaya rastladı. Hz. Musa dünkü öldürme olayına pişman olmuştu. Aynı durumu tekrar görünce kızdı ve İsrâiloğulları'ndan olan adama,

144 bk. Sülemî, *Hakâiku't-Tefsir,* 2/102; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 3/333.

"Sen gerçekten apaçık azgın birisin" dedi.[145]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Musa, ikisinin de düşmanı olan Kıptî'yi yakalamak isteyince, adam, 'Ey Musa! Dün birini öldürdüğün gibi, beni de öldürmek mi istiyorsun? Sen yeryüzünde bir zorba olmak istiyorsun, ıslah edici olmak istemiyorsun' dedi."*

Hz. Musa [aleyhisselâm], kendisine ve İsrâiloğulları'ndan olan adama düşman olan Kıptî'yi yakalamak istedi. Çünkü o, ikisinin dininde değildi. Yahut Mısır'ın yerli insanları olan Kıptîler, İsrâiloğulları'na düşmandı. Hz. Musa [aleyhisselâm] Kıptî'yi yakalamak için elini uzatınca, İsrâiloğulları'ndan olan adam, Hz. Musa ona, *"Sen gerçekten apaçık azgın bir kimsesin"* dediği için kendine de bir zarar verecek diye korktu ve Hz. Musa'ya,

"Ey Musa! Dün bir Kıptî'yi öldürdüğün gibi, beni de öldürmek mi istiyorsun? Sen gazapla adam öldürerek Mısır ülkesinde ancak bir zorba olmak istiyorsun, kızgınlığını tutarak ıslah edicilerden olmak istemiyorsun" dedi.

Bazıları demiştir ki: Hz. Musa'ya, "Ey Musa! Dün bir Kıptî'yi öldürdüğün gibi beni de öldürmek mi istiyorsun?" diyen, İsrâiloğulları'ndan olan adam değil, Kıptî'dir. Aslında Kıpti, Hz. Musa'nın dünkü adamı öldüren kimse olduğunu bilmiyordu, fakat onun kendisini İsrâiloğulları'ndan olan adamdan uzaklaştırmaya çalıştığını görünce, dünkü arkadaşını öldüren kimsenin Hz. Musa olduğu sonucuna vardı. Bu olayı halka anlatınca, insanların ağzında, dünkü Kıptî'yi öldürenin Hz. Musa'nın olduğu söylentisi yayıldı. Hz. Musa, adamı bıraktı. Adam gidip durumu Firavun'a haber verdi; bunun üzerine Firavun, Hz. Musa'nın öldürülmesini emretti.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O sırada şehrin öbür ucundan koşarak bir adam geldi."* Adamın ismi, Hızkıl b. Habûrâ idi. Bu zat, Firavun'un amcasının oğlu olup hak dine inanan bir mümindi. Koşarak gelip,

"Ey Musa! İleri gelenler seni öldürmek için aralarında durumunu görüşüyorlar; aralarında bunu müzakere ediyorlar, bazıları diğerlerine seni

145 Taberi, *Câmiu'l-Beyân*, 18/194; Begavi, *Meâlimü't-Tenzil*, 6/198.

öldürmeyi emrediyor; bu şehirden *hemen çık; gerçekten ben sana* samimi olarak *öğüt veriyorum"* dedi. *"Musa, etrafı gözetleyerek korku içinde şehirden çıktı ve, 'Ey Rabbim! Beni bu zalim kavimden,* Firavun'un kavminden *kurtar' dedi."* En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

18-21. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bu âyette şu duruma delil vardır: Büyük olaylar karşısında korkmak, Allah tarafından seçilmişliğe (peygamberlik ve veliliğe) aykırı değildir; çünkü o, insan tabiatında bulunan bir durumdur. Fakat seçilmiş zat, onu önemsemeyip basit görür.

Âyette, insanın ölümüne sebep olacak yerlerden kaçabileceğine dair de bir delil vardır. Bu durumda kul, Allah'tan gelen bir şeyden yine Allah'a kaçmış olur ki bu, tevekküle ters değildir. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], hicret sırasında kâfirlerden Sevr mağarasına girerek gizlenmiştir. Hasan-ı Basrî de, Haccâc-ı Zalim'den korunmak için talebesi Habib-i Acemî'nin yanında gizlenmiştir.

Âyette şuna dair de bir delil vardır: İşlenen bir kusur bazan insanın seçkin insanlardan olmasına vesile olabilir; Hz. Âdem'in [aleyhisselâm] yasak ağaçtan yemesi gibi. Onun bu hatası, kendisinin yeryüzünde halife olmasına, orayı mâmur etmesine, neslinden peygamberler, veliler ve nice büyük âlimlerin gelmesine vesile olmuştur. Aynı şekilde Hz. Musa'nın [aleyhisselâm], kendisine emredilmeden kaza ile bir adamı öldürmesi de onun terbiye için, Mısır'dan çıkıp Hz. Şuayb'ın [aleyhisselâm] yanına gitmesine, orada peygamberliğe ve özel işlere hazırlanmasına vesile olmuştur. Kısaca, tevazu ve kalp kırıklığına sebep olan her şey, peşinden çok affedici yüce Melik'e (Allah Teâlâ'ya) yakınlık getirmektedir.

Özetle deriz ki: Kimin hakkında önceden ilâhî inâyet takdir edilmiş ve o kul ezelde mahbubiyet (Allah tarafından sevilmiş dost) makamına ulaşmışsa, onun (beşer olması gereği işlediği) kusurları sonuçta iyi hale ve sevaba dönüşür. Kimin durumu bunun aksine ise onun iyilikleri sonuçta (amelin sevabını yok eden bir sebeple) günaha ve vebale dönüşür.

Allahım, bizim kusurlarımızı, dostlarının işlediği (ve sonuçta tövbe ve salih amelle) iyiliğe dönen kusurlardan eyle. Bizim iyiliklerimizi, kendilerine gazap ettiğin kimselerin iyiliğinden eyleme!

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur: *"Allah bir kulunu sevince, günah ona bir zarar vermez."*[146]

Yani Allah sevgisi günaha mani olur veya kul, kusurun peşinden tövbe, istiğfar ve salih amelle onu temizleyip iyiliğe çevirir.

Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb* adlı eserinde demiştir ki: "Bil ki Allah Teâlâ, dostlarının işledikleri kusurlara karşı kendilerine üç şekilde davranır:

Birincisi, Allah Teâlâ, sevdiği kuluna ezelde sıdk makamını takdir buyurduğu için, bu kul bir kusur işleyince onu sadık sevgililer makamında tutar. İşlediği günah onun manevi halinden bir şey eksiltmez, çünkü o, sevgilidir.

İkincisi, Allah Teâlâ, sevdiği kulu, yüce zatını tâzim ve yüceltme haliyle kendisinden hayâ makamında tutar. Bu kul, bir kusur işleyince, kendisine müsamaha edilir, Cenâb-ı Hakk'ı yüceltmesi ve içinde bulunduğu makamdan dolayı kusuru küçük görülür. Bu makamın sırrını açmak mümkün değildir, fakat bize rivayet edilen bir hadis-i şerifte, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bir gruptan bahsederken şöyle buyurmuştur:

'Onların yaptığı kusurlu işler, işledikleri iyi işleriyle temizlenir.'

Üçüncüsü, Allah Teâlâ, sevdiği kulu hüzün, kalp kırıklığı, günahını itiraf etme ve onu gözünde çok büyütme makamında tutar. Cenâb-ı Hak, onun hüzün ve gamına baktığında, günahını itiraf ettiğini ve üzüntüsünü gördüğünde, kendisine azap etmekten hayâ ederek ve ona acıyarak günahını affeder."

---

146 Hadis için bk. İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 54/72; Deylemî, *Firdevsü'l-Ahbâr*, nr. 2251; Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, 9/609.

Hz. Musa'nın Medyen'e Gitmesi

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] Medyen'e yönelişinden ve Hz. Şuayb [aleyhisselâm] ile buluşmasından bahsederek şöyle buyurdu:

وَلَمَّا تَوَجَّهَ تِلْقَاءَ مَدْيَنَ قَالَ عَسٰى رَبّ۪ٓي اَنْ يَهْدِيَن۪ي سَوَٓاءَ السَّب۪يلِ ﴿٢٢﴾
وَلَمَّا وَرَدَ مَٓاءَ مَدْيَنَ وَجَدَ عَلَيْهِ اُمَّةً مِنَ النَّاسِ يَسْقُونَۘ وَوَجَدَ مِنْ
دُونِهِمُ امْرَاَتَيْنِ تَذُودَانِۚ قَالَ مَا خَطْبُكُمَاۜ قَالَتَا لَا نَسْق۪ي حَتّٰى يُصْدِرَ
الرِّعَٓاءُ وَاَبُونَا شَيْخٌ كَب۪يرٌ ﴿٢٣﴾ فَسَقٰى لَهُمَا ثُمَّ تَوَلّٰٓى اِلَى الظِّلِّ فَقَالَ رَبِّ
اِنّ۪ي لِمَٓا اَنْزَلْتَ اِلَيَّ مِنْ خَيْرٍ فَق۪يرٌ ﴿٢٤﴾

22. Musa** (Mısır'dan çıkıp) **Medyen'e doğru yöneldiğinde, "Umarım Rabbim beni doğru yola iletir" dedi.

23. Musa Medyen suyuna varınca, suyun başında** (hayvanlarını) **sulamakta olan bazı insanlar gördü. Onların alt tarafında da koyunlarını sudan geri çekmeye çalışan iki kız gördü; onlara, "Durumunuz nedir** (niçin böyle yapıyorsunuz)**?" diye sordu. Onlar da, "Çobanlar sulayıp çekilinceye kadar biz koyunlarımızı sulayamayız. Babamız çok yaşlı bir adamdır** (bu işi bizim yapmamız gerekiyor)**" dediler.

24. Bunun üzerine Musa onların koyunlarını suladı. Sonra gölgeye çekilip, "Rabbim! Bana indireceğin her türlü hayra muhtacım" dedi.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Musa Mısır'dan çıkıp Medyen'e doğru yöneldiğinde, 'Umarım Rabbim beni doğru yola iletir' dedi."*

Medyen, Hz. Şuayb'ın [aleyhisselâm] şehridir. Bu şehir, Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] oğlu Medyen'in ismiyle anılmaktadır; Medâin şeh-

rinin de Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] kardeşi Medâin'in ismiyle anılması gibi. Ona, Medân b. İbrahim de denilmektedir.

Medyen, Mısır'la arasında sekiz günlük bir mesafe bulunmakla birlikte, Firavun'un sultası ve idaresi altına girmemişti. Bunun bir sebebi şu olabilir: Firavun, bu bölgedeki peygamberlere karşı taşkınlık yapan kimselerin helâk edildiğini işitti ve böyle bir sonucun başına gelmesinden korkarak oraya musallat olmadı.

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Hz. Musa [aleyhisselâm], Mısır'dan çıktı fakat gideceği yolu bilmiyordu, tek güvencesi, Rabb'ine karşı beslediği güzel zandı."

Hz. Musa [aleyhisselâm], *"Umarım Rabbim beni doğru,* en güvenli ve güzel *yola iletir, dedi."* Hz. Musa [aleyhisselâm] yola çıkınca, önüne üç yol çıktı, o, orta yolu tuttu. Kendisini arayanlar peşinden geldiler, orta yola değil, diğer yollara girdiler.

Rivayet edildiğine göre Hz. Musa'ya [aleyhisselâm], elinde kısa mızrak bulunan atlı bir melek geldi ve onu Medyen'e götürdü.

Yine rivayet edildiğine göre Hz. Musa [aleyhisselâm], yola çıktığında yanında hiçbir azık, para, destek ve ayakkabı yoktu. Yiyeceği sadece yeşil ağaç yapraklarıydı. Medyen'e vardığında ayağındaki çarığın bağı koptu. Öyle acıkmıştı ki bağırsağındaki yeşillik vücudunun dışından belli oluyordu.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Musa Medyen suyuna varınca, suyun başında,* kuyunun yanında hayvanlarını *sulamakta olan bir grup insan,* farklı insanlardan oluşan büyük bir kalabalık *gördü. Onların alt tarafında da koyunlarını sudan geri çekmeye çalışan iki kız gördü."* Kızlar, insanların koyunları çekilsin de koyunlarımızı öyle sulayalım diye, hayvanlarını sudan uzaklaştırmaya çalışıyorlardı. Çünkü suyun başında, kendilerinden daha kuvvetli kimseler hayvanlarını suladıkları için, kızlar koyunlarını sulama imkânı bulamıyorlardı. Yahut kızlar, koyunları diğer insanların koyunlarına karışmasın diye onları geri çevirmeye çalışıyorlardı.

Hz. Musa [aleyhisselâm] kızlara, "'*Durumunuz nedir*; niçin koyunlarınızı sulamıyorsunuz?' *diye sordu. Onlar da, 'Çobanlar sulayıp çekilinceye kadar biz koyunlarımızı sulayamayız' dediler.*" Yani erkeklerle rekabet etmeye gücümüz yetmez; onlar işlerini bitirip geri çekilince biz koyunlarımızı sulayacağız.

Kızların sözü şöyle devam etti: "*Babamız da çok yaşlı bir adamdır.*" Yani koyunları sulaması mümkün değildir; bu işi bizim yapmamız gerekiyor.

Kızların, "babamız" dedikleri zat, Hz. Şuayb'dı [aleyhisselâm]. Hz. Şuayb'ın soyu şu silsile ile Hz. İbrahim'e ulaşmaktadır. Şuayb b. Nüveyb b. Medyen b. İbrahim [aleyhisselâm].

Bazıları, kızların babasının Hz. Şuayb değil, onun kardeşi olan Yesrûn ismindeki bir zat olduğunu, Hz. Şuayb'ın, gözleri âmâ olduktan sonra vefat ettiğini, Kâbe'nin yanında makam-ı İbrahim ile zemzem arasında gömüldüğünü söylemişlerdir; fakat birinci görüş daha doğru ve meşhurdur.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Bunun üzerine Musa onların koyunlarını suladı.*" Hz. Musa [aleyhisselâm], iyilik yapmak ve güçsüze yardım etmek için onların koyunlarını suladı.

Rivayet edildiğine göre Hz. Musa [aleyhisselâm], insanları kuyunun başında uzaklaştırdı ve onlardan bir kova istedi. Onlar da kuyudan su çektikleri büyükçe bir kovayı ona vererek, "Onunla su çek!" dediler. Bu kova, kuyunun içinde su ile dolunca onu sadece kırk kişi çekebiliyordu. Hz. Musa [aleyhisselâm], onu tek başına çekti ve suyu kuyunun kenarındaki havuza boşalttı, sonra bereketlenmesi için dua etti. Kızların koyunlarını sulayarak geri çekti.[147]

Başka bir rivayette şöyle denilmiştir: Onların kuyusunun ağzı büyük bir kaya ile kapatılmıştı. Bu kayayı sadece bir grup insan kaldırabiliyordu. Hz. Musa [aleyhisselâm], kuyunun ağzındaki kayayı tek başına kaldırdı ve kızların koyunlarını suladı.[148]

---

147 bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/335; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/118.

148 Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/200-201.

Hz. Musa [aleyhisselâm], iki kıza, niçin koyunlarını geri çevirdiklerini sorunca onlar şöyle demişlerdir: "Biz, örtülü ve güçsüz kadınlarız. Erkeklerle rekabete güç yetiremeyiz. Bir de onlara karışmaktan hayâ ediyoruz. Bunun için, onlar koyunlarını sulayıp çekilinceye kadar bizim beklememiz lazım."

Hz. Şuayb'ın [aleyhisselâm], iki kızının koyun sulamasına razı olmasının sebebi şudur: Güven olduğu zaman, bu işi yapmak kadınlar için mubahtır, yasak değildir. Olaya mürüvvet (güzel ahlâk ve fazilet) yönünden bakılınca, bu konuda insanların âdetleri birbirinden farklıdır. Bu konuda Araplar'ın tutumu, diğer milletlerden ayrıdır. Çölde göçebe halinde yaşayanların uygulaması, şehir insanlarının uygulaması gibi değildir. Özellikle, bir zaruret bulunması durumunda, kadınların bu tür işleri yapması helâldir. Bu açıklamayı müfessir Nesefî yapmıştır.[149]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Ben, dağ bölgelerinde yaşayanlar arasında koyun otlatan kadınlara rastladım. Onları görünce Hz. Şuayb'ın [aleyhisselâm] iki kızının durumunu hatırladım. Fakat zamanımızda fesatçılar çoğaldığı için, en güvenli olanı, kadınları evlerinde tutmak, (bir zaruret yoksa) böyle dış işlerde çalıştırmamaktır.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Musa,* iki kızın koyunlarını suladıktan *sonra,* bir ağacın altında *gölgeye çekildi.*"

Amr b. Meymûn, Abdullah'ın şöyle dediğini nakletmiştir: "Deveme binip iki gece yol aldım ve Medyen'e vardım. Orada, Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] altında oturduğu ağacı sordum. Gösterdiler, ağacın yanına gittim. Bir de baktım ki yaprakları parlak yeşil bir ağaç. Devem ağaçtan yemeye başladı fakat acı veya sert olduğu için yiyemedi, ağzından geri attı. Ben de orada Hz. Musa'ya [aleyhisselâm] dua ederek geri döndüm."[150]

Âyette, bazı zâhidlerin dediğinin aksine, dünyada istirahat etmenin ve gölgede dinlenmenin câiz olduğuna dair bir delil vardır. Bu konudaki açıklamaların tamamı, inşallah âyetin tasavvufî işaretlerinde gelecektir.

---

149 Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 3/335-336. Benzer bir açıklama için bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 13/248.

150 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 4/532. Mana, Sa'lebî'den tamamlandı.

Hz. Musa [aleyhisselâm], sonra halini yüce Mevlâ'sına açarak, *"Rabbim! Bana indireceğin* az veya çok *her hayra muhtacım, dedi."*

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Hz. Musa [aleyhisselâm] böyle söylediğinde, açlıktan o kadar zayıflamıştı ki bağırsağındaki yeşillikler dıştan görünüyordu."[151]

Bir rivayete göre Hz. Musa [aleyhisselâm], yedi gündür bir şey yememiş, karnı sırtına yapışmıştı. Bu arada Allah Teâlâ'dan hiç yiyecek istemedi. Bu davranışı ile, Cenâb-ı Hakk'ın katında dünyanın ne kadar değersiz olduğuna dikkat çekmiş oldu.

İbn Atâ[152] demiştir ki: "Hz. Musa [aleyhisselâm], kulluktan rubûbiyyete (yüce Rabb'inin tecellilerine) baktı, huşû ve tevazu haline büründü; sırrına akıp gelen nurlardan dolayı fakirlik diliyle konuştu."[153]

22-24. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kalp, her ihtiyacını gidereceği ve bütün arzularına kavuşacağı makama yönelince -ki bu makam, Cenâb-ı Hakk'ın kudsî huzurudur- der ki: Umarım Rabbim beni, en doğru yola iletir. Yani beni ilâhî huzuruna ulaştıran doğru yola iletir. Bu yolun en güvenlisi, manevi terbiye veren şeyhtir.

Hak adamı, kâmil şeyhin kaynağına ve su içme yerine gelince, orada, kalplerini ilâhî aşk şarabından sulamak isteyen bir grup insan gördü; onlar da kendisi gibi aynı şeyi talep ediyorlardı.

Eğer bu feyiz kaynağına gelen kimse, manevi hali kuvvetli biriyse hali zayıf olana ulaşır ve onu sular. Sonra rıza ve teslimiyet içinde marifet gölgesine çekilip tazarru ve niyaz ederek, Rabb'inden daha

---

151 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 18/216; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/533.

152 İbn Atâ, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Sehl el-Edemî (v. 309/922), ilk dönem sûfilerinden, muhaddis ve müfessir bir zattır. Hanbelî mezhebine mensuptur. Hallâc-ı Mansûr'un sadık dostlarındandır. Âyetlerin tefsiriyle ilgili açıklamaları daha çok işarî tefsirlerde yer almaktadır (bk. Reşat Öngören, "İbn Atâ", *DİA*, 19/336; ayrıca bk. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 137; Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, s. 265; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 10/302; Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 14/255).

153 Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, 2/103.

fazlasını isteyerek der ki: "Rabbim, iki dünyanın hayrından ve ebedî zenginlikten hayır olarak bana ne indirirsen (hepsi kabulümdür), hem ben senin daha fazla ikram ve ihsanına muhtaç biriyim."

İbn Atâullah-ı İskenderî, *Letâifü'l-Minen* adlı eserinde demiştir ki: "Musa [aleyhisselâm] sonra, Allah Teâlâ'nın kendisine bahşettiği gölge nimetine şükretmek için gölgeye çekildi. O, gölgeyi, temiz nimetleri kullanmak ve O'na şükretmek için bir vesile yaptı. Benzer bir açıklama aynı müellifin *et-Tenvîr fî İskâti't-Tedbîr* adlı eserinde de geçmektedir.[154]

Sünen-i Ebî Davud'da, Hz. Âişe'nin [radıyallahu anhâ] şöyle dediği nakledilmiştir: "Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] için, tatlı su kaynaklarından su istenirdi."[155]

İbn Kuteybe, bahsedilen su kaynağının, Medine'ye iki günlük uzaklıkta olduğunu söylemiştir.

Şeyh İbn Meşîş, Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî'ye demiştir ki: "Ey Ebü'l-Hasan, suyu soğutarak iç; insan nefsi, soğuk suyu içtiğinde, Allah'a bütün âzaları ile şükreder; sıcak su içtiğinde ise Allah'a zayıf bir şekilde şükreder."

Hz. Musa'nın, Hz. Şuayb ile Buluşması

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Musa'nın [aleyhisselâm], Hz. Şuayb [aleyhisselâm] ile buluşmasından bahsederek şöyle buyurdu:

فَجَٓاءَتْهُ اِحْدٰيهُمَا تَمْشٖى عَلَى اسْتِحْيَٓاءٍۘ قَالَتْ اِنَّ اَبٖى يَدْعُوكَ
لِيَجْزِيَكَ اَجْرَ مَا سَقَيْتَ لَنَاۜ فَلَمَّا جَٓاءَهُ وَقَصَّ عَلَيْهِ الْقَصَصَۙ قَالَ
لَا تَخَفْ نَجَوْتَ مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمٖينَ ﴿٢٥﴾ قَالَتْ اِحْدٰيهُمَا يَٓا اَبَتِ
اسْتَأْجِرْهُۘ اِنَّ خَيْرَ مَنِ اسْتَأْجَرْتَ الْقَوِيُّ الْاَمٖينُ ﴿٢٦﴾ قَالَ اِنّٖٓى اُرٖيدُ

154 İbn Atâullah-ı İskenderî, *et-Tenvîr fî İskâti't-Tedbîr*, s. 122-123 (Dımaşk 2002).

155 Ebû Davud, Eşribe, nr. 3735; Ahmed, *Müsned*, 6/100; Hâkim, *Müstedrek*, 4/138.

أَنْ أُنْكِحَكَ إِحْدَى ابْنَتَيَّ هَاتَيْنِ عَلٰى أَنْ تَأْجُرَنِي ثَمَانِيَ حِجَجٍۚ
فَإِنْ أَتْمَمْتَ عَشْرًا فَمِنْ عِنْدِكَۚ وَمَا أُرِيدُ أَنْ أَشُقَّ عَلَيْكَۜ سَتَجِدُنِي
إِنْ شَاءَ اللّٰهُ مِنَ الصَّالِحِينَ ﴿٢٧﴾ قَالَ ذٰلِكَ بَيْنِي وَبَيْنَكَۜ أَيَّمَا
الْأَجَلَيْنِ قَضَيْتُ فَلَا عُدْوَانَ عَلَيَّۜ وَاللّٰهُ عَلٰى مَا نَقُولُ وَكِيلٌ ﴿٢٨﴾

25. ***Nihayet kızlardan biri utana utana yürüyerek ona gelip, "Bizim için koyunlarımızı sulamanın ücretini vermek üzere babam seni çağırıyor" dedi. Musa, ona gelip başından geçenleri anlatınca Şuayb, "Korkma, zalim kavimden kurtuldun" dedi.***

26. ***Kızlardan biri, "Babacığım, onu ücretle tut. Gerçekten ücretle tutacağın en hayırlı kimse, güçlü ve güvenilir olan bu adamdır" dedi.***

27. ***Şuayb, "Ben, sekiz yıl bana çalışmana karşılık, şu iki kızımdan birini sana nikâhlamak istiyorum. Eğer bunu on yıla tamamlarsan, o da senden olur. Ben sana meşakkat vermek istemem; inşallah beni salih kimselerden bulacaksın" dedi.***

28. ***Musa şöyle dedi: "Bu, seninle benim aramda bir iş. İki süreden hangisini tamamlarsam bana bir husumet yok. Söylediklerimize Allah vekildir."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Nihayet kızlardan biri utana utana yürüyerek ona geldi."* O, daha sonra evlendiği kızdır. Durum şöyle gelişti: Hz. Musa [aleyhisselâm], iki kızın koyunlarını sulayınca, onlar, koyunlarının karnı tok ve memeleri süt dolu olarak erkenden babalarının yanına döndüler. Babaları onlara,

"Niçin erken geldiniz?" diye sordu; onlar da,

"Salih bir adam bulduk; bize merhamet etti ve koyunlarımızı suladı" dediler. O zaman babaları, içlerinden birine,

"Onu bana çağır" dedi. Bunun üzerine o, Hz. Musa'ya [aleyhisselâm] utana utana yürüyerek geldi. Kadın, yüzünü eliyle örtmüştü ve kolunun yeniyle kendisini gizlemeye çalışıyordu. Bu davranış onun, imanının kemaline ve ahlâkının yüceliğine bir delildir. Çünkü bu genç kız, Hz. Musa'yı [aleyhisselâm] misafirliğe çağırıyordu; onun daveti kabul edip etmeyeceğini ise bilmiyordu. Hz. Musa'ya [aleyhisselâm] geldi ve,

"Bizim için koyunlarımızı sulamanın ücretini vermek üzere babam seni çağırıyor, dedi." Hz. Musa [aleyhisselâm] daveti kabul etti ve ona tâbi olarak yola çıktılar. Yolda esen rüzgâr, genç kızın elbisesini vücuduna yapıştırıyor, vücut hatları belli oluyordu. Hz. Musa [aleyhisselâm], bu durumdan rahatsız oldu ve ona,

"Sen benim arkamdan yürü ve yolu tarif et. Biz Yakub [aleyhisselâm] ailesi, yabancı kadınlara bakmayız" dedi.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Musa, ona,* yani kızın babası Hz. Şuayb'a [aleyhisselâm] *gelip başından geçenleri anlatınca Şuayb, 'Korkma, zalim kavimden kurtuldun' dedi."*

Hz. Musa [aleyhisselâm], Firavun'la yaşadığı durumları ve onun kendisini nasıl öldürmek istediğini anlatınca, Şuayb'a [aleyhisselâm], *"Korkma, zalim kavimden,* Firavun'dan ve kavminden *kurtuldun,* çünkü onların bizim şehrimizde Medyen'de bir hâkimiyetleri yoktur, *dedi."*

Âyete şu mana da verilmiştir: Hz. Şuayb [aleyhisselâm], "Korkma, senin, 'Rabbim, beni zalim kavimden kurtar' şeklindeki duan kabul edilmiş dedi."

Bu âyette, kadın da olsa güvenilir tek kişinin getirdiği haberle amel edileceğine bir delil vardır. Onda ayrıca, bu şekilde ihtiyatlı davranma ve şüpheli şeylerden sakınıldığı müddetçe, bir erkeğin (zaruret durumunda) yabancı bir kadınla birlikte yürümesinin mubah olduğuna bir delil vardır. Bu açıklama, müfessir Nesefî'ye aittir.[156] Fakat onda tenkide açık bir yön vardır. Peygamberler, kötülükten korunmuş olduklarından, onlar için bu şartı zikretmek gerekmez.

---

156 bk. Nesefî, *Medârikü'l-Tenzîl,* 3/336.

Yapılan iyiliğe karşı bir ücret almaya gelince; Hz. Musa'da [aleyhisselâm] olduğu gibi bir zaruret anında ücret almanın bir sakıncası yoktur. Fakat rivayet edildiğine göre kız, kendisine, "Yaptığın işe karşılık sana ücretini vermek için babam seni çağırıyor" deyince, Hz. Musa [aleyhisselâm] bunu hoş bulmadı, kendisi için değil, kızın niyetini boşa çıkarmamak için davetine "evet" dedi. Hz. Şuayb [aleyhisselâm], önüne yemeği koyunca, Hz. Musa [aleyhisselâm] yemekten çekindi. Bunu gören Hz. Şuayb [aleyhisselâm],

"Aç değil misin?" diye sordu; Hz. Musa [aleyhisselâm],

"Evet, açım, fakat bunun, o ikisinin koyunlarını sulama işime karşılık olmasından korkuyorum. Biz, dinini dünya için satmayan ve yaptığı iyiliğe karşı hiçbir şey almayan bir aileden\iz" dedi. O zaman Hz. Şuayb [aleyhisselâm],

"Bu bizim âdetimizdir; evimize gelen her misafire yemek ikram ederiz" deyince, Hz. Musa [aleyhisselâm] yedi.[157]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Kızlardan biri, 'Babacığım, onu,* koyunları otlatması için *ücretle tut'"* dedi. Rivayet edildiğine göre bunu söyleyen kız, iki kızın büyükleri olup ismi, "Safura" idi; küçüğünün ismi ise "Süfeyra" idi. Büyük kızın isminin, "Sâbûrâ", diğerinin ise "Leyyâ" olduğu da söylenmiştir. Safura, Hz. Musa'yı [aleyhisselâm] getiren, babasından kendisini ücretle tutmasını isteyen ve aynı zamanda Hz. Musa [aleyhisselâm] ile evlenen kızdı. Vehb b. Münebbih ve başkaları böyle demiştir.[158]

Bunu şu hadisle birlikte düşünün. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] buyurdu ki: *"Hz. Musa, kızların küçüğü ile evlendi ve iki sürenin uzun olanını (on seneyi) tamamladı."*[159]

Bu iki rivayetin arasını şöyle birleştirmek mümkündür: Hz. Şuayb [aleyhisselâm], Hz. Musa [aleyhisselâm] ile önce büyük kızını nikâhladı,

157 bk. Begavi, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/202; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/337; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/407.

158 bk. Begavi, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/202.

159 Taberânî *el-Evsat*, 2/19; Begavi, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/203; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 2/128; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/410.

fakat sonra ortaya çıkan bir durum sebebiyle birinci nikâhı iptal edip küçük kızıyla evlendirdi.

Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] ücretle tutulmasını isteyen kız sonra dedi ki: *"Gerçekten ücretle tutacağın en hayırlı kimse, güçlü ve güvenilir olan bu adamdır."* Kız böyle deyince Hz. Şuayb [aleyhisselâm],

"Sen onun kuvvetli ve güvenilir biri olduğunu nasıl anladın?" diye sorunca, kız, Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] kuyudan suyu tek başına çekişini ve bir çekişte havuzu doldurmasını yahut kuyunun ağzından büyük taşı kaldırmasını ve yolda gelirken kendisine arkasından gelmesini emredişini söyledi.

Sa'lebî'nin rivayetinde kız, "Onun kuvvetine gelince, kuyunun ağzında kırk kişinin kaldırabileceği taşı tek başına kaldırdı" dedi ve sonra yoldaki durumu anlattı.[160]

Hz. Şuayb'ın [aleyhisselâm] kızının, *"Gerçekten ücretle tutacağın en hayırlı kimse, güçlü ve güvenilir olan bu adamdır"* sözü, birçok manayı içeren özlü bir sözdür. Çünkü senin işini gören bir kimsede, yeterli kuvvet ve güven bir arada bulununca, artık işi düşünmezsin ve isteğin tam olarak yerine gelir.

Bazıları demiştir ki: "Âyetin manası şudur: O, dininde kuvvetli, muamelesinde güvenilir bir kimsedir."

Abdullah b. Mesud [radıyallahu anh] demiştir ki: "İnsanların en ferasetlisi şu üç kimsedir:

1. Hz. Şuayb'ın [aleyhisselâm] kızı.

2. Hz. Yusuf'u [aleyhisselâm] satın alarak hanımına, *"Ona iyi bak, belki bize faydası dokunur yahut onu evlat ediniriz"* (Yusuf 12/21) diyen sahibi.

3. Yerine Hz. Ömer'i [radıyallahu anh] halife tayin eden Hz. Ebû Bekir [radıyallahu anh]."[161]

---

160 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/533. Taberî'nin rivayetinde, Hz. Musa'nın, yedi-on kişilik bir grubun kaldıracağı taşı tek başına kaldırdığı söylenmiştir. Bu, daha tercih edilecek bir rivayettir (bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 18/227-228 [Riyad 2003]).

161 bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/337.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Hz. *Şuayb,* Hz. Musa'ya. *'Ben, sekiz yıl bana çalışmana,* ücretli işçim olmana *karşılık, şu iki kızımdan birini sana nikâhlamak istiyorum'"* dedi.

Hz. Şuayb'ın [aleyhisselâm], *"Şu iki kızımdan birini"* sözü, onun, bunlardan başka kızlarının da bulunduğunu göstermektedir.[162]

Bir kadının, koyunlarını gütmek karşılığında bir erkekle evlendirilmesi, dinimizde (bazı mezheplere göre) câizdir; fakat mezhebimizde (Mâlikî mezhebinde) câiz değildir.[163]

Âyette Hz. Şuayb'ın [aleyhisselâm] sözü şöyle devam ediyor: *"Eğer bunu on yıla tamamlarsan, o da senden olur."* Bu senin yaptığın bir iyilik olur; ancak böyle yapmak sana şart değildir.

Yahut on seneye tamamlamak sana kalmıştır; bunun için seni zorlamam.

"Ben, on sene hizmet yapmanı şart koşarak *sana meşakkat vermek istemem; inşallah beni salih kimselerden bulacaksın."* Beni sana karşı davranışlarında ve ahdine vefa hususunda yahut bütün hallerde salihlerden bulacaksın.

Hz. Şuayb'ın [aleyhisselâm], "inşallah" diyerek durumu yüce Allah'ın dilemesine bağlaması, Rabb'ine karşı güzel edebi korumak içindir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Hz. *Musa şöyle dedi: Bu* anlaşma ve ücret akdi, *seninle benim aramda bir iş;* bu söylediğin ve şart koştuğun şey, ikimiz arasında yerine getirilecek ve içimizden birinin caymayacağı bir şeydir. *İki süreden hangisini tamamlarsam bana bir husumet yok.* Benden daha fazlası istenerek bana haksızlık yapılmaz."

Müberred[164] demiştir ki: "Hz. Musa, bu iki süreden hangisini tamamlasa, kendisine bir husumet olmayacağını bildi, fakat sözünü ye-

---

162 Mücâhid, onların dört kız kardeşlerinin daha bulunduğunu, Bikâi ise hepsinin toplam yedi kız kardeş olduğunu söylemiştir (bk. Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî,* 10/276 [Beyrut 1994]).

163 Fakat Mâlikîler arasında farklı görüşte olup câiz diyenler de vardır (bk. İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân,* 3/499; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 13/253).

164 Müberred, Ebü'l-Abbas Muhammed b. Yezid el-Ezdî es-Sümâlî (v. 286/900), Arap dili ve edebiyatı âlimidir. Müberred'in, *el-Kâmil fi'l-Edeb* adlı meşhur eseri yanında başka eserleri de mevcuttur (bk. İsmail Durmuş, "Müberred", *DİA,* 31/432-434).

rine getirmede sürenin en azını korumanın en çoğunu korumak gibi olması için, *'İki süreden hangisini tamamlarsam bana bir husumet yok'* sözüyle ikisinin arasını birleştirdi. Bununla şunu demek istedi: On seneyi tamamladığımda daha fazlasını istemek, bir haksızlık olacağı gibi sekiz seneyi tamamladığımda daha fazlasını istemek de haksızlık olur."[165]

Hz. Musa [aleyhisselâm] sözünü şöyle bitirdi: *"Söylediklerimize Allah vekildir."* O, söylediklerimize gözcü ve şahittir.

Âlimler, nikâhta şahitlerin gerekliliği konusunda iki farklı görüş söylemiştir. Birinci görüşe göre, şahit bulunmadan nikâh akdi gerçekleşmez. Ebû Hanîfe ile İmam Şâfiî bu görüştedir. İmam Mâlik ise şöyle demiştir: "Nikâh akdinde şahit şart değildir; fakat nikâhı, zinadan ayırmak için onu def çalarak ve benzeri bir yolla insanlara ilan etmek gereklidir."[166]

Rivayet edildiğine göre, Hz. Şuayb'ın [aleyhisselâm] yanında, önceki peygamberlerden miras olarak kalan bir asâ vardı. Hz. Şuayb [aleyhisselâm], bir gece Hz. Musa'ya, birçok asânın konduğu bir yeri göstererek, "Şu eve gir ve oradaki asâlardan bir tane al" dedi. Hz. Musa, Hz. Âdem'in cennetten yeryüzüne inişinde elinde gelen asâyı aldı. Bu asâ, peygamberlerden birbirine intikal ederek Hz. Şuayb'a kadar gelmişti. Hz. Musa onu alınca, Hz. Şuayb,

"Onu bırak ve bir diğerini al" dedi. Hz. Musa, onu bırakıp bir diğer asâyı almak için elini uzattığında, eline yine aynı asâ geldi. Bu durum yedi defa tekrar etti.

Süddî'nin rivayetinde olay şöyle gerçekleşmiştir: Hz. Şuayb [aleyhisselâm] kızına, Hz. Musa'ya bir asâ getirmesine emretti. Kızı da Hz. Âdem'den miras kalan asâyı getirdi. Babası, "Onu bırak, bir başkasını getir" dedi. Kızı, onu bırakıp bir diğer asâyı almak için elini asâlara uzattığında eline yine aynı asâ geldi. Bu durum defalarca aynı şekilde tekrarlandı ve sonunda kız, babasına birinci asâyı getirdi. Hz. Şuayb, bundan Hz. Musa'nın özel bir durumu olduğunu anladı.

---

165 bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/338.

166 bk. İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 3/509; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 13/257.

Hz. Şuayb, sabah olunca Hz. Musa'ya asâyı verip koyunları otlatmaya gönderirken, kendisine, "Yol ayrımına gelince, sağ taraftaki yola girme; o tarafta ot çoktur fakat ejderha vardır; sana ve koyunlara bir zarar vermesinden korkarım" dedi. Hz. Musa, yol ayrımına gelince, koyunlar sağ taraftaki yola girdiler, Hz. Musa engel olamadı, koyunların peşinden gitti. Bir de baktı ki o tarafta bolca ot ve yeşillik mevcut. Bir ara koyunlar otlarken Hz. Musa uyudu. O sırada bir ejderha geldi. Hz. Musa'ya yaklaşınca, yanındaki asâ (ilâhî bir yönlendirmeyle) ejderhayı karşı durdu, onunla savaşarak sonunda ejderhayı öldürdü. Sonra kanlı bir vaziyette Hz. Musa'nın yanına döndü. Hz. Musa, uyandığında asâyı kanlı, ejderhayı da ölmüş vaziyette görünce çok sevindi ve bu asâda ilâhî bir kuvvet ve özellik olduğunu anladı.

Hz. Musa, koyunlarla birlikte Hz. Şuayb'a döndüğünde, Hz. Şuayb, koyunların karınlarının tok ve sütlerinin bol olduğunu gördü. Hz. Musa, kendisine olayı anlatınca Hz. Şuayb sevindi ve Hz. Musa'nın şanı büyük bir kimse olacağını anladı. Ona, "Bu sene koyunların alaca olarak doğuracakları bütün yavruları sana hibe edeceğim" dedi. Bunun üzerine Allah Teâlâ, Hz. Musa'ya rüyasında, "Asânı, koyunları suladığın suyun içine vur" diye vahyetti, o da vurdu. Daha sonra o sudan koyunlarını suladı. O sene doğan bütün yavrular alaca tenli oldu; Hz. Şuayb [aleyhisselâm] Allah Teâlâ'nın bunları Hz. Musa'ya ve hanımına rızık olarak verdiğini anlayarak şartına uydu ve hepsini Hz. Musa'ya teslim etti.[167]

İmam Lecâî, *Kutbü'l-Ârifîn* adlı eserinde şöyle demiştir:

Hz. Musa [aleyhisselâm], bir gün koyunlarıyla birlikte içinde çokça kurt bulunan bir vadiye geldi. O gün çokça yorulmuş olup ne yapaca-

---

167 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/535; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/205. Bir başka rivayete göre Hz. Musa, koyunların doğuracakları yeni yavruların alaca olması için, onların her gün su içeceği su havuzunun başına alaca renkte bir şekil dikti; koyunlar onu görünce ciddi olarak etkilenerek korkup ürktüler, o sene doğan bütün yavrular alaca tenli oldu (bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 18/237-238; İbn Asâkir, *Târihu Dımaşk*, 61/40 [Beyrut 1998]). İbn Ebû Hâtim'in rivayetinde, Hz. Musa, koyunları sulama yerine geçirirken, asâsı ile her birinin karnına birer kere vurdu; (ilâhî bir tecelli olarak) o sene hepsi alaca tenli yavru doğurdu ve Hz. Musa [aleyhisselâm] hepsini aldı (bk. İbn Ebû Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 9/2970-2971; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/408).

ğını bilmiyordu. Aşırı derecede yorgunluk ve uykusuzluktan dolayı koyunlarını korumakla meşgul olamadı. Dinlenmek için bir yer aradı. O sırada kurtlar koyunlara doğru gelmeye başladılar. Hz. Musa, göz ucuyla semaya baktı, sonra,

"İlâhî, şüphesiz senin ilmin her şeyi kuşatmıştır. Her şeyde senin hükmün geçerlidir. Her olacak şeyi önceden takdir eden sensin (Kendimi ve koyunlarımı sana emanet ettim)" diyerek başını yere koyup uyudu. Uyandığında, bir kurdun asâsını omzuna koyarak koyunları otlattığını gördü. Buna çok şaşırdı. O sırada Allah Teâlâ kendisine şöyle vahyetti:

"Ey Musa, sen benim istediğim gibi ol, ben de senin istediğin gibi olayım."

İmam Lecâî demiştir ki: "Bu, şu söze işaret etmektedir: Kim, Allah'tan Allah'a kaçarsa (O'ndan gelecek bir şeyden korunmak için O'na sığınırsa) yüce Allah, zatının dışındaki her şeye karşı ona yeter."

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

25-28. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kalbe, fenâ ve bekâ halleri yavaş yavaş ve bir ölçüyle gelir. Şüphesiz, manevi makamlara ulaşmak, önceden belirlenen hesaba göre, tedrici olarak gerçekleşir. Bu iki halden biri kalbe der ki:

"Bizi manevi feyizle sulamana ve bize ulaşma uğruna yaptığın işlere karşılık vermek üzere, Rabbim seni huzuruna çağırıyor. Kalp, ilâhî huzura ulaşıp orada temkin halini elde edince, nefis ve onun askerleriyle yaptığı mücâhede ve riyâzetleri anlatınca, Cenâb-ı Hak kalbe,

"Bugün bize kavuştun, artık korkma, böylece zalimlerden kurtuldun" der. O zaman fenâ ve bekâ hallerinden biri der ki:

"Yâ Rabbi, bu kalbi, şükür olarak kullukta istihdam buyur. Şüphesiz, senin kendisini ücretle istihdam edeceği kimselerin en hayırlısı, bu kuvvetli ve güvenilir kimsedir; çünkü onun marifet ilmi, Allah'ın özel gözetimiyle sarılıp korunmuştur. Allah Teâlâ o zaman kalbe buyurur ki:

"Bana sekiz sene hizmet etmene karşılık olarak, sana bu iki halden birini vermek istiyorum. Bu, ya kendinden geçmiş olarak fenâ halinde kalmaktır yahut edebi koruman için uyanıklık hali olan bekâya dönmektir. Eğer, temkin halini (manevi halindeki istikrarı) artırmak için bu süreyi on seneye tamamlarsan, bu senin yaptığın bir iyilik olur."

Demek ki bir müridin şeyhine yapacağı hizmetin en azı sekiz senedir. Bu hizmetin sonu ise temkin halinin sonudur.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Hz. Şuayb [aleyhisselâm], peygamberlik nuru ile Hz. Musa'nın kemal derecesine sekiz senede ulaşacağını ve bundan sonra bir terbiyeye ihtiyacı olmayacağını gördü. O ayrıca, Hz. Musa'nın olgunluk halinin kemaline ermesinin de on senede gerçekleşeceğini gördü. Çünkü o, on seneden sonra, Hz. Musa'nın irade (rehber yanında terbiye alma) makamında kalmayacağını, bundan sonra hür olacağını gördü ve bunun için, *'Ondan sonra sana meşakkat vermek istemiyorum'* dedi."[168]

Hz. Musa'nın Mısır'a Dönüşü

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] Mısır'a dönüşünden bahsederek şöyle buyurdu:

فَلَمَّا قَضٰى مُوسَى الْاَجَلَ وَسَارَ بِاَهْلِه۪ٓ اٰنَسَ مِنْ جَانِبِ الطُّورِ
نَارًاۚ قَالَ لِاَهْلِهِ امْكُثُٓوا اِنّ۪ٓي اٰنَسْتُ نَارًا لَعَلّ۪ٓي اٰت۪يكُمْ مِنْهَا بِخَبَرٍ
اَوْ جَذْوَةٍ مِنَ النَّارِ لَعَلَّكُمْ تَصْطَلُونَ ﴿٢٩﴾ فَلَمَّٓا اَتٰيهَا نُودِيَ مِنْ
شَاطِئِ الْوَادِ الْاَيْمَنِ فِي الْبُقْعَةِ الْمُبَارَكَةِ مِنَ الشَّجَرَةِ اَنْ يَا
مُوسٰٓى اِنّ۪ٓي اَنَا اللّٰهُ رَبُّ الْعَالَم۪ينَۙ ﴿٣٠﴾ وَاَنْ اَلْقِ عَصَاكَۜ فَلَمَّا رَاٰهَا
تَهْتَزُّ كَاَنَّهَا جَٓانٌّ وَلّٰى مُدْبِرًا وَلَمْ يُعَقِّبْۜ يَا مُوسٰٓى اَقْبِلْ وَلَا تَخَفْۜ

168 bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/85.

اِنَّكَ مِنَ الْاٰمِن۪ينَ ﴿٣١﴾ اُسْلُكْ يَدَكَ ف۪ي جَيْبِكَ تَخْرُجْ بَيْضَٓاءَ مِنْ
غَيْرِ سُٓوءٍۘ وَاضْمُمْ اِلَيْكَ جَنَاحَكَ مِنَ الرَّهْبِ فَذَانِكَ بُرْهَانَانِ
مِنْ رَبِّكَ اِلٰى فِرْعَوْنَ وَمَلَا۬ئِه۪ۜ اِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِق۪ينَ ﴿٣٢﴾

29. ***Musa, süreyi tamamlayıp ailesiyle yola çıkınca, Tûr tarafında bir ateş gördü ve ailesine, "Siz burada kalın, ben bir ateş gördüm,*** *(oraya gidiyorum).* ***Belki oradan size bir haber ya da ısınmanız için ateşten bir parça kor getiririm" dedi.***

30. ***Musa, oraya varınca, o mübarek yerdeki vadinin sağ tarafındaki ağaçtan şöyle seslenildi: "Ey Musa! Şüphesiz ben, âlemlerin Rabb'i olan Allah'ım."***

31. ***"Değneğini*** *(yere)* ***at."*** *(Musa değneğini attı).* ***Onu bir yılan gibi hareket eder vaziyette görünce, arkasına bakmadan dönüp kaçtı.*** *(Bu sefer şöyle seslenildi:)* ***"Ey Musa! Gel, korkma; çünkü sen güvendesin."***

32. ***"Elini koynuna sok; hiçbir kusur olmaksızın bembeyaz çıksın. Korkudan açılan kolunu kendine çek*** *(elini göğsüne koy)!* ***İşte bunlar, Firavun ve ileri gelenlerine karşı Rabb'in tarafından*** *(sana verilen)* ***iki mucizedir. Gerçekten onlar, doğru yoldan çıkmış bir toplumdur."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Musa, süreyi tamamlayıp ailesiyle yola çıkınca ..."*

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] buyurmuştur ki: *"Hz. Musa, sürenin en uzun olanını ve gönlü en hoş edenini (on seneyi) tamamladı."*[169]

Diğer bir rivayette, *"Hz. Musa, iki sürenin en hayırlı olanını ve sözünü tam olarak yerine getirdiği on seneyi tamamladı"* buyrulmuştur.[170]

---

169 Buhârî, Şehâdât, 28; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/536.

170 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/536; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/410.

Hz. Musa [aleyhisselâm], konuşulan sürenin en uzunu olan on seneyi doldurunca, hanımıyla birlikte Mısır tarafına doğru yola çıktı.

Mücâhid[171] demiştir ki: "Hz. Musa [aleyhisselâm], Mısır'daki ailesini ziyaret etmek için Hz. Şuayb'dan izin istedi; o da kendisine izin verince, ailesiyle birlikte çölde yola çıktı. Karanlık ve çok soğuk bir gecede, Tûr dağının sağ tarafına geldi. Yolunu kaybetmişti. Belki de Firavun'un idaresi altında bulunan Şam topraklarına girdiği için, Şam krallarının kendisine ve ailesine bir zarar vermesinden korkuyordu. O sırada, hanımının doğum sancısı tuttu. Ateş yakmak için çakmak taşını tutuşturmak istedi, çakmak taşından bir ateş çıkmadı. O anda Tûr tarafında bir ateş gördü."[172]

İbn Atâ demiştir ki: "Hz. Musa için, ne zaman imtihan ve zorluk süresi tamamlandı, ilâhî yakınlık günleri yaklaştı, peygamberlik nurları gözüktü, Cenâb-ı Hakk'ın kendisine yapacağı lutuflarda ona ortak olsunlar diye ailesiyle birlikte yola çıktı."[173]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Tûr tarafında bir ateş gördü ve ailesine. 'Siz burada kalın, ben bir ateş gördüm,* oraya gidiyorum; *belki oradan size* yolla ilgili *bir haber ya da ısınmanız için ateşten bir parça kor* veya yanmakta olan bir odun parçası *getiririm' dedi."*

Ateşin başında toplanıp ısınmak, tevazu sahiplerinin güzel âdetlerindendir. Bir haberde şöyle denmiştir: "Ateşte ısının, kibirli kimseler ateşte ısınmazlar."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Musa, oraya varınca, o mübarek yerdeki vadinin sağ tarafındaki ağaçtan şöyle seslenildi ..."*

Hz. Musa [aleyhisselâm], Tûr'a varınca, Allah Teâlâ'nın onunla konuştuğu mübarek ve mukaddes olan o yerde, Hz. Musa'ya göre vadinin sağında bulunan bir ağaçtan şöyle seslenildi:

"Ey Musa! Şüphesiz ben, âlemlerin Rabb'i olan Allah'ım."

---

171 Mücâhid b. Cebr (v. 103/721), tefsirde Mekke ekolünü temsil eden Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh] talebelerinden olup tâbiîn müfessirlerindendir.

172 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/537.

173 Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, 2/104.

Hz. Musa'ya kendisinden seslenilen ağacın hünnap ağacı, avsec veya semüre ağacı olduğu söylenmiştir. Vehb. b. Münebbih, onun ülleyk ağacı olduğunu söylemiştir.[174]

Beyzâvî demiştir ki: "Hz. Musa ile ilgili haberde, buradaki ifade Tâhâ ve Neml sûresindekilerden farklı olsa da kasıt birdir."

Cafer-i Sâdık demiştir ki: "Hz. Musa, kendisini nurlara sevkeden bir ateş gördü; çünkü o, ateşi nur şeklinde gördü. Ona yaklaşınca, kendisini kudsî nurlar kapladı, ünsiyet halleri sardı. O hal içinde yüce Allah kendisine en latif ve en hoş hitaplarda bulundu, ondan en güzel cevaplar aldı. Bu şekilde Hz. Musa, kendisine istediği verilen, korktuğundan güvende olan, kendisiyle özel olarak konuşulan şerefli biri oldu."[175]

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Hz. Musa, ağacın kenarında iken kendisine gelen nidâ ağaçtan değil, yüce Allah'tandı. Hz. Musa'nın, o gece Allah Teâlâ'nın kelâmını işittiği konusunda âlimler görüş birliği içindedir. Eğer nidâ bizzat ağacın kendisinden olsaydı, Hz. Musa ile konuşan ağaç olurdu. Âlimlerin bu görüş birliğinden dolayı diyoruz ki: Hz. Musa'ya seslenme ağaçtan olmadı; yoksa biz, Allah Teâlâ'nın ağaçta bir nidâ yaratmasını da câiz görmekteyiz."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Âyetin tasavvufî işaretlerinde has tevhid ehline ait açıklamalar gelecektir. Kuşeyrî'nin söyledikleri ise zâhirî ilme bağlı kalanlara ait şeylerdir.

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Musa'ya, "*'Değneğini yere at'* dye seslendi; Musa, değneğini attı, Allah onu bir yılana dönüştürdü. Hz. Musa *onu* ince *bir yılan gibi hareket eder görünce, arkasına bakmadan dönüp kaçtı."*

Burada şöyle bir soru sorulabilir: Hz. Musa'nın asâsının bu âyette normal bir yılana dönüştüğü, başka bir âyette ise büyük bir yılana dönüştüğü anlatılıyor. Bunun sebebi nedir?

Bu soruya cevap olarak derim ki: Hz. Musa, asâsını yere atınca ilk önce, normal bir yılana dönüştü, sonra ise büyük bir yılana, ejderhaya dönüştü. Çünkü o, önce asânın boyu kadar bir yılan oluyordu; son-

174 Sa'lebî, *a.g.e.*, 4/537.

175 Sülemî, *a.g.e.*, 2/104.

ra şişmeye ve büyümeye devam ederek büyük bir ejderha oluyordu. Şöyle de denebilir: O, sürat ve hafiflikte ince yılan gibiydi, kuvvette ise büyük yılan gibiydi.

Hz. Musa, yere attığı asânının yılan olup hızlıca hareket ettiğini görünce, içine bir ürperti geldi, arkasına bakmadan dönüp kaçtı. O zaman kendisine, *"Ey Musa! Gel, korkma; çünkü sen güvendesin"* dendi. Yani sen, yılanın sana kötü bir şey yapmasından güvendesin.

Devamındaki âyette şöyle buyruldu: *"Elini koynuna,* elbisenin cebine sok; alaca hastalığı gibi *hiçbir kusur olmaksızın,* güneş gibi ışık verir bir vaziyette *bembeyaz çıksın. Korkudan açılan kolunu kendine çek,* elini göğsüne koy; yılandan dolayı içine gelen korku gitsin."

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Korkan herkesin, elini göğsüne koyduğu zaman korkusu gider."

Bu konuda şöyle denilmiştir: Eline koynuna sokmasından kasıt, kuvvetli olması, asânın yılana dönüşmesi anında kendisini zaptetmesi ve sonuçta ürperip kaçmamasıdır. Hz. Musa'nın o anda içine düştüğü durum, kuşun haline benzetilmiştir. Kuş, korktuğu zaman, kanatlarını açıp serbest bırakır (kendisini toplayıp uçamaz hale gelir).

Âyet şöyle devam ediyor: *"İşte bunlar,* asâ ve beyaz el, *Firavun ve ileri gelenlerine karşı Rabb'in tarafından sana verilen iki* apaçık, parlak *mucizedir.* Yani biz seni onlarla Firavun ve kavmine gönderdik. *Gerçekten onlar, doğru yoldan çıkmış,* Allah ve resûlünü inkâr eden *günahkâr bir toplumdur."*

29-32. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Âyetin tasavvufi işaretlerinin bir kısmı Tâhâ sûresinde geçti.

Bu âyetlerden çıkan sonuçlardan biri şudur: Manevi terbiye yoluna giren bir mürid, terbiyede olgunluk noktasına geldikten sonra evlenmelidir. Kemal haline gelmeden önce ise eğer evliliği şeyhinin izniyle olursa kendisine bir zarar vermez. Evlilik çoğu kez ona, diğer şeylerden daha fazla yakîn halini kazandırır.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî), *"Musa, ailesi ile yola çıktı"* âyeti hakkında demiştir ki: "Şunu iyi anla: Peygamberlerin ve velilerin bütün vakitleri, hak yola girişin başından itibaren nurlar âlemine doğru ilâhî sırlarda seyir vaktidir."[176]

Vertecübî, *"Ben bir ateş gördüm"* âyeti hakkında der ki: "Bundaki hikmet şudur: İnsan tabiatı, alışıp bildiği şeylere meyleder. Hz. Musa, ateşi tanıdığı için, nur onda tecelli etti. İnsan özellikle kış ayında ateşle daha içli dışlıdır. Hz. Musa, Tûr'a geldiği zaman, mevsim kış ayı idi. Bunun için Hak Teâlâ, nuruyla ateş şeklinde tecelli etti; çünkü Hz. Musa ateş arıyordu. Cenâb-ı Hak, onun muradını kendisinden aldı ve irade ettiği yerde tecelli etti. Bu, Allah Teâlâ'nın uyguladığı bir kanunudur."[177]

Allah Teâlâ'nın, *"Ona ağaçtan şöyle seslenildi"* âyeti hakkında deriz ki: Hz. Musa'ya ağaçtan hakikaten seslenildi. Çünkü bu kâinatta Allah Teâlâ'nın tecellilerinden ve varlıklarda zuhurundan başka bir şey yoktur; Cenâb-ı Hak, kuluyla, dilediği şekilde ve yerde konuşur.

İmam Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif* adlı eserinde demiştir ki: "Sûfî, gönlünü bütün varlıklardan çekip yüce Mevlâ'ya yöneldiğinde, kendisine Kur'an okuyanı, Allah Teâlâ'nın, Hz. Musa'ya, *"Şüphesiz ben Allah'ım, benden başka hiçbir ilâh yoktur"* hitabını kendisine işittirdiği ağaç gibi müşahede eder; öyle görür (Cenâb-ı Hakk'ın onun diliyle okunan âyetiyle kendisine hitap ettiğini düşünür)."[178]

Has tevhid ehli ârifler, işittiklerini vasıtasız olarak doğrudan Allah'tan işitirler. Onlar, yüce zatı müşahede denizine daldıklarında kendileri için aradaki vasıtalar ortadan kalkar, yok olur. Bunu iyi anla!

Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb* adlı eserinde demiştir ki: "Ağaç, Hz. Musa'nın yöneliş yeriydi; azîz ve celîl olan Allah'ın kelâmı ondan oldu. Âlimlerden biri, *'Rabb'i dağa tecelli edince'* (A'râf 7/108) âyetine, 'Rabb'i dağ ile tecelli edince' manasını vermiştir. Dağ, maddi yönüyle Hz. Musa için bir perde idi; Allah Teâlâ, o perdeyi kendisinden kaldırarak onunla tecelli etti. Cenâb-ı Hak, 'Ağaçtan nidâ edildi' buyurduğu

176 bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/85.

177 bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/86.

178 bk. Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif: Gerçek Tasavvuf*, s. 28 (İstanbul: Semerkand, 2008).

gibi. Ağaç Hz. Musa için, Cenâb-ı Hakk'a yönelme yeriydi."[179] Ebû Tâlib-i Mekkî'nin sözü, biraz izah edilerek verildi. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Hz. Musa'nın Cenâb-ı Hak'tan Yardım Talebi

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] özür beyan edişinden ve kendisine yardımcı olarak kardeşini isteyişinden bahsederek şöyle buyurdu:

قَالَ رَبِّ اِنّ۪ي قَتَلْتُ مِنْهُمْ نَفْسًا فَاَخَافُ اَنْ يَقْتُلُونِ ﴿٣٣﴾ وَاَخ۪ي هٰرُونُ
هُوَ اَفْصَحُ مِنّ۪ي لِسَانًا فَاَرْسِلْهُ مَعِيَ رِدْءًا يُصَدِّقُن۪ٓي اِنّ۪ٓي اَخَافُ اَنْ
يُكَذِّبُونِ ﴿٣٤﴾ قَالَ سَنَشُدُّ عَضُدَكَ بِاَخ۪يكَ وَنَجْعَلُ لَكُمَا سُلْطَانًا
فَلَا يَصِلُونَ اِلَيْكُمَا بِاٰيَاتِنَا اَنْتُمَا وَمَنِ اتَّبَعَكُمَا الْغَالِبُونَ ﴿٣٥﴾

33. ***Musa şöyle dedi: "Ey Rabbim! Şüphesiz ben,*** *(kaza ile)* ***onlardan birini öldürdüm; bu yüzden onların da beni öldürmelerinden korkuyorum."***

34. ***"Kardeşim Harun'un dili benimkinden daha düzgündür; onu da benimle birlikte gönder ki beni tasdik etsin. Doğrusu ben, onların beni yalanlamalarından korkuyorum!"***

35. ***Allah şöyle dedi: "Seni kardeşinle destekleyeceğiz ve size öyle bir kuvvet vereceğiz ki mucizelerimiz sayesinde size bir kötülük ulaştıramayacaklar. Siz ve size uyanlar mutlaka galip geleceksiniz."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Musa,* peygamber olarak Firavun'a gönderilince *şöyle dedi: Ey Rabbim! Şüphesiz ben,* kaza ile *onlardan biri-*

179 bk. Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb,* 1/114 (Beyrut 2007).

ni öldürdüm; bu yüzden onların da beni öldürmelerinden korkuyorum. Kardeşim Harun'un dili benimkinden daha düzgündür; onu da benimle birlikte gönder ki beni tasdik etsin."

Buradaki tasdikle kastedilen, kâfirlerle mücadele anında kendisine ihtiyaç duyulunca, hak davayı ispat için geniş açıklamada bulunmasıdır; yoksa Hz. Musa'nın söyledikleri için, "Doğru söylüyorsun" demesi değildir. Dilin önemi, kendisine ihtiyaç duyulunca hak delili ortaya koymakta ortaya çıkar.

Hz. Musa'nın sözü şöyle bitiyor: *Doğrusu ben,* onların, peygamberlik iddiasında *beni yalanlamalarından korkuyorum!"*

Devamındaki âyette yüce Allah şöyle dedi: *"Seni kardeşinle destekleyeceğiz;* seni onunla kuvvetlendireceğiz, onunla sana yardım edeceğiz. *Ve size öyle bir kuvvet,* zafer, saltanat ve düşmanların kalplerinde heybet *vereceğiz ki* onların size musallat olmasına engel olacak *mucizelerimiz sayesinde size bir kötülük ulaştıramayacaklar.* Siz *ve size uyanlar, mutlaka galip geleceksiniz."* Yani ilâhî yardım görüp zafere erişeceksiniz.

33-35. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bir zamanda iki peygamber veya iki veli bir arada bulunduğunda, onları kuvvet ve yumuşaklıkta yahut manevi sarhoşluk ve uyanıklık hallerinde birbirlerinden farklı bulursun. Hz. Musa [aleyhisselâm], son derece kuvvetli bir zattı; onunla aynı dönemde yaşayan Hz. Harun [aleyhisselâm] ise son derece yumuşak ve halim bir zattı. Hz. Musa [aleyhisselâm], peygamberliğinin ilk günlerinde, genelde manevi cezbe halinde bulunuyordu. Hz. Harun [aleyhisselâm] ise genelde his ve şuur halindeydi; bunun için Hz. Musa, Allah Teâlâ'dan onunla kendisine yardım etmesini istedi.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî), demiştir ki: "Bil ki fesahat (güzel ve düzgün konuşma) makamı, sahv (his, şuur) ve temkin makamıdır. Bu öyle bir makamdır ki sahibi, Cenâb-ı Hakk'a ve sırlarına ait bir şey söylediğinde o, ilmin ölçülerine aykırı olmaz. Bu, Peygamberimiz Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] halidir. Allah Resûlü şöyle buyurmuştur:

'Ben, Araplar'ın en fasihiyim (Arapça'yı en düzgün ve güzel konuşanıyım).'[180]

'Ben, çok mana içeren kısa ve öz şekilde konuşma özelliği ile gönderildim.'[181]

Bu, has müşahedeye ve Cenâb-ı Hakk'ın has hitabına mazhar olan temkin sahibi ârifin sahip olduğu bir özelliktir. Hz. Musa [aleyhisselâm], o vakit, sekir (manevi cezbe ve sarhoşluk) halindeydi. İçinde bulunduğu hali olduğu gibi ifade etmeye güç yetiremiyordu. Çünkü eğer onun sözü, içinde bulunduğu haline uygun çıksaydı, şatah (ölçüsüz) olurdu ve insanlara ağır gelirdi. Manevi cezbe halindeki kimselerin sözleri, çoğu zaman insanları fitneye düşürür. Bunun için Hz. Musa, Cenâb-ı Hakk'a, *'Dilimdeki düğümü çöz (tutukluğunu gider)'* (Tâhâ 20/27) diye dua ederek sahv makamını (his ve şuur halini) istedi. Zira onun sözleri, kardeşi Hz. Harun'dan farklı olarak, kendisine has, Cenâb-ı Hak'la özel görüşme ve konuşma denizinden alınarak söylenen sırlı sözlerdi."[182]

Firavun'un İnat ve Azgınlığı

Cenâb-ı Hak sonra, Firavun'un inat ve azgınlığından bahsederek şöyle buyurdu:

فَلَمَّا جَٓاءَهُمْ مُوسٰى بِاٰيَاتِنَا بَيِّنَاتٍ قَالُوا مَا هٰذَٓا اِلَّا سِحْرٌ مُفْتَرًى
وَمَا سَمِعْنَا بِهٰذَا ف۪ٓي اٰبَٓائِنَا الْاَوَّل۪ينَ ﴿٣٦﴾ وَقَالَ مُوسٰى رَبّ۪ٓي اَعْلَمُ
بِمَنْ جَٓاءَ بِالْهُدٰى مِنْ عِنْدِه۪ وَمَنْ تَكُونُ لَهُ عَاقِبَةُ الدَّارِۜ اِنَّهُ لَا
يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ ﴿٣٧﴾ وَقَالَ فِرْعَوْنُ يَٓا اَيُّهَا الْمَلَاُ مَا عَلِمْتُ لَكُمْ مِنْ
اِلٰهٍ غَيْر۪يۚ فَاَوْقِدْ ل۪ي يَا هَامَانُ عَلَى الطّ۪ينِ فَاجْعَلْ ل۪ي صَرْحاً لَعَلّ۪ٓي

---

180 bk. Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 5437; Heysemî, *ez-Zevâid*, 8/218; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, nr. 609; Gazâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, 2/251.

181 Buhârî, Ta'bir, 22, İ'tisam, 1; Cihâd, 122; Nesâî, Cihâd, 1.

182 bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/88-89.

اَطَّلِعُ اِلٰٓى اِلٰهِ مُوسٰى وَاِنّ۪ي لَاَظُنُّهُ مِنَ الْكَاذِب۪ينَ ﴿٣٨﴾ وَاسْتَكْبَرَ هُوَ
وَجُنُودُهُ فِي الْاَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَظَنُّٓوا اَنَّهُمْ اِلَيْنَا لَا يُرْجَعُونَ ﴿٣٩﴾

36. ***Musa, onlara apaçık delillerimizi getirince onlar, "Bu, sadece uydurulmuş bir sihirdir; biz geçmişte yaşamış atalarımızın zamanında böyle bir şey işitmedik" dediler.***

37. ***Musa şöyle dedi: "Rabbim, katından kimin hidayet getirdiğini ve bu yurdun güzel âkıbetinin kime ait olduğunu daha iyi bilir. Doğrusu zalimler kurtuluşa eremezler."***

38. ***Firavun dedi ki: "Ey ileri gelenler! Sizin benden başka bir ilâhınız olduğunu bilmiyorum. Ey Hâmân! Benim için tuğla ocağını tutuştur** (orada bolca tuğla imal et) **ve benim için bir kule yap; belki Musa'nın ilâhına çıkar bakarım! Ama ben onun yalancılardan olduğunu düşünüyorum."***

39. ***O ve askerleri, yeryüzünde haksız yere büyüklük tasladılar ve gerçekten bize döndürülmeyeceklerini sandılar.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Musa, onlara apaçık delillerimizi,* dokuz mucizeyi *getirince onlar şöyle dediler: Bu, sadece uydurulmuş bir sihirdir;* onu kendin öğrendin, sonra, bunlar Allah tarafındandır, diye O'na iftira ediyorsun. Bunlar diğer sihirler gibi birer sihirdir; Allah katından gelmiş mucize değildir. *Biz geçmişte yaşamış atalarımızın zamanında böyle bir şey,* böyle bir sihir veya peygamberlik iddiası *işitmedik."* Yani babalarımız arasında böyle bir şeyin olduğunu işitmedik yahut bize onlarda bunun bulunduğu ve kendi babalarında mevcut olduğundan hiç bahsedilmedi.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Musa şöyle dedi: Rabbim, katından kimin hidayet getirdiğini ve bu yurdun güzel âkıbetinin kime ait olduğunu daha iyi bilir."* Rabbim biliyor ki ben doğru üzereyim ve sizler yanlış yoldasınız.

Yurttan kasıt, dünyadır. Onun asıl âkıbeti cennettir. Çünkü dünya, ahirete bir geçiş yeri ve köprü olarak yaratıldı. Ahiretin varlığından kasıt da orada, amellere ebedî bir sevap veya can yakıcı bir azapla karşılık vermektir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Doğrusu zalimler kurtuluşa eremezler."* Dünyada hidayeti, ahirette güzel âkıbeti elde edemezler.

Nesefî demiştir ki: "Âyetin manası şudur: Hz. Musa dedi ki: 'Rabbim, kendisini peygamber yaparak, hidayetle göndererek ve ona en güzel âkıbeti vaat ederek en büyük kurtuluş için ehil kıldığı kimsenin halini sizden daha iyi bilir.' Hz. Musa, bu sözle kendisini kastetmiştir. Hz. Musa'nın sözü mana olarak şöyle devam ediyor: 'Eğer sizin dediğiniz gibi o şahıs sihirbaz veya iftiracı olsaydı, Allah onu bu işe ehil yapmazdı. Çünkü O, zengindir (hiç kimseye ihtiyacı yoktur) ve her işinde hikmet sahibidir; O, yalancıları elçi göndermez, sihirbazları peygamber yapmaz. O'nun katında zalimler felah bulmaz. Bu dünyanın âkıbeti, övülen güzel sondur. Bunu şu âyetten anlıyoruz: *'Onlar için bu diyarın güzel âkıbeti vardır; o, adn cennetleridir* (Ra'd 13/22). Âyetteki diyardan kasıt, dünyadır. Onun güzel âkıbeti ise kul için dünya hayatının rahmet ve ilâhî rıza ile tamamlanması, meleklerin onu müjde ve mağfiretle karşılamasıdır."[183]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Firavun dedi ki: Ey ileri gelenler! Sizin benden başka bir ilâhınız olduğunu bilmiyorum."* O, kendisinden başka bir ilâhın varlığını bilmediğini söylerken, onun varlığını inkârı kastetti. Yani, "Sizin benden başka bir ilâhınız yoktur" demek istedi. Firavun bunu, büyüklenip kibir göstererek söyledi; yoksa o, Allah'ın âlemlerin Rabb'i olduğunu biliyordu. Bunu, Allah Teâlâ'nın Hz. Musa'dan naklettiği şu sözden anlıyoruz:

"Musa, Firavun'a dedi ki: 'Sen de bilmektesin ki bunları apaçık birer mucize olarak indiren sadece göklerin ve yerin Rabb'idir'" (İsrâ 17/102).

Firavun, bu azgınlığına ilave olarak, kendisine yüksek bir kule yapılmasını emrederek şöyle dedi: *"Ey Hâmân! Benim için tuğla ocağını tutuştur;* orada benim için tuğla imal et." Tuğlayı ilk imal eden Firavun'du; onun için veziri Hâmân'a bu şekilde tuğla yapımını tarif etti.

---

183 bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/342 (Beyrut 2006).

"Sonra benim için yüksek bir kule yap; belki Musa'nın ilâhına çıkar bakarım!" Cahil adam, kendisinin bir mekânda bulunduğu gibi, yüce ilâhın da bir mekânda olduğunu zannetti.

Firavun sözünü şöyle tamamladı: *"Ama ben Musa'nın,* kendisinin tek bir ilâhı olduğu ve onu bize peygamber olarak gönderdiği konusunda *yalancılardan olduğunu düşünüyorum."*

Bunlar, o bedbaht adamın birbiriyle çelişen sözleridir. Şöyle ki: Firavun önce, kavmine, "Ben sizin için benden başka bir ilâh bilmiyorum" dedi, sonra Hâmân'a, "Bana bir kule yap" diyerek ihtiyacını dile getirdi, ayrıca Hz. Musa'nın bir ilâhı olduğunu belirtti. Peşinden, Hz. Musa'nın yalancı olduğunu tahmin ettiğini söyledi. Bütün bunlar, bir çelişki olup ilâhın söyleyeceği şeyler değildir. Sanki o, Hz. Musa'nın asâsından kurtulduğunda, kafayı iyice karıştırdı ve Hâmân'a, "Benim için yüksek *bir kule yap; belki Musa'nın ilâhına çıkar bakarım!"* dedi.[184]

Rivayet edildiğine göre Firavun, veziri Hâmân'a, yüksekçe bir kule yapmasını emredince Hâmân, bina yapımında çalışacak 50.000 tane bina ustası topladı. Diğer yardımcı elamanlar ve ücretli işçiler bunun haricindedir. Hep beraber kuleyi yaptılar ve onu öyle yükselttiler ki Allah Teâlâ'nın gökleri ve yeri yarattığı günden bu yana yapılan hiçbir bina onun yüksekliğine ulaşamaz. Yüce Allah, kule ile onları fitneye düşürmek istedi. Firavun ve kavmi, kulenin üstüne çıktılar ve oradan göğe doğru ok attılar. Attıkları oklar, kanlı bir şekilde geri düştü. Bunu gören Firavun, "Göğün ilâhını öldürdük!" dedi.[185] Bunun üzerine Cibrîl [aleyhisselâm], kanadıyla kuleye bir kere çarptı; kule üç parçaya bölündü. Bir parçası Firavun'un askerlerinin üzerine düştü, 1 milyon adam öldü. Bir parçası denize, diğer parçası da batı tarafına düştü. Onu yapanların hiçbiri hayatta kalmadı, hepsi helâk oldu."[186]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O ve askerleri yeryüzünde,* Hz. Musa'nın memleketinde *haksız yere büyüklük tasladılar."* Hiç hakları

---

184 Açıklama için bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/343

185 bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/416.

186 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/530540; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 3/446 (Beyrut 2002); Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 13/265.

olmadığı halde, boş yere büyüklendiler. Halbuki haklı olarak büyüklenecek olan sadece Allah Teâlâ'dır; O, nihayetsiz derecede yüce ve uludur. Cenâb-ı Hak, bir kudsî hadiste şöyle buyurmuştur:

"Ululuk benim elbisemdir; azamet benim örtümdür. Kim onlardan birinde benimle çekişmeye girerse onun boynunu kırar helâk ederim."[187] Bir rivayette, hadis, "Onu ateşe atarım" şeklinde bitmektedir. Allah Teâlâ'nın dışında, büyüklenen herkes, haksız yere büyüklenmiş olur.

Âyet şöyle bitiyor: "*Ve onlar gerçekten,* öldükten sonra diriltilerek *bize döndürülmeyeceklerini sandılar.*" En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

36-39. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bütün ruhlar, izzet ve ululuk âleminden ortaya çıkmıştır. O, ceberût âlemidir. Ruh, maddi âleme inip kullukla ve Cenâb-ı Hakk'ın celâl tecellilerine (sıkıntı ve musibetlere) boyun eğmekle mükellef yapılınca bu ona ağır geldi; ruh, tevazu ve zilletten nefret etti, aslına ulaşmaya can attı. Çünkü o, izzet âlemindendir. Bunun üzerine Allah Teâlâ, ruhu, içinde saadet olan zillet, tevazu ve Hakk'a boyun eğmeye sevkedecek ve sonuçta onu Hakk'a ulaştıracak peygamberleri ve terbiye şeyhlerini gönderdi.

Kimin hakkında ezelde şekavet (bedbahtlık) takdir edilmişse o kimse buna yanaşmadı ve, "Bu terbiye ve hakka vuslat işi, sadece uydurulmuş bir sihirdir, biz önceki baba ve atalarımızda böyle bir şey işitmedik" diyerek kibirlendi, haddi aştı ve bu hal içinde ölüm denizine daldı. Kimin hakkında ezelde saadet (cennetlik olma) hükmü verilmişse o, kendisini Hakk'a davet eden terbiyeciye karşı tevazu gösterdi, Mevlâ'sının azameti karşısında nefsini zelil etti ve böylece Cenâb-ı Hakk'ın cemalini seyredeceği ilâhî huzurda ebedî bir izzete ulaştı.

Bunun için şöyle denmiştir: Nefsin öyle bir özelliği vardır ki o, sadece Firavun'da ortaya çıkmıştır. Bu özellik Firavun, "Ben sizin en büyük rabbinizim" dediğinde ortaya çıktı. Nefsin bu özelliği, onun asıl yaratılış ve ortaya çıkış kaynağından ileri gelmektedir; çünkü o,

187 Ebû Davud, Libas, nr. 4090; İbn Mâce, Zühd, nr. 4174.

ceberût âleminden (Cenâb-ı Hakk'ın zatına has tecellilerinden) ortaya çıkmıştır. Cenâb-ı Hak, *"Ona (insana) ruhumdan üfürdüm"* (Sâd 38/72) buyurmuştur. Fakat ruhun yücelik âlemine yükselmesi için ona sadece kulluk, zillet ve iftikâr (her durumda Rabb'ine muhtaç olduğunu bilme) kapısı açıldı. Bu konuda bir şair şöyle demiştir:

"İzzet kazanman için, sevdiğine nefsini zelil et; nice izzetler vardır ki kişi ona sadece zilletle ulaşır. Sevdiğin şey aziz olur, sen de onun için nefsini zelil etmezsen, vuslata selâm söyle! (Bu halde vuslat bekleme!)."

Sevgili, kendisini sevenden sadece edep bekler. O da nefsini onun için zelil etmek ve kendisine boyun eğmektir. Bu konuda hikmet sahibi biri şöyle demiştir:

"Kulun edebi, nefsini zelil etmektir. Kul hiçbir zaman edebi terkedemez. Kulun zillet hali kemale erince, ilâhî sevgiye ve yakınlığa erer."

Yüce Allah'a Karşı Gelmenin Sonu

Cenâb-ı Hak sonra, yüce zatına karşı kibirlenip itaate yanaşmayanların karşılaşacağı azaptan bahsederek şöyle buyurdu:

فَأَخَذْنَاهُ وَجُنُودَهُ فَنَبَذْنَاهُمْ فِي الْيَمِّ فَانْظُرْ كَيْفَ
كَانَ عَاقِبَةُ الظَّالِمِينَ ﴿٤٠﴾ وَجَعَلْنَاهُمْ أَئِمَّةً يَدْعُونَ إِلَى
النَّارِ وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ لَا يُنْصَرُونَ ﴿٤١﴾ وَأَتْبَعْنَاهُمْ فِي
هَذِهِ الدُّنْيَا لَعْنَةً وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ هُمْ مِنَ الْمَقْبُوحِينَ ﴿٤٢﴾

40. ***Biz de onu ve askerlerini yakalayıp denize attık. Zalimlerin sonunun nasıl olduğuna bir bak!***

41. ***Biz onları, ateşe çağıran önderler yaptık. Kıyamet günü de kendilerine yardım edilmez.***

42. *Bu dünyada peşlerine bir lânet taktık (arkalarından hep lânet okunur); onlar kıyamet gününde de iğrenç kimseler olacaklar.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Biz de Firavun'u ve askerlerini yakalayıp kızıl denize attık."* Bu durum defalarca açıklandı. Bu ifadede, onları yakalamanın büyüklüğüne ve şiddetine bir delil vardır. Allah Teâlâ, Firavun ve kavmi kalabalık bir topluluk iken, oların hallerini küçültmek ve sayılarını az göstermek için, hepsinin birden denize atılmasını, bir kimsenin çakıl taşlarını eline alarak denize fırlatmasına benzetti.

Âyet şöyle bitiyor: "Ey Muhammed, *zalimlerin sonunun nasıl olduğuna bir bak!"* Bak ve onların başına gelen azabın bir benzerinin senin kavminin başına da gelmesinden kendilerini sakındır. Gerçekten onlar da hakkı inkâr edip şirke düşerek zalimlerden olmuşlardır. Bir de şunu yakînen bil: Hz. Musa Firavun'a galip geldiği gibi sen de onlara galip geleceksin.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Biz onları, ateşe çağıran önderler yaptık."* Yani onları, inkâr ve isyanlar gibi cehennemliklerin ameline çağıran öncüler yaptık.

İbn Atâ[188] demiştir ki: "Onların sırlarından ilâhî yardım ve hakikat nurları çekilip alındı; onlar nefislerinin karanlıkları içinde kaldılar; bundan sonra doğru yolu gösteremezler."[189]

Âyette, kulların fiillerini Allah'ın yarattığına dair bir delil vardır.

Âyet şöyle bitiyor: *"Kıyamet günü de kendilerine yardım edilmez."* Bugün dünyada, kendilerinden zulmü gidermek için birbirleriyle yardımlaştıkları gibi, ahirette azabı gidermede onlara yardım edilmez.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Bu dünyada peşlerine bir lânet taktık."* Onları sürekli ilâhî rahmetten kovulmuş ve uzaklık içinde kalmış bir halde tuttuk.

---

188 İbn Atâ, ilk dönemin sûfilerinden olup yukarıda tanıtıldı.

189 Sülemî, *Hakâiku't-Tefsir*, 2/106; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/343.

Âyete şu mana da verilmiştir: Onlardan sonra insanlara kendilerine hep lânet okuttuk.

Âyet şöyle bitiyor: *"Onlar kıyamet gününde de iğrenç kimseler olacaklar."* Onlar, ilâhî rahmetten uzaklaştırılıp azaba uğratılmış kimseler olacaklar. Yahut onlar, yüzleri simsiyah, gözleri dışarı fırlamış, çirkin bir vaziyette helâk olan kimselerdir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

40-42. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kulluk diyarı olan dünyada kibirlenip sonu, zillet ve aşağılık duruma düşmektir. Orada, Allah için tevazu gösterenin ve nefsini zelil edenin sonu ise izzet ve güven içinde olmaktır. Kötülük ve ayıp işlerde öncülük yapan kimsenin âkıbeti, ilâhî rahmetten uzaklık ve perdelenmedir. Güzel hasletlerde ve gayba ait hakikatlerin keşfinde önderlik yapan kimselerin âkıbeti ise izzet ve Allah'a yakınlıktır.

İmam Kuşeyrî, *"Biz onları, ateşe çağıran önderler yaptık"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Onlar, dünyada Allah'ın marifetinden uzaklaştırılmıştı, ahirette de Allah'ın mağfiretinden uzaklaştırılırlar. Böylece onlar, bir tarttan diğer tarda, haktan ayrılıktan uzaklığa, firaktan ateşte yanmaya döndüler."[190]

Hz. Musa'ya Verilen Nurlu Kitap

Cenâb-ı Hak, zalimleri ve inatçıları suda boğup helâk ettikten sonra, ilâhî yardımı ve dostluğu hak edenlere hidayet rehberi olan kitabı indirdi. Bu konuda âyette şöyle buyurdu:

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ مِنْ بَعْدِ مَٓا اَهْلَكْنَا الْقُرُونَ
الْاُولٰى بَصَٓائِرَ لِلنَّاسِ وَهُدًى وَرَحْمَةً لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٤٣﴾

43. ***Andolsun biz, ilk nesilleri yok ettikten sonra Musa'ya, düşünüp ibret alsınlar diye, insanların kalp gözünü açan deliller ve bir hidayet rehberi, bir rahmet olarak kitabı (Tevrat'ı) verdik.***

190 bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/72.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Andolsun biz, ilk nesilleri yok ettikten sonra Musa'ya, düşünüp ibret alsınlar diye, insanların kalp gözünü açan delliller ve bir hidayet rehberi, bir rahmet olarak kitabı Tevrat'ı verdik."*

İlk nesiller, Hz. Nuh, Hûd, Salih ve Lût'un [aleyhimüsselâm] kavimleridir.

Hz. Musa'ya indirilen kitabın özelliği, insanların kalp gözlerini açacak nurlara sahip olmasıdır. İnsanlar, o nurlarla hakikatleri görürler, doğru ile yanlışı ayırt ederler.

Basiret, kalbin gözüdür; kalp onunla hakkı görür, doğruya ve saadete ulaşır. Basar ise baş gözü olup insan onunla maddi şeyleri görür.

Âyetin manası şudur: Biz Musa'ya, hakikati görmeyen, doğruyu yanlıştan ayırıp tanımayan kör kalpler için nur olacak, onları aydınlatacak Tevrat'ı verdik. O aynı zamanda kendileri için bir hidayet rehberi olup onları ilâhî hükümlere sevketmektedir. Çünkü onlar, sapkınlık içinde çakılıp kalmışlardı. O kitap ayrıca, kendisine tâbi olanlar için bir rahmettir. Zira onlar, onunla amel ettiklerinde, kendilerini ilâhî rahmete ulaştıran hallere ulaşırlar. Bu kitap onlara, düşünüp öğüt almaları için verildi. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

43. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Evler, yabancılardan ve rezil kimselerden arınınca, içindeki hayat hoş olur. Sevgililerin en hoş hayatı, kendilerini takip eden ve kınayan kimselerin uzakta olduğu hayattır. Allah Teâlâ, Firavun ve ordusunu helâk edip İsrâiloğulları'nı onların yurduna vâris yaptığında, bütün memleketten düşmanın izlerini silip temizlediğinde yaşantıları hoş oldu, saadetleri ortaya çıktı, dini güzelce yaşama imkânı buldular. Kıyamete kadar, Allah'a yönelen kimseler de aynı şekildedir.

Hz. Resûlullah'ın Peygamberliğinin Delilleri

Cenâb-ı Hak, Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] kıssasından bahsettikten sonra, verdikleri zorlu mücadelede ortak yönleri olduğu için, Hz. Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] peygamberliğinin delillerinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَمَا كُنْتَ بِجَانِبِ الْغَرْبِيِّ اِذْ قَضَيْنَٓا اِلٰى مُوسَى الْاَمْرَ وَمَا كُنْتَ
مِنَ الشَّاهِدٖينَۙ ﴿٤٤﴾ وَلٰكِنَّٓا اَنْشَاْنَا قُرُونًا فَتَطَاوَلَ عَلَيْهِمُ الْعُمُرُۚ
وَمَا كُنْتَ ثَاوِيًا فٖٓي اَهْلِ مَدْيَنَ تَتْلُوا عَلَيْهِمْ اٰيَاتِنَاۙ وَلٰكِنَّا كُنَّا
مُرْسِلٖينَ ﴿٤٥﴾ وَمَا كُنْتَ بِجَانِبِ الطُّورِ اِذْ نَادَيْنَا وَلٰكِنْ رَحْمَةً مِنْ
رَبِّكَ لِتُنْذِرَ قَوْمًا مَٓا اَتٰيهُمْ مِنْ نَذٖيرٍ مِنْ قَبْلِكَ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٤٦﴾

44. ***Ey Muhammed! Musa'ya emrimizi vahyettiğimiz zaman sen*** *(Tûr'un)* ***batı tarafında değildin. Sen*** *(o devirde olup bitenlere)* ***şahit de değildin.***

45. ***Fakat biz*** *(Musa'dan sonra)* ***birçok nesil meydana getirdik. Üzerlerinden uzun zamanlar geçti. Sen Medyen insanları arasında kalıp âyetlerimizi onlardan okuyarak öğrenmiş de değildin. Fakat*** *(sana bunları bildiren vahyi)* ***gönderen biziz.***

46. ***Yine biz*** *(Musa'ya)* ***seslendiğimiz zaman sen Tûr'un yan tarafında da değildin. Fakat Rabb'inden bir rahmet olarak, senden önce kendilerine hiçbir uyarıcı gelmeyen bir kavmi, düşünüp öğüt alsınlar diye uyarman için sana bunları bildiriyoruz.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey Muhammed! Musa'ya emrimizi vahyettiğimiz zaman sen,* Tûr'un *batı tarafında değildin."* Tûr'un batı tarafı,

Allah Teâlâ'nın kendisinde Hz. Musa ile konuştuğu yerdir. Orası, Hz. Musa için sağ taraftır.

Süheylî[191] demiştir ki: "Sen, Şam'da bulunuyorken kıbleye döndüğünde, Tûr dağı batıda sağ tarafına düşer. Allah Teâlâ, diğer sûrelerde Hz. Musa'nın kıssasını anlatırken, *'Tûr'un sağ tarafında'* (bk. Meryem 19/52; Tâhâ 20/80) buyurarak, içinde Hz. Musa ile konuşmasından dolayı onu bereket ve hayır manası bulunan bir vasıfla tanımlamıştır. Bu âyette, Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] o cihette bulunmadığını bildirirken de, *'Musa'ya emrimizi vahyettiğimiz zaman sen Tûr'un batı tarafında değildin'* buyurmuştur. Halbuki Tûr'un batı tarafı, Hz. Musa'ya göre sağıdır. Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] orada bulunmadığı belirtilirken, 'Sen Tûr'un sağında değildin' denmedi. Bu şekilde insanlar, Resûl-i Ekrem'den [sallallahu aleyhi vesellem] hayır ve bereketin giderildiği düşüncesine düşmekten korunmuştur. Nasıl böyle olmasın ki, Hz. Âdem [aleyhisselâm] su ile çamur arasında bulunuyorken (bedeni yeni yaratılıyorken) Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] melekût âleminde peygamber olarak ilan edildiği için, hayır ve bereket sıfatı kendisinden hiç ayrılmadı. Burada çok ince bir belâgat sanatı vardır."

Mana şudur: Resûlüm, biz Musa'ya emrimizi vahyettiğimizde, onunla konuştuğumuzda, kendisini özel konuşma için zatımıza yaklaştırdığımızda ve ona peygamber olarak Firavun'a gitmesini vahyettiğimizde sen o mekânda bulunmuyordun. Sen bütün bunları görenler arasında değildin ki bunları işitip görerek haber verseydin. Fakat biz, senin onlardan bir haberin yokken, bu haberleri sana vahiy yoluyla bildirdik.

Âyetin kastı şudur: Senin onları bildirmen, sadece vahiy yoluyla bilinecek gayba dair haberleri bildirmeye girer ki onun yolu da sadece vahiydir. Bu durumu hatırlatmak için şöyle buyruldu:

191 Süheylî, Ebü'l-Kasım (Ebû Zeyd, Ebü'l-Hasan) Abdurrahman b. Abdullah el-Has'amî el-Mâlekî ed-Darîr (v. 581/1185), lugat, hadis ve siyer âlimidir. Tarihçi, hafız ve ediptir. Daha çok, İbn Hişâm'ın *Sîretü'n-Nebeviyye* isimli meşhur kitabını şerhettiği *er-Ravzü'l-Ünüf* isimli eseriyle tanınır (bk. Ziriklî, *el-A'lâm*, 3/313 [Beyrut 1992]; Süheylî, *er-Ravzü'l-Ünüf*, 1/25-29, İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, 3/143 [Beyrut 1970]; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, 5/147 [Beyrut, ts.]).

"Fakat biz Musa'dan sonra birçok nesil meydana getirdik. Onların üzerlerinden uzun zamanlar geçti." Yani onların ömrü uzadı; peygamber göndermeye ara verildi, haberler kesildi, ilimler unutuldu; onların çoğunda tahrif meydana geldi. Bunun üzerine o haberleri yeniden doğru bir şekilde bildirmek ve onlarda meydana gelen tahrifi açıklamak üzere seni gönderdik; sana peygamberlere ait kıssaların bilgisini verdik ve seni Hz. Musa'nın kıssasına tamamen vâkıf kıldık.

Cenâb-ı Hak, sanki şöyle diyor: Sen, Musa'ya ve onun başına gelenlere şahit değildin; fakat biz sana onun haberlerini vahyettik, sen de unutulduktan sonra onları insanlara bildirdin.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Sen Medyen halkı içinde* yani Hz. Şuayb ve ona inananlar *arasında kalıp âyetlerimizi onlardan okuyarak öğrenmiş de değildin."* Onlardan öğrenmek için kendilerine âyetleri okumuş değildin.

Âyete şu mana da verilmiştir: Sen onlara peygamber olarak gönderilip bunlara okuduğun gibi onlara vahyimizi okumuş da değildin. Allah Teâlâ bununla, içinde Hz. Şuayb'ın ve kavminin dile getirildiği âyetleri kastediyor.

Âyet şöyle bitiyor: *"Fakat* bunları sana *gönderen biziz."* O haberleri sana biz haber verdik, onları sana biz öğrettik; sen de bu haberleri onlara bildirdin.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Yine biz* Musa'ya, 'Kitabı kuvvet al, (kendisiyle amel et ve hükmünü uygula)' diye *seslendiğimiz zaman* yahut buluşma günlerinde kendisiyle özel olarak konuştuğumuzda *sen Tûr'un yan tarafında da değildin. Fakat Rabb'inden bir rahmet olarak, senden önce kendilerine hiçbir uyarıcı* gelmeyen cahil *bir kavmi, düşünüp öğüt alsınlar diye uyarman için* bu haberleri sana öğrettik ve seni kendilerine peygamber olarak gönderdik."

Araplar'a hiçbir uyarıcı peygamberin gelmediği fetret dönemi, Hz. İsa [aleyhisselâm] ile Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] arasındaki dönemdir. Bu dönem 550 senedir.

Yahut bu dönem, Hz. İsmail [aleyhisselâm] ile Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] arasındaki dönemdir. Bunu şu görüşe göre söyleye-

biliriz: Hz. Musa ile Hz. İsa'nın davetleri Araplar'a değil, sadece İsrâiloğulları'na ve onların etrafındaki kimselere idi.

Âyet şöyle bitiyor: "*Belki* kendilerine gönderildiğin bu kimseler, davetinden *öğüt alırlar ve* içinde bulundukları sapkın hali *düşünürler*, ondan kendilerini çekip hakka dönerler."

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

44-46. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bu âyetlerin amacı, Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] peygamberliğini ve ona has marifeti hakikatiyle ortaya koymaktır. Bu marifet, Allah Teâlâ'nın marifetine yükselmede bir merdiven ve mi'racdır. Şüphesiz, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], yüce Allah'a ulaşmada en büyük vasıtadır. Onu kendisine has marifetle tanıdığın zaman, Allah Teâlâ'yı tanırsın. Böylece onun aracılığı ile (sana lazım olan) bütün rabbânî ilimlere ulaşırsın. Bu ilimlerin bir kısmına delil yoluyla, bir kısmına müşahede yoluyla ulaşılır. Bu ilimlerden biri de kulu ilâhî rızaya ve hoşnutluğa ulaştıran muamele ilmidir. Aslında Hz. Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] peygamberliğini tanımak, bir delil istemeyecek kadar açık ve ortadadır. Allah Teâlâ şu sözün sahibine rahmet etsin; bak ne güzel demiş:

"Eğer onun hakkında apaçık deliller olmasaydı, kendisinin görünüşü, sana, onun hak peygamber olduğunu bildirdi."

A'râf sûresinin 156-157. âyetlerinin tefsirinde Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] yüceliği, kendisinin ve ümmetinin şerefi, zuhur etmeden önceki hali dile getirildi. Burada, *"Biz Musa'ya seslendiğimiz zaman sen Tûr'un yan tarafında da değildin"* âyetinde de Allah Resûlü'nün şerefine bir işaret vardır. Âyetin bir manası şudur: Biz Musa'ya, senin hakkında seslediğimiz ve senin peygamberliğini haber verdiğimizde, sen Tûr'un yan tarafında değildin.

Ebû Hüreyre'den [radıyallahu anh] şöyle rivayet edilmiştir: "O gün (Hz. Musa Tûr dağında iken) gökten şöyle seslenildi: "Ey ümmet-i Mu-

hammed! Sizler bana dua etmeden, istediğinizi kabul ettim; benden istemeden önce sizi bağışladım."[192] O zaman Hz. Musa [aleyhisselâm],

"Allahım, beni de ümmet-i Muhammed'den yap" dedi.[193]

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Âyetin bir manası şudur: Resûlüm, sen, Tûr'da hazır değildin ki bunları görüp de bilesin. Sen onları sadece bizim sana anlatmamızla ve seni bundan haberdar etmemizle bildin.

'Biz Musa'ya seslendiğimiz zaman sen Tûr'un yan tarafında değildin' âyetinin manası hakkında şöyle denilmiştir: Resûlüm, biz Musa'ya seslendiğimizde, ona hitap ettiğimizde, kendisiyle senin ve ümmetin hakkında konuştuğumuzda, onun ümmeti için istediklerini, senin ümmetin için verdiğimizde sen orada değildin. Benim sizin için olmam, sizin kendiniz için olmanızdan daha hayırlıdır."[194]

Sizin o anda olmayışınızın sizin için hiçbir zararı olmadı (Ben sizi Hz. Musa'ya övdüm). Bu konuda şu manadaki beyti okurlar:

"Ben yanında olmadığım zaman, benim senin hakkını savunduğum gibi sen de benim hakkımı savun."

Şöyle denilmiştir: Allah Teâlâ, Hz. Musa'ya hitap buyurup kendisiyle konuşunca, Hz. Musa Allah Teâlâ'ya,

"Yâ Rabbi, Tevrat'ta vasıfları dile getirilen şöyle şöyle bir ümmet gördüm; onlar kimdir?" diye sordu; Allah Teâlâ,

"Onlar, Muhammed'in ümmetidir" buyurdu ve Hz. Musa'ya onların pek çok vasfından bahsetti. Bunun üzerine Hz. Musa, onlara kavuşmayı ve kendilerini görmeyi arzuladı; Allah Teâlâ,

"Bugün onların bedenen hazır olma vakti değildir; eğer istersen sana onların sözlerini işittireyim" buyurdu. Hz. Musa bunu istedi, Allah Teâlâ,

---

192 bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 20/100-101 (Beyrut 1995); Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/541; Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, 1/381 (Beyrut 2002); Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 3/448 (Beyrut 2002); Hâkim, *Müstedrek*, 2/408; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/418.

193 bk. Süyûtî, *el-Hasâisü'l-Kübrâ*, 1/21 (Beyrut 2003).

194 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/73.

"Ey ümmet-i Muhammed!" diye seslendi; bütün ümmet, babalarının sulbünden cevap verdi, Hz. Musa, onların sözünü işitti.[195] Allah Teâlâ, onları bu halde bırakmadı; tam aksine onların faziletini artırdı. Şüphesiz, bir zengin, bir fakiri çağırdığında fakir kendisine icabet edince, ona hiçbir ihsanda bulunmadan bırakmaz."[196]

İbn Cerîr-i Taberî demiştir ki: ""*Biz Musa'ya seslendiğimiz zaman sen Tûr'un yan tarafında değildin*" âyetinde nidâ edilen şey, şu âyette bahsedilen şeylerdir:

"*Rahmetim her şeyi kuşatmıştır. Ben onu, Allah'a karşı gelmekten sakınan, zekâtı veren ve âyetlerimize iman eden kimselere yazacağım ...*" (A'râf 7/156).[197] En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Peygamber Göndermenin Hikmeti

Cenâb-ı Hak sonra, peygamber göndermesinin hikmetinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَلَوْلَٓا اَنْ تُص۪يبَهُمْ مُص۪يبَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ اَيْد۪يهِمْ فَيَقُولُوا رَبَّنَا لَوْلَٓا اَرْسَلْتَ
اِلَيْنَا رَسُولًا فَنَتَّبِعَ اٰيَاتِكَ وَنَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِن۪ينَ ﴿٤٧﴾ فَلَمَّا جَٓاءَهُمُ الْحَقُّ
مِنْ عِنْدِنَا قَالُوا لَوْلَٓا اُو۫تِيَ مِثْلَ مَٓا اُو۫تِيَ مُوسٰىۜ اَوَلَمْ يَكْفُرُوا بِمَٓا اُو۫تِيَ
مُوسٰى مِنْ قَبْلُۚ قَالُوا سِحْرَانِ تَظَاهَرَا وَقَالُٓوا اِنَّا بِكُلٍّ كَافِرُونَ ﴿٤٨﴾ قُلْ
فَأْتُوا بِكِتَابٍ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ هُوَ اَهْدٰى مِنْهُمَٓا اَتَّبِعْهُ اِنْ كُنْتُمْ صَادِق۪ينَ
﴿٤٩﴾ فَاِنْ لَمْ يَسْتَج۪يبُوا لَكَ فَاعْلَمْ اَنَّمَا يَتَّبِعُونَ اَهْوَٓاءَهُمْۜ وَمَنْ اَضَلُّ مِمَّنِ
اتَّبَعَ هَوٰيهُ بِغَيْرِ هُدًى مِنَ اللّٰهِۜ اِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِم۪ينَ ﴿٥٠﴾

195 Aynı konuda değişik rivayetler için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/418-419; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/541; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 3/448.

196 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/73.

197 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 20/100.

47. *Eğer insanlar, elleriyle yaptıkları işler yüzünden başlarına bir musibet geldiğinde, "Ey Rabbimiz! Bize bir peygamber gönderseydin de âyetlerine uysaydık ve müminlerden olsaydık" diyecek olmasalardı seni peygamber olarak göndermezdik.*

48. *Onlara katımızdan hak gelince, "Musa'ya verilen mucizelerin benzeri buna da verilseydi ya" dediler. Onlar daha önce Musa'ya verilen mucizeleri inkâr etmemişler miydi? Hatta onlar, "Bunlar birbirlerini destekleyen iki sihirbazdır; biz hepsini inkâr ediyoruz" dediler.*

49. *De ki: "Eğer iddianızda doğru söylüyorsanız, bu iki kitaptan daha doğru olup Allah katından gelmiş başka bir kitap getirin de ben ona uyayım."*

50. *Eğer (bu konuda) sana cevap veremezlerse bil ki onlar sadece kendi nefislerinin arzularına uymaktadırlar. Allah'tan bir delil olmaksızın kendi hevâ ve hevesine uyandan daha sapkın kim vardır? Şüphesiz, Allah, zalimler topluluğunu doğruya iletmez.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Eğer insanlar, elleriyle yaptıkları* inkâr ve isyan türü *işler yüzünden* dünyada ve ahirette başlarına bir musibet yani bir azap *geldiğinde, 'Ey Rabbimiz! Bize,* bizleri uyaran *bir peygamber gönderseydin de âyetlerine uysaydık ve mümin olsaydık' diyecek olmasalardı seni peygamber olarak göndermezdik."*

Amellerin çoğunluğu elle yapıldığı için, bütün ameller ele ait gösterildi; halbuki insanın amelleri içinde kalbe ait ameller de bulunmaktadır. Bu, bir durumun çoğunluğa göre söylenmesi kaidesine göre olmuştur.

Mana şudur: Eğer insanların bu şekilde bize delil getirmeleri olmasaydı, seni peygamber olarak göndermezdik. Buna göre, peygamber gönderilmesinin sebebi, insanların, "Bize bir peygamber gönderseydin de âyetlerine uysaydık ve mümin olsaydık" sözünü söyleme ve kendilerini mazur gösterme ihtimalini ortadan kaldırmaktır.

Onların başına gelen azap, bu sözü söylemeye sebep olunca, sanki bu azap peygamber göndermenin sebebi oldu.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlara katımızdan hak* yani mucize Kur'an veya Allah'ın resûlü *gelince,* Mekke kâfirleri inatçı bir tavırla, *'Musa'ya verilen mucizelerin benzeri buna da verilseydi ya' dediler."* Yani Musa'ya verilen beyaz el, asâ ve toptan inen kitap gibi mucizeler buna da verilseydi ya!

Allah Teâlâ, onları kınamak için buyurdu ki: *"Onlar daha önce Musa'ya verilen mucizeleri inkâr etmemişler miydi?* Yani onlarla aynı cins olan kimselerin çocukları, onlarla aynı mezhepte (görüş ve yolda) olanlar, onlar gibi inatçı kimseler yani Hz. Musa [aleyhisselâm] zamanındaki kâfirler ona verilen mucizeleri inkâr *etmemişler miydi?* Onlar, Kur'an'dan önce Hz. Musa'ya verilen şeyleri inkâr ettiler. Hatta Hz. Musa ve Hz. Harun hakkında, *'Bu ikisi birbirlerini destekleyen,* birbirine yardım eden *iki sihirbazdır'* dediler." Yahut onlar, Hz. Musa [aleyhisselâm] ve Hz. Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] hakkında, onlar bu mucizeleri gösterdiklerinden ve ikisine verilen kitabın birbirine uyumundan dolayı böyle söylediler.

Hz. Musa'yı [aleyhisselâm] ve Hz. Muhammed'i [sallallahu aleyhi vesellem] inkâr edenler, onların yaptıklarını "sihir" diye tanımladılar ve *"Biz hepsini,* onların her birini *inkâr ediyoruz, dediler."*

Şöyle denilmiştir: Mekkeliler, Hz. Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] ve Kur'an'ı inkâr ettikleri zaman, Hz. Musa'yı ve Tevrat'ı da inkâr ettiler. Hz. Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] ve Hz. Musa [aleyhisselâm] hakkında, "Bu ikisi, birbirini destekleyen iki sihirbazdır" dediler. Yahut onlar, Tevrat ve Kur'an hakkında, "Bu ikisi, birbirini destekleyen iki sihirdir" dediler. Böyle söyleme sebepleri de şudur:

Mekkeliler, yahudilerin ileri gelen âlimlerine bir heyet göndererek Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] durumu sordular. Onlar da kitaplarında Hz. Muhammed'den [sallallahu aleyhi vesellem] bahsedildiğini söylediler. Heyet Kureyş'e dönüp yahudilerin söylediklerini kendilerine haber verince, onlar, "Bunlar birbirini destekleyen iki sihirbazdır; biz hepsini inkâr ediyoruz" dediler.[198]

198 bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 3/346. Daha kısa bir rivayet için bk Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl,* 6/216 (Riyad 1993).

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlara de ki: Eğer,* o ikisinin sihirbaz olduğu iddianızda *doğru söylüyorsanız, bu iki kitaptan,* Musa'ya indirilen Tevrat'la ve bana indirilen Kur'an'dan *daha doğru olup Allah katından gelmiş başka bir kitap getirin de ben ona uyayım."*

"Eğer, senin daha doğru bir kitap getirme davetine *karşılık veremezlerse bil ki onlar sadece kendi nefislerinin* bozuk *arzularına uymaktadırlar;* onların hevâlarına uymaktan başka bir delili yoktur. *Allah'tan bir delil olmaksızın kendi hevâ ve hevesine uyandan daha sapkın kim vardır?"* Yani dinde, doğru yoldan ayrılıp hevâsına uyan kimseden daha sapkın kimse yoktur. Diğer bir ifadeyle, Allah'tan gelen dinden ayrılıp kendi hevâsına uyan kimseden daha sapkın kimse yoktur.

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz Allah,* hevâsına uyup taklide çakılıp kalarak nefsine zulmeden *zalimler topluluğunu doğruya iletmez,* onları doğruya ulaşmada muvaffak etmez." Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

47-50. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Eğer kıyamet günü insanların, ayıplı hallerinin ve noksanlıklarının kötü sonucu başlarına gelince Allah'a karşı gerekçe ileri sürmeleri olmasaydı, Allah Teâlâ hiçbir zamanda bir uyarıcı ve manevi hastalıkları tedavi eden bir tabip göndermezdi. Böyle bir zat ortaya çıkıp insanları terbiyeye yönelince, insanlar, "Daha önce falan ve filana verildiği gibi ona da kerametler verilseydi ya" derler. Onlara denir ki: Gerçekten sizden önceki velilerin kerametleri vardı; fakat onların zamanındaki insanlar onları yalanladılar; kendilerini inkâr ettiler, onların sihirbaz oldukları, bid'at çıkarttıkları ve başka iddialarla onlara iftira attılar. Onlardan uzaklaşıp nefislerinin hevâsıyla kaldılar. Kendisini Allah'ın huzuruna ulaştıran kâmil mürşidi bırakıp nefsinin hevâsına uyan kimseden daha sapkın kim vardır? Allah, isyan ile nefsine zulmeden kimseleri özel marifetine ulaştırmaz.

Kur'an Âyetlerinin Ayrı Ayrı İndirilmesinin Hikmeti

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Musa'ya Tevrat'ın toptan indirilmesini kastederek, *"Musa'ya verilenin benzeri buna da verilseydi ya"* diyenlere bir cevap olarak, Kur'an âyetlerinin ayrı zamanlarda indirilmesinin hikmetinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَلَقَدْ وَصَّلْنَا لَهُمُ الْقَوْلَ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٥١﴾

51. ***Andolsun biz, düşünüp öğüt alsınlar diye sözümüzü,*** *(Kur'an âyetlerini)* ***onlara birbiri ardına getirdik.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Andolsun biz, düşünüp öğüt alsınlar diye sözümüzü, Kur'an âyetlerini* onlara yani Kureyş ve diğerlerine *birbiri ardına getirdik.* Yani öğüt, sakındırma ve İslâm'a davet hakkındaki âyetleri peş peşe indirdik. Bu açıklamayı İbn Atıyye yapmıştır.[199]

Lugat âlimi İbn Arafe demiştir ki: "Âyetin manası şudur: Biz Kur'an âyetlerini birbiriyle bağlantılı olarak ayrı zamanlarda, parça parça indirdik; bunu onu daha güzel anlayıp ezberlesinler diye yaptık."

Kur'an'ın indirilişi de böyle olmuştur. Bu, onun âyetlerini düşünüp öğüt almada daha etkilidir. Bunun için Allah Teâlâ âyetin sonunda, *"Düşünüp öğüt alsınlar diye böyle yaptık"* buyurmuştur. Yani Kur'an onlara, müjde, tehdit, kıssa, ibret ve öğüt içeren âyetleriyle peş peşe, ardarda geldi. Bunun amacı, ondan öğüt alıp felaha ermeleridir.

Âyetin "getirdik" kısmına, "tebliğ ettik" manası da verilmiştir ki ilk akla gelen mana bu olup o, kastedilen anlama daha yakındır.

Buhârî'de bu kelime, "Açıkladık ve tamamladık" şeklinde tefsir edilmiştir.[200] Abdullah b. Abbas'tan da [radıyallahu anh] bu şekilde bir açıklama rivayet edilmiştir.

---

199 İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz,* 4/291.

200 Buhârî, Tefsiru Sûre (28), 1 (nr. 4772).

Mücâhid, âyete, "Genişçe açıkladık" manasını vermiştir.

İbn Zeyd ise âyeti şöyle açıklamıştır: "Onlar için dünyanın hayrına ahiretin hayrını birleştirdik; öyle ki onlar, dünyada iken sanki ahireti görür gibi oldular."[201]

51. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Vaaz ve öğütleri, azar azar değişik günlerde yapmak, onları bir günde peş peşe serdetmekten daha etkili ve daha faydalıdır. Bir hadiste Abdullah b. Mesud [radıyallahu anh] demiştir ki:

"Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], bize usanç vermekten çekinerek vaazlarını haftanın değişik günlerinde azar azar yapıyordu."[202]

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Kur'ân-ı Hakîm'in Kıymetini Bilenler

Cenâb-ı Hak sonra, Kur'an'a iman eden ve onun kıymetini bilenlerden bahsederek şöyle buyurdu:

اَلَّذِينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِهِ هُمْ بِهِ يُؤْمِنُونَ ﴿٥٢﴾ وَاِذَا يُتْلٰى
عَلَيْهِمْ قَالُوا اٰمَنَّا بِهٖ اِنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّنَا اِنَّا كُنَّا مِنْ قَبْلِهٖ مُسْلِمِينَ ﴿٥٣﴾
اُولٰئِكَ يُؤْتَوْنَ اَجْرَهُمْ مَرَّتَيْنِ بِمَا صَبَرُوا وَيَدْرَؤُنَ بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةَ
وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ ﴿٥٤﴾ وَاِذَا سَمِعُوا اللَّغْوَ اَعْرَضُوا عَنْهُ وَقَالُوا لَنَا
اَعْمَالُنَا وَلَكُمْ اَعْمَالُكُمْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ لَا نَبْتَغِي الْجَاهِلِينَ ﴿٥٥﴾

---

201 Rivayetler için bk. Taberi, *Câmiu'l-Beyân*, 18/274-275 (Riyad 2003); Begavi, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/213 (Riyad 1993).

202 Buhârî, İlim, 11 (nr. 68); Müslim, Münâfikîn, 82.

52. ***Bu Kur'an'dan önce kendilerine kitap verdiklerimiz var ya, onlar ona da iman ederler.***

53. ***Kur'an kendilerine okunduğu zaman, "Ona inandık, şüphesiz, o Rabbimiz'den gelen haktır; esasen biz ondan önce de müslümandık" derler.***

54. ***İşte onlara, sabretmelerinden dolayı mükâfatları iki kez verilecektir. Onlar, kötülüğü iyilikle savarlar ve kendilerine rızık olarak verdiklerimizden Allah yolunda harcarlar.***

55. ***Onlar, boş sözü işittikleri vakit ondan yüz çevirirler ve, "Bizim amellerimiz bize, sizin amelleriniz de size. Size selâm olsun. Biz cahillere bulaşmak istemiyoruz" derler.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Bu Kur'an'dan önce kendilerine kitap verdiklerimiz var ya, onlar o Kur'an'a da iman ederler."*

Onlar, Ehl-i kitap'tan Kur'an'a iman edenlerdir.

Âyette bahsedilenlerin, Kur'an'a iman eden Necâşî ve kavmi olduğu da söylenmiştir.

Diğer bir görüşe göre onlar, Mekke'de Hz. Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] gelen Necran hıristiyanlarıdır. Onlar yirmi kişi olup ona iman ettiler. Müfessir İbn Atıyye demiştir ki: "Allah Teâlâ, onlarla övünerek kendilerini Kureyş'e anlattı."[203]

Âyetin manası şudur: Onlar, kendisiyle hakkı tanıdıkları sahip oldukları ilimle, Allah tarafından indirilen bu kitabın kadir ve kıymetini bilen kimselerdir. Bunun için Cenâb-ı Hak, devamındaki âyette şöyle buyurdu:

"Kur'an kendilerine okunduğu zaman, kitaplarında Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] ve ona inen kitabın özelliklerini tanıdıkları için, *'Ona inandık, şüphesiz o, Rabbimiz'den gelen haktır; esasen biz ondan* yani

203 İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz,* 4/291.

Kur'an'dan veya Hz. Muhammed'den [sallallahu aleyhi vesellem] *önce de müslümandık;* İslâm dini üzereydik, Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] iman ediyorduk' *derler."* Bu sözleriyle onlar, Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] imanlarının kendisinden önce olduğunu söylediler.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"İşte onlara, sabretmelerinden dolayı mükâfatları iki kez verilecektir."* Onlara, önce Tevrat'a sonra Kur'an'a iman etmeye sabretmeleri sebebiyle mükâfatları iki kez verilecektir.

Yahut onlara, Kur'an inmeden ve indikten sonra ona iman etmeye sabretmeleri sebebiyle mükâfatları iki kez verilecektir.

Âyete şu mana da verilmiştir: Onlara, müşriklerin ve Ehl-i kitabın eziyetlerine sabretmeleri sebebiyle mükâfatları iki kez verilecektir.

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Şu üç kimseye, mükâfatları iki kez verilir:

1. *Ehl-i kitap'tan (yahudi ve hıristiyan) olup önce kendi peygamberine sonra da Muhammed'e* [sallallahu aleyhi vesellem] *iman eden kimseye,*

2. *Köle olup Allah'ın hakkını ve efendisinin hakkını tam olarak yerine getiren kimseye,*

3. *Elindeki câriyeyi âzat edip onunla evlenen kimseye."*[204]

Âyetin devamında, onların bazı güzel vasıfları şöyle dile getiriliyor: *"Onlar, kötülüğü iyilikle savarlar."* Onlar, çirkin davranışı güzel bir davranışla, eziyeti barışla, isyanı taatle karşılar ve giderirler. *"Ve kendilerine rızık olarak verdiklerimizden Allah yolunda harcarlar;* sadaka veya zekât verirler."

"Onlar, boş, bâtıl *sözü* veya müşriklerden ayıplayıp kınama *işittikleri vakit ondan yüz çevirirler ve* şöyle derler: *"Bizim amellerimiz bize, sizin amelleriniz de size. Size selâm olsun."* Bizden size bir zarar gelmez, sizin boş sözünüze veya işinize benzeri bir şeyle karşılık vermeyiz. *"Biz cahillere bulaşmak istemiyoruz"* Biz, cahillere karışmak, onlarla sohbet etmek istemiyoruz.

---

204 Buhârî, İlim, 30 (nr. 98); Müslim, İmân, 241; Begavî, *Şerhu's-Sünne,* 1/53.

Âyetin son kısmına şu manalar da verilmiştir:

Biz, cahillerin dinini (gidişat ve yolunu) istemiyoruz.

Biz, cahillerle çekişmek ve mücadele etmek istemiyoruz.

Biz, cahillerden olmak istemiyoruz.

Siyer kitaplarında şu olay anlatılmıştır: Bir grup müslümanla Habeşistan'a hicret eden Cafer-i Tayyâr [radıyallahu anh], Habeşistan Kralı Necâşî'nin huzurunda konuşma yapıp Kur'an'dan bazı âyetleri okuyunca, Necâşî'nin adamları ağladı; İslâm kalplerine tesir etti. Sonra bir heyet olarak Resûl-i Ekrem'in [sallallahu aleyhi vesellem] yanına Mekke'ye geldiler. Hz. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] kendilerine Kur'an okudu, müslüman oldular ve âyette zikredildiği gibi;

"Ona inandık, şüphesiz o, Rabbimiz'den gelen haktır; esasen biz ondan önce de müslümandık" dediler. Gelen heyet, Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] yanından çıkınca, onları Kureyş karşıladı, kendilerine kötü sözler söylediler ve, "Sizden daha ahmak bir topluluk görmedik; şu adamla bir saat oturmakla dininizi terkettiniz!" dediler. Onlar da âyette dile getirildiği gibi, Kureyş'e, "Selâm size; bizim sizin gibi cahillerle işimiz yok" deyip yollarına devam ettiler.[205]

52-55. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Âlimlerden kim, zâhirî ilmin meşakkatlerine tahammül ettikten sonra, bâtın ilmini öğrenme konusunda nefsi ile savaşa ve zorlu mücadeleye girerse, iki ilme sabretmesi ve iki defa zillet yaşaması sebebiyle, o da iki sevap alan kimselerden olur; iki dünyanın izzetine katbekat ulaşır. Bu, âyette bahsedilen kimselerin vasfına sahip olunca gerçekleşir. Şöyle ki kötülüğü iyilikle savar, Allah Teâlâ'nın kendisine ihsan ettiği zâhirî ilimler ve manevi hibeler gibi maddi manevi rızıklardan infak eder, kendisini Allah Teâlâ'yı müşahededen alıkoyan bütün boş işlerden yüz çevirir, cahillere yumuşaklıkla muamele eder, kendisinden bir şey isteyene güzellikle yardımcı olur. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

---

205 Biraz kısa bir rivayet için bk. Kurtubi, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 13/272.

Hidayet Sadece Yüce Allah'ın Elindedir

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], amcası Ebû Tâlib'in müslüman olması için aşırı hırs gösterince Cenâb-ı Hak şu âyeti indirdi:

اِنَّكَ لَا تَهْدٖى مَنْ اَحْبَبْتَ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَهْدٖى مَنْ يَشَٓاءُۚ وَهُوَ اَعْلَمُ بِالْمُهْتَدٖينَ ﴿٥٦﴾

56. Şüphesiz, sen sevdiğin kimseyi hidayete ulaştıramazsın; fakat Allah, dilediği kimseyi hidayete ulaştırır. O, hidayete gelecekleri en iyi bilir.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, *şüphesiz, sen sevdiğin kimseyi hidayete ulaştıramazsın."* Yani sen, kavminden ve başkalarından İslâm'a girmelerini istediğin kimselerden sevdiklerinin kalbine İslâm'ı sokmaya güç yetiremezsin. Bunun manası şudur: Kalbe hidayet koymak, yüce Rabb'e ait bir şeydir; Rabb'e ait bir şeyi, insanların en kâmili de olsa, yaratılmış birinin yapması mümkün değildir.

"Fakat Allah, dilediği kimseyi hidayete ulaştırır; dilediği kimsenin kalbinde hidayeti yaratır. *O,* hidayet için seçtiklerinden ve kendisini kabul ettiklerinden *hidayete gelecekleri en iyi bilir."*

Zeccâc demiştir ki: "Müfessirler, bu âyetin Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] amcası Ebû Tâlib hakkında indiği konusunda görüş birliği içindedir.[206] Bu şöyle oldu:

Ebû Tâlib, ölümü sırasında, "Ey Hâşimoğulları topluluğu, Muhammed'i tasdik edin, kurtulun!" dedi. O zaman Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem],

"Ey amca, onlar için güzel nasihat ediyorsun, fakat onu kendine yapmıyorsun!" dedi. Bunun üzerine Ebû Tâlib,

206 Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, 4/149.

"Kardeşimin oğlu, benden ne istiyorsun?" diye sordu, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem],

"Senden, 'lâ ilâhe illallah' demeni istiyorum; bunu söyle ki Allah katında senin imanın için şahitlik edeyim" buyurdu. O zaman Ebû Tâlib,

"Kardeşimin oğlu, ben biliyorum ki sen doğru söylüyorsun; fakat benim için, 'Ölüm anında korktu da iman etti' denmesini hoş bulmuyorum" dedi.[207]

Bir başka rivayette Ebû Tâlib şöyle demiştir: "Eğer Kureyş kadınları beni ayıplayıp, 'Onu iman etmeye korku sevketti!' demeselerdi, söylediğine uyarak senin gözünü aydın ederdim (seni sevindirirdim)."[208]

Buhârî'de geçen bir rivayette ise şöyle denmiştir: Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] amcasına,

'Lâ ilâhe illallah' de, Allah katında onunla seni savunayım (Onu iman ettiğine delil olarak getireyim)" dedi. Orada bulunan Ebû Cehil ve Abdullah b. Ebû Ümeyye, "Ey Ebû Tâlib, Abdülmuttalib'in dininden mi dönüyorsun!" dediler, o zaman Ebû Tâlib, "Hayır, Abdülmuttalib'in dini üzereyim" dedi. Olay üzerine bu âyet indi.[209]

Bu âyette, Mu'tezile mezhebine karşı bir delil vardır; çünkü onlar, "Hidayet, hakkı açıklamaktan ibarettir" demektedirler. Halbuki Allah Teâlâ, hak yolu bütün insanlara açıklamıştır; fakat birçok insan, kötü tercihlerinden dolayı doğru yola ulaşamadılar. Bu âyet, hakkı açıklamanın ötesinde bir duruma "hidayet" dendiğini göstermektedir ki o, kalpte hidayeti yaratmak, kula doğru yola ulaşması için kuvvet ve muvaffakiyet vermektir.[210] (Bu da yüce Allah'ın yaratmasıyla olmaktadır; Mu'tezile'nin dediği gibi, kul, kendi işini kendisi tercih edip yaratmıyor). Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

---

207 Nesefî, *Medârikü't-Tenzil*, 3/347-348.

208 Müslim, İmân, 42; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/215.

209 Buhârî, Tefsîru Sûre (28), 1; Müslim, İmân, 39; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 18/284 (Riyad 2003).

210 Açıklama için bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzil*, 3/348.

56. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Bu âyet sadece Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] has değildir; bilakis âyetteki hüküm, yakınlarından herhangi birinin hidayetini isteyen herkese aittir. Şeyhlerimizin şeyhi Ahmed b. Abdullah, şeyhi Ahmed b. Saîd el-Hiberî'ye bir mektup yazarak, oğlunun halini şikâyet etti, onun, kendisini memnun edecek bir halde olmadığını belirtti. Şeyhi de kendisine şu cevabı yazıp gönderdi: "Bana haber ver; sen oğlunun vücudunda neyi yapıp ortaya koydun? Onu yapana (yaratana) bırak; o dilerse binayı harap eder, dilerse onu güzelce bina eder."

el-Lübâb isimli eserde denilmiştir ki: "Allah Teâlâ, bazı kimselerden ezelde razı oldu; onları dünyada, asıl sebep kendileri olmaksızın rızasına giren yolda kullandı. Yüce Allah bazı kavimlere de ezelde gazap etti, onları da asıl sebep kendileri olmaksızın gazaba sebep olacak işlerde kullandı. Âyette belirtildiği gibi; '*Allah kimin hidayete ulaşmasını isterse onun göğsünü (kalbini) İslâm'a açar. Kimi de sapıtmak isterse onun göğsünü sanki göğe yükseliyormuş gibi daraltır*'" (En'âm 6/125).

Bu âyet, "*Şüphesiz sen sevdiğin kimseyi hidayete ulaştıramazsın*" buyurarak, Hz. Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] hitap etmektedir, fakat hüküm herkese aittir. Aslında Resûl-i Ekrem'e [sallallahu aleyhi vesellem] en yüksek faziletler ve en yüce vesileler tahsis edilmiştir; öyle ki fazilette hiç kimse onu geçmemiştir ve vesile olmada kimse ondan önceliğe sahip değildir; bununla birlikte onun hidayeti takdir ve yaratma konusunda bir yetkisi ve dahli yoktur. Bilakis Cenâb-ı Hakk'ın ezelde takdir buyurduğu saadet hükmü, kendisini desteklemiş, özel seçilme nimeti onu Hakk'a yaklaştırmıştır.

Eğer Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] hidayeti takdirde bir yetkisi olsaydı, amcası Ebû Tâlib'e şefaat etmekten alıkonmazdı.

Şayet hidayet, Hz. Âdem'in [aleyhisselâm] elinde olsaydı, oğlu Kabil'i hidayete getirirdi.

Aynı şekilde hidayet Hz. Nuh'un [aleyhisselâm] elinde olsaydı, oğlu Kenan'ı hidayete getirirdi.

Yine hidayet Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] elinde olsaydı, babası Âzer'i hidayete getirirdi.

Yahut hidayet Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] elinde olsaydı, amcası Ebû Tâlib'i kurtarırdı.

İlâhî inâyet Selmân-ı Fârisî'yi İran'dan çekip getirdi; Bilâl-i Habeşî'yi Habeşistan'dan çağırıp İslâm'la şereflendirdi; fakat Ebû Tâlib kapıda, hak dine girmekten alıkondu. Dilediği kimseye dilediğini veren, alıkoyan, fayda ve zarar veren yüce Allah'ı tesbih ederim."

İslâm'a Girmemek İçin İleri Sürülen Boş Mazeretler

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] kavmini İslâm'a davet ettiğinde, onların bir kısmı boş bahaneler ileri sürdüler. Cenâb-ı Hak, onların bu boş mazeretlerinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَقَالُوٓا اِنْ نَتَّبِعِ الْهُدٰى مَعَكَ نُتَخَطَّفْ مِنْ اَرْضِنَاۜ اَوَلَمْ نُمَكِّنْ لَهُمْ حَرَمًا اٰمِنًا
يُجْبٰٓى اِلَيْهِ ثَمَرَاتُ كُلِّ شَيْءٍ رِزْقًا مِنْ لَدُنَّا وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٥٧﴾

57. ***Onlar, "Seninle birlikte doğru yola uysak, yurdumuzdan çıkarılıp atılırız" dediler. Biz onları, tarafımızdan özel bir rızık olarak, her türlü meyve ve mahsullerin kendisinde toplandığı, güvenli, dokunulmaz bir yere*** *(Mekke-i Mükerreme'ye)* ***yerleştirmedik mi? Fakat onların çoğu bilmezler.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Kureyş kâfirleri, 'Seninle birlikte doğru yola uysak,* bu dine girsek *yurdumuzdan çıkarılıp atılırız;* yani Araplar bizi yakalayıp yurdumuzdan atarlar' *dediler.*"

Bu âyet, Hâris b. Osman b. Nevfel hakkında inmiştir. Bu zat, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] gelerek, "Biz biliyoruz ki sen hak üzeresin, fakat eğer sana tâbi olur ve Araplar'a muhalefet edersek, biz bir yiyimlik kimseleriz, Araplar'ın bizi yurdumuzdan çıkarmasından korkuyoruz!" dedi.[211] Allah Teâlâ şu âyetiyle ona cevap verdi:

211 bk. Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/545; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/215.

"Biz onları güvenli, dokunulmaz bir yere, Mekke-i Mükerreme'ye *yerleştirmedik mi?"* Yani onların mekânını, Kâbe'nin hürmetine güvenli bir yer yapmadık mı? Orada, yerleşip oturanlar da dışarıdan oraya sığınanlar da güvendedir. Onlar, Kâbe'nin hürmetine, hak dine girerek İslâm'ın hürmetini eklediklerinde, bizim onları tehlikeye mâruz bırakmamız ve kendilerinden güvenliği kaldırmamız doğru olur mu?

"Hem orası, her zaman, *her türlü meyve ve mahsullerin kendisinde toplandığı bir yerdir. Bu, onlara tarafımızdan özel bir rızık* ve nimet *olarak ikram edilmektedir."* Onlar, putlara taparken halleri böyleyse; İslâm dairesine girdikleri ve tevhide sarıldıkları zaman durumları nasıl olur?

"Fakat onların çoğu bilmezler." Yani onların çoğu cahildir; bunu anlamıyorlar, işin aslını düşünmüyorlar. Anlasalardı, müslüman oldukları zaman Allah'ın kendilerini özel koruma ve gözetiminden ayırmayacağını bilirlerdi.

Bir değerlendirmeye göre âyetin son kısmının manası şöyledir: Onların çok azı, bunu düşünür ve onun Allah katından gelen bir rızık olduğunu bilirler; çoğunluğu ise cahil olup bunu bilmezler. Eğer onun Allah katından gelen bir rızık olduğunu bilselerdi, korku ve güvenin de Allah katından olduğunu bilirlerdi; O'na iman ettiklerinde oradan çıkarılmaktan korkmazlardı. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

57. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

İnsanlardan, Allah Teâlâ'nın velilikten mahrum bırakmayı murat ettiği pek çok kimseyi görürsün. Onlar da bu tür boş bahaneleri ileri sürerek derler ki: "Eğer biz, velilerin manevi terbiye yoluna girsek, insanlar bizden uzaklaşır; akrabalarımız bizi reddeder ve evlatlarımızın zayi olmasından korkarız!" Hak Teâlâ onlara der ki:

"Ben, benim kudsî huzuruma yönelmiş velilerimi, ehli için, bir hırs, tamah ve sebep bulunmaksızın her yönden rızıkların akıp geldiği güvenli bir yere yerleştirmedim mi? Fakat insanların çoğu cahil olup bunu bilmezler. Onlar maddi engellere takılıp kaldılar ve nice faydalı şeylerden mahrum oldular. Bu ne büyük aldanıştır; Lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâhi'l-aliyyi'l-azîm.

Nimetlerle Şımaranların Acı Sonu

Cenâb-ı Hak sonra, verdiği nimetlerle şımarıp azan memleket insanlarını korkutarak şöyle buyurdu:

وَكَمْ اَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ بَطِرَتْ مَعٖيشَتَهَاۚ فَتِلْكَ مَسَاكِنُهُمْ
لَمْ تُسْكَنْ مِنْ بَعْدِهِمْ اِلَّا قَلٖيلًاۜ وَكُنَّا نَحْنُ الْوَارِثٖينَ ﴿٥٨﴾ وَمَا
كَانَ رَبُّكَ مُهْلِكَ الْقُرٰى حَتّٰى يَبْعَثَ فٖٓي اُمِّهَا رَسُولًا يَتْلُوا
عَلَيْهِمْ اٰيَاتِنَاۚ وَمَا كُنَّا مُهْلِكِي الْقُرٰٓى اِلَّا وَاَهْلُهَا ظَالِمُونَ ﴿٥٩﴾

58. ***Biz refah içinde şımaran nice memleket insanlarını helâk ettik. İşte meskenleri! Kendilerinden sonra orada pek az oturulabilmiştir. Onlara vâris olan sadece biziz.***

59. ***Rabb'in, ülkelerin ana merkezine, kendilerine âyetlerimizi okuyan bir peygamber göndermedikçe oraları helâk etmez. Zaten biz, sadece insanları zalim olan memleketleri helâk ederiz.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Biz nice memleket insanlarını helâk ettik."* Yani halleri Mekkeliler gibi, güven ve refah içinde olan pek çok memleket insanlarını helâk ettik.

"Onlar, refah içinde şımaran kimselerdi." Yani onlar, nimet içinde azgınlık ve zulüm yapan, nimetlere şükretmeyen, tam aksine onlara şımarıklık ve azgınlıkla karşılık veren kimselerdi.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Onlar, kendilerine verilen nimetlerin kıymetini bilmediler, kendilerinin ve mallarının güven içinde oluşuna, işlerinin düzeninde gidişine şükretmediler; böylece nankörlük vadisinde yüzleri üstü süründüler, azgınlık çukurlarında çeneleri üzerine yuvarlandılar. Yüce Allah da onları helâk etti, yurtlarını harabeye çevirdi."[212]

---

212 bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/77.

Âyet şöyle devam ediyor: *"İşte bomboş kalmış meskenleri!"* İşte onların, kalıntıları kalmış evleri. Sizler onları, yolculuk yaparken görüyorsunuz. Semûd'un şehirleri, Lût kavminin köyleri, Şuayb'ın kavmi ve diğerleri bunun örnekleridir.

"Kendilerinden sonra orada pek az kimse oturabilmiştir." Yani orada oturanlar, sadece sefer halinde olanlar yahut yoldan geçenler olup, onlar da bu mekânlarda bir gün veya bir saat kadar kalmışlardır.

"Onlara vâris olan sadece biziz." Bu meskenlerin içinde oturanlara vâris olan sadece biziz. Yani onlarda bizden başka tasarrufa sahip olan kimse yoktur.

Bu âyette, hidayet yoluna tâbi olanın ilâhî yardım ve zafere ulaşacağına, gerçek vârisliğin ona ait olduğuna, bu kimsenin, söylendiği gibi, yurdundan koparılıp çıkarılmayacağına, tam aksine helâkin, Allah'ın nimetlerine şükretmeyen ve hevâsına uyan kimsenin başına geleceğine bir işaret vardır. Bu durumda, sonu zafer olan kimse, âkıbeti helâk olan kimseden nasıl korkar? Özetle, asıl korkacak olan kimse, hidayet yoluna uymayan kimsedir. Allah Teâlâ'nın böyle kimseler için uyguladığı kanunu, onları helâk etmektir. Hidayet yoluna uyan kimseye gelince, o, güvendedir ve güzel âkıbet onundur.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Rabb'in, ülkelerin ana merkezine, kendilerine âyetlerimizi okuyan bir peygamber göndermedikçe,* işledikleri günah sebebiyle *oraları helâk etmez."*

Ülkenin ana merkezi, oranın aslı ve en büyük yeridir. Çünkü merkezî yerlerdeki insanlar daha anlayışlı ve doğruyu daha çabuk kabul eden kimselerdir. Buralara peygamber gönderilmesi, hak delili ortaya koyup mazereti ortadan kaldırmak içindir. Böyle merkezî bir yere peygamber göndermeden oranın insanlarını helâk etmek Rabb'inin âdetinden değildir.

Âyete şu manayı verenler de olmuştur: Şehirlerin ana merkezi olan Mekke'ye, kendilerine âyetlerimizi yani Kur'an'ı okuyan bir peygamberi yani Hz. Muhammed'i [sallallahu aleyhi vesellem] göndermeden, yeryüzündeki şehirleri helâk etmek Allah'ın hükmünde ve ezeldeki

kazâsında yoktur. Mekke, bütün şehirlerin ana merkezidir; çünkü yeryüzü yaratılıp yayılmaya onun altından başlanmıştır.

Âyet şöyle bitiyor: *"Zaten biz, sadece insanları zalim olan memleketleri helâk ederiz."* Yani biz onları, intikam için helâk etmeyiz, sadece, bir memleketin insanları, zulümleri sebebiyle azabı hak edince onları helâk ederiz. Onların zulmü, kendilerine mazeretlerini ortadan kaldıracak delil ve peygamber gönderildikten sonra, inkâr ve isyanlarda ısrarları ve hakkı kabul etme konusunda inat etmeleridir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

58-59. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Biz, pek çok kalbi, sahibi azgınlık yapınca, maişetinde zulme dalınca, nefsanî haz ve şehvetleriyle meşgul olunca harap ettik ve ondan nuru çekip kendisini bomboş bıraktık. İşte o kalplerin nurdan yana bomboş yerleri! Orada nur çok az kalır. O nura vâris olan biziz. Biz o nuru alıp başkasına veririz. Biz bunu sadece, kalbe hakkı hatırlatan ve onu uyaran birini gönderdikten sonra yaparız. Biz, sahibi iffet ve manevi uyanıklığa şehvet ve gafleti tercih ederek kendisine zulmeden kalpleri helâk ve harap ederiz. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Dünya Sevgisinin Sonu

İnsanların helâk olma sebebi, aşırı dünya sevgisidir. Bunun için Cenâb-ı Hak, dünyayı basitleştirerek şöyle buyurdu:

وَمَٓا اُو۫تٖيتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَمَتَاعُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَزٖينَتُهَاۚ وَمَا عِنْدَ اللّٰهِ
خَيْرٌ وَاَبْقٰىۜ اَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٦٠﴾ اَفَمَنْ وَعَدْنَاهُ وَعْدًا حَسَنًا فَهُوَ لَاقٖيهِ
كَمَنْ مَتَّعْنَاهُ مَتَاعَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا ثُمَّ هُوَ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ مِنَ الْمُحْضَرٖينَ
﴿٦١﴾ وَيَوْمَ يُنَادٖيهِمْ فَيَقُولُ اَيْنَ شُرَكَٓائِيَ الَّذٖينَ كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ ﴿٦٢﴾

60. ***Size (maddi nimetlerden) verilen her şey, dünya hayatının metaı ve süsüdür. Allah katındakiler ise daha hayırlı ve daha kalıcıdır; bunu anlamıyor musunuz?***

61. ***Kendisine en güzel vaatte bulunduğumuz ve o vaat edilen şeye kavuşacak olan kimse,*** *(geçici bir süre)* ***dünya hayatının metaından yararlandırdığımız, sonra da kıyamet günü*** *(hesaba çekilmek için)* ***huzura getirilecek kimse gibi midir?***

62. ***O gün Allah*** *(müşriklere)* ***şöyle seslenir: "Bana ortak olduğunu düşündüğünüz putlar nerede?"***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Size* dünyanın maddi süs ve nimetlerden *verilen her şey, dünya hayatının metaı ve süsüdür.*" Yani dünya nimet ve lezzetlerinden sevdiğiniz her şey, sadece çok az gün sürecek bir zevk alma vesilesi ve süstür. Onun süresi, fâni hayatın müddeti kadardır.

"*Allah katındakiler ise daha hayırlı ve daha kalıcıdır.*" Dünyada yaptığınız salih amellere karşılık olarak Allah katında ebedî âlemde verilecek dâimî nimetler, bundan daha hayırlıdır; çünkü o, mükemmel bir güzellik içinde halis bir lezzettir. Ayrıca o, daha kalıcıdır; zira Allah katındakiler dâimîdir; yok olmaz.

"*Bunu anlamıyor musunuz?*" Yani ebedî olanın fâni olandan daha hayırlı olduğunu anlamıyor musunuz da daha hayırlı olanı bırakıp daha basit ve düşük olanı alıyorsunuz?

Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Allah Teâlâ dünyayı yarattı ve onda yaşayan insanları mümin, münafık ve kâfir olarak üç sınıfa ayırdı. Mümin, dünyada ahireti için ihtiyacı olan azığı hazırlar; münafık dünya malını artırma derdindedir; kâfir de dünya malıyla zevklenme peşindedir." İbn Abbas [radıyallahu anh] sonra bu âyeti okumuştur.[213]

213 bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/349.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadisinde söyle buyurmuştur:

"Eğer dünyanın Allah katında bir sivrisineğin kanadı kadar değeri olsaydı, ondan kâfirlere bir yudum su içirmezdi." Hadisi Tirmizî rivayet etmiştir.[214]

Cenâb-ı Hak sonra, bunu şu şekilde açıkladı: *"Kendisine en güzel vaatte bulunduğumuz ve o vaat edilen şeye kavuşacak olan kimse, geçici bir süre dünya hayatının metaından yararlandırdığımız, sonra da kıyamet günü hesaba çekilmek için huzura getirilecek kimse gibi midir?"*

Âyette geçen "güzel vaat" cennettir; çünkü onda yüce Allah'ın cemaline bakmak bulunduğundan ve onun nimetleri ebedî olduğundan, cennetten daha güzel bir şey yoktur. Bu sebeple ona "en güzel" denmiştir. O vaat, kula muhakkak ulaşacaktır; çünkü vaat eden yüce Allah olup, O'nun vaadinden dönmesi imkânsızdır.

Diğer kimse ise içinde sıkıntı ve yorgunluk bulunan, peşinden de yok olma ve sona erme gelen dünya hayatının geçici nimetleriyle zevklendirilen kimsedir. O ayrıca kıyamet günü hesap ve azap için ilâhî huzura getirilecektir. Yahut o, ateş için hazır edilen kimselerdendir.

Âyet, müminlerle kâfirler hakkında inmiştir. Diğer bir rivayete göre âyet, Hz. Peygamber'le [sallallahu aleyhi vesellem], Allah kendisine lânet etsin, Ebû Cehil hakkında inmiştir.[215]

Mana şudur: Aralarında böyle büyük bir fark olan iki kimse birbirine eşit midir?

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: O gün Allah kâfirlere, kendilerini kınamak için şöyle seslenir: *"Kendilerinin bana ortak olduğunu düşündüğünüz putlar nerede?"*

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

214 Tirmizî, Zühd, 13; İbn Mâce, Zühd, 3.

215 bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 18/293-294 (Riyad 2003); Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/216; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/431-432.

60-62. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Âyette, fâni dünyanın hali hakir görülmekte ve ebedî ahiretin durumu yüceltilmektedir. Dünyanın halinin böyle olduğu konusunda, önceki ve sonraki bütün peygamberler ve hikmet sahipleri görüş birliği etmiştir. Az önce, dünyanın Allah katında bir sivrisineğin kanadı kadar kıymeti olmadığını bildiren hadis geçti. Diğer bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Dünyanın ahiret yanındaki durumu; sizden birinin elini (parmağını) denize sokup çıkardığında, elinde kalan ıslaklık kadardır. İnsan baksın, elinde ne kalıyor?"[216]

Demek ki dünyanın bütün nimetleri, cennet nimetleri yanında, suya sokulup çıkarılan bir parmakta kalan ıslaklık mesabesindedir. Bir de bu dünyanın nimetleri, bir sürü tehlike, hüzün ve yorgunlukla iç içedir.

Hz. Ali [radıyallahu anh], Selmân-ı Fârisî'ye [radıyallahu anh] gönderdiği bir mektupta şöyle demiştir: "Dünya yılana benzer; yılanın dokunuşu yumuşaktır fakat zehri öldürücüdür. Öyle ise seninle beraberliği çok az olduğu için, dünyadan ve onda hoşuna giden şeylerden yüz çevir. Dünyanın seni kesin terkedeceğini bil ve onun için üzülmeyi bırak. Ondan sana gelmeyen şey, seni daha çok sevindirsin. Ondan eline geçenden de sakın. Şu bir gerçek ki bu dünyaya sahip olan kimse, her ne zaman onunla huzur bulup sevinecek olsa peşinden başına bir sıkıntı gelir."

Abdullah b. Amr'dan [radıyallahu anh] rivayet edildiğine göre o şöyle demiştir: Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğunu işittim:

"Bu dünya, çekip gitme yurdudur, yerleşip kalma yurdu değildir. O üzüntü yeridir, sevinç yeri değildir. Kim onu tanırsa rahatlığı ile ferahlayıp sevinmez; kötü halinden dolayı da üzülmez; çünkü onların ikisi de devamlı değildir. Dikkat edin, yüce Allah, dünyayı bela ve sıkıntı yurdu olarak yarattı, ahireti de ebedî kalınacak yer olarak yarattı. Allah, dünyanın bela ve sıkıntısını, ahiret sevabı için bir vesile yaptı. Ahiretin sevabı (mükâfatı), dünyanın belasına karşılık olarak verilmektedir. Allah, kuluna ahirette sevap vermek için, dünyada

216 Müslim, Sıfatü'l-Cenne, 55; Tirmizî, Zühd, 15; İbn Mâce, Zühd, 3.

bela verir; onu ahiret nimetleriyle mükâfatlandırmak için dünyanın sıkıntısına müptela eder. Gerçekten dünyanın yok olup gitmesi süratlidir, değişmesi yakındır. Öyle ise onun nimetleriyle tatlanmaktan sakının; zira ondan ayrılması acı olur. Onun hemen ele geçen zevklerinden uzak durun; çünkü peşinden hoşa gitmeyen haller gelir. Allah Teâlâ'nın harap olması için hüküm verdiği bu diyarı (ihtiyacınızın dışında) mâmur etmek için çalışmayın. Cenâb-ı Hakk'ın sakınıp uzak durmanızı istediği bir şeye ulaşmak, onu devam ettirmek için çırpınmayın. Yoksa Allah'ın gazabına uğrarsınız, azabını hak edersiniz."

Bu hadisi, İbn Ved'ân el-Mevsılî[217] nakletmiştir.

Yine İbn Ved'ân el-Mevsılî, Abdullah b. Abbas'tan [radıyallahu anh] nakledilen şu hadis-i şerifi nakletmiştir:

"Allah Teâlâ, kalbinde dünya sevgisi yerleşen bir kulu şu üç şeye müptela eder: Yorgunluğu bitmeyen bir meşguliyet, peşinden zenginlik gelmeyen bir fakirlik korkusu, sonuna ulaşamadığı boş emel.[218] Şüphesiz, dünya ve ahiret birilerini talep eder (onlara ulaşmak ister); onlar da birileri tarafından talep edilir. Ahireti talep eden kimseyi dünya talep eder; bu durum kul rızkını tamamlayana kadar devam eder. Dünyayı talep edeni de ahiret talep ve takip eder; sonunda ölüm onun boynuna çöküp kendisini yakalar. Dikkat edin, mesut ve bahtiyar kimse, nimetleri devamlı olan ebediyet yurdunu, azabı hiç ayrılmayan fâni dünyaya tercih eden, dünyada elinde bulunan malı, varacağı ahireti için önceden harcayan kimsedir. O bunu, kendisi, malı toplayıp biriktirerek kötü duruma düşmeden ve peşinden gelecek vârisler o malı harcayarak keyfetmeden önce yapar."

Dünyada Aldananların Âkıbeti

Cenâb-ı Hak sonra, dünyada aldanan kimselerin âkıbetinden bahsederek şöyle buyurdu:

217 İbn Ved'ân, Ebû Nasr Muhammed b. Ali el-Mevsılî (v. 494/1100), muhaddis ve kadı bir zattır. Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] vaaz, hutbe ve öğütlerinden derlediği bir hadis kitabı vardır (bk. Emin Âşıkkutlu, "İbn Ved'ân", *DİA*, 20/440-441). Hadis için ayrıca bk. Deylemî, *Firdevsü'l-Ahbâr*, nr. 8220; Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 6203.

218 Hadisin bu kısmı için bk. Deylemî, *Firdevsü'l-Ahbâr*, nr. 6579; Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 6285.

قَالَ الَّذٖينَ حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ رَبَّنَا هٰٓؤُلَٓاءِ الَّذٖينَ اَغْوَيْنَاۚ اَغْوَيْنَاهُمْ
كَمَا غَوَيْنَاۚ تَبَرَّاْنَٓا اِلَيْكَۘ مَا كَانُٓوا اِيَّانَا يَعْبُدُونَ ﴿٦٣﴾ وَقٖيلَ ادْعُوا
شُرَكَٓاءَكُمْ فَدَعَوْهُمْ فَلَمْ يَسْتَجٖيبُوا لَهُمْ وَرَاَوُا الْعَذَابَۚ لَوْ اَنَّهُمْ
كَانُوا يَهْتَدُونَ ﴿٦٤﴾ وَيَوْمَ يُنَادٖيهِمْ فَيَقُولُ مَاذَٓا اَجَبْتُمُ الْمُرْسَلٖينَ
﴿٦٥﴾ فَعَمِيَتْ عَلَيْهِمُ الْاَنْبَٓاءُ يَوْمَئِذٍ فَهُمْ لَا يَتَسَٓاءَلُونَ ﴿٦٦﴾ فَاَمَّا مَنْ
تَابَ وَاٰمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَعَسٰٓى اَنْ يَكُونَ مِنَ الْمُفْلِحٖينَ ﴿٦٧﴾

63. ***Haklarında azap hükmü gerçekleşenler diyecekler ki: "Ey Rabbimiz! İşte şunlar bizim azdırdıklarımızdır. Kendimiz azdığımız gibi onları da azdırdık. Şimdi onlardan uzaklaşıp sana döndük. Zaten aslında onlar bize tapmıyorlardı."***

64. ***Onlara, "Haydi ortaklarınızı çağırın!" denir. Onlar da çağırırlar fakat ortakları onlara cevap veremez. Azabı görürler. Keşke onlar*** *(dünyada)* ***doğru yola gelselerdi!***

65. ***O gün Allah onlara seslenerek, "Peygamberlere ne cevap verdiniz?" diye sorar.***

66. ***O gün onlara bütün haberler kapanmıştır. Artık onlar birbirlerine de soramazlar.***

67. ***Tövbe edip iman eden ve salih amel işleyen kimselere gelince, onların kurtuluşa ermeleri umulur.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Haklarında azap hükmü gerçekleşenler* ve ilâhî hükmün gereği tahakkuk eden kimseler *diyecekler ki…:"*

Bu ilâhî hüküm şudur: *"Elbette cehennemi, cinlerden ve insanlardan suçlularla tamamen dolduracağım"* (Hûd 11/119). Âyette aşağıdaki sözü söyleyecek olanlar, şeytanlardır yahut inkârda başı çeken kâfirlerdir. Onlar şöyle diyecekler:

"Ey Rabbimiz! İşte şu kâfirler bizim azdırdıklarımızdır." Yani biz onları şirke davet ettik, onu kendilerine güzel gösterdik, onlar da bu şekilde azdılar. *"Kendimiz azdığımız gibi onları da azdırdık."*

Onlar şöyle der: "Yâ Rabbi, biz sadece kendi irade ve tercihimizle azdığımız gibi onlar da kendi iradeleri ile azdılar. Çünkü bizim onları azdırmamız sadece, kendilerine vesvese vermek ve şirki güzel göstermek şeklinde oldu. Bu durumda bizim azgınlığımız ile onların azgınlığı arasında bir fark yoktur. Her ne kadar bizim inkârı güzel göstermemiz onlar için azgınlığa bir davet olsa da bunun karşısında Allah'ın onları imana daveti vardı. Hem yüce Allah bu daveti, onların önüne aklı ikna edecek delilleri koyarak, kendilerine peygamberler göndererek ve kitaplar indirerek yaptı." Yukarıdaki söz, şeytanın kıyamet günü söyleyeceği şu sözü gibidir:

"(Hesapları görülüp) iş bitirilince şeytan diyecek ki: 'Şüphesiz, Allah size gerçek olanı vaat etti, ben de size (bazı şeyler) vaat ettim ama yalancı çıktım. Hem benim size karşı bir gücüm yoktu. Ben, sadece sizi (inkâra) çağırdım, siz de hemen çağrıma uydunuz. O halde beni kınamayın, kendinizi kınayın. Ne ben sizi kurtarabilirim ne de siz beni kurtarabilirsiniz! Doğrusu ben, daha önce sizin beni (Allah'a) ortak koşmanızı (bugün) reddettim.' Şüphesiz, zalimler için can yakıcı bir azap vardır" (İbrahim 14/22).

Sonra bu küfrün elebaşları dediler ki: *"Şimdi onlardan,* onların seçtiği inkârdan *uzaklaşıp sana döndük. Zaten aslında onlar bize tapmıyorlardı;* aksine onlar nefislerinin kötü arzusuna tapıyor ve şehvetlerine itaat ediyorlardı."

Bu elebaşların sözlerinin özeti şudur: Onlar, zayıf kimseleri azdırdıklarını itiraf ettiler ve onların ilâhı sayılmaktan uzak durdular. Onların söylediklerinde bir çelişki yoktur. Açıklama için İbn Cüzey'in tefsirine bakınız.[219]

219 bk. İbn Cüzey, *et-Teshil li-Ulûmi't-Tenzil*, 2/117 (Beyrut 1995).

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O müşriklere, 'Haydi,* sizi azaptan kurtarmaları için *ortaklarınızı,* putlarınızı *çağırın!' denir. Onlar da çağırırlar fakat ortakları onlara cevap veremez."* Putlar, cevap vermekten ve yardım etmekten âciz oldukları için kendilerine bir cevap vermezler. *"Azabı görürler."* O zaman, *"Keşke* dünyada *doğru yola gelseydik"* diye temenni ederler.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Şunu anlat: *O gün Allah onlara seslenerek,* 'Size gönderilen *peygamberlere ne cevap verdiniz?' diye sorar."* Yani onların hak dine davetine karşı kendilerine ne cevap verdiniz?

Allah Teâlâ, her şeyi en iyi bildiği halde, onlara böyle sorar. Yüce Allah önce, onları kınayacağı şeyden, yani onların kendisine ortak koşmasından bahsetti. Sonra, şeytanların söylediklerinden bahsetti. Yahut kendilerini kınadığında küfrün elebaşlarının söylediklerinden bahsetti. Çünkü müşrikler, putlara tapmakla kınanınca, kendilerini şeytanların yahut küfürde başı çekenlerin azdırdığını söyleyerek özürlerini beyan ettiler. Cenâb-ı Hak bundan sonra, müşriklerle alay etmeye benzeyen durumu dile getirdi. Bu durum, kendilerine, "Haydi putlarınızdan yardım isteyin" denmesi ve putların onlara yardım etmekten âciz kalmasıdır. Hak Teâlâ daha sonra, kendilerine peygamberler göndermesinden ve inkâra sebep olacak cehalet hastalığını ortadan kaldırmasından bahsederek önlerine delili koyup onları susturdu.

Allah Teâlâ devamındaki âyette şöyle buyurdu: *"O gün onlara bütün haberler kapanmıştır."* Kendilerine deliller yahut haberler gizlenmiştir.

Âyete şu mana da verilmiştir: Onlara cevap gizlenir; nasıl cevap vereceklerini bilemezler; çünkü yanlarında hiçbir cevap yoktur.

Beyzâvî demiştir ki: "Âyette belirtilen durumun aslı, 'Onlar haberlerden yana kör oldular' demektir. Âyette, 'Haberler onlara karşı kör oldu, kapandı' denmesi, durumu mübalağa ile ifade etmek içindir. Bu ifade şu duruma da bir delil olmaktadır: Zihinde hazır olan bilgiler, dışarıdan akıp gelir ve zihinde oluşur. Zihin, dıştan gelen şeyi almaya karşı kapalı ve kör olunca, bilgiye ulaşma imkânı kalmaz. Âyette

geçen 'haberlerden' kasıt, onların peygamberlere verdikleri cevaptır. Yahut bu ifade, onların peygamberlere verdikleri cevabı ve diğer şeyleri içerir. Böyle dehşetli bir günde, peygamberler bile cevap vermekte duraklayıp durumu Allah Teâlâ'nın ilmine havale ederlerse, onların ümmetleri ne hale düşerler, düşünün!"[220]

Âyet şöyle bitiyor: *"Artık onlar birbirlerine de soramazlar."* Yani onlar, içinde bulundukları ileri derecedeki dehşetten dolayı birbirlerine peygamberlere verdikleri cevabın ne olduğunu soramazlar. Yahut bir özürleri veya delilleri olsa bile, özür ve delili soramazlar.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Şirkten *tövbe eden,* Rabb'ine ve O'nun katından gelenlere *iman eden ve salih amel işleyen kimselere* yani iman ile ameli birleştirenlere *gelince, onların* Allah katında ebedî nimetlere kavuşarak *kurtuluşa ermeleri umulur."* Bu haber yüce bir makamdan verilince, gerçekleşmesi kesin olur. Yani onların kurtuluşu kesindir.

Bu âyette, İslâm'a giren müslümanlar için bir müjde bulunduğu gibi kâfirlerin de imana girmelerine teşvik vardır. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

63-67. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Haklarında, mukarrebîn (Allah katından özel yakınlık elde etmiş) velilerin derecesinden düşme ve amel defterini sağ tarafından alan avam halk ile birlikte kalma hükmü verilmiş kimseler -ki onlar insanları sûfîlerin yoluna girmekten alıkoyan kimselerdir- kıyamet günü şöyle derler:

"Ey Rabbimiz, bu insanları biz azdırdık; onlara maddi sebeplere takılıp kalmalarını ve engellere bağlanmalarını biz tavsiye edip güzel gösterdik. Kendimiz azdığımız gibi, onları da azdırdık. Her şeyden gönlünü çekip sana yönelen tecrit ehlinin halini elde etmeye gücümüz yetmedi; biz de bu insanları kendimize katıp cemaatimizi kuvvetlendirmeye çalıştık. Şimdi onlardan uzaklaşıp sana döndük. Biz bunu onlara zorla yaptırmadık; sadece kendilerine vesvese verdik, onlar da

220 bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 2/198 (Beyrut 1988).

söylediklerimize uydular. Aslında onlar bize ibadet etmediler; fakat kendi nefislerinin hevâsına kulluk ettiler."

Sonra onlara, "Kendisine taptığınız dünya lezzetlerini ve şehvetlerini çağırın" denir; onlar da çağırır fakat kendilerine cevap vermezler. Orada, Allah'tan kopma azabını görürler. Eğer onlar, dünyada manevi terbiye veren kâmil mürşidin yoluna ulaşsalardı, ahirette bu hale düşmezlerdi.

O gün Cenâb-ı Hak onlara şöyle seslenir: "Her devirde size gönderdiğim, Allah'a davet eden, sizinle Rabb'iniz arasındaki perdeleri kaldıran davetçilere (kâmil mürşidlere) ne cevap verdiniz?"

O gün, onlara bütün haberler kapanır; birbirlerine mukarrebîn derecesindeki velilerin hallerine ait bir şey soramazlar; çünkü onlardan uzakta kalmışlardır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Allah Teâlâ'nın En Güzel Sıfatlarından Bazıları

Cenâb-ı Hak sonra, yüce zatının en güzel sıfatlarının bazılarından bahsederek şöyle buyurdu:

وَرَبُّكَ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ وَيَخْتَارُ مَا كَانَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ سُبْحَانَ اللّٰهِ وَتَعَالٰى
عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٦٨﴾ وَرَبُّكَ يَعْلَمُ مَا تُكِنُّ صُدُورُهُمْ وَمَا يُعْلِنُونَ ﴿٦٩﴾ وَهُوَ اللّٰهُ
لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ لَهُ الْحَمْدُ فِي الْاُولٰى وَالْاٰخِرَةِ وَلَهُ الْحُكْمُ وَاِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٧٠﴾

68. *Rabb'in, dilediğini yaratır ve dilediğini seçer. Onların ise seçme hakları yoktur. Allah, onların ortak koştuklarından uzak ve yücedir.*

69. *Rabb'in, onların kalplerinin gizlediğini ve açığa vurdukları her şeyi bilir.*

70. *O, Allah'tır. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. Dünyada da ahirette de bütün hamdler O'na mahsustur. Hüküm yalnızca O'na aittir. Sizler sonunda O'na döndürüleceksiniz.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Rabb'in, dilediğini yaratır."* Rabb'in, bir mecburiyeti olmadan ve hiçbir engelleyeni bulunmadan dilediğini yaratır. Bu âyette, Allah Teâlâ'nın insanların fiillerini yarattığına bir delil vardır.

"Ve dilediğini seçer." Allah'ın seçmesiyle birlikte onu geçersiz kılacak başka bir seçim bulunmaz.

Beyzâvî demiştir ki: "Âyetin zâhiri, insanların tercih ve seçimini baştan kaldırmaktadır. Mesele incelendiğinde durumun böyle olduğu görülecektir. Çünkü kulun tercih ve seçimi Allah'ın yarattığı bir şeydir Kulun tercihi, birtakım sebeplere bağlı olarak geçekleşir fakat o sebeplerde de kulların bir tercihi yoktur.

Şöyle diyen de olmuştur: Âyetin kastı şudur: Hiç kimsenin Allah'ın tercihinin üzerinde bir tercihi yoktur. Şu âyet de bu manayı desteklemektedir:

"Kâfirler, 'Bu Kur'an, iki büyük şehirden, ileri gelen bir büyük adama indirilseydi ya' dediler" (Zuhruf 43/31).

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onların ise seçme hakları yoktur."* Yani onların, Allah ile birlikte hiçbir şeyi seçme hakkı yoktur; onlar için seçme hakkı Allah'a aittir.

Âyete, şu manayı verenler de olmuştur: Allah kullar için en hayırlı ve en faydalı olanı seçer."[221]

Müfessir Nesefî, bu son manayı incelemeye tâbi tutmuş ve onda Mu'tezile mezhebine bir meyil olduğunu söylemiştir.[222] Buna şöyle bir cevap verilebilir: Mu'tezile, Allah Teâlâ'nın kulların hayrına olan şeyi yaratmasının muhakkak gerekli olduğunu söylemektedir, biz ise bunun Allah için farz değil, O'nun bir lutuf ve ihsanı olarak gerçekleştiğini söylemekteyiz.

221 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzil*, 2/198.

222 Nesefî, *Medârikü't-Tenzil*, 3/352.

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah, onların ortak koştuklarından uzak ve yücedir."* Yani Allah, kullardan herhangi birinin kendisiyle çekişmesinden yahut yüce zatının seçim ve tercihi yanında bir tercihte bulunmasından yüce ve uzaktır. O ayrıca, müşriklerin kendisine ortak koşmasından veya O'na ortak koştukları varlıkların ortaklığından da uzak ve yücedir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Rabb'in, onların kalplerinin gizlediği* Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] düşmanlık ve hasedi *ve,* 'Peygamberliğe ondan başkası seçilemez miydi?' gibi sözleriyle onu tenkit ederken *açığa vurdukları her şeyi bilir."*

Peşinden gelen âyette şöyle buyruluyor: "O, ilâhlığın sadece kendisine has olduğu *Allah'tır. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. Dünyada da ahirette de bütün hamdler O'na mahsustur."* Çünkü dünyada ve ahirette bütün nimetleri veren O'dur. Müminler O'na dünyada hamdederler. Müminlerin yüce Allah'a ahiretteki hamdleri ise âyetlerde belirtildiği gibi şöyledir:

"Bütün hamdler, bizden hüznü gideren Allah'a aittir" (Fâtır 35/34).

"Bize vaadini gerçekleştiren Allah'a hamdolsun" (Zümer 39/74).

"Şöyle denilir: Bütün hamd, âlemlerin Rabb'i Allah'a aittir" (Zümer 39/75).

Oradaki hamd, külfetle zorlanarak değil, Cenâb-ı Hakk'ın zikriyle lezzetlenmek için yapılır.

Âyet şöyle bitiyor: "Kulları arasında *hüküm* vermek, *yalnızca O'na aittir. Sizler,* öldükten sonra diriltilip mahşere sevkedilerek *O'na döndürüleceksiniz."*

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

68-70. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Âyette, tek ve kahhâr olan yüce Allah'ın tedbiriyle yetinip kendi tedbir ve seçimini terketmeye teşvik vardır. Bu durum, tasavvuf ehline göre büyük bir asıl, temel bir esastır. Bu konuda müstakil eserler yazılmıştır.[223]

223 Bu eserlerden biri de İbn Atâullah-ı İskenderî'ye ait *et-Tenvîr fî İskâti't-Tedbîr* adlı eserdir. Eserin ikinci baskısı 2002'de Dımaşk'ta yapılmıştır.

İbn Atâullah-ı İskenderî, *Hikem* adlı eserinde der ki: "Nefsini tedbirle uğraşmaktan uzak tutup rahatlat. Senin adına başkasının (yüce Allah'ın) yerine getirdiği bir şeyi, sen kendi nefsin adına ortaya koymakla uğraşma!"[224]

Velilerden Sehl b. Abdullah-ı Tüsterî [kuddise sırruhû] demiştir ki: "Tedbiri ve kendi başınıza bir şeyi seçmeyi terkedin; bunlar insanın yaşamını karıştırıp sıkıntıya sokar."

Şeyh Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî [kuddise sırruhû] demiştir ki: "Nefsinizle işleri tedbir etmeyi terkedin; eğer illâ tedbir gerekiyorsa kendi tedbirini terkedip Allah'ın tedbirine tâbi olmayı tedbir edinin."

Kötülenen tedbir, içinde nefsin payı olan tedbirdir; nefsin keyfine göre dünya işlerini tedbir edip yoluna koymaya çalışmak gibi. Ayrıca nefsin şehvetlerini elde etmek için düşündüğü tedbir de içinde kesin karar ve ısrar varsa bu kısma girer.

Kulu Allah'a yaklaştıran işlerde tedbir almaya gelince, bu salih güzel niyettir, onda bir sakınca yoktur. Ayrıca yapacağı şeye tam azmetmeden yahut işin olmasını "inşallah" şeklinde Allah'ın dilemesine bağlayarak veya işin düşüncesi kalbinde tam yer etmeden bir şeyi tedbir etmekte de bir sakınca yoktur.

İmam Kuşeyrî, asıl tedbirin yüce Allah'a mahsus bir iş olduğunu hatırlattıktan sonra demiştir ki: "Bunun sebebi şudur: Eğer Cenâb-ı Hakk'ın dilemesi ve seçimi, uygulanıp yerine gelmese, bu O'nun izzet sıfatına uymaz; zira istediğini yerine getiremeyen kimse sadece zelil olur. Dilediğini seçmek, Allah Teâlâ için bir izzet vasfıdır. İnsanların nefsiyle bir şeyi seçmesi ise noksanlık vasfı ve kusur göstergesidir. Şu halde, kulun kendi adına yaptığı seçim, kendisi için mübarek ve hayırlı değildir. Çünkü o, kulun hak etmediği bir vasıftır. Kim, kendisine layık olmayan bir özellikle vasıflanırsa rezil olur. Biri bu konuda şöyle demiştir:

'Bunlar öyle manalar ve hallerdir ki onları, ehli olandan başkası iddia etse ona hırsızların suçunun cezası lazım olur.'

---

224 bk. İbn Acîbe, *İkâzü'l-Himem fî Şerhi'l-Hikem*, s. 32-34 (Beyrut 2005).

Çamurdan yaratılmış bir varlık, Cenâb-ı Hakk'a ait bir sıfatı iddia ederse ahmaklığını ortaya koymuş olur. İnsan nerde, seçme yetkisi nerde? Kölenin efendisinin mülkündeki yetkisi nedir? Kulun, sultanların elindeki yeri nedir? Halbuki Allah Teâlâ, *'Onların hiçbir seçme yetkisi yoktur'* buyurmuştur."[225]

Bir başkası bu manada demiştir ki: "Kul, hüzün ve dert sahibidir; Rab ise kudret ve takdir sahibidir. Zaman, değişik hallerle dönüp durmaktadır. Rızıklar ise taksim edilmiştir. Bütün hayır, yüce yaratıcının seçip tercih ettiğindedir. O'nun dışındakilerin seçtiğinde ise kınama ve uğursuzluk vardır."

Ey kul, Cenâb-ı Hakk'ın dilediğini yarattığını ve dilediğini seçtiğini bildiğin zaman, artık Allah'ın dilediğinin dışında bir şey isteme. O'nun sende bulundurduğu hal, senin için en layık olanıdır. Bunun için denilmiştir ki: "Ârif, fakirlik veya zenginlik, başına gelen hiçbir şeye itiraz etmez."

Lecâî, *Kutbü'l-Ârifîn* adlı kitabında demiştir ki: "Allah'tan razı olan kimse, bir ölüye benzer; onun kendisi için bir tercihte bulunacak nefsi yoktur. Fakirlik ve zenginlik, her şeyi bir hikmetle yapan yüce Allah'ın kulları üzerinde uyguladığı iki hükmüdür. Kulları için hangisinin daha hayırlı ve faydalı olacağını en iyi yüce Allah bilir.

Bazıları için fakirlik uygundur; zenginlik ona faydalı olmaz.

Bazıları için zenginlik uygundur; fakirlik ona uygun düşmez.

Bazıları için bir şey vermemek uygundur; ihsan etmek faydalı olmaz.

Bazıları için ihsanda bulunmak uygundur; mahrum etmek faydalı olmaz.

Bazıları için bela uygundur; sıhhat fayda vermez.

Bazılarına sıhhat uygundur, bela haline uygun düşmez.

Bazıları için her iki durum da uygundur. Bu, en yüksek rütbe olup, *'Rabb'in dilediğini yaratır ve dilediğini seçer'* âyeti bu hale işaret etmektedir. Bu âyette, Allah Teâlâ'dan razı olan bütün hak yolcuları için yeterli bir teşvik ve sıkıntıları için güzel bir teselli vardır; fakat onu sadece meşâyihten ârifler anlayıp lezzetine varır."

225 bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/79.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Yüce Allah, Yaratmada ve Seçmede Tektir

Cenâb-ı Hak sonra, yüce zatının, yaratmada ve seçmede tek olduğunun delillerini ortaya koyarak şöyle buyurdu:

قُلْ اَرَاَيْتُمْ اِنْ جَعَلَ اللّٰهُ عَلَيْكُمُ الَّيْلَ سَرْمَدًا اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ مَنْ اِلٰهٌ غَيْرُ
اللّٰهِ يَأْتِيكُمْ بِضِيَاۤءٍۜ اَفَلَا تَسْمَعُونَ ﴿٧١﴾ قُلْ اَرَاَيْتُمْ اِنْ جَعَلَ اللّٰهُ عَلَيْكُمُ
النَّهَارَ سَرْمَدًا اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ مَنْ اِلٰهٌ غَيْرُ اللّٰهِ يَأْتِيكُمْ بِلَيْلٍ تَسْكُنُونَ
فِيهِۜ اَفَلَا تُبْصِرُونَ ﴿٧٢﴾ وَمِنْ رَحْمَتِهِ جَعَلَ لَكُمُ الَّيْلَ وَالنَّهَارَ لِتَسْكُنُوا
فِيهِ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٧٣﴾ وَيَوْمَ يُنَادِيهِمْ فَيَقُولُ اَيْنَ
شُرَكَاۤئِيَ الَّذِينَ كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ ﴿٧٤﴾ وَنَزَعْنَا مِنْ كُلِّ اُمَّةٍ شَهِيدًا فَقُلْنَا
هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ فَعَلِمُوا اَنَّ الْحَقَّ لِلّٰهِ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٧٥﴾

71. *De ki: "Söyleyin bakayım, eğer Allah, geceyi kıyamete kadar devam ettirse, Allah'tan başka hangi ilâh size bir aydınlık getirir? Hâlâ işitmeyecek misiniz?"*

72. *De ki: "Söyleyin bakayım, Allah, gündüzü kıyamete kadar devam ettirse, Allah'tan başka hangi ilâh size içinde dinleneceğiniz bir gece getirebilir? Hâlâ görmeyecek misiniz?"*

73. *Allah, rahmetinden dolayı geceyi ve gündüzü yarattı ki gecede dinlenesiniz; gündüz, lutfundan (rızkınızı) arayasınız ve şükredesiniz.*

74. *O gün Allah müşriklere, "Benim ortaklarım olduğunu iddia ettiğiniz putlar nerede?" diye seslenir.*

75. *O gün her ümmetten bir şahit çıkarırız ve* (*kâfirlere*), *"Kesin delilinizi getirin" deriz. Onlar bilirler ki hak Allah'a aittir ve* (*Allah'a ortak diye*) *uydurdukları şeyler, kendilerinden uzaklaşıp gitmiştir.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"De ki: 'Söyleyin bakayım, eğer Allah, geceyi kıyamete kadar devam ettirse, Allah'tan başka hangi ilâh size bir aydınlık getirir?'* Yani Allah, güneşi yerin altında tutarak yahut yer küresinin dışındaki ufukların etrafında hareket ettirerek veyahut onun ışığını gizleyerek geceyi kıyamete kadar devam ettirse, Allah'tan başka hangi ilâh size bir aydınlık getirir?" Allah'tan başka bunu yapmaya gücü yeten herhangi biri var mıdır?

"Hâlâ işitmeyecek misiniz?" İbret alıp basiretle düşünen kimsenin işitmesiyle işitip Cenâb-ı Hakk'ın birliğini kabul etmeyecek misiniz?

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"De ki: 'Söyleyin bakayım, Allah,* güneşi göğün ortasında sabit tutarak yahut onu ufukların üzerindeki bir yörüngede hareket ettirerek *gündüzü kıyamete kadar devam ettirse, Allah'tan başka hangi ilâh size içinde dinleneceğiniz,* geçim meşguliyetlerinin yorgunluğunu gidereceğiniz *bir gece getirebilir?"*

Âyette, gece için, *"İçinde dinleneceğiniz bir geceyi Allah'tan başka hangi ilâh getirir?"* buyruldu fakat gündüz için, "İçinde çalışıp iş yapacağınız gündüzü Allah'tan başka hangi ilâh getirir?" denmedi, sadece "Işığı kim getirir" dendi. Bundan kasıt, güneş ışığıdır. Bunun sebebi, güneş ışığına bağlı faydaların daha çok olmasıdır; o sadece geçim için çalışmakla sınırlı değildir. Karanlık ise bu konuda ışık gibi değildir. Bundan dolayı ışık zikredildikten sonra, *""Hâlâ işitmeyecek misiniz?"* dendi; çünkü kulak, gözün idrak etmediği menfaat ve faydaları dinleme yoluyla idrak eder. Gece zikredildikten sonra ise, *"Hâlâ görmeyecek misiniz?"* buyruldu; bunun sebebi, senin gecede gördüğün dinlenme ve benzeri şeyleri başkasının da görüyor olmasıdır.[226]

---

226 Açıklama için bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/353.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah Teâlâ, rahmetinden dolayı geceyi ve gündüzü yarattı ki gecede dinlenesiniz;* gündüz, çeşitli işlerde çalışarak *lutfundan* rızkınızı *arayasınız."*

Zeccâc demiştir ki: "Âyetin manasının şöyle olması da muhtemeldir: Gece ve gündüzde dinlenmeniz ve onlarda Allah'tan gelecek rızkınızı aramanız için Allah geceyi ve gündüzü yarattı. Yani Allah, sizin için zamanı, içinde dinlenmeniz ve Allah'ın ihsanından rızık aramanız için gece ve gündüz olarak yarattı."[227]

Âyet şöyle bitiyor: *"Bütün bunları şükredesiniz diye yaptı."* Yani Allah Teâlâ, bundaki nimetini görüp tanıyarak onlara karşı şükretmeniz için bunları yarattı.

Allah Teâlâ, bu tam açıklamadan sonra, müşrikleri, Allah'a şirk koşmalarından dolayı şu şekilde azarladı:

"O gün Allah müşriklere, 'Benim ortaklarım olduğunu iddia ettiğiniz putlar, hani nerede?' diye seslenir."

Allah Teâlâ, müşriklerin kendisine şirk koşmasını bu sûrenin 62. âyetinde kınamıştı; aynı kınamayı burada bir kere daha tekrar etti. Bunu şunu bildirmek için yaptı: Şirkten daha fazla Allah Teâlâ'yı kızdıran bir şey olmadığı gibi; tevhidden (birliğini ikrar etmekten) daha çok kulu Allah'ın rızasını ulaştıran bir şey yoktur.

Kurtubî demiştir ki: "Allah Teâlâ, müşriklerin yaşadığı iki hal, birbirinden farklı olduğu için, aynı âyeti burada bir kere daha tekrar etti. Cenâb-ı Hak, müşriklere önce bu şekilde seslenir. Onlar da putlarını çağırırlar, fakat onlar kendilerine cevap veremez. Böylece müşriklerin yalanı ortaya çıkar. Yüce Allah, müşriklere bir kez daha aynı şekilde seslenir, bu defa onlar susarlar. Bu onlar için daha fazla kınama ve rezillik sebebi olur."[228]

Kurtubî, sonra, müşriklere bu şekilde hitap edenin kim olduğunu incelemiş; bunun Allah tarafından yahut O'nun emriyle melekler tarafından yapıldığını söylemiştir. Hitabı meleklerin yaptığını, *"Allah*

227 bk. Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, 4/153; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/353.

228 bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 13/283.

onlarla konuşmayacak" (Bakara 2/108) âyetine dayanarak söylemiştir. Allah Teâlâ'nın onlarla konuşmamasının, kâfirlere, *"Orada zillet içinde susup kalın; benimle konuşmayın"* (Mü'minûn 23/108) buyurmasından sonra olması da muhtemeldir. Yahut Allah onlarla, razı olduğu kullarla konuştuğu gibi konuşmaz.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O gün her ümmetten bir şahit çıkarırız."* Bu şahit, her ümmetin peygamberi olup, bütün peygamberler ümmetinin içinde bulunduğu durum hakkında şahitlik ederler. Çünkü peygamberler, ümmetlerinin şahitleridir.

Âyet şöyle devam ediyor: "Şirke dalan ümmetlere, 'İçinde bulunduğunuz şirkin ve peygamberinize karşı çıkmanın doğru olduğuna dair *delilinizi getirin'* deriz. O zaman, *onlar bilirler ki* ilâhlıkta *hak Allah'a aittir;* O'nun dışında hiç kimse ilâhlıkta Allah'a ortak değildir. Yine o anda, *müşriklerin* Allah'ın dışında ilâh diye *uydurdukları* ve kendilerine şefaat etmesini bekledikleri putları *onlardan uzaklaşıp gitmiştir."* En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

71-75. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kulda, gece hükmünde olan kabz[229] halinin devam etmesi, bedeni yıpratıp telef eder. Gündüze benzetilebilecek bast halinin sürekli olması ise nefsi azdırır. Bir müride bu iki halin peş peşe gelip gitmesi bir rahmet, müridin onlardan çıkarılıp kurtarılması ise özel bir inâyettir.

İbn Atâullah-ı İskenderî, *Hikem* adlı eserinde der ki: "Cenâb-ı Hakk'ın seni, bast halinde tutması, seni kabz halinde terketmemek içindir. Seni (bazan) kabz halinde bulundurması, sürekli bast halinde tutmamak içindir. Hak Teâlâ'nın seni, her iki durumdan çıkarıp kurtarması ise yüce zatından başka hiçbir şeyle olmaman (kalbini sadece O'na bağlaman) içindir."

---

229 Kabz, kalbin tutukluk ve sıkıntı halinde olması, sabır, rıza ve teslimiyet isteyen celâl tecellileri altında kalmasıdır. Bast ise kalbin rahatlık, genişlik, huzur ve sükûn halinde olması, cemal tecellileri altında, nimet ve ihsan içinde, sevinç içinde bulunmasıdır (mütercim).

Velilerden Fâris [kuddise sırruhû][230] demiştir ki: "Hak yolcusu sâlikte önce kabz hali, sonra bast hali olur; daha sonra kabz da bast da olmaz. Çünkü kabz ve bast halleri, mevcut olan bir vücutta meydana gelir; kul fenâ ve bekâ makamlarına ulaşınca, bunlardan hiçbiri olmaz."[231]

Kârûn Kıssası

Cenâb-ı Hak, bu sûrenin 60. âyetinde, *"Size verilen her şey, dünya hayatının geçici metaıdır"* buyurdu. Hak Teâlâ burada da kendisine bolca dünya malı verdiği ve bu malın kendisini aldattığı Kârûn ismindeki birinden bahsederek şöyle buyurdu:

إِنَّ قَارُونَ كَانَ مِنْ قَوْمِ مُوسٰى فَبَغٰى عَلَيْهِمْ وَاٰتَيْنَاهُ مِنَ الْكُنُوزِ
مَٓا إِنَّ مَفَاتِحَهُ لَتَنُٓوأُ بِالْعُصْبَةِ أُو۬لِي الْقُوَّةِ إِذْ قَالَ لَهُ قَوْمُهُ لَا تَفْرَحْ
إِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ الْفَرِحِينَ ﴿٧٦﴾ وَابْتَغِ فِيمَٓا اٰتٰيكَ اللّٰهُ الدَّارَ الْاٰخِرَةَ
وَلَا تَنْسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا وَأَحْسِنْ كَمَٓا أَحْسَنَ اللّٰهُ إِلَيْكَ
وَلَا تَبْغِ الْفَسَادَ فِي الْاَرْضِ إِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ ﴿٧٧﴾

76. Şüphesiz Kârûn, Musa'nın kavmindendi. Onlara karşı azgınlık etti. Biz ona öyle hazineler verdik ki anahtarlarını güçlü bir topluluk zor taşıyordu. Kavmi kendisine demişti ki: "Böbürlenme! Şüphesiz, Allah böbürlenip şımaranları sevmez."

77. "Allah'ın sana verdiği şeylerde ahiret yurdunu ara. Dünyadan da nasîbini unutma. Allah'ın sana ihsan ettiği gibi sen de** (insanlara) **ihsanda bulunup iyilik yap ve yeryüzünde bozgunculuk peşinde koşma. Şüphesiz, Allah bozguncuları sevmez."

---

230 Fâris b. İsa el-Bağdâdî (v. 340/951), ilk dönem sûfilerindendir. Cüneyd-i Bağdâdî, Hallâc-ı Mansûr, Yusuf b. Hüseyin, Ebü'l-Abbas İbn Atâ onun hocalarındandır. Hallâc-ı Mansûr'dan hilafet almıştır (bk. Heyet, *Veliler Ansiklopedisi*, 6/144-145).

231 bk. Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif: Gerçek Tasavvuf*, s. 670.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şüphesiz, Kârûn, Musa'nın kavmindendi."* Kârûn, İsrâiloğulları'ndandı. Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] amcasının oğlu idi. Hz. Musa'nın teyzesinin oğlu olduğunu söyleyenler de olmuştur.

Kârûn'un nesebi şöyledir: Kârûn b. Yeshar b. Kâhes b. Lâvi b. Yakub.

Hz. Musa'nın nesebi ise şöyledir: Musa b. İmrân b. Kâhes.

Bu silsileye göre, Kârûn'un babası Yeshar ile Hz. Musa'nın babası İmrân kardeş olmaktadır.[232]

Kârûn'a yüzü güzel olduğu için "münevver" denirdi. Hz. Musa'ya iman etmişti. İnsanlar içinde Tevrat'ı en güzel şekilde ezberleyenlerden biriydi. Fakat, Sâmirî'nin münafık olması gibi o da münafık oldu.[233]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onlara karşı azgınlık etti."* Yani onlara zulmetti.

Rivayet edildiğine göre Firavun, Kârûn'u, İsrâiloğulları üzerine kral yaptı, o da kendilerine zulmetti.

Âyete, kibirlenme manası da verilmiştir. Buna göre manası, Kârûn, İsrâiloğulları'na karşı mal ve evladının çokluğu ile kibirlendi, elbisesini onlardan bir karış uzun yaptı, onlara karşı üstün olmak ve kendilerinin elinin altında olmasını istedi.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Biz ona öyle hazineler verdik ki anahtarlarını güçlü bir topluluk zor taşıyordu."* Kârûn'un hazinelerinin anahtarlarını altmış deve taşıyordu. Her bir hazinenin bir anahtarı vardı. Anahtarların boyu da bir parmağı geçmiyordu. Kilitleri deriden yapılmıştı.[234]

Şöyle denilmiştir: Kârûn'un mallarına "hazine" ismi verildi; çünkü o, mallarının zekâtını vermiyordu. Bundan dolayı Hz. Musa'ya ilk düşmanlığını yaptı.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Kavmi kendisine demişti ki:* Malının çokluğu ile sevinip kendini beğenerek *böbürlenme!* Çünkü o insanı azgınlığa sevkeder."

---

232 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 18/309-311; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/220.

233 Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/354.

234 Taberî, *a.g.e.*, 18/309-312-313; Nesefî, *a.g.e.*, 3/354.

Âyete şu mana da verilmiştir: Dünya ile sevinme; zira onunla sadece aklı olmayanlar sevinir.

"Şüphesiz, Allah, malı ile *böbürlenip şımaranları sevmez."* Yahut Allah, dünya süsleriyle sevinenleri sevmez; çünkü onların bütün hazları ve şehvetleri onunla olmaktadır.

Beyzâvî demiştir ki: "Dünya ile ferahlayıp sevinmek, her bakımdan kötülenmiştir; çünkü bu, onu sevmenin ve ona razı olmanın neticesidir. İnsan ise dünyanın elden gitmesinden korkmaktadır. İlim kesin olarak şunu ortaya koymuştur: Dünyanın içindeki lezzetler muhakkak insanı terkeder ve kesin hüzün sebebi olur. Bu konudaki bir beyitte şöyle denmiştir:

'Bana göre gam ve acıların en şiddetlisi, sahibinin kesin ayrılıp gideceğini bildiği sevincin içindedir.'"[235]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah'ın sana verdiği mal ve servetle,* ondan sadaka vererek, akrabayı görüp gözeterek ve her türlü hayır yolunda harcayarak *ahiret yurdunu ara. Dünyadan da nasibini unutma.* Bu nasip sana yeten ve ihtiyaçlarını gören miktardır."

Âyete şu manayı verenler de olmuştur: Elindeki dünya malı ile ahiretin için bir şeyler yapma peşinde ol. Bu, müminin dünyadan payıdır. Çünkü dünya, ahiretin tarlasıdır (Burada salih amel ekilir, mahsulü ahirette toplanır). Dünyada iyilikler kazanılır ve manevi dereceler yükseltilir. Buna göre âyetin manası şudur: Dünyadan, ahirete göndereceğin nasibini unutma!

Âyet şöyle devam ediyor: *"Allah'ın sana* nimetlerini *ihsan ettiği gibi sen de* Allah'ın kullarına *ihsanda bulunup iyilik yap."*

Bir diğer mana: Allah'ın sana nimetlerini bolca akıttığı gibi sen de bütün varlıkların sahibine güzelce şükür ve taat yap.

"Ayrıca yeryüzünde zulüm, azgınlık ve malı günahlarda harcayarak *bozgunculuk peşinde koşma. Şüphesiz, Allah, bozguncuları sevmez;* onların yaptıklarına razı olmaz." En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

235 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* 2/199.

76-77. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Âyette, dünya ile sevinmekten ve övünmekten sakındırma vardır. Hatta, bütün fâni şeylerle sevinip övünmek kötülenmiştir.

İmam Gazâlî *İhyâü Ulûmi'd-Dîn* adlı eserinde demiştir ki: "Dünya ile ferahlayıp keyfetmek, bütün damarlara işleyen öldürücü bir zehirdir. Dünya sevgisi kalpten, korkuyu, hüznü, ölümü hatırlamayı ve kıyametin korkunç hallerini düşünmeyi çıkarır. Allah korusun bu hal, kalbin ölmesidir. Azim sahibi kalp ehli ârifler, dünyanın öldürdüğü kalpler için üzülürler. Onlar, kurtuluşun, sürekli hüzün halinde bulunmakta ve insanı boş sevinç ve şımarıklığa sevkeden maddi sebeplerden uzak durmakta olduğunu bildiler ve bundan sona nefsi boş lezzetlerinden uzaklaştırdılar, onu helâl ve haram şehvetlerine karşı sabretmeye alıştırdılar. Onlar, helâlin hesabının bulunduğunu, hesaba çekilmenin de bir çeşit azap olduğunu; ince hesaptan geçen kimsenin azap göreceğini bildiler. Nefislerinin şehvetlerine ve tutkularına esir olmaktan kurtulup Allah Teâlâ'nın zikrine dalarak ve O'nun taati ile meşgul olarak dünyada ve ahirette gerçek mülke ve hürriyete ulaştılar ve böylece nefislerini azaptan kurtardılar."

Yümn b. Rızk demiştir ki: "Şunu bil ki ben, gönlü dünyadan çekme konusunda, kalpte devamlı ahiret hüznünün bulunmasından daha etkili bir şey görmedim. Ahiret hüznünün kalpte sabit olmasının alameti, kalbin yalnızlıkla huzur ve sükûn bulmasıdır."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Onun bu söylediği hal, kendini ibadete verenlerin ve zâhidlerin yoludur. Âriflere gelince, onlar, marifet cennetine girmişlerdir; artık onlara hiçbir korku ve hüzün yoktur. Allah Teâlâ, lütuf ve keremiyle bizleri onların seçkinlerinden etsin. Âmîn.

Kârûn'un Cevabı

Cenâb-ı Hak sonra, Kârûn'un kendisini uyaran kavmine verdiği cevaptan bahsederek şöyle buyurdu:

قَالَ اِنَّمَٓا اُو۫تٖيتُهُ عَلٰى عِلْمٍ عِنْدٖيۜ اَوَلَمْ يَعْلَمْ اَنَّ اللّٰهَ قَدْ اَهْلَكَ مِنْ
قَبْلِهٖ مِنَ الْقُرُونِ مَنْ هُوَ اَشَدُّ مِنْهُ قُوَّةً وَاَكْثَرُ جَمْعاًۜ وَلَا يُسْـَٔلُ عَنْ
ذُنُوبِهِمُ الْمُجْرِمُونَ ﴿٧٨﴾

78. *Kârûn, "O servet bana bendeki bir ilim sayesinde verildi" dedi. O, Allah'ın, kendinden önceki nesillerden, ondan daha güçlü ve daha çok malı olan kimseleri helâk ettiğini bilmiyor muydu? Mücrimlere günahları sorulmaz* *(Çünkü Allah hepsini bilir).*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Kârûn, 'O mal ve servet bana bendeki bir ilim sayesinde verildi' dedi.*" Yani, "Ben o malı, kendisiyle insanlara üstün kılındığım bir ilim sayesinde hak ettim" dedi. Bu ilim, Tevrat'a dair ilimdi. Kârûn, Hz. Musa'dan ve Hz. Harun'dan sonra, insanlar içinde Tevrat'ı en iyi bilenlerden biriydi. O aynı zamanda ibadet ehli biriydi; daha sonra inkâra düştü.

İmam Kuşeyrî'nin kaydettiğine göre Kârûn, bir ibadethanede kendisini ibadete adamıştı. Bir zaman sonra İblîs, insan kılığında gelip kendisine arkadaş oldu. Onunla bir zaman ibadete devam etti. Kârûn, onun İblîs olduğunu bilmiyordu. İblîs bir ara ona,

"Biz böyle çalışıp kazanmaktan çekilip zaruri ihtiyaçlarımızı insanların eline bırakarak kendimizi ibadete vermekle bir şey kazanamayız" dedi. Kârûn,

"Öyle ise ne yapmamız gerekir?" diye sordu. İblîs de ona, azar azar çalışıp kazanmayı, hem kendi ihtiyaçlarını görmeyi hem de fakirlere yardım etmeyi tavsiye etti. Kârûn, bunu güzel bulup söylediklerini yaptı, sonunda dünya sevgisi, mal biriktirme arzusu ve elindekini kimseye vermeme düşüncesi kalbine iyice yerleşti. Bundan sonra İblîs onu terkedip gitti."[236]

236 bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/81-82. Kuşeyrî'nin rivayeti daha uzundur; mana Kuşeyrî'den özetlenerek verildi.

Kârûn'un sahip olduğu ilmin kimya ilmi olduğu da söylenmiştir. Kârûn, bu ilim sayesinde, kurşun ve bakırı altına çeviriyordu. Onun sahip olduğu ilmin, ticaret ve ziraat işlerinde güzel kazanç getirecek şeylerin ilmi olduğu söylenmiştir. Onun, Hz. Yusuf'un hazinelerini ele geçirip onları işlediği de söylenmiştir.[237]

Allah Teâlâ buyurdu ki: *"O, Allah'ın, kendinden önceki nesillerden, ondan daha güçlü ve daha çok malı olan kimseleri helâk ettiğini bilmiyor muydu?"* Yani onun sahip olduğu ilmin içinde, Allah'ın, kendisinden önceki nesiller içinde, ondan güçlü, kuvvetli, zengin, biriktirdiği malı daha fazla olan yahut cemaat olarak daha kalabalık olan kimseleri helâk ettiğine dair bir bilgi yok muydu? Bu ifade, o bahsedilen şeyleri biliyorken, sahip olduğu kuvveti ve mal çokluğuna aldanmasına karşı bir kınamadır. Çünkü Kârûn, Tevrat'ı okumuş ve bu haberleri tarih bilginlerinden işitmişti.

Âyetin, onun böyle bir ilmi olmadığını açıkladığını söyleyenler de olmuştur. Zira Kârûn, *"Bu mal bana sahip olduğum ilim sayesinde verildi"* dediği zaman, onun için şöyle denildi: "Onun yanında iddia ettiği ve sayesinde her türlü nimete ulaştığını söylediği ilim vardı da kendisinden önce helâk olanlardan ibret almak gibi faydalı bir ilmi niçin bilmedi ve nefsini helâk olmaktan kurtarmadı?[238]

Âyet şöyle bitiyor: "Allah Teâlâ, bütün hallerini bildiği için, inkâr içindeki *günahkârlara günahları sorulmaz;* bilakis Allah Teâlâ onları doğrudan ateşe atar.

Âyete şu manalar da verilmiştir:

Onlar, kendilerine bir şey sorulmaksızın günahlarını itiraf ederler.

Onların günahkâr oldukları simalarından tanındığı için, kendilerine günahları sorulmaz.

Onlardan durumu öğrenmek için kendilerine bir şey sorulmaz, sadece onları kınamak için kendilerine, niçin günah işledikleri sorulur.

---

237 bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 2/200.

238 Açıklama için bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 2/200; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/355.

Bir diğer mana: Bu ümmetin günahkârlarından, daha önceki ümmetlerin günahları sorulmaz.

Muhammed b. Kâ'b el-Kurazî demiştir ki: "Âyetin son kısmı, ilk kısmıyla bağlantılı olup manası şudur: "Ondan önceki nesillerden niceleri helâk edildi. Kendilerinden sonra gelenlerden, önceki nesillerin günahları sorulmaz; bilakis herkes, kendisine ait günahtan hesaba çekilip azaba uğrar."[239]

Bunun kıyamette olduğunu söylediğimizde, "Başka âyetlerde, günahkârlara hesap sorulacağı bildirilmektedir; bunu nasıl izah ederiz?" denirse şunu söyleriz: Kıyamet günü, değişik yerler, farklı durumlar, ayrı muamele görecek insan grupları vardır. Bir yerde sorgu vardır, diğer yerde yoktur. Bir gruba sorgu vardır, diğerine yoktur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

78. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ bir kulu özel dostluğuna seçtiği zaman, kul bunu nefsine, kendi kuvvet ve gayretine, çalışma ve mücâhedesine bağlamamalı, bilakis onu Allah Teâlâ'nın kendisine bir ihsanı ve ezelde ona takdir buyurduğu ilâhî bir yardımı olarak görmelidir. Velilerden Sehl b. Abdullah-ı Tüsterî demiştir ki:

"Kul nefsine bakmadığı sürece kurtulur. Saîd (iki cihanda bahtiyar kimse), gözü, kendi fiillerini ve sözlerini görmekten çekilen, bütün fiil ve sözlerinde kendisine Allah Teâlâ'nın ona yaptığı ihsanını görme yolu açılan kimsedir. Şakî (bedbaht) ise gözünde fiilleri, sözleri ve halleri güzel görünen, Allah Teâlâ'nın ona yaptığı ihsanını görme yolu açılmayan, ameliyle öğünen, onu kendinden bilen kimsedir. Onun bu kötü durumu kendisini helâk eder; aynen kendisinde bir üstünlük olduğunu iddia ettiğinde Kârûn'un yerin dibine geçirilip helâk edildiği gibi."[240]

---

239 İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 4/300.

240 Sülemî, *Hakâiku'l-Tefsîr*, 2/110; Nesefî, *Medârikü'l-Tenzîl*, 3/355.

Kârûn'un Yerin Dibine Batışı

Cenâb-ı Hak sonra, Kârûn'un yerin dibine geçirilerek helâk edilişinden bahsederek şöyle buyurdu:

فَخَرَجَ عَلٰى قَوْمِهٖ فٖى زٖينَتِهٖۜ قَالَ الَّذٖينَ يُرٖيدُونَ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا يَا لَيْتَ
لَنَا مِثْلَ مَٓا اُوتِىَ قَارُونُۙ اِنَّهُ لَذُو حَظٍّ عَظٖيمٍ ﴿٧٩﴾ وَقَالَ الَّذٖينَ اُوتُوا
الْعِلْمَ وَيْلَكُمْ ثَوَابُ اللّٰهِ خَيْرٌ لِمَنْ اٰمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًاۚ وَلَا يُلَقّٰيهَٓا اِلَّا
الصَّابِرُونَ ﴿٨٠﴾ فَخَسَفْنَا بِهٖ وَبِدَارِهِ الْاَرْضَ فَمَا كَانَ لَهُ مِنْ فِئَةٍ يَنْصُرُونَهُ
مِنْ دُونِ اللّٰهِۗ وَمَا كَانَ مِنَ الْمُنْتَصِرٖينَ ﴿٨١﴾ وَاَصْبَحَ الَّذٖينَ تَمَنَّوْا مَكَانَهُ
بِالْاَمْسِ يَقُولُونَ وَيْكَاَنَّ اللّٰهَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَٓاءُ مِنْ عِبَادِهٖ وَيَقْدِرُۚ
لَوْلَٓا اَنْ مَنَّ اللّٰهُ عَلَيْنَا لَخَسَفَ بِنَاۜ وَيْكَاَنَّهُ لَا يُفْلِحُ الْكَافِرُونَ ﴿٨٢﴾

79. ***Kârûn, süs ve ihtişamı içinde kavminin karşısına çıktı. Dünya hayatını arzu edenler, "Keşke Kârûn'a verilenin benzeri bizim de olsaydı; gerçekten o büyük bir servet sahibidir" dediler.***

80. ***Kendilerine ilim verilmiş olanlar ise, "Yazıklar olsun size! İman edip salih amel yapanlara Allah'ın vereceği mükâfat daha hayırlıdır; ona da sadece sabredenler kavuşabilir" dediler.***

81. ***Sonunda onu ve sarayını yerin dibine batırdık. "Allah'a karşı ona yardım edecek bir grup olmadığı gibi; o, kendisini savunup kurtarabilecek de değildi!***

82. ***Daha dün onun yerinde olmayı arzu edenler, "Vay! Demek ki Allah, kullarından dilediğine bol rızık veriyor ve dilediğinin rızkını kısıyor. Allah bize lutfetmiş olmasaydı, bizi de yerin dibine geçirirdi. Demek ki kâfirler kurtuluşa ermezmiş" demeye başladılar.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Kârûn, süs ve ihtişamı içinde kavminin karşısına çıktı."*

Câbir [radıyallahu anh] demiştir ki: "Kârûn, koyu kırmızı renkli bir elbise içinde kavminin karşına çıktı."

Onun, kırmızı ve sarı renkli bir elbise içinde çıktığı da söylenmiştir.

Rivayete göre Kârûn, cumartesi günü, gri renkli bir katıra binmiş olarak kavminin karşısına çıktı. Katırın üzerinde eflatun bir örtü vardı ve eğeri altından yapılmıştı. Yanında da aynı renk giysi içinde 4000 atlı vardı. Denildiğine göre, bu kişilerin kendileri ve binekleri üzerinde de kırmızı kadifeden yapılmış giysi ve örtüler vardı.[241] Sağında 300 beyaz köle, solunda 300 beyaz köle bulunuyordu. Bütün köleler, kırmızı giysiler giymişler ve gri katırlara binmişlerdi.[242]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Dünya hayatını arzu edenler, 'Keşke Kârûn'a verilenin benzeri bizim de olsaydı; gerçekten o, büyük bir servet,* baht ve nimet *sahibidir' dediler."*

Bu sözü söyleyenlerin müslümanlar olduğu söylenmiştir. Onlar bunu, insan tabiatının gereği, gördükleri bir zenginliğe rağbet etmişlerdir. Bu sözü söyleyenlerin kâfirler olduğu da söylenmiştir fakat peşinden gelen, "Eğer Allah bize lutfetmiş olmasaydı, bizi de yerin dibine geçirirdi" âyeti bu görüşü reddetmektedir.

Onlar, *"Keşke ondaki mal ve servetin benzeri bizde de olsaydı"* sözünü, gıptayla söylemişlerdir. Gıpta eden, bir nimet sahibindeki nimetin, ondan gitmeden, benzerinin kendisine de verilmesini temenni eden kimsedir. Haset eden ise nimet sahibinin elindeki nimetin gidip onun kendisinde olmasını temenni eden kimsedir. Bu, şu âyette yasaklanan temenninin kapsamına girmektedir:

"Allah'ın, kiminizi kiminize üstün yaptığı şeyleri (haset ederek) temenni etmeyin" (Nisâ 4/32).

---

241 Rivayetler için bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 18/328-329 (Riyad 2003); İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 9/3013-3014.

242 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/552.

Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], "Gıpta etmek insana zarar verir mi?" diye sorulduğunda, *"Hayır, vermez"* buyurmuştur.[243]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Kendilerine ilim verilmiş* yani sevabın, azabın ve dünyanın fâni olduğu bilgisi verilmiş *kimseler dediler ki: 'Yazıklar olsun size! İman edip salih amel yapanlara Allah'ın vereceği mükâfat daha hayırlıdır; ona da sadece sabredenler kavuşabilir.'"*

Bu sözden şu sonuç çıkarılabilir: Dünyayı temenni eden kimse, zâhirî ilimlerde insanların en âlimi de olsa, hakikatte cahildir. Çünkü dünyayı sadece, onu sevenler temenni eder. Halbuki dünya sevgisi fitnenin başıdır. Dünya fitnesiyle birlikte hangi ilim kalır?

Onlar, Kârûn'a imrenenlere dediler ki: "Yazıklar olsun size! İman edip salih amel yapanlara Allah'ın ahirette vereceği mükâfat, Kârûn'a verilenlerden ve hatta dünya ve içindekilerden daha hayırlıdır; ona da sadece sabredenler kavuşabilir."

Âyetin son kısmına şu mana da verilmiştir: Âlimlerin söylediği bu söz, yani "Allah'ın vereceği sevap daha hayırlıdır" sözü, sadece sabredenlere telkin edilecek bir sözdür.

Âyetin bu kısmına verilen bir diğer mana şudur: Din konusunda böyle bir kuvvet ve azimet sadece, Allah'ın taatine devam etmeye, şehvetlerini ve dünyanın boş süsünü terketmeye sabredenlere verilir.

Tirmizî'nin rivayet ettiği bir hadiste, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur: *"Kimin maddi imkânı varken, öğünmek için giyilecek bir elbiseyi, Allah Teâlâ için tevazu göstererek terkederse kıyamet günü Allah Teâlâ, onu bütün insanların önüne çağırıp, iman sahiplerinin cennette giyeceği elbiselerden dilediğini giymekte serbest bırakır."*[244]

Yine Tirmizî'de Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

"Şu üç şeyin dışında insanın bir hakkı yoktur: Oturacağı bir ev, avretini örtecek bir elbise, karnını doyuracağı, belini doğrultacağı sade ekmek ile su."[245]

---

243 bk. İbn Hacer, *el-Kâfi'ş-Şâfi fi Tahrici'l-Ehâdisi'l-Keşşâf*, 3/432.

244 Tirmizî, Kıyâme, 39 (nr. 2481).

245 Tirmizî, Zühd, 30 (nr. 2341); Ahmed, *Müsned*, 1/62.

Hak Teâlâ, devamındaki âyette şöyle buyurdu: *"Sonunda Kârûn'u ve sarayını yerin dibine batırdık."*

Kârûn, Hz. Musa'ya [aleyhisselâm] sürekli eziyet veriyordu. O da aralarında akrabalık bulunduğu için kendisini idare ediyordu. Nihayet zekât emri indi. Hz. Musa, Kârûn ile 1000 altında 1 altın, 1000 dirhemde 1 dirhem zekât vermek üzere anlaştı. Kârûn, bütün malından vereceği zekâtı hesap edince, bu miktarı çok buldu. Nefsi cimrilik gösterdi, malının zekâtını vermeye yanaşmadı. Bunun üzerine İsrâiloğulları'nı toplayarak,

"Sizler Musa'ya her konuda itaat ettiniz; o şimdi de kalkmış sizin mallarınızı istiyor!" dedi. Onlar da,

"Sen bizim büyüğümüzsün; bize istediğini emret, yapalım" dediler. Kârûn, bir hile düşündü ve,

"Filan fahişe kadına bir ücret veririz, o da Musa'nın kendisiyle zina ettiğini söyler, böylece İsrâiloğulları onu terkeder" dedi ve kadına 1000 altın yahut bir leğen altın verdi.

Bayram günü olunca, Hz. Musa ayağa kalkıp halka konuşma yaptı. Konuşmasında dedi ki: "Kim hırsızlık yaparsa elini keseriz. Kim temiz birine zina yaptı diye iftira atarsa ona ceza olarak seksen sopa vururuz. Kim bekâr olup zina yaparsa ona ceza olarak 100 sopa vururuz. Kim evli iken zina yaparsa onu recmederiz (taşlayarak öldürürüz)." O sırada Kârûn,

"Bunu yapan sen olsan da mı?" diye sordu; Hz. Musa da,

"Evet, ben olsam da ceza budur" dedi. Kârûn,

"İsrâiloğulları'nın iddiasına göre sen falan kadınla zina etmişsin" dedi. Bunun üzerine o kadın huzura getirildi. Hz. Musa kadına,

"Denizi yarıp İsrâiloğulları'nı içinden geçirerek Firavun'dan kurtaran, Tevrat'ı indiren Allah hakkı için doğru söyle!" dedi. Bunun üzerine kadın,

"Kârûn bana, sana zina iftirası atmam için ücret verdi" dedi. O zaman Hz. Musa ağlayarak secdeye kapandı ve,

"Allahım, eğer ben senin resûlün isem, Kârûn'a gazap et!" diye yalvardı, bunun üzerine Allah Teâlâ da,

"Yere, dilediğin şeyi yapması için emret, sana itaat edecektir" diye vahyetti. O zaman Hz. Musa halka dönerek,

"Ey İsrâiloğulları! Allah Teâlâ beni Firavun'a peygamber olarak gönderdiği gibi Kârûn'a da gönderdi. Şimdi, kim onunla birlikte ise yerinde kalsın; kim benimle birlikte ise ayrılsın!" dedi. Bunun üzerine iki kişi hariç, bütün halk oradan ayrıldı. Hz. Musa sonra,

"Ey yer, onları yakala!" dedi. Yer, Kârûn ve yanında kalan adamları yakalayıp bellerine kadar içine çekti. Hz. Musa, yere tekrar,

"Onları içine çek" dedi; yer, boğazlarına kadar içine çekti. Kârûn ve adamları, Hz. Musa'ya yalvarıp Allah, akrabalık hakkı için kendilerini kurtarmasını istediler. Hz. Musa, şiddetli gazabından dolayı dönüp kendilerine bakmıyordu. Sonra yere tekrar,

"Onları yut!" dedi. Yer, kendilerini içine çekip üzerlerine kapandı. O zaman Allah Teâlâ,

"Ey Musa, Kârûn senden defalarca yardım istedi, fakat sen kendisine hiç acımadın; ululuğuma yemin olsun ki eğer bir defa benden merhamet dileseydi ona acırdım" buyurdu.[246]

Rivayet edildiğine göre Kârûn, her gün bir adam boyu yerin içine batar. O, bu şekilde kıyamete kadar batmaya devam eder.[247]

İsrâiloğulları'ndan bazıları, "Musa, Kârûn'u hazinelerine vâris olmak için helâk etti!" dediler; bunun üzerine Hz. Musa [aleyhisselâm], Allah Teâlâ'ya, onun konağını ve hazinelerini de yere batırması için dua etti; Cenâb-ı Hak da onun konağını ve hazinelerini yere batırdı.[248]

---

246 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 18/332-336; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 9/3018-3019; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/554-555; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/356-357.

247 Taberî, *a.g.e.*, 18/337; İbn Ebû Hâtim, *a.g.e.*, 9/3020; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/225 (Riyad 1993).

248 Sa'lebî, *a.g.e.*, 5/555; Nesefî, *a.g.e.*, 3/357.

Allah Teâlâ, bu olay üzerine Hz. Musa'ya şöyle vahyetti:

"Ey Musa, senden sonra yeryüzüne, hiç kimseye itaat etmesini emretmeyeceğim."[249]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onun için, Allah'a karşı kendisine yardım edecek,* onu Allah'ın azabından *koruyacak bir grup olmadığı gibi, o, kendisini savunup* Allah'ın azabından *kurtarabileceklerden de değildi!"* Yahut o, Hz. Musa'dan intikam alabilecek de değildi.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Daha dün onun yerinde olmayı arzu edenler,* onun gibi dünya malına ve itibarına sahip olmayı isteyenler şöyle dediler:

'Vay! Demek ki Allah, kullarından dilediğine bol rızık veriyor ve dilediğine kısıyor.'" Yani Kârûn'un başına gelen durum ne kadar gariptir. Şüphesiz, Allah, katında gazaba uğramış biri olsa da dilediğine bol rızık veriyor. Yine Allah, katında sevileni biri olsa da dilediği kulunun rızkını kısıyor.

Onların sözü şöyle devam ediyor: "Eğer *Allah,* dün istediğimiz şeyi vermeyerek *bize lutfetmiş olmasaydı, bizi de* şu iki adam gibi Kârûn'la birlikte *yerin dibine geçirirdi. Demek ki kâfirler kurtuluşa ermezmiş."* Kâfirlerin iflah olmaması ne kadar hayret edilecek bir durumdur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

79-82. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Âyette, dünya süsüne dalmaktan, dünya malını çoğaltmaya çalışmaktan ve dünyalık insanların gururlandığı süs ve alayişleri temenni etmekten sakındırma vardır. Âyette ayrıca, dünyaya karşı zühd sahibi olmaya, fakirliği zenginliğe, sade ve basit giyinmeyi lüks giyecek ve yiyeceklerle zevklenmeye tercih etmeye bir teşvik vardır.

Şeyh, ârif, seyyidim Abdurrahman b. Yusuf el-Lecâî, *Kutbü'l-Ârifîn* adlı kitabında demiştir ki: Şunu bil ki dünya bir kulun kalbinde büyüyüp yücelince kul, dünyanın kendisine yöneldiği kimselerin kıymetini gözünde büyütür ve onların ulaştığı dünyalığa ulaşmayı temenni eder. Gerçek şu ki her insan, nefsinin özendiği şeyi yüceltir. Bu hal,

249 Taberî, *a.g.e.*, 18/337; Sa'lebî, *a.g.e.*, 5/555.

dünyanın kulu, hevâsının kölesi, kendisini gafletin sarhoş ettiği ve kalbinden yüce Allah'ın azameti çıkmış kimsenin özelliğidir. Cenâb-ı Hak, *"Dünya hayatını arzu edenler, 'Keşke Kârûn'a verilenin benzeri bizim de olsaydı; gerçekten o, büyük bir servet sahibidir' dediler"* âyetiyle bu hale işaret etmektedir. Buna göre, dünyayı seven ve onun sevgisinde kendini kaybeden herkes, Kârûn'un dünya süsüne sahip olmayı temenni eden kimseler kapsamına girer.

Şunu bil ki dünya kalpte kök salıp oraya iyice yerleşince, bu durum, dünya için yaltaklanmak, ona aşırı rağbet etmek şeklinde kulun âza ve hareketlerinde ortaya çıkar. O zaman Allah Teâlâ, ondan kanaatin lezzetini çekip alır, onu zâhidlerin gidişatından alıkoyar ve âriflerin rahatlığından uzaklaştırır. Gerçekten bir kalp, kanaat etmeyince, bütün dünyaya sahip olsa doymaz.

Hikmet sahiplerinden biri demiştir ki: "Kanaat en büyük zenginliktir; kanaat edenlerin sıfatı gizli kalmaz."

Bu konuda şu manadaki şiiri okurlar: "Eğer dünya malını ve süslerini gözünde büyütüp onlara ulaşmak istersen, nice mal ve mülkün sahibi olan Kârûn'a bak! O, her işi yoluna koydu, hepsine bir düzen verdi; şiddet ve yumuşaklıkla insanları emrine bağladı. Nihayet, kendisine hiçbir şeyin galip gelemeyeceğini ve ayaklarının sabit-kadem olduğunu (her şeyin sağlam bir şekilde yoluna girdiğini) düşündüğünde, bir sabah başına öyle bir bela geldi ki bütün malını ve izzetini su ve toprak altına terketti (kendisi ve malı, yerin dibine battı)."

Tevazu Gösterenlerin Güzel Âkıbeti

Cenâb-ı Hak sonra, kibir ve azgınlıktan uzak duran tevazu sahiplerinin güzel âkıbetinden bahsederek şöyle buyurdu:

تِلْكَ الدَّارُ الْاٰخِرَةُ نَجْعَلُهَا لِلَّذِينَ لَا يُرِيدُونَ عُلُوًّا فِي الْاَرْضِ وَلَا
فَسَادًاۜ وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ ﴿٨٣﴾ مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ خَيْرٌ مِنْهَاۚ وَمَنْ جَاءَ
بِالسَّيِّئَةِ فَلَا يُجْزَى الَّذِينَ عَمِلُوا السَّيِّئَاتِ اِلَّا مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٨٤﴾

83. ***İşte ahiret yurdu. Biz, onu yeryüzünde büyüklük taslamayan ve bozgunculuk yapmayanlara veririz. Güzel sonuç,*** *(Allah'ın razı olmadığı işlerden sakınan)* ***müttakilerindir.***

84. ***Kim bir iyilik getirirse ona, ondan daha hayırlısı vardır. Kim de bir kötülük getirirse kötülük işleyenler sadece yapmakta olduklarının cezasını görür.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*İşte,* halini işittiğin ve haberi sana ulaşan *ahiret yurdu. Biz onu,* Firavun'un yaptığı gibi *yeryüzünde büyüklük taslamayan* ve Kârûn'un yaptığı gibi *bozgunculuk yapmayanlara,* isyan etmeyen veya insanlara zulmetmeyenlere veririz."

Yahut biz onu, insanları öldürerek veya onları Allah'tan başkasına ibadete çağırarak yeryüzünde bozgunculuk yapmayan kimselere veririz.

Cenâb-ı Hak, âyetteki müjdeyi, büyüklük taslamayı ve fesat çıkarmayı terketmeye değil, onları istemeyi ve kalben onlara meyletmeyi terketmeye bağladı.

Hz. Ali'nin [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bir adam, ayağındaki ayakkabı bağının, arkadaşının ayakkabı bağından daha güzel ve kaliteli olmasından hoşlanır (bununla insanlara karşı kibirlenirse), bu âyette anlatılan kimselerin kapsamına girer."[250]

Fudayl b. İyâz, bu âyeti okuduktan sonra, "Boş beklentiler buradan (kalpten) çekip gitti" demiştir.

Ömer b. Abdülaziz de [rahmetullahi aleyh] vefatı sırasında, "*İşte ahiret yurdu. Biz, onu yeryüzünde büyüklük taslamayan ve bozgunculuk yapmayanlara veririz. Güzel sonuç, müttakilerindir*" âyetini okumaya başladı, bunu tekrar ederek vefat etti.[251]

---

250 bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 18/344; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm,* 9/3023; Nesefî *Medârikü't-Tenzîl,* 3/358.

251 bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 3/358.

Âyet şöyle bitiyor: "*Güzel*, övülecek *sonuç*, büyüklenmekten, fesat çıkarmaktan ve bunların dışında Allah'ın razı olmadığı işlerden sakınan *müttakilerindir.*"

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Kim bir iyilik getirirse ona*, şekil, miktar ve vasıf olarak *ondan daha hayırlısı vardır. Kim de* Allah Teâlâ'nın razı olmadığı *bir kötülük getirirse kötülük işleyenler sadece yapmakta olduklarının cezasını görür.*" Onlara, sadece yaptıklarının karşılığı verilir. Allah Teâlâ'nın yüce ihsanından dolayı, kötülüklere sadece misli ile ceza verilir; iyiliklere ise on mislinden yedi yüz misline kadar (hatta sayısız) karşılık verilir.

83-84. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, ahiret yurdu olan cenneti, nefsini Allah için zelil eden, kalbi mahzun mütevazi kullar için hazırlamıştır. Övülecek güzel âkıbet, ilâhî huzura ulaşmaktır. Bu güzel âkıbet, şöhret ve büyüklenmekten sakınan müttakiler içindir.

İbn Atâullah-ı İskenderî, *Hikem* adlı eserinde der ki: "Nefsini, (varlığını) bilinmezlik toprağında gömüp sakla; yere gömülmeyen taneden bir şey bitmez ve onun neticesi (meyvesi) tamam olmaz."

İbn Abbâd en-Nefezî,[252] *et-Tenbîh* adlı eserinde demiştir ki:

"Bir müride, şöhret ve adının yayılması kadar zarar veren bir şey yoktur; çünkü bu, kendisini terketmekle ve nefsiyle mücâhede yapmakla emrolunduğu hazların en büyüklerindendir."[253]

Şeyhlerimizin şeyhi derdi ki: "Müridin, kademinin (sahip olduğu vasıf ve manevi halinin), şöhretinden daha büyük olmasını, şöhretinin kademinden daha büyük olmamasını severiz."

İbrahim b. Edhem [kuddise sırruhû] demiştir ki: "Şöhreti seven kimse, Allah'a sevgisinde sadık değildir."

---

252 İbn Abbâd, Ebû Abdullah Muhammed b. İbrahim b. Abdullah en-Nefezî er-Rundî (v. 792/1390), Şâzelî şeyhlerindendir. İbn Atâullah-ı İskenderî'nin *Hikem*'i üzerine yaptığı *Gaysü'l-Mevâhibü'l-Aliyye fî Şerhi'l-Hikemi'l-Atâiyye* adlı bir şerhi vardır. Bu şerh *et-Tenbîh* ismiyle de anılmaktadır (geniş bilgi için bk. Mustafa Kara, "İbn Abbâd er-Rundî", *DİA*, 19/266-267).

253 bk. İbn Abbâd, *Gaysü'l-Mevâhib: et-Tenbîh*, s. 20 (Beyrut 2007).

Sûfilerden biri demiştir ki: "Bizim bu yolumuz sadece, ruhlarıyla çöplükleri (insanların içinde biriken manevi kirleri) temizleyen kimselere uygundur."

Eyyûb es-Sahtiyânî[254] [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Kul ancak, insanlar arasında yerinin (kıymet ve derecesinin) bilenmemesinden hoşlandığı zaman sadık olur."[255]

Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb* adlı eserinde demiştir ki: " Kul, nefsini zelil edip onu tevazuya bürüdüğünde, içine düştüğü bu zilletinden bir zevk almaz ve tevazu göstermekten dolayı kendinde bir etkilenme olmazsa zillet ve tevazu onun tabii hali olur. Artık bu kimse, kendi içinde nefsini kusurlu ve noksan bulduğu için, insanların kınamalarından rahatsız olmaz. Yine nefsine bir değer vermediği ve onu yüksek bir makamda görmediği için, insanlardan gelen övgülerden hoşlanmaz. Bu durumda, zillet ve tevazu ondan hiç ayrılmayan birer vasıf olur; tıpkı çöpçülerin ve temizlikçilerin yaptıkları işle içli dışlı oldukları gibi. Diğer meslek sahiplerinde olduğu gibi, bunlar onların mesleği haline gelmiştir, artık onu terketmezler ve yaparken de rahatsız olmazlar. Hatta çoğu kez, noksan ve kusurlu hallerine bakmadıkları için, bu işlerle uğraşan bazıları mesleği ile övünür.

Kişinin gerçek tevazuya ulaşarak nefsine sahip olması büyük bir iştir. Allah Teâlâ onu nefsine sahip ve hâkim etmiş, özel yardımıyla nefsinin kibrini ve benlik duygusunu ezmiştir. Bu, Allah tarafından özel olarak sevilen kulların (mahbupların) makamıdır. İşte bu makama ulaştıktan sonra gayba ait sırların keşfedilmesi gerçekleşir."

Mekkî sonra demiştir ki: "Nasıl kibirli bir kimse, üstünlük arar ve ona ulaştığında bundan hoşlanırsa; hali Allah Teâlâ'ya karşı zillet içinde bulunmak olan bir kimse de o zillet halini arar ve ondan tat alır. Eğer o, bir an bu zillet halinden ayrı kalsa, halinden koptuğu için kalbinin durumu değişir. Nitekim kibirli bir kimse de bir an içinde bulun-

---

254 Eyyûb b. Ebû Temime es-Sahtiyânî el-Basrî (v. 131/749), tâbiînin ileri gelen zâhid, âbid ve hadis râvilerindendir. Güvenilir bir râvi olup kendisinden 700 kadar hadis rivayet edilmiştir (bk. Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 3/3; Ziriklî, *el-A'lâm*, 2/38; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 2/404).

255 bk. İbn Abbâd, *Gaysü'l-Mevâhib*, s. 20.

duğu izzet halini/otoritesini yitirse hayatı kararır; çünkü onun nefsinin hayatı ve zevk aldığı şey budur."[256]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Bu anlatılan, manevi makamlardan biridir. Kâmil ârif zata gelince, bir şeyin kaybolması veya elinden çıkmasıyla onun manevi hali değişmez; çünkü o, Allah Teâlâ'yı bulduktan sonra hiçbir şeyi kaybetmiş olmaz. Bir ârifin dediği gibi: "Allah'ı bulan neyi kaybetmiştir? O'nu bulamayan kimse, neyi elde etmiştir ki?" Ebû Tâlib-i Mekkî'nin, *Kûtü'l-Kulûb* adlı eserinde dile getirdiği durum, manevi yolda seyir halinde olan sadıkların makamıdır. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Hz. Peygamber'e Vaat Edilen Müjde

Cenâb-ı Hak sonra, müttakilerin efendisi olan Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] verdiği güzel bir müjdeden bahsederek şöyle buyurdu:

اِنَّ الَّذ۪ي فَرَضَ عَلَيْكَ الْقُرْاٰنَ لَرَٓادُّكَ اِلٰى مَعَادٍ قُلْ رَبّ۪ٓي اَعْلَمُ مَنْ
جَٓاءَ بِالْهُدٰى وَمَنْ هُوَ ف۪ي ضَلَالٍ مُب۪ينٍ ﴿٨٥﴾ وَمَا كُنْتَ تَرْجُٓوا اَنْ يُلْقٰٓى
اِلَيْكَ الْكِتَابُ اِلَّا رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ ظَه۪يرًا لِلْكَافِر۪ينَ
﴿٨٦﴾ وَلَا يَصُدُّنَّكَ عَنْ اٰيَاتِ اللّٰهِ بَعْدَ اِذْ اُنْزِلَتْ اِلَيْكَ وَادْعُ اِلٰى رَبِّكَ
وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِك۪ينَ ﴿٨٧﴾ وَلَا تَدْعُ مَعَ اللّٰهِ اِلٰهًا اٰخَرَ لَٓا اِلٰهَ
اِلَّا هُوَ كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ اِلَّا وَجْهَهُ لَهُ الْحُكْمُ وَاِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٨٨﴾

85. ***Sana, Kur'an'ı** (okumayı, tebliğ etmeyi ve kendisiyle amel etmeyi)* ***farz kılan Allah, şüphesiz seni** (şan ve şerefle)* ***dönülecek bir yere döndürecektir. De ki: "Rabbim, hidayetle geleni ve apaçık sapkınlık içinde olanı en iyi bilendir."***

---

256 bk. Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb: Kalplerin Azığı*, 3/309-310.

86. ***Sen, bu kitabın sana verileceğini beklemiyordun. Fakat o, Rabb'inden bir rahmet olarak sana verildi. Öyle ise sakın kâfirlere destek olma!***

87. ***Allah'ın âyetleri sana indirildikten sonra, sakın seni onlardan çevirmesinler. Rabb'ine davet et ve sakın Allah'a ortak koşma!***

88. ***Sen Allah ile beraber başka bir ilâha ibadet etme. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. O'nun zatından başka her şey yok olacaktır. Hüküm yalnızca O'na aittir. Sizler sonuçta O'na döndürüleceksiniz.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, peygamberi Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] buyuruyor ki: *"Sana, Kur'an'ı* okumayı, tebliğ etmeyi ve kendisiyle amel etmeyi *farz kılan Allah, şüphesiz seni* şan ve şerefle *dönülecek* büyük *bir yere döndürecektir."* Bu, cisimle gerçekleşecek bir dönüş olup Allah seni makam-ı mahmuda (en büyük şefaat makamına) yükseltip oturtacaktır. O öyle bir makamdır ki büyük peygamberler ve diğerleri huzurda bulunmakla birlikte, senden başka hiç kimse, seninle birlikte orada oturmaz.

Diğer bir tefsire göre, dönülecek yer, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] ilk dönüş yeri olan Mekke'dir. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], Medine-i Münevvere'de iken Mekke'yi özlüyordu; çünkü orası doğduğu yer ve anne babasının vatanıydı. Allah Teâlâ, kendisini Mekke'ye, fetih yılında geri döndürdü. Hem de şan ve şeref içinde bir dönüşle. Zira bu fetihle Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem], düşmanlarına karşı galip geldi, zafere ulaştı, onları kahretti, İslâm'ın ve müslümanların izzeti yayıldı, şirk temizlendi, müşrikler zelil oldu.

Kasas sûresi Mekke'de inmiştir; fakat bu âyet Mekke veya Medine'de değil, ikisi arasında Cuhfe denen yerde inmiştir.[257]

Âyette zafer vaadi vardır. Onda ayrıca, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] müjdelenen güzel âkıbetin ve en büyük hayrın, sadece

---

257 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/557; Begavî, *Meâlimü't-Tenzil*, 6/227; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/445.

ahirete ait olmadığı, bilakis bu müjdenin kendisi ve ona tâbi olanlar için dünyada da gerçekleşeceği belirtilmektedir. Fakat bunun, birtakım bela ve sıkıntıdan sonra gerçekleşeceğine dikkat çekilmektedir. Nitekim bu durum, bundan sonra gelecek Ankebût sûresinin ilk âyetlerinde de ifade edilmektedir. Bunun için iki sûre arasındaki bağlantı da ortaya çıkmaktadır. Çünkü o âyet, önceki âyette bildirilen durum için bir sebep niteliği taşımaktadır.

Cenâb-ı Hak, Peygamber'ine [sallallahu aleyhi vesellem] zafer vaat edince, ona buyurdu ki: *"De ki: Rabbim hidayetle geleni ve apaçık sapkınlık içinde olanı en iyi bilendir."*

Yani de ki: Rabbim, dönüşünde hak ettiği zafer ve sevaba ulaşmanın yanında, hakkı getireni -Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] kendisini kastediyor- ve ahirete dönüşlerinde hak ettikleri azapla birlikte, dünyada şirke düşenlerin kimler olduğunu en iyi bilendir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Sen, bu kitabın* yani Kur'an'ın *sana verileceğini,* vahyedileceğini *beklemiyordun."* Sen beklemediğin halde, Allah Kur'an'ı sana vahyettiği gibi yine sen beklemediğin halde, seni ilk vatanına kavuşturdu.

"Fakat o Kur'an, Rabb'inden bir rahmet olarak sana verildi. Öyle ise sakın kâfirlere destek olma." Yani kendilerini idare ederek, inkâr ve yanlışlarına göz yumarak ve kötü taleplerine karşılık vererek dinlerinde onlara yardımcı olma.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah'ın âyetleri sana indirildikten sonra, sakın seni onlardan çevirmesinler."* Yani âyetler sana indikten sonra, sakın onlar seni Allah'ın âyetleriyle amel etmekten ve onları tebliğ edip açıklamaktan alıkoymasın.

"Sen onları Rabb'ine davet et; O'nun birliğini ikrara ve kendisine ibadet etmeye çağır *ve sakın Allah'a ortak koşanlardan olma!"*

Allah Teâlâ, başkalarını şirkten nefret ettirip uzak tutmak için resûlünü şirkten sakındırdı.

Son âyette şöyle buyruluyor: *"Sen Allah ile beraber başka bir ilâha ibadet etme."*

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Âyetteki hitap Hz. Peygamber'edir [sallallahu aleyhi vesellem], fakat asıl kasıt onun dinine tâbi olan ümmetidir."[258]

Beyzâvî demiştir ki: "Bu ve önceki âyet, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] dikkatini çekmek ve müşriklerin ondan destek beklentilerini tamamen kesmek içindir."[259]

Âyet şöyle devam ediyor: *"O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur."* Bu, önceki cümleyi destekleyip vurgulamaktadır.

"O'nun zatından başka her şey yok olacaktır." Yani O'nun mukaddes zatı hariç, diğer her şey helâk ve yok olacaktır; sadece O mevcut ve bâki kalacaktır.

Ebü'l-Âliye[260] demiştir ki: "Her şey helâk olacaktır; sadece Allah rızası için yapılan ilim ve amel kalacaktır."[261] Şüphesiz, Allah için yapılan ameller yok olmaz.

Ubâde b. Sâmit [radıyallahu anh] demiştir ki: "Kıyamet günü dünya getirilir; 'Ondan Allah Teâlâ için olanı seçin' denir. Allah için olan seçilip ayrılır; sonra dünya, peşinde koşanlarla birlikte ateşe atılır."[262]

Dahhâk[263] demiştir ki: "Allah, cennet, cehennem ve arş hariç her şey yok olacaktır."[264]

Âyet şöyle bitiyor: "Kulları arasında geçerli *hüküm yalnızca O'na aittir. Sizler,* amellerinizin karşılığını almak ve aranızdaki ihtilafları çözüp bitirmek üzere *sonuçta O'na döndürüleceksiniz."*

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

258 Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/228; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/359.

259 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 2/202.

260 Ebü'l-Âliye er-Riyâhî (v. 90/709), tâbiînden tefsir, hadis ve kıraat âlimi bir zattır. Ebü'l-Âliye, Hz. Ebû Bekir'i ve diğer pek çok sahabiyi görmüş, Hz. Ali, Übey b. Kâ'b, Abdullah b. Mesud, Ebû Zer el-Gıfârî ve Hz. Âişe'den [radıyallahu anhüm] hadis rivayet edip ders almıştır (geniş bilgi için bk. Abdullah Aydemir, "Ebü'l-Âliye er-Riyâhî", *DİA*, 10/292).

261 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/557; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/228.

262 bk. Sa'lebî, *a.g.e.*, 5/557.

263 Dahhâk b. Müzâhim el-Hilâlî el-Belhî (v. 105/723), tebeu't-tâbiînden meşhur bir müfessirdir (geniş bilgi için bk. Muhammed Eroğlu, "Dahhâk b. Müzâhim", *DİA*, 8/410-411).

264 Bu konudaki rivayetler için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/447.

85-88. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hakk'a kavuşmaya özlem duyanlar, ruhlarını bu âyetle rahatlatırlar. Onlar, ruhlarına derler ki: "Sana, dünyada Kur'an'la amel etmeyi farz kılan yüce Allah, seni muhakkak cismanî ve ruhanî olarak dönülecek en güzel yere (cennete) kavuşturacaktır. Orada sürekli yüce sevgilinin cemaline bakarsın. Orada seni azarlayıp uzaklaştıran ve kontrol eden kimse bulunmaz. Hiçbir karışıklık ve ayrılık yaşamadan, sürekli, cemalullahı seyretme nimetiyle müşerref olursun."

Velileri inkâr eden olursa onlar, âyette geçtiği gibi, "Rabbim hidayet üzere yaşayanı ve sapkınlık içinde olanı en iyi bilendir" derler.

Veliye denir ki: Sen, kendine velilik nimetinin verileceğini hiç beklemiyordun; fakat o, Rabb'inden bir rahmetle sana verildi. Artık kâfirlere ve velileri inkâr edenlere, bu yola intisap edenlere verdikleri eziyette yardımcı olma (Münkire engel, hak yolcusuna destek ol). Sakın münkirler seni, Allah'a sevkeden âyetlerini tanımaktan alıkoymasın. İnsanlar seni, Allah'a yönlendiren yani O'nun zatını tanımaya ve birliğini müşahede etmeye önderlik eden velilerin sohbetinden (terbiye halkalarına girmekten) engellemesin.

Sakın, Cenâb-ı Hakk'ın dışındaki herhangi bir varlığı (müstakil vücut ve yetki sahibi gibi) görerek Allah'a şirk koşanma. Şüphesiz, Allah'ın zatı hariç, her şey yok olacaktır. Yani her şey, geçmişte, şimdiki halde ve gelecekte esasen yokluk içindedir; Allah'la birlikte, kendi başına bir şeye sahip değildir (Her şeyleri O'nundur; O'ndandır).

Bu konuda bir şair şu manadaki beyitleri söylemiştir:

"Eğer kemale ulaşmayı istersen, 'Allah' de; sonra, O'nun dışındaki bütün kâinatı ve içindekileri terket! Yüce Allah'ın dışındaki her şey, eğer hakikatini incelersen, bütünüyle yokluktan ibarettir. Şunu bil ki sen ve bütün âlem, şayet Allah olmasaydı, mahvolur, sönüp giderdiniz. Bir varlık ki varlığı kendinden değildir, eğer Allah olmasa, onun kendi başına var olması imkânsızdır. Ârifler, Allah'ta fâni oldular ve o yüce, ulu zattan başkasını müşahede etmediler. O'nun dışındaki her şeyi mâzide, şimdiki halde ve gelecekte yok olmuş haliyle gördüler (Onun için her şeyden gönüllerini çekip yüce Mevlâ'ya verdiler)."

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür. Bütün güç ve kuvvet yüce ve ulu Allah iledir.

Allah Teâlâ, Efendimiz Muhammed'e, onun âline ve ashabına en güzel şekilde salât ve selâm etsin.

Kasas sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

(29) ANKEBÛT SÛRESİ[265]

Sûre Hakkında Bilgi: Ankebût sûresi, altmış dokuz âyet olup Mekke döneminde inmiştir, sadece ilk on âyeti Medine'de inmiş olup[266] Mekke'deki müslümanların halini bildirmektedir.[267] Bunlar içinde 9-11. âyetlerin Mekke'de indiğini söyleyen âlimler de vardır. Bu âyetler, müşriklerin eziyeti sonucu hicretten geri kalan kimseler hakkında inmiştir.[268]

Bu sûre, önceki sûrenin sonunda verilen müjde ve zafer vaadinin tam manasıyla gerçekleşmesi için gerekli olan şeyleri dile getirmektedir; çünkü zafere ve ilâhî müjdelere ulaşmak genelde çeşitli imtihanlardan sonra olmaktadır. Cenâb-ı Hak bu konuda şöyle buyurdu:

---

265 Sûre, adını 41. âyette geçen "el-Ankebût" kelimesinden almıştır. Ankebût, "örümcek" demektir. Sûrede başlıca, Allah'ın birliği, peygamberlik, öldükten sonra dirilme gibi temel inanç konuları ile Hz. Nuh, İbrahim, Lût ve Şuayb [aleyhimüsselâm] gibi peygamberlerin ibret dolu kıssaları konu edilmektedir. Sûrede ayrıca Âd ve Semûd gibi kavimlerle Kârûn ve Hâmân gibi tarihin azgın liderlerinin başlarına gelenlere dikkat çekilmektedir.

266 bk. Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 3/462 (Beyrut 2002).

267 Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 13/297; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/453 (Beyrut 2002).

268 bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 18/365 (Riyad 2003).

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

الٓمٓ ﴿١﴾ اَحَسِبَ النَّاسُ اَنْ يُتْرَكُٓوا اَنْ يَقُولُٓوا اٰمَنَّا وَهُمْ لَا يُفْتَنُونَ
﴿٢﴾ وَلَقَدْ فَتَنَّا الَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَلَيَعْلَمَنَّ اللّٰهُ الَّذ۪ينَ صَدَقُوا وَلَيَعْلَمَنَّ
الْكَاذِب۪ينَ ﴿٣﴾

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. ***Elif Lâm Mîm.***

2. ***İnsanlar, "İnandık" demekle imtihan edilmeden bırakılacaklarını mı zannediyor?***

3. ***Biz onlardan öncekileri de imtihan ettik. Şüphesiz, Allah doğru söyleyenleri ve yalancıları bilir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Elif Lâm Mîm."*

Elif, ceberût âleminin (Cenâb-ı Hakk'ın zatına mahsus âlemin) sırlarına işaret eder.

Lâm, melekût (gayb) âleminin nurlarının varlıklara tecelli ve sirayet etmesine işaret eder.

Mîm, mülk âleminin madde ile bağlantısına işaret eder. Allah Teâlâ, sanki bu harflerle, ceberûtunun birliğine, melekûtunun sırlarına, maddenin mülk ve yaratılan âlemle bağlantısına yemin etmiştir. Cenâb-ı Hak, bunlara yemin ederek şunu bildiriyor: Allah, bütün iddia sahiplerini, onların samimi veya yalancı olduklarının ortaya çıkması için imtihan eder. *"İnsanlar, 'İnandık' demekle imtihan edilmeden,* hallerini ortaya çıkaracak durumlarla denenmeden *bırakılacaklarını mı zannediyor?"* âyetinin manası budur. Yani insanlar, "İnandık, iman ettik" dediklerinde, bununla kalınacağını, bu sözünde doğru olanlar-

la yalancı olanların birbirinden ayrılıp ortaya çıkarılması için imtihan edilmeyeceklerini mi zannettiler? Bilakis Allah onları, vatanlarından ayrılma, düşmanlarıyla mücâhede, şehvetlerini terketmek gibi meşakkatli işlerle yükümlü tutarak imtihan eder. Ayrıca onları taatleri yerine getirmekle, fakirlik ve kıtlıkla, mallarına ve kendilerine gelen çeşitli musibetlerle, insanların eziyetiyle deneyip imtihan eder. Bunu, ihlâslı olanın münafık olandan, dinde sabit duranın onda sarsıntı içinde olandan ayırt edilmesi ve bu samimi müminlerin, başlarına gelen sıkıntılara sabrederek yüksek derecelere ulaşmaları için yapar.

Gerçek şu ki sadece iman, samimi bir kalple olsa bile, kulun ebedî azaptan kurtulmasının dışında bir şey gerektirmez.[269] Halbuki kulun başına gelen sıkıntılar, onu, yüksek derecelere ve büyük makamlara ulaştırır. Onlarda ayrıca, nefsin, üzerinde ihsan makamının nurlarının parlamasına hazır olması için, çirkin sıfatlardan arınması ve güzel hallerle süslenmesi gibi sonuçlar vardır.

Rivayet edildiğine göre bu âyet, Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] ashabından bazıları hakkında indi. Onlar, müşriklerin eziyetlerinden dolayı çok üzülmüşler ve bundan dolayı içleri daralmıştı. Çoğu zaman bazıları Allah Teâlâ'nın, kâfirlere, müminlere bu şekilde eziyet etme imkânını vermesini yadırgıyordu. Allah Teâlâ, onları teselli etmek ve bunun, kullarını denemek için aralarında uyguladığı bir kanunu olduğunu bildirmek için bu âyeti indirdi.[270]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Andolsun, biz onlardan öncekileri de* çeşitli zorluk ve sıkıntılarla *imtihan ettik."* Onlardan bazısının başı testere ile kesilip iki parçaya ayrıldı; fakat bu eziyet onları dinlerinden döndürmedi. Bazılarının etleri demir taraklarla çekilip ezildi. Bazıları ateşe atıldı, ancak bu eziyetler onları dinlerinden döndürmedi.

"Şüphesiz, Allah, bu şekil imtihanlarla, imanında sebat ederek *doğru söyleyenleri ve* imanından dönen *yalancıları bilir."* Allah Teâlâ'nın bunu bilmesi, sonradan oluşan bir bilme değil, bildiği bir şeyin ortaya çıkarılması ve doğru söyleyenle yalancıyı birbirinden ayırmak şeklindedir.

---

269 Açıklama için bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 2/203; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/141.

270 bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 13/297.

Mana şudur: Allah, dünyada ve ahirette, sizden imanında samimi olanlarla yalancı olanları birbirinden ayırmak için sizi böyle imtihan eder.

İbn Atâ demiştir ki: "Kulun samimi veya yalancı olduğu, rahatlık ve bela anında ortaya çıkar. Kim, nimet ve afiyet günlerinde şükreder, bela günlerinde sabrederse o, imanında samimidir. Kim, dünya nimetlerine kavuştuğu günlerde şımarır, bela günlerinde tasalanıp feryat ederse o, yalancıdır."[271]

1-3. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ'nın, velileri hakkında uyguladığı kanunu, onları, manevi yola ilk girişlerinde çeşitli sıkıntılarla imtihan etmektir. Onlar, Allah'ın marifetinde temkin haline (sabit-kadem oldukları bir duruma) gelip manevi terbiyeleri kemale erince, onlara izzet verir, yardım eder ve kendilerini kulların irşadı için ortaya çıkarır. Allah Teâlâ, velilerinden bazısının veliliğini halktan gizler ve o, vefatla Allah'a kavuşana kadar bu halde kalır. Onlar, melekût âleminin mahremleridir; Cenâb-ı Hak kendilerinin velilik yönünü insanlara göstermez.

Kulun imtihanı, manevi makamı derecesinde olur. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

"İnsanlar içinde en şiddetli belaya uğratılanlar peygamberlerdir. Sonra, manevi derecesine göre diğer insanlar gelir. Kişi, dini ölçüsünde belaya uğratılır. Eğer dininde hali kuvvetli ise belası daha şiddetli olur. Şayet dininde hali zayıfsa o ölçüde belaya uğratılır. Kul, üzerinde hiçbir günah bulunmadan yeryüzünde yürür hale gelinceye kadar bela onu terketmez."[272]

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] diğer bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

"Dünyada insanların en şiddetli belaya uğratılanları, bir peygamber veya manevi temizliğe ulaşmış kuldur."[273]

---

271 Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, 2/113-114; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/361.

272 Tirmizî, Zühd, 57 (nr. 2398); İbn Mâce, Fiten, 23 (nr. 4023); Ahmed, *Müsned*, 1/172.

273 Süyûtî, *el-Câmiu's-Sagîr*, nr. 1055.

Diğer hadis-i şerifte ise şöyle buyrulmuştur:

"İnsanlar içinde en şiddetli belaya uğratılanlar peygamberlerdir. Sonra salihler gelir. Onlardan biri fakirlikle imtihan edilir, öyle ki sadece kendisini sarıp örteceği bir abâ bulabilir. Yahut kendisini bit sarar; ölene kadar bu sıkıntı içinde kalır. Onlardan biri, sizin, nimet verildiğinde sevindiğinizden daha fazla belaya sevinir."[274]

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Müminlere Eziyet Verenler Allah'tan Kaçamaz

Cenâb-ı Hak sonra, müminlere eziyet verenlerin halinden bahsederek şöyle buyurdu:

أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ أَنْ يَسْبِقُونَا سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ
﴿٤﴾ مَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ اللّٰهِ فَإِنَّ أَجَلَ اللّٰهِ لَآتٍ وَهُوَ السَّمِيعُ
الْعَلِيمُ ﴿٥﴾ وَمَنْ جَاهَدَ فَإِنَّمَا يُجَاهِدُ لِنَفْسِهِ إِنَّ اللّٰهَ لَغَنِيٌّ عَنِ
الْعَالَمِينَ ﴿٦﴾ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَنُكَفِّرَنَّ
عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ أَحْسَنَ الَّذِي كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٧﴾

4. *Yoksa kötülük yapanlar, bizden kaçıp kurtulacaklarını mı sandılar? Ne kötü hükmediyorlar!*

5. *Her kim Allah'a kavuşmayı ümit ederse, bilsin ki Allah'ın belirlediği vakit elbette gelecektir. O, her şeyi işitendir, her şeyi bilendir.*

6. *Her kim cihad ederse, sadece kendisi için cihad etmiş olur. Şüphesiz Allah, âlemlerden hiç kimseye muhtaç değildir.*

7. *İman edip salih amel yapanların kötülüklerini elbette örteceğiz ve onları yaptıklarının daha güzeliyle mükâfatlandıracağız.*

---

274 İbn Mâce, Fiten, 23 (nr. 4024); Süyûtî, *el-Câmiu's-Sağîr*, nr. 1057.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Yoksa,* şirk, isyan ve müslümanlara eziyet gibi *kötülük yapanlar, bizden kaçıp kurtulacaklarını mı sandılar?* Bilakis yaptıklarının cezası kendilerine ulaşır."

Bu ikinci grubun zannı, birinci grubun zannından daha kötüdür; çünkü öncekiler, imanların ölçülmesi için imtihan edilmeyeceklerini zannettiler, bunlar ise yaptıkları kötülüklerin cezasını çekmeyeceklerini zannettiler. Bunların şüphesi daha zayıftır. Bunun için âyetin peşinden şöyle buyruldu:

"Ne kötü hükmediyorlar!" Yani onlar, Allah'tan kaçıp kurtulacaklarını düşünmekle ne kötü bir hüküm veriyorlar; halbuki Allah'ın her şeye gücü yeter.

Cenâb-ı Hak sonra, kulu imtihana sabretmeye sevkeden şeyden bahsetti. Bu, yüce sevgiliye kavuşma ümididir. Bu konuda buyurdu ki:

"Her kim Allah'a kavuşmayı ümit ederse, yani O'nun vereceği sevabı beklerse veya O'na hesap vermekten korkarsa yahut O'nun cemaline bakmayı özlerse, *bilsin ki Allah'ın belirlediği vakit,* bunun için konan sürenin sonu *elbette gelecektir."* Âyette, yüce Allah'a kavuşmanın gerçekleşeceği müjdesi vardır; çünkü o, ne zaman geleceği belirlenmiş bir vakittir. Her gelecek olan, yakındır. Belirlenen her şeyin bir sonu, bitiş noktası vardır. Öyleyse kul, bu ümidini doğrulayacak ve emelini gerçekleştirecek salih ameller yapmaya koşsun.

Âyet şöyle bitiyor: "O, kullarının söylediği *her şeyi işitendir;* yaptıkları *her şeyi bilendir,* O'ndan hiçbir şey kaçmaz."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Her kim,* kendisine emredilen taatlerin zorluğuna sabrederek, şehvetlerini terkederek, mahlûkata eziyet vermekten elini çekerek, her anında ve her zaman Cenâb-ı Hakk'ı murakabe ederek nefsiyle *cihad ederse sadece kendisi için cihad etmiş olur."* Çünkü bunun faydası, kendi nefsinedir. *"Şüphesiz Allah, âlemlerden hiç kimseye muhtaç değildir."* O'nun hiç kimsenin taatine ve mücâhedesine

ihtiyacı yoktur. O, sadece kullara bir rahmet olarak ve onların faydasını gözeterek kendilerine bazı şeyleri emretti, bazı işleri yasakladı.

Peşinden gelen âyette şöyle buyruluyor: *"İman edip salih amel yapanların kötülüklerini elbette örteceğiz,"* Yani yaptıkları iman ve tövbe ile onların şirk ve isyanlarını örtüp temizleyeceğiz. *"Ve onları yaptıklarının daha güzeliyle mükâfatlandıracağız."* Yani yaptıkları taatlere bizim hiçbir ihtiyacımız olmadığı halde, tarafımızdan bir lutuf ve rahmet olarak onları, yaptıklarının en güzeli ile mükâfatlandıracağız. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

4-7. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak, işaret yoluyla şu uyarıda bulunuyor: "Bize mensup olan velilerimizi inkâr edenler, bizden kaçıp kurtulacaklarını mı zannettiler? Hayır, bu mümkün değildir. Bilakis biz, onları dünyada ve ahirette cezalandıracağız. Bu ceza, ya başlarına bir musibet getirilerek zâhirde olur veya bâtında olur. Bâtında (iç âlemlerinde) verilecek ceza daha kötüdür. Bu ceza, kalplerinde katılık, bedenlerinde tembellik, yakînlerinde şek şüphe içinde bırakılmak veya Rab'lerinden uzaklaştırılmak gibi cezalardan biridir. Şu kesindir: Kim benim velilerimden birine düşmanlık ederse ben ona harp ilan ederim."[275]

Cenâb-ı Hak sonra, kendi yolunda eziyet gören hakka yönelmiş müminlere, eğer sabrederlerse yüce zatına kavuşmanın gerçekleşeceğini müjdelemiştir. Bu, O'nun ilâhî huzuruna ulaşmak, yakınlığı ve cemalini müşahede ile şereflenip safa sürmektir Bu doyulmayan nimet onlara, sabır ve mücâhedelerine karşılık ihsan edilmiştir. Allah Teâlâ'nın hiç kimseye ihtiyacı yoktur.

---

275 Bu uyarı, velileri tanıtan meşhur kudsi hadiste geçmektedir. Hadis için bk. Buhârî, Rikâk, 38; İbn Mâce, Fiten, 16; Begavi, *Şerhu's-Sünne*, 1/142.

Hak Yoldan Alıkoyana İtaat Edilmez

Cenâb-ı Hak, sonra, tevhid ve ihlâstan alıkoyan kimselere itaat etmekten sakındırarak şöyle buyurdu:

وَوَصَّيْنَا الْاِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حُسْنًاۜ وَاِنْ جَاهَدَاكَ لِتُشْرِكَ بِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَاۜ اِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَاُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٨﴾ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَنُدْخِلَنَّهُمْ فِي الصَّالِحِينَ ﴿٩﴾

8. ***Biz, insana, anne babasına iyilik etmesini emrettik. Eğer onlar seni, hakkında hiçbir bilgin olmayan şeyi** (körü körüne) **bana ortak koşman için zorlarlarsa onlara itaat etme. Dönüşünüz sadece banadır ve ben size, yapmış olduğunuz işleri tek tek bildireceğim.***

9. ***İman edip salih amel yapanlar var ya, biz onları mutlaka salihlerin arasına katarız.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Biz, insana, anne babasına iyilik etmesini emrettik."* Yani biz insana, anne babasına güzel davranmasını, onlara karşı güzel şeyler söylemesini, kendileriyle ilgilenmesini yahut onlara iyilik yapmasını emrettik.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Eğer onlar seni,* ilâh olduğuna dair *hakkında hiçbir bilgin olmayan şeyi bana ortak koşman için zorlarlarsa,* ciddiyet ve gayretle seni böyle bir şeye yönlendirirlerse *onlara itaat etme."*

Âyetin kastı, böyle bir bilgi yoksa Allah'a ortak yapılacak öyle bir varlık da yoktur. Âyette sanki şöyle denmiş oluyor: İlâh olması doğru olmayan bir varlığı bana ortak koşmaya zorlarlarsa kendilerine itaat etme.

Âyetin, *"Hakkında hiçbir bilgin olmayan şey"* kısmına, senin için bir delil bulunmayan manası da verilmiştir. Çünkü delil, bir bilgi edinme yoludur. Onun için böyle bir delilin bulunması mümkün değildir. Tam

tersine, öyle bir şeyin varlığı, aklen ve naklen yanlıştır. Anne baban böyle yanlış bir şey istediğinde, onlara itaat etme; zira yüce yaratıcıya isyan olan bir hususta, mahlûka itaat edilmez.

Âyet şöyle bitiyor:

"Dönüşünüz sadece banadır; iman edenlerin de şirk koşanların da dönüşü banadır. *Ben size, yapmış olduğunuz işleri tek tek bildireceğim* ve size hak ettiğiniz karşılığı vereceğim.

Âyette, dönüşün Allah'a olduğundan ve bütün yapılanların bildirileceğinden bahsedilmesinde, şirk konusunda anne babaya itaat etmekten bir sakındırma ve dinde istikamet üzere kalmaya bir teşvik vardır.

Rivayet edildiğine göre, Sa'd b. Ebû Vakkas [radıyallahu anh] müslüman olunca, annesi, İslâm'dan çıkıp eski dinine dönünceye kadar hiçbir şey yiyip içmemeye yemin etti. Sa'd b. Ebû Vakkas, durumu Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] bildirince, bu âyet ve Lokman sûresinin 15. âyeti nâzil oldu.[276]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"İman edip* imanlarında sabit kalarak *salih amel yapanlar var ya, biz onları mutlaka salihlerin arasına katarız."*

Salih olmak, müminlerin en güzel ve önde gelen vasfıdır. O, peygamberlerin dahi temenni ettiği bir vasıftır. Hz. Süleyman [aleyhisselâm] şöyle dua etmiştir:

"Rabbim, beni rahmetinle salih kullarının arasına kat" (Neml 27/19).

Hz. Yusuf da [aleyhisselâm] şöyle dua etmiştir:

"Rabbim, ruhumu müslüman olarak al ve beni salih kullarının arasına kat" (Yusuf 12/101).

Âyete şu mana da verilmiştir: Onları salihlerin girdiği yere dahil ederiz; orası da cennettir.

---

276 bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/363; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/452; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 3/461 (Beyrut 2002).

8-9. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, anne babaya, helâl olan her konuda itaat edilmesini emretti; sadece tevhid, açık ve gizli şirkten kurtulma konularında hakka aykırı bir şey söylerlerse o durumda kendilerine itaat edilmez. Eğer bir kimsenin önüne, kendisini gizli ve açık şirkten temizleyecek bir terbiye şeyhi çıkar da anne babası onu bu zattan istifade etmekten alıkoyarsa onlara itaat etmez. Bunun delil ve izahı -inşallah- Lokman sûresinde gelecektir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

İmtihanı Kaybedenlerin Hali

Cenâb-ı Hak sonra, sıkıntılarla imtihan edilip de onu kaybedenlerin halinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ اٰمَنَّا بِاللّٰهِ فَاِذَٓا اُو۫ذِيَ فِي اللّٰهِ جَعَلَ فِتْنَةَ
النَّاسِ كَعَذَابِ اللّٰهِۜ وَلَئِنْ جَٓاءَ نَصْرٌ مِنْ رَبِّكَ لَيَقُولُنَّ اِنَّا
كُنَّا مَعَكُمْۜ اَوَلَيْسَ اللّٰهُ بِاَعْلَمَ بِمَا فِي صُدُورِ الْعَالَمِينَ
﴿١٠﴾ وَلَيَعْلَمَنَّ اللّٰهُ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَلَيَعْلَمَنَّ الْمُنَافِقِينَ ﴿١١﴾

10. ***İnsanlardan bazısı, "Allah'a inandık" derler; fakat Allah yolunda bir işkenceye mâruz kalınca, insanlardan gördükleri baskı ve işkenceyi Allah'ın azabı ile bir tutarlar. Eğer Rabb'inden bir zafer gelecek olsa, o zaman da, "Biz de sizinle beraberdik" derler. Allah, herkesin kalbinde olanı en iyi bilen değil midir?***

11. ***Allah, elbette kendisine iman edenleri bildiği gibi münafıkları da bilir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İnsanlardan bazısı, 'Allah'a inandık* ve böylece müslümanların arasına girdik' *derler; fakat Allah yolunda bir*

işkenceye mâruz kalınca, imanlarından dolayı kâfirler tarafından kendilerine bir eziyet dokununca, *insanlardan gördükleri baskı ve işkenceyi Allah'ın azabı ile bir tutarlar."* Allah'ın azabından korkup feryat ettikleri gibi, bundan da korkup feryat ederek imandan dönerler.

"Eğer Rabb'inden bir zafer, fetih veya ganimet *gelecek olsa, o zaman da, 'Biz de sizinle beraberdik' derler."* Yani, "Biz dininizde size tâbiyiz, sizin gibi dinde sabitiz, bize de ganimetten bir pay verin" derler. Bunlardan kasıt, münafıklardır. Yahut imanları zayıf olup gördükleri baskı ve eziyet karşısında dinden dönenlerdir.

Allah Teâlâ buyurdu ki: *"Allah, herkesin kalbinde olanı en iyi bilen değil midir?"* Yani O, herkesin kalbinde olanı en iyi bilendir. O münafıkların kalbinde olanlarla, ihlâslı müminlerin kalbinde olanları bilmesi de buna dahildir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah, elbette kendisine iman edenleri bildiği gibi münafıkları da bilir."*

10-11. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Müminler arasındaki münafık, rahatlık ve nimet anında imanını açıklar, zor durumda kalınca imandan döner. Sûfîlerin arasındaki münafık ise bolluk ve güzellik anında sûfîlerin yoluna intisap ettiğini açıklar, intisap edenlerin başına bir bela ve imtihan geldiğinde ise onlardan ayrılıp yoldan çıkar. Allah yolunda bir eziyete mâruz kaldığında, insanların azabını, Allah'ın azabı gibi görür. Bu, kalbin Allah'tan kopması ve perdelenmesi azabıdır.

Eğer terbiye yoluna intisap edenlere bir izzet ve zafer gelse, bu münafıklar, "Biz de sizinle beraberiz" derler.

Gerçekten biz böylelerini çok gördük. Onlar, önce sûfîlerin yoluna girdiler; karşılarına, samimi olanı tanıtma ve imtihan etme ateşi çıkınca, gerisin geriye döndüler. Kişi imtihan anında şeref bulur veya hor hakir olur. Savaşta hamle anında, korkakla yiğit ayırt edilir.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "İmtihanlar, insanların cevherini ortaya çıkarır, onların kadir ve kıymetlerini gösterir.

Kimin imtihanı dünyayı kaybetme yahut ondan nasibinin azalması veya bir yakınının ölümü veyahut bir sevdiğini yitirme türünden ise onun kıymeti düşüktür. İnsanlar içinde böylesi çoktur. Kimin imtihanı, Allah için, Allah yolunda olursa, onun kıymeti büyüktür ve böyle kimseler az bulunur. Evet, onun gibi insanların sayısı çok azdır fakat kadir ve kıymetleri çok yüksektir."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: İmam Kuşeyrî'nin sözünün manası şudur: Allah Teâlâ bütün insanları imtihan etmekte, onların maddi hazlarını ve sevdiklerini ellerinden alarak kendilerini denemektedir. Eğer onlar bu durumda feryat ederlerse kıymetleri düşüktür; sabrederlerse sevapları büyüktür. Seçkin âriflere gelince, Allah Teâlâ onları kendisine nisbetleri (Allah dostu olmaları) ve O'na yönelmeleri sebebiyle imtihan eder. Yahut onları iyiliği emretme ve kötülükten sakındırma görevini yerine getirirken imtihan eder. Onlara Allah yolunda bulundukları için eziyet edilir. Bazıları hapse atılır, bazıları dövülür, bazıları memleketinden sürülür. İşte bu kimselerin Allah katında kıymetleri çok büyüktür.

İmam Kuşeyrî sonra demiştir ki: "Mümin, başkasına eziyet etmekten çekinen kimsedir. Veli ise bir şikâyette bulunmadan ve (velilik ve takva gibi herhangi) bir iddiada bulunmadan, insanlardan gelen eziyete tahammül gösteren kimsedir."[277]

Kâfirlerin, Müslümanlara Tuhaf Teklifi

Kâfirler, müslümanlara eziyet etme imkânı bulunca, onları imanlarından döndürme beklentisine girdiler. Cenâb-ı Hak, onların bu beklentisinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ اٰمَنُوا اتَّبِعُوا سَبِيلَنَا وَلْنَحْمِلْ خَطَايَاكُمْ وَمَا
هُمْ بِحَامِلِينَ مِنْ خَطَايَاهُمْ مِنْ شَيْءٍ اِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿١٢﴾ وَلَيَحْمِلُنَّ اَثْقَالَهُمْ
وَاَثْقَالًا مَعَ اَثْقَالِهِمْ وَلَيُسْـَٔلُنَّ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ عَمَّا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿١٣﴾

277 bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/92.

12. ***İnkâr edenler, iman edenlere, "Yolumuza uyun (eğer bunun bir günahı varsa) sizin günahlarınızı biz yüklenelim" dediler. Halbuki onların günahlarından hiçbir şey yüklenecek değiller. Onlar gerçekten yalancı kimselerdir.***

13. ***Şüphesiz, onlar kendi günah yüklerini ve kendi yükleriyle birlikte başka yükleri de yükleneceklerdir. Onlar ayrıca, uydurup ortaya attıkları bâtıl şeylerden dolayı kıyamet günü mutlaka sorguya çekileceklerdir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Kureyş'in ileri gelenlerinden *inkâr edenler iman edenlere, 'Bizim* girdiğimiz *yolumuza uyun* yani bizim dinimize girin; eğer bunu yapmak size göre günahsa *sizin günahlarınızı biz yüklenelim' dediler.*"

Kâfirler, müminlere kendi yollarına uymalarını emrettiler; o, onların içinde bulunduğu yanlış yoldur. Onlara ayrıca, onların günahlarını yükleneceklerini söylediler. Bu şekilde iki işin gerçekleşmesini istediler. Âyetin manası şudur: "Eğer bize uyarsanız, sizin günahlarınızı üstleniriz."

Kureyş'in ileri gelenleri, aralarından iman edenlere şöyle diyordu: "Biz de siz de öldükten sonra diriltilecek değiliz; eğer böyle bir şey olursa biz sizin günahlarınızı yükleniriz."[278]

Allah Teâlâ buyurdu ki: *"Halbuki onların günahlarından hiçbir şey yüklenecek değiller."* Yani o kâfirler, kendilerine yukarıdaki teklifte bulundukları kimselerin günahlarından hiçbir şey yüklenecek değiller. *"Onlar,* iddia ettikleri bu konuda *gerçekten yalancı kimselerdir."* Çünkü onlar, ağızları ile bu sözü söylerken, kalpleri farklı düşünmektedir. Onlar bu halleriyle, bir şeyi yapmayı vaat eden fakat kalbindeki niyeti onu yapmamak olan yalancılar gibidir.

---

278 Açıklama ve rivayet için bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 3/364. Rivayet için ayrıca bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 6/454.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Şüphesiz onlar, önce, inkârları sebebiyle kendi günah yüklerini, sonra *kendi yükleriyle birlikte*, müminlere taşıma garantisi verdikleri günahların dışında *başka yükleri de yükleneceklerdir.*" Bu, onların sapmalarına sebep oldukları kimselerin günahlarıdır. Şu âyet bu durumu ifade etmektedir:

"Onlara, 'Rabb'iniz ne gönderdi?' denildiğinde, 'Öncekilerin masallarını' derler. Böylece kıyamet günü kendi günahlarını tastamam yüklenmelerinin dışında, bilgisizce saptırdıkları kimselerin günahlarından da yüklenmeleri için böyle derler. Dikkat edin, onlar ne kötü bir yük yükleniyorlar!" (Nahl 16/24-25).

Âyet şöyle bitiyor: *"Onlar ayrıca, uydurup ortaya attıkları*, kendisiyle insanları saptırdıkları *bâtıl* ve yalan *şeylerden dolayı kıyamet günü mutlaka sorguya çekileceklerdir."*

12-13. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Her kim, insanları manevi temizlik ve arınma yoluna (tasavvuf terbiyesine) girmekten alıkoyarsa bu âyette anlatılan durum onun için de geçerli olur. Ona da kıyamet gününde, manevi terbiye ve temizlikten alıkoyduğu bu kimselerde kalan kötülük ve noksanlıkların vebali yüklenir; böylece onlardan ve kendi nefsinin kötülüklerinden hesaba çekilir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Hz. Peygamber'e Teselli

Cenâb-ı Hak sonra, resûlünü ve onunla birlikte eziyet görenleri, kendisinden önceki peygamberlerin başından geçen olaylarla teselli ederek şöyle buyurdu:

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا نُوحًا اِلٰى قَوْمِه۪ فَلَبِثَ ف۪يهِمْ اَلْفَ سَنَةٍ اِلَّا خَمْس۪ينَ عَامًاۜ
فَاَخَذَهُمُ الطُّوفَانُ وَهُمْ ظَالِمُونَ ﴿١٤﴾ فَاَنْجَيْنَاهُ وَاَصْحَابَ السَّف۪ينَةِ
وَجَعَلْنَاهَا اٰيَةً لِلْعَالَم۪ينَ ﴿١٥﴾

14. ***Bir zamanlar biz, Nuh'u kavmine peygamber olarak gönderdik. O, onların arasında dokuz yüz elli yıl kaldı. Neticede onlar zulümlerini sürdürürlerken tûfan kendilerini yakalayıverdi.***

15. ***Onu ve gemide bulunanları kurtarıp bu olayı âlemlere bir ibret vesilesi yaptık.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Bir zamanlar biz, Nuh'u kavmine peygamber olarak gönderdik. O, onların arasında dokuz yüz elli yıl kaldı."* Bu süre içinde onları Allah'a davet etti; onlar ise kötü sözler söyleme ve dövme gibi çirkin şeylerle kendisine eziyet ediyordu; sonunda zafere ulaştı. Resûlüm, onun sabrettiği gibi sen de sabret; şüphesiz, güzel âkıbet, inkâr ve isyanlardan sakınan müttakilerindir.

Bir rivayete göre Hz. Nuh [aleyhisselâm] 1050 sene yaşadı. Bir rivayete göre o, Hz. Âdem'in [aleyhisselâm] hayatında doğmuştur. O zaman Hz. Âdem 940 yaşındaydı. Onun 960 yaşında olduğunu söyleyenler de olmuştur.[279] Bunu, Abdurrahman-ı Fâsî, *Celâleyn Tefsiri* üzerine yazdığı *Hâşiye*'de zikretmiştir. Fakat meşhur olan görüşe göre, Hz. Nuh ile Hz. Âdem arasında on civarında baba vardır.

Rivayet edildiğine göre Hz. Nuh [aleyhisselâm], kırk yaşında peygamber olarak gönderilmiştir. Kavminin içinde 950 sene kalmıştır. Tûfandan sonra da altmış sene yaşamıştır.[280] Buna göre toplam yaşı 1050'dir.

Vehb b. Münebbih, Hz. Nuh'un [aleyhisselâm], 1400 sene yaşadığını söylemiştir.[281] Yaşının 1600 olduğunu söyleyenler de olmuştur.

Rivayete göre Hz. Nuh'un [aleyhisselâm] vefatı sırasında, ölüm meleği kendisine,

"Ey peygamberlerin en uzun ömürlüsü; dünyayı nasıl buldun?" diye sorunca, Hz. Nuh [aleyhisselâm],

---

279 Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 13/307.

280 İbn Ebû Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 9/3041; Hâkim, *Müstedrek*, 2/545; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/364; Kurtubî, *a.g.e.*, 13/306; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/455. Tercih edilen görüş budur (mütercim).

281 Kurtubî, *a.g.e.*, 13/306.

"Onu iki kapılı bir ev gibi buldum; bir kapısından girdim, diğerinden çıktım" cevabını vermiştir.[282]

Âyette, Hz. Nuh'un [aleyhisselâm], kavmi içinde kalış süresi söylenirken, "Aralarında bin sene kaldı, sadece dokuz yüz elli sene hariç!" dendi. Doğrudan, "Dokuz yüz elli sene kaldı" denmedi. Bunun hikmeti şudur: Eğer, baştan, "Kavmi içinde dokuz yüz elli sene kaldı" denseydi, bu onun en fazla süresi zannedilebilirdi. Burada bu yanlış anlama ortadan kaldırılmış oldu. Âyette sanki şöyle denmiş oldu: O kavmi içinde tam olarak dokuz yüz elli sene kaldı. Cenâb-ı Hakk'ın kullandığı ifade, ayrıca lafız olarak daha tatlı ve sözün makamına daha uygundur. Bir de bu kıssada, Hz. Nuh'un ve ümmetinin mâruz kaldığı çile ve uzun süre çekilen sıkıntılar dile getirilerek bununla Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] teselli verilmek istenmiştir. Öyle olduğu için söze, *"Nuh kavmi arasında bin sene kaldı ..."* diye başlanması teselli hedefine daha uygundur.[283]

Âyet şöyle bitiyor: *"Neticede onlar zulümlerini sürdürürlerken tûfan kendilerini yakalayıverdi."* Bu, su tûfanıdır. Tûfan, şiddetli sel, gece karanlığı veya benzeri bir şeyin, her tarafa yayılıp ortalığı sarmasıdır. Onlar, inkâr ve şirkle kendilerine zulmederlerken, tûfan kendilerini yakaladı.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onu ve gemide bulunanları kurtardık."* Onlar, toplam seksen kişiydi. Yarısı erkek, yarısı kadındı. Bu sayı, Hz. Nuh'un üç oğlu, Sâm, Hâm ve Yâfes'le onların hanımları ve iman eden diğer insanlardan oluşuyordu.

"Ve onu âlemlere, öğüt alacakları *bir ibret* vesilesi ve öğüt *yaptık."* Bu öğüt ve ibret yapılan şeyden kasıt, gemi, tûfan olayı veya Hz. Nuh'un [aleyhisselâm] kıssasıdır.

---

282 İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kitâbü Zemmi'd-Dünyâ*, nr. 229; Nesefî, *a.g.e.*, 3/364; Süyûtî, *a.g.e.*, 6/456.

283 Açıklama için bk. Nesefî, *a.g.e.*, 3/364-365.

14-15. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Peygamberler, her ne ile teselli edilmişlerse veliler de onlarla teselli edilirler. Her kim, Allah yolunda bir eziyete mâruz kalır veya başına zamanın sıkıntılarından biri gelirse kendisinden önceki büyüklerin halini düşünsün, onlarla teselli bulsun, Allah Teâlâ'nın o halin içinde gizlediği lutuf, iyilik ve ihsanlarına baksın. Şu da bir gerçektir ki Allah'ın kaderi karşısında sana lutfu fayda vermez (İnsan nimet içindeyken de sıkıntı ve imtihanla yüz yüze gelir).

Şeyh Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî [kuddise sırruhû] demiştir ki: "Ârif, Allah'ın kendisine yaptığı ihsanı içinde gizlenmiş imtihanını tanıdığı gibi, başına gelen zamanın şiddetli sıkıntıları içinde Allah tarafından akıp gelen lutufları da tanır. Her durumda Allah'ın nimetlerini hatırlayın ki kurtulasınız."

Hz. İbrahim'in Kıssası

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] kıssasından bahsederek şöyle buyurdu:

وَاِبْرٰهٖيمَ اِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ اعْبُدُوا اللّٰهَ وَاتَّقُوهُ ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ
تَعْلَمُونَ ﴿١٦﴾ اِنَّمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اَوْثَانًا وَتَخْلُقُونَ اِفْكًا اِنَّ الَّذٖينَ
تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ لَا يَمْلِكُونَ لَكُمْ رِزْقًا فَابْتَغُوا عِنْدَ اللّٰهِ
الرِّزْقَ وَاعْبُدُوهُ وَاشْكُرُوا لَهُ اِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿١٧﴾ وَاِنْ تُكَذِّبُوا فَقَدْ
كَذَّبَ اُمَمٌ مِنْ قَبْلِكُمْ وَمَا عَلَى الرَّسُولِ اِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبٖينُ ﴿١٨﴾

16. ***İbrahim'i de peygamber olarak gönderdik. Hani o kavmine şöyle demişti: "Allah'a kulluk edin, O'na karşı gelmekten sakının. Eğer bilirseniz, bu sizin için daha hayırlıdır."***

17. *"Siz, Allah'ı bırakarak sadece putlara tapıyorsunuz ve yal uyduruyorsunuz. Allah'ı bırakarak taptıklarınızın size hiçbir şeki rızık vermeye güçleri yetmez. Öyle ise rızkı Allah'ın katında aray O'na kulluk yapın ve şükredin. Siz, sonunda O'na döndürüleceksini*

18. *"Eğer siz (beni) yalanlarsanız, gerçek şu ki sizden önceki ü metler de (peygamberlerini) yalanlamışlardı. Peygambere düşen sadı apaçık tebliğdir."*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İbrahim'i de peygamber olarak göndera Hani o kavmine şöyle demişti ..."* Yani biz onu, aklı kemale erip olgun şınca, kavmine öğüt vermeye, onlara ibadet ve takvayı emretmeye u gun yaşa ve ilme gelince, peygamber olarak gönderdik. Onlara yapt vaazında şöyle dedi:

"Allah'a kulluk edin, O'na karşı gelmekten sakının. Eğer bilirseniz, ı sizin için, içinde bulunduğunuz inkâr halinden *daha hayırlıdır."* Şa sizde neyin daha hayırlı ve şerli olduğunu bilecek bir bilgi varsa bu anlarsınız.

"Siz, Allah'ı bırakarak sadece putlara tapıyorsunuz ve yalan uyduruy sunuz." Yani sizler, ayrılık içindesiniz ve yalan söylüyorsunuz.

Âyete şu mana da verilmiştir: Siz, elinizle putlar yapıp orta koyarak, onlara ilâh ismini veriyorsunuz. Bütün bunlar bir yalan oyundur.

Onların yalan uydurması, putlara ilâh ismin verip onları Alla ortak koşmalarıdır.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Allah'ı bırakarak taptıklarınızın size hiç rızık vermeye güçleri yetmez. Öyle ise* bütün *rızkı Allah'ın katında arayı* Çünkü rızık veren sadece O'dur; O'ndan başkası rızık vermez. *"O kulluk yapın ve şükredin."* Yani ulaşmak isteğiniz şeye Allah'a ibadeti sile edinin ve size verilmiş nimetleri O'na şükrederek bağlayıp elin de tutun. *"Siz, sonunda O'na döndürüleceksiniz."* Öyle ise Allah'a ibac ederek ve nimetlerine şükrederek kendisiyle buluşmaya hazırlanın.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Eğer siz beni yalanlarsanız, gerçek şu ki sizden önceki ümmetler de peygamberlerini yalanlamışlardı. Peygambere düşen sadece apaçık,* şüpheyi ortadan kaldıracak bir şekilde *tebliğdir."*

Mana şudur: Eğer siz beni yalanlarsanız, bu bana bir zarar vermez. Gerçek şu ki benden önceki peygamberleri de kavimleri yalanladı, fakat onlara bir zarar veremediler. Onlar sadece kendilerine zarar verdiler; çünkü bu yüzden başlarına azap geldi. Peygamber ise üzerine düşen tebliğ görevini, apaçık olarak, içinde hiçbir şüphe kalmayacak şekilde yerine getirdi. Şöyle ki onlara Allah'ın âyetlerinin yanında mucizeler de getirdi.

Âyete şu mana da verilmiştir: Eğer ben, sizin aranızda yalanlanırsam, benim için diğer peygamberlerde bir örnek vardır; çünkü onlar da yalanlandılar. Peygambere düşen sadece tebliğdir; tasdik edilmesi veya yalanlaması ona ait değildir.[284]

Bu âyetten, *"Kavminin cevabı, sadece, 'Onu öldürün veya yakın' demek oldu"* âyetine kadar olan kısmın, Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] kavmine söylediği söz olması muhtemeldir. Ondan önceki ümmetlerden kastedilen, Hz. Şît, İdris ve Nuh'un kavimleriyle diğerleridir.

Bu kısmın, Allah Teâlâ'ya ait sözler olması da muhtemeldir. Cenâb-ı Hak, bu âyetlerde, Hz. İbrahim'in kıssasının başı ile sonu arasında, Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] haliyle, Kureyş'in halini dile getirmiştir. Bunun kıssa arasında dile getirilmesini şöyle açıklayabiliriz:

Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] kıssasından bahsedilmesi, Resûlullah'ı [sallallahu aleyhi vesellem] teselli içindir. Kıssada, onun başına gelen sıkıntıların bir benzerinin babası Hz. İbrahim'in de [aleyhisselâm] başına geldiği; onun kavminin de şirke düştüğü ve putlara taptığı söylenmektedir. Allah Teâlâ kıssa arasında, şöyle buyurdu:

"Ey Kureyş topluluğu, sizler Muhammed'i yalanlarsanız, İbrahim'i de kavmi yalanlamıştı. Hatta bütün ümmetler peygamberlerini yalanladılar." Âyetin, *"Sizden önceki ümmetler de peygamberlerini yalanla-*

---

284 Açıklama için bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/366.

mışlardı" kısmı, kaçınılmaz olarak Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] kavmini de içermektedir. Gördüğün gibi, kıssa arasında bahsedilen bu kısmın, kıssanın içeriği ile bir irtibatı vardır. Sonra onun peşinden gelen diğer âyetler de buna uygundur. Çünkü bu âyetler, Allah'ın birliğini dile getirmekte, bunun delilini göstermekte, şirki temizlemekte, şirkin dayandığı noktaların çürük olduğunu vurgulamakta, Allah'ın sonsuz kudret ve saltanatını gözler önüne sermekte; bunun gerçekliğini ve delilini açıklamaktadır. Bu açıklama müfessir Nesefî'ye aittir.[285]

Müfessir İbn Cüzey-i Gırnâtî demiştir ki: "Eğer siz beni yalanlarsanız" âyetinin, kâfirler için bir azap vaadi ve tehdit olması da muhtemeldir. Yahut onunla, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], kavminin yalanlamasına karşı teselli edilmekte; onun, kavimleri tarafından yalanlanan diğer peygamberleri kendisine örnek alması (ve onlar gibi sabretmesi) istenmektedir."[286]

16-18. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ'nın, *"Öyle ise rızkınızı Allah katında arayın"* âyeti hakkında, Sehl b. Abdullah-ı Tüsterî [kuddise sırruhû] demiştir ki: "Âyetin manası şudur: Rızkınızı, kendi çalışmanızda değil, Allah'a tevekkülünüzde arayın. Rızkı çalışma yoluyla aramak, avam insanların (Allah'tan cahil olanların) yoludur."

Velilerden İbn Atâ da [kuddise sırruhû] âyet hakkında şöyle demiştir: "Rızkı, taatte ve ibadete yönelmede arayın."[287]

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Âyette, rızkı aramanın ibadetten önce dile getirilmesinin sebebi şudur: İbadetin yerine getirilmesi, vücudu ayakta tutacak rızkı almaya bağlıdır. Cenâb-ı Hak sonra, günlük gıdası eline geçen kimsenin ona şükretmesini emretti."[288]

---

285 Nesefî, *a.g.e.*, 3/366.

286 İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 2/124 (Beyrut 1995).

287 Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, 2/115.

288 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/94.

İlâhî Kudretin Tecellilerinden İbret Almak

Cenâb-ı Hak sonra, ilâhî kudretin tecellilerinden ibret almayı emrederek şöyle buyurdu:

اَوَلَمْ يَرَوْا كَيْفَ يُبْدِئُ اللّٰهُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُۜ اِنَّ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ
يَسِيرٌ ﴿١٩﴾ قُلْ سِيرُوا فِي الْاَرْضِ فَانْظُرُوا كَيْفَ بَدَاَ الْخَلْقَ ثُمَّ اللّٰهُ
يُنْشِئُ النَّشْاَةَ الْاٰخِرَةَۜ اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌۚ ﴿٢٠﴾ يُعَذِّبُ مَنْ يَشَٓاءُ
وَيَرْحَمُ مَنْ يَشَٓاءُۚ وَاِلَيْهِ تُقْلَبُونَ ﴿٢١﴾ وَمَٓا اَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ فِي الْاَرْضِ وَلَا فِي
السَّمَٓاءِۘ وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ ﴿٢٢﴾ وَالَّذِينَ كَفَرُوا
بِاٰيَاتِ اللّٰهِ وَلِقَٓائِه۪ٓ اُو۬لٰٓئِكَ يَئِسُوا مِنْ رَحْمَت۪ي وَاُو۬لٰٓئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ اَل۪يمٌ ﴿٢٣﴾

19. ***Onlar, Allah'ın, varlıkları ilk baştan nasıl yarattığını, sonra onu tekrarladığını görmediler mi? Şüphesiz bu, Allah için çok kolaydır.***

20. ***De ki: "Yeryüzünde dolaşın da Allah'ın başlangıçta nasıl yarattığına bakın. Sonra Allah ahiret hayatını da yaratacaktır. Şüphesiz, Allah'ın gücü her şeye yeter."***

21. ***O, dilediğine azap eder, dilediğine de merhamet eder. Siz, sonunda O'na döndürüleceksiniz.***

22. ***Siz, ne yerde ne de gökte, Allah'ı âciz bırakacak değilsiniz. Hem sizin Allah'tan başka*** *(gerçek)* ***bir dostunuz ve yardımcınız yoktur.***

23. ***Allah'ın âyetlerini ve O'na kavuşmayı inkâr edenler var ya; işte onlar benim rahmetimden ümit kesmişlerdir ve onlar için can yakıcı bir azap vardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*O Kureyş kâfirleri, Allah'ın, varlıkları ve özellikle insanları ilk baştan nasıl yarattığını,* onları nasıl ortaya çıkarttığını *görmediler mi?* Yani onlar bunu gördüler ve bildiler. *Allah,* öldükten *sonra* azap ve sevap şeklinde amellerinin karşılığını vermek için *o insanları tekrar yaratır.*"

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Onların şek ve şüpheye düştüklere konu, insanların öldükten sonra tekrar diriltilecek olmasıdır. Bunun için Allah Teâlâ onlara, önce, gördükleri bir olayı delil olarak getirdi. Bu olay, senenin mevsimleridir. Allah, bir mevsimde meydana çıkan şeyleri yok ettikten sonra, yeni sene içinde onları geçmiş senedeki haline tekrar döndürmektedir. Bu O'nun kudreti için gayet kolay olduğu gibi, öldükten sonra insanları yeniden diriltmesi de öyle kolaydır."[289]

İbn Atıyye ve diğerleri de benzeri açıklamalarda bulunmuşlardır. Bu durum, meyvelerde açıkça gözükmektedir. Meyve, önce oluşur, sonra toplanır, sonra yok olur. Sonraki sene yeniden tekrar oluşur. Cenâb-ı Hak aynı şekilde insanı da önce yaratır; ondan bir çocuk yarattıktan sonra öldürür. O çocuktan da başka çocuklar yaratır; bu böyle devam edip gider. Diğer canlılarda da durum böyledir.

Âyet şöyle bitiyor: "*Şüphesiz bu, Allah için çok kolaydır.*" Yani önce yarattığı bir şeyi yok ettikten sonra, onu tekrar yaratmak, Allah Teâlâ'nın kudreti için çok kolaydır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*De ki: Yeryüzünde dolaşın da Allah'ın başlangıçta nasıl yarattığına bakın.*"

Eğer bu sözün, daha önce geçtiği gibi, Hz. İbrahim'e ait olduğu düşünülürse o zaman mana şöyle olur: Biz İbrahim'e şöyle demesini vahyettik: "*Yeryüzünde dolaşın da Allah'ın başlangıçta nasıl yarattığına bakın.*" Evet, yeryüzünde dolaşın da yüce Allah'ın, halleri, dilleri, renkleri, tabiatları ve şekilleri birbirinden farklı bu kadar çok varlığı nasıl ilk olarak yarattığına bir bakın; bakın ki bu müşahede ile Allah'ın şaşılacak kudretini tanıyın ve öldükten sonra dirilmeye olan inancınız kuvvetlensin. Bu, şu âyetle ifade edilmektedir:

289 bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât,* 5/95.

"Sonra Allah ahiret hayatını da yaratacaktır." Yani öldükten sonra yeniden dirilmeyi gerçekleştirecektir. Bu, var etmenin iki şekilde olduğuna bir delildir. Biri, hiç yoktan var etmektir, diğeri ise iade şeklinde yaratmaktır. Ahiret, ilk yaratılıştan sonra gerçekleşen ikinci yaratılıştır. Birinci yaratılış ise böyle değildir.

Kâfirlerin şüphesi, öldükten sonra yeniden yaratılma konusunda olduğu için, Allah Teâlâ, onlara önce, mahlûkatı ilk olarak yoktan var edenin kendisi olduğunu belirtti; sonra öldükten sonra dirilmenin, ilk yaratılışın bir iadesi olduğunu, ilk yaratmaya gücünün yettiği gibi, yeniden yaratmaya da gücünün yeteceğini delille ortaya koydu. Allah Teâlâ sanki şöyle demiş oldu: Mahlûkatı ahirette yeniden yaratacak olan zat, onları ilk olarak yaratan zattır. Bu açıklama müfessir Nesefî'ye aittir.[290]

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz, Allah'ın gücü her şeye yeter."* O'nu hiçbir şey âciz bırakmaz.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O, dilediğine* adaletiyle *azap eder, dilediğine de* lutfu ile *merhamet eder."*

Âyete şu manalar da verilmiştir:

O, dilediğine, onu kendi nefsine terkederek azap eder; dilediğine de onu imana ulaştırarak merhamet eder.

Bir diğer mana: O, dilediğine, onu hırs içinde bırakarak azap eder; dilediğine de onu kanaat sahibi yaparak merhamet eder.

Bir diğer mana: O, dilediğine, onu kendi tedbir ve tercihiyle baş başa bırakarak azap eder; dilediğine, kaderin tecellilerine rıza ve teslimiyet halini vererek merhamet eder.

Bir diğer mana: O, dilediğine, yüce zatından yüz çevirterek azap eder; dilediğine de onu yüce zatına yönelterek merhamet eder.

Yahut O, dilediğine, onu manevi perdelenme içinde tutarak azap eder; dilediğine de özel tecelli ederek merhamet eder.

---

290 Nesefî, *Medârikü't-Tenzil*, 3/367.

Yahut O, dilediğine, onu kabz halinde (manevi tutukluk ve sıkıntı içinde) tutarak azap eder; dilediğine de bast halini (manevi huzur ve genişlik) vererek merhamet eder.

Yahut O, dilediğine, mücâhede sıkıntısı içinde azap eder; dilediğine de onu müşahede haline ulaştırarak merhamet eder. Benzer durumları sayabiliriz.

Âyet şöyle bitiyor: *"Sizler,* sonunda hesap ve azap için *O'na döndürüleceksiniz."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Siz, ne yerde ne de gökte Allah'ı âciz bırakacak değilsiniz."* Yani şu geniş yeryüzünde ve ondan daha da geniş olan gökte –şayet gökte bulunsaydınız- Rabb'inizin hükmünden ve kazâsından kaçmak istesiniz, bunu yapamazsınız, O'ndan kaçıp kurtulamazsınız.

"Hem sizin Allah'tan başka, işlerinizi görecek *bir dostunuz ve* sizi O'nun azabından kurtaracak *bir yardımcınız yoktur."*

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Allah'ın âyetlerini;* O'nun birliğinin delillerini yahut kitaplarını veya mucizelerini *ve O'na kavuşmayı inkâr edenler var ya; işte onlar benim rahmetimden,* cennetimden *ümit kesmişlerdir ve onlar için can yakıcı,* acıklı *bir azap vardır."* Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

19-23. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Fikir ve basiret sahipleri, Cenâb-ı Hakk'ın, gayb âleminden şehadet âlemine tecellilerini nasıl ortaya çıkardığını görmediler mi? O, tecellilerini önce ortaya çıkarır, sonra onları gizler, aslı gizli haline döndürür. Sonra onları, ikinci bir oluşumla tekrar ortaya koyar; o zaman mana yönü, maddi yönünden, kudreti hikmetinden daha açık olur. Has tevhide ulaşan âriflere göre, ilâhî tecellilerden hiçbir şey yok olmaz; sadece, görünen gizlenir, gizlenen ortaya çıkarılır. Cenâb-ı Hakk'ın zatının sırları ve sıfatlarının nurları üzerine ilave bir şey olmaz. Bu öyle bir durumdur ki onu sadece, büyük zatların sohbetinde yetişen pek az kimse anlar. O, ilmin özüdür ve Allah'ı zikir yolunun meyvesi olan safi bir marifettir.

Bu ilim, nefsi öldürdükten, başı dost için eğdikten ve bütün malı Hak yolunda infak ettikten sonra, kalbi Allah'tan meşgul eden her şeyden temizlemekle elde edilir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Hz. İbrahim'in Kavminin Cevabı

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] kavminin cevabından bahsederek şöyle buyurdu:

فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِ إِلَّا أَنْ قَالُوا اقْتُلُوهُ أَوْ حَرِّقُوهُ فَأَنْجَيهُ اللّٰهُ مِنَ النَّارِ إِنَّ فِي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٢٤﴾ وَقَالَ إِنَّمَا اتَّخَذْتُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ أَوْثَانًا مَوَدَّةَ بَيْنِكُمْ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا ثُمَّ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ يَكْفُرُ بَعْضُكُمْ بِبَعْضٍ وَيَلْعَنُ بَعْضُكُمْ بَعْضًا وَمَأْوٰيكُمُ النَّارُ وَمَا لَكُمْ مِنْ نَاصِرِينَ ﴿٢٥﴾

24. ***İbrahim'in kavminin cevabı, sadece, "Onu öldürün veya yakın" demek oldu; ama Allah onu ateşten kurtardı. Şüphesiz, bunda inanan bir toplum için ibretler vardır.***

25. ***İbrahim onlara dedi ki: "Siz, sırf dünya hayatında aranızda bir sevgi oluşsun diye, Allah'ı bırakıp birtakım putlar edindiniz. Sonra kıyamet gününde birbirinizi ret ve inkâr edersiniz; birbirinize lânet okursunuz. Varacağınız yer cehennemdir ve kendiniz için hiçbir yardımcı bulamazsınız."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "İbrahim, kavmini Allah'a davet edince, *kavminin cevabı, sadece, 'Onu öldürün veya yakın' demek oldu.*" Bunu

birbirlerine söylediler. Yahut onu biri söyledi, diğerleri razı oldu, b lece hepsi söylemiş gibi oldular ve onu yakma görüşünde birleştile

"Onu ateşe attıkları zaman *Allah* ateşi serin ve güvenli yaparak *ateşten kurtardı."* Kıssanın tamamı Enbiyâ sûresinde geçti.

"Şüphesiz, bunda, onların Hz. İbrahim'e yaptıklarında ve bizim ona yaptığımızda, *inanan bir toplum için,* O'nun kudretinin büyük ğüne dair alınacak *ibretler vardır."* Çünkü onu araştırarak ve üzerii iyice düşünerek ondan sadece müminler faydalanır.

Rivayet edildiğine göre, Hz. İbrahim'in ateşe atıldığı gün, yer zündeki bütün ateşlerin harareti giderildiği için, hiç kimse ateşler istifade edemedi.[291] Çünkü bütün ateşler, Allah Teâlâ'nın, "Ey ateş, rahim'e karşı serin ve güvenli ol" hitabını işitti ve emre itaat etti.[292]

Devamındaki âyette Hz. İbrahim *kavmine dedi ki: "Siz, sırf dü hayatında aranızda bir sevgi oluşsun diye, Allah'ı bırakıp birtakım put ilâh edindiniz."* Yani putlara ibadette toplandığınız ve bu konuda bir tiğiniz için, dünya hayatında aranızda bir sevgi oluşsun ve irtibat ç çekleşsin diye onları ilâh edindiniz. Tıpkı insanların bir mezhep v yolda birleşip bu onların birbirini sevme sebebi olduğu gibi.

Âyete şu mana da verilmiştir: Sizin putları ilâh edinmeniz sad aranızda sevgi vesilesi olması içindir. Yahut siz, aranızda bir muhab ve sevgi olsun diye onları put edindiniz.

Bir diğer mana: Sizin put edinip kendilerine taptığınız şeyler, d yada aranızdaki bir muhabbettir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Sonra kıyamet gününde birbirinizi re inkâr edersiniz."* Yani putlar, kendilerine ibadet edenlerden uzakla lar. Şu âyette buyrulduğu gibi:

"Hayır, ilâhları onların ibadetlerini inkâr ederler ve kendilerine düşı olurlar" (Meryem 19/82).

Yahut birbirlerini inkâr ederler ve aralarında düşmanlık meyd gelir. Şu âyet bunu ifade etmektedir:

291 Nesefî, *Medârikü't-Tenzil,* 3/368.

292 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 4/245.

"O gün, müttakiler hariç, diğer bütün dostlar birbirlerinin düşmanı olur" (Zuhruf 43/67).

Âyet şöyle devam ediyor: *"Ve birbirinize lânet okursunuz."* Tâbi olanlar reislerine lânet okur. "Varacağınız yer cehennemdir." Yani putlara ibadet eden ve kendisine ibadet edilen, bâtıla tâbi olan ve peşinden gidilen herkesin varacağı, kalacağı ve barınacağı yer cehennemdir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Kendiniz için,* sizi ateşten koruyacak *hiçbir yardımcı bulamazsınız."*

24-25. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Velilerin inkâr edilmesi, Allah Teâlâ'nın kulları arasında öteden beri uyguladığı bir kanunudur; ondan sadece cahil olan kimseler çekinir. Allah Teâlâ'nın zikri, sevgisi ve O'na yaklaştıran şeylerin dışında bir sevgi üzerinde gerçekleşen bütün birliktelikler, kıyamet günü düşmanlığa ve birbirine lânet etmeye götürür. *"O gün, müttakiler hariç, diğer bütün dostlar birbirlerinin düşmanı olur"* (Zuhruf 43/67) âyeti bunu ifade etmektedir. O gün dostlukları devam edecek müttakiler, Allah için birbirlerini seven, Allah'ın zikrinde ve O'nun ilminde toplanan kimselerdir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] kıssası şöyle devam ediyor:

فَاٰمَنَ لَهُ لُوطٌۢ وَقَالَ اِنّ۪ي مُهَاجِرٌ اِلٰى رَبّ۪يۜ اِنَّهُ هُوَ الْعَز۪يزُ الْحَك۪يمُ
﴿٢٦﴾ وَوَهَبْنَا لَهُٓ اِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ وَجَعَلْنَا ف۪ي ذُرِّيَّتِهِ النُّبُوَّةَ وَالْكِتَابَ
وَاٰتَيْنَاهُ اَجْرَهُ فِي الدُّنْيَاۚ وَاِنَّهُ فِي الْاٰخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِح۪ينَ ﴿٢٧﴾

26. Bunun üzerine Lût, ona** (İbrahim'e) **iman etti. İbrahim, "Ben, Rabbim'e** (O'nun emrettiği yere) **hicret edeceğim; şüphesiz O, mutlak güç sahibidir ve her işini hikmetle yapandır" dedi.

27. Ona İshak'ı ve Yakub'u bahşettik. Onun soyundan gelenlere peygamberlik ve kitap verdik. Ayrıca ona dünyada mükâfatını da verdik. Şüphesiz o, ahirette de salih kimselerdendir.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Bunun üzerine Lût, İbrahim'e iman* ı ona boyun eğdi." Lût [aleyhisselâm], Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] kard nin oğlu idi. Ateşin onu yakmadığını gördüğünde kendisine ilk in eden o oldu.

"İbrahim, *'Ben, Rabbim'e hicret edeceğim;* O'nun hicret etmemi em tiği yere gideceğim' *dedi.*" Burası Şam'dır. Hz. İbrahim [aleyhisselâm] K topraklarında bulunan Kûse'den çıktı, Harran'a vardı. Sonra oradan listin'e gitti. Filistin, Şam toprakları içindedir. Lût [aleyhisselâm], Sed denen yerde indi. Bunun için âlimler şöyle demişlerdir: "Her peyg berin bir hicreti vardır; İbrahim'in [aleyhisselâm] ise iki hicreti vardır."

Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] hicreti sırasında yanında Lût [ale selâm] ile hanımı Sâre vardı.

Bazıları, *"Ben, Rabbim'e hicret edeceğim"* diyen kimsenin Lût [ale selâm] olduğunu söylemiştir.[294]

Buna göre, peygamberlerden ilk hicret eden Hz. İbrahim [ale selâm] ve Hz. Lût'tur [aleyhisselâm].

Beyhakî, bu ümmetten İslâm için ailesi ile birlikte ilk hicret ede Hz. Osman [radıyallahu anh] olduğunu söylemiştir. Resûlullah [sallal aleyhi vesellem] onun hakkında şöyle buyurmuştur:

"Osman, Hz. Lût'tan sonra, ailesiyle birlikte ilk hicret edendir."[295] hicretle onun Habeşistan'a hicreti kastedilmektedir. Vâkıdî'nin zik tiğine göre bu hicret, Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] p gamber olarak gönderilişinin 5. yılında gerçekleşmiştir.[296]

Medine'ye hicrete gelince, Buhârî'de, Berâ b. Âzib'in [radıya anh] şöyle dediği nakledilmiştir: "Sahabeden Medine'ye ilk hicret e Mus'ab b. Umeyr ve Abdullah İbn Ümmü Mektûm'dur. Sonra Amn

293 Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 3/369.

294 Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 13/312.

295 Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve,* 2/297 (Beyrut 1985); İbn Kesîr, *es-Sîretü'n-Nebeviyye* (Beyrut 1997); Kurtubî, *a.g.e.,* 13/312-313; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 6/459.

296 İbn Kesîr, *es-Sîretü'n-Nebeviyye,* 2/5.

Bilâl ve Sa'd geldi. Sonra yirmi kişiyle Ömer b. Hattâb geldi. Sonra Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] geldi."[297]

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz O, mutlak güç sahibidir;* beni düşmanlarımdan korur. *O her işini hikmetle yapandır;* bana sadece benim için en hayırlı olanı emreder."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Ona* oğul olarak *İshak'ı ve* torun olarak *Yakub'u bahşettik."* Âyette, herkesçe bilindiği için Hz. İsmail'den bahsedilmedi. Yahut Hz. İshak, kısır ve yaşlı bir kadın olan Sâre'den, çocuk doğurma ümidi kesildikten sonra doğduğu için, o, daha büyük bir nimet sayıldı; bu sebeple dile getirildi.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onun* yani Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] *soyundan gelenlere peygamberlik ve kitap verdik;* çünkü o, peygamberlerin soy ağacıdır. Kitapla, gökten indirilen bütün kitaplar kastedilmiştir. Tevrat, İncil, Zebur ve Kur'an bunun kapsamına girmektedir.

"Ayrıca ona dünyada mükâfatını da verdik." Bu mükâfat, Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] güzel övgüyle anılması, kıyamete kadar kendisine salât okunup dua edilmesi, bütün din sahiplerinin kendisini sevmesidir. Yahut mükâfat, kabrinin sürekli ziyaret edilmesidir. Ondan başka kimsede bu durumlar yoktur. Ona dünyada verilen bu mükâfatın, helâl mal olduğu da söylenmiştir. Fakat âyetin lafzı, bundan daha genel bir mana içermektedir.

Âyette, Allah Teâlâ'nın, velilerine dünyada bazı mükâfatları vereceğine ve bunun onların makamlarının yüksekliğine zarar vermeyeceğine dair bir işaret vardır.

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz o, ahirette de salih kimselerdendir."* Yani huzurumuzda bulunmaya ve (cennette) yakınımızda oturmaya layık kimselerdendir. Allah Teâlâ, bizleri de cennetlerinin güzelliği içinde onlarla birlikte iskân etsin. Âmin ...

---

297 Buhârî, Menâkıbü'l-Ensâr, 46 (nr. 3925).

26-27. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Hicret, Allah'ın seçkin kullarının sünneti olup hemen hepsi bunu yaşamıştır.

Hicret, iki kısımdır; biri maddi, diğeri manevidir. Maddi hicret, gaflet ve isyanın, kulu Allah'tan uzaklaştıran engellerin, eziyet veya inkârın çoğaldığı bir vatandan, kalp uyanıklığını elde edeceği ve Cenâb-ı Hakk'a giden yolda engel olan şeylerden kurtulacağı bir vatana gitmektir.

Manevi hicret ise kalbin, isyandan tövbeye, gafletten kalp uyanıklığına, hırstan zühd ve kanaate, nefsanî haz ve şehvetlerden iffet ve hürriyete, boş engellerden, ibadete vakit ayırmaya, maddeyi görmekten manayı görmeye geçmesidir. Bu görme hali, manevi hicretin sonudur.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Allah Teâlâ'ya hicret, ancak, kalbin Allah'ın dışındaki şeylerden uzaklaşmasıyla gerçekleşir. Nefisle yapılan maddi hicret, kalple yapılan manevi hicrete göre kolaydır. Kalple yapılan hicret, seçkin âriflerin hicretidir. O, kalbin tefrika vatanlarından (varlıkları görmekten) cem' sahasına (sadece Cenâb-ı Hakk'ı görmeye) geçmesidir. Tefrika halindeki dağınıklık ile müşahede içindeki cem' halini bir arada bulundurmak birbirine ters şeylerdir; bu olmaz."[298]

İmam Kuşeyrî, Allah Teâlâ'nın, *"Şüphesiz, o, ahirette de salih kimselerdendir"* âyeti hakkında demiştir ki: "Yani Hz. İbrahim, özel yakınlığa ve has dairede ağırlanmaya uygun kimselerdendir."[299]

Hz. Lût'un Kıssası

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Lût'un kıssasından bahsederek şöyle buyurdu:

وَلُوطًا اِذْ قَالَ لِقَوْمِهِٓ اِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الْفَاحِشَةَۘ مَا سَبَقَكُمْ بِهَا مِنْ اَحَدٍ
مِنَ الْعَالَمِينَ ﴿٢٨﴾ اَئِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ وَتَقْطَعُونَ السَّبِيلَ وَتَأْتُونَ

298 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/97.

299 Kuşeyrî, *a.g.e.*, 5/98.

فٖى نَادٖيكُمُ الْمُنْكَرَۜ فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهٖٓ اِلَّآ اَنْ قَالُوا ائْتِنَا
بِعَذَابِ اللّٰهِ اِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقٖينَ ﴿٢٩﴾ قَالَ رَبِّ انْصُرْنٖى عَلَى الْقَوْمِ
الْمُفْسِدٖينَ ﴿٣٠﴾ وَلَمَّا جَٓاءَتْ رُسُلُنَٓا اِبْرٰهٖيمَ بِالْبُشْرٰىۙ قَالُٓوا اِنَّا
مُهْلِكُٓوا اَهْلِ هٰذِهِ الْقَرْيَةِۚ اِنَّ اَهْلَهَا كَانُوا ظَالِمٖينَۚ ﴿٣١﴾ قَالَ اِنَّ فٖيهَا
لُوطًاۜ قَالُوا نَحْنُ اَعْلَمُ بِمَنْ فٖيهَاۘ لَنُنَجِّيَنَّهُ وَاَهْلَهُٓ اِلَّا امْرَاَتَهُۘ كَانَتْ مِنَ
الْغَابِرٖينَ ﴿٣٢﴾ وَلَمَّٓا اَنْ جَٓاءَتْ رُسُلُنَا لُوطًا سٖٓيءَ بِهِمْ وَضَاقَ بِهِمْ ذَرْعًا
وَقَالُوا لَا تَخَفْ وَلَا تَحْزَنْ اِنَّا مُنَجُّوكَ وَاَهْلَكَ اِلَّا امْرَاَتَكَ كَانَتْ
مِنَ الْغَابِرٖينَ ﴿٣٣﴾ اِنَّا مُنْزِلُونَ عَلٰٓى اَهْلِ هٰذِهِ الْقَرْيَةِ رِجْزًا مِنَ السَّمَٓاءِ
بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ ﴿٣٤﴾ وَلَقَدْ تَرَكْنَا مِنْهَٓا اٰيَةً بَيِّنَةً لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٣٥﴾

28. *Lût'u da peygamber olarak gönderdik. Hani o kavmine şöyle demişti: "Gerçekten siz, sizden önce dünyada hiç kimsenin yapmadığı çirkin bir işi yapıyorsunuz."*

29. *"Siz hâlâ erkeklere yanaşacak, yol kesecek ve toplantılarınızda edepsizlik yapacak mısınız?" Kavminin cevabı ise şu oldu: "Eğer doğru söylüyorsan, Allah'ın azabını getir bize!"*

30. *Lût, "Ey Rabbim! Şu bozguncu kavme karşı bana yardım et" dedi.*

31. *Elçilerimiz (melekler) İbrahim'e müjdeyi getirdiklerinde, "Biz, bu memleket insanlarını helâk edeceğiz, çünkü oranın ahalisi zalim kimselerdir" dediler.*

32. *İbrahim, "Ama orada Lût var" dedi. Onlar, "Orada kimin bulunduğunu biz daha iyi biliriz. Biz, onu ve ailesini elbette kurtaracağız; sadece karısı hariç. O, geride kalıp helâk edilenlerden olacaktır" dediler.*

33. *Elçilerimiz Lût'a geldiklerinde, Lût, onların gelişiyle tasalandı, kendilerini koruyamama endişesiyle içi daraldı. Elçiler ona dediler ki: "Korkma, üzülme. Biz, seni ve aileni kurtaracağız; ancak karın hariç. O, geride kalıp helâk edilenlerden olacaktır."*

34. *"Şüphesiz biz, bu memleket insanları üzerine, fâsıklık yapmaları sebebiyle gökten feci bir azap indireceğiz."*

35. *Andolsun biz, aklını kullanan bir kavim için o memleketten ibret alınacak apaçık bir delil bıraktık.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Lût'u da an. Hani o kavmine şöyle demişti: 'Gerçekten siz, sizden önce dünyada hiç kimsenin yapmadığı çirkin bir işi yapıyorsunuz.'"* Yani çirkinlikte son hadde ulaşmış bir işi yapıyorsunuz. Bu iş, erkeğin erkekle birleşmesidir. Ona "fahiş, çirkin" denmesi, kendilerinden önce yaşamış milletler arasında onu hiç kimsenin yapmamış olmasındandır. Âlimler demişlerdir ki: "Lût kavminden önce, hiçbir erkek diğer erkekle birleşmemiştir."[300]

Hz. Lût'un sözü şöyle devam ediyor: *"Siz hâlâ erkeklere yanaşacak, yol kesecek ve toplantılarınızda edepsizlik yapacak mısınız?"*

Onlar, yol kesen eşkıyaların yaptığı gibi, yoldan geçenlere, öldürmek veya mallarını almak için saldırıyorlardı. Onların, o çirkin işi yapmak için yoldan geçenlere saldırdıkları da söylenmiştir.

Toplantı meclislerinde yaptıkları edepsizliklere gelince, onlar, kendilerine has olup her gün toplandıkları mecliste, erkek erkeğe ilişkide bulunuyorlardı. Onların bu mecliste yaptığı diğer çirkin işlerden bazıları şunlardı: Yellenmek, küfür, çirkin şaka, birbirlerine taş atmak, sakız çiğnemek, parmak çıtlatmak.

Ümmü Hânî'den [radıyallahu anhâ] gelen bir rivayette, o, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], *"Siz toplantılarınızda edepsizlik yapacak mısınız?"* âyetinde geçen edepsizliğin ne olduğunu sorunca, Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

---

300 Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/369.

"Yoldan geçenlere taş atıyorlardı ve onları hizmetlerine alıyorlardı."[301]

Hz. Muâviye [radıyallahu anh], Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

"Lût'un kavmi, kendilerine ait özel meclislerinde oturuyorlardı. Her bir adamın yanında, içinde çakıl taşları bulunan bir kazan bulunuyordu. Yoldan biri geçtiğinde ona taş atıyorlardı. Hangisi isabet ettirirse onun için öncelikli o oluyordu (Onu alıp çirkin işi yapmaya götürüyordu)."[302]

Âyet şöyle devam ediyor: "Kavminin cevabı ise şu oldu: *"Eğer,* bize ineceğini söylediğin azap tehdidinde veya bizi kınamandan anlaşılan peygamberlik iddianda *doğru söylüyorsan, Allah'ın azabını getir bize!"*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Lût dedi ki: 'Ey Rabbim!* Bu çirkin işi icat ederek, insanları ona yönlendirerek ve kendilerinden sonrakilere kötü bir çığır açarak *bozgunculuk yapan şu kavme karşı,* başlarına azap indirerek *bana yardım et!'"* Hz. Lût [aleyhisselâm], azabın inmesini istemede daha etkili bir dil kullanmak ve kavminin bu azabı hemen istemesini hakettiklerini bildirmek için, onları bozgunculuk yapma özellikleriyle tanımladı.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Elçilerimiz (melekler) İbrahim'e müjdeyi getirdiklerinde, 'Biz, bu memleket insanlarını helâk edeceğiz, çünkü oranın ahalisi zalim kimselerdir' dediler."* Melekler, Hz. İbrahim'e [aleyhisselâm], Allah tarafından bir ihsan olarak İshak ve Yakub'u müjdelemek için geldiklerinde, yani Hz. Lût'un kavmini helâk etmek için giderken, Hz. İbrahim'e uğradıklarında, "Biz bu şehir halkını (Sedûm veya Sodom halkını) helâk edeceğiz" dediler. Onların, "bu şehir" şeklinde onların bulunduğu yere işaret etmeleri, oranın Hz. İbrahim'in bulunduğu yere çok yakın olduğunu bildirmektedir. Âlimler, oranın, Hz. İbrahim'in bulunduğu yere bir gün bir gecelik bir mesafede bulunduğunu söylemişlerdir. Bu açıklamayı Nesefî yapmıştır.[303]

---

301 Tirmizî, Tefsîru Sûre, 29 (nr. 3190); Ahmed, *Müsned,* 6/341; Hâkim, *Müstedrek,* 2/409; Begavî, *Meâlimü't-Tenzil,* 6/239 (Riyad 1993).

302 Sa'lebî, *a.g.e.,* 5/12; Begavî, *a.g.e.,* 6/240; Kurtubî, *a.g.e.,* 13/214.

303 bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzil,* 3/370.

Melekler helâk sebebini şöyle açıkladılar: *"Gerçekten oranın ahalisi zalim kimselerdir."* Bu ifade, helâkin sebebini bildirmektedir. Mana şudur: Onlar geçmiş günlerde zulme devam edip durdular, onda ısrar ettiler. Bu zulüm, onların inkâr ve yaptıkları çeşitli isyanlardır.

Âyet şöyle devam ediyor: *"İbrahim, 'Ama orada Lût var!' dedi."* Yani onların içinde zulümden uzak biri varken siz orayı helâk mi edeceksiniz? Yahut aralarında bir peygamber bulunuyorken, onları helâk mi edeceksiniz?

"Melekler dediler ki: Orada kimin bulunduğunu biz senden *daha iyi biliriz. Biz, onu ve ailesini elbette kurtaracağız; ancak karısı hariç. O, geride kalıp helâk edilenlerden olacaktır."*

Cenâb-ı Hak sonra, meleklerin Hz. İbrahim'den [aleyhisselâm] ayrıldıktan sonra Hz. Lût'a gidişlerini haber vererek buyurdu ki:

"Elçilerimiz Lût'a geldiklerinde, Lût, onların gelişiyle tasalandı, onların gelişi kendisini üzdü ve gamlandırdı. Onların geldiğini görünce, halk onlara bir kötülük yapar endişesiyle ister istemez üzüldü. *Onları koruyamama endişesiyle içi daraldı. Elçi melekler,* onun daraldığını ve korktuğunu görünce, *kendisine dediler ki:* 'Onların bize zarar vereceğinden *korkma, üzülme. Biz, seni ve aileni kurtaracağız; sadece karın hariç. O, geride kalıp helâk edilenlerden olacaktır.'"* Meleklerin sözlerinin bir kısmı burada dile getirilmedi, o kısım Hûd sûresinde geçti.

Melekler sanki şöyle dediler: "Bizim için korkup üzülme! Biz senin yanında iken sana ulaşamayacaklar; bilakis hepsi helâk edilecek. Sana gelince, hanımın hariç, seni ve aileni kurtaracağız." Çünkü Hz. Lût [aleyhisselâm], kendi adına değil, onlara bir kötülük yapılır diye korkuyordu.

Onların sözleri şöyle de anlaşılabilir: Biz, onları helâk ettikten sonra, seni ve aileni kurtaracağız.

Melekler sonra şöyle dediler: *"Şüphesiz biz, bu memleket insanları üzerine, fâsıklık yapmaları sebebiyle gökten feci bir azap indireceğiz."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Andolsun biz, aklını kullanan bir kavim için o memleketten geride ibret alınacak apaçık bir delil bırak-*

tık." Bu ibret alınacak şey, o şehrin her tarafa yayılan hikâyesi ve helâk haberidir. Yahut harap olan evlerinin kalıntılarıdır. Onun, yeryüzünde kalan siyah su olduğu da söylenmiştir.[304] Şöyle ki onların nehirleri siyaha dönüşmüş olarak kalmıştır. Bu, aklını ibret almak ve işin hakikatine ulaşmak için kullanan kimselere Allah'ın kudretini gösteren bir delildir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

28-35. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İmam Kuşeyrî, Allah Teâlâ'nın, *"Sizler meclislerinizde edepsizce işler mi yapacaksınız?"* âyeti hakkında demiştir ki: "Fâsık bir kimseyi günahı ile baş başa bırakmak ve ona mani olmamak da kötü işlerin kapsamına girer. Yine, yaşlı ve büyüklere karşı hürmetsizlik de kötü işler arasındadır."[305]

İmam Kuşeyrî, *"Orada Lût vardır"* âyeti hakkında demiştir ki: "Melekler, Hz. İbrahim'e [aleyhisselâm], kasıtlarının Hz. Lût'un kavmini helâk etmek olduğunu söyleyince, Hz. İbrahim, Hz. Lût hakkında konuştu; onu savundu, Lût aralarında iken kavmini nasıl helâk edeceklerini sordu; melekler de, Lût'u ve ailesini kurtaracaklarını söylediler. Bu âyet şunu gösteriyor: Hz. Lût [aleyhisselâm] günahtan tamamen uzakta iken eğer Allah Teâlâ kavmiyle birlikte onun da helâk edilmesini irade etseydi, ona zulmetmiş olmazdı. Eğer hepsinin helâki çirkin bir şey olsaydı, Hz. İbrâhim [aleyhisselâm] meleklerle Hz. Lût hakkında onu savunma adına mücadele etmezdi. Yüce Allah dilediğine azap eder, dilediğine afiyet verir; O'nun için kimse bir sınırlama getiremez."[306]

Şeyhlerimizin şeyhi Abdurrahman-ı Fâsî, *Celâleyn Tefsiri* üzerine yaptığı *Hâşiye*'de demiştir ki: "Kuşeyrî'nin zikrettiği durum, akîde yönünden açık bir meseledir. Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] sözünün, *'Resûlüm, sen onların içinde bulunduğun sürece Allah onlara azap edecek değildir'* (Enfâl 8/33) âyetinde geçen türden olması muhtemeldir. Birinci mana ise şu âyetten anlaşılmaktadır:

---

304 Sa'lebî, *a.g.e.*, 5/13; Begavî, *a.g.e.*, 6/241; Kurtubî, *a.g.e.*, 13/315.

305 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/98.

306 Kuşeyrî, *a.g.e.*, 5/98-89.

'De ki: Eğer Allah, Meryem oğlu İsa'yı ve annesini helâk etmeyi isterse Allah'a karşı kim bir şey yapma gücüne ve imkânına sahiptir?' (Mâide 6/17)."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: *"İbrahim'in korkusu gidip kendisine müjde gelince, Lût kavmi hakkında bizimle (elçilerimizle) mücadele etmeye başladı"* (Hûd 11/74) âyetinin zâhirinden anlaşılan, Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] mücadelesinin sadece Hz. Lût kavmi hakkında olduğu anlaşılıyor. O bunu insanlara aşırı şefkatinden dolayı yapmıştır. Zaten onun huyu bu idi. Bunun için Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: *"Gerçekten İbrahim çok halim, çok içli ve Allah'a yönelen biriydi"* (Hûd 11/75). Sonunda Allah Teâlâ, Hz. Lût'un kavmine azap kesinleşince, ona, "Ey İbrahim, bundan vazgeç" buyurdu (Hûd 11/76). Bu inceliği iyi düşün!

Hz. Şuayb'ın Kısassı

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Şuayb'ın [aleyhisselâm] kıssasından bahsederek şöyle buyurdu:

وَاِلٰى مَدْيَنَ اَخَاهُمْ شُعَيْبًاۙ فَقَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ وَارْجُوا
الْيَوْمَ الْاٰخِرَ وَلَا تَعْثَوْا فِى الْاَرْضِ مُفْسِدِينَ ﴿٣٦﴾ فَكَذَّبُوهُ
فَاَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ فَاَصْبَحُوا فٖى دَارِهِمْ جَاثِمٖينَۘ ﴿٣٧﴾

36. ***Medyen'e de kardeşleri Şuayb'ı peygamber olarak gönderdik. Şuayb, "Ey kavmim! Allah'a kulluk edin. Ahiret gününe ümit bağlayın** (o günün azabından korkup salih amel yapın)* ***ve yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın" dedi.***

37. ***Kavmi, onu yalanladı. Bunun üzerine kendilerini şiddetli sarsıntı yakaladı ve yurtlarında diz üstü çökmüş vaziyette helâk oldular.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Medyen'e de kardeşleri Şuayb'ı peygamber olarak gönderdik. Şuayb kavmine şöyle dedi: 'Ey kavmim! Allah'a kulluk*

edin. Ahiret gününe ümit bağlayın.'" Yani ondan korkun ve o günde sevabını umacağınız salih ameller yapın. *"Bir de yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın."* Fitne fesat peşinde koşmayın.

"Kavmi, onu yalanladı. Bunun üzerine kendilerini şiddetli sarsıntı yahut Cibrîl'in [aleyhisselâm] şiddetli çığlığı yakaladı; kalpler o müthiş sesle ürperip sarsıldı. *Ve yurtlarında diz üstü çökmüş vaziyette helâk oldular;* hepsi öldüler."

36-37. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Gelecekte karşılaşılacak gizli âkıbetlerden (ameli boşa çıkaracak tuzak ve âfetlerden) habersiz olarak yapılan ibadetin bir faydası yoktur, o gerçek manada yapılmış ibadet değil, sanki bir âdettir. Hiçbir hazırlık yapılmadan, önündeki âfet ve tehlikeli durumlardan korkmak, hızlandır (kendi haline terkedilmektir). Gelecekteki gizli tuzak ve tehlikeleri dikkate alarak amelde gayret etmek ise kurtuluştur. Böyle yapmak, basiret sahiplerinin özellliğidir. Nitekim Allah Teâlâ, peygamberlerin büyüklerinden kendilerini methettiği kimseler hakkında şöyle buyurmuştur:

"Ey Muhammed! Taatte kuvvetli ve dinde basiret sahibi kullarımız olan İbrahim'i, İshak'ı ve Yakub'u an. Gerçekten biz onları, sürekli ahireti düşünen halis kimseler yaptık" (Sâd 38/45-46).

Hz. Hûd, Salih ve Musa'nın Kavimlerinin Hali

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Hûd, Hz. Salih ve Hz Musa'nın [aleyhisselâm] kavimlerinin halinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَعَادًا وَثَمُودَا۬ وَقَدْ تَبَيَّنَ لَكُمْ مِنْ مَسَاكِنِهِمْ وَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ
اَعْمَالَهُمْ فَصَدَّهُمْ عَنِ السَّبِيلِ وَكَانُوا مُسْتَبْصِرِينَ ﴿٣٨﴾
وَقَارُونَ وَفِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَلَقَدْ جَٓاءَهُمْ مُوسٰى بِالْبَيِّنَاتِ

فَاسْتَكْبَرُوا فِي الْأَرْضِ وَمَا كَانُوا سَابِقِينَ ﴿٣٩﴾ فَكُلًّا
أَخَذْنَا بِذَنْبِهِ فَمِنْهُمْ مَنْ أَرْسَلْنَا عَلَيْهِ حَاصِبًا وَمِنْهُمْ مَنْ أَخَذَتْهُ
الصَّيْحَةُ وَمِنْهُمْ مَنْ خَسَفْنَا بِهِ الْأَرْضَ وَمِنْهُمْ مَنْ أَغْرَقْنَا
وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيَظْلِمَهُمْ وَلَٰكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿٤٠﴾

38. ***Âd ve Semûd kavimlerini de helâk ettik. Bu, onların*** *(harap olmuş)* ***yurtlarından size apaçık bellidir. Şeytan onlara yaptıklarını güzel gösterdi ve onları doğru yoldan alıkoydu. Halbuki onlar hak ile bâtılı görüp farkedecek durumdaydılar.***

39. ***Kârûn'u, Firavun'u ve Hâmân'ı da helâk ettik. Musa kendilerine apaçık mucizeler getirdi fakat onlar yeryüzünde büyüklük tasladılar. Onlar bizden kaçıp kurtulacak değillerdi.***

40. ***Onların her birini yaptıkları günahları yüzünden yakalayıp azaba uğrattık. Onlardan kiminin üzerine taş yağdırdık. Kimini korkunç bir ses yakaladı. Kimini yerin dibine geçirdik. Kimini suda boğduk. Allah, onlara zulmetmedi fakat onlar kendilerine zulmediyorlardı.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Âd ve Semûd kavimlerini de an.* Biz onları şiddetli bir sarsıntıyla helâk ettik. *Bu,* yani oluş şeklini açıkladığımız helâk, *size, onların harap olmuş yurtlarından bellidir.*" Yahut onların harap olmuş, boş kalmış bazı meskenlerinden geçerken, o yurtlar size bunu gösterip nasıl olduğunu açıklar.

"*Şeytan, onlara yaptıklarını,* inkâr ve isyanları *güzel gösterdi ve onları,* içinde gitmeleri emredilen *doğru yoldan alıkoydu.*" Bu yol, Allah'a ve peygamberine iman yoludur. Halbuki onlar, yaptıklarını görüp anlayacak durumdaydılar. Yaptıkları işi görüp değerlendirecek, hakkı bâtıldan ayıracak imkân ve kabiliyete sahiptiler; fakat bunu yapmadılar.

Âyete şu mana da verilmiştir: Onlar, delilleri apaçık ortaya çıktığı için, hakkı bâtıldan ayırıp tanıyacak durumdaydılar; fakat hasetten dolayı bâtıl üzere kalma konusunda inat ettiler.

Bir diğer mana: Onlar, peygamberin haber vermesiyle, azabın başlarına geleceğini kesin olarak biliyorlardı fakat inat ve ısrarla kötü hallerinde devam ettiler.

Yahut onlar, sapkınlık içinde olduklarını görüyor ve ondan hoşlanıyorlardı.[307]

Ferrâ[308] demiştir ki: "Onlar, basiret sahibi akıllı kimselerdi."[309] Yani sadece dünya işlerini bilen kimselerdi. Şu âyette belirtildiği gibi: *"Onlar, dünya hayatının zâhirinden az bir şey bilirler"* (Rûm 30/7).

Tâbiîn müfessirlerinden Mücâhid demiştir ki: "Onlar, yanlış yolda oldukları halde, hak üzere olduklarını zannediyorlardı."[310]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Kârûn'u, Firavun'u ve Hâmân'ı da helâk ettik. Musa kendilerine apaçık mucizeler getirdi fakat onlar yeryüzünde büyüklük tasladılar. Onlar bizden kaçıp kurtulacak değillerdi."* Bilakis Allah'ın emri (azabı) onları yakalayıverdi.

"Onların her birini yaptıkları günahları yüzünden yakalayıp azaba uğrattık." Âyette, "Hiç günahı olmasa da Allah'ın, bir kuluna azap etmesi câizdir" diyen kimsenin görüşüne bir ret vardır. Bunu Nesefî söylemiştir.[311] O, Allah Teâlâ için aklen mümkündür fakat gerçekleşmemiştir. Cenâb-ı Hak adaletini göstermek için, herkese sadece işlediği günah sebebiyle hak ettiği cezayı vermiştir.

"Onlardan kiminin üzerine taş yağdırdık." Yani içinde küçük taşlar bulunan bir rüzgâr gönderdik. Yahut onları taşa tutan bir melek gönderdik.

---

307 bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 18/399.

308 Ferrâ, Ebû Zekeriyya Yahya b. Ziyâd (v. 207/822), Arap dili ve tefsir âlimidir. *Meâni'l-Kur'ân* adlı eseri meşhurdur (geniş bilgi için bk. Zülfikar Tüccar, "Ferrâ, Yahyâ b. Ziyâd", *DİA*, 12/406-407).

309 bk. Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 2/213; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/242; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 13/316.

310 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/13;

311 Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/372.

Müfessir İbn Cüzey demiştir ki: "Âyette geçen 'hâsıb' kelimesi, küçük taş manasına geldiği gibi, şiddetli rüzgâr manasına da gelir. Bana göre âyette, her iki anlamın da kastedilmiş olması muhtemeldir. Çünkü Lût kavmi taş ile helâk edildi; Âd kavmi ise şiddetli rüzgârla helâk edildi. Eğer sadece birinin kastedildiğini söylersek, diğerinin zikri noksan olur. İnsanların çoğu, bir lafzın iki manada kullanılmasını câiz görmüşlerdir. Âyetteki kastın bütün kâfirler olması da bu görüşü kuvvetlendirmektedir."[312]

Âyet şöyle devam ediyor:

"Kimini korkunç bir ses yakaladı; Medyen insanları ve Semûd kavmi gibi. *Kimini yerin dibine geçirdik;* Kârûn gibi. *Kimini suda boğduk;* Hz. Nuh'un ve Firavun'un kavmi gibi. *Allah, onlara zulmetmedi;* onları, günahsız olarak cezalandırmadı. Çünkü böyle yapmak, Cenâb-ı Hak için mümkün olsa da âdetinden değildir. *Fakat onlar,* inkâr ve azgınlıkla nefislerini azaba mâruz bırakarak *kendilerine zulmediyorlardı."* Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

38-40. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Sadece dünya işlerinde basiretini kullanmak ve onun işlerini düzene koymak için ince görüşlü olmak, aslında bir ahmaklık ve boş işle meşgul olmaktır. Allah Teâlâ, *"Halbuki onlar yaptıklarını görüp anlayacak durumdaydılar"* âyetiyle, kâfirlerin bu vasfını tanıtmıştır.

Cenâb-ı Hakk'ın emrettiği işlerde basiret sahibi olmak, O'na yaklaştıran ve O'ndan uzaklaştıran şeyleri güzel tesbit etmek, onları incelemek, işlerin âkıbetini düşünmek, gerçekten akıllı ve zeki kimselerin işidir.

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadisinde şöyle buyurmuştur: *"Dikkat edin, aklın göstergesi şunlardır: Aldatıcı dünyadan uzaklaşmak, ebedî kalınacak yurda (ahirete) yönelmek, kabir için azık edinmek ve mahşer günü için hazırlık yapmak."*

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] diğer bir hadisinde de şöyle buyurmuştur:

312 İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl,* 2/126.

"Akıllı, zeki kimse, nefsini şimdiden hesaba çeken ve ölümden sonrası için salih amel yapan kimsedir. Ahmak kimse ise nefsini kötü arzularına tâbi eden ve Allah Teâlâ hakkında boş kuruntulara giren (günahta ısrar edip Allah nasıl olsa bizi affeder diyen) kimsedir."[313]

Cüneyd-i Bağdâdî'ye [kuddise sırruhû], "İnsan ne zaman akıllı olur?" diye sorduklarında, hazret şöyle demiştir: "Önüne gelen işleri bir ayrıma tâbi tutarak iyisini kötüsünü seçtiğinde, onları güzelce incelediğinde, temiz aklın gerektirdiğini araştırıp bulduğunda, bunu, kendisiyle amel etmek amacıyla işlerin en hayırlısını bulmak için yaptığında ve onu diğer bütün işlere tercih ettiğinde, ona 'akıllı kimse' denir. Kim böyle olursa o kimse, yok olacak ve yıkılıp gidecek şeyler için amel etmeyi terkeder. Bu, bütün dünyanın içinde bulunan şeylerin sıfatıdır. Bu kimse aynı şekilde, nefsini, yok olacak az şeylerle ve değişecek basit işlerle meşgul etmeye razı olmaz. Bunlar onu, nimeti ve faydası ebedî, sevinci sonsuz, süresi devamlı ahiret işlerinden alıkoyan ve onu amelden uzaklaştıran şeylerdir."

Yüce Allah'tan Başkasına Güvenenin Hali

Cenâb-ı Hak sonra, Allah'tan başkasına güvenip dayananlarla ilgili bir örnek yaparak şöyle buyurdu:

مَثَلُ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ اَوْلِيَاءَ كَمَثَلِ الْعَنْكَبُوتِۚ
اِتَّخَذَتْ بَيْتًاۜ وَاِنَّ اَوْهَنَ الْبُيُوتِ لَبَيْتُ الْعَنْكَبُوتِۢ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ
﴿٤١﴾ اِنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا يَدْعُونَ مِنْ دُونِه۪ مِنْ شَيْءٍۜ وَهُوَ الْعَز۪يزُ الْحَك۪يمُ
﴿٤٢﴾ وَتِلْكَ الْاَمْثَالُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِۚ وَمَا يَعْقِلُهَٓا اِلَّا الْعَالِمُونَ ﴿٤٣﴾
خَلَقَ اللّٰهُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ بِالْحَقِّۜ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَةً لِلْمُؤْمِن۪ينَ ﴿٤٤﴾

313 Tirmizi, Kıyâme, 25 (nr. 4260); İbn Mâce, Zühd, nr. 4260.

41. ***Allah'tan başkalarını dost edinenlerin durumu, kendisine yuva yapan örümceğin haline benzer. Şüphesiz, yuvaların en dayanıksızı örümceğin yuvasıdır. Keşke bu gerçeği bilselerdi!***

42. ***Şüphesiz Allah, onların, kendini bırakıp da ne tür varlıklara taptıklarını bilir. O, mutlak güç sahibidir, her işini hikmetle yapandır.***

43. ***Bazı gerçekleri anlatmak için biz, insanlara işte böyle temsiller getiriyoruz; onu sadece ibret almasını bilenler anlar.***

44. ***Allah, gökleri ve yeri hakla*** *(hak ölçülerle, hikmetle)* ***yarattı. Elbette bunda, inananlar için bir ibret vardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah'tan başkalarını dost* yani kendisine tapmak için putlar *edinenlerin durumu, kendisine yuva yapan örümceğin haline benzer."* Yani putları Allah'a ortak koşan kimsenin hali, zayıflık ve kötü tercihte, kendisine yuva edinen örümceğin haline benzer. Örümceğin yaptığı yuva, kendisini soğuktan ve sıcaktan korumaz, diğer evlerin sağladığı korumayı gerçekleştirmez. Müşriklerin Allah'a ortak koşup kendisine taptıkları putlar da böyledir; onlara, dünyada ve ahirette hiçbir fayda vermez. Hatta, onların durumu, örümceğin yuvasından daha çürük ve daha zayıftır. Çünkü örümceğin yuvası, gerçekte vardır ve bazı umumi faydaları da mevcuttur. Putlara gelince, onlar her durumda zarar verirler, zerre kadar faydaları yoktur.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Şüphesiz, yuvaların en dayanıksızı,* en zayıfı *örümceğin yuvasıdır."* Onun yuvasından daha zayıf ve çürük bir ev yoktur; çünkü üzerine düşen en zayıf şey onu çökertir.

Hz. Ali'nin [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Evlerinizi örümcek ağlarından temizleyin; onların evde bırakılması fakirlik getirir."[314]

Âyet şöyle bitiyor: *"Keşke bu gerçeği bilselerdi!"* Hallerinin bu benzetmedeki gibi olduğunu, din diye tutundukları şeyin, örümceğin yuvasından daha zayıf ve çürük olduğunu bilirlerdi.

---

314 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/14; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/373.

Zeccâc demiştir ki: "Âyetin takdirî manası şöyledir: Allah'tan başkalarını dost edinenlerin hali, örümceğin haline benzemektedir, eğer bilselerdi!"[315]

Âyetin manası hakkında şöyle de denmiştir: Yüce Allah'a ibadet eden müminle, puta tapan müşrikin hali, tuğla, kireç veya kayaları yontarak yapılan evle, örümceğin yaptığı yuvaya, ördüğü ağa benzer. Evleri tek tek incelediğinde, örümceğin yuvasının en zayıf ve çürük ev olduğunu gördüğün gibi, dinleri tek tek incelediğinde, puta tapanların dinlerinin de en zayıf (en çürük, en geçersiz, en temelsiz ve en delilsiz) din olduğunu görürsün.[316]

Dahhâk demiştir ki: "Allah Teâlâ, müşriklerin putlarının zayıflığını ve çaresizliğini bir benzetmeyle ortaya koydu. Eğer onlar, benzetmede dile getirildiği gibi, putlarının kendilerine hiçbir fayda sağlamadığını bilselerdi, onlara ibadet etmezlerdi."[317] Fakat onlar bunu bilmiyorlar. Bilakis Allah, onların, kendisinin dışında taptıkları varlıkların ne kadar âciz ve zayıf olduğunu biliyor. Bunun için yüce Allah, devamındaki âyette şöyle buyurdu:

"Şüphesiz Allah, onların, kendini bırakıp da ne tür varlıklara taptıklarını bilir." Yani onun vasfını, halini, hakikatini, onların kendisinden beklediği ve ümit ettiği şeye yetkisi olup olmadığını bilir.

Âyet şöyle bitiyor: "*O, mutlak güç sahibidir;* her şeye galiptir, kendisinin hiçbir ortağı yoktur. *O her işini hikmetle yapandır.*" Onlara hemen azap etmeyişinin de bir hikmeti vardır. Âyette, onların cehaleti ortaya konmaktadır; çünkü onlar, her şeye gücü yeten, her şeye hükmü geçen, her işini bir hikmet ve düzenle yapan yüce zatı bırakıp, hiçbir ilmi ve kudreti bulunmayan cansız putlara tapmaktadırlar.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Bazı gerçekleri anlatmak için *biz, insanlara işte böyle* garip *temsiller getiriyoruz;* anlayışlarına uzak olan şeyleri zihne yaklaştırmak için kendilerine bu benzetmeleri açıklıyoruz.

315 bk. Nesefi, *Medârikü'l-Tenzîl*, 3/373.

316 Açıklama için bk. Nesefi, *Medârikü'l-Tenzîl*, 3/373.

317 Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 13/317.

Kureyş'in sefihleri ve cahilleri, "Muhammed'in Rabb'i, sinekten ve örümcekten misaller veriyor" diyerek verilen misallere gülerlerdi. Bunun için Cenâb-ı Hak, "Onu, sadece bilenler anlar" buyurdu. Yani Allah'ı tanıyanlar, O'nun sıfatlarını, isimlerini, sözünün mana ve hikmetini bilenler anlar. Yani o misalin doğruluğunu ve güzelliğini sadece onlar anlar, hikmetini onlar bilir; çünkü misaller ve benzetmeler, sadece gizli manaya ulaşmak için birer yoldur. Onlarla gizli mana ortaya çıkar ve zihinlerde şekillenir. Müşrikin hali ile müminin halini açıklayan bu benzetmenin, işin hakikatini göz önünde şekillendirdiği gibi.

Rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bu âyeti okuduktan sonra şöyle buyurmuştur:

"Gerçek âlim, Allah'tan alıp anlayan, O'nun taatinde amel eden ve gazabından sakınan kimsedir."[318]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah, gökleri ve yeri hakla yarattı."* Yani onları hak olarak yarattı, bu misalleri boş yere vermediği gibi, onları da boş yere yaratmadı. Bilakis onları, bir hikmet için yarattı. Bu hikmet, onların, kulları için birer mesken olması ve onlardan ibret alanlar için bir ibret ve kudretinin büyüklüğüne birer delil olmasıdır. Bunu âyetin devamında gelen şu sözden anlıyoruz:

"Elbette bunda, inananlar için bir ibret vardır." Çünkü onlardan, gerçek manada fayda gören sadece müminlerdir.

Âyette geçen, "hak ile" kısmına, "adaletle" manası da verilmiştir

Âyete, "Allah, onları, kelâmı ve kudretiyle yarattı" manası da verilmiştir. İşte kendisiyle varlıkların yaratıldığı hak budur. Yüce Allah, görülen görünmeyen bütün âlemleri hak ile yaratmışken, âyette özellikle göklerden ve yerden bahsedilmesi, onların görülen şeyler olmasındandır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

318 Hadis için bk. Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/15; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 3/468 (Beyrut 2002).

41-44. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kim, yüce Allah'tan başkasına itimat eder veya O'nun sevgisinden başka bir şeye meylederse örümceğin ağına dayanan kimse gibi olur; yakında o şey yok olup gider. Ey ölümlü şeye tutunan kimse, şunu bil ki sen, örümcek ağından daha zayıf bir şeye tutunmuşsun.

Uyarı: Allah Teâlâ maddi şeylerde, kuvvet ve zayıflık, izzet ve zillet, fakirlik ve zenginlik koymuştur. Varlıkların kendisiyle ayakta durduğu mana yönünün sırlarına gelince, orada her şey, kuvvetli, izzetli ve zengindir. Varlıkları mana yönüne göre düşündüğümüzde, hepsi, zayıf halinde kuvvetli, zillet halinde izzetli, fakir iken de zengindir. Bunun için Cenâb-ı Hak, en zayıf şeyle, en kuvvetli şeyi savar, en zelil şeyle, en kuvvetli şeye yardım eder.

Rivayet edildiğine göre, *"Şüphesiz, yuvaların en dayanıksızı örümceğin yuvasıdır"* âyeti indiği zaman, örümcek Allah Teâlâ'ya, "Yâ Rabbi, sen beni zayıf olarak yarattın ve beni zayıf ve güçsüz olarak tanıttın" diye halini arzetti. O zaman Cenâb-ı Hak ona şöyle vahyetti: "Bizim bu sözümüzden dolayı kalbin mahzun olsun; biz, bizim için kalbi mahzun olanları severiz. Biz, hicret sırasında, senin o zayıf ağınla Kureyş'in ileri gelenlerini mağaranın ağzından uzaklaştırdık, senin ağın sayesinde peygamberim Muhammed'i hiçbir korunak ve dayanağa muhtaç etmedik." O zaman örümcek şöyle dedi: "Yâ Rabbi, benim zillet halimde izzetimi, güçsüz halimde kuvvetimi yaratman bana yeterlidir" dedi. Bu, *el-Lübâb* isimli eserde zikredilmiştir.[319]

En Büyük İki İbadet: Namaz ve Zikir

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], teselli bulması ve kendisine eziyet verenlerden uzak kalması için, Kur'an okumasını ve namazla meşgul olmasını emrederek şöyle buyurdu:

---

319 İbn Acîbe [rahmetullahi aleyh], *el-Lübâb* isimli eserden bazan nakiller yapıyor fakat yazarının ismini vermediği için, eserin kime ait olduğunu henüz tesbit edemedik; çünkü bu isimde pek çok eser vardır. Örümceğin halini yüce Allah'a arzetmesi, hal diliyle olabilir. Yani örümcek sanki böyle demiştir ve o cevabı almıştır. Âyetin Mekke'de indiğini düşünürsek, bunun hicretten sonra olması gerekir (mütercim).

اُتْلُ مَٓا اُو۫حِيَ اِلَيْكَ مِنَ الْكِتَابِ وَاَقِمِ الصَّلٰوةَۜ اِنَّ الصَّلٰوةَ تَنْهٰى
عَنِ الْفَحْشَٓاءِ وَالْمُنْكَرِۜ وَلَذِكْرُ اللّٰهِ اَكْبَرُۜ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مَا تَصْنَعُونَ ﴿٤٥﴾

45. ***(Resûlüm!) Kitaptan sana vahyedileni oku ve hakkı ile namazı kıl. Şüphesiz, namaz, insanı hayâsızlıktan ve kötülükten alıkoyar. Allah'ı zikretmek ise en büyük ibadettir. Allah, bütün yaptıklarınızı bilir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey Muhammed! Kitaptan sana vahyedileni oku."* Manalarındaki sırları ve kendisiyle konuştuğun zatı müşahede ederek hoşluk içinde olman için sana vahyedilen âyetleri oku. Oku ve böylece âyetlerin hakikatleri sana açıldığı için, onun dışındaki her şeyden uzaklaş. Gerçekten, Kur'an âyetlerini düşünerek okuyan kimseye, bazan ilk okuduğunda açılmayan mana ve sırlar, aynı âyeti veya sûreyi tekrar ederek okuduğunda açılır. Seleften (geçmişte yaşamış salihlerden) bazıları, bir sûrede günlerce kalır, onu tekrar tekrar okurlardı. Bir âyeti, bir gece veya daha fazla süre tekrar ederek okuyanlar da olurdu. Her tekrar edişte, kendisine bir başka mana açılırdı.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Ve namazı kıl."* Yani onu fiilen, huşû ve huzur içinde hakkı ile kılmaya devam et. *"Şüphesiz, namaz, insanı hayâsızlıktan,* zina, içki ve benzeri çirkin işlerden *ve kötülükten alıkoyar."* Kötülük, dinin ve aklın kötü gördüğü işlerdir. Gerçekten namaz huşû ile kılındığında, içte ilâhî korku, dışta namazın hukukuna tam riayet bulunduğunda, sahibini kötülüklerden uzak tutar; bunlar olmazsa bu sonuç gerçekleşmez.

Rivayet edildiğine göre ensardan bir genç, Resûl-i Ekrem'le [sallallahu aleyhi vesellem] birlikte beş vakit namazı kılıyordu fakat hiçbir kötülükten de geri durmuyordu. Onun hali Hz. Peygamber'e söylenince, Allah Resûlü, *"Şüphesiz, kıldığı namazı kendisini o kötü işlerden alıkoyar"* buyurdu; çok geçmeden genç yaptığı bütün kötü işlere tövbe etti.[320]

320 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/15; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/244-245 (Riyad 1993). Aynı konuda biraz farklı bir rivayet için bk. Ahmed, *Müsned*, 2/447.

Namaz kıldığı halde kötülükleri terketmeyen kimsenin durumuna gelince, bu onun namazının kabul olmadığını gösterir. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Kimi, kıldığı namaz hayâsızlıktan ve kötü işlerden alıkoymazsa kendisinin sadece Allah'tan uzaklığını artırır." Bu hadisi Taberânî rivayet etmiştir.[321]

Hasan-ı Basrî demiştir ki: "Kimin kıldığı namaz kendisini, çirkin ve kötü işlerden uzaklaştırmazsa o, namaz değil, kula bir vebaldir."

Ebû Avn[322] demiştir ki: "Namaz muhakkak insanı kötülükten alıkoyar; sen namaz içinde olduğun sürece iyilik ve taat içindesin. Bu durumda namaz seni çirkin ve kötü işlerden korur."[323]

O, namazın kötü işlerden alıkoymasını, ona devam etmeye bağladı. Celâleddin-i Mahallî de âyetin manasını böyle yorumlamıştır.[324]

Abdurrahman-ı Fâsî, *Celâleyn Tefsiri* üzerine yazdığı *Hâşiye*'de demiştir ki: "Yani, namazın durumu budur. Eğer namaz, sahibini kötü işlerden alıkoymazsa namaz olmaktan çıkmaz. Bu, şunun gibidir: İmanın gereği, yüce Allah'a tevekkül etmektir. Müminlerden birinin Allah'a tevekkül etmediği var sayılsa, bu, onu imandan çıkarmaz.

Şöyle denilmiştir: Hakiki namaz, sahibini kötü işlerden alıkoyandır. Eğer namaz, sahibini dışarıdaki kötü işlerden alıkoymuyorsa aslında namaz onu yine de kötülükten uzak tutmaktadır. Şöyle ki namaz kılarken kalbine, onu kötü işlerden sakındıran bir duygu gelir, fakat o günahta ısrar eder, gelen güzel duyguya itaat etmez.

---

321 bk. Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 11025; Heysemî, *ez-Zevâid*, 2/258; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 18/409 (Riyad 2003); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/465.

322 Ebû Avn'ın künyesi, "İbn Avn" ve "İbn Avf" şeklinde de okunmuştur. Biz Taberî ve Süyûtî'nin nakillerindeki şekliyle "Ebû Avn" künyesini tercih ettik. Mizzî, onu Ebû Avn el-Ensârî eş-Şâmî el-A'ver şeklinde tanıtır ve İbn Mende'den nakille, isminin Abdullah b. Ebû Abdullah olduğunu, kendisinin Ebû İdris-i Havlânî'den hadis naklettiğini, ondan da Ertâ b. Münzir ve Sevr b. Yezid'in hadis naklettiğini belirtir (bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 34/154 [Beyrut 1992]).

323 Taberî, *a.g.e.*, 18/410-411; Begavî, *a.g.e.*, 6/245; Nesefî, *a.g.e.*, 3/375; Süyûtî, *a.g.e.*, 6/466.

324 Mahallî-Süyûtî, *Tefsîrü'l-Celâleyn*, s. 401.

Yine denilmiştir ki: "Hakiki namaz, eğer varsa, kulu çirkin ve kötü işlerden alıkoyar; yoksa o, hakiki namaz değil, görünüşte kalan bir namazdır." Bu manadaki açıklamalar için *Kuşeyrî Tefsiri*'ne bakınız.[325]

Müfessir İbn Atıyye demiştir ki: "Namaz huşû, huzur, Allah'ın azametini ve O'nun huzurunda bulunduğunu hatırlama gibi gereken edebiyle kılındığı zaman, sahibini çirkin ve kötü işlerden uzak tutar. Fakat kimin namazında Allah'ın azametini zikir ve huşû yoksa bu kimse olduğu hal içinde bırakılır."[326]

Fayda: *el-Lübâb* isimli eserde şöyle zikredilmiştir: Sabah namazını ilk kılan Hz. Âdem'dir [aleyhisselâm]. Çünkü o hiç karanlık görmemişti. Cennetten indirildiği zaman, onu gece karanlığı sarınca, kendisinden geçip bayıldı. Sabah olunca, fecrin aydınlığını gördü, şükür için iki rekât namaz kıldı.

Öğle namazını ilk kılan Hz. İbrahim'dir [aleyhisselâm]. Oğlunu kurban ettiğinde kendisine dört sıkıntı gelmişti. Bunlar, oğlunu kesme sıkıntısı, oğlunun sıkıntısı, annesinin sıkıntısı ve Rabb'ini razı etme endişesi. Allah Teâlâ ondan bütün sıkıntıları giderdiği için, şükür olarak dört rekât namaz kıldı.

İkindi namazını ilk kılan Hz. Süleyman'dır [aleyhisselâm]. Allah Teâlâ kendisine mülk ve saltanatını geri verince, ikindi vakti şükür olarak dört rekât namaz kıldı.

Akşam namazını ilk kılan Hz. İsa'dır [aleyhisselâm]. O, kendisi için, üç ilâhın üçüncüsüdür diyenlerin sözlerine karşı, kefâret olsun diye üç rekât namaz kıldı.

Yatsı namazını ilk kılan Hz. Yunus'tur [aleyhisselâm]. Herhalde balık tarafından hasta olarak sahile bırakıldığında vakit yatsı idi; buna şükür olarak dört rekât namaz kıldı. İlk abdest alan Hz. Âdem'dir [aleyhisselâm]. O, cennette yediği şeye kefâret olarak, yeryüzüne gelince abdest aldı."[327] Alınan bilgiler özetle verildi.

325 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/101.

326 bk. İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Veciz*, 4/319.

327 Bu konuda benzer bir rivayet için bk. Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 5/154 (Beyrut 2001).

Cenâb-ı Hak, bütün dinlerin faziletine sahip olsunlar diye, beş vakit namazı bu ümmet için birleştirdi; çünkü Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], diğer peygamberlerde ayrı olarak bulunan şeyleri toplayan bir peygamberdir.

Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyurdu: *"Allah'ı zikretmek ise en büyüktür."* Yani sürekli Allah'ı zikretmek, insanı çirkin ve kötü işlerden uzaklaştırmada namazdan daha büyük bir etkiye sahiptir. Çünkü namaz, bazı vakitlerde yapılmaktadır. Bu durumda, namazda geçen sürede, namaz insanı zâhirî kötülüklerden alıkoyar. Vaktin kalan kısmında ise kalpteki zikir, sahibini iç âlemdeki çirkinliklerden alıkoyar. İç âlemdeki çirkin huylar daha zararlıdır. Onlara son vermek ise sadece Allah'ı zikreden ve sürekli O'nun gözetimi altında olduğunu düşünen kimse için mümkün olur. Bu zikrin sevabı, Allah Teâlâ'nın onu zikretmesidir. Şu âyet-i kerime bunu müjdelemektedir:

"Beni zikredin ki ben de sizi zikredeyim" (Bakara 2/152). Kim Allah'ı zikrederse Allah onu korur ve gözetir.

Âyete şu mana da verilmiştir: Allah'ı zikretmek, namazdan ve diğer taatlerden sevap yönünden daha büyüktür. Bu konudaki bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], bir defasında meclisindekilere,

"Size amellerinizin en hayırlısını, sahibiniz (Rabb'iniz) katında en temizini, derecelerinizi en fazla yükseltenini, sizin için altın ve gümüş sadaka vermekten, düşmanla karşılaşıp onların boynunu vurmaktan veya onların sizin boynuzu vurup sizi şehid etmesinden daha hayırlı bir ameli haber vereyim mi?" diye sordu; onlar da,

"O hangi ameldir yâ Resûlallah?" dediler. Allah Resûlü,

"Allah'ı zikretmektir" buyurdu.[328]

Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], "Hangi amel daha faziletlidir?" diye sorulunca, Allah Resûlü,

---

328 Tirmizî, Daavât, nr. 3377; İbn Mâce, Edeb, nr. 3790; Hâkim, *Müstedrek*, 1/496; Ahmed, *Müsned*, 6/448; Begavî, *Şerhu's-Sünne*, 5/16.

"Dilin Allah'ı zikreder vaziyette iken ölmendir" buyurdu.[329]

Âyette geçen zikir hakkında şöyle denilmiştir: Allah'ı zikretmekten kasıt, namazın kendisidir. Buna göre âyetin manası şudur: Beş vakit namaz, diğer ibadet ve taatlerden daha büyüktür. Ondan zikir diye bahsedilmesi, sebebini bildirmek içindir. Sanki şöyle denmiş oldu: Namaz en büyüktür; çünkü o, Allah'ın zikridir.

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] âyete şu manayı vermiştir: "Allah'ın sizi rahmetiyle zikretmesi, sizin O'nu taatiyle zikretmenizden daha büyüktür."[330]

İbn Atâ demiştir ki: "Allah'ın sizi zikretmesi, sizin O'nu zikretmenizden daha büyüktür; çünkü O'nun zikri bir sebebe bağlı değildir; sizin O'nu zikriniz ise birtakım sebep ve beklentilerle iç içedir. Bir de O'nun zikri sona ermez, yok olmaz, sizin zikriniz ise geçicidir."[331]

Âyete şu manalar da verilmiştir:

Allah'ın zikri, fehim ve akıllarınızın onun hakikatini anlamasından daha büyüktür.

Allah'ın zikri, kendisiyle birlikte bir günahın kalmasından daha büyüktür.

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah,* hayır ve taat olarak *yaptıklarınızı bilir;* ona göre size en güzel karşılığı verir." En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

45. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Namaz, sahibini, zâhirî âzalara bağlı çirkin işlerden ve kötülüklerden alıkoyar. Zikir ise insanı iç âlemle ilgili çirkin iş ve kötülüklerden alıkoyar. Bu çirkin işler, insanı ilâhî huzurdan perdeleyen kötülüklerdir. Kul kalp huzuru ve gönlünü mâsivadan boşaltarak Allah'ı çokça zikrettiğinde, kalbi nurlanır, sırrı ve aklı temizlenir, kemal sıfatlarına

---

329 Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/246; İbn Hibbân, *Sahîh*, nr. 815; Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/74; Münzirî, *et-Tergîb*, nr. 2201.

330 Begavî, *a.g.e.*, 6/247; Nesefî, *a.g.e.*, 3/375; Süyûtî, *a.g.e.*, 6/466.

331 bk. Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, 2/117; Nesefî, *a.g.e.*, 3/375.

sahip olur, kendisinden bütün manevi hastalıklar gider. Bunun için sûfîler zikri, amellerinin temeli yapmışlar, bütün vakitlerinde ve hatta aldıkları her nefeste ona sarılmışlar, zikrin azı ve çoğu ile yetinmemişler, bütün gayretleriyle onu yapmaya çalışmışlardır.

Sûfîler önce, dilleri ve kalpleriyle zikrederler, sonra sadece kalpleriyle zikre devam ederler. Daha sonra ruhları ve sırlarıyla zikrederler. O zaman, zikrettikleri yüce zatı müşahedeye dalarak kendi varlıklarını ve yaptıkları zikri görmez duruma gelirler. Bu makamda, dille zikir kesilir; kul, Hakk'ı müşahede içinde maddi varlığını görmekten kurtulur. O zaman bütün ibadetleri fikir ve ibret, müşahede ve Hakk'a nazar olur. O, ihsan hali içinde müşahede makamıdır. O zaman, dille zikir onlara göre boş işle meşguliyet sayılır. Bu konuda bir şair der ki:

"Ne zaman dilimle seni zikretsem, sırrım, kalbim ve ruhum beni kınarlar. Hatta, senin tarafından bir gözcü bana gizlice der ki: Hay yazık sana, dille zikretmekle uğraşmaktan sakın. Cenâb-ı Hakk'ın şahitlerinin senin karşında parlamış olduğunu görmüyor musun? Baksana, her şey onun manasından senin manana ulaşmış! (Sana O'nu göstermektedir! Sen nasıl O'nu unutup da hatırlamaya çalışıyorsun?)."

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Şöyle denilmiştir: Allah'ın zikri, onunla birlikte kalpte, çirkin işlerin ve kötülüklerin etkisinin bulunması şöyle dursun, bir mahlûkun veya mâlum şeyin kalmasından daha büyüktür (Allah'ın zikri, kalpten hepsini çıkarır)."[332]

Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb* adlı eserinde, bu âyet hakkında demiştir ki: "Gerçek zikir ehline göre zikir, Cenâb-ı Hakk'ı müşahede etmektir. Namazda yüce zatı müşahede etmek, namazdan daha üstündür. Bu, âyete verilecek manalardan biridir."

Bu manada, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

"Namaz sadece Allah'ı zikretmek için farz kılındı. Hacdaki tavaf, sa'y ve diğer bütün vazifeler sadece Allah'ı zikretmek için emredildi."[333]

332 bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/102.

333 Namaz kısmı hariç bk. Ebû Davud, Hac, 50; Tirmizi, Hac, 64.

Allah Teâlâ, *"Gerçekten Allah'ın zikri en büyüktür"* (Ankebût 29/45) buyurmaktadır. Tabii ki zikredilen Allah her şeyden daha büyüktür. Yüce Allah, namazla kendisinin zikredilmesini şu âyette beyan etmiştir: *"Beni zikretmek için namaz kıl"* (Tâhâ 20/14).

Zikirden gaye ve kasıt yüce Allah olduğuna göre; senin kalbinde O'na karşı bir tâzim, korku, yüceltme ve okuduğunu anlamanın manevi tadı yoksa senin zikrinin ne kıymeti vardır?

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], namazı dünya nasiplerinden biri saymıştır. Şöyle ki: *"Dünyanızdan bana üç şey sevdirildi"* buyurarak bu üç şeyin içinde namazı da saymıştır."[334] Buna göre namaz, bütün düşüncesi dünya olan kimse için bir dünyadır; ahiret adamları için ise ahirettir.

Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem], Enes b. Mâlik'e hitaben şöyle buyurmuştur:

"Namazı, sanki (dünya hayatına) veda eden kimsenin kıldığı gibi kıl."[335] Yani nefsine veda eden, hevâsını terkeden, ömrünü bitirip Mevlâ'sına giden kul gibi namaz kıl.

Âlimlerden biri namaz hakkında şöyle demiştir: "Namaz, kul ile Allah arasında bir bağ olduğu için ona 'salât' denmiştir. Namaz kulun Allah'a ulaşması için bir vasıtadır; Allah'a ulaşmak da sadece takva sahipleri için mümkün olur. Buna işaret olarak Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

'Kurban olarak kestiğiniz hayvanların etleri ve kanları Allah'a ulaşmaz; O'na sadece sizin takvanız ulaşır' (Hac 22/37).

Takva sahibi sadece Allah'a karşı huşû sahibi olan kimsedir. Kul bu huşû halini elde edince artık ona Allah'ın huzurunda uzunca kıyamda durmak ağır gelmez; kötülüklerden kaçınmak ve iyilikleri emretmek çok zor olmaz. Yüce Allah bu konuda şöyle buyurmuştur:

334 Nesâî, İşretü'n-Nisâ, 10; Ahmed, *Müsned*, 3/128; Hâkim, *Müstedrek*, 2/160.

335 İbn Mâce, Zühd, 15; Ahmed, *Müsned*, 5/412.

'Şüphesiz, namaz insanı hayâsızlıktan ve kötü işlerden alıkoyar' (Ankebût 29/45)."[336]

Namaz ve Zikrin Meyvesi: Güzel Ahlâk

Cenâb-ı Hak sonra, kâmil namazdan ve dâimî zikirden elde edilen neticenin güzel ahlâk olduğunu belirtti ve onu tavsiye ederek şöyle buyurdu:

وَلَا تُجَادِلُوا اَهْلَ الْكِتَابِ اِلَّا بِالَّت۪ي هِيَ اَحْسَنُۗ اِلَّا الَّذ۪ينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ وَقُولُٓوا اٰمَنَّا بِالَّذ۪ٓي اُنْزِلَ اِلَيْنَا وَاُنْزِلَ اِلَيْكُمْ وَاِلٰهُنَا وَاِلٰهُكُمْ وَاحِدٌ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ ﴿٤٦﴾

46. ***İçlerinden zulmedenler hariç, kitap ehli ile sadece en güzel şekilde mücadele edin ve (onlara) şöyle deyin: "Biz, bize indirilene de size indirilene de inandık. Bizim ilâhımız ve sizin ilâhınız tektir. Biz sadece O'na teslim olmuş kimseleriz."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İçlerinden zulmedenler hariç, kitap ehli ile sadece en güzel şekilde mücadele edin."* Yani onlarla sadece yumuşaklık ve güzellikle mücadele edin. Bu, kaba ve sert davranışa yumuşaklıkla muamele etmek, kızmaya karşı öfkesini tutmak, münakaşaya nasihatle karşılık vermektir. Bu iş, onu yumuşaklık ve güzellikle Allah Teâlâ davet ederek, kendisine galebe çalıp kahretmeksizin delil ve âyetleri açıklayarak olur.

Mücadelenin aslı, hasmı, delille görüşünden çevirmektir.

---

336 Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb: Kalplerin Azığı*, 3/414. Müfessirimiz İbn Acîbe [rahmetullahi aleyh], *Kûtü'l-Kulûb*'dan alıntıları karışık yapmıştır. Biz, manayı kısmen *Kûtü'l-Kulûb*'a göre verdik.

Bu âyette bildirilen hükmün, kâfirlerle cihadı emreden âyetlerle kaldırıldığı söylenmiştir. Bazıları da onu, zimmîler (İslâm ülkesinde yaşayan gayri müslimler) hakkında indiğini söylemiştir.

Âyetin, *"İçlerinden zulmedenler hariç"* kısmıyla kastedilenler, düşmanlık ve inatta aşırı gidenler, nasihat kabul etmeyenler ve kendilerine yumuşaklığın fayda vermediği kimselerdir. Onlara karşı sert davranılır.

Onların, Hz. Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] eziyet verenler olduğu da söylenmiştir.

Bir diğer görüşe göre, Ehl-i kitap'tan zulmedenler, Allah Teâlâ'nın oğlu ve ortağı bulunduğunu söyleyen ve, "Allah'ın eli bağlıdır" diyenlerdir.

Âyete şu manayı verenler de olmuştur: Cizye vererek İslâm idaresi altında yaşayan zimmîlere karşı güzel davranın; fakat onlardan sizin korumanızı reddedip cizye vermeyenlerle gelince, onlarla yapacağınız mücadele kılıçladır.

Âyet, kâfirlerle din konusunda münazara etmenin (karşılıklı delillerle tartışmanın) ve kendisiyle mücadelenin yapılacağı kelâm ilmini öğrenmenin câiz olduğuna delildir. Bu açıklamalar müfessir Nesefî'ye aittir.[337]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onlara şöyle deyin: 'Biz, bize indirilene de size indirilene de inandık. Bizim ilâhımız ve sizin ilâhınız tektir.'"* Bu şekilde söylemek de güzel mücadeleye girmektedir.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur: *"Ehl-i kitap (yahudi ve hıristiyanlar) size kitaplarından bir şey anlattıkları zaman, onları ne tasdik edin ne de yalanlayın; sadece, 'Biz, Allah'a, O'nun kitaplarına ve peygamberlerine iman ettik' deyin. Böylece, onların söyledikleri yanlış ise onu tasdik etmemiş olursunuz; eğer söyledikleri doğru ise yalanlamamış olursunuz."*[338]

---

337 Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/375.

338 Ebû Davud, İlim, 2 (nr. 3644); Ahmed, *Müsned*, 4/136; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/248; Abdürrezzâk, *Musannef*, 11/110; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 2/10.

Müminlerin sözü şöyle bitiyor: *"Biz sadece O'na teslim olmuş kimseleriz."* Yani sadece yüce Allah'a itaat eden kimseleriz. Âyette, Ehl-i kitabın, Allah'ın hükmünü bırakıp âlim ve rahiplerini rab edinmeleri (Allah'ın yerine onları hüküm koyucu saymaları) kapalı yolla tenkit edilmektedir.

46. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Münazara (delille tartışma) âlimler arasında, müzakere (birbirine doğruyu hatırlatma) ise sûfiler arasında olur. Bu tür şeylerin güzellik ve yumuşaklıkla, temiz bir kalple yapılması, hakkı ortaya çıkarmak, doğruyu tesbit etmek yahut gafletten uyandırmak veya manevi derecelerde ilerlemek için yapılması gerekir. Bunu yaparken, inatçı ve ısrarcı olmamalı, çekişmeye girmemeli ve karşı tarafı mağlup edip utandırma düşüncesi bulunmamalıdır. Çünkü faydalı ilim ve Allah Teâlâ'yı hakiki manada zikir, insanın tabiatındaki çirkin vasıfları eritip temizler ve ahlâkı güzelleştirir.

Abdurrahman-ı Fâsî, *Celâleyn Tefsiri* üzerine yaptığı *Hâşiye*'de demiştir ki: "Sonra sen, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şu güzel davranışını düşün: Bazı yahudiler kendisinin huzuruna gelince, selâm veriyormuş gibi yaparak, 'es-selâmü aleyküm' (Allah'ın selâmı sana olsun) yerine, 'es-sâmü aleyküm' (Sana ölüm olsun) dediler. Allah Resûlü de [sallallahu aleyhi vesellem] onlara karşılık olarak, 'Size de!' buyurdu.

Onların bu şekil hileli sözlerini işiten Hz. Âişe [radıyallahu anhâ], dayanamayıp, 'Bilakis ölüm ve ayıplama sizedir' şeklinde tepki verince, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], 'Ey Âişe, kötü söz söyleme!' buyurdu.[339]

Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] bu davranışını düşündüğünde, bu âyetteki Ehl-i kitap'la güzel mücadele tavsiyesi ile öncesinde geçen namaz ve zikir âyetinin arasındaki irtibatı anlarsın. İnsanlara bu şekilde güzel davranmak, namazı hakkı ile kılanlarla, Allah Teâlâ'yı hakiki manada zikredenlerin halidir. Onlar, güzel ahlâk, hilim ve güler yüz sahibi kimselerdir. Kalplerinde, tabiatı ve kötü vasıfları temizle-

339 Hadis için bk. Müslim, Selâm, 11 (nr. 2165); Ahmed, *Müsned*, 6/229. Tefsirde olay, mana olarak özetle verilmiştir. Biz mesele tam anlaşılsın diye hadisi, kaynağından tercüme ettik.

yen Cenâb-ı Hakk'a yakınlık nuru yerleştiğinden, başa gelen herhangi bir şey kendilerini rahatsız etmez." En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Kur'ân-ı Hakîm'i Yüce Allah İndirmiştir

Cenâb-ı Hak sonra, bize indirilen Kur'an'ın hak olduğunun delilinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَكَذٰلِكَ اَنْزَلْنَٓا اِلَيْكَ الْكِتَابَۜ فَالَّذ۪ينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ
يُؤْمِنُونَ بِه۪ۚ وَمِنْ هٰٓؤُ۬لَٓاءِ مَنْ يُؤْمِنُ بِه۪ۜ وَمَا يَجْحَدُ بِاٰيَاتِنَٓا اِلَّا
الْكَافِرُونَ ﴿٤٧﴾ وَمَا كُنْتَ تَتْلُوا مِنْ قَبْلِه۪ مِنْ كِتَابٍ وَلَا تَخُطُّهُ
بِيَم۪ينِكَ اِذًا لَارْتَابَ الْمُبْطِلُونَ ﴿٤٨﴾ بَلْ هُوَ اٰيَاتٌ بَيِّنَاتٌ ف۪ي
صُدُورِ الَّذ۪ينَ اُو۫تُوا الْعِلْمَۜ وَمَا يَجْحَدُ بِاٰيَاتِنَٓا اِلَّا الظَّالِمُونَ ﴿٤٩﴾

47. ***İşte bu şekilde biz, sana kitabı indirdik. Kendilerine kitap verdiklerimiz ona inanırlar. Şu Mekkeliler'den de ona iman edenler vardır. Âyetlerimizi sadece kâfirler inkâr eder.***

48. ***Sen bundan önce ne bir kitap okurdun ne de bir yazı yazardın. (Eğer okuyup yazsaydın) o zaman, bâtıla uyanlar şüphe ederlerdi.***

49. ***Hayır, o, kendilerine ilim verilenlerin kalplerinde sabit olan apaçık âyetlerdir. Âyetlerimizi sadece zalimler inkâr eder.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İşte bu şekilde biz,* böyle eşsiz bir indirilişle *sana,* önceki semavî kitapları tasdik edici ve onlara şahit olarak *kitabı indirdik. Kendilerine kitap* yani Tevrat'ı ve İncil'i *verdiklerimiz ona inanırlar."* Onlar, Abdullah b. Selâm ve onunla birlikte iman edenlerle, Necâşî'nin adamlarıdır. Yahut onlar, Hz. Peygamber'den [sallallahu aleyhi vesellem] önceki Ehl-i kitap'tır.

"Şu Mekkeliler'den de ona iman edenler vardır."

Âyete şu mana da verilmiştir: Senden önce kendilerine kitap verdiklerimiz, ortaya çıkmadan önce ona iman ettiği gibi, senin zamanına yetişen şu Ehl-i kitap'tan da ona iman edenler vardır. Bu sûrenin tamamının Mekke'de indiğini söylediğimiz zaman, bu durum, vukuu gerçekleşecek gayba ait bir durumun haber verilmesi olur.

Âyet şöyle bitiyor: *"Âyetlerimizi sadece kâfirler inkâr eder."* Âyetlerimiz apaçık ortada olup üzerinden her türlü şüphe giderilmişken, onları sadece, Kâ'b. b. Eşref ve benzerleri gibi, inkârda ileri giden ve onda ısrar eden kimseler inkâr eder. Yahut onları, Kureyş kâfirleri gibi kimseler inkâr eder. Bu yorum, âyet Mekke'de inmiştir hükmüne göredir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Sen bundan önce,* sana Kur'an indirilmeden evvel, *ne bir kitap okurdun ne de sağ elinle bir yazı yazardın."* Bilakis okuma ve yazma bilmeyen bir ümmî idin. Pek çok şerefli ilmi ve geçmiş haberleri içeren bu kitabın, okuma bilmeyen ve hiçbir âlimden ders almayan bir ümmînin eliyle ortaya çıkması, hârikulâde bir olaydır ve haber verdiği şeylerin kesin olduğunu gösterir.

Âyette, sağ elden bahsedilmesi, genelde onunla yazıldığı içindir. Mana şudur: Sen, kitaplardan hiçbir kitabı okumamıştın ve yazı da yazmamıştın.

Âyet şöyle devam ediyor: "Eğer okuyup yazsaydın, *o zaman, bâtıla uyanlar şüphe ederlerdi* ve 'Onu önceki kitaplardan öğrendi, onlardan alıp kendisi yazdı' derlerdi."

Yahut Ehl-i kitap şöyle derdi: "Bizim kitabımızda vasıflarını bulduğumuz peygamber, okuma yazması bulunmayan bir ümmîdir; bu o değil!"

Onlara, peygamberliği inkâr ettikleri veya bir sürü delili varken onun hakkında şüpheye düştükleri için, "bâtıla uyanlar" dendi.

Evet, Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) ümmî idi. Onun ümmî olması, kendisi için bir mükemmelliktir. Çünkü o, kimseden bir ders almamış ve kitap incelememiş bir ümmî iken, öncekilerin ve sonrakile-

rin ilmini elde etti, önceki asırların ve geçmiş ümmetlerin hallerini, ayrıca, geçmişte olanlardan ve kıyamete kadar gelecek şeylerden haber verdi. Öncekilerin ve sonrakilerin ilminden bahsetti. Bunlar öyle ilimlerdir ki onlardan bir kıssayı öğrenmek sadece onların içinde ömrünü öğrenme ve eğitimle geçirmiş pek az âlim için mümkün olur. Bir de bu haberlerin hepsi, peygamberlerin vefatından uzun bir zaman geçtikten ve insanlar Allah Teâlâ'nın kitaplarında ekleme ve çıkarma yaparak değişiklik yaptıktan sonra, cahillerin cehaleti içinde ortaya çıkmış haberlerdir. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bu haber ve kıssaların kusurlu olanlarını ayıklayıp yanlışlarını ortaya koydu, önceki dinleri sağlam bir şekilde tesbit etti. Bütün bunlar, onun hak peygamber olduğunu gösteren yeterli delillerdir. Bu durumda Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] okuma yazma bilmeyen bir ümmî olması, kendisi hakkında bir kemal ve peygamberliğini gösteren bir mucize olmaktadır. Çünkü o ümmî iken, kendisinde, akılların anlamaktan, nakillerin aktarmaktan âciz kaldığı nice ledünnî ilimler ve rabbânî sırlar ortaya çıktı. O ayrıca, değişik sınıf ve çeşitleriyle insanların yönetiminde gerekli olan sağlam esasları ortaya koydu, harp işlerini tedbir etti, her türlü ilim ve hikmette imam oldu.

Bir de şu var: Okumak ve yazmaktan gaye, onlardan elde edilen ilimdir; çünkü bunlar bir araçtır. Asıl netice olan ilim vahiy yoluyla hâsıl olduktan sonra, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] okuma ve yazmaya ihtiyacı kalmadı.

Meşhur olan görüşe göre, Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem] hiç yazı yazmamıştır. Bâcî ve diğer âlimlerden bazıları demiştir ki: "Hudeybiye hadisinin zâhirine bakılırsa, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] yazı yazmıştır." Mücâhid ve Şa'bî demiştir ki: "Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] vefat etmeden önce yazı yazmasını ve okumasını öğrendi." Fakat bunların hepsi zayıf görüşlerdir.[340]

Cenâb-ı Hak, devamındaki âyette şöyle buyuruyor: *"Hayır, o Kur'an, kendilerine ilim verilenlerin,* âlimlerin ve hafızların *kalplerinde sabit olan apaçık âyetlerdir."* Âyetlerinin i'câzı apaçık olması ve göğüsler-

340 Görüş ve değerlendirmeleri için bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 13/324-326.

de ezberlenmesi Kur'ân-ı Hakîm'e has özelliklerdendir. Diğer kitaplar böyle değildir. Onlar mucize (benzeri getirilemeyen) değildir ve sadece sayfalardan okunur.

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] âyete şu manayı vermiştir: "Bilakis o, yani Hz. Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] ve onun ümmî olduğuna dair ilim, Ehl-i kitap âlimlerinin kitaplarında bulup bildikleri apaçık âyetlerdir."[341]

Âyet şöyle bitiyor: "Bu apaçık *âyetlerimizi sadece* zulümde ileri gitmiş *zalimler inkâr eder.*"

Müfessir İbn Atıyye demiştir ki: "Zalimler ve bâtıl üzere olanlar, Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] yalanlayan herkestir; fakat âyette onlarla daha çok Kureyş kâfirlerine işaret edildi. Çünkü onlar, bu konuda en önde gelmekte ve durumları daha büyük önem arzetmektedir." Bu açıklama Mücâhid'e aittir.[342]

47-49. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Nice veli vardır ki ümmîdir; okuma yazma bilmez fakat kendilerinde öyle ilimler, hikmetler ve tevhidle ilgili marifetler vardır ki onlar, büyük ilme sahip âlimlerde bulunmaz. Allah Teâlâ, bir cahil kulunu veli edinince, ona ilim öğretir.

Ben (İbn Acîbe), şeyhimiz Muhammed el-Bûzîdî'den [kuddise sırruhû] öyle ilimler ve sırlar işittim ki onları hiçbir kitapta görmedim. Hazret, Allah Teâlâ'nın âyetlerinin tefsiri hakkında, işaret ehli sûfîlerin yolu üzere öyle açıklamalar yapardı ki onu başkasında bulmak çok zordur. Şeyhimin şöyle dediğini işittim: "Vallahi ben, bir âlimin önünde oturup ders almadım ve zâhirî ilimlerden (farz olanların dışında) bir şey okumadım (Bildiklerim, yüce Allah'ın özel ihsanıdır)."

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Yüce Allah'ı bilen seçkin âriflerin kalpleri, gayb ilimlerinin konduğu hazinelerdir. Cenâb-ı Hak, onların içine, hak ilminin burhanlarını, sırrının belgelerini, birliğinin delillerini, ru-

341 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 18/426; Kurtubî, *a.g.e.*, 13/326.

342 İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 4/322.

bûbiyyetinin şahitlerini koydu. Onların kalplerinde, hakikatin ölçüleri vardır. Her şey, yerinden ve mahallinden istenir. İnci, sedefte aranır; zira bulunduğu yer orasıdır. Aynı şekilde marifet de yüce Allah'ın seçkin kullarının kalplerinde aranır. Çünkü ilâhî marifeti elde etmenin kanunu ve yolu budur. Tevhide dair hakikatler oradan yükselir."[343]

Mucize İsteyenlere Ret

Cenâb-ı Hak sonra, kâfirlerin mucize isteklerini reddederek şöyle buyurdu:

وَقَالُوا لَوْلَٓا اُنْزِلَ عَلَيْهِ اٰيَاتٌ مِنْ رَبِّهِۜ قُلْ اِنَّمَا الْاٰيَاتُ عِنْدَ اللّٰهِۜ
وَاِنَّمَٓا اَنَا۬ نَذِيرٌ مُبِينٌ ﴿٥٠﴾ اَوَلَمْ يَكْفِهِمْ اَنَّٓا اَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ
يُتْلٰى عَلَيْهِمْۜ اِنَّ فٖي ذٰلِكَ لَرَحْمَةً وَذِكْرٰى لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٥١﴾ قُلْ
كَفٰى بِاللّٰهِ بَيْنٖي وَبَيْنَكُمْ شَهٖيدًاۚ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ
وَالَّذٖينَ اٰمَنُوا بِالْبَاطِلِ وَكَفَرُوا بِاللّٰهِۙ اُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿٥٢﴾

50. ***Kâfirler, "Ona Rabb'inden mucizeler indirilseydi ya!" dediler. De ki: "Mucizeler sadece Allah katındadır ve ben sadece apaçık bir uyarıcıyım."***

51. ***Kendilerine okunan kitabı sana indirmiş olmamız onlara yetmedi mi? Şüphesiz bunda inanan topluluk için bir rahmet ve öğüt vardır.***

52. ***De ki: "Benimle sizin aranızda şahit olarak Allah yeter. O, göklerde ve yerde olanları bilir. Bâtıla inanıp Allah'ı inkâr edenler var ya; işte onlar asıl ziyana uğrayanlardır."***

---

343 Kuşeyrî, *a.g.e.*, 5/103.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Kureyş kâfirleri, *'Ona, Rabb'inden mucizeler indirilseydi ya!' dediler.*" Yani Kureyş kâfirleri dediler ki: "O peygambere, Salih'in devesi, Musa'nın asâsı ve İsa'nın sofrası gibi, kendisinin doğru söylediğini gösteren bir mucize indirilseydi ya!"

"De ki: Mucizeler sadece Allah katındadır. O, dilediği mucizeyi, istediği vakitte indirir; ben bu konuda bir şey yapma gücüne sahip değilim. *Ben sadece apaçık bir uyarıcıyım."* Ben sadece insanları uyarmakla ve bana verilen âyetleri açıklamakla yükümlüyüm. Benim yüce Allah'a, "Bana şu âyeti indir, şunu indirme; şu mucizeyi ver şunu verme" dememem şanıma yakışmaz. Ben, mucizelerin amacının benim peygamberliğimi ispat olduğunu bildiğim halde böyle diyemem Hem, bu konuda bütün mucizeler bir mucize hükmündedir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Kendilerine okunan kitabı sana indirmiş olmamız onlara yetmedi mi?"* Eğer onlar, hakkı arıyorlarsa ve onu kabulde inat etmiyorlarsa onlara, diğer mucizelere hiç ihtiyaç bırakmayacak Kur'an âyetlerinin indirilmesi yeterli değil midir? Bu Kur'an'ın okunması onlara her zaman ve mekânda devam etmektedir. Böylece onların önünde, diğer mucizelerin kesilip ortadan kalktığı gibi yok olmayan ve kesilmeyen sabit bir mucize durmaktadır.

Bu konuda İmam Bûsîrî, *Kasîde-i Bürde*'sinde der ki: "O Kur'an âyetleri, sürekli elimizdedir. Bu haliyle o, diğer peygamberlerin bütün mucizelerinden üstündür; çünkü onların mucizesi devam etmemiştir."

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz bunda,* yani kıyamete kadar mevcut olacak bu âyetlerde, *inanan topluluk için bir rahmet,* büyük bir nimet *ve öğüt vardır."* Bu rahmet ve öğüt, inkârında inat edenler için söz konusu değildir.

Yahya b. Ca'de [radıyallahu anh] demiştir ki: "Müslümanlardan bazıları, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], içinde yahudilerden işittikleri bazı şeylerin yazılı olduğu birtakım kitaplar (yazılar) getirdiler. Allah Resûlü onları bir kenara atarak,

"Bir kavmin, kendi peygamberinin getirdiğini bırakıp ondan başkasına rağbet etmesi, onların sapıtması için yeterlidir" buyurdu. Olay üzerine bu âyet indi.[344]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"De ki: Benimle sizin aranızda şahit olarak Allah yeter."* Benim, "Allah beni peygamber olarak gönderdi ve bana Kur'an'ı indirdi" şeklindeki iddiamda doğru söylediğime, sizin ise yalancı olduğunuza şahit olarak Allah yeter.

"O, göklerde ve yerde olanları bilir." O, benim durumumdan ve sizin halinizden haberdardır; benim hak üzere olduğumu ve sizin bâtıl üzere gittiğinizi bilir; O'na hiçbir şey gizli kalmaz.

"Sizden bâtıla, yani Allah'tan başka tapılan şeylere *inanıp Allah'ı,* O'nun âyetlerini *inkâr edenler var ya; işte onlar asıl ziyana uğrayanlardır."* Alışverişinde zarar eden onlardır. Çünkü onlar, cennetlerde ebedî olarak kalmaya götüren imanı terkedip kendilerini ateşe götüren inkârı satın aldılar.

Rivayet edildiğine göre, yahudilerden Kâ'b b. Eşref ve adamlarının, Hz. Peygamber'e, "Senin, Allah'ın resûlü olduğuna kim şahitlik eder?" demeleri üzerine, *"De ki: Benimle sizin aranızda şahit olarak Allah yeter"* âyeti indi.[345]

50-52. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bütün mucize ve keramet istekleri cehalet ve ahmaklıktır; çünkü bir peygamber veya velinin elinde, istendiği zaman mucize veya keramet getirme yetkisi (ve görevi) yoktur; onun görevi sadece, insanlara vaaz edip hakkı anlatmak, onları Allah'a yönlendirmek ve O'na çağırmaktır. Hem, her zaman keramet, onu ortaya koyan kimsenin kâmil bir insan olduğunu göstermez. Çok kere, istikametinde kemale ermeyen kimselere de keramet türü şeyler verilir. Kendisine keramet verilen herkes, kusurlardan tamamen kurtulmuş değildir.

---

344 bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 18/429; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 5/20; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 6/471; Dârimî, Mukaddime, nr. 478.

345 bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 3/377.

Bazan kerametler, manevi terbiyenin ilk zamanlarında ortaya çıkar, sonlarında gizlenir. En büyük keramet, istikamet üzere yaşamak, Allah ile kulun arasındaki perdenin açılıp kulun yüce Mevlâ'sını müşahede etmesi ve böylece kendisinden bütün şek ve şüphelerin gitmesidir. Bunun dışındaki bir hal ise bazan ona bağlanan kimse için bir istidraç (azaba yaklaşma sebebi) olur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Azabın Hemen Gelmesini İsteyenlerin Hali

Kâfirler, istedikleri gibi mucize gelmeyince, alay ederek, azabın hemen gelmesini istediler. Allah Teâlâ, onların bu halinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِالْعَذَابِ وَلَوْلَا أَجَلٌ مُسَمًّى لَجَاءَهُمُ الْعَذَابُ
وَلَيَأْتِيَنَّهُمْ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٥٣﴾ يَسْتَعْجِلُونَكَ بِالْعَذَابِ
وَإِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيطَةٌ بِالْكَافِرِينَ ﴿٥٤﴾ يَوْمَ يَغْشَاهُمُ الْعَذَابُ مِنْ
فَوْقِهِمْ وَمِنْ تَحْتِ أَرْجُلِهِمْ وَيَقُولُ ذُوقُوا مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٥٥﴾

53. ***Senden azabın çabucak gelmesini istiyorlar. Eğer (azap için) belirlenmiş bir süre olmasaydı, azap onlara mutlaka gelirdi. Şüphesiz, azap onlara, kendileri farkında değilken ansızın gelir.***

54. ***Senden azabın çabucak gelmesini istiyorlar; şüphesiz, cehennem kâfirleri çepeçevre kuşatacaktır.***

55. ***O gün azap onları üstlerinden ve ayaklarının altından sarar. Allah, onlara, "Yapmakta olduklarınızın cezasını tadın" der.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Senden azabın çabucak gelmesini istiyorlar;* mesela 'Gökten başımıza taş yağdır' diyorlar. *Eğer* her kavmin azabı için *belirlenmiş bir süre olmasaydı, azap onlara mutlaka gelirdi."*

Belirlenmiş sürenin, kıyamet olduğu da söylenmiştir.

Bazıları bununla Bedir gününün kastedildiğini söylemiştir.

Belirlenin sürenin, ecellerinin bitim vakti olduğunu söyleyen de olmuştur.

Âyetin bu kısmının manası şudur: Eğer Allah'ın levh-i mahfûzda belirleyip tayin ettiği vakit olmasaydı, azap mutlaka hemen başlarına gelirdi. İlâhî hikmet, onu, belirlenen bu vakte kadar ertelemektedir.

"Şüphesiz, belirlenen bu *azap onlara, kendileri* nasıl geldiğinin *farkında değilken ansızın gelir."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Senden azabın çabucak gelmesini istiyorlar; şüphesiz, cehennem kâfirleri çepeçevre kuşatacaktır."* Yani onları, her yandan saracaktır. Yahut onlar, cehenneme girme sebebi olan inkâr ve isyan içinde olduklarından, cehennem onları daha dünyada iken çepeçevre sarmış gibidir.

Cenâb-ı Hak, sonra şöyle buyurdu: *"O gün azap onları üstlerinden ve ayaklarının altından sarar."* Bu onları, çepeçevre sardığı vakittir. Yani onları, her yandan sarar. *'Onlar için üstlerinde ateşten katmanlar, altlarında da ateşten katmanlar vardır'* (Zümer 39/16) âyeti de bu manadadır. *Allah, onlara, 'Yapmakta olduklarınızın cezasını tadın;* amellerinizin cezasını çekin' *der."*

53-55. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Peygamberlerden azabın hemen gelmesini isteyenler hakkında söylenen şeyler, velilerden azabın hemen gelmesini isteyen kimse hakkında da söylenir. Bu kimse velilere eziyet eder ve sonra, "Yanlarında bir azap varsa onu göstersinler" der. Bu, büyük bir ahmaklıktır. Şüphesiz, bunun vebali, dünyada veya ahirette o kimseye ulaşır. Bu, ya zâhiren veya bâtınen olur. O bunun farkında değildir. Bazan bunun cezası, onun peşinden gelen (huyunca giden ve velilere eziyet eden) sulbüne de verilir. Bu edepsizliğin cezası, babasına isabet ettiği gibi çocuğuna da isabet eder. Velilerine çatmaktan yüce Allah'a sığınırız.

Dini Yaşamak İçin Hicret

Cenâb-ı Hak sonra, din konusunda eziyetin çoğaldığı yerden hicret edilmesini emrederek şöyle buyurdu:

يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ اٰمَنُوٓا اِنَّ اَرْضِي وَاسِعَةٌ فَاِيَّايَ فَاعْبُدُونِ ﴿٥٦﴾ كُلُّ نَفْسٍ
ذَٓائِقَةُ الْمَوْتِ ثُمَّ اِلَيْنَا تُرْجَعُونَ ﴿٥٧﴾ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ
لَنُبَوِّئَنَّهُمْ مِنَ الْجَنَّةِ غُرَفًا تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَاۜ
نِعْمَ اَجْرُ الْعَامِلِينَۗ ﴿٥٨﴾ اَلَّذِينَ صَبَرُوا وَعَلٰى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ﴿٥٩﴾

56. ***Ey iman eden kullarım! Şüphesiz ki benim arzım*** *(yeryüzü)* ***geniştir. O halde, sadece bana kulluk edin.***

57. ***Her canlı ölümü tadacaktır. Sonra bize döndürüleceksiniz.***

58. ***İman edip salih amel işleyenler var ya, onları içinden ırmaklar akan ve içinde ebedî kalacakları cennet köşklerine yerleştireceğiz. Çalışanların mükâfatı ne güzeldir!***

59. ***Onlar, sabreden ve yalnız Rab'lerine tevekkül eden kimselerdir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Ey iman eden kullarım! Şüphesiz ki benim arzım, yeryüzü geniştir;* size bir yerde dininizi hakkı ile yaşamak kolay olmuyorsa, oradan çıkıp dininizi düzgünce yaşamaya elverişli bir yere gidin." Bu konuda yerlerin birbirinden büyük farkı vardır. İnsanların da durumu farklıdır. Dini zâhiren yaşayanlar, kendileri için dini zâhiren istikamet üzere yaşamaya müsait yerleri ararlar. Bu yerler, içinde ilmin çok bulunduğu ve insanların kalabalık olduğu şehir ve büyük beldelerdir. Hakikat ehli sûfiler ise kendilerine, kalplerini dünya alakalarından ve boş meşguliyetlerden uzak tutacak yerler ararlar. Öyle bir yeri bulunca, eğer orası Rab'leri için toplanmaya elverişli ise oraya yerleşir ve orayı mâmur ederler.

Sehl b. Abdullah-ı Tüsterî [kuddise sırruhû] demiştir ki: "Bir yerde isyanlar ve bid'atlar çoğalınca, oradan çıkıp Allah'a itaat edenlerin bulunduğu yere gidin."[346]

Hz. Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

"Kim, dinini korumak için, bir yerden çıkıp başka bir yere gitse, velev ki bu yer bir karış mesafede olsun, ona cennet vâcip olur; kendisi cennette Hz. İbrahim ve Hz. Muhammed'e yakın arkadaş olur."[347]

Âyet şöyle bitiyor: "*O halde, sadece bana kulluk edin.*" Mana şudur: Eğer bir yerde ibadeti sırf benim için yapacak imkân bulamıyorsanız, başka yere giderek orada sırf benim için ibadet yapın.

Cenâb-ı Hak sonra, "*Her nefis (canlı) ölümü tadacaktır,* onun acılığını ve zorluğunu yaşayacaktır" buyurarak hicret edenlere cesaret verdi; çünkü nefis, ölümün geleceğini yakînen bilirse ona vatanından ayrılmak kolay gelir.

Âyet şöyle bitiyor: "*Sonra,* ölümle bize *döndürüleceksiniz.*" Geçmişte yaptıklarınızın karşılığını göreceksiniz. Kim sonunun ölüm olduğunu bilirse ona hazırlanması gerekir. Eğer bir yerde ona hazırlanmak için şartlar müsait değilse, oradan ayrılıp buna elverişli bir yere gitmelidir.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: "*İman edip salih amel işleyenler var ya, onları içinden ırmaklar akan ve içinde ebedî kalacakları cennet köşklerine yerleştireceğiz. Çalışanların mükâfatı ne güzeldir! Onlar,* Allah için vatanlarını terketmeye, müşriklerin eziyetine, başına gelen sıkıntı ve musibetlere, taatlerin meşakkatine ve haramları terketmeye *sabreden ve yalnız Rab'lerine tevekkül eden kimselerdir.*" Yani onlar, bütün bu işlerde sadece Allah'a güvenip dayanır; yüce Allah da onların her işine yeter. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

---

346 bk. Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, 2/118; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/378.

347 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/22; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/378-379; İbn Hacer, *el-Kâfi'ş-Şâf fî Tahrîci Ehâdîsi'l-Keşşâf*, nr. 392. Bu hadisi, şu âyetin müjdesiyle birlikte düşünmelidir: "*Kim Allah'a ve peygamberine hicret etmek amacıyla evinden çıkar da yolda kendisine ölüm gelirse onun sevabı Allah'a aittir*" (Nisâ 4/100).

56-59. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kime, bulunduğu yerde istikamet üzere yaşayarak kalbini toplamak mümkün olmuyorsa, bunu yapabileceği başka bir yere gitmeli ve yüce Rabb'inin,

"Ey iman eden kullarım! Şüphesiz ki benim arzım (yeryüzü) geniştir ..." sözüne kulak vermelidir. Eğer ona, vatanını terketmek zor geliyorsa çok yakın bir zamanda dünyayı tamamen terkedeceğini hatırlasın.

Ebû Bekir-i Sıddîk [radıyallahu anh], Medine'ye hicret ettiği zaman, sıtma hastalığına yakalanmıştı. Kendisini ölümü hatırlayarak teselli ediyor ve şu manadaki beyitleri okuyordu:

"Herkes ailesi içinde sabaha çıkar; halbuki ölüm onun için ayakkabısının bağından daha yakındır."

İnsanlar, ölüm ve onun âniden gelişi hakkında, nesir ve nazım halinde pek çok uyarı yapmışlardır. Bir şair bu konuda der ki:

"Ölüm, bir bardaktır, herkes ondan içecektir; kabir bir kapıdır, herkes ondan geçecektir."

Bir başkası da şöyle demiştir:

"Şunu bil ki ölüm oku, her zırhı ve kalkanı delip geçer. Ölüm salına binmek, sana ayakkabı giymeyi ve ata binmeyi unutturur. Sen kurtuluş istersin fakat yoluna girmezsin. Şunu unutma: Kuru yerde gemi yürümez (salih amel olmadan, kuru temenni ile kurtuluşa erişilmez)."

Bu konuda daha pek çok şey söylenmiştir.

Herkesin Rızkı Yüce Allah'a Aittir

Allah Teâlâ, müminlere, gerektiğinde din için vatanlarından hicret etmeyi emredince, bazıları fakirlikten korktular; bunun üzerine Cenâb-ı Hak şu âyeti indirdi:

وَكَاَيِّنْ مِنْ دَٓابَّةٍ لَا تَحْمِلُ رِزْقَهَاۗ اَللّٰهُ يَرْزُقُهَا وَاِيَّاكُمْۘ وَهُوَ السَّم۪يعُ
الْعَل۪يمُ ﴿٦٠﴾ وَلَئِنْ سَاَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَسَخَّرَ

الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ لَيَقُولُنَّ اللّٰهُ فَاَنّٰى يُؤْفَكُونَ ﴿٦١﴾ اَللّٰهُ يَبْسُطُ
الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَٓاءُ مِنْ عِبَادِه۪ وَيَقْدِرُ لَهُ اِنَّ اللّٰهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَل۪يمٌ
﴿٦٢﴾ وَلَئِنْ سَاَلْتَهُمْ مَنْ نَزَّلَ مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً فَاَحْيَا بِهِ الْاَرْضَ مِنْ
بَعْدِ مَوْتِهَا لَيَقُولُنَّ اللّٰهُ قُلِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ بَلْ اَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ ﴿٦٣﴾

60. ***Nice canlılar vardır ki rızıklarını kendileri taşımaz. Onları da sizi de Allah rızıklandırıyor. O, her şeyi işitir, her şeyi bilir.***

61. ***Eğer onlara, "Gökleri ve yeri yaratan, güneşi ve ayı emrine boyun eğdiren kimdir?" diye soracak olsan mutlaka, "Allah" derler. O halde nasıl (haktan) döndürülüyorlar?***

62. ***Allah, kullarından dilediğine bol rızık verir ve dilediğine rızkı kısar. Şüphesiz, Allah her şeyi bilmektedir.***

63. ***Eğer onlara, "Gökten yağmuru indirip onunla yeryüzünü ölümünün ardından dirilten kimdir?" diye soracak olsan, mutlaka, "Allah" derler. De ki: "Hamd Allah'a mahsustur." Fakat onların çoğu akıllarını kullanmazlar.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Yeryüzünde hareket halinde olan akıllı ve akılsız *nice canlılar vardır ki rızıklarını kendileri taşımaz.* Taşımaktan âciz olduğu için rızkını kendisi taşımaz. *Onları da sizi de Allah rızıklandırıyor."* Yani bu zayıf canlıları sadece Allah rızıklandırıyor. Ey kuvvetliler, sizleri de kendiniz değil, sadece Allah rızıklandırıyor. Her ne kadar sizler, rızkınızı taşımaya ve çalışıp kazanmaya güç sahibi olsanız da hepinizi rızıklandıran Allah'tır; çünkü eğer O, sizde çalışıp kazanma gücünü yaratmasaydı, sizler hayvanlardan daha âciz olurdunuz.

Tâbiîn müfessirlerinden Hasan-ı Basrî, *"Nice canlılar vardır ki rızıklarını kendileri taşımaz"* âyeti hakkında demiştir ki: "Onlar, kenarda yi-

yecek biriktirmezler; sabah aç olarak dışarı çıkarlar; Allah kendilerini rızıklandırır."[348]

Şöyle denilmiştir: "Canlılardan günlük yiyeceğini depolayan sadece insan, fare ve karıncadır."[349]

Âyet şöyle bitiyor: "*O, her şeyi işitir.* Allah, sizin, 'Eğer hicret edersek fakir düşeriz' sözünüzü de işitir. O, içinizdeki, rızkı kaçırma korkunuz dahil *her şeyi bilir."*

Allah Teâlâ sonra, bütün yaratıklara rızık vermeye ve diğer her şeye gücünün yettiğini gösteren delillerden bahsederek buyurdu ki: *"Eğer onlara,* müşriklere ve diğerlerine, 'Bunca büyüklük ve genişliği ile *gökleri ve yeri yaratan, güneşi ve ayı emrine boyun eğdiren,* onları yörüngeleri içinde seyrettiren *kimdir?' diye soracak olsan mutlaka, 'Allah' derler."* Yaratıcının varlığını kabul ettikleri için, bundan başka cevap bulamazlar. *"O halde,* bütün bunları kabul etmekle birlikte Allah'ın tek olduğunu kabulden *nasıl döndürülüyorlar?"* Çünkü eğer birden fazla ilâh olsaydı, âlemin nizamı bozulurdu.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah,* hicret eden veya bulunduğu şehirde ikamet eden *kullarından dilediğine bol rızık verir ve* onlardan *dilediğine rızkı kısar. Şüphesiz Allah, her şeyi bilmektedir."* O, kulları için uygun olan ve onları fesada düşüren şeyleri bilir. Onlardan bazısına fakirlik hali uygundur; bazısı için ise fakirlik fitne olup halini bozar. Bir kudsî hadiste şöyle buyrulmuştur:

"Kullarımdan bazısı vardır ki onun imanı için zenginlik uygundur; eğer onu fakir etsem, bu onun halini bozar. Kullarımdan bazısının imanı için de fakirlik uygundur; eğer onu zengin etsem bu onun halini bozar." Bunu, Nesefî nakletmiştir.[350]

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Eğer onlara, 'Gökten yağmuru indirip onunla yeryüzünü ölümünün ardından dirilten kimdir?' diye soracak*

---

348 bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 3/380; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 13/332.

349 Söz, Süfyân-ı Sevrî'ye aittir (bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 5/23; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl,* 6/253 [Riyad 1993]; Nesefî, *a.g.e.,* 3/380).

350 Nesefî, *a.g.e.,* 3/380; ayrıca bk. Hatîb, *Târîhu Bağdâd,* 7/15; Deylemî, *Firdevsü'l-Ahbâr,* nr. 8151.

olsan, mutlaka, 'Allah' derler." Onlar, önce, aslı ve parçalarıyla bütün kâinatı yaratanın varlığını kabul ediyorlar, sonra da O'nun yarattığı varlıkların en zayıflarını (putları) kendisine ortak ediyorlar.

Âyet şöyle devam ediyor: *"De ki:* Kudretini ortaya çıkarıp gösterdiği için bütün *hamd Allah'a mahsustur."* O, kudretini bütün insanlara gösterdi, öyle ki cahillerin en cahili olan müşrikler bile, O'nun kudretini kabul etti.

Âyete şu mana da verilmiştir: Seni onların bulunduğu halden koruduğu için, "Bütün hamdler Allah'a mahsustur" de.

Bir diğer mana: Senin peygamberliğini tasdik ettiği ve peygamber oluşunun delilini ortaya koyduğu için, "Bütün hamdler Allah'a mahsustur" de.

Bir diğer mana: Ölü yeri diriltmek için gökten su indirdiği için, "Bütün hamdler Allah'a mahsustur" de.

Âyet şöyle bitiyor: *"Fakat onların çoğu akıllarını kullanmazlar."* Onların bu kadar açık hakikatleri anlayacak akılları yoktur. Onlar, Allah'ın kendilerine gösterdiği bunca âyetler ve önlerine koyduğu deliller üzerinde düşünmezler. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

60-63. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bütün rızıklar, her şeyi "ol" emriyle yaratan yüce Allah'ın elinde ve garantisindedir. Onu, kuvvetli adamın hırsı artırmayacağı gibi, zayıf adamın âcizliği de noksanlaştırmaz. Hatta, çok kere durum bunun tersi şeklinde gerçekleşir. Bir şair bu konuda demiştir ki:

"İşinde ve gücünde kuvvetli nice kimseler vardır ki onların rızık konusunda sıkıntı içinde olduğunu görürsün. Hali (aklı ve dirayeti) zayıf olan nice kimseler de vardır ki sanki para denizinde yüzmektedir."

Allah Teâlâ, bazan gaflet ehli ve haktan uzak kimselere bol rızık verir; veli kullarının ve kendisine yakın âriflerin maddi rızkını daraltır. Bu konuda bir tanesi şöyle demiştir:

"Allah, hayırdan hiçbir nasibi olmayan bir topluluğu, hayvanlar gibi bolca rızıklandırır. Eğer rızık, kuvvete ve güç üstünlüğüne bağlı olsaydı, şahinler, küçük serçelerin rızıklarını kapıp götürürlerdi."

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bir hutbesinde şöyle buyurmuştur:

"Ey insanlar! Rızıklar paylaştırılmıştır. Hiç kimse, kendisi için belirlenip yazılan rızkın ötesine geçemez. Öyle ise Allah'tan korkun ve rızkınızı güzel yollardan arayın. Bu işin sınırları çizilip belirlenmiştir. Kimse, kendisi için belirlenenin ötesine geçemez. Öyle ise ecel gelmeden önce, hayırlı ameller yapmaya koşun. Şüphesiz, ameller, sayılıp yazılmaktadır. Küçük büyük ondan hiçbir şey ihmal edilmez. Öyle ise sâlih amellerinizi çoğaltın ..."

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] diğer bir hadisinde ise şöyle buyurmuştur:

"Eğer sizler, Allah Teâlâ'ya hakkı ile tevekkül etseydiniz, O sizi, kuşları rızıklandırdığı gibi rızıklandırırdı. Kuşlar sabah karınları aç olarak yuvalarından çıkarlar; akşam karınları tok olarak yuvalarına dönerler."[351]

Asıl Hayat, Ahiret Hayatıdır

Cenâb-ı Hak sonra, dünya hayatının basitliğini ve ahiret hayatının büyüklüğünü belirterek şöyle buyurdu:

وَمَا هٰذِهِ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَٓا اِلَّا لَهْوٌ وَلَعِبٌۜ وَاِنَّ الدَّارَ الْاٰخِرَةَ لَهِيَ
الْحَيَوَانُۢ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ﴿٦٤﴾ فَاِذَا رَكِبُوا فِي الْفُلْكِ دَعَوُا
اللّٰهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَۚ فَلَمَّا نَجّٰيهُمْ اِلَى الْبَرِّ اِذَا هُمْ يُشْرِكُونَۙ
﴿٦٥﴾ لِيَكْفُرُوا بِمَٓا اٰتَيْنَاهُمْۚ وَلِيَتَمَتَّعُواࣞ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ ﴿٦٦﴾

---

351 Tirmizi, Zühd, 33 (nr. 2344); İbn Mâce, Zühd, 14 (nr. 4164); Ahmed, *Müsned*, 1/30, 205; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/254.

64. Bu dünya hayatı sadece bir eğlence ve oyundan ibarettir. Ahiret yurduna gelince, gerçek hayat odur. Keşke bilselerdi!

65. Gemiye bindikleri zaman dini Allah'a has kılarak (ihlâsla) O'na dua ederler. Onları kurtarıp karaya çıkardığı zaman ise bir de bakarsın Allah'a ortak koşmaktadırlar.

66. Kendilerine verdiğimiz nimetlere nankörlük etsinler ve bir süre daha faydalansınlar bakalım! İleride bilecekler.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Bu dünya hayatı sadece bir eğlence ve oyundan ibarettir."* Bu dünya, süratle çekip gittiği ve sahipleri ölerek onu terkettiği için, sadece, küçük çocukların bir saat oynayıp sonra yorgun olarak ve bir fayda elde etmeksizin dağıldıkları bir oyun gibidir.

Âyette, dünyanın değersizliği ve basitliği ortaya konmaktadır. Onu nasıl basit olarak göstermesin ki; hadis-i şerifte belirtildiği gibi, eğer dünyanın Allah katında bir sivrisineğin kanadı kadar değeri olsaydı, ondan kâfirlere bir yudum su içirmezdi.[352]

Eğlence, insanın lezzetlendiği, kendisini bir saat oyalayıp sonra bitip giden şeydir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Ahiret yurduna gelince, işte gerçek hayat odur."* Çünkü o devamlıdır. *"Keşke* her iki âlemin hakikatini *bilselerdi;* fâni eğlenceyi ebedî hayata tercih etmezlerdi."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Gemiye bindikleri zaman dini Allah'a has kılarak, ihlâsla O'na dua ederler."*

Âyetin takdir edilecek manası şöyledir: Onlar, şirkleri ve inatlarıyla gemiye bindikleri zaman, dini sırf Allah için yaşayan ihlâslı bir mümin vasfıyla O'na dua ederler, sadece Allah'ı zikrederler, O'ndan başkasına dua etmezler.

---

352 Hadis için bk. Tirmizî, Zühd, 13; İbn Mâce, Zühd, 3; Hâkim, *Müstedrek*, 4/306.

"Onları kurtarıp karaya çıkardığı, batmaktan güvende oldukları *zaman ise bir de bakarsın Allah'a ortak koşarlar."* Yani şirke geri dönerler.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Kendilerine verdiğimiz nimetlere nankörlük etsinler ve* putlara tapıp onlara sevgide toplanarak *bir süre daha faydalansınlar bakalım!"*

Âyete şu mana da verilmiştir: Onlar, ihlâslı müminlerin yaptığının tersine, başka bir şeyi için değil, sırf kurtuluş nimetine karşı nankörlük etmek ve onunla lezzetlenmek için şirke dönerler. Halbuki müminler, Allah kendilerini batmaktan kurtardığı zaman, O'nun bu nimetine şükrederler, kurtuluş nimetini Allah'ın birliğini ikrar etmeye ve O'nun taatine vesile yaparlar; onu nefsanî yolda lezzetlenmek ve keyfetmek için kullanmazlar.

Yahut âyet, tehdit manasında emirdir. Şu âyette olduğu gibi: *"De ki: Hak Rabb'inizdendir; dileyen iman etsin, isteyen inkâra gitsin!"* (Kehf 18/29).

Âyet şöyle bitiyor: *"İleride,* öldüklerinde, dünyadaki tedbirlerinin ve yaptıkları işlerinin ne kadar boş olduğunu *bilecekler."*

64-66. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Dünya, ciddiyet ve gayret sahibi ârifler için, oyun eğlence değil, ciddi bir yerdir. Onlar dünyada, Cenâb-ı Hakk'ın marifetine ulaşırlar, ondan, hiçbir aklın sayamadığı ve hiçbir naklin ifade etmediği ilâhî marifet ve sırlara yükselirler. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ı tanıyan bu dünyada tanıdı, O'ndan cahil olan da burada cahil kaldı.

Âriflere göre, dünyadaki manevi yükselme daha fazladır. Zira ârif, dünyada, cemal ve celâl tecellileri arasında (nimet ve mihnet içinde) seyreder; ahirette ise müminler için sadece cemal tecellisi (nimet ve ihsan) vardır. İki zıt şey arasında yükselmek daha büyüktür. Kul vefat ettiği zaman, burada idrak ettiği ölçüde, ahirette, cemal nurları içinde yükselmeye devam eder. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Sonuç olarak ortaya çıkan şudur: Dünya, gafiller için bir oyun ve eğlencedir. Çünkü dünya, içindeki süsleriyle onları, Allah'ı tanımak-

tan ve O'na ulaşmaktan alıkoyup aldattı. Bunun için Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], bir hutbesinde dünyadan sakındırarak şöyle buyurdu:

"Ey insanlar, kendisini dünyanın tuzağa düşürdüğü, boş temennilerin aldattığı ve gizli tuzakların kendisine çekip azdırdığı kimselerden olmayın. Bu haldeki kimse, süratle yok olacak ve yakında değişip gidecek olan dünyaya güvenmektedir. Çünkü, geçen zaman yanında şu dünyanızdan kalan süre, sadece bir kimsenin devesini çökertip kaldıracağı veya hayvanından süt sağan kimsenin sütünü sağıp ayrılacağı süre kadardır. Şu halde, neye ulaşmaya çalışıyorsunuz? Neyi bekliyorsunuz? Vallahi siz, dünyada hiç kalmamış gibi olacaksınız. Sonunda döneceğiniz ahiret ise ebedîdir. Öyle ise gelmekte olan ayrılık için hazırlık yapın, yaklaşan yolculuk için azık edinin. Bilin ki herkes ahirette, dünyada yaptığı amelleri karşısında bulacaktır ve yapamadığı hayırlara pişman olacaktır."

Dünya, hak ehli ve gayret sahibi insanlar için, oyun değil, ciddi bir âlemdir ve haktır. Çünkü o, ahiretin tarlasıdır; Allah'ın kazanç için açtığı pazarlardan biridir; onların ticaret ve ganimetleri ondadır. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Her Nimet Şükür İster

Cenâb-ı Hak sonra, Mekkeliler'e, şükretmeleri için verdiği nimetleri hatırlatarak şöyle buyurdu:

اَوَلَمْ يَرَوْا اَنَّا جَعَلْنَا حَرَمًا اٰمِنًا وَيُتَخَطَّفُ النَّاسُ مِنْ حَوْلِهِمْ اَفَبِالْبَاطِلِ
يُؤْمِنُونَ وَبِنِعْمَةِ اللّٰهِ يَكْفُرُونَ ﴿٦٧﴾ وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا
اَوْ كَذَّبَ بِالْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُ اَلَيْسَ فِي جَهَنَّمَ مَثْوًى لِلْكَافِرِينَ ﴿٦٨﴾

67. Çevrelerindeki insanlar kapılıp götürülürken, bizim, onların yaşadığı Mekke'yi güven içinde kutsal bir yer yaptığımızı görmediler mi? Onlar hâlâ bâtıla inanıp Allah'ın nimetini inkâr mı ediyorlar?

68. ***Allah'a karşı yalan uyduran yahut kendisine hak gelmişken onu yalanlayandan daha zalim kimdir? Cehennemde kâfirler için yer mi yok?***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Çevrelerindeki insanlar,* öldürülme ve esir edilme şekilleriyle *kapılıp götürülürken,* birbirlerini yok etmeye çalışırken *bizim, onların yaşadığı Mekke'yi güven içinde kutsal bir yer yaptığımızı görmediler mi?"* Çünkü Araplar'ın etrafındaki insanlar, birbirine saldırma ve mallarını ganimet alma peşindeydiler. Mekke ise saldırı ve yağmadan korunmuş, bu tür işlerden uzak tutulmuş bir yerdi. Oraya giren herkes güvende oluyordu. Yahut orada oturanlar, öldürülmekten ve esir edilmekten güven içindeydiler.

Âyet şöyle bitiyor: *"Onlar hâlâ bâtıla inanıp Allah'ın nimetini inkâr mı ediyorlar?"* Yani bu büyük nimetten sonra, putlara yahut şeytanlara inanıp onlara ibadet mi ediyorlar? Allah'a, başkasını ortak ederek O'nun nimetini inkâr mı ediyorlar?

Yahut onlar, Allah'ın kendilerine bahşettiği en büyük nimet olan Muhammed'i [sallallahu aleyhi vesellem] veya İslâm'ı inkâr mı ediyorlar?

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Herhangi bir varlığı kendisine ortak koşarak *Allah'a karşı yalan uyduran yahut kendisine hak,* yani Hz. Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] veya Kur'an *gelmişken onu yalanlayandan daha zalim kimdir?"* Yani onlar, hakkı işittiklerinde hiç tereddüt etmeden onu yalanladılar. Bu ifade, onların, görüşlerinde ne kadar seviyesiz olduklarını gösteriyor. Yani onlar, kendilerine hak gelince, onun üzerinde hiç durup düşünmediler, tam aksine, onu ilk işittiklerinde hemen inkâra koştular.

Âyet şöyle bitiyor: *"Cehennemde kâfirler için yer mi yok?"* Bu soru şekli onların cehennemde kalacağını ifade etmek içindir. Mana şudur: Onlar, Allah'ı ve O'nun katından gelen hakkı yalanlamak gibi yaptıkları bu tür büyük iftiralarla cehennemi hak etmediler mi?

Âyete şu manayı verenler de olmuştur: Onlar, kâfirlerin cehennemi boylayacaklarını doğru bir şekilde bilmediler mi ki böyle büyük

günahları işlemeye cesaret ettiler? Bilakis onlar için cehennemde kalacak yer ve mesken vardır.

Bu âyet, *"Salih amel eden müminleri, cennette, altından ırmaklar akan odalara (köşklere) yerleştiririz"* (Ankebût 29/58) âyetine karşılık olarak zikredilmiştir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

67-68. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bu dünyada en güvenli yer, dünyadan ve dünya ehlinden tamamen uzaklaşıp bütün maddi sebeplerden sıyrılmaktır. Kim, zâhiren ve bâtınen bu halin içine girip dünyayı ve insanları terkederse etrafındaki insanlar kavga, kaos ve karmaşa içinde yaşarken, o, bu hallerden kurtulur. Dünya bir leş gibidir; ona âşık insanlar ise bu leşe saldıran köpeklerdir. Onlara karışırsan, seni tırmalarlar; eğer önlerindeki leşi onlara bırakırsan, saldırılarından güvende olursun. Kim bu gerçeği yalanlarsa hakkı yalanlamış ve bâtıla inanmış olur. Bu durumda ondan daha zalim kimse yoktur. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Yüce Allah'a Yönelen Âşıkların Güzel Âkıbeti

Cenâb-ı Hak sonra, bütün varlığı ile kendisine yönelen ciddiyet ve gayret sahibi kimselerin güzel âkıbetinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَاۜ وَاِنَّ اللّٰهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ ﴿٦٩﴾

69. *Bizim uğrumuzda mücâhede edenleri, biz mutlaka* (bize getiren) *yollarımıza ulaştıracağız. Şüphesiz, Allah iyilik sahipleriyle beraberdir.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Bizim uğrumuzda mücâhede edenleri, biz mutlaka bize getiren yollarımıza ulaştıracağız."*

Âyette, mücâhedenin kiminle yapıldığı belirtilmeden genel bir ifadeyle söylenmesi, kendisiyle mücâhedenin gerekli olduğu nefis, şeytan ve bütün din düşmanlarını içermesi içindir.

Mana şudur: Bizi talep için, nefislerinizle mücâhede edin. Yahut bizim uğrumuzda, bizim için, bizim rızamız için, nefislerinizle ihlâsla mücâhede edin. Bunu yapın ki sizi, bize götüren, huzurumuza ulaştıran yollara iletelim. Yahut size, hayırlı işler yapmayı kolaylaştıralım tâ ki siz onları yaparak cennetlerimize kavuşun.

Ebû Süleyman ed-Dârânî [kuddise sırruhû], âyet hakkında demiştir ki: "Bildikleriyle amel ederek nefisleriyle mücâhede edenleri, biz, mutlaka bilmedikleri şeyleri öğrenmeye ulaştırırız."

Fudayl b. İyâz [kuddise sırruhû] demiştir ki: "Allah için ilim öğrenme yolunda çaba gösterenleri biz, mutlaka amel yoluna ulaştırırız."

Sehl b. Abdullah-ı Tüsterî [kuddise sırruhû] demiştir ki: "Sünneti ayakta tutma uğrunda çaba gösterenleri biz, mutlaka cennet yollarına ulaştırırız."

İbn Atâ el-Edemî de âyete şu manayı vermiştir: "Bizim rızamıza ulaşmak için çaba gösterenleri biz, mutlaka bize ulaşma yoluna ve rızamıza kavuşma mahalline ulaştırırız."

İbn Abbas [radıyallahu anh] ise âyeti şöyle açıklamıştır: "Bizim taatimiz için çaba gösterenleri biz, mutlaka sevabımıza ulaşma yollarına ulaştırırız."

Cüneyd-i Bağdâdî de [kuddise sırruhû] âyeti şöyle tefsir etmiştir: "Tövbe için çaba gösterenleri biz, mutlaka ihlâs yollarına ulaştırırız. Yahut bizim hizmetimizde çaba gösterenlere, bizimle özel münâcât ve yakınlık yollarını bahşederiz."[353]

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz Allah, iyilik sahipleriyle beraberdir."* Allah onlarla, dünyada yardım ve özel desteği ile; ahirette ise sevap ve mağfireti ile beraberdir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

353 Âriflerden yapılan rivayetler için bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/382-383. Bir kısmı için bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/24; Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, 2/120-122.

69. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Müşahede, mücâhede miktarınca olur. Kimin mücâhedesi yoksa, onun için müşahede de yoktur. Mücâhede ile, seçkin ârifler, avam halktan ayrılır; hak yoldaki manevi seyir mücâhede ile gerçekleşir.

Avam halk makam, itibar, zenginlik ve diğer nefsanî hazlarına bağlanıp kaldılar. Seçilmiş ârifler ise nefislerine ona aykırı davranarak onun boş zevklerini terkettiler, alışkanlıkları ortadan kaldırdılar, o zaman kendilerine hârikulâde haller verildi, kalplerinden perdeler kaldırıldı ve yüce sevgiliyi müşahede ettiler.

Ârifler önce, dünyayı terketme ve fakirliğin sıkıntılarını taşıma konusunda nefisleriyle mücâhede ettiler, nihayet tevekkül makamına ulaştılar.

Sonra, makam ve baş olma sevdasını terketme konusunda mücâhede ettiler; nihayet halk içinde halini gizleyip bilinmemeyi elde ettiler. Bu hal, ihlâsın esasıdır.

Sonra, nefislerine muhalefet yani onun arzularının aksine hareket etme ve istediklerini yapmama konusunda mücâhede ettiler; bunun için, nefislerine ağır gelen her işi yüklediler, onu bütün arzularından çektiler ve içinde gizlediği kötü hallerden çıkartıp temizlediler. Bu konuda, çok ağır ve zor işlerin içine girdiler. Nihayet nefisleri tamamen öldü. Bu şekilde ruhları manen hayat buldu, has tevhid denizine (ilâhî marifet ve muhabbet içine) daldı. Müşahede güneşi parlayınca, kâinatın karanlığı çekip gitti. Bundan sonra, gerçekte bir varlığı olmayan varlıklar onun gözünde yok oldu; ezelî olan yüce Mevlâ kaldı. Böylece ârifler, marifet cennetine girdiler; nimet ve süslerin bulunduğu cennetlere iştiyak duymadılar; çünkü onlar, marifet cennetinin içinde bulunmaktadır.

Bu halleri elde etmek için, muhakkak kâmil bir şeyhin sohbeti (terbiyesi) gereklidir. İnsan, bu yollara girmeli ve nefsinin idaresini onun eline vermelidir. Kâmil şeyh onu Rabb'ine ulaştırana kadar buna devam etmelidir. Yoksa kendi başına mücâhede eden kimse, bir fayda elde edemeden, sadece nefsini yormuş olur.

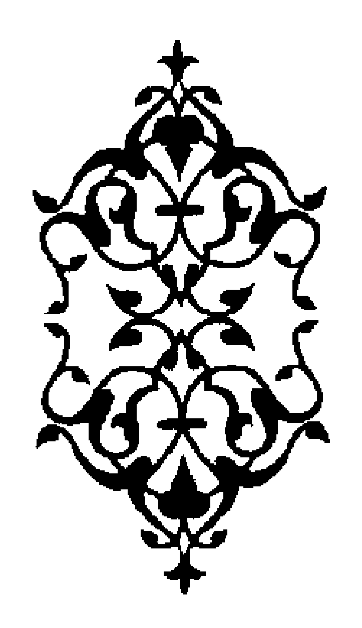
Allah Teâlâ'nın, *"Şüphesiz Allah, iyilik sahipleriyle beraberdir"* âyeti, manevi yolda ilerleyen kimselerin, nefislerini terbiye işinde ve onunla mücadelede kendilerine kuvvet verip kolaylık sağlamaktadır. Onlar, Allah Teâlâ'nın kendileriyle birlikte olduğunu bilince, bütün zor işler onlara kolay olur, bütün uzak şeyler yakınlaşır.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Bütün güç ve kuvvet, yüce ve ulu olan Allah'a aittir.

Allah Teâlâ, Efendimiz Muhammed'e, onun âline ve ashabına en güzel şekilde salât ve selâm etsin.

Ankebût sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

(30) RÛM SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Rûm sûresi, âlimlerin ittifakıyla Mekke'de inmiştir. Bazıları, 17. âyetin Medine'de indiğini söylemişlerdir.[354] Rûm sûresi altmış âyettir. Bazıları onu, elli dokuz âyet olarak tesbit etmiştir. Sûre, adını ikinci âyette geçen "er-rûm" kelimesinden almıştır.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Allah Teâlâ önceki sûrenin sonunda, *"Şüphesiz, Allah iyilik sahipleriyle beraberdir"* (Ankebût 29/69) buyurdu. Bu sûrenin başında, *"O gün, Allah'ın yardımıyla gelen zaferle müminler sevinir"* buyurarak, bu beraberliğin, müminlere müjdelediği izzet ve zaferle olduğu belirtilmiştir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

الٓمٓ ﴿١﴾ غُلِبَتِ الرُّومُ ﴿٢﴾ فِىٓ اَدْنَى الْاَرْضِ وَهُمْ مِنْ بَعْدِ غَلَبِهِمْ
سَيَغْلِبُونَ ﴿٣﴾ فِى بِضْعِ سِنِينَ لِلّٰهِ الْاَمْرُ مِنْ قَبْلُ وَمِنْ بَعْدُ وَيَوْمَئِذٍ
يَفْرَحُ الْمُؤْمِنُونَ ﴿٤﴾ بِنَصْرِ اللّٰهِ يَنْصُرُ مَنْ يَشَاءُ وَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ

354 bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 2/215, 117; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/162.

وَعْدَ اللّٰهِۜ لَا يُخْلِفُ اللّٰهُ وَعْدَهُ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٦﴾

يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِنَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَاۚ وَهُمْ عَنِ الْاٰخِرَةِ هُمْ غَافِلُونَ ﴿٧﴾

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. ***Elif Lâm Mîm.***

2-3. *(Araplar'a)* ***en yakın bir yerde Rumlar yenilgiye uğratıldı. Onlar, bu yenilgilerinden sonra galip geleceklerdir.***

4-5. ***Bu, birkaç yıl içinde olacaktır. Önce de sonra da bütün emir*** *(hüküm ve takdir)* ***Allah'ındır. O gün Allah'ın yardımıyla gelen zaferle müminler sevinir. Allah, dilediğine yardım eder. O, mutlak güç sahibidir, çok merhametlidir.***

6. ***Bu Allah'ın vaadidir. Allah, vaadinden dönmez; fakat insanların çoğu bilmezler.***

7. ***Onlar, dünya hayatının sadece görünen kısmından bir şeyler bilirler. Ahiretten ise tamamen habersizdirler.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, besmeleden sonra buyuruyor ki: *"Elif Lâm Mîm."*

Bu harfler şöyle açıklanmıştır: Ey seçilmiş veya gönderilmiş peygamberim.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: "Araplar'ın toprağına *en yakın bir yerde Rumlar* (Ehl-i kitap hıristiyanlar) *yenilgiye uğratıldı."* Mecûsî İranlılar, hıristiyan Rumlar'ı yendiler.

"Yer" deyince, Araplar'ın yaşadığı bölge anlaşılır. Rumlar, Mecûsî olan İranlılar'a Şam etrafında yenildiler.

İbn Atıyye demiştir ki: "Âyetin manası şudur: Mekkeliler'e, İran melikinin Ezriat'ta Rum ordusunu yendiği haberi geldi. Burası, Mek-

ke'ye en yakın Rum toprağıdır. Kureyş kâfirleri, Mecûsî olan İranlılar'ın, Ehl-i kitap Rumlar'ı yenmesine sevindiler. O zaman Allah Teâlâ, müminlere, Rumlar'ın birkaç sene içinde İranlılar'a galip geleceğini müjdeledi."[355]

Şu âyet bu durumu bildiriyor: *"Onlar,* İranlılar'ın kendilerini mağlup etmesinden *sonra galip geleceklerdir* ve devlet onların olacaktır."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Bu, birkaç yıl içinde olacaktır."*

Âyette kastedilen "birkaç yıl", üç ila dokuz sene arasıdır.

Nesefî demiştir ki: "Rivayet edildiğine göre, Rumlar (Ehl-i kitap Bizanslılar) Mecûsî İranlılar'la savaştılar; İranlılar Rumlar'ı yendi. O gün İran meliki, Kisrâ Ebravîz idi. Haber Mekke'ye ulaştı. Bu durum Allah Resûlü'ne ve müminlere ağır geldi. Çünkü o günkü İranlılar, ateşe tapan Mecûsîler idiler; kendilerinin ilâhî bir kitabı yoktu. Rumlar ise Ehl-i kitap hıristiyan idiler. Müşrikler, Mecûsîler'in galip gelmesine sevinerek, müslümanlarla alay edip eğlenerek,

"Siz ve hıristiyanlar, Ehl-i kitap'sınız; biz ve İranlılar ise ümmî olup kitap sahibi değiliz. Bizim kardeşlerimiz (Mecûsîler), sizin kardeşleriniz hıristiyanlara galip geldi; biz de size galip geleceğiz!" dediler. Bunun üzerine bu âyetler indi.[356]

O zaman Ebû Bekir [radıyallahu anh], "Vallahi Ehl-i kitap Rumlar, Mecûsî İranlılar'a birkaç sene içinde galip gelecektir" dedi. Bunu işiten Übey b. Halef,

"Yalan söylüyorsun; böyle bir şey olmaz!" dedi. Bunun üzerine, her iki taraftan kimin tahmini doğru çıkarsa diğerine on genç ve cins deve vermesi üzerine bahse girdiler ve süreyi üç sene olarak belirlediler. Ebû Bekir [radıyallahu anh], durumu Hz. Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] haber verdi. Allah Resûlü,

"Ortaya koyduğunuz malı artır, süreyi de uzat" buyurdu. Bunun üzerine develeri 100'e, süreyi dokuz seneye çıkarttılar. Übey, Uhud

355 İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz,* 4/327.

356 Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 3/384-385; bk. Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl,* 6/259 (Riyad 1993).

Savaşı'nda, Hz. Peygamber'den [sallallahu aleyhi vesellem] aldığı mızrak yarası ile Mekke'ye dönüş yolunda öldü. Hıristiyan Rumlar, Mecûsî İranlılar'a Hudeybiye senesinde galip geldiler. Bunun üzenine Hz. Ebû Bekir [radıyallahu anh], bahse konu olan 100 deveyi Übey'in vârislerinden alıp Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] getirdi; Allah Resûlü de,

"Onları sadaka olarak dağıt" buyurdu.[357]

Rumlar'ın galibiyetinin, Bedir gününe rastgelen bir zamanda olduğu da söylenmiştir.[358]

Bu âyet, Hz. Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] peygamberliğinin doğruluğuna ve Kur'an'ın Allah katından geldiğine apaçık bir delildir. Çünkü bu âyetler, henüz ortada olmayan bir şeyi, gayben haber vermektedir ve sonuç, haber verildiği gibi çıkmıştır.

Hz. Ebû Bekir'in [radıyallahu anh], Übey b. Halef ile bahse girmesi, kumar haram edilmeden önce idi. Bu görüş, Katâde'den rivayet edilmiştir.

Allah kendilerinden razı olsun, Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed, faiz ve onun gibi fâsit olan diğer akidlerin dârülharpte müslümanlarla kâfirler arasında câiz olduğunu söylemişler ve görüşlerine bu olayı delil getirmişlerdir.[359]

Beyzâvî, Ebû Hanîfe'nin görüşünü verdikten sonra, şu değerlendirmeyi eklemiştir: "Buna cevap olarak denir ki bu olay kumar haram olmadan önce gerçekleşmiştir."[360]

Âyete, farklı bir okuyuşa göre şu mana da verilmiştir: Rumlar (Bizanslılar) Şam arazisinde galip geldiler; ileride müslümanlar da onlara galip gelecek. Nitekim müslümanlar, bu âyetin inişinin dokuzuncu yılında Bizanslılar'la savaştılar ve onların bazı şehirlerini fethettiler.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Önce de sonra da bütün emir,* hüküm ve takdir *Allah'ındır."* Yani her şeyden önce ve her şeyden sonra hüküm Al-

357 Nesefi, *a.g.e.*, 3/385; ayrıca bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 18/45-454; Begavî, *a.g.e.*, 6/259-260.

358 bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 14/4; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/164; Tirmizî, Tefsîru Sûre, nr. 3193. Tirmizî, bu konuda Süfyân-ı Sevrî'den gelen bir nakli eklemiştir.

359 Nesefi, *a.g.e.*, 3/385.

360 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 2/215.

lah'a aittir. Yahut bu galibiyetten önce ve sonra bütün hüküm Allah'a aittir. Yani onların mağlup olmaları da galip gelmeleri de sadece Allah'ın emir ve belirlemesiyledir. Şu âyet de bu durumu ifade etmektedir:

"Biz bu şekilde günleri, (acı-tatlı hallerle) insanların arasında çevirip dururuz" (Âl-i İmrân 3/140).

Âyet şöyle devam ediyor: *"O gün Allah'ın yardımıyla gelen zaferle müminler sevinir."* Yani Ehl-i kitap Rumlar'ın, Mecûsî İranlılar'a galip geldiği ve Allah'ın onların galip gelmesiyle ilgili Hz. Peygamber'e yaptığı vaadinin gerçekleştiği gün müminler sevinir. Müminler, kendilerinin bir kitabı olan hıristiyanların, hiçbir kitabı (ve kitaplara inancı) olmayan Mecûsîler'e galip gelmesiyle ve kendileriyle alay edip eğlenen Mekkeliler'in bu galibiyetten dolayı öfkelenmesiyle sevinirler.

Şöyle de denilmiştir: Âyette geçen Allah'ın yardımı, müminlerin, müşriklere, Rumlar'ın galip geleceğine dair verdikleri haberin doğruluğunun ortaya çıkmasıdır.

Âyetin devamı şöyledir: *"Allah, dilediğine yardım eder."* Bazan birine, bazan ötekisine yardım eder, zafer verir. *"O, mutlak güç sahibidir;* düşmanlarına galip gelir. *Çok merhametlidir;* dostlarına karşı çok şefkat ve merhamet sahibidir."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Bu, Allah'ın vaadidir."* Allah bu şekilde vaatte bulundu; onu mutlaka yerine getirir. O'nun, *"Galip gelecekler"* sözü, bir vaattir. Yüce Allah'ın yalan söylemesi imkânsız olduğu için, *"Allah vaadinden dönmez."* Bu durumda, Rumlar'ın Mecûsî İranlılar'a galip gelmesi kaçınılmazdır. *"Fakat insanların çoğu,* Allah'ın vaadinin gerçek olduğunu, O'nun, yaptığı vaadinden dönmeyip mutlaka yerine getireceğini *bilmezler."*

Yahut insanların çoğu, cehaletlerinden ve tefekkür sahibi olmadıklarından dolayı, bütün işlerin Allah'ın elinde olduğunu bilmezler.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar, dünya hayatının sadece görünen kısmından,* onun gördükleri şeylerden ve onun zevkleriyle eğlenmekten *bir şeyler bilirler."*

Âyette, dünyanın zâhiri ve bâtını, yani görünen kısmı yanında, i sanların çoğuna gizli kalan bir hakikati olduğuna delil vardır.

Dünyanın zâhiri; cahillerin anladığı kısım olup bu, onun süs ve r metleriyle keyfetmektir. Hikmet sahiplerinden biri demiştir ki: "Eğ basiret sahibi isen, bu dünyanın süsünden gözünü çek; çünkü o, sıkır kaynağı, zarar menbaı, iyiler için bir hapishane ve kötüler için topla ma yeridir. Dünya yılan gibidir; bütün sıkıntı ve dert zehrini topl kendisini sevenlerin kalbinin içine boşaltır."

Dünyanın bâtını, iç yüzü ise ahiret için bir geçiş köprüsüdür; i sanlar dünyada salih ameller yaparak ve marifeti elde ederek ahiretl rine azık hazırlarlar.

Âyet şöyle bitiyor: *"Onlar, ahiretten tamamen habersizdirler."* Or hiç akıllarına getirmezler, onun tehlike ve sıkıntılarını düşünmezl Âyette, insanların çoğunun, gafletin kaynağı ve merkezi durumunc olduğuna dikkat çekilmektedir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

1-7. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Madde âleminde güçler arasında devlet ve hükümdarlık kavg sı olduğu gibi, manevi âlemde nefislerle ruhlar arasında da mücade vardır. Bazan nefisler, karanlıklarıyla ruhlara galip gelir; onu Allah'ta perdeler. Bazan ruhlar, nurlarıyla nefislere galip gelir, onun hazların karanlığını örter; Allah ile kulu arasındaki perdeyi kaldırır.

Meseleyi, sûrede anlatılan olaya uyarlayarak anlatırsak, deriz k Ruhların nurları, kulluk arzının en alt bölgesinde, nefislerin yoğun k ranlığına mağlup oldu. Ruhlar, bu mağlubiyetten sonra galip gelece O zaman, ruhların tertemiz nurları, nefislerin yoğun karanlığına g lip gelir. Bu, birkaç sene içinde gerçekleşir. O, nefisle mücâhede süre olup mücâhede edenin gayret ve ciddiyetine, nefislerin ve tabiatlar sahip olduğu kabiliyet derecesine göre, üç ila on sene arasında değiş

Onlardan bazısı, nefsine karşı kısa sürede zafer elde eder ve or hükmü altına alır. Bazısı da bunu uzun sürede elde eder. Önce de so da da emir ve hüküm yüce Allah'a aittir. O gün, hakka ilerleyen m

minler, Allah'ın yardımıyla elde ettikleri bu zaferle sevinirler. Çünkü Allah onlara yardım etti ve böylece nefislerine karşı zafer kazandılar. Allah dilediğine dilediği şekilde yardım eder. O, azizdir; her şeye hükmü geçer ve kullarına karşı çok merhametlidir.

Âriflerden biri demiştir ki: "Allah'a gidenlerin ilerlemesi, nefislerine karşı zafer elde edip onu ele geçirdiklerinde biter. Eğer, nefislerine karşı zafer elde ederlerse Allah'a vâsıl olurlar."

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî), *"Rumlar mağlup oldu ..."* âyeti hakkında demiştir ki: "Bu âyet şuna işaret etmektedir: Her ne kadar ruhlar, Allah'tan bir imtihan olarak ve zorluk içinde terbiye edilmek için, kötülüğü emreden nefislere ve kâfir şeytanlara mağlup olsalar da bir zaman sonra nefislere galip gelirler; bu, kendi başına bir şeyi tercih etme halinden çıkıp bütünüyle yüce Mevlâ'ya teslim olarak gerçekleşir." Açıklamalarının tamamı için onun eserine bakınız.[361]

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Allah Teâlâ'nın, '*Onlar, dünya hayatının sadece görünen kısmından bir şeyler bilirler*' âyeti hakkında deriz ki: Onlar, bütünüyle dünya ile meşgul olmaya daldıklarından ve kendilerini ahirete dair bilgiler elde etmekten alıkoyan şeylere kaptırdıklarından, sadece dünyanın zâhirî kısmından bir şeyler bilirler. Herkesin kıymeti, ilmi kadardır. Hz. Ali'nin [radıyallahu anh], şöyle dediği rivayet edilmiştir:

'Herkesin kıymeti, yaptığı güzel iş kadardır. Cahiller, ilim sahiplerine düşmandır.' Dünya ehli olanlar, ahiretten gafildir. Aynı şekilde, ahiret nimet ve halleriyle meşgul olanlar da Allah'tan gaflet içindedir."[362]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Allah Teâlâ'yı tanıyan marifet sahibini O'ndan, dünya da ahiret de alıkoymaz. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

361 Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/110.

362 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/111.

Kendini ve Âlemi Tefekkür

Cenâb-ı Hak sonra, tefekkürü emrederek şöyle buyurdu:

أَوَلَمْ يَتَفَكَّرُوا فِي أَنْفُسِهِمْ مَا خَلَقَ اللّٰهُ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا
إِلَّا بِالْحَقِّ وَأَجَلٍ مُسَمًّى وَإِنَّ كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ بِلِقَائِ رَبِّهِمْ لَكَافِرُونَ ﴿٨﴾

8. Onlar, kendi nefislerinde hiç düşünmezler mi? Allah, gökleri, yeri ve ikisinin arasındakileri sadece hak olarak ve belirli bir süre için yarattı. Şüphesiz, insanların birçoğu, Rab'lerine kavuşacaklarını inkâr etmektedir.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Onlar, kendi nefislerinde hiç düşünmezler mi?"* Yani onlar, tefekkürü nefislerinde yahut dünya meşgalesinden arınmış kalplerinde sabit hale getirmezler mi? Bu hali elde ederek Allah'ın yarattığı şeyler üzerinde tefekkür etselerdi, hiçbir varlığın boş yere yaratılmadığını bilirlerdi. Tefekkür sadece kalplerle olur, fakat âyette, tefekkür edenlerin hali için daha fazla bir tasvir vardır.

Âyete şu mana da verilmiştir: Onlar, kendilerine diğer bütün varlıklardan daha yakın olan nefisleri üzerinde düşünmezler mi? Onlar, nefislerinin halini, diğer insanlardan daha iyi bilmektedir. Bunu yapsalardı, Allah Teâlâ'nın, nefislerine koyduğu zâhirî ve bâtınî özellikleri ve güzellikleri tefekkür ederlerdi. Bu güzellikler, her şeyi bir hikmetle yapan ve varlığı ebedî olan yüce Allah'ın, varlıkları nasıl tedbir edip düzenlediğini gösteren ince hikmetlerdir. Bu tefekkürle ayrıca, insan nefsinin bir sonu bulunduğunu, kendisine belirli bir süre yaşama imkânı verildiğini, vakti gelince, iyiliklerine daha güzeliyle, kötü işlerine de misliyle karşılık verileceğini kesin olarak anlar. Onlar nefisleri üzerinde yaptıkları bu tefekkür esnasında, diğer varlıkların da kendileri gibi sonlu olduğunu, onların da belirli süreye kadar var olup sonra yok olacaklarını anlarlar *"ve Allah'ın, gökleri, yeri ve ikisinin arasında-*

kileri sadece hak olarak ve belirli bir süre için yarattığını" bilirlerdi. Yani Allah bunları, hikmetsiz olarak boş yere yaratmadı. Onları, dünyada ebedî kalmaları için de yaratmadı. Allah onları, sadece sonsuz hikmetiyle hak ile, hakla iç içe yarattı. Onların dünya hayatı, belirli bir süreye kadar devam eder. Bu belirlenmiş süre, kıyametin koptuğu, hesapların görüldüğü, sevap ve azabın gerçekleştiği vakittir.[363] Yüce Allah bu âlemi yıkıp diğer âlemi kurar. O'nun yüce varlığının bir sonu yoktur.

Abdurrahman-ı Fâsî *Hâşiyetü'l-Fâsî*'de[364] demiştir ki: "Kısaca, göklerin ve yerin yaratılışı, varlıklarıyla Allah Teâlâ'nın birliğine delil olmaları içindir. Onlar, yok olup ecellerinin gelmesiyle de ahiretin varlığına delil olmaktadır."

Abdurrahman-ı Fâsî sonra şöyle demiştir: "Özetle deriz ki: Allah'ın hikmetine göre ahiretin yaratılması, Allah'ın dostlarına mükâfat verilmesini ve düşmanlarına azap edilmesini gerektirmektedir. Allah Teâlâ, kalbi, ahiret yurdu için bir şahit ve menzil yapmıştır. Kalıbı (vücudu) da dünyanın menzili yapmıştır. Kalıp, taatleri yaptığı zaman, onun, kalbi nurlandırma ve Rabb'inin huzura yaklaştırma gibi faydaları kalbe döndüğü gibi, taatin zıddı olan günahları yaptığı zaman da bunun zararı yine kalbe döner. Kalp ehli bunu bilir. Beden, kalp için, bir tarla hükmündedir. Beden, devamlı ve kalıcı değildir; o, kalbin bu ihtiyacını görmek için yaratılmıştır. Aynı şekilde, dünya da ahiret için bir tarladır; dünya sadece bunun için yaratılmıştır. Bunu, kalp ehli ve temiz basiret sahibi kimseler anlar. Bunu iyi düşün!"

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz, insanların birçoğu,* öldükten sonra diriltilerek amellerinin karşılığını almak için *Rab'lerine kavuşacaklarını inkâr etmektedir."*

8. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Âl-i İmrân sûresinin 191-194. âyetlerinin tefsirinde, tefekkürün fazileti hakkında açıklamalar geçti.

---

363 Buraya kadar yapılan açıklamalar için bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/386.

364 Bu eser, *Celâleyn Tefsiri* üzerine yapılmış bir hâşiyedir.

"Allah, gökleri ve yeri sadece hakla yarattı" âyetinin bir manası şudur: Allah, bütün kâinatı, hak ile yarattı; hepsi, haktan gelip hakka götürmek içindir. Kâinat, Cenâb-ı Hakk'ın tecellilerindendir; O'nun varlığı ile sabit olup ayakta durmaktadır; O'nun zatının birliği karşısında yok olup gider. Hakikate ulaşan âriflere göre "hak", yüce zatın kendisinden ibarettir. Bu inceliği anla!

Öncekilerin Hallerinden İbret Alın!

Cenâb-ı Hak sonra, ibret alma işine daha fazla dikkat çekmek için, başka olaylardan bahsetti. Şöyle de denebilir: Allah Teâlâ, yukarıdaki âyette kâfirlerin sadece dünya hayatının zâhirî görüntüsünden bir şeyler bildiğinden bahsetti. Şimdi de onlardan öncekilerin bu konuda kendilerinden daha bilgili olduğundan fakat hakkı yalanladıkları için bunun onlara bir fayda vermediğinden bahsederek şöyle buyurdu:

أَوَلَمْ يَسِيرُوا فِى الْاَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ
مِنْ قَبْلِهِمْ كَانُوا اَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً وَاَثَارُوا الْاَرْضَ وَعَمَرُوهَا اَكْثَرَ
مِمَّا عَمَرُوهَا وَجَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيَظْلِمَهُمْ
وَلٰكِنْ كَانُوا اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿٩﴾ ثُمَّ كَانَ عَاقِبَةَ الَّذِينَ
اَسَاؤُا السُّوٓاٰى اَنْ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِ اللّٰهِ وَكَانُوا بِهَا يَسْتَهْزِؤُنَ ﴿١٠﴾

9. ***Onlar, yeryüzünde dolaşıp kendilerinden öncekilerin âkıbetinin nasıl olduğuna bakmazlar mı? Onlar kendilerinden daha kuvvetli idiler; toprağı işlemişler ve orayı onlardan daha fazla mâmur etmişlerdi. Ayrıca peygamberleri onlara apaçık deliller getirmişti. Allah, onlara zulmetmedi; fakat onlar kendilerine zulmediyorlardı.***

10. ***Sonra, Allah'ın âyetlerini yalanlamaları ve onlarla alay etmekleri sebebiyle, o kötülük edenlerin âkıbeti çok fena oldu.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Onlar, yeryüzünde dolaşıp kendilerinden öncekilerin âkıbetinin nasıl olduğuna bakmazlar mı?"* Yani onlar, kör mü oldular? Hiç yeryüzünde dolaşmadılar mı? Dolaşıp da kendilerinden önceki Âd, Semûd ve diğerleri gibi azgın ümmetlerin ve haddi aşan zalimlerin eserlerine ve kalıntılarına, Allah'ın onları nasıl helâk ettiğine, şehirlerini bomboş bıraktığına ve bu şehirlerin onlardan sonra nasıl harap halde kaldığına bakmazlar mı?

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onlar kendilerinden daha kuvvetli idiler."* Hatta onlardan kalın bir demiri eliyle bükenler vardı. *"Onlar,* ziraat yapmak, suya ulaşmak, maden çıkarmak ve başka hedefler için *toprağı işlemişler ve onu* Mekkeliler'den *daha fazla mâmur etmişlerdi."* Çünkü Mekkeliler, ziraata elverişli olmayan bir vadide yaşıyorlardı ve onun dışındaki yerlere açılma imkânları da yoktu.

Âyette, dünya halleriyle övünen Mekkeliler'le alay etme vardır. Şöyle ki onlar, dünyaya aldanarak ve onunla övünerek kendi çaplarında ve şartlarında yeryüzünü işleyip mâmur ettiler, halbuki onlar bu konuda en zayıf durumdaydılar. Çünkü bu işin temeli, diğer şehirlere açılmak, insanları hükmü altına almak ve değişik imar şekilleriyle yeryüzünün her tarafında faaliyet göstermektir. Onlar ise maddi yönden bir faydası ve üretimi olmayan bir vadiye sığınıp kalmışlardı. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.[365]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Ayrıca peygamberleri onlara apaçık deliller, mucizeler getirmişti;* ancak onlar iman etmedi, bunun üzerine helâk edildiler. *Allah, onlara,* kendilerini hiçbir sebep belirtme yahut hiçbir özür dileme imkânı vermeden helâk ederek *zulmetmedi; fakat onlar,* kendilerini helâke götürecek şeyleri yaparak *nefislerine zulmediyorlardı."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Sonra, Allah'ın âyetlerini yalanlamaları ve onlarla alay etmeleri sebebiyle, o kötülük edenlerin âkıbeti çok fena oldu."*

365 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzil,* 2/216.

Âyete şu mana da verilmiştir: Sonra, inkâr ve isyanla kötülük yapanların âkıbeti çok kötü oldu.

Âyetin manası şudur: Onlar, dünyada helâk edilerek cezalandırıldılar. Sonra, onların ahiretteki âkıbetleri, en kötü cezaya çarptırılmak oldu. O da kâfirler için hazırlanan cehennemdir. Bunun sebebi; onların, Allah'ın, peygamberlerinin doğruluğuna veya O'nun birliğine delil olan âyetlerini yalanlamaları ve onlara yalanlama ile karşılık vererek âyetlerle alay etmeleridir. Yahut âyetleri tefekkür etmeyip onlar üzerinde düşünmemeleridir.

Âyete şu mana da verilmiştir: Sonra, hata işleyenlerin kötü âkıbeti, Allah'ın, kalplerini mühürlemesi oldu. Bundan sonra onlar, Allah'ın âyetlerini yalanladılar ve onlarla alay ettiler.

Âyete verilen bir diğer mana şudur: Sonra, Allah'ın âyetlerini yalanlamak ve onlarla alay etmek gibi kötü bir fiili işleyenlerin âkıbeti, başlarına kelimelerle ifade edilemeyecek bir azabın gelmesidir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

9-10. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ'ya seyir birkaç kısımdır:

Nefislerin seyri, bedenle yapılacak ibadetleri, sevap elde etmek için yerine getirmektir.

Kalplerin seyri, huzura ulaşma talebiyle ibret almak ve basiret sahibi olmak için varlıklardaki tecelliyi seyretmesidir.

Ruhların seyri, Rabb'i ile arasındaki perdeyi kaldırmak ve devamlı ilâhî huzurda bulunmak talebiyle, nurların meydanında dolaşmasıdır.

Sırların seyri, devamlı surette melekût âleminin nurlarını müşahedede temkin halini elde ettikten sonra, ceberûtun sırları (Zât-ı Bârî'ye ait tecelliler) içinde yükselmesidir.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Nefislerin seyri, ibadetleri yerine getirmek için yeryüzünün değişik bölgelerinde olur. Kalplerin seyri, te-

fekkür için bütün mahlûkatta dolaşarak olur. Bunun gayesi, kalplere huzur veren hakikat ilimlerini elde etmektir. Bu ilimler de birbirinden farklı derecelere sahiptir. Ruhların seyri, melekûtun perdelerini aşıp geçerek gayb âlemlerinde olur. Onun sonu, müşahedeye ulaşıp hakikati bulmaktır. Sırların seyri ise bütün maddi âlemlerden ve varlıklardan yükselip önce ilâhî sıfatların tecellisine mazhar olmak ve sonra Cenâb-ı Hakk'ın dışındaki varlıklardan bütünüyle bakışını çekip (onlardan ümit, beklenti ve korkusunu keserek) sadece Hak ile huzura ermektir."[366]

İmam Kuşeyrî, *"Kötülük yapanların âkıbeti çok fena olur"* âyetinin tefsirinde de şöyle demiştir: "Diken eken, gül toplayamaz. Ot yetiştiren, çiçek elde edemez. Bunun gibi, yanlış yola giren kimse de doğrunun alanına giremez."[367]

Öldükten Sonra Saflar Ayrılır

Cenâb-ı Hak, öldükten sonra dirilme halinden ve iyilerle kötülerin âkıbetinden bahsederek şöyle buyurdu:

اَللّٰهُ يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ ثُمَّ اِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿١١﴾ وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يُبْلِسُ
الْمُجْرِمُونَ ﴿١٢﴾ وَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ مِنْ شُرَكَٓائِهِمْ شُفَعٰٓؤُا وَكَانُوا بِشُرَكَٓائِهِمْ
كَافِرِينَ ﴿١٣﴾ وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يَوْمَئِذٍ يَتَفَرَّقُونَ ﴿١٤﴾ فَاَمَّا الَّذِينَ اٰمَنُوا
وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَهُمْ فِي رَوْضَةٍ يُحْبَرُونَ ﴿١٥﴾ وَاَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا
وَكَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا وَلِقَٓائِ الْاٰخِرَةِ فَاُولٰٓئِكَ فِي الْعَذَابِ مُحْضَرُونَ ﴿١٦﴾

11. ***Allah, insanları ilk olarak yaratır, sonra onları** (öldükten sonra) **tekrar diriltir. Sonra siz O'na döndürülürsünüz.***

---

366 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/112.

367 Kuşeyrî, *a.g.e.*, 5/112.

12. *Kıyametin koptuğu gün, suçlular tam bir ümitsizliğe düşerler.*

13. *Allah'a koştukları ortaklardan onlar için şefaat edecekler bulunmaz. Onlar da ortak koştukları şeyleri inkâr ederler.*

14. *Kıyamet koptuğunda, o gün halk birbirlerinden ayrılır.*

15. *İman edip salih ameller işleyenlere gelince, onlar cennet bahçesinde sevinç ve sürura gark olur.*

16. *İnkâr edip âyetlerimizi ve ahirete kavuşmayı yalanlayanlara gelince, onlar da sürekli azabın içinde tutulur.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Allah, insanları ilk olarak yaratır,* onları yoktan var eder, *sonra onları* öldükten sonra *tekrar diriltir. Sonra siz,* mükâfat ve azap olarak amellerinizin karşılığını almak için *O'na döndürülürsünüz.*"

"*Kıyametin koptuğu gün, suçlular* yani müşrikler, *tam bir ümitsizliğe düşerler;* bütün ümitlerini kaybedip hayret ve şaşkınlık içinde kalırlar."

Âyete şu mana da verilmiştir: O gün müşrikler, kendilerini savunacak bir delil getirmekten ümitlerini keserler yahut şaşkınlık içinde susup kalırlar.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Allah'a koştukları ortaklardan,* O'nu bırakıp kendilerine ibadet ettikleri putlardan *onlar için şefaat edecek,* onlar için şefaat edip kendilerini ateşten kurtaracak *hiç kimse bulunmaz. Onlar da ortak koştukları şeyleri inkâr ederler.*" Onlardan bir fayda görmekten ümitlerini kesince, onlara ibadetten uzaklaşarak kendilerini inkâr ederler. Yahut dünyada iken, onlara ibadet ederek kâfir olduklarını inkâr ederler.

Diğer âyetler şöyle devam ediyor: "*Kıyamet koptuğunda, o gün halk,* müslümanlar ve kâfirler *birbirlerinden ayrılır. İman edip salih ameller işleyenlere gelince, onlar, cennet bahçesinde sevinç ve sürura gark olur.*"

Onlara yaşatılacak sevinç şekilleri çoktur. Bunlar arasında, onlara cennet nimetlerinin ikram edilmesi, cennet elbiselerinin giydirilmesi, ayrıca cennette ilâhî nağme ve güzel sesler dinletilmesi sayılmıştır. Pek çok âlim, âyette bahsedilen sevinç şeklinin ilâhî nağme ve güzel sesler dinlemek olduğunu söylemiştir.

Ebü'd-Derdâ [radıyallahu anh] demiştir ki: "Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], insanlara cennet nimetlerini anlatıyordu. O sırada kendisine,

'Yâ Resûlallah, cennette nağme dinlemek var mıdır?' diye sordu. Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu:

'Evet, vardır. Cennette bir nehir vardır; her iki tarafında bir gözü iri, diğeri küçük beyaz bâkire hûriler bulunur. Onlar, öyle güzel bir sesle nağmeler söylerler ki insanlar onun gibisini asla işitmemiştir. Bu, cennetliklere verilen nimetlerin en faziletlisidir.'"

Hadisi nakleden zat demiştir ki: "Ebü'd-Derdâ'ya [radıyallahu anh], "Onlar nağmeli olarak ne söylerler?" diye sordum; "İnşallah, yüce Allah'ı tesbih sözlerini söylerler" dedi. Hadis için Sa'lebî'nin tefsirine bakınız.[368]

Diğer müfessirler, cennetlikler için bu güzel sesle eğlencenin, yukarıda bahsedilen nehrin kenarında olduğunu söylemişlerdir.[369] Biz bunu, Fâtiha üzerine yaptığımız büyük şerhte açıkladık.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"İnkâr edip âyetlerimizi ve* öldükten sonra diriltilerek *ahirete kavuşmayı yalanlayanlara gelince, onlar da sürekli azabın içinde tutulur;* ondan hiç ayrılmazlar." Gazabından ve azabından yüce Allah'a sığınırız.

11-16. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kim, Allah'tan başkasına itimat eder ve O'nun dışında bir varlığa güvenip dayanırsa o kimse, seçkin âriflerin gözünde günahkâr biridir. Kendisine güvenip dayandığı bu şey, onun için bir puttur; kıyamet

368 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/32; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 14/13.

369 Rivayetler için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/486-487 (Beyrut 1993).

günü ondan uzaklaşır ve ondan gelecek faydadan tamamen ümidini keser. *"Kıyametin koptuğu gün, suçlular tam bir ümitsizliğe düşerler"* âyeti bu durumu bildirmektedir.

"Kıyamet koptuğunda, o gün halk birbirlerinden ayrılır" âyeti hakkında deriz ki: O gün ayrılan bir grup, vuslat ehlidir (yüce Allah'a vâsıl olmuş kimselerdir); bir grup ise Allah'tan kopmuş, vuslattan mahrum kalmış kimselerdir.

Bir grup, nimet içinde, diğer grup sıkıntı ve azap içindedir.

Bir grup mutluluk ve sevinç içinde, bir grup feryat ve figan içindedir.

Bir grup sevap içinde, bir grup azap içindedir.

Bir grup firak (ayrılık) içinde, bir grup kavuşma içindedir. Bu açıklamayı Kuşeyrî yapmıştır.[370]

Durum böyle oluğu için, ey mümin sen, yüce Mevlâ'nın taatinde ciddi ve gayretli ol; bu vaade erişmen ve o tehditten kurtulman için, sabah akşam, gece gündüz yüce Allah'ı çokça zikret.

Gece Gündüz Tesbih ve Beş Vakit Namaz

Cenâb-ı Hak sonra, kullarının kendisini gece gündüz içinde tesbih etmesini emrederek şöyle buyurdu:

فَسُبْحَانَ اللّٰهِ حِينَ تُمْسُونَ وَحِينَ تُصْبِحُونَ ﴿١٧﴾ وَلَهُ الْحَمْدُ فِي
السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَعَشِيًّا وَحِينَ تُظْهِرُونَ ﴿١٨﴾ يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ
وَيُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَيُحْيِي الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَاۜ وَكَذٰلِكَ تُخْرَجُونَ ﴿١٩﴾

17. ***Öyle ise akşama girdiğinizde ve sabaha kavuştuğunuzda Allah'ı tesbih edin.***

---

370 bk. Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, 5/113.

18. ***Göklerde ve yerde hamd O'na mahsustur. Gündüzün sonunda ve öğle vaktine girdiğinizde de Allah'ı tesbih edin.***

19. ***Allah, diriyi ölüden çıkarır, ölüyü de diriden çıkarır. Ölümünden sonra yeryüzünü diriltir. Siz de (kabirlerinizden) işte böyle çıkarılacaksınız.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Öyle ise akşama girdiğinizde ve sabaha kavuştuğunuzda Allah'ı tesbih edin."* Yani Allah Teâlâ'nın kudretinin açıkça gözüktüğü ve nimetlerinin yeni olarak ihsan edildiği bu vakitlerde, O'na layık şekilde yüce zatını tesbih edin ve her türlü noksanlıklardan uzak tutun. Bu vakitler, akşama girdiğiniz ve sabaha çıktığınız vakitlerdir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Göklerde ve yerde hamd O'na mahsustur."* Yani yerdeki ve gökteki bütün akıl ve temyiz sahiplerinin O'na hamdetme görevi vardır. *"O'nu gündüzün sonunda ve öğle vaktine girdiğinizde tesbih edin."*

Beyzâvî demiştir ki: "Tesbih, sabah ve akşama tahsis edildi, çünkü onlarda, Cenâb-ı Hakk'ın azamet ve kudretinin yansıması daha açıktır. Hamd ise günün sonuna ve günün ortası olan öğle vaktine tahsis edildi; zira ilâhî nimetlerin onlarda yenilenmesi daha çoktur."

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Bu âyet, beş vakit namazı içinde toplamaktadır. Âyetin, *'Akşama girdiğinizde Allah'ı tesbih edin'* kısmıyla, akşam ve yatsı namazları kastedilmiştir. Âyetin, *'Sabaha çıktığınızda tesbih edin'* kısmıyla, sabah namazı kastedilmiştir. *'Günün sonunda tesbih edin'* kısmıyla, ikindi namazı kastedilmiştir. *'Öğle vaktine girdiğinizde tesbih edin'* kısmıyla öğle namazı kastedilmiştir."[371]

Beyzâvî şöyle devam ediyor: "Bunun için Hasan-ı Basrî, bu âyetin Medine'de indiği görüşünde olup şöyle demiştir: 'Mekke'de bütün vakitlerde farz olan, iki rekât namaz kılmaktı; beş vakit namaz bugünkü

---

371 Taberi, *Câmiu'l-Beyân*, 18/475; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 10596; Hâkim, *Müstedrek*, 2/410-411; Heysemî, *ez-Zevâid*, 7/89; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/488.

rekât sayısı ile Medine'de farz kılındı.' Fakat âlimlerin çoğunluğu beş vakit namazın bugünkü haliyle Mekke'de farz olduğunu görüşündedir."[372]

Cenâb-ı Hak sonra, kendisine hamdedilmesini ve zatının bütün noksanlıklardan yüceltilip uzak tutulmasını neden hak ettiğini açıklayarak buyurdu ki:

"Allah, diriyi ölüden çıkarır." Cansız yumurtadan diri kuşu ve ölü meniden canlı insanı çıkartır. Yahut kâfir anne babadan mümini, cahil anne babadan âlimi çıkartır.

"Ölüyü de diriden çıkarır." Canlı kuştan ölü yumurtayı, insandan meniyi çıkartır. Yahut mümin anne babadan kâfir çocuğu, âlimden cahili çıkarır.

"Ölümünden sonra yeryüzünü diriltir." Yeryüzü kuruduktan sonra, onda yeşil bitkiler bitirerek onu yeniden diriltir. *"Siz de* kabirlerinizden *işte böyle çıkarılacaksınız."*

Âyetin manası şudur: Ölüden diri, diriden ölü çıkarmaya gücü yeten zatın kudreti için, bir şeyi yoktan var etmekle, onu tekrar yaratmak eşittir. O'nun her şeye gücü yeter.

Abdullah b. Abbas'tan [radıyallahu anh] rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Kim Rûm sûresinin 17. âyetinden 19. âyetinin sonuna kadar ve Sâffât sûresinin son iki âyetini (180-182. âyetlerini) her farz namazın peşinden okursa ona gökteki yıldızlar, yağmur damlaları, ağaçların yaprakları ve yerdeki toprak sayısınca sevap yazılır. Ölünce, kabrinde kendisine her lafız karşılığında on iyilik akıtılır." Bunu Sa'lebî ve Nesefî nakletmiştir.[373]

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] bir diğer hadisinde şöyle buyurmuştur:

"Kim sabaha çıktığı zaman, Rûm sûresinin 17. âyetinden 19. âyetinin sonuna kadar okursa o gün kaçırdığı hayırları elde etmiş olur. Kim onları, akşam okursa o gece kaçırdığı hayırları elde etmiş olur."[374]

---

372 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 2/218; ayrıca bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/169.

373 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/33; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/389. Hadisin bazı râvileri ve sıhhati hakkında ciddi tenkitler yapılmıştır.

374 Ebû Davud, Edeb, 100, 101 (nr. 5076); Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 12991; İbnü's-Sünnî, *Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle*, nr. 56, 79; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/488-489.

Dahhâk demiştir ki: "Kim Rûm sûresinin 17. âyetinden 19. âyetinin sonuna kadar okursa sanki Hz. İbrahim'in neslinden iki yüz köleyi âzat etmiş gibi sevap alır."[375]

Kâ'b el-Ahbâr buna şu ilaveyi yapmıştır: "Bu âyetleri sabahleyin okuyan kimse, o günündeki hiçbir hayrı kaçırmış olmaz ve kendisine o günde hiçbir kötülük ulaşmaz. Onları akşam söyleyen kimse için de aynı durum gerçekleşir. Halil İbrahim [aleyhisselâm] onları, her gece gündüz altı defa okurdu."[376]

17-19. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Akşam ve sabah yüce Allah'ın tesbih edilerek yüceltilmesinin emredilmesinin bir hikmeti şudur: Bu iki vakitte Mecûsîler güneşe tapıyorlardı, yani Allah'tan başka bir varlığı yüceltiyorlardı. Bu durumdan uzak kalmak ve tesbihi sahibine yapmak için müminlere, o vakitlerde Allah'ı tesbih etmeleri emredildi. Bunun için Cenâb-ı Hak müminlere, yüce zatını, kendisiyle birlikte ibadete layık olmayan varlıklardan uzak tutarak yüceltmelerini emretti.

Akşam vaktine gelince, o, ihtiyaçları olan şeyi toplama konusunda insanların çoğunun gaflete düştüğü bir vakittir. Öğle vaktine gelince, hadis-i şerifte geçtiği gibi, o vakitte cehennem tutuşturulur. Cenâb-ı Hak, insanları zâhirî ve bâtınî nimetleriyle sardığı için, bütün vakitlerde kendisini yüceltip hamd etmelerini emretti.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Kimin sabahı Allah için zikir ve taatle başlarsa ona, gününde bereket verilir. Kimin gecesi Allah için zikir ve taatle başlarsa ona, gecesinde bereket verilir. Bu konuda şu manadaki beyti okurlar:

'Akşamında, kalbimin sevdiği ile karşılaştığım sabah, ne kadar güzeldir.'[377]

---

375 Sa'lebî, *a.g.e.*, 5/34.

376 Sa'lebî, *a.g.e.*, 5/34.

377 Beyit, İbrahim b. Mehdî'ye aittir (bk. Müberred, *el-Kâmil*, 3/1377, 1386 [Beyrut 1993]).

Şu iki kul arasında ne kadar fark vardır: Birinin sabahı, Allah'a ibadetle başlar, akşamı Allah'a taat içinde kapanır. Bir diğerinin sabahı, Cenâb-ı Hakk'ı müşahede ile başlar, akşamı O'nu görmenin izzeti içinde kapanır."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: İlk anlatılanlar, bütün salihlerdir; ikinciler ise seçkin âriflerden büyük zatlardır. Bir de gafillerin hali vardır ki onların sabahı, nefsinin derdiyle başlar, akşamı hissini (maddi keyfini) görmekle kapanır. İmam Kuşeyrî, daha sonra, -önceden geçtiği gibi- bu âyetlerin beş vakit namaza işaret etme ihtimalinden bahsetmiş ve sonra demiştir ki:

"Cenâb-ı Hak, bu şekilde dostlarından, günde beş defa kulluklarını (kulluk sözlerini) yenilemelerini, münâcât için huzurda durmalarını ve iki namaz arasında düştükleri hata ve kusurları gidermelerini istemiştir."[378]

Allah Teâlâ'nın, *"O, ölüden diri, diriden ölü çıkarır. Öldükten sonra yeryüzünü diriltir. İşte sizler de (kabirlerinizden) böyle çıkarılacaksınız"* âyetinin işaretiyle deriz ki: Yüce Allah, gafilden zikir ehlini, zikredenden gafil kimseyi çıkarır. Cahilden ârifi, âriften cahili çıkarır. Nefis, gaflet ve cehaletle öldükten sonra, onu manevi uyanıklık ve marifetle diriltir. Aynı şekilde siz, kabirlerinizden, dünyada bulunduğunuz hal üzere yani marifet yahut cehalet, kalbi uyanık veya gaflet içinde çıkarılacaksınız. İnsan, yaşadığı hal üzere ölür, öldüğü hal üzere de diriltilir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Öldükten Sonra Diriltilmenin Delilleri

Cenâb-ı Hak sonra, öldükten sonra diriltilip kabirlerden çıkarılmanın delillerinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَمِنْ اٰيَاتِه۪ٓ اَنْ خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ اِذَٓا اَنْتُمْ بَشَرٌ تَنْتَشِرُونَ ﴿٢٠﴾
وَمِنْ اٰيَاتِه۪ٓ اَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ اَنْفُسِكُمْ اَزْوَاجًا لِتَسْكُنُٓوا اِلَيْهَا
وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةًۜ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٢١﴾

378 bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/113.

20. ***O'nun varlığının ve kudretinin delillerinden biri de sizi topraktan yaratmasıdır. Sonra sizler, dünyaya yayılmış beşeriyet haline geldiniz.***

21. ***O'nun varlığının ve kudretinin delillerinden biri de kendileriyle huzur ve sükûn bulasınız diye sizin için kendinizden eşler yaratması ve aranızda bir sevgi ve rahmet var etmesidir. Şüphesiz bunda, düşünen kimseler için ibretler vardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*O'nun*, öldükten sonra diriltilmeyi ve diğer durumları içeren kudretinin *delillerinden* yahut her şeyin Rabb'i oluşunun göstergelerinden *biri de, sizi* yani babanız Âdem'i *topraktan yaratmasıdır.*" Çünkü, yaratılışın ilk maddesi topraktır. "*Sonra sizler, dünyaya yayılmış beşeriyet haline geldiniz.*" Sonra sizler, Âdem ve zürriyeti, bir beşer olarak yaratıldıktan sonra, yeryüzünde çoğalıp her tarafa yayılıverdiniz.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*O'nun varlığının ve kudretinin delillerinden biri de kendileriyle huzur ve sükûn bulasınız diye sizin için kendinizden eşler yaratmasıdır.*" Çünkü Hz. Havva, Hz. Âdem'in sol kaburga kemiğinden yaratılmıştır.[379] Ondan sonra kadınlar, erkeklerin sulbünden (belinden atılan meniden) yaratıldılar.

Âyetteki, "kendinizden" kısmına şu mana da verilmiştir: Başka bir cinsten değil, sizin şekil ve cinsinizden, sizin için eşler yaratması O'nun kudretinin delillerindendir. Çünkü iki şey, aynı cinsten olunca, aralarında kaynaşma, sevgi ve sükûn olur. Farklı cinsler arasında ise birbirine karşı nefret olur.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Aranızda bir sevgi ve rahmet var etmesi de O'nun kudretinin delillerindendir.*" Yani O, sizin aranıza, evlilik sebebiyle sevgi ve merhamet koydu.

---

379 Bunu ifade eden hadisler için bk. Buhârî, Enbiya, 1, Nikâh, 80; Müslim, Radâ, 61, 62; İbn Mâce, Taharet, 77; Dârimî, Nikâh, 35; Ahmed, *Müsned*, 5/8.

Rivayet edildiğine göre Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: "Âyetteki sevgiyle kastedilen cimâdır; rahmetle kastedilen ise çocuktur."[380]

Şöyle denilmiştir: Eşler arasına konan sevgi, gençler içindir; rahmet ve merhamet ise yaşlılar içindir.

Şöyle de denilmiştir: Eşler arasındaki sevgi ve merhamet Allah'tan, kızgınlık ve kavga ise şeytandandır.[381]

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz bunda, düşünen kimseler için ibretler vardır."* Düşünen kimseler, bunda birçok hikmetin bulunduğunu, dünyada insanî hayatın ayakta durmasının nesillerin çoğalmasına bağlı olduğunu bilirler.

20-21. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İnsanın yaratılışının ilk temel maddesi topraktır; nurun aslı ise âlemlerin Rabb'inin nurundandır. İnsanın topraktan yaratılan maddi yönü, ruhuna galip gelince, onu madde âlemine çeker. Artık onun bütün derdi madde olur ve esfel-i sâfilîne düşer. Bundan sonra ruhun genelde bütün fikri ve konuşması madde âlemiyle ilgili olur; bütün ameli de âzalarla yapılan ameller olur. Onların yok olmasıyla ameli de biter.

Ruh, bedenin topraktan yaratılan maddi yönüne galip gelince ki bu, fenâ makamına çıkmasıyla gerçekleşir, o zaman mana, maddiyatı kuşatır, insanın beşerî yönü, hakikat nurlarının hükmü altında gizlenir; ruh bedeni, nurlar ve sırlar âlemine çeker. Artık onun bütün fikri tevhid nurları ve birlik sırları hakkında olur. Bütün ameli, kalp ve sırla yapılan amele döner. Kul sürekli tefekkür etme ve ibret alma, hakkı müşahede ve basiretle nazar halinde bulunur. Bu hal, ruhla birlikte devamlı kalır; insanın maddi yönü (bedeni) öldükten sonra, ruha ait bu ameller devam eder ve ruhla birlikte dirilir. Bu konuda bir hadis daha önce geçmişti.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Şöyle denilmiştir: İnsanın aslı topraktır; fakat insan değerlendirilirken toprağa değil, terbiyeye bakılır."

380 bk. İbn Ebû Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 9/3090; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/490.

381 bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/390.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Çünkü manevi terbiye ile ruh, beşeriyete (madde ve nefse) galip gelir.

Kuşeyrî sözüne şöyle devam ediyor: "Kıymet Allah'tan gelir, yoksa mahlûkatın maddesinden değil. Allah Teâlâ, Kâbe'yi seçip evi yapmıştır. Kâbe, cennetten daha hayırlıdır. Halbuki cennetin yapısı cevher ve yakuttandır; Kâbe'nin yapısı ise taş ve çamurdandır." Yani kâmil insan da böyledir; her ne kadar onun aslı topraktan olsa da insan-ı kâmil, latif âlemlerin (meleklerin) çoğundan faziletlidir.

Kuşeyrî, *"O'nun varlığının ve kudretinin delillerinden biri de kendileriyle huzur ve sükûn bulasınız diye sizin için kendinizden eşler yaratmasıdır"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Yüce Allah, misli misle yöneltti, şekilleri aynı olanları birbirine bağladı; bazısının sükûn ve huzurunu diğerinde yaptı. Bu, maddi beden ve sûretler için böyledir. Ruhlar, bedenlerle isteyerek değil, zorla beraber olmuştur. Sırlara gelince, onlar tamamen bağımsız ve hürdür; harabe yerlerde yerleşip kalmazlar, ağyar ile (Cenâb-ı Hakk'ın dışındaki varlıklarla) meşgul olup kirlenmezler."[382]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: İmam Kuşeyrî, bu sözüyle sanki karı koca arasında oluşan sevginin, nefsanî olduğuna, bunun ruha ve sırra ait bir sevgi olmadığına işaret etmektedir. Ruh ve sırrın, yüce zata ait sırlardan başka bir şeye meyletmesi düşünülmez; çünkü Cenâb-ı Hakk'ın sevgisi, onları mâsivaya meyletmekten çekip alır.

Sûfiler, karı koca arasında gerçekleşen sevginin, Cenâb-ı Hakk'ın sevgisini zedeleyip zedelemeyeceği konusunda farklı görüşlere sahiptir.

Velilerden Sehl b. Abdullah-ı Tüsterî demiştir ki: "Eşler arasında meydana gelen sevgi ruha zarar vermez. Çünkü Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], *'Bana dünyanızdan üç şey sevdirildi ...'* [383] buyurmuş ve bunların içinde kadını da saymıştır. İnsanın hanımına olan sevgisi, sadece şehvet için değil, şefkat ve rahmetle olursa bu sevgi ruha zarar vermez. Şefkatle sevmenin göstergesi, onu kaybedince manevi halinin

---

382 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/114-115.

383 Hadis-i şerifin tamamı şöyledir: *"Bana şu dünyanızdan üç şey sevdirildi. Bunlar, kadın ve güzel kokudur. Gözümün aydınlığı (gönlümün huzuru) ise namazda yapıldı"* (Nesâî, İşretü'n-Nisâ, 1; Hâkim, *Müstedrek*, 2/160; Ahmed, *Müsned*, 3/128; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 7/78).

değişmemesi ve elden çıkarınca üzülmemesidir." Doğru olan görüş budur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

İlâhî Kudretin Diğer Delilleri

Cenâb-ı Hak sonra, kudretinin diğer delillerinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَمِنْ اٰيَاتِهِ خَلْقُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَاخْتِلَافُ اَلْسِنَتِكُمْ وَاَلْوَانِكُمْ
اِنَّ فِي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِلْعَالِمِينَ ﴿٢٢﴾ وَمِنْ اٰيَاتِهِ مَنَامُكُمْ بِالَّيْلِ وَالنَّهَارِ
وَابْتِغَاؤُكُمْ مِنْ فَضْلِهِ اِنَّ فِي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَسْمَعُونَ ﴿٢٣﴾ وَمِنْ اٰيَاتِهِ
يُرِيكُمُ الْبَرْقَ خَوْفًا وَطَمَعًا وَيُنَزِّلُ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَيُحْيِي بِهِ الْاَرْضَ بَعْدَ
مَوْتِهَا اِنَّ فِي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٢٤﴾ وَمِنْ اٰيَاتِهِ اَنْ تَقُومَ السَّمَاءُ
وَالْاَرْضُ بِاَمْرِهِ ثُمَّ اِذَا دَعَاكُمْ دَعْوَةً مِنَ الْاَرْضِ اِذَا اَنْتُمْ تَخْرُجُونَ ﴿٢٥﴾

22. ***O'nun varlığının ve kudretinin delillerinden biri de göklerin ve yerin yaratılması, dillerinizin ve renklerinizin farklı olmasıdır. Şüphesiz bunda, bilenler için ibretler vardır.***

23. ***O'nun varlığının ve kudretinin delillerinden biri de geceleyin uyumanız ve gündüz O'nun lutfundan geçim vesileleri aramanızdır. Şüphesiz bunda, işiten kimseler için ibretler vardır.***

24. ***O'nun varlığının ve kudretinin delillerinden biri de bazan korku, bazan ümit vermek için size şimşeği göstermesi ve gökten yağmur indirip onunla yeryüzünü ölümünden sonra diriltmesidir. Şüphesiz bunda, aklını kullanan kimseler için ibretler vardır.***

25. ***O'nun varlığının ve kudretinin delillerinden biri de emriyle göğün ve yerin** (kıyamete kadar düzen içinde) **durmasıdır. Sonra sizi yattığınız yerden çağırdı mı, birden kabirlerinizden çıkıverirsiniz.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*O'nun* kudretini açıkça gösteren *delillerinden biri de göklerin ve yerin yaratılmasıdır.*"

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "O'nun kudretinin delillerinden biri de bütün yüksekliği ve yüceliği ile göklerin yaratılması ve bütün aşağı tabakalarıyla yerin yaratılmasıdır. Gök, yıldızları, galaksileri, güneşi ve ayı ile Allah'ın kudretine muazzam bir delildir. Aynı şekilde yer de kıtaları, dağları, tepeleri, suyu ve toprağı ile Allah'ın kudretine apaçık bir delildir. Ayrıca, yeryüzünde yaşayan varlıkların farklı dillere sahip olması, gökte yaşayan meleklerin değişik tesbihlerle yüce Allah'ı zikretmeleri de O'nun kudretine ayrı birer delildir."[384]

Âyet şöyle devam ediyor: "*Dillerinizin ve renklerinizin farklı olması da O'nun kudretinin delillerindendir.*" Her birinizin değişik dillere, farklı cins ve tarzda konuşma şekillerine sahip olması, ayrıca bedenlerinizin beyaz, siyah ve diğer farklı renklerde olması O'nun kudretinin delillerindendir. Öyle ki dili, konuşma tarzı ve rengiyle birbirinin aynı olan iki şahıs bulamazsınız; muhakkak aralarında dil ve renk farkı vardır. Zaten, dildeki ve renkteki bu farklılık sayesinde tanışma ve ayırım olmaktadır. Eğer bütün insanların dili ve rengi aynı olsaydı, ayırt edilme olmaz, kimse tanınmaz, şahıslar karışır, haklar korunamaz, fayda yok olurdu. Gerçekten insanların, ilk olarak tek bir baba ve anneden doğdukları halde, bu kadar çok farklı dil ve renklere sahip olmasında, Allah'ın sonsuz kudretini ve hikmetini gösteren apaçık bir delil vardır.

Âyet şöyle bitiyor: "*Şüphesiz bunda, bilenler için ibretler vardır.*"

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Âyette, özellikle bahsedilen bu şeyler şu duruma sağlam bir şahit ve delil olmaktadır: İnsanların uyanık halde içlerinden geçirdikleri bütün fikirler ve kendi içlerinde kendilerine yaptıkları hitaplar (yani insanın içindeki konuşmalar) da, aziz ve alîm olan Allah'ın takdiriyle meydana gelmektedir."[385]

---

384 bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/115.

385 Kuşeyrî, *a.g.e.*, 5/115.

Devamındaki âyette şöyle buyrulmaktadır: *"O'nun varlığının ve kudretinin delillerinden biri de geceleyin uyumanız ve gündüzün O'nun lutfundan geçim vesileleri aramanızdır."*

Âyete şu mana da verilmiştir: Her iki zaman içinde uyumanız ve yine her ikisinde Allah'ın lutuf ve ihsanlarından aramanız da O'nun kudretinin delillerindedir. Bu mana daha güzeldir; çünkü gündüz uzun olduğu zaman, onda uyku da olur. Aynı şekilde gece de çok uzun olduğu zaman onda, Allah'ın lutuf ve ihsanından arayışa girilir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz bunda, işiten kimseler için ibretler vardır."* Yani hak sözü dikkatle dinleyip anlayan kulaklarla işiten ve onları güzelce düşünen kimseler için alınacak ibretler vardır.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Bir insanın iradesi dışında istemeden uykuya dalması ve kendi çabası olmadan uykudan uyanması, onun ölümüne ve öldükten sonra dirileceğine bir delildir. Sonra insanın, rüyasında kendisini sevindiren ve üzen, ona zarar veren şeyleri görmesi, kabirdeki haline bir delildir. İnsanın kabirdeki halinin nasıl olacağını, hayır ve şerden hangisi ile karşılaşacağını en iyi Allah bilir."[386]

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"O'nun varlığının ve kudretinin delillerinden biri de bazan korku, bazan ümit vermek için size şimşeği göstermesidir."* O, yıldırımla korkutur, yağmur ile ümit verir. Yahut O, yolcuları korkutmak ve beldesinde oturanlara ümit vermek için size şimşeği gösterir.

"O'nun gökten yağmur indirip onunla yeryüzünü ölümünden sonra diriltmesi de kudretinin delillerindedir. Şüphesiz bunda, aklını kullanan, onunla düşünüp tefekkür eden *kimseler için ibretler vardır."*

Devamındaki âyette şöyle buyrulmaktadır: *"O'nun varlığının ve kudretinin delillerinden biri de emriyle göğün* direksiz olarak *ve yerin* donmuş suyun üzerinde *durmasıdır."* Yani gök ve yerin O'nun tutmasıyla yahut idare ve kudretiyle düzenlendiği gibi durması, O'nun kudretinin delillerindedir.

"Sonra sizi, yeniden dirilmeniz için yattığınız *yerden çağırdı mı, birden* kabirlerinizden *çıkıverirsiniz."*

---

386 Kuşeyrî, *a.g.e.*, 5/115.

Âyetin geniş ifade şekli şöyledir: Allah'ın gökleri ve yeri (kıyamete kadar) ayakta tutması, göğü direksiz olarak tutup koruması, sonra size, "Ey kabirdekiler, kabirlerinizden çıkın!" diye seslendiğinde, sizin süratle kabirlerinizden çıkmanız, O'nun kudretinin delillerindedir. Allah Teâlâ, kabirdekilere, "Kalkın!" diye seslendiği zaman, öncekilerden ve sonrakilerden ruh sahibi hiç kimse kalmaz, herkes kabrinden kalkıp bakınmaya başlar; şu âyette ifade edildiği gibi:

"Sonra, sûra tekrar üfürülür; bir de bakarsın ki onlar kalkmış bakınıyorlar" (Zümer 39/68).

Uyarı: Allah Teâlâ, karı koca arasındaki sevgideki ilâhî delili, *"tefekkür edenlerin"* anlayacağını belirtti, çünkü sevgi kalbe ait bir olay olup sadece kalbin tefekkürü ile anlaşılır.

Allah Teâlâ, göklerin ve yerin yaratılmasıyla, dillerin ve renklerin farklı olmasındaki ilâhî delili, *"âlim olanların"* anlayacağını belirtti; çünkü bu işleri biraz aklı ve bilgisi olan herkes anlar.

Cenâb-ı Hak, uykudaki ve uyanıklıktaki ilâhî delili, *"gerçek manada işitenlerin"* anlayacağını belirtti; çünkü gaflette olan kimse, bu tür vaaz ve uyarıları işitmez, onları sadece uyanık kimseler işitir.

Allah Teâlâ, şimşeğin gözükmesinde, yağmurun inmesinde ve ölü toprağın diriltilmesindeki ilâhî delili, *"aklını kullananların"* anlayacağını belirtti; çünkü şimşek ve onunla birlikte olan olayları azıcık selim aklı olan herkes görür ve onların, bir vasıta olmadan Allah tarafından olduğunu bilir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

22-25. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bu kâinat, onu değil, onun sahibini göresin diye var edilip ortaya kondu. Bu görülen âlemdeki varlıklar, Cenâb-ı Hakk'ın tecellilerinden birer tecelli; O'nun zuhurlarından birer zuhur ve ceberûtunun (zatına has tecellilerin) denizinden fışkıran melekûtunun nurlarından birer nurdur. Allah Teâlâ, ezelde var iken, kendisiyle birlikte hiçbir varlık yoktu. O, şu anda, ezelde olduğu durumdadır; fakat bunu sadece Allah'ı tanıyan ârifler anlar. Diğerlerinin ise bu kâinata bakıp onu yara-

tanın büyüklüğüne, O'nun kudret ve hikmetinin sonsuzluğuna delil getirmesi ve böylece imanlarını kuvvetlendirip yakînlerini sağlamlaştırması yeterlidir.

İmam Gazâlî [rahmetullahi aleyh], *İhyâ* adlı eserinde der ki: "Marifet denizinin sahili (bir sonu) yoktur. Allah'ın celâlinin (yüceliğinin) hakikatini anlamak imkânsızdır. Ne zaman kul, yüce Allah'ın marifetini, O'nun kâinattaki fiillerini ve sırlarını daha iyi tanırsa, ahiretteki nimetler de o derece çok ve büyük olur. Aynen dünyada, tarlaya ekilen tohum çok ve güzel olduğunda, mahsulün de o derece çok ve güzel olması gibi.

İmam Gazâlî [rahmetullahi aleyh], yine *İhyâ*'nın "Kalbin Acayip Hallerini Açıklama" bölümünde der ki: "Kulun cennetteki mülkü, Allah Teâlâ'yı marifetinin (tanımasının) genişliği, kendisine yüce Allah'ın azametinden, sıfat ve fiillerinden tecelli ettiği ölçüde geniş olur."[387]

Âyetlerin dış âlemle ilgili dile getirdiği durumları, vücut iklimine uyarlarsak deriz ki: Allah'ın kudretinin delillerinden biri de ruhlarınızın semasını ve nefislerinizin toprağını yaratmış olmasıdır. Bunu, ruhların, Rabb'inin azametini müşahede etmesi, nefislerin de kulluk edeplerini yerine getirmesi için yaptı.

Dillerinizin değişik olması da O'nun kudretinin delillerindendir. Bazı diller sadece fark (yaratılmış varlıklar) hakkında konuşur; bazıları ise sadece cem' (her şeyin sahibi ve kaynağı olan yüce Mevlâ) hakkında konuşur.

Renklerinizin değişik olması da O'nun kudretinin delillerindendir. Bazılarında, âriflerin siması ve Hakk'ı sevenlerin güzelliği yansır, bazılarında bundan bir eser gözükmez.

Sizin, gaflet ve tembellik gecesinde, gaflete düştüğünüz vakitte uyumanız ve uyanıklık vaktinizde O'nun marifetinden daha fazla elde etmek için lutfundan aramanız da O'nun kudretinin delillerindendir.

Size hakikat şimşeğini göstermesi yani üzerinizde manevi sırları parlatması, sonra hakikat denizine yaklaştığınızda geri dönmenizden

387 bk. Gazâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, 3/18.

veya helâk olmanızdan çekinerek bir de vuslat ve temkin haline ulaşmanızı bekleyerek onu gizlemesi de O'nun kudretinin delillerindendir.

Bütün varlıkların O'nunla ve zatının sırlarıyla ayakta durması da O'nun kudretinin delillerindendir.

Sonra siz, haktan kopma halinde iken, O sizi çağırdı mı birden ruhlarınızla vuslat semasına ve O'nu marifetinde sabit-kadem bir hale yükselirsiniz. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Cenâb-ı Hakk'ın Saltanat ve Azametinin Delili

Cenâb-ı Hak sonra, sonsuz saltanatının ve azametinin delillerinden bahsederek buyurdu ki:

وَلَهُ مَنْ فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِؕ كُلٌّ لَهُ قَانِتُونَ ﴿٢٦﴾ وَهُوَ
الَّذٖى يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعٖيدُهُ وَهُوَ اَهْوَنُ عَلَيْهِؕ وَلَهُ الْمَثَلُ
الْاَعْلٰى فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۚ وَهُوَ الْعَزٖيزُ الْحَكٖيمُ ﴿٢٧﴾

26. ***Göklerde ve yerde kim varsa O'na aittir; hepsi O'na boyun eğip itaat etmektedir.***

27. ***O, mahlûkatı ilkin yoktan yaratan ve sonra onu*** *(öldükten sonra)* ***tekrar diriltendir. Bu diriltme, O'nun için pek kolaydır. Göklerde ve yerde en yüce sıfat*** *(şan ve şeref)* ***O'nundur. O, azîzdir*** *(her hükmünü uygular),* ***hakîmdir*** *(her işini hikmetle yapar).*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Göklerde ve yerde kim varsa,* yaratılış, mülkiyet ve tasarrufuyla *O'na aittir; hepsi O'na boyun eğip itaat etmektedir."* Yani hepsi O'na itaat içindedir. Şöyle ki: O bir şeyi dilediği zaman, hiç kimsenin onu değiştirmeye gücü yetmez; her şey ilâhî iradeye uygun gerçekleşir.

Âyete şu mana da verilmiştir: Hepsi, (dille veya halle) kulluklarını ikrar etmektedir.

Yahut hepsi, O'nun birliğine şahitlik etmektedir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O, mahlûkatı ilkin yoktan yaratan ve sonra onu öldükten sonra tekrar diriltendir. Bu diriltme,* sizin hesabınıza göre *O'nun için daha kolaydır."* Çünkü size göre, önceden yapılan bir şeyi tekrar yapmak daha kolaydır. Öyle ise siz, ilk yaratmayı yüce Allah'ın gerçekleştirdiğini kabul ettiğiniz halde, O'nun, insanları öldükten sonra yeniden yaratmasını niçin inkâr ettiniz?

Zeccâc ve diğer âlimler demişlerdir ki: Âyette geçen, "daha kolay" ifadesi, Cenâb-ı Hak için kullanıldığında, "çok kolay" manasındadır. *"Bunu yapmak Allah için çok kolaydır"* (Nisâ 4/30) âyetinde olduğu gibi. Aynı şekilde, Allah için "Ekber" sıfatı kullanıldığında mana, "Allah en büyüktür" veya "Allah daha büyüktür" değil, mutlak manada, "Allah büyüktür" şeklindedir.[388]

Aslında, mahlûkatı öldükten sonra yeniden diriltmek çok büyük bir iştir; fakat bu, kıyas edildiğinde ilk yaratılışa göre daha kolaydır. Çünkü insanlara göre, öldükten sonra diriltme, ilk yaratma işinden daha kolaydır. Onların, kabirlerinden kalkışı, bir seslenme ile olacaktır. İnsanın ilk yaratılma aşamaları ise önce bir damla meni, sonra alaka, sonra et parçası, sonra yaratılışın tamamlanmasına kadar devam eden bir süreçtir. Bu açıklama Nesefî'ye aittir.[389]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Göklerde ve yerde en yüce sıfat,* hiç kimsede olmayan şan ve şeref *O'nundur."* O, bu sıfatıyla tanındı, göklerde ve yerde, insanların dili ve delillerin ispatıyla şu hakikat ortaya kondu: Yüce Allah, sonsuz kudret sahibidir; bir şeyi yoktan var etmekten, onu tekrar ortaya koymaktan ve bunların dışında, yapılması mümkün olan hiçbir şeyden âciz değildir.

"O, azîzdir; mümkün olan her şeye gücü yeter, hükmü geçer, *hakîmdir;* her işi hikmet ve ilmine uygun yapar.

388 bk. Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân,* 4/183.

389 bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 3/392.

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Allah için en yüce misal ve sıfat, şu âyette bildirilendir: *'O'nun misli (dengi, benzeri) hiçbir şey yoktur. O, her şeyi işiten ve her şeyi görendir'* (Şûrâ 42/11)."[390]

Mücâhid ise, "Allah için en yüce misal, 'lâ ilâhe illallah' tevhididir" demiştir.[391]

En yüce misal, en yüce sıfat demektir ki bu, göklerde ve yerde, bütün âlemde ilâhlığın sadece O'na ait olmasıdır. Devamındaki âyette verilen misal de bu görüşü desteklemektedir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

26-27. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Arştan ferşe, canlı cansız bütün varlıklar, Allah Teâlâ'ya boyun eğmekte ve secde etmektedir. Çünkü varlıklar, maddi yönüyle kulluk hükümlerinin uygulandığı birer mahaldir. Manevi yönüyle ise secde etmeye ihtiyacı yoktur; zira varlık, mana yönüyle yüce Rabb'in sırlarındandır. Buna göre kul, maddi yönüyle, emre boyun eğen bir kuldur; mana yönüyle ise kendisine itaat edilen bir hürdür.

İmam Kuşeyrî, *"İnsanları yeniden diriltmek O'na daha kolaydır"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Bu durum, sizin görüş ve takdirinize göredir. Hakikatte, Cenâb-ı Hak için, bir şeyin kolay, başka bir şeyin zor olmasından bahsedilemez; O'nun için her şey aynı derecede kolaydır. Göklerde ve yerde en yüce sıfatlar O'nundur.

O, varlık âleminde, ezelî sıfatıyla en yüce sıfata sahiptir.

İhsanda, cömertlik sıfatıyla en yüce sıfata sahiptir.

Kudrette, her şeye gücü yetmesiyle en yüce sıfata sahiptir.

Yardım konusunda, en kâmil manadaki desteğiyle en yüce sıfata sahiptir.

İlimde, ilminin her şeyi kuşatmasıyla en yüce sıfata sahiptir.

---

390 bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 18/489 (Riyad 2003); Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl,* 6/268; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 3/392; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 6/491.

391 Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 3/392.

Hükümde, her hükmünün yerine gelmesiyle en yüce sıfata sahiptir.

Dileme konusunda, her şeyin O'nun dilemesine bağlı olmasıyla en yüce sıfata sahiptir.

Hüküm ve kazâda, verdiği her hükmünün geçerli olmasıyla en yüce sıfata sahiptir.

Ceberût âleminde, izzet ve celâliyle en yüce sıfata sahiptir.

Melekût âleminde, ihsan ve kemaliyle en yüce sıfata sahiptir."[392]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Özetle, bütün yüce sıfatlar, Allah Teâlâ'nın zatının, sıfatlarının ve fiillerinin mükemmelliğine ait olmaktadır.

Şirkin Çirkinliği ve Tutarsızlığı

Cenâb-ı Hak, şanının yüceliğini açıkladıktan sonra, şirkin çirkinliğine bir misal vererek şöyle buyurdu:

ضَرَبَ لَكُمْ مَثَلًا مِنْ اَنْفُسِكُمْۜ هَلْ لَكُمْ مِنْ مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ مِنْ
شُرَكَٓاءَ ف۪ي مَا رَزَقْنَاكُمْ فَاَنْتُمْ ف۪يهِ سَوَٓاءٌ تَخَافُونَهُمْ كَخ۪يفَتِكُمْ
اَنْفُسَكُمْۜ كَذٰلِكَ نُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٢٨﴾ بَلِ اتَّبَعَ الَّذ۪ينَ ظَلَمُٓوا
اَهْوَٓاءَهُمْ بِغَيْرِ عِلْمٍۚ فَمَنْ يَهْد۪ي مَنْ اَضَلَّ اللّٰهُۜ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِر۪ينَ ﴿٢٩﴾

28. ***Allah, (şirkin çirkinliğini anlatmak için) size, kendinizden şöyle bir misal verdi: Kölelerinizden, size verdiğimiz rızıklarda sizinle eşit haklara sahip olan ve birbirinizden çekindiğiniz gibi kendilerinden çekindiğiniz ortaklarınız var mı? Düşünen bir topluluk için âyetleri böyle genişçe açıklıyoruz.***

29. ***Fakat zulmedenler, bilgisizce nefislerinin arzularına uydular. Allah'ın saptırdığı kimseyi doğru yola kim getirir? Onların yardımcıları da yoktur.***

---

392 bk. Kuşeyri, *Letâifü'l-İşârât*, 5/116-117.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Allah*, şirkin ne kadar kötü ve çirkin bir iş olduğunu anlatmak için, *size, kendinizden şöyle bir misal verdi:* Ey hür kimseler, *kölelerinizden, size verdiğimiz* mal ve diğer şeylerde *sizinle eşit haklara sahip olan ve birbirinizden çekindiğiniz gibi kendilerinden çekindiğiniz ortaklarınız var mı?*"

Mana şudur: Ey hürler, size verdiğimiz şeylerde, size ortak olan hiçbir köleniz var mı? Yani size verdiğimiz şeylerde, kölelerinizin ortak olmasına ve böylece sizin onlarla, mal açısından eşit olmanıza razı mısınız? Onlar da sizin gibi birer insan iken, size verdiğim mal ve mülkte sizin gibi tasarrufta bulunmalarına, onda sizin gibi hükmetmelerine razı mısınız? Siz hürler birbirinizden çekindiğiniz gibi, kölelerinizden de çekinecek hale gelmek ister misiniz? Yani hür olan ortakların, biri diğerine haber vermeden, kendi başına malda tasarrufta bulunmasından korkup çekindiğiniz gibi, kölelerinizden de korkup çekinir misiniz?

Yahut bu malları paylaştırmasından çekineceğiniz kölelerinizin bulunmasını ister misiniz?

Veya birbirinizden çekindiğiniz gibi, sizden sonra, mallarınıza vâris olacak kölelerin bulunmasına razı mısınız?

Siz, kendiniz için buna razı olmazken, nasıl oluyor da bütün varlıkların Rabb'i, hürlerin ve kölelerin sahibi olan Allah'a, O'nun kullarından bazılarını ibadette ortak yapmaya razı oluyorsunuz?

Âyet şöyle bitiyor: "*Düşünen bir topluluk için âyetleri böylece,* en güzel şekilde *genişçe açıklıyoruz.*" Çünkü temsil, kapalı manaları açar ve onun iç yüzünü açıklar. Bunu, verilen misali düşünüp hükmünü ve sırlarını bilenler anlar.

Onlar, şirkten sakınmayınca, Allah Teâlâ, sözü onlardan çevirerek şöyle buyurdu: "*Fakat zulmedenler, bilgisizce nefislerinin arzularına uydular.*" Yani, cahilce hevâlarına tâbi oldular; eğer bir bilgileri olsaydı, onları sakındırması umulurdu.

"*Allah'ın saptırdığı kimseyi doğru yola kim getirir?*" Yani onu, hidayete ulaştıracak hiç kimse yoktur. "*Onların,* kendilerini azaptan kur-

taracak, sapkınlıktan veya onda çakılıp kalmaktan muhafaza edecek *yardımcıları da yoktur."*

28-29. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Açık şirk için söylenen şeyler, gizli şirk için de söylenir. Gerçekten Cenâb-ı Hak çok gayret sahibidir; kendisine ortak koşularak yapılan ameli sevmediği gibi sevgisinde ortak bulunan kalbi de sevmez. Ortak amel kabul edilmez, ortak kalp de Allah'a yönelmez. Bu konuda şu manadaki beyitleri okurlar:

"Benim bir sevgilim var; çok gayret sahibi ve kıskançtır. Ürkek ve ihtiyatlı kuş gibi, şöyle kalbime bir göz atar; orada yabancı bir şey görünce, ziyaret etmekten çekinir."

Sen, bir kölenin senden başkasını sevmesine ve ona boyun eğmesine razı olmadığın gibi, Cenâb-ı Hak da senin, kendisinden başkasına meyletmene razı olmaz.

İmam Kuşeyrî, *"Fakat zulmedenler, bilgisizce nefislerinin arzularına uydular"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Zulmün en şiddetlisi, hevâya (nefsin kötü arzularına) uymaktır; çünkü o, şirke çok yakındır. Bu konuda Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Nefsinin hevâsını kendisine ilâh edineni (ilâha tapar gibi ona tâbi olanı) görmedin mi?" (Câsiye 45/23). Kim, hevâsına tâbi olursa yüce Mevlâ'sının rızasına aykırı davranmış olur. Kul, bir şeyi layık olmadığı yere koyduğu için zalimler olur. Aynı şekilde, isyan eden kimse de taatin yerine isyanı koyduğu için zalim olur. Rabb'inin rızasına uymak yerine, nefsinin hevâsına uyan kimse de sürekli zulüm içinde kalmış olur."[393]

Tevhid ve Fıtrat Dinine Yönel

Cenâb-ı Hak sonra, yukarıda verilen misalden kasıt olan has tevhidi emrederek şöyle buyurdu:

---

393 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/118.

فَاَقِمْ وَجْهَكَ لِلدّ۪ينِ حَن۪يفًاۜ فِطْرَتَ اللّٰهِ الَّت۪ي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَاۜ لَا تَبْد۪يلَ لِخَلْقِ اللّٰهِۜ ذٰلِكَ الدّ۪ينُ الْقَيِّمُۙ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَۙ ﴿٣٠﴾
مُن۪يب۪ينَ اِلَيْهِ وَاتَّقُوهُ وَاَق۪يمُوا الصَّلٰوةَ وَلَا تَكُونُوا مِنَ الْمُشْرِك۪ينَۙ ﴿٣١﴾
مِنَ الَّذ۪ينَ فَرَّقُوا د۪ينَهُمْ وَكَانُوا شِيَعاًۜ كُلُّ حِزْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ ﴿٣٢﴾

30. ***O halde sen, bütün bâtıl dinlerden uzaklaşarak yüzünü hak dine çevir; onu Allah'ın, insanları üzerinde yarattığı fıtrata yönelt. Allah'ın yaratmasında hiçbir değişme yoktur. İşte bu, dosdoğru dindir. Fakat insanların çoğu bilmezler.***

31. ***Hepiniz Allah'a yönelerek O'ndan korkun, namazı hakkı ile kılın ve müşriklerden olmayın.***

32. ***Ayrıca, dinlerini paramparça edip farklı gruplara ayrılmış kimselerden de olmayın. Onlardan her bir grup kendi elindekinin hak olduğunu düşünerek sevinmektedir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] veya bütün işitenlere buyuruyor ki: *"O halde sen, bütün bâtıl dinlerden uzaklaşarak, yüzünü hak dine çevir."* Yüzünü ona yönelt, ondan başkasına iltifat etme, sağa sola yönelme. Bu ifade, bütün varlığı ile dine yönelmeyi, dinde istikamet sahibi olmayı ve ona ait şeylere ihtimam göstermeyi ifade eden bir temsildir. Çünkü bir şeye önem veren kimse, yüzünü onun tarafına yöneltir; bakışını ona doğrultur.

Mana şudur: Yüzünü, hak dinin dışındaki bütün dinlerden çevirip hak dine yönelt.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Yüzünü, Allah'ın, insanları üzerinde yarattığı fıtrata yönelt."* Yani Allah'ın fıtratına sarılın. Fıtrat, yaratılış de-

mektir. *"Allah'ın yaratmasında hiçbir değişme yoktur"* âyeti de bu manayı desteklemektedir.

Ruhlar, bedenlerde yerleştiğinde, tevhidi (Allah'ın birliğini) kabul edecek kabiliyette idi, onun için hazırlanmıştı; hatta Allah'ın varlığını ve birliğini biliyordu. Bunu, zerre âlemindeki (elest bezmindeki) ikrarından, yüce Allah'ı Rab olarak kabul edişinden anlıyoruz. Öyle ki eğer insanlar, kendi hallerine bırakılmış olsalardı, tevhid dininden başkasını tercih etmezlerdi. Haktan sapıp azan kimse, şeytanların, insanların ve cinlerin azdırmasıyla azdı. Allah Teâlâ, bir kudsî hadiste şöyle buyurmuştur:

"Ben bütün kullarımı sadece bana kulluk edecek bir vasıfta yarattım fakat onlara şeytanlar geldi; kendilerini dinlerinden uzaklaştırdılar; onlara bana ortak koşmalarını emrettiler."[394]

Sahîh-i Buhârî'de kaydedildiğine göre, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Her doğan çocuk fıtrat üzere doğar; fakat onu anne babası ya yahudileştirir ya hıristiyan yapar ya da ona Mecûsîliği aşılar."[395]

Zeccâc demiştir ki: "Âyetin manası şudur: Allah Teâlâ, insanları, kendisine iman edecek özellikte yarattı. Bunu şu hadis-i şeriften anlıyoruz:

"Azîz ve Celîl olan Allah, Âdem'in sulbünden, zürriyetini zerreler halinde çıkarttı. Onları, kendilerine şahit tutarak, 'Ben sizin Rabb'iniz değil miyim?' diye sordu, onlar da, 'Elbette sen bizim Rabbimiz'sin' dediler."[396] İşte her doğan çocuk, Allah Teâlâ'nın, rabbi ve yaratıcısı olduğuna şahitlik ettiği bu zerrelerden meydana geldi."[397]

Müfessir İbn Atıyye demiştir ki: "Âlimler, âyette geçen 'fıtrat' hakkında farklı görüşler söylemişlerdir. Bu konuda itimat edilecek görüş şudur: Fıtrat, yaratılış ve çocuğun nefsine verilen şekildir. O, Allah

---

394 Müslim, Cennet, 63; Ahmed, *Müsned*, 4/162.

395 Buhârî, Cenâiz, 80, Kader, 3; Müslim, Kader, 22-24; Ebû Davud, Sünnet, 17; Mâlik, Cenâiz, 52; Ahmed, *Müsned*, 2/233, 253.

396 Ahmed, *Müsned*, 1/272; İbn Ebû Âsım, *Sünnet*, nr. 202; Hâkim, *Müstedrek*, 2/544.

397 Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, 4/184-185.

Teâlâ'yı tanımak ve O'na iman için hazırlanmıştır. Bu, insanın yaratılış gayesi olan şeydir. Fakat kaderde takdir edildiği şekilde, onlara birçok engel çıkar.[398]

İnsanın bu iş için hazırlanması ve tevhidi kabul edecek şekilde yaratılması, kendisini kaderin (ilâhî rahmetin) desteklemeyeceği manasına gelmez. Şu âyette buyrulduğu gibi: *"Ben cinleri ve insanları sadece bana kulluk etsinler diye yarattım"* (Zâriyât 51/56). Yani ben onları bunu yapmaya hazır olarak yarattım. Bundan sonra, ilâhî rahmetin desteklediği kimse, bu emre itaat etti ve gereğini yaptı; yaratıldığı şeyde muvaffak edilmeyen kimse ise ondan yüz çevirdi.

"Her doğan çocuk fıtrat üzere doğar" hadisi, her çocuk Allah'ın birliğini anlayıp kabul edecek kabiliyette ve buna elverişli halde doğar anlamına gelir. Onlardan bir kısmı, kaderde takdir edildiği şekilde, kendisini Allah'a kulluğa adar. Bazıları ise hakkında ezelde şekavet (bedbahtlık) hükmü takdir edildiği için, bunda muvaffak olamaz, bu kimse ilâhî yardımdan mahrum bırakılır ve kulluktan uzaklaştırılır.

Bu hadis hakkında *el-Meşârik* adlı eserde denir ki: Allah, onu inkârdan temiz, doğruyu ve hidayeti kabul etmeye hazır bir halde yarattı. Sonra anne babası onu, hakkında yazılan kadere göre yönlendirir.

İbn Atıyye demiştir ki: "Bu hadiste anne baba örnek olarak söylenmiştir; yoksa çocuğu hak yoldan alıkoyan engeller pek çoktur."[399]

Sonra demiştir ki: "Allah Teâlâ insanları, yüce zatının, âlemlerin Rabb'i olduğunu idrak ve kabul edecek özellikte yarattı. Hepsi bunda muvaffak edilmese de bu O'nun birliğini ikrar etmeyi gerektirmektedir. Tam tersine, insanların bazıları yüce Allah'ın birliğini ikrar etti, bazıları ise O'na ortak koştu. Halbuki bütün insanlar, zaruri olarak, bu âlemi yaratıp idare eden birinin varlığını kabul etmektedir.

Abdurrahman-ı Fâsî, *Hâşiye*'de[400] demiştir ki: "Özetle deriz ki: Allah Teâlâ, bütün insanları, ilk yaratılış halinde, yüce zatının rabliğini kabul

398 İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Veciz*, 4/336.

399 İbn Atıyye, *a.g.e.*, 4/336.

400 Bu, Abdurrahman-ı Fâsî tarafından *Celâleyn Tefsiri* üzerine yapılmış hâşiyedir.

edecek özellikte yarattı. Hepsi bu âlemin bir yaratıcısının bulunduğunu kabul etmekle birlikte, inançları farklıdır. Allah Teâlâ onların bir kısmını, zatına ortak koşmadan birliğini itiraf eden said (cennetlik) kimse olarak yazdı, bir kısmını ise yüce zatına ortak koşan şakî (cehennemlik olarak) yazdı. Şakîler, rabliğin, tek olmayı gerektirdiğini anlayamayıp O'na ortak koştular; böylece sözlerinin gereğine ters düştüler."

"Yüzünü, Allah'ın insanları üzerinde yarattığı fıtrata yönelt" âyetinin manası budur.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Allah'ın yaratmasında hiçbir değişme yoktur."* Yani bu fıtratı bozman ve değiştirmen uygun değildir.

Zeccâc demiştir ki: "Âyetin manası şudur: Allah'ın dini için bir değiştirme yoktur. 'İşte sağlam din budur' âyeti de bunu desteklemektedir. *Fakat insanların çoğu* bunun hakikatini *bilmezler*."[401]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Hepiniz Allah'a yönelerek,* kendisine dönerek *O'ndan,* yani azabından *korkun, namazı hakkı ile* vaktinde *kılın ve* yaptığı ibadette Allah'a başkasını ortak eden *müşriklerden olmayın."*

"Ayrıca, dinlerini paramparça edip farklı gruplara ayrılmış kimseler de olmayın." Yani hevâlarına göre değişik şekillerde ibadet yaparak dinlerini farklı dinlere ayıranlar gibi olmayın. *"Onlardan her bir grup kendi elindekinin hak olduğunu düşünerek sevinmektedir."* Yani her grup, kendisini saptıran önündeki kimseyi destekleyip onun taraftarını çoğaltmaya çalışmakta ve kendisinin doğru yolda olduğunu düşünerek sevinmektedir. Fakat sonra, Allah'tan, hiç hesap etmedikleri şey karşılarına çıkıverir. Kötü âkıbetten yüce Allah'a sığınırız.

30-32. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ'nın ruhları üzerinde yarattığı fıtrat, yüce zatını müşahede ile tanımaktır; çünkü bütün ruhlar, yaratılış halleriyle temiz ve latif olduklarından, Cenâb-ı Hakk'ı tanımaktadır. Onu bundan sadece bedenlerin katılığı ve hevâsının hazlarıyla meşguliyeti engellemekte-

401 Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, 4/185.

dir. Öyle ki bu bedene hapsedilen ruh, daha önceki marifetini unutmaktadır. İbnü'l-Bennâ es-Sarakustî, bu konuda *el-Mebâhisü'l-Asliyye* adlı eserinde demiştir ki:

"Diri olan bütün nefisler (ruhlar, aslî haliyle), eşyayı yakînen bilmekte ve idrak etmektedir. Onu bundan alıkoyanlar sadece bedenler, kötülüğe tahrik eden nefisler ve şeytanlardır. Kim onlarla mücâhede ederek kendilerine mücâhede sıkıntısını tattırırsa bundan uzak duran kimselere hârikulâde işler gösterir."[402]

Âriflerden biri demiştir ki: "Allah Teâlâ'nın bu ilimleri ruhtan perdelemesinin tek sebebi, ruh rubûbiyyet sırlarını açar ve ehli olmayana açıklar diye gayrete gelmesidir."

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "*'Yüzünü dine döndür'* şu manaya gelir: Allah'a yönelişinde ihlâslı ol, O'na verdiğin kulluk sözünü tut, bütün hal ve hareketlerinde, yaptığın iş ve tasarruflarında amelini sadece O'nun için yap. Bunu yaparken, Allah'ın dininde hanîf yani istikamet sahibi ol, başkasından gönlünü çek, O'nun dışındaki şeylerden yüz çevir. Allah'ın, insanları üzerinde yarattığı fıtrata sarıl."

Kuşeyrî, sonra, yukarıda geçen açıklamaları yapmış ve peşinden, *"O'na yönelerek, O'ndan korkun ..."* âyetinin açıklamasında şöyle demiştir:

"Bütün varlığınızla Allah'a yönelerek, halinizde hiçbir kusur kalmadan, O'na vefa haline sahip olup emrine aykırı her şeyden uzaklaşarak, günahın küçüğünden büyüğünden, azından çoğundan sakınarak, namazı farzları, sünnetleri ve edeplerine dikkat ederek ve huşû gibi faziletlerine riayet ederek kılarak dini ihlâsla yaşayın."

İmam Kuşeyrî, *"Dinini paramparça edenler gibi olmayın ..."* âyetinin tefsirinde de şöyle demiştir: "Dinlerini, gafletle, cahilce inat ve kusur içinde yaşayan, boş zanlarına dayanan, sürekli kuruntularıyla hareket eden, azgınlıklarının sarhoşluğu içinde ne yaptığını bilmeyen, bütün bunlarla birlikte kendisini doğru yolda zanneden kimseler gibi olmayın. Yaptıklarının üzerinde sis perdesi kalkıp Allah'tan uzaklıkları

---

402 Sözün açıklaması için bk. İbn Acîbe, *el-Fütûhâtü'l-İlâhiyye fî Şerhi'l-Mebâhisi'l- Asliyye*, s. 29, 31 (Beyrut 2000).

ortaya çıkınca, sevinçleri kedere dönüşür; kendilerinin koyu bir sapkınlık içinde olduğunu ve cahilce işler içinde yuvarlanıp durduklarını kesin olarak anlarlar."[403]

Gafillerin Hali

Cenâb-ı Hak sonra, gafillerin halinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَاِذَا مَسَّ النَّاسَ ضُرٌّ دَعَوْا رَبَّهُمْ مُنِيبِينَ اِلَيْهِ ثُمَّ اِذَٓا اَذَاقَهُمْ مِنْهُ
رَحْمَةً اِذَا فَرِيقٌ مِنْهُمْ بِرَبِّهِمْ يُشْرِكُونَۙ ﴿٣٣﴾ لِيَكْفُرُوا بِمَٓا اٰتَيْنَاهُمْۜ
فَتَمَتَّعُوا۠ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ ﴿٣٤﴾ اَمْ اَنْزَلْنَا عَلَيْهِمْ سُلْطَانًا فَهُوَ يَتَكَلَّمُ
بِمَا كَانُوا بِه۪ يُشْرِكُونَ ﴿٣٥﴾ وَاِذَٓا اَذَقْنَا النَّاسَ رَحْمَةً فَرِحُوا
بِهَاۜ وَاِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ اَيْد۪يهِمْ اِذَا هُمْ يَقْنَطُونَ ﴿٣٦﴾

33. ***İnsanlara bir zarar dokunduğu zaman, Rab'lerine yönelerek O'na dua ederler. Sonra Allah, onlara kendinden bir rahmet tattırınca, bakarsın ki içlerinden bir grup, Rab'lerine ortak koşuyor.***

34. ***Kendilerine verdiğimiz nimetleri inkâr etsinler bakalım! Hele biraz daha eğlenin; yakında bileceksiniz.***

35. ***Yoksa biz kendilerine bir delil indirmişiz de O'na ortak koşmalarının doğru olduğunu o mu söylüyor?***

36. ***İnsanlara bir rahmet tattırdığımız zaman ona sevinirler. Eğer yaptıkları isyanlar yüzünden başlarına kötü bir hal gelse, hemen ümitsizliğe düşüverirler.***

---

403 Kuşeyri, *Letâifü'l-İşârât*, 5/118.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*İnsanlara,* hastalık, fakirlik, zorluk yahut bunların dışında *bir zarar dokunduğu zaman, Rab'lerine yönelerek O'na dua ederler.* Dua ve diğer şeylere sarılırlar. *Sonra Allah, onlara kendinden bir rahmet tattırınca,* onları içine düştükleri zorluktan kurtarınca, *bakarsın ki içlerinden bir grup, Rab'lerine* açık veya gizli olarak *ortak koşuyor.*" Yani onlardan bazıları, kendilerine afiyet veren Rab'lerine hemen ortak koşarlar.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Kendilerine verdiğimiz nimetleri inkâr etsinler bakalım!*"

Bu âyete, başında bulunan "lâm" harfinden dolayı iki türlü mana verilmiş olup biri şudur: Kendilerine verdiğimiz nimetleri inkâr etmek için şirk koşarlar.

Diğeri ise âyet azap ve tehdit içeren emir olup mana şudur: Kendilerine verdiğimiz nimetleri inkâr etsinler bakalım!

Onlara verilen nimetlerin içine, kendilerini her türlü şiddet ve sıkıntıdan kurtarma da girmektedir.

Âyet şöyle bitiyor: "*Hele,* inkâr içinde *biraz daha eğlenin.*" Bu da tehdit içeren bir emirdir. "*Yakında,* yaptıklarınızın azabını *bileceksiniz.*"

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Yoksa biz kendilerine,* putlara ibadet edilebileceği konusunda *bir delil indirmişiz de O'na ortak koşmalarının doğru olduğunu o mu söylüyor?*" Delilin söz söylemesi, mecazi bir ifadedir. Kastedilen mana, delilin o şeyin doğruluğuna şahitlik yapmasıdır. Böyle bir delil, mevcut değildir.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "*İnsanlara,* nimet, yağmur, bol rızık yahut sıhhat gibi *bir rahmet tattırdığımız zaman onunla sevinirler.* Bu sevinç, nimetle şımarıp övünen gafillerin sevincidir. *Eğer yaptıkları isyanlar* yani bu isyanların uğursuzluğu *yüzünden başlarına kötü bir hal,* bela, kuraklık, darlık veya hastalık *gelse, hemen ümitsizliğe düşüverirler;* Allah'ın rahmetinden, O'nun, zorluktan sonra genişliğe çıkarmasından ümitlerini keserler.

33-36. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Müminlerin, kâfirlerin sahip olduğu kötü ahlâkın zıddı olan güzel ahlâka sahip olmaları gerekir. Buna göre müminlere bir zarar ve sıkıntı dokunduğu zaman, kulluklarını göstermek için yalvarıp yakararak Allah'a yönelirler, sonra Allah'ın ne yapacağına bakarlar. Bunu ya sabırla ya da rıza göstererek ve kaderin tecellileri altında sükûnetlerini koruyarak yaparlar. Bu arada bir genişlik ve nimet gelince, Allah'a hamd ve şükrederler, gelen genişliğin sadece O'nun tarafından olduğunu söylerler. Her ne kadar onlardan, dinen mubah olan bir sebebe sarılma gibi amel meydana gelmiş olsa bile, ona asla iltifat etmezler; çünkü onda, sebebin aslen bir tesiri yoktur. Genişlik ve çare, sebepten değil, sadece Allah katından gelmektedir. Bu durumda kul, "Falan ve filan sebebiyle bu oldu" demez; işi yapan sadece tek ve kahhâr olan yüce Allah'tır.

Sebepleri asıl sahip gibi görerek düşülen bu gizli şirke, âlim ve salihler dahil, insanların çoğu müptela olmuştur. Onlardan özellikle doktor ve diğerleri gibi, felsefe kitaplarıyla meşgul olanlar, başlarına sıkıntılı bir şey gelince korkarlar; sıkıntıları kalkınca, "Falan bize şifa verdi, filan bizim sıkıntımızı giderdi; falancanın ilacı benim tek şifam oldu!" gibi sözler söyleyip, işi bütünüyle sebepten bilirler. Allah Teâlâ, onların koştuğu ortaklardan yüce ve uzaktır.

Öyle ise kul, tevhide sımsıkı sarılmalı, bu kâinatta gerçek fâil olarak sadece her dilediğini yapan tek ve Samed olan yüce Allah'ı görmelidir.

Gafillerin özelliklerinden biri de şudur: Onlara bir nimet ulaşınca sevinirler ve onunla övünürler; başlarına bir sıkıntı gelince de Allah'ın rahmetinden ümitlerini keserler. Kulun, eline geçen yok olup gidecek geçici şeylerle sevinmemesi, bir sıkıntıya düşünce de yüce Allah'ın yardım ve rahmetinden ümidini kesmemesi gerekir. Bilakis kul, Allah'tan genişlik beklemelidir. Şüphesiz, her zorlukla birlikte bir kolaylık vardır. Gerçekten her zorluğun peşinden bir kolaylık vardır. Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyurmuştur:

"Yeryüzünde ve nefislerinizde, başınıza gelen her musibet, biz onu yaratmadan önce, muhakkak bir kitapta (levh-i mahfûzda) yazılıdır. Elinizden

kaçırdığınıza üzülmeyesiniz ve Allah'ın size verdikleriyle şımarmayasınız diye böyle yaptık. Allah, kendini beğenip övünenleri sevmez" (Hadîd 57/22-23).

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Rızkı Genişleten ve Daraltan Yüce Allah'tır

Cenâb-ı Hak sonra, kul dünyada yaşadığı sürece, üzerine çeşitli nimetlerin ve sıkıntıların akıp geleceğinden bahsederek şöyle buyurdu:

اَوَلَمْ يَرَوْا اَنَّ اللّٰهَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَٓاءُ وَيَقْدِرُۜ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ
لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٣٧﴾ فَاٰتِ ذَا الْقُرْبٰى حَقَّهُ وَالْمِسْك۪ينَ وَابْنَ السَّب۪يلِۜ
ذٰلِكَ خَيْرٌ لِلَّذ۪ينَ يُر۪يدُونَ وَجْهَ اللّٰهِۘ وَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٣٨﴾
وَمَٓا اٰتَيْتُمْ مِنْ رِباً لِيَرْبُوَا ف۪ٓي اَمْوَالِ النَّاسِ فَلَا يَرْبُوا عِنْدَ اللّٰهِۚ وَمَٓا
اٰتَيْتُمْ مِنْ زَكٰوةٍ تُر۪يدُونَ وَجْهَ اللّٰهِ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُضْعِفُونَ ﴿٣٩﴾

37. ***Allah'ın, rızkı dilediğine bol verdiğini ve dilediğine kıstığını görmezler mi? Gerçekten bunda, inanan bir toplum için ibretler vardır.***

38. ***Öyle ise akrabaya, yoksula ve yolcuya hakkını ver. Bu, Allah'ın rızasını kazanmak isteyenler için daha hayırlıdır. İşte kurtuluşa erenler onlardır.***

39. ***İnsanların mallarıyla artış sağlamak için verdiğiniz faiz, Allah katında artış getirmez. Allah'ın rızasını isteyerek verdiğiniz zekâta gelince, işte o zekâtı verenler, sevaplarını kat kat artıranlardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah'ın, rızkı dilediğine bol verdiğini ve dilediğine kıstığını görmezler mi?"* Yani yüce Allah, dilediğine rızkını

ve halini daraltır; bu durumda kulun yapması gereken, Allah'ın rahmetinden ümidini kesmeden, O'nun katından gelecek şeyden ümitli olmasıdır. Çünkü dünyada bir halin, hiç değişmeden sürekli devam etmesi imkânsızdır.

"Gerçekten bunda, inanan bir toplum için ibretler vardır." Müminler, onunla Allah'ın sonsuz kudretine ve hikmetine delil çıkarırlar; O'ndan başkasına bağlanıp kalmazlar.

Müfessir Nesefî demiştir ki: "Allah Teâlâ, insanların şu halini hoş bulmadı. Onlar, kulu daraltanın ve ona genişlik verenin Allah olduğunu bildiler; bundan sonra ne oldu da O'nun rahmetinden ümitlerini kesiyorlar? Onlar neden kendisi yüzünden zorluk ve sıkıntıyla cezalandırıldıkları isyanları terkederek Allah'a dönmüyorlar? Onlar Allah'a dönsünler ki O da kendilerine rahmetini tekrar lutfetsin."[404]

Allah Teâlâ, insanların başına gelen kötü hallerin, işledikleri günahlar yüzünden olduğunu belirttikten sonra, nimete ulaştıklarında yapmaları ve terketmeleri gereken şeylerden bahsederek şöyle buyurdu:

"Öyle ise Allah'ın sana ihsan ettiği bol nimetten, *yakın akrabaya,* iyilik ve ilgilenme gibi *hakkını ver. Yoksula ve yolcuya da* zekât yahut güzel ahlâkın gerektirdiği şekilde nâfile sadakadan *haklarını ver."*

Âyetteki hitap, kendisine nimet ve genişlik verilen kimseyedir. Yahut hitap, Hz. Peygamber'edir [sallallahu aleyhi vesellem], diğerleri ona tâbidir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Bu,* yani sayılan kimselerin farz veya nâfile olan haklarını vermek, *Allah'ın rızasını kazanmak isteyenler için daha hayırlıdır."* Yani yaptığı iyiliği sırf O'nun rızasını kazanmak amacıyla yapanlar için bu daha hayırlıdır. *"İşte kurtuluşa erenler,* bütün hayırları elde edenler *onlardır."* Gerçekten onlar, Allah'ın kendilerine verdiği dünya nimetleri ile ebedî cennet nimetlerini elde ettiler.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"İnsanların mallarıyla artış sağlamak için verdiğiniz faiz, Allah katında artış getirmez."* Yani insanlardan miktar ve şekil olarak daha fazla mal almak için kendilerine verdiğiniz faiz, Allah katında size bir artış getirmez, o malda hayır ve bere-

404 bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzil,* 3/396.

ket yoktur, bilakis Allah onu yasaklar ve öyle bir malı belli bir zaman sonra da olsa telef eder.

Faizin bu şekli, âlimlerin ortak görüşüyle haramdır.

Âyete şu manayı verenler de olmuştur: Daha fazlasına almak için insanlara verdiğiniz hediyeler, Allah katında size bir bereket getirmez; çünkü siz o hediyeyi Allah rızası için vermediniz.

Aslında, bir karşılık için hediye verilmesi câizdir; fakat bu şekilde bir hediye vermek Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] için câiz değildir. Çünkü Allah Teâlâ ona şöyle buyurmuştur:

"Karşı taraftan daha fazlasını bekleyerek iyilik yapma!" (Müddessir 74/6).[405]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Allah'ın rızasını isteyerek verdiğiniz zekât ve sadakaya gelince, işte o zekâtı verenler, sevaplarını kat kat artırırlar."* Yani verdiği sadakayı, yaptığı hayrı sırf Allah rızası için veren ve yapan, onu verip daha fazlasını beklemeyen, ona karşılık insanlardan bir mükâfat istemeyen ve onu gösteriş olsun diye yapmayan kimseler, sevaplarını bire yedi yüz ve daha fazlasına kadar artırırlar.

Zeccâc demiştir ki: "Böyle yapanlar, sevaplarını kat kat artırırlar; Allah tarafından onlara, yaptıkları bir hayra karşılık, on sevaptan yedi yüze kadar sevap verilir."[406]

37-39. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bast ve kabz[407] halleri kula, gece ile gündüzün birbirini takip etmesi gibi peş peşe gelir. Kulun yapması gereken, genişlik ve darlık halin-

405 Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 14/34-35.

406 Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, 4/188.

407 Bast, kalbin neşe, sevinç ve huzur halidir. Bast, kalbin genişleyip açılması, kalbe ilâhî lutuf, rahmet ve muhabbet indirilmesidir. Ruhun ilâhî feyiz ve kalbin ilham alma halidir. Diğer bir tabirle bast, yüce Allah'ın cemal tecellilerine mahzar olma, nimete erme ve nimetin artma halidir.
Kabz, darlık, sıkıntı, tutulma, tıkanma, ruhun üzüntülü, dertli ve endişeli olması, kalpteki tadın gitmesi, verimin düşmesi, huzurun yok olması, nimetin azalması ve halin daralmasıdır. Kabz, yüce Allah'ın azamet ve celâl tecellisidir.
Bast hali, şükür ve ameli artırmak içindir; kabz hali ise daha fazla zikir, dua, yalvarma hali içinde olmak içindir.

de, Allah'a yönelmektir. Kul, bast halinde, Allah'ın nimetini müşahede eder; bu durumda gereken, hamd ve şükürdür. Kabz halinde ise kul, Allah'tan gelen imtihanı ve manevi temizliği görür. Bu durumda gereken, sabır, rıza ve Allah'tan kurtuluş beklemektir. İçine düşülen bir sıkıntıya sabırla birlikte kurtuluş beklemek bir ibadettir.

İmam Kuşeyrî, bu âyetin tefsirinde demiştir ki: "Âyette, kulun Allah Teâlâ'dan başkasına kalbini bağlamaması gerektiğine bir işaret vardır. Çünkü onu üzen şeylerin yok olması, sadece Allah'tandır; onu sevindirecek şeylerin varlığı da sadece Allah'tandır. Demek ki insanları sevindirecek ve huzura erdirecek genişlik halinin varlığı Allah'tan olduğu gibi, onları üzen ve korkutan kabz halinin başa gelmesi de Allah'tandır. Şu halde kulun yapması gereken, manevi sırları muhafaza etmek ve ağyardan fikrini (beklentisini) kesmektir."[408]

İmam Kuşeyrî, *"Yakınlara, hakkını ver ..."* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Yakınlık iki kısımdır; biri nesep yakınlığı, diğeri din yakınlığıdır. Din yakınlığı daha önde gelir ve böyle bir yakına iyilik yapmak daha gereklidir. Bir adam, ibadetle meşgul olsa, maişetini kazanmak için boş vakti olmasa, bunun halini bilen bir kimsenin, imkânı ölçüsünde ona yardım etmesi ve geçim işini üstlenmesi gerekir. Bu adam, ibadet ve taatine desteği olan kimseden daha önceliklidir. Onun kalbinin vesveseden ve ailesini geçim düşüncesinden kurtulması için kendisine bu destek verilmelidir. Bir adamın hali ve derdi, kalbinin halini korumakla meşgul olmak ise onun hakkı daha öncelikli ve onu araştırıp durumuyla ilgilenmek daha gereklidir. '*Allah'ın rızasını arayanlar için bu, daha hayırlıdır.*' Gerçek bir mürid, Allah'ın hakkını, nefsinin hakkına tercih edendir. Allah'ın rızasını isteyen din kardeşlerini, kendi nefsine tercih etmek, nefsinin halini gözetmekten daha güzeldir. Böylece onun, yakınlara ve miskinlere iyilik yapma düşüncesi, nefsine, ailesine ve özel adamlarına iyilikten önde gelir."[409]

İmam Kuşeyrî, *"Allah'ın rızasını arayanlar için bu, daha hayırlıdır"* âyetinin tefsirinde de şöyle demiştir: "Bir fakire, kendisinden bir iyilik bekleyerek hizmet sunma! Şunu bil ki sadakanın en faziletlisi, senden

408 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/120.

409 Kuşeyrî, *a.g.e.*, 5/120.

irtibatı kesen akrabaya verdiğin sadakadır. Böyle yaparsan, yaptığın hayır sırf Allah rızası için yapılmış olur, onda nefsine ait hiçbir pay (beklenti) bulunmaz. İşte bu kimseler, nefislerine aykırı davranarak ve onunla mücâhede ederek bu hayrı yaptıkları için, Allah tarafından kat kat sevap alırlar.

Zekât, temizlik demektir. Malın temizliği, dinin öğrettiği şekilde zekâtı verilerek olur. Ayrıca bedenin, kalbin ve sırrın zekâtı vardır. Bunların hepsi yerine getirilecek işlerdir."[410]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Bedenin zekâtı yani manevi kirlerden temizlenmesi, zâhirî ibadet görevlerini yerine getirirken yorulmasıdır. Kalbin zekâtı, çirkin huylardan temizlenip güzel vasıflarla süslenmesidir. Sırrın zekâtı, mâsivadan herhangi bir şeye meyilden korunmasıdır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Yüce Allah'ın Birliğinin Delili

Cenâb-ı Hak sonra, birliğinin delilinden bahsederek şöyle buyurdu:

اَللّٰهُ الَّذ۪ي خَلَقَكُمْ ثُمَّ رَزَقَكُمْ ثُمَّ يُم۪يتُكُمْ ثُمَّ يُحْي۪يكُمْۜ هَلْ مِنْ شُرَكَٓائِكُمْ
مَنْ يَفْعَلُ مِنْ ذٰلِكُمْ مِنْ شَيْءٍۜ سُبْحَانَهُ وَتَعَالٰى عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٤٠﴾

40. ***Allah o Rab'dir ki sizi yarattı, sonra size rızık verdi, sonra sizi öldürür ve sonra diriltir. Peki, sizin Allah'a ortak koştuğunuz putlar içinde bunlardan herhangi bir şeyi yapabilecek var mı? Allah, onların ortak koştukları şeylerden uzak ve yücedir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah o Rab'dir ki sizi yaratıp ortaya çıkardı, sonra size,* bedenlerinizi ayakta tutacak *rızık verdi, sonra* ecelleriniz tamamlanınca *sizi öldürür ve sonra sizi,* amellerinizin karşılığını vermek için kabirlerden kalkma anında *tekrar diriltir."* Yani yaratma,

---

410 Kuşeyrî, *a.g.e.*, 5/121.

rızıklandırma, öldürme ve diriltme işi Allah'a mahsus şeylerdir. *"Peki, sizin Allah'a ortak koştuğunuz putlar içinde bunlardan* yani yaratma, rızıklandırma, öldürme ve diriltme işinden *herhangi birini yapabilecek var mı?"* Onlar, âciz kaldıkları için bu soruya cevap veremediler. Bunun için Cenâb-ı Hak, kendisinin, ortaktan uzak ve yüce olduğunu bildirerek şöyle buyurdu:

"Allah, onların ortak koştukları şeylerden uzak ve yücedir."

40. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, âyet-i kerimede, yüce zatına ait dört şeyi sırasıyla dile getirdi. İnsanlar, üç şeyde görüş birliği içindedirler, fakat rızık konusunda şüphe ederek, "Rızık sadece bir sebebe bağlı olarak elde ediliyor" demişlerdir. Aslında sebepler, rubûbiyyet sırrı için bir örtü ve perde görevi yapmaktadır. Avam halk için sebeplerin varlığı söz konusudur fakat seçkin ârifler için sebepler kaldırılmıştır. Cenâb-ı Hak onları, sebepsiz olarak rızıklandırır. Şu âyet bunu ifade etmektedir:

"Kim Allah'tan korkarsa Allah ona bir çıkış yolu yaratır; onu hiç hesap etmediği yerden rızıklandırır. Kim Allah'a güvenip dayanırsa Allah ona yeter" (Talâk 65/2-3).

İmam Kuşeyrî, yukarıdaki âyetlerin tefsirinde demiştir ki: "Allah Teâlâ seni, hücre halinde annenin karnına attığı zaman, yemeye ve içmeye O'nun kudretiyle bir ihtiyacın yoktu. Yahut O'na muhtaç durumdaydın; O senin rızkını, -tabiplerin dediğine göre hayız kanı ile ulaştırdı. Seni annenin karnından çıkarttığı zaman, belli bir vakte kadar rızkını, sana, bilinen yollarla ulaştırdı; senin için anne sütünü içme ve çeşitli yiyecekleri yeme vesilelerini hazırlayıp kolaylaştırdı. Sana ayrıca, iman ve irfan gibi kalplerin ve sırların rızıklarını elde etme yollarını öğretti. Taat ve ibadetlere muvaffak olma rızıklarını ihsan etti. Zikirler gibi dilin rızkını ve diğer rızıkları verdi.

Allah sonra sizi, şehvetlerinizi gidererek öldürür. Yine O sizi, kendinize ait şahitler (vücut ve varlık) görmekten öldürür. Sonra sizi, kalplerinizi dirilterek manen diriltir; sonra kendisiyle dirilterek yeni bir hayata kavuşturur.

Şöyle denilmiştir: 'Öyle rızıklar vardır ki birlik ve dostluk sebebidir; öyle rızıklar vardır ki sahibini (Mevlâ'yı) görme vesilesidir.'

Yine şöyle denmiştir: Sen, yaratılışını değiştirmeye güç yetiremediğin gibi, rızkını değiştirmeye de güç yetiremezsin. Rızkı bol olan kimsenin rızkı, kendi nefsinin çaba ve maharetiyle değil, Rabb'inin ihsanıyladır. Rızkı az olanın rızkı da nefsinin kusurları sebebiyle değil, Rabb'inin hükmüyledir."[411] Kuşeyrî'nin bazı ifadelerini mana olarak verdik.

Karada ve Denizdeki Fesadın Sebebi

Cenâb-ı Hak bazan, kullarda ortaya çıkan fesat işler yüzünden onların rızkını daraltır. Bu konuda şöyle buyurmuştur:

ظَهَرَ الْفَسَادُ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ بِمَا كَسَبَتْ اَيْدِي النَّاسِ لِيُذِيقَهُمْ بَعْضَ الَّذِي عَمِلُوا لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿٤١﴾ قُلْ سِيرُوا فِي الْاَرْضِ فَانْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلُ كَانَ اَكْثَرُهُمْ مُشْرِكِينَ ﴿٤٢﴾

41. ***İnsanların işledikleri** (kötülükler) **yüzünden karada ve denizde fesat ortaya çıktı. Allah, isyanlarından dönsünler diye, onlara, yaptıkları bazı işlerin cezasını tattırmak için bu âfetleri ortaya çıkardı.***

42. ***De ki: "Yeryüzünde dolaşın da önceki milletlerin sonlarının nasıl olduğuna bakın." Onların çoğu Allah'a ortak koşan kimselerdi.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*İnsanların işledikleri* inkâr ve isyanlar *yüzünden karada ve denizde fesat ortaya çıktı*, bozulmalar oldu."

Karadaki fesat; kıtlık, yağmurun azalması, ziraat ürünlerinde güzel ürün çıkmaması, ticaretlerde hayırlı kazanç bulunmaması, insanların ve hayvanların arasında ölümlerin çoğalması, her şeyden bereketin kalkması gibi şeylerdir.

---

411 Kuşeyrî, *a.g.e.*, 5/121-122.

Denizdeki fesat ise suda batma ve boğulmaların çoğalması ve deniz avının kesilmesidir. Bunun sebebi, insanların içine düştüğü inkâr ve isyanlardır. Eğer insanlar, istikamet üzere olsalardı, Allah Teâlâ onlardan bu âfetleri savardı.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Allah, içinde bulundukları isyanlardan dönsünler diye, onlara, yaptıkları bazı amellerin cezasını dünyada tattırmak için bu âfetleri ortaya çıkardı."* Onların bu çektikleri, cezalarının hepsi değildir; onların asıl cezası ahirettedir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Resûlüm, kavmin içindeki kâfirlere *de ki: 'Yeryüzünde dolaşın da,* inkâr ve isyanları sebebiyle kendilerine ne yaptığımızı görmeniz için *önceki milletlerin sonlarının nasıl olduğuna bakın.' Onların çoğu Allah'a ortak koşan kimselerdi."* Bunun için kendilerini helâk ve şehirlerini harap ettik. Onların âkıbetinin nasıl olduğuna bakın; belki azgınlığınızdan dönersiniz.

41-42. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İmam Kuşeyrî, yukarıda geçen âyetin tefsirinde demiştir ki: "Âyette geçen, 'kara' yani yeryüzü ile nefse, 'deniz' ile de kalbe işaret edilmiştir. Nefsin bozulması, haram yemesi ve yasak işleri yapması sebebiyledir. Kalbin bozulması ise gaflet ve kötülenen vasıflar yüzündendir. Onlar, kötü niyet, haset, kin, günahları isteme ve bunların dışındaki günah olan düşünce, hal ve sıfatlardır. Haram olan işlerde ısrarla devam etmek, kalbin bozulmasının en büyük sebeplerindendir. Aynen hayır işleri yapmadan önce, onlarda kesin kararlı olmanın en büyük hayırlardan olduğu gibi ...

Şunlar da fesat türü işlerdendir: Kur'an ve Sünnet'i, hak olmayan şekillerde yorumlamak. Dinen bir gerek yokken, azimeti terkedip ruhsatlara dönmek. Yüce Allah'tan hayâ etmeden, boş davalara dalmak."[412]

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) âyetin tefsirinde demiştir ki: "Allah Teâlâ, insanlığı, taat ve isyan yönünden kâinata üstün yaptı. İnsan, taat ile şereflenirse onun bereketiyle bütün kâinat güzel olur. İnsan, isyana

412 bk. Kuşeyrî, *a.g.e.*, 5/122.

dalınca ise onun isyanının uğursuzluğu ile âlem bozulur. Çünkü insanın taat ve isyanı, Allah'ın lutuf ve kahrının sonucudur. Bunun için onun yaptığı, bütün âlemi sarar. İnsanın bozulması, diğer bütün nefislerde ve kalplerde etkisini gösterir. Nefislerin bozulması, kulluktan gevşeyip geri kalmasıdır. Kalbin fesadı ise rubûbiyyet nurlarını görmekten perdelenmesidir."[413]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Şöyle denilmiştir: Dini hakkı ile taşıyacak, koruyacak ve savunacak âlimlerin gitmesiyle, dinî hayatta fesat ortaya çıktı. Hakikat denizinde de fesat ortaya çıktı; bunun sebebi, hakikati talep edenlerinin samimiyetinin azlığı, ehlinin garip kalıp gizlenmesi ve böylece alametlerinin silinip gitmesi, eserlerinin gizlenmesidir. Halbuki ilâhî bereket (rahmet, feyiz ve nur) kıyamete kadar kesilmez.

Dinî yaşantıdaki ve maneviyat yolundaki bu bozulmalar, insanların dünyayı Allah'a tercih etmeleri sebebiyledir. Allah Teâlâ onlara, kendisinden kopmanın cezasını çektirmek için bu bozuk halleri gösterir. Gösterir ki O'na dönsünler. Bu dönüş, ya ilâhî lutufla olur ya da bela ve musibet zincirleri içinde zorla olur.

İbn Atâullah-ı İskenderî, *Letâifü'l-Minen* adlı eserinde demiştir ki: "Âriflerden birine, 'Velilerin sayısında bir azalma olur mu?' diye sorulunca şöyle demiştir:

'Onlardan biri noksanlaşsa gök yağmurunu göndermez, yeryüzü bitkisini bitirmezdi. Vaktin bozulması, onların sayılarının azalması ve medetlerinin noksanlaşmasıyla olmaz; fakat vakit bozulunca, veliler mevcut olduğu halde, Allah'ın muradı onları gizlemektir. Zamane insanları Allah'tan yüz çevirip Allah'tan başkasını tercih ettiklerinde, onlara vaaz fayda vermez, uyarı kendilerini bulundukları halden çevirmez. Bu durumda onlar, Allah'ın velilerinin aralarında ortaya çıkmasına ehil ve layık olmazlar. Bunun için ârifler demişlerdir ki: Allah'ın velileri, gelinler gibi özel huzurda saklanan has kimselerdir; onları günahkârlar görmez.'" [414]

413 Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/116.

414 İbn Atâullah-ı İskenderî, *Letâifü'l-Minen*, s. 18 (Beyrut, ts.)

İmam Kuşeyrî, *"De ki: Yeryüzünde dolaşın da sizden öncekilerin âkıbetinin nasıl olduğuna bakın"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Mana şudur: Yeryüzünde ibret almak için dolaşın, tefekkür ederek hakkı arayın. Şekli ve hali sizin gibi olan önceki ümmetlerin âkıbetinin nasıl olduğuna bir bakın! Bütün hallerde kendinizi onlarla kıyaslayıp ne durumda olduğunuza bakın. Onların çoğu, Allah'a ortak koşan kimselerdi. Onların sayısı çok, fakat hakikatte değer ve kıymetleri çok azdı."[415]

Fesattan Kurtuluşun Yolu: Ahirete Hazırlanmak

Cenâb-ı Hak sonra, ahirete hazırlanmayı emretti ve insanlardan fesadı onunla savacağını belirterek şöyle buyurdu:

فَاَقِمْ وَجْهَكَ لِلدّ۪ينِ الْقَيِّمِ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا مَرَدَّ لَهُ مِنَ اللّٰهِ يَوْمَئِذٍ يَصَّدَّعُونَ ﴿٤٣﴾ مَنْ كَفَرَ فَعَلَيْهِ كُفْرُهُۚ وَمَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِاَنْفُسِهِمْ يَمْهَدُونَۙ ﴿٤٤﴾ لِيَجْزِيَ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْ فَضْلِه۪ۜ اِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْكَافِر۪ينَ ﴿٤٥﴾

43. ***Allah tarafından, geri çevrilmesi mümkün olmayan bir gün gelmeden önce yüzünü dosdoğru dine çevir. O gün insanlar bölük bölük ayrılır.***

44. ***Kim inkâr ederse, inkârı kendi zararınadır. Kim de salih amel işlerse, onlar sadece kendileri için (cennette bir yer) hazırlamış olurlar.***

45. ***Bu, Allah'ın, iman edip salih amel işleyenleri kendi lutfundan mükâfatlandırması içindir. Şüphesiz O inkâr edenleri sevmez.***

---

415 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/123.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah tarafından, geri çevrilmesi mümkün olmayan bir gün gelmeden önce yüzünü dosdoğru dine çevir."* Yani yüzünü, içinde hiçbir bozukluk ve eğrilik bulunmayan ve son derece dosdoğru olan dine çevir; onun emirlerini güzelce ayakta tut.

Âyetteki hitap Hz. Peygamber'edir [sallallahu aleyhi vesellem], ümmeti de ona tâbidir. Yahut âyetin hitabı, onu işiten herkesedir.

Allah tarafından, hiç kimsenin geri çevirmeye gücü yetmediği gün, yani öldükten sonra dirilme günü başınıza gelmeden önce hak dine dönün.

Âyet şöyle bitiyor: *"O gün insanlar bölük bölük ayrılır."* Bir grup cennete, bir grup cehenneme gider.

Cenâb-ı Hak sonra, insanların yaptıklarına hiçbir şekilde ihtiyacı olmadığına işaret ederek şöyle buyurdu: *"Kim inkâr ederse, inkârı kendi zararınadır;* inkârının vebali ve cezası ona aittir; onun günahını kimse çekmez. *Kim de salih amel işlerse, onlar sadece kendileri için* kabirlerinde geniş bir yer *hazırlamış olurlar."* Yahut onlar, cennette kendileri için yataklarını hazırlarlar; onu kimsenin huzurlarını bozmayacak şekilde geniş ve güzel bir biçimde hazırlarlar.

Cenâb-ı Hak sonra, ahirete hazırlanma emrinin sebebini açıklayarak şöyle buyurdu: *"Bu, Allah'ın, iman edip salih amel işleyenleri kendi lutfundan mükâfatlandırması içindir."* Âyette, salih ameller işleyenlerin açıkça belirtilmesi, bu güzel mükâfata sadece ameli salih olan müminlerin ulaşacağını bildirmek içindir. Bir de yüce Allah onlara bu mükâfatı, sırf kendi ihsanından vermektedir. Çünkü O'na, kul için bir şey yapması vâcip değildir.

"Şüphesiz O inkâr edenleri sevmez." Aksine O, inkâr edenlere gazap ve azap eder. Bu ifadede, Allah'ın iman edenleri sevdiğine dair bir işaret vardır. Gerçek budur. Allah Teâlâ özellikle, bütün varlığı ile kendisine yönelen kimseleri daha fazla sever.

43-45. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak, kıyamet kopmadan önce, kendisine yönelmeyi ve O'na ulaştıran yola sımsıkı sarılmayı emretti. Çünkü bu dünya ahiretin tarlasıdır. Kim burada Allah Teâlâ'nın yolunda gider ve O'nu tanırsa ahirette de tanır. Kim burada, nefsinin hevâsına tâbi olup hak yoldan geri kalır ve Allah'ı tanımadan ölüp giderse o şekilde diriltilir.

Allah Teâlâ'ya tam olarak yönelmek ve O'na ulaştıran yolda başarıya ulaşmak sadece, bu yola giren ve onu tanıyan kâmil bir şeyhle mümkün olur. Kim, kendi nefsi, ilmi ve aklıyla Allah'a vâsıl olmak isterse gerçekten yolda kalır, hedefine ulaşamaz.

İmam Kuşeyrî, *"Yüzünü sağlam dine çevir ..."* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Sağlam dine uymada ve kendi başına hareket ederek bid'at çıkarmadan hak yola tâbi olmada niyetinde halis, azminde sadık ol. Kim, zamanındaki terbiye imamının edebiyle edeplenmez ve bulunduğu zamanda işin ehli olan kâmil insandan zikir dersi almazsa onun zararı kazancından daha fazla olur, noksanı, kendi başına elde ettiği faydadan daha çok olur."[416]

Öldükten Sonra Diriltmenin Delili

Cenâb-ı Hak sonra, öldükten sonra diriltmeye ve diğer şeylere dair kudretinin delillerinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَمِنْ اٰيَاتِهٖٓ اَنْ يُرْسِلَ الرِّيَاحَ مُبَشِّرَاتٍ وَلِيُذٖيقَكُمْ مِنْ رَحْمَتِهٖ
وَلِتَجْرِيَ الْفُلْكُ بِاَمْرِهٖ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهٖ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٤٦﴾

46. ***Allah'ın (kudretinin) delillerinden biri de rüzgârları, yağmurun müjdecileri olarak göndermesidir. O bunu, size rahmetinden tattırmak, emriyle gemilerin yol alması, O'nun lutfundan rızkınızı aramanız ve şükretmeniz için yapar.***

---

416 Kuşeyrî, *a.g.e.*, 5/123.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah'ın kudretinin delillerinden biri de rüzgârları, yağmurun müjdecileri olarak göndermesidir."*

Dört çeşit rüzgâr vardır. Bunlar güney, sabâ, kuzey ve batı (azap) rüzgârıdır. İlk üçü rahmet rüzgârıdır, dördüncüsü azap rüzgârıdır. Bunun için Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bir duasında şöyle dua etmiştir:

"Allahım, bu esen rüzgârı bizim için rahmet rüzgârı yap; azap rüzgârı yapma!"[417]

Diğer bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Bana, (düşmana karşı) sabâ rüzgârı ile yardım edildi. Âd kavmi batı rüzgârı ile helâk edildi."[418]

Cenâb-ı Hak sonra, rüzgârı göndermesinin faydalarından bahsederek şöyle buyurdu: *"O bunu, size rahmetinden tattırmak, emriyle gemilerin yol alması, O'nun lutfundan rızkınızı aramanız ve şükretmeniz için yapar."*

Rahmetinden tattırmak, yağmurun indirilmesi ve onun peşinden gelen bolluk ve berekettir. Ayrıca, rüzgârın esmesiyle oluşan rahatlık ve yeryüzünün bitkilerinin çoğalması da ilâhî rahmetin sonucudur. Bunların dışında, rüzgâr ve yağmurlarla gelen faydalar da ilâhî rahmetin kullara hediyesidir.

Hasan-ı Basrî demiştir ki: "Eğer Allah Teâlâ, yeryüzündeki rüzgârı bir saat tutup estirmese insanlar gam ve sıkıntıdan ölürlerdi."

Âyetin devamında, rüzgârın esmesinin diğer faydaları şöyle belirtiliyor: "Rüzgârın esmesi, *Allah'ın emriyle,* O'nun idaresi veya yaratmasıyla *gemilerin denizde yol alması içindir."* Emre, yaratma manası vermemiz şu âyete göredir: *"O'nun işi sadece, bir şeyin olmasını istediği zaman ona 'ol' demesidir. O şey de (ilâhî murada göre) derhal oluverir"* (Yâsîn 36/82).

---

417 Taberânî, *el-Kebîr,* 11/213; Heysemî, *ez-Zevâid,* 10/135.

418 Buhârî, İstiskâ, 26 (nr. 1036); Müslim, İstiskâ, 17.

Şöyle denilmiştir: Âyette, gemilerin denizde akıp gitmesi dile getirilirken, "Allah'ın emriyle" ifadesinin eklenmesi şunun içindir: Rüzgâr bazan geminin gidişine uygun olmayan şekilde eser ve gemi batar. Böyle bir durumda, rüzgârın zararsız hale gelmesi ve geminin akıp gitmesi Allah'ın emriyle olur. Bazan da geminin batması Allah'ın emriyle olur.[419] Ayrıca, akıp gitme işinin gemiye ait olarak zikredilmesi, mecazi bir ifadedir; Allah Teâlâ, geminin gidişinin kendi emriyle olduğunu haber verdi.

Âyet şöyle bitiyor: "Rüzgârın esmesin bir sebebi de *O'nun lutfundan rızkınızı aramanız,* yani deniz ticareti yapmanız *ve* bütün bu nimetlere *şükretmeniz içindir.* Şükrederseniz, Allah size lutfundan artırır."

46. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Bu âyette anlatılan durumu, maneviyat iklimindeki seyre uyarlarsak deriz ki:

Yüce Allah'ın, velilerine manevi fethi ihsan ettiiğinin göstergelerinden biri de Allah Teâlâ'nın önce hidayet rüzgârını göndermesi, sonra ilâhî destek rüzgârını estirmesi, peşinden de ilâhî vâridatlar (nur, feyiz ve keşif) rüzgârını estirip ona büyük fethin ve yüce Mevlâ'yı görmede temkin halinin müjdecisi olarak marifet hediyelerini taşımasıdır. Cenâb-ı Hak, bunu size rahmetini tattırmak için yapar. O, marifetinin manevi tadıdır. Bunu yapmasının bir sebebi de fikirlerin tevhid meydanlarında dolaşması ve Allah'ın fazlını aramanızdır. O, ebediyen keşiflerde, manevi ilim ve sırlarda yükselmektir. Sizden beklenen şey, dinin hükümlerini güzelce koruyarak ve kulluğun edeplerini yerine getirerek Allah'a şükretmenizdir.

İmam Kuşeyrî, âyetin tefsirinde demiştir ki: "Allah Teâlâ, ibadet ehlinin kalplerine ümit rüzgârını gönderir; bu rüzgâr onların kalplerini haset tozlarından ve nefse ait kötü şeylerden temizler. Allah Teâlâ sonra onların kalbine tevfik (ilâhî yardım) yağmurlarını gönderir; bu onları gayrete getirir ve yüce Allah onlara neşe ile ibadet yapma kuvveti verir.

419 bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 14/40.

Allah Teâlâ, velilerinin ruhlarına bast (manevi neşe ve huzur) rüzgârını gönderir; bu rüzgâr onların ruhlarından kabz (manevi sıkıntı ve tutukluk) halinin getirdiği sıkıntıyı giderir ve onlarda Allah'a vuslatın tadını yayar.

Cenâb-ı Hak, seçkin âriflerin sırlarına tevhid rüzgârını gönderir; bu rüzgâr onların sırrını, ağyarın (Allah'ın dışındaki varlıkların) iz ve etkilerinden temizler ve ona sürekli bir vuslatı müjdeler. Bu, sırrın Allah ile rahatlık ve huzur bulmasıdır. Fakat bu hal, sadece kendinden geçtikten yani nefsini Hak'ta fâni ettikten sonra gerçekleşir."[420]

Hz. Peygamber'e Teselli

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem], kendisinden önceki peygamberlerle teselli ederek şöyle buyurdu:

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ رُسُلاً اِلٰى قَوْمِهِمْ فَجَٓاؤُ۫هُمْ بِالْبَيِّنَاتِ
فَانْتَقَمْنَا مِنَ الَّذٖينَ اَجْرَمُواۜ وَكَانَ حَقًّا عَلَيْنَا نَصْرُ الْمُؤْمِنٖينَ ﴿٤٧﴾

47. Şüphesiz biz, senden önce nice peygamberleri kavimlerine gönderdik. Peygamberler onlara apaçık mucizeler getirdiler. Bunun üzerine, *(onları yalanlayıp)* ***günah işleyenlerden intikam aldık. Müminlere yardım etmek üzerimize hak oldu.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şüphesiz biz, senden önce nice peygamberleri kavimlerine gönderdik. Peygamberler onlara apaçık mucizeler getirdiler;* fakat kavimleri onları yalanladı. *Bunun üzerine biz, günah işleyenlerden,* onları helâk ederek *intikam aldık. Müminlere yardım etmek üzerimize hak oldu."* Yani tarafımızdan bir ihsan olarak, vaadimizi yerine getirmek için müminleri azaptan kurtararak onlara yardım etmek bize hak oldu.

420 Kuşeyri, *Letâifü'l-İşârât*, 5/123-124.

Âyete şu mana da verilmiştir: Günahkârlardan intikam almak, şüphesiz bir haktır. Aynı şekilde tarafımızdan bir ihsan olarak müminlere yardım etmemiz de üzerimizde bir haktır.

Beyzâvî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Âyette şu bildirilmektedir: Müminlerin düşmanlarından intikam almak, onların şeref ve değerini ortaya çıkarmaktır. Çünkü Allah Teâlâ onları, kendisinin yardımını hak eden kimseler yaptı."[421]

Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

"Hangi müslüman, bir din kardeşinin namus ve şerefini savunursa Allah Teâlâ'nın kıyamet günü onu cehennem ateşinden kurtarması hak olur." Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] sonra, *"Müminlere yardım etmek üzerimize hak oldu"* âyetini okudu.[422]

47. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ'nın, seçkin dostları için önceden beri uyguladığı kanunu, onlara düşmanlık ve eziyet edenlerden intikam almasıdır. Bu, bir zaman sonra da olsa muhakkak gerçekleşir. Cenâb-ı Hakk'ın bu intikamı, bazan imanı noksanlaştırmak ve kalbi katılaştırmak gibi, iç âlemde gerçekleşir. En kötüsü budur.

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Âyetin bir manası şudur: Biz, günahkârlardan intikam aldık, onları hiç hesap etmedikleri yerden yakalayıp helâk ettik. Beklentilerini altüst ettik. Tatlarını bozduk, keyiflerini kaçırdık. Müminlere yardım etmek üzerimize hak oldu. Düşmanları onların boynuna bastı, fakat çok geçmeden biz müminleri, düşmanların omuzlarına yükselttik, onları galip, düşmanlarını mağlup ettik. Düşmanlarının vatanlarını harap ettik, binalarını yerle bir ettik, ateşlerini söndürdük, yurtlarını kullanılmaz hale getirdik. Kahrımızla, bütün eserlerini mahvettik. Böylece güneşleri söndü, kahrımızla onlara hazırladığımız tuzakla hepsi yerin dibine battı."[423]

421 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 2/223.

422 İbn Ebû Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 9/3093; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/276; Süyûtî, *ed Dürrü'l-Mensûr*, 6/499. Aynı konuda bk. Tirmizî, Birr, 20 (nr. 1931); Ahmed, *Müsned*, 6/450; Taberânî, *el-Kebîr*, 24/175-176.

423 bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/124.

Yüce Allah'ın Kudretinin Delilleri

Cenâb-ı Hak sonra, düşmanlarını helâk eden ve dostlarına zafer veren kudretinin delillerinden bahsederek şöyle buyurdu:

اَللّٰهُ الَّذٖى يُرْسِلُ الرِّيَاحَ فَتُثٖيرُ سَحَابًا فَيَبْسُطُهُ فِى السَّمَٓاءِ كَيْفَ
يَشَٓاءُ وَيَجْعَلُهُ كِسَفًا فَتَرَى الْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلَالِهٖۚ فَاِذَٓا اَصَابَ بِهٖ مَنْ
يَشَٓاءُ مِنْ عِبَادِهٖٓ اِذَا هُمْ يَسْتَبْشِرُونَ ﴿٤٨﴾ وَاِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلِ اَنْ يُنَزَّلَ
عَلَيْهِمْ مِنْ قَبْلِهٖ لَمُبْلِسٖينَ ﴿٤٩﴾ فَانْظُرْ اِلٰٓى اٰثَارِ رَحْمَتِ اللّٰهِ كَيْفَ يُحْيِ
الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَاۜ اِنَّ ذٰلِكَ لَمُحْيِ الْمَوْتٰىۚ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدٖيرٌ ﴿٥٠﴾

48. ***Allah, o kudret sahibidir ki rüzgârları gönderir; onlar da bulutları harekete geçirir. Allah onları gökte dilediği gibi yayar ve parça parça eder. Nihayet onların arasından yağmurun çıktığını görürsün. Onu kullarından dilediklerine ulaştırdığı zaman onlar sevinirler.***

49. ***Oysa onlar daha önce kendilerine yağmur yağdırılmadan evvel kesin bir ümitsizliğe kapılmışlardı.***

50. ***Allah'ın rahmetinin eserlerine bak! Yeryüzünü ölümünden sonra nasıl diriltiyor. Şüphe yok ki O, ölüleri de diriltir. O, her şeye gücü yetendir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah, o kudret sahibidir ki rüzgârları gönderir; onlar da bulutları harekete geçirir. Allah onları gökte dilediği gibi yayar."* Yani onları, birbirine bitişik halde gökyüzünde yayar. Bunu nasıl dilerse öyle yapar. Bazan bulutları yürütür, bazan sabit tutar. Bazan bulutları üst üste yoğun bir hale getirir, bazan açık ve seyrek yapar. Onlar, bazan güneyden, bazan kuzeyden, bazan batıdan esen rüzgârlarla gelirler, bazan sabâ rüzgârıyla taşınırlar.

"Ve dilediği zaman da *onları parça parça eder.*" Kısacası Allah, dilemesi ve hikmetine göre bulutları, bazan birbirine bitişik ve yoğun bir halde gökyüzünde yayar, bazan da onları birbirinden ayrı parçalar halinde yürütür. "*Nihayet onların arasından yağmurun çıktığını görürsün. O yağmuru kullarından diledikleri*ne, yani onların şehir ve arazilerine *ulaştırdığı zaman onlar*, bolluk ve yeşillikle *sevinirler.*"

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Oysa onlar daha önce kendilerine yağmur yağdırılmadan evvel kesin bir ümitsizliğe kapılmışlardı.*" Yani onlara uzun zaman yağmur yağmayınca, artık yağmurdan ümitlerini kesin olarak kesmişlerdi. Peşinden yağmur yağınca, önceki üzüntüleri derecesinde sevince gark oldular. Âyette, insanın kalbinin, ümitsizlik halinden süratle sevinç haline geçme özelliğine dikkat çekilmektedir.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "*Allah'ın rahmetinin eserlerine bak! Yeryüzünü* kuruyup *öldükten sonra*, bitki ve çeşitli meyvelerle *nasıl diriltiyor. Şüphe yok ki O*, yani buna gücü yeten Allah, *ölüleri de diriltir.*" Allah yeryüzünü, kuruduktan sonra dirilttiği gibi, cesetleri de çürüyüp dağıldıktan sonra yeniden diriltir. "*O, her şeye gücü yetendir.*" Ölüleri diriltmek de O'nun kudretinin kapsamında olan işlerdendir.

48-50. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Âyetlerde anlatılan zâhirî durumun, manevi âleme bakan işaretlerini ifade etmek istersek deriz ki:

Allah, o kudret sahibidir ki dostlarının kalplerine ilâhî vâridat rüzgârını gönderir; kalpte zât-ı âlisine perde olan varlıklara ait bulutları harekete geçirir, böylece irfan güneşi, önünde bir perde bulunmadan ortaya çıkar. Allah, kalplerin semasında o bulutları dilediği gibi yayar; o zaman bazı kalpler için perdelenme meydana gelir. Allah, o bulutları dilediği kalplerden giderir; o zaman kalpte ilâhî tecelli ve zuhur meydana gelir. Allah dilediği zaman, onları, müşahede haline yaklaşmış kimseler için parçalar. Bu durumda, bazan kalplerden varlıklara ait bulutlar yani perdeler kalkar, sahipleri nurları müşahede eder. Bazan kalpleri varlık bulutları kaplar, sahipleri ağyarı (Allah'ın dışındaki varlıkları) müşahede eder.

O bulutların arasından, kulu fenâ haline ulaştıracak ilâhî feyiz yağmurlarının yağdığını görürsün. Allah Teâlâ, kullarından dilediklerine bu feyiz yağmurunu ulaştırınca onlar, O'nu tanımanın nurlarını ve zatına ait sırları elde ettiklerinden dolayı sevinirler. Halbuki onlar, daha önce nefisleri kendilerine galip iken, bu hale ulaşmaktan tamamen ümitsiz idiler. Bak, onların kalbi, gaflet ve cehaletle öldükten sonra Allah kalplerini nasıl diriltti. Bu anlatılan durum, kendisi günahlara dalmış iken, sonra ezelî aşktan büyük pay sahibi bir şeyhin eline düşen ve şeyhin onu, Allah'ın marifetiyle dirilene kadar bu aşktan suladığı kimsenin misalidir.

İmam Kuşeyrî, bu âyetin tefsirinde demiştir ki: "Allah Teâlâ, ihsan ve vuslatını müjdeleyici olarak iyilik ve ihsan rüzgârını gönderir; sonra dostlarının kalbine ihsan yağmurunu yağdırır. Kendisine yakınlık elde edip münâcât edecek kimseden haşmet (korku ve çekinme) halini kaldırır. Manevi keşfe ulaştırdığı dostuna bir heybet hali verir. Onların üzerine üns yani özel yakınlık ve sevgi çiçeklerini saçar. Sonra onlara, kudsî hakikatlerle tecelli eder; onlara eliyle muhabbet şarabını içirir. Onları ilâhî aşka perde olan beşerî vasıflardan kurtardıktan sonra yeniden kendilerine getirir. Bunu, onlardan kaynaklanan bir şey sebebiyle değil, kendi zatından bir lutufla yapar. Bu hali, kelimeler anlatamaz, onun için işaretler yetersiz kalır."[424]

İmam Kuşeyrî, *"Allah'ın rahmetinin eserlerine bak ..."* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Allah Teâlâ yağmur yağdırdığında, yeryüzünü, ondan ekin ve meyveler çıkarmak için bitki ve çiçeklerle diriltir. Cenâb-ı Hak, aynı şekilde, haktan nefret edip kaçtıktan sonra manen ölü nefisleri de diriltir ve onları, gevşeklik gösterdikten sonra hayırlı işlerde muvaffak eder. Böylece manen dirilen kalp sahiplerinin samimiyet ve sadakatle yaptıkları çalışmalarla, dostluk vatanları ve dostların hali mâmur olur. Onların hayır üzere geçen güzel günlerinin bereketiyle, insanlardan belalar giderilir. İlâhî huzurda yapılan münâcâtların nurlarıyla, gafletlerinden sonra kalpler dirilir ve böylece hakkını koruyarak sürekli zikre döner. Hakk'a yönelen kimselerin nurlarıyla, içinde yaşadıkları asrın insanları hidayete ulaşır.

---

424 Kuşeyrî, *a.g.e.*, 5/124.

Ruhlar, manen perdelendikten sonra, âriflerin müşahedelerinin nurlarıyla dirilir. Böylece saadet burcundan marifet güneşleri doğar. Âriflere akıtılan manevi ihsanların kokusu, bütün insanların sırlarına ulaşır. Nefes alıp veren herkes onların bereketinden bir nasip alır.

Allah Teâlâ sırları, kendisine yönelmenin nurlarıyla dirilir. Bazı hallerde onlar için bir duraklama olsa da ilâhî nurlar, sırlardan mâsivaya ait ne varsa hepsini yok edip temizler. Artık o gönül için bir diyar ve yâr kalmaz. Hakikat nurları kalpte, varlıklara ait zerre kadar bir şey bırakmaz, hepsini temizler. İşte orası, hak olan Allah için gerçek dostluk noktasıdır." Kuşeyrî'nin âyetten vermek istediği muradı, uzunca açıklamasıyla birlikte bitti.[425]

Gafillerin Felaket Anındaki Tavrı

Cenâb-ı Hak sonra, ürün ve mallarının hasarı anında gafillerin nasıl bir tavır sergilediğinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَلَئِنْ اَرْسَلْنَا رِيحًا فَرَاَوْهُ مُصْفَرًّا لَظَلُّوا مِنْ بَعْدِهٖ يَكْفُرُونَ ﴿٥١﴾ فَاِنَّكَ لَا
تُسْمِعُ الْمَوْتٰى وَلَا تُسْمِعُ الصُّمَّ الدُّعَٓاءَ اِذَا وَلَّوْا مُدْبِرٖينَ ﴿٥٢﴾ وَمَٓا اَنْتَ
بِهَادِ الْعُمْيِ عَنْ ضَلَالَتِهِمْ اِنْ تُسْمِعُ اِلَّا مَنْ يُؤْمِنُ بِاٰيَاتِنَا فَهُمْ مُسْلِمُونَ ﴿٥٣﴾

51. ***Eğer biz, kavurucu bir rüzgâr göndersek de onu*** *(rahmetimizin eseri olan meyve ve bitkileri)* ***sararmış görseler, ardından muhakkak nankörlük etmeye başlarlar.***

52. ***Şüphesiz, sen ölülere işittiremezsin; arkalarını dönüp gittiklerinde de sağırlara çağrını duyuramazsın.***

53. ***Sen, körleri sapkın hallerinden çıkarıp doğru yola iletecek değilsin. Sen, sadece hakka teslimiyet göstererek âyetlerimize inanlara işittirebilirsin.***

---

425 Kuşeyrî, *a.g.e.*, 5/125.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Eğer biz*, rahmetimizin eseri olan bitki, ekin ve ağaçlara şiddetli *kavurucu bir rüzgâr göndersek de onu sararmış görseler, ardından muhakkak nankörlük etmeye başlarlar* ve, 'Bu zamana kadar hiçbir hayır görmedik' derler; başlarına gelen felaket sebebiyle, önceki nimetleri unuturlar." Bu, gafillerin özelliğidir. Kalbi uyanık âriflere gelince, onlar, nimete kavuştuklarında Allah'a şükrederler, felaket anında ise sabrederler. Ümitlerini kesmeden ve feryat etmeden, şiddetten sonra ferahı, zorluktan sonra kolaylığı beklerler.

Âyete şu mana da verilmiştir: Eğer onlara, azap için bir rüzgâr göndersek ve onlar bu rüzgârın getirdiği sarı bir bulut görseler, ondan sonra inkâr ve azgınlıklarına dalıp devam ederler. Çünkü bulutun sarı olması, içinde yağmur bulunmadığının göstergesidir.

Beyzâvî demiştir ki: "Bu âyet, kâfirleri ayıplayıp kınamaktadır. Bunu, onların sebatlarının azlığı, hakikati düşünmemeleri, tefekkür etmeyişleri ve kötü görüşleri sebebiyle süratle sarsılmalarından dolayı yapmıştır. Halbuki doğru ve düzgün bir görüş, kendilerinden yağmur kesilince, Allah'a tevekkül etmelerini ve istiğfarla O'na yönelmelerini, O'nun rahmetinden ümit kesmemelerini, kendilerine bir rahmet ulaştırdığı zaman şükre koşmalarını ve taate sarılmalarını, gelen nimetle sevinip şımarmamalarını, ziraatlarına kavurucu rüzgârla bir vurgun geldiğinde, belaya sabretmelerini ve Allah'ın nimetlerine nankörlük etmemelerini gerektirmektedir."[426]

Nesefî, bu âyetin tefsirinde demiştir ki: "Allah Teâlâ onları ayıplayıp kötüledi; çünkü onlara yağmur vermediğinde, Allah'ın rahmetinden ümitlerini kestiler, çenelerini göğüslerine indirerek tam bir ümitsizliğe düştüler. Cenâb-ı Hak onlara, rahmetini gönderip kendilerine yağmur verdiğinde ise sevinip şımardılar. Yüce Allah, onlara âfet içeren bir rüzgâr gönderip ekin ve meyvelerini vurduğunda ise feryat ettiler ve Allah'ın nimetlerine nankörlük yaptılar. Onlar, bütün bu haller içinde kötülenecek bir durumdadır. Onların, Allah'a tevekkül etmeleri gerekirken, O'ndan ümitlerini kestiler. O'nun nimetlerine, hamd ve

426 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzil*, 2/223.

şükür etmeleri gerekirken, onunla sevinip şımardılar. O'ndan gelen belaya sabretmeleri gerekirken, inkâra gittiler."[427]

Bu, kalbi ölen kimsenin halidir. Bunun için Allah Teâlâ, devamındaki âyette buyurdu ki: *"Şüphesiz, sen ölülere,* yani kalbi ölenlere hak davetini *işittiremezsin;* bunlar da ölü hükmündedirler; artık onların senden hak daveti kabul edeceklerini bekleme. *Sen arkalarını dönüp gittiklerinde de sağırlara çağrını duyuramazsın."* Sen, kalp kulağı sağır olan kimseye, Allah'a davetini işittiremezsin. Yahut onlar, senden onu işitmeye güç yetiremezler.

Şöyle bir soru sorlabilir: "Kulağı sağır kimse, yüzü dönük iken de arkasını dönüp gittiğinde de işitmez. Hal böyle iken, âyette, özellikle, *'Arkalarını dönüp gittiklerinde sağırlara işittiremezsin'* denmesinin hikmeti nedir?" Buna cevap olarak derim ki: Eğer, hitap edilen kimsenin yüzü dönük olsa, belki hareket ve işaretten de anlar. Arkasını dönüp gittiğinde ise çağrıyı ne anlar ne de işitir. Bu durumda onun işitmesi hepten imkânsız olur. Bu açıklamayı Nesefî yapmıştır.[428]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Resûlüm, sen,* kalbi *körleri sapkın hallerinden çıkarıp doğru yola iletecek değilsin."* Yani kör bir kimse yolunu karıştırdığı zaman, sen onu işaretle doğru yola getirmeye güç yetiremezsin. *"Sen, sadece* Allah'ın emirlerine ve yasaklarına teslimiyet gösterip *boyun eğerek âyetlerimize inanlara işittirebilirsin."*

51-53. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Tasavvuf yolunun aslı, genişlik ve darlıkta yüce Allah'a yönelmektir. Genişlikte Allah'a yönelmek, hamd ve şükürle olur; darlıkta ise rıza ve sabırla olur.

İmam Kuşeyrî, *"Sen ölülere işittiremezsin ..."* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Kim, aslî hayatını (kalbin manevi diriliğini) kaybederse o kimse okuma ve muska ile yaşamaz. Kimin içinde (kalbinde), hakikatleri işitmeye karşı sağırlık varsa, onun zâhirde söylenen şeyleri işitme-

---

427 Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 3/400.

428 Nesefî, *a.g.e.,* 3/400.

si, kendisine bir fayda vermez; bu durum sadece onun önüne konan ve kendisini mesul eden delilin kuvvetli olmasını sağlar. Kulağı sağır kimselere hitap eden kimsenin, onlara çağrısını işittiremediği gibi; kalbi kör kimseleri, içinde bulundukları sapkın halden çıkarıp doğruya yöneltmesi de mümkün olmaz."[429]

İlâhî Kudretin İnsandaki Delilleri

Cenâb-ı Hak, önceki âyetlerde, ilâhî kudretinin kâinattaki delillerinden bahsetti. Şimdi de insan bünyesindeki bazı delillerden bahsederek şöyle buyurdu:

اَللّٰهُ الَّذ۪ي خَلَقَكُمْ مِنْ ضَعْفٍ ثُمَّ جَعَلَ مِنْ بَعْدِ ضَعْفٍ قُوَّةً ثُمَّ جَعَلَ
مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ ضَعْفًا وَشَيْبَةًۜ يَخْلُقُ مَا يَشَٓاءُۚ وَهُوَ الْعَل۪يمُ الْقَد۪يرُ ﴿٥٤﴾

54. ***Allah, o Rabb'inizdir ki sizi güçsüz olarak yarattı, sonra güçsüzlüğün ardından bir kuvvet verdi, sonra kuvvetin ardından bir güçsüzlük ve yaşlılık verdi. O, dilediğini yaratır. O, her şeyi bilendir, her şeye gücü yetendir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Sadece kendisine ibadet edilmesini hak eden *Allah, o Rabb'inizdir ki sizi güçsüz olarak yarattı."* Sizi ilkin zayıf ve güçsüz olarak yarattı, güçsüzlüğü işinizin aslı yaptı. Yahut O sizi, çok güçsüz bir maddeden yarattı. Bu madde, menidir. Şu âyet bunu ifade etmektedir: *"Biz sizi basit bir sudan yaratmadık mı?"* (Mürselât 77/20).

Âyet şöyle devam ediyor: *"Sonra size, güçsüzlüğün ardından bir kuvvet verdi."* Yani size, zorluk günlerine kadar devam eden gençliği verdi. *"Sonra kuvvetin ardından bir güçsüzlük ve yaşlılık verdi."* Yani ihtiyarlık ve iyice düşkünlük halini verdi.

429 bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/126.

Yaşlılık hakkında, onun âni gelişiyle oluşacak korkuyu giderecek müjdeler gelmiştir. Bunlardan biri, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şu hadisidir:

"Kim Allah yolunda saçını ağartırsa bu beyazlık, kıyamet günü kendisi için bir nur olur."[430]

Hz. İbrahim [aleyhisselâm], sakalında beyazlık görünce, "Yâ Rabbi, bu nedir?" diye sordu; Allah Teâlâ, "Bu, senin için bir vakardır (ağırlık ve şereftir) buyurdu."

Allah Teâlâ, Hz. Davud'a [aleyhisselâm] şöyle vahyetti: "Ey Davud! Ben, sabah ve akşam, yaşı ilerlemiş ihtiyar kuluma bakarım ve ona derim ki: Ey kulum, yaşın iyice ilerledi; derin inceldi, kemiklerin zayıfladı ve bana gelişin yaklaştı; öyle ise benden hayâ et (günah işleme!). Gerçekten ben, saçları ağarmış bir mümin kuluma azap etmekten hayâ ederim."

İhtiyarlıktan dolayı oluşacak korkuyu giderecek bir beyitte şöyle denmiştir:

"Ey Abdullah'ın kızı, saçların beyazlığı seni korkutmasın. Şunu bil ki beyaz saç, bir süs ve vakardır. Bir bahçe, sadece, içinde beyaz çiçekler açıp parladığı zaman güzeldir."

Cenâb-ı Hak, âyetin sonunda şöyle buyurdu: "O, zayıflık, kuvvet, gençlik ve ihtiyarlıktan *dilediğini yaratır. O,* kullarının hallerini *en iyi bilendir;* onların işlerini düzenlemede ve kendilerini dilediği hale ulaştırma konusunda *her şeye gücü yetendir."* Kulların, çeşitle haller içinde dönüp durmaları, her şeyi yaratan, bilen ve her şeye gücü yeten yüce Allah'ın varlığına en açık delildir.

54. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Ruhun üzerini kalın perdeler sardığında ve üzüntüleri çoğaldığında, ruh süratle zayıflar ve güçten düşer. Ruhu saran perde incelir ve üzüntüleri azalırsa kuvvetlenir ve güçsüz düştükten sonra dinçleşir

430 Tirmizi, Cihâd, 9 (nr. 1635); Nesâî, Cihâd, 26; Ahmed, *Müsned,* 2/210; 4/113.

Şüphesiz, ruha peş peşe gelen üzüntü ve gamlar, onu güçten düşürür; sürekli sevinç ve ferahlık hali ise ruhu dinçleştirir, vaktinin dışında bile ona gençlik kazandırır. Âriflerin, Allah ile sevinçleri devamlıdır; manevi neşeleri kendilerinden hiç ayrılmaz; çünkü onların gönül sahasına dünya adına dert ve hüzünler inmez; onlar sadece Cenâb-ı Hakk'ı müşahede halini kaybeden kimseye iner. Bu durum, İbn Atâullah-ı İskenderî'nin *Hikem* adlı eserinde de dile getirilmiştir.

İmam Kuşeyrî, *"Allah sizi güçsüz olarak yarattı ..."* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Yani sizi, seçilmiş ârif kulların halinden güçsüz olarak yarattı. Sonra, bu güçsüzlüğün peşinden, (dilediklerini) ebedî zatı müşahedeye ulaştırarak bir kuvvet verdi. Sonra, bu kuvvetin peşinden de bekâ halinde fakirliğe döndürerek bir zayıflık verdi. Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şu duasında bu hale bir işaret vardır:

"Allahım, beni fakir olarak yaşat, fakir olarak vefat ettir ve fakirlerin içinde haşret."[431]

Ahiretin Korkunç Halleri

Cenâb-ı Hak sonra, ahiret gününde, insanlar tekrar dirildiğinde yaşanacak korkunç hallerden bahsederek şöyle buyurdu:

وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يُقْسِمُ الْمُجْرِمُونَ مَا لَبِثُوا غَيْرَ سَاعَةٍ كَذٰلِكَ كَانُوا
يُؤْفَكُونَ ﴿٥٥﴾ وَقَالَ الَّذِينَ اُوتُوا الْعِلْمَ وَالْاِيمَانَ لَقَدْ لَبِثْتُمْ فِي كِتَابِ
اللّٰهِ اِلٰى يَوْمِ الْبَعْثِ فَهٰذَا يَوْمُ الْبَعْثِ وَلٰكِنَّكُمْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ
﴿٥٦﴾ فَيَوْمَئِذٍ لَا يَنْفَعُ الَّذِينَ ظَلَمُوا مَعْذِرَتُهُمْ وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ ﴿٥٧﴾

431 Hâkim, *Müstedrek*, 4/322; Süyûtî, *es-Sağîr*, nr. 1454. Aynı konuda biraz farklı bir hadis için bk. Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 1453, 10506. *"Beni fakir olarak vefat ettir, zengin olarak vefat ettirme"* hadisi için bk. Tirmizî, Zühd, 37; İbn Mâce, Zühd, 7.

55. ***Kıyamet saatinin gelip çattığı gün suçlular, (dünyada) bir saatten fazla kalmadıklarına yemin ederler. Onlar önceden de haktan böyle çevriliyorlardı.***

56. ***Kendilerine ilim ve iman verilmiş olanlar ise onlara şöyle der: "Siz, Allah'ın kitabında vakti belirlenen yeniden dirilme gününe kadar kaldınız. İşte bu, yeniden dirilme günüdür. Fakat siz bunu bilmiyordunuz."***

57. ***O gün, zulmedenlere mazeretleri bir fayda sağlamaz; onlardan tövbe etmeleri de istenmez.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Kıyamet saatinin gelip çattığı gün suçlular* yani kâfirler, kabirlerinde veya dünyada *bir saatten fazla kalmadıklarına yemin ederler."* Kıyamete "saat" denmiştir, çünkü o, dünyada yaşanacak en son saat içinde meydana gelir. Ayrıca o, bir saat içinde oluverir. Bunun için "saat" deyince, ilk akla gelen ve yaygın olarak kullanılan, kıyamettir. Aynı şekilde, "yıldız" deyince de Süreyya yıldızı akla gelir ve yaygın olarak onu ifade etmek için kullanılır.

Kıyamet kopunca, kâfirler, kabirlerinde veya dünyada *bir saatten fazla kalmadıklarına yemin ederler.* Böyle söylemeleri, o gün ortaya çıkan şeylerin korkunçluğundan ileri gelmektedir. Yahut o günün korkunç halleri içinde uzun süre kalmalarından dolayı böyle söylerler.

Bazıları demiştir ki: "Onlar, dünyada ne kadar kaldıklarını unuttukları için böyle söylerler."

Yahut onlar, yalan söyleyerek, "Dünyada sadece bir saat kaldık" derler.

Âyet şöyle bitiyor: *"Onlar önceden de haktan böyle çevriliyorlardı."* Yani dünyada da doğruluktan ve hakkı tasdik etmekten bu şekilde çevriliyorlardı. Yahut onlar, dünyada haktan böyle çevriliyor, varlıkları olduğunun dışında görerek, "Hayat sadece bizim şu anda yaşadığımız dünya hayatıdır; biz öldükten sonra diriltilecek değiliz" diyorlardı.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Kendilerine ilim ve iman verilmiş olanlar,* yani Allah'ı bilen ve ahiret gününe iman edenler, melekler, peygamberler veya müminler, *kâfirlere şöyle der: 'Siz, Allah'ın kitabında,* levh-i mahfûzda yazılan ilminde yahut Allah'ın hükmünde ve takdirinde yahut Kur'an'da bahsedilen *yeniden dirilme gününe kadar kaldınız."*

Kur'an'da bahsedilen durum şudur: *"Onların önünde, tekrar dirilecekleri güne kadar, geri dönmelerine mani olacak bir engel vardır"* (Mü'minûn 23/100).

Mana şudur: Siz, berzah süresince beklediniz.

İlim ve iman sahibi olanlar, kâfirlerin sözüne bu şekil cevap verdiler, bunun için onlara, bu gerçeği vurguyla yemin ederek söylediler ve kendilerine işin hakikatini bildirdiler. Sonra onları, yeniden dirilmeyi inkâr etmelerine karşı kınayarak şöyle dediler: *"İşte bu,* inkâr ettiğiniz *yeniden dirilme günüdür. Fakat siz,* hakkı talep etme ve ona uyma konusunda aşırı derecede inat ve ihmal içinde oluşunuzdan dolayı dünyada bunun hak olduğunu *bilmiyordunuz."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "O gün, *zulmedenlere* yani kâfirlere *mazeretleri,* özür dilemeleri *bir fayda sağlamaz; onlardan tövbe etmeleri de istenmez."* Onlara, "Tövbe ederek Rabb'inizi razı edin" denmez ve onlar Allah'ı razı edecek bir iş yapmaya çağrılmazlar.

55-57. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Her kim, bu dünyada kusur içinde yaşar ve ömrünü boş işlerde harcarsa ölümü anında dünyada geçirdiği zaman ona çok kısa gelir; bütün ömrü sanki bir gün gibi olur. O anda tövbe etmek ister fakat kendisine tövbe etme imkânı verilmez, hayata geri dönmek ister, istediği kabul edilmez. Böyle bir kimsenin üzüntü ve perişanlığını hiç sorma! O duruma düşmekten yüce Allah'a sığınırız. Bütün bunlar, Kur'an'da açıklanmıştır. Cenâb-ı Hak bu konuda şöyle buyurmuştur:

وَلَقَدْ ضَرَبْنَا لِلنَّاسِ فِي هٰذَا الْقُرْاٰنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍۜ وَلَئِنْ
جِئْتَهُمْ بِاٰيَةٍ لَيَقُولَنَّ الَّذٖينَ كَفَرُٓوا اِنْ اَنْتُمْ اِلَّا مُبْطِلُونَ ﴿٥٨﴾

كَذٰلِكَ يَطْبَعُ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٥٩﴾ فَاصْبِرْ
اِنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ وَلَا يَسْتَخِفَّنَّكَ الَّذِينَ لَا يُوقِنُونَ ﴿٦٠﴾

58. ***Gerçekten biz, bu Kur'an'da insanlara nice misaller getirdik. Eğer sen onlara bir âyet getirsen, inkâr edenler mutlaka, "Siz sadece asılsız şeyler uyduruyorsunuz" derler.***

59. ***Allah, bilmeyenlerin kalplerini işte böyle mühürler.***

60. ***Sabret; şüphesiz, Allah'ın vaadi gerçektir. Sakın, yakînen inanmayanlar seni, aceleyle basit tepkilere sevketmesin.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Gerçekten biz, bu Kur'an'da insanlara nice misaller getirdik."* Yani onda, insanlara, tevhidden, ahiretten, peygamberin doğruluğundan ve açıklanmasına ihtiyaçları olan diğer konulardan haber veren nice misalleri açıkladık. *"Eğer sen onlara,* senin doğruluğunu gösteren mucizelerden veya Kur'an'dan *bir delil getirsen, inkâr edenler mutlaka, 'Siz sadece asılsız şeyler uyduruyorsunuz' derler."* Âyeti ve hakkı getiren peygamber tek iken, kâfirlerin, bütün müminlere, "Siz sadece yalan uyduruyorsunuz" demeleri, müminlerin Hz. Peygamber'le [sallallahu aleyhi vesellem] birlikte hakkı savunup yaymasından dolayıdır.

Âyete şu mana da verilmiştir: Biz, bu Kur'an'da, hayret verici her vasfı bir misalle anlattık; onlara, ibretlik her olaydan bahsettik. Mesela kıyamet günü tekrar dirilenlerin halini, onların sözlerini, kendilerine söylenen şeyleri, özürlerinin fayda vermeyişini, tövbe isteklerinin kabul edilmeyişini, kendilerine Kur'an'dan bir âyet gelince kalplerinin katılığından dolayı, "Siz sadece bize bâtıl bir yalan getirdiniz!" demelerini tek tek anlattık.[432]

---

432 Açıklama için bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzil*, 3/402; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selim*, 5/182.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah, bilmeyenlerin kalplerini işte böyle mühürler."* Yani Allah, onlardan sapkınlığı tercih ettiklerini bildiği cahillerin kalplerini, işte bu şeklide mühürler; onlar öyle cahildir ki insanlar içinde, hakikati en iyi bilen ârif kimselere, "Bunlar, bâtıl ve boş şeyler söylüyorlar!" diyebilmektedir.

Son âyette şöyle buyruluyor: "Onların eziyet ve düşmanlıklarına *sabret; şüphesiz, Allah'ın* sana yardım etme ve İslâm'ı bütün dinlere galip getirme *vaadi gerçektir*. Bu vaadin yerine gelmesi ve ona vefa gösterilmesi kaçınılmazdır. *Sakın, yakînen inanmayanlar seni, aceleyle basit tepkilere sevketmesin."* Yani ahirete yakînen inanmayan bu kimseler seni, kendilerine cevap vermede acele ve hafifliğe sevketmesin. Yahut onlar seni, söyledikleriyle korkuya düşürerek basit davranışlara ve endişeye sevketmesin. Onlar şüphe içinde, sapkın halde kalmış kimselerdir; onlardan bu tür sözler ve hareketler beklenir.

58-60. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

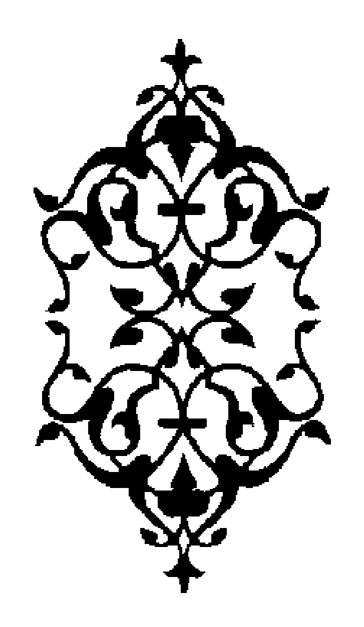
Allah Teâlâ Kur'ân-ı Hakîm'de, kendisine giden hak yolcularının muhtaç olduğu şeriat, tarikat ve hakikat ilmini, onun mana ve sırlarının denizine dalanlar için açıkladı. Ey ârif, eğer sen, onun kapalı sırlarından bir şey getirsen, inkârcılar, "Bu, bâtıl ve dinden çıkmaktır!" der. Sen sabret; Allah'ın, dostlarına yardım vaadi gerçektir. Sakın, yakîne ulaşmamış kimseler seni acele davranmaya sevketmesin.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Bütün güç ve kuvvet yüce Allah'a aittir.

Allah Teâlâ, Efendimiz Muhammed'e, onun âline ve ashabına en güzel şekliyle salât ve selâm eylesin.

Rûm sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

(31) LOKMAN SÛRESİ[433]

Sûre Hakkında Bilgi: Mekke döneminde inmiştir. Bazıları, zekâtın Medine'de farz kılındığını söyleyerek, namaz ve zekâttan bahseden âyetin Medine'de indiğini söylemiştir, fakat bu, zayıf bir görüştür. Çünkü Cenâb-ı Hak, bir şey meydana gelmeden önce, olmuş gibi haber verir.

Lokman sûresi otuz dört âyettir. Farklı bir sayıma göre, âyet sayısının otuz üç olduğunu söyleyenler de olmuştur.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Önceki sûrenin sonlarında, *"Gerçekten biz, bu Kur'an'da insanlara nice misaller getirdik"* (Rûm 30/58) buyruldu. Bu sûrenin ikinci âyetinde de, *"Bunlar, hikmet dolu kitabın âyetleridir"* buyruldu. Kitaptan kasıt Kur'an'dır.

Önceki sûrenin 58. âyetinin devamında, *"Eğer sen onlara bir âyet getirsen, inkâr edenler mutlaka, 'Siz sadece asılsız şeyler uyduruyorsunuz' derler"* buyruldu; bu sûrenin 7. âyetinde de, *"Ona âyetlerimiz okunduğu zaman; sanki onları hiç işitmemiş, sanki kulağında bir ağırlık varmış gibi büyüklük taslayarak yüz çevirir"* buyruldu.

---

433 Sûre, adını 12 ve 13. âyetlerde geçen Hz. Lokman'dan almıştır. Sûrede başlıca, gerçek müminlerin vasıfları, Hz. Lokman'ın oğluna öğütleri, tevhid, peygamberlik, öldükten sonra dirilme ve haşir konuları işlenmekte, kıyamet günü için hazırlıklı olunması öğütlenmektedir.

Sûrenin iniş sebebi: Rivayet edildiğine göre, Kureyş Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], Hz. Lokman'ın oğluyla arasında geçen kıssasını ve anne babasına iyiliğini sorunca bu sûre indi.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

الٓمٓ ۝ تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتَابِ الْحَكِيمِۙ ۝ هُدًى وَرَحْمَةً لِلْمُحْسِنِينَۙ ۝ اَلَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلٰوةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ وَهُمْ بِالْاٰخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَۜ ۝ اُو۬لٰٓئِكَ عَلٰى هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ وَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ۝

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. ***Elif Lâm Mîm.***

2. ***Bunlar, hikmet dolu kitabın âyetleridir.***

3. ***O, iyilik sahiplerine bir hidayet rehberi ve rahmettir.***

4. ***Onlar, namazı hakkı ile kılan ve zekâtı veren kimselerdir. Onlar ahirete de kesin olarak inanırlar.***

5. ***İşte onlar, Rab'lerinden gelen bir hidayet üzeredirler ve kurtuluşa erenler de onlardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Elif Lâm Mîm.*" Ey Allah'a yakın, seçilmiş peygamberim.

"Okuduğun *bu âyetler, hikmet dolu kitabın âyetleridir.*" Yani onlar, sonsuz hikmet sahibi Kur'an'ın âyetleridir.

Yahut onlar, âyetleri nazım, ifade ve hüküm yönünden sağlamlaştırılmış ve her türlü bozukluktan korunmuş Kur'an'ın âyetleridir.

Yahut onlar, kendisini hiçbir kitabın neshetmediği (hükümlerini ortadan kaldırmadığı) muhkem kitabın âyetleridir.

Yahut onlar, âyetleri bozma ve değiştirmeden korunmuş kitabın âyetleridir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O âyetler, iyilik sahiplerine bir hidayet rehberi ve rahmettir."* O âyetler, dinin hükümlerini açıklayarak onların hayatında bir hidayet rehberi olmakta, imanın hakikatlerini açıklayarak kalplerine, ihsan halinin hakikatini açıklayarak da ruhlarına bir rahmet olmaktadır. Mâide sûresinin 93. âyetinin tefsirinde bu konuda açıklama geçti.

Âyette, Kur'an'ın özellikle ihsan sahiplerine bir hidayet rehberi ve rahmet olduğu belirtilmiştir; gerçek şu ki o, sadece ihsan sahiplerine bir hidayet ve rahmet olmaktadır; çünkü onlar, onun sırlarına ve manalarının hakikatine dalmaktadır.

Devamındaki âyette, ihsan sahiplerinin vasıflarından şöyle bahsedilmiştir: *"Onlar, namazı hakkı ile kılan ve zekâtı* dinin emrettiği şekilde onu hak edenlere *veren kimselerdir.* Onlar zekâtı, verdikleri kimseden bir karşılık ve teşekkür bekleyerek vermedikleri gibi onu, maddi bir menfaat elde etmek veya bir kötülüğü gidermek için de vermezler.

"Onlar ahirete, o sanki gözlerinin önündeymiş gibi *kesin olarak inanırlar."*

Âyette namaz, zekât ve ahirete imanın özellikle belirtilmesi, onların faziletindendir. Şüphesiz namaz, dinin direğidir. Zekât, namazın beraberinde bahsedilen temel bir farzdır. Çünkü namaz bedenle, zekât ise malla yapılan bir ibadettir. Ahiret ise amellerin karşılığının verildiği bir yerdir. Eğer ahiret olmasaydı, bu insanların varlığı abes olurdu. Allah Teâlâ, boş ve abes bir iş yapmaktan yüce ve uzaktır.

Cenâb-ı Hak sonra, bu vasıflara sahip kimseleri överek şöyle buyurdu: *"İşte onlar, Rab'lerinden gelen bir hidayet üzeredirler; ondan* hiç ayrılmazlar. *Kurtuluşa erenler,* her istediğini elde edenler *de onlardır."*

1-5. Âyetlerin Tasavvufî İşâretleri

İmam Kuşeyrî, *"Elif Lâm Mîm"* harfleri hakkında demiştir ki: "Elif, yüce Allah'ın nimetlerine, lâm, lutuflarına, mîm ise O'nun yücelik ve

ululuğuna işaret etmektedir. Allah Teâlâ, nimetleriyle, velilerinin kalplerinden inkârı uzaklaştırır; ihsanlarının lutfu ile seçkin dostlarının sırlarına sevgisini yerleştirir. Yüceliği, ululuğu ve kibriya sıfatı ile bütün mahlûkattan müstağnidir (hiçbirine ihtiyacı yoktur)."[434]

Cenâb-ı Hak sonra, kitabını överek onun hak yolda gidenler için bir hidayet rehberi ve Hakk'a vâsıl olanlar için de bir rahmet olduğunu belirtti. Çünkü rahmet sadece, yüce sevgiliyi müşahede ile tamam ve kâmil olur; o zaman Mevlâ seninle konuşur ve sana gizlice hitaplarda bulunur. Bu, ihsan makamına ulaşanların halidir.

İmam Kuşeyrî, âyetin tefsirinde demiştir ki: "İhsan sahibi olmanın şartı, yakın, uzak, itaat eden, isyana dalan ayrımı yapmadan, Allah'ın bütün kullarına iyilik etmektir."

İmam Kuşeyrî, *"Onlar ki namazlarını hakkı ile kılarlar ..."* âyetinin tefsirinden de şöyle demiştir: "Onlar, avret yerlerini örtmek, öncesinden abdestli olmak, vaktin girdiğini bilmek, kıbleye yönelmek, temiz bir yerde durmak gibi namazın zâhirî şartlarını yerine getirdikleri gibi namazın bâtınî şartlarını da yerine getirirler. Bâtınî şartlar, sırrın boş alakalardan temizlenmesi, bütün ayıp ve kusurlardan temizlenerek iç âlemin avretini örtmek yani kalpte görünür bir kusur bırakmamaktır. Çünkü, kalpte bir ayıp ve kusur varsa Allah onu görür. Allah'ın senin ayıplarını görmesini istemiyorsan, onlardan sakın ki içinde bir kusur bulunmasın. Temiz bir mekânda durmak, kalbin kendisine izin verilen sınırda durması ve orada, elde etmediği, sahip olmadığı halleri iddia etmemesidir. Halini bilerek haddinde duran kula Allah rahmet eder. Kul, ne zaman zillet ve meskenet içinde olacağını bilir; onunla sevinç ve bast halinin arasını ayırt eder. Nefsi ve bedeniyle kıbleye yönelir. Kalbini ise bir yön, yer ve mekân düşünmeden Rabb'ine bağlar. İşte onlar, Rab'lerinden gelen bir hidayet üzeredirler; onlar, dünyada hidayeti bulmuşlar, ahirette de selâmete ulaşıp kurtuluşa ermişlerdir."[435]

---

434 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/128.

435 Kuşeyrî, *a.g.e.*, 5/129.

İnsanları Eğlence ile Hak Yoldan Saptıranlar

Cenâb-ı Hak sonra, hidayet üzere giden müminlerin aksi yolda giden kimselerden bahsederek şöyle buyurdu:

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْتَرٖى لَهْوَ الْحَدٖيثِ لِيُضِلَّ عَنْ سَبٖيلِ اللّٰهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ
وَيَتَّخِذَهَا هُزُوًا اُولٰٓئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُهٖينٌ ﴿٦﴾ وَاِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِ اٰيَاتُنَا وَلّٰى
مُسْتَكْبِرًا كَاَنْ لَمْ يَسْمَعْهَا كَاَنَّ فٖٓى اُذُنَيْهِ وَقْرًا فَبَشِّرْهُ بِعَذَابٍ اَلٖيمٍ ﴿٧﴾

6. *İnsanlardan öylesi vardır ki bilgisizce Allah yolundan saptırmak ve onunla alay etmek için, eğlence türü faydasız sözleri satın alır. İşte onlar için aşağılayıcı bir azap vardır.*

7. *Ona âyetlerimiz okunduğu zaman; sanki onları hiç işitmemiş, sanki kulağında bir ağırlık varmış gibi büyüklük taslayarak yüz çevirir. Ona, can yakıcı bir azabı müjdele.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İnsanlardan öylesi vardır ki eğlence türü faydasız sözleri satın alır."* Yani insanı Allah'a yaklaşmaktan alıkoyacak şeyleri satın alır. Bunlar, aslı olmayan sözler, hakikati bulunmayan hurafeler, gülüp eğlendirecek komik şeyler ve boş sözler gibi şeylerdir.

Rivayet edildiğine göre bu âyetler, müşriklerden Nadr b. Hâris hakkında inmiştir. Nadr, ticaret amacıyla İran'a gittiğinde Acem masalları içeren kitaplar satın alır ve döndüğünde onları Mekkeliler'e anlatır, "Muhammed, size Âd ve Semûd hikâyeleri anlatıyor, ben de size Rüstem'in (ayrıca Fars ve Bizans'ın) hikâyeleri anlatacağım" derdi. Onlar da onun sözlerini alır, Kur'an dinlemezlerdi.[436]

Bir rivayete göre Nadr b. Hâris, türkü şarkı söyleyen câriye kadınlar satın alır, onları İslâm'a girmek isteyen kimselerin bulunduğu topululuklara götürür, onları İslâm'dan alıkoymaya çalışırdı.[437]

436 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/47; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/283-284.

437 Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/504.

Âyetteki "söz"den kasıt, hoş olmayan, çirkin, haram ve yanlış olandır. Bu manada bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Mescidde, hoş olmayan konuşmalar yapmak, hayvanın otu yiyip tükettiği gibi iyilikleri yok eder."[438]

Âyet şu manaya da gelir: İnsanlardan bazıları, içinde oyun ve eğlence olan bazı sözleri satın alır.

Mücâhid, âyete şu manayı vermiştir: İnsanlardan bazıları, şarkı türkü söyleyen kadın ve erkekleri satın alır. Yani işi, oyun eğlence veya boş söz olan kimseleri satın alır.

Ebû Ümâme [radıyallahu anh], Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğunu söylemiştir:

"Şarkı türkü söyleyen kadınlara bu işleri öğretmek, onları satın almak ve onlarla para kazanmak haramdır."[439] *"İnsanlardan öylesi vardır ki bilgisizce Allah yolundan saptırmak ve onunla alay etmek için, eğlence türü faydasız sözleri satın alır"* âyeti, bu gibiler hakkında indi.[440]

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] sonra şöyle buyurdu: *"Bir adam, şarkı türkü ile sesini yükseltince, Allah ona iki şeytan gönderir; biri sağ, diğeri sol omuzuna oturur; adam susana kadar ayaklarını onun göğsüne vurarak onu oynamaya sevkederler."*[441]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Bu durum, nefsin hevâsı için eğlenen kimselerin söylediği nefsanî şiir ve şarkılara aittir. Dinlediğini Hak'tan dinleyen hakikat ilmine sahip âriflerin kaside türü sözlerine gelince, hadisteki durum onlara yönelik değildir. Âyetin işaretlerinde –inşallah- bunun incelemesi gelecek.

Yine Ebû Ümâme [radıyallahu anh], Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğunu nakletmiştir:

---

438 Aclûni, *Keşfü'l-Hafâ*, nr. 1119.

439 İbn Mâce, Ticârât, nr. 2168; Ahmed, *Müsned*, 5/252; Beyhaki, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 6/15.

440 Taberi, *Câmiu'l-Beyân*, 18/533; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/47; Begavi, *Meâlimü't-Tenzil*, 6/284

441 bk. Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 7749, 7825; Heysemî, *ez-Zevâid*, 8/118-119; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/47; Begavi, *Meâlimü't-Tenzil*, 6/284.

"Allah Teâlâ beni, bir hidayet rehberi ve âlemlere rahmet olarak gönderdi. Rabbim bana, çalgı ve eğlence aletlerini, putları ve Câhiliye işlerini temizlememi emretti." Hadis için Sa'lebî tefsirine bakınız.[442]

Cenâb-ı Hak, âyetin devamında şöyle buyurdu: *"O bunu bilgisizce Allah yolundan saptırmak ve onunla alay etmek için yapar."* Yani o bunu, Allah'ın yolundan ve dininden sapmak veya başkalarını ondan saptırmak için yapar. Yahut o bunu, insanları Kur'an'dan uzaklaştırmak için yapar. Bunu yaparken, yaptığı işin günahını bilmez. O ayrıca, bu şekilde hak yol ile eğlenmek, onu alaya almak ister. *"İşte onlar için aşağılayıcı,* kendilerini alçaltan ve rezil eden *bir azap vardır."* Âyetin kastettiği, bu işin başını çeken Nadr b. Hâris ve ona tâbi olanlardır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Ona âyetlerimiz okunduğu zaman; sanki onları hiç işitmemiş, sanki kulağında bir ağırlık varmış gibi büyüklük taslayarak yüz çevirir."* Yani o, nefsini Kur'an'a kulak verip onu dinlemekten üstün görerek kibirlenip Allah'ın âyetlerini düşünmekten yüz çevirir. Onları hiç işitmemiş ve kulağına hiçbir şey söylenmemiş gibi davranır. Bu şekilde onların hali, sanki onu hiç işitmemiş, kulağında ağırlık ve sağırlık olan kimseye benzetildi.

Âyet şöyle bitiyor: *"Ona, can yakıcı bir azabı müjdele!"* Ona, azabın, ciddi bir acı vereceğini, bundan kaçışın mümkün olmadığını haber ver. Âyette, azap için "müjde" ifadesinin kullanılması, onlarla alay etmek içindir. Onların başına gelen bu sonuç, zekâtını veren, namazını hakkı ile kılan iyilik sahiplerine verilen müjdenin tam aksidir. İyilik sahiplerine verilen müjde şudur: *"İşte onlar, Rab'lerinden gelen bir hidayet üzeredirler ve kurtuluşa erenler de onlardır."* İyilik sahiplerinin, hidayet üzere bulunup kurtuluşa ermelerine karşın bu kimselerin, haktan sapma ve saptırma hali içinde oldukları belirtildikten sonra, haklarında, *"İşte onlar için aşağılayıcı bir azap vardır"* buyruldu. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

6-7. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Boş söz, kalbi Allah'tan meşgul eden ve onu ilâhî huzurdan alıkoyan her şeydir. Bu meşgul eden şey, ister şarkı türkü gibi bir eğlen-

442 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/48.

ce olsun, isterse onun dışında başka bir şey olsun farketmez. Nağme ile söylenen sözler, kalbi Allah'ın zikrine sevkediyor ve ruhu Allah'ın huzuruna yönlendiriyorsa o söz ve nağme haktır. Eğer insanı, nefsanî kötü arzulara yönlendiriyorsa bâtıldır.

Kısaca, bazı sûfîlere göre güzel sesle, nağme ile kaside söylemek ve dinlemek yolun temel işlerinden biridir. Fakat bunun mubah ve faydalı olması için üç şart aranır: Zaman, mekân ve ihvan yani bunu edebince uygulayacak yol kardeşleri.

İmam Gazâlî, nağme ile kaside söylemeyi, hiçbir ayrıma tâbi tutmadan mutlak manada haram görenlerin küfre girdiğine dair müstakil bir eser yazmıştır. İmam Gazâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn* adlı eserinde bu konuyu genişçe ele almıştır. Orada, semâı yani nağme ile söylenen şarkı türkü ve benzeri sözleri haram görenlerin delillerini dile getirirken der ki:

"Bu hükme varanların bir delili de, '*İnsanlardan öylesi vardır ki bilgisizce Allah yolundan saptırmak ve onunla alay etmek için, eğlence türü faydasız sözleri satın alır*' (Lokman 31/6) âyetidir. Abdullah b. Mesud [radıyallahu anh], tâbiînden İbrahim en-Nehaî ve Hasan-ı Basrî, âyette geçen 'boş söz'ün, nağme ile söylenen şarkı türkü olduğunu söylemişlerdir."

İmam Gazâlî, bu delillerden bahsettikten sonra, onlara cevap olarak özetle der ki: "Nağmeli sözler sadece, dini değiştirme kastıyla olursa haram olur. Her nağmeli söz, dini (âyet ve hadisi) değiştirip onun yerine konmaz, bunun için satın alınmaz, Allah yolundan saptırmak için kullanılmaz. Bir kimse, Kur'ân-ı Hakîm'i, insanları Allah yolundan saptırmak için okusa, onun Kur'an okuması da haram olur. Bunun örneği şudur: Rivayet edildiğine göre, münafıklardan biri insanlara imam oldu. Bu adam, sürekli Abese sûresini okuyordu. Çünkü bu sûrede Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] için Allah tarafından bir uyarı vardı. Bu münafık Allah Resûlü'nü ve müslümanların gönlünü incitmek için kasıtlı olarak bu sûreyi okuyordu. Hatta, Hz. Ömer [radıyallahu anh], bu adamı öldürmeye bile niyetlenmiştir. Şu halde, şiir ve nağmeli sözlerle insanları hak yoldan saptırmak daha mümkündür."[443] Nağmeli söz ve şiirde böyle bir tehlike yoksa haram olmaz.

443 bk. Gazâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, 2/351-352.

Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb* adlı eserinin "Muhabbet"[444] bölümünde der ki:

"Semâda/musiki dinlemede haram, helâl ve şüpheli olmak üzere üç hüküm vardır.

Kim, şehevî arzu ve isteklerini tatmin için semâ yapar, musiki dinlerse bu haramdır. Kim, aklî ölçülere uygun ve mubah sözlerden oluşan bir musikiyi câriyesi veya hanımından dinlerse, onda bir çeşit eğlence olduğundan dolayı bu şüphelidir. Fakat, tâbiînden bazıları bu tarz musikiyi dinlemişlerdir.

Kim, kendisini Cenâb-ı Hakk'a sevkeden ve O'na götüren yolları gösteren birtakım manaları müşahede etmek için uyanık bir kalple semâ yapar, musiki dinlerse bu mubahtır.

Bu çeşit semâ, sadece bundan nasibi olan, kendisi hüzün, şevk, korku veya muhabbet makamında olup dinlediği şeylerin, ondaki bu duyguları harekete geçirip ortaya çıkardığı yetkin kimseler için uygundur. Bu kimse dinlediği şeylerden manevi halinde bir yükseliş elde eder. Ama musikiyi, nağmesinden hoşlanarak veya sesten dolayı ya da rahatlamak için dinlerse bu, helâl olmayan bir oyun ve eğlence olur. Çünkü semâın gaye ve maksadı bu değildir.

Semâ meselesini burada dile getirmemizin sebebi şudur: Semâ, bazı muhabbet ehli için Hakk'a giden bir yoldur; bazı şevk ehli için de manevi bir haldir. Şayet biz, nağmeli sözlerle uygulanan musikiyi bütün olarak inkâr edersek, ümmetin seçkinlerinden doksan kişinin helâl görüp yaptığı bir şeyi inkâr etmiş oluruz. Şu da var ki ehli olmayanlar da semâ ile meşgul olmuş ve onu gerçek yönünden çevirip asıl maksadından saptırmışlardır.

Semâ ehli olan bazıları, dinlediği güzel manalı nağmelerle manen kalbini kuvvetlendirdiği gibi, bedenini de kuvvetlendirdiyor, onunla ileri derecedeki zayıflığını güçlendiriyordu. Kimisi, iki üç gün yemek yemeden durabiliyor; nefsi aşırı derecede azığa ihtiyaç hissettiğinde

444 İbn Acîbe [rahmetullahi aleyh], *Kûtü'l-Kulûb*'dan özetle alıntı yapmıştır, biz açıklayıcı olduğu için alıntıyı biraz daha geniş tuttuk.

onu güzel sesle icra edilen kaside ve benzeri şeyleri dinlemeye yöneltip içindeki vecdini harekete geçiriyor, zikir şevkini coşturuyor ve bu şekilde onu yemekten uzaklaştırıp varlıklara yönelmekten kurtarıyordu. Bu durum sadece kalbi karışık duygulardan arınmış, günahlardan temiz ve uzak olanlar için uygundur.

Kim semâ anında insanlara bakar ve onlara göre tavır alırsa, bu onun kalbinin karışık ve Hak'tan uzak olduğunu gösterir. Kim bu tür meclislerde oyun ve eğlence icat ederse, bu onun aklının eksikliğini gösterir. Şeyhlerden biri, bana, kendi şeyhinin şöyle dediğini nakletti:

"Ben Ebü'l-Abbas el-Hazır'ı gördüm, ona, "Arkadaşlarımızın üzerinde görüş ayrılığına düştükleri şu nağme ile icra edilen kaside ve şiir meclisleri hakkında ne diyorsun?" diye sordum; şöyle dedi:

"Bu tür meclisler, üzerinde sadece âlimlerin kaymadan ayakta sabit kalabileceği kaygan bir zemindir."

Şüphesiz bu doğru görüştür. Çünkü Peygamberimiz'den [sallallahu aleyhi vesellem] şu söz rivayet edilmiştir: *"Ümmetim hakkında en çok korktuğum şey, gizli şehvet ve oyalayıcı nağmelerdir."*[445]

Hammâd, İbrahim en-Nehaî'den şöyle nakletmiştir: "Müzik kalpte nifak meydana getirir."

Mücâhid'in, *"İnsanlardan öyleleri vardır ki bilgisizce Allah yolundan saptırmak ve sonra da onunla alay etmek için boş sözü satın alır"* (Lokman 31/6) âyetinde geçen "boş söz"ü musiki olarak açıkladığı nakledilmiştir.

Bu durum onların dediği gibidir. Çünkü (haram sözler içeren ve harama sevkeden) şarkı-türkü haramdır. Bu işi icra edenlere verilen ücret ve para da haramdır.

Şarkı ve kaside arasındaki fark şudur: Şarkının içinde kadınlar tasvir edilir, kadınların özellikleri anlatılıp dinleyeni nefsanî arzulara çağırır, oyun ve eğlenceye teşvik eder. Kim bu özellikleri taşıyan bir sözü ve şarkıyı dinlerse böyle bir semâ, müzik ve musiki ona haramdır. Kaside ise Allah'ın zikredildiği, dinleyeni Allah'a sevkeden, O'na olan

445 Son kısmı hariç bk. Ahmed, *Müsned*, 4/126; Hâkim, *Müstedrek*, 4/330; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 6824-6830.

özlemini artıran, iman heyecanını harekete geçiren, âriflerin müşahede arzusunu ateşleyen, içinde ahiret yollarının ve sadıkların makamlarının dile getirildiği vezinli dizelerdir. Kim bu hususları öğrenmek için kaside dinlerse o bu işe ehildir. Çünkü onun kasideden alacağı güzel bir nasibi vardır.

Kelâm, nazım ve nesir olmak üzere ikiye ayrılır. Nesir, âlim olanların sözüdür, nazım ise şairlerin sözüdür. İçinde Allah'tan bahsedilen sözler, O'na giden bir yoldur. Bizimle beraber olan Hicazlılar, Allah'ı zikretmenin emredildiği ve senenin en faziletli günleri olan kurban bayramı günlerini semâ ederek/kaside ve musiki dinleyerek geçirmişlerdir. Buna Atâ b. Ebû Rebâh'tan günümüze kadar devam etmişlerdir.

Atâ'nın musiki icra eden iki câriyesi vardı; Atâ'nın arkadaşları da onları dinlerlerdi.

Musiki dinleme konusundaki sözler şöyle özetlenebilir:

Musiki türü şeyler, dinleyenin nefsanî, kötü arzularını açığa çıkarıyor, ona dünyayı hatırlatıyorsa onu dinlemek haramdır. Yok, eğer dinleyen kimse, musiki dinlediğinde Allah'ı hatırlıyor, Allah'ın kendisini teşvik ettiği en yüce makamları ve dostlarına hazırladığı dereceleri hatırına getiriyorsa; bu dinlenen şeyler onun için bir zikir mesabesindedir.

Âlimlerimizden birine, "Duyduğuma göre sen semâı, kaside türü şeyleri dinlemeyi kabul etmiyormuşsun; halbuki Cüneyd-i Bağdâdî, Seri-i Sakatî ve Zünnûn-i Mısrî bu tür şeyleri dinliyorlardı" denildiğinde o zat şöyle demiştir: "Onu Abdullah b. Cafer-i Tayyâr dinlediği halde ben nasıl inkâr ederim. Ben sadece bu tür şeylere katılan oyun ve eğlenceyi kabul etmiyorum."

Gerçekten de adı geçen büyük zatlar, nağme ile söylenen kaside ve musiki türü şeyleri dinliyorlardı. Fakat bazıları onu açıkta değil, gizlice dinlerlerdi. Bazıları onu bütün talebeleri ve ashabıyla değil, çok yakın dostları ve kendi seviyesindeki kimselerle dinlerlerdi.

Büyükler derlerdi ki: "Kaside tür şeyleri dinlemek sadece, manevi halinde sabit ve sağlam âriflere uygundur; terbiye yolunun başındaki müridlere uygun değildir."

Cüneyd-i Bağdâdî [rahmetullahi aleyh], ilk günlerinde kaside türü şeyleri dinlerdi. Bu meclislerde çok güzel bir hali vardı. Anlatıldığına göre kaside okunurken başını önüne eğer, göz yaşı dökerdi. Daha sonraki günlerde kendisine, "Yâ Ebü'l-Kasım, seni semâ anında hiç hareket ederken görmüyoruz!" diyenlere hazret şu âyeti okumuştur:

"Sen dağları donuk ve sabit gibi görürsün; halbuki onlar bulutlar gibi akıp gitmekte ve hareket etmektedir" (Neml 27/88).

Hazret ömrünün son dönemlerinde semâı/kaside meclislerini terketmişti. Kendisine, "Sen daha evvel kaside dinlerdin!" diye sorulunca, "Kiminle dinlerdim bilir misiniz?" diye sordu. "Sen kendi başına dinlerdin" denince, hazret, "Kimden dinlerdim, onu da biliyor musunuz?" cevabını vermiştir.[446]

İbn Liyûn et-Tücîbî,[447] *el-İnâle* adlı eserinde demiştir ki: "Mus'ab b. Zübeyr'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "İmam Mâlik'in meclisinde bulunuyordum. O sırada Ebû Mus'ab kendisine, semâın (sözlü nağme ile kaside ve şiir söyleminin) durumunu sordu. İmam Mâlik dedi ki: "Bilmiyorum, fakat beldemizdeki âlimler bu tür şeyleri inkâr etmiyorlar, onu dinlemek için de oturmuyorlardı. Onu sadece bilgisiz cahiller yahut katı tabiatlı ibadet ehli inkâr eder."

Tücîbî devamla demiştir ki: Enes b. Mâlik'in [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir:

"Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] yanında bulunuyorduk. O sırada Cebrâil [aleyhisselâm] geldi ve,

'Yâ Resûlallah! Senin ümmetinin fakirleri zenginlerinden yarım gün önce cennete gireceklerdir. Bu yarım gün, (dünya günleri ile) beş yüz sene etmektedir' dedi.[448] Bunu duyan Allah Resûlü, çok sevinerek,

---

446 bk. Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb: Kalplerin Azığı*, 3/257-261.

447 İbn Liyûn, Ebû Osman Sa'd (Saîd) b. Ahmed et-Tücîbî el-Endelüsî (v. 750/1349), âlim ve şair bir zat olup *İnâletü'l-İlmiyye* adlı eseri, Ali b. Abdullah eş-Şüşterî'nin, sûfiler ve tasavvufla ilgili *er-Risâletü'l-İlmiyye fî Tarîki'l-Fukarâi'l-Mütecerridîn mine's-Sûfiyye* adlı eserinin muhtasarıdır (bk. Süleyman Tülücü, "İbn Liyûn", *DİA*, 20/159-160).

448 Bu manada Hz. Peygamber'den gelen bir hadis için bk. Tirmizî, nr. 2353; İbn Mâce nr. 4122; Ahmed, *Müsned*, 2/296; İbn Hibbân, *Sahîh*, nr. 676.

'İçinizde bize bir şiir okuyacak kimse yok mudur?' diye sordu. Cemaatin içinden bir bedevî,

'Yâ Resûlallah, ben okuyabilirim' dedi. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

'Öyleyse, gel oku!' buyurunca, Arabî şu manadaki şiiri okudu:

Ciğerimi soktu hevâ yılanı,

Ne tabibi var ne de okuyanı.

Sadece o aşkına daldığım habib,

O'dur bütün ilaçların sahibi tabib.

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] bunu işitince vecde geldi, ayağa kalkıp dönmeye başladı. Orada bulunan ashâb-ı kirâm da vecde gelip dönmeye başladılar; öyle ki Allah Resûlü'nün omuzundan ridâsı düştü. Vecd halinden çıkınca her biri yerlerine döndüler. Muâviye b. Ebû Süfyân,

'Hareketiniz ne güzeldi, yâ Resûlallah!' dedi. Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem],

'Öyle deme ey Muâviye! Sevgili'nin zikrini işittiğinde (sevgiyle coşa gelip) titremeyen kimse kerim değildir' buyurdu. Sonra omuzundan düşen ridâsını, orada bulunan dört yüz kişiye pay edip dağıttı."

Bu hadisi, Makdisi[449] ve İmam Sühreverdî rivayet etmiştir.[450] İnsanlar, bu hadis üzerinde çok söz söylemiştir.

Hasan-ı Basrî, bir gün arkadaşlarından geride kaldı, meclise geç geldi, sebebi sorulunca, "Komşularından birinde kaside meclisi kurulduğunu, biraz onlara katıldığını" söyledi.

Velilerden Şiblî demiştir ki: "Semâın (güzel sesle söylenen beyit ve şiirlerin) zâhiri fitne, içi ibrettir. Kim sözdeki işareti anlarsa onun ibret almak için böyle şeyleri dinlemesi helâl olur, yoksa fitneye davetiye çıkarmış olur." En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

449 bk. Makdisî, *Safvetü't-Tasavvuf*, s. 361-361 (Beyrut 1995).

450 bk. Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif: Gerçek Tasavvuf*, s. 261-262. İmam Sühreverdî, hadisin sahih olmadığı kanaatine varmıştır.

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ona âyetlerimiz okunduğu zaman, sanki onları hiç işitmemiş, sanki kulağında bir ağırlık varmış gibi büyüklük taslayarak yüz çevirir"* âyetinin uyarısıyla deriz ki: Âyette anlatılan bu durum, kalbi katı olduğu için öğüt kabul etmeyen kimse için geçerlidir. İlâhî irade, onu haktan uzaklaştırmıştır; artık ona yapılan çokça öğüt ve nasihat sadece kendisinin haktan kaçışını artırır. Onun kulağı sanki yok gibidir. Onunla uğraşmak, bir yorgunluk ve vakit kaybıdır. Bu konuda biri şöyle demiştir:

"Hayatından bezmiş kimseye uyarı yaptığımda, sanki suya yazı yazmış gibi olurum (söylediklerim bir fayda vermeden boşa gider).'

İyilik Sahiplerinin Güzel Âkıbeti

Cenâb-ı Hak sonra, iyilik ve ihsan sahiplerinin kurtuluşundan ve güzel âkıbetinden bahsederek şöyle buyurdu:

إِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ جَنَّاتُ النَّعِيمِ ﴿٨﴾ خَالِدِينَ
فِيهَاۜ وَعْدَ اللّٰهِ حَقًّاۜ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٩﴾

8. Şüphesiz, iman edip salih amel işleyenler için naîm cennetleri vardır.

***9. Orada ebedî kalırlar. Bu, Allah'ın gerçek bir vaadidir. O, azîzdir** (her hükmünü uygular); **hakîmdir** (her işini hikmetle yapar).*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şüphesiz, iman edip salih amel işleyenler için naîm cennetleri vardır."*

Âyete şu manalar da verilmiştir: Onlar için cennet nimetleri yahut bahçeler veya nimet yurdu vardır.

"Orada ebedî kalırlar. Bu, Allah'ın gerçek bir vaadidir." Allah onlara, naîm cennetlerini vaat etmiştir. Bunun yerine geleceği kesindir. "O,

azîzdir; her hükmünde galiptir; verdiği hükümde kendisine karşı gelecek kimse yoktur; O vaat ettiği şeyi kesin yapar. *O, hakîmdir;* sadece hikmetinin gerektirdiği şekilde iş yapar."

8-9. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İç âlemlerinde samimi olarak iman eden ve zâhirlerinde yaptıkları salih amelle imanın hakikatine eren kimseler için dünyada marifet cennetleri, ahirette ise ebedî nimetlerin ikram edildiği cennetler vardır. Bu, salih insanlara müjdelenmiş gerçek bir vaat ve doğru bir sözdür. İnsanın içinde gizlenen şeyler, zâhirî âlemde ortaya çıkar. Yoksa boş bir iddia ve ikiyüzlülük olur. Bu halden yüce Allah'a sığınırız.

İlâhî Kudretin Şahitleri

Cenâb-ı Hak sonra, vaadini yerine getirecek kudretinin şahitlerinden bahsederek şöyle buyurdu:

خَلَقَ السَّمٰوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا وَاَلْقٰى فِى الْاَرْضِ رَوَاسِىَ اَنْ تَم۪يدَ
بِكُمْ وَبَثَّ ف۪يهَا مِنْ كُلِّ دَٓابَّةٍ وَاَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً فَاَنْبَتْنَا ف۪يهَا مِنْ
كُلِّ زَوْجٍ كَر۪يمٍ ﴿١٠﴾ هٰذَا خَلْقُ اللّٰهِ فَاَرُون۪ى مَاذَا خَلَقَ الَّذ۪ينَ مِنْ دُونِه۪
بَلِ الظَّالِمُونَ ف۪ى ضَلَالٍ مُب۪ينٍ ﴿١١﴾

10. ***Allah, gördüğünüz gibi gökleri direksiz olarak yarattı. Yeryüzüne de sizi sarsmasın diye sabit dağlar yerleştirdi ve orada her türlü canlıyı yaydı. Gökten yağmur indirip orada her türden güzel bitkiyi bitirdik.***

11. ***İşte bunlar Allah'ın yarattıkları! Haydi, O'nun dışındakilerin ne yarattığını bana gösterin! Hayır*** *(onların yarattığı hiçbir şey yok!)*, ***zalimler açık bir sapkınlık içindedir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah, gördüğünüz gibi gökleri direksiz olarak yarattı."*

Âyete iki türlü mana verilmiştir. Birinci mana: Allah, gördüğünüz şekilde, gökleri apaçık ortada direksiz olarak yarattı.

İkinci mana: Allah, gökleri, gördüğünüz bir direk olmaksızın, gizli direklerle yarattı. O, Allah Teâlâ'nın gökleri, kudretiyle tutmasıdır.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Yeryüzüne de sizi sarsmasın diye sabit dağlar yerleştirdi ve orada her türlü canlıyı yaydı. Gökten yağmur indirip orada her türden güzel* veya faydası çok *bitkiyi bitirdik."* Allah Teâlâ, bu âyetle, sonsuz kudretiyle tarif edilecek izzetine ve sonsuz hikmetle tarif edilecek ilmine dair delilini göstermiştir. Bu, Allah'ın azîz ve hakîm sıfatlarını açıklamaktadır.

Allah Teâlâ sonra, birliğinin delillerini görmek için, yaratılan bu şeyler üzerinde düşünmeyi emrederek şöyle buyurdu: *"İşte bunlar,* yani görmekte olduğunuz gökler ve yerler, *Allah'ın yarattığı varlıklardan bazısıdır! Haydi, O'nun dışındakilerin* yani taptığınız putların *ne yarattığını bana gösterin!"* Cenâb-ı Hak, bu büyük varlıkların kendisinin yarattığı şeyler olduğunu söyleyerek müşrikleri azarlayıp susturdu ve onlara şunu sordu: Taptığınız putlar, sizin kendilerine ibadet etmenizi hak edecek neyi yaratmışlardır? Varsa bana gösterin!

Âyet şöyle bitiyor: *"Hayır, zalimler açık bir sapkınlık içindedir."* Allah Teâlâ, onları azarlamaktan vazgeçerek, kendilerinin sapkınlığın son haddinde bir zulüm içinde olduklarını belirtti.

10-11. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bu âyetlerde bahsedilen zâhirî durumları, iç âleme uyarlayarak deriz ki: Allah Teâlâ, melekût âleminde ruhların semasını, hiçbir şeye ihtiyacı olmayacak şekilde yüksek olarak yarattı. Maddi âlemde de haktan sapmaya yönelmesin diye nefislere (insan bünyesine) sağlam akıl dağları yerleştirdi. Bu akılla, ya hakikate ya da şeriatın hükümle-

rine tâbi olmasını istedi. Ayrıca nefislerde, boş düşünce ve vesveseleri yaydı. Orada, her güzel cinsten hikmet ve kudret ilimlerini bitirdi.

İmam Kuşeyrî, *"Yeryüzüne de sizi sarsmasın diye sabit dağlar yerleştirdi ..."* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Âyette geçen 'revâsî' zâhirde, büyük yüksek dağlardır; hakikatte ise insanlara manen yardım eden 'abdâl' ve 'evtât' denen velilerdir. Allah Teâlâ, onlarla insanları âfetten korur, onların yakınında ve uzağında olanlardan belaları savar. *'Biz gökten bir su indirdik'* âyetindeki su, zâhirde gökten indirilip bağ ve bahçelerin yeşillendiği yağmurdur. Allah Teâlâ, aynı şekilde, bâtında da ilâhî huzura yaklaşmış ve orada kabul görmüş dostlarının gönül bahçelerine maneviyat semasından nur ve feyiz indirir. Bu, yüce Allah'ın, azametiyle yarattığı şeylerdir; O'nu bırakıp da taptığınız varlıkların O'nun yerinde ve göğünde ne yarattığını bana gösterin?"[451]

Hz. Lokman'ın Kıssası

Cenâb-ı Hak sonra, hakkında soru sorulması üzerine bu sûrenin indiği Hz. Lokman'ın [aleyhisselâm] kıssasından bahsederek şöyle buyurdu:

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا لُقْمٰنَ الْحِكْمَةَ اَنِ اشْكُرْ لِلّٰهِۜ وَمَنْ يَشْكُرْ فَاِنَّمَا يَشْكُرُ
لِنَفْسِه۪ۚ وَمَنْ كَفَرَ فَاِنَّ اللّٰهَ غَنِيٌّ حَم۪يدٌ ﴿١٢﴾ وَاِذْ قَالَ لُقْمٰنُ لِابْنِه۪ وَهُوَ
يَعِظُهُ يَا بُنَيَّ لَا تُشْرِكْ بِاللّٰهِۜ اِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظ۪يمٌ ﴿١٣﴾

12. ***Andolsun, biz Lokman'a, "Allah'a şükret" diye hikmet verdik. Kim şükrederse sadece kendisi için şükretmiş olur. Kim de nankörlük ederse bilsin ki Allah zengindir*** *(hiç kimseye ihtiyacı yoktur)*, ***övülmeye layıktır.***

13. ***Bir zamanlar Lokman, oğluna öğüt vererek şöyle dedi: "Yavrum! Allah'a ortak koşma! Şüphesiz, Allah'a ortak koşmak büyük bir zulümdür."***

451 bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/130-131.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Andolsun, biz Lokman'a hikmet verdik."*

Hz. Lokman, Hz. Eyyûb'un kız kardeşinin veya teyzesinin oğlu olan Bâûrâ'nın oğludur. Bâûrâ'nın, Âzer'in evlatlarından olduğu da söylenmiştir.[452]

Bir rivayete göre Hz. Lokman, Şeddâd b. Âd'ın kardeşiydi; Şeddâd'a kuvvet, mal ve mülk verildi, Hz. Lokman'a ise hikmet verildi.

Hz. Lokman, 1000 sene yaşamıştır. Daha fazla yaşadığını söyleyenler de vardır. Aşağıda gelecek.

Hz. Lokman, Hz. Davud'un [aleyhisselâm] devrine ulaştı ve ondan ilim aldı. Hz. Davud, peygamber olarak gönderilmeden önce, Hz. Lokman insanlara fetva veriyordu; Hz. Davud, peygamber olarak gönderilince, fetva vermeyi kesti; sebebi sorulunca, "Bana ihtiyaç kalmadı, fetva işini Hz. Davud üstlendi" dedi.

Hz. Lokman'ın terzi olduğu söylenmiştir. Onun marangoz olduğunu söyleyenler olduğu gibi, çobanlık yaptığını söyleyenler de mevcuttur. Bir rivayete göre Hz. Lokman, İsrâiloğulları arasında hâkimlik yapıyordu.

İkrime ve Şa'bî Hz. Lokman'ın peygamber olduğunu söylemiştir. Âlimlerin çoğunluğuna göre ise Hz. Lokman, peygamber değil, hikmet sahibi bir zattır. Kendisi, peygamberlik ile hikmet sahibi olmak arasında serbest bırakılmış, o da hikmet ehli olmayı tercih etmiştir. Hikmet, sözde ve fiilde isabet etmektir. Bu açıklamayı Nesefî yapmıştır.[453]

Abdullah b. Ömer [radıyallahu anh] demiştir ki: "Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle dediğini işittim: *'Lokman, peygamber değildi fakat çok tefekkür eden, yakîni güzel bir kuldu. O Allah'ı sevdi, Allah da onu sevdi ve kendisine hikmet verdi.'"*[454]

---

452 bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 14/56; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/406.

453 Nesefî, *a.g.e.*, 3/406; ayrıca bk. Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/286-287; Kurtubî, *a.g.e.*, 14/56; Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 2/227; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/188.

454 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/50; Kurtubî, *a.g.e.*, 14/56; İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 4/347; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/510.

Hz. Lokman, ilk günlerinde öğle vaktinde uyurken, kendisine, melekler tarafından, "Ey Lokman, Allah Teâlâ seni yeryüzünde halife ve insanlar arasında hüküm veren biri yapmak istiyor!" diye seslenildi. O da sese şöyle cevap verdi: "Eğer Rabbim beni tercihte serbest bıraktı ise ben afiyeti tercih ediyorum (böyle zor ve mesuliyetli bir işi istemiyorum). Şayet Rabbim, benim için kesin hükmünü verdi ise hükmünü kabul ediyor ve emrine itaat ediyorum. Ben kesin olarak şunu biliyorum ki eğer Rabbim bana böyle bir görev verirse beni korur ve bana yardım eder." O zaman melekler, kendileri görülmeden ona,

"Ey Lokman, niçin böyledir?" diye sordular. Hz. Lokman şöyle dedi:

"Çünkü insanlara hüküm veren kimse, en zor ve sıkıntılı bir makamdadır. Onu her yandan zulüm ve mazlumlar sarar. Eğer kendisine Allah tarafından özel yardım edilirse kurtulması ümit edilir. Şayet kendi halini terkedilir ve hükümde hata ederse cennete giden yolu şaşırır. Bir kimsenin dünyada zelil bir halde olması, sonunda zayi olan şerefli bir kimse olmaktan daha hayırlıdır. Kim dünyayı ahirete tercih ederse dünya elinden gider, ahireti de elde edemez." Melekler onun bu güzel sözlerine hayret ettiler. Hz. Lokman, bir miktar uyudu, o esnada kendisine hikmet verildi; uykudan uyandığında hikmetle konuşmaya başladı.[455]

Mücâhid demiştir ki: "Hz. Lokman, kalın dudaklı, ayakları geniş ve yanık siyah bir köleydi."[456]

el-Lübâb isimli eserde kaydedildiğine göre Hz. Lokman, 1000 seneden fazla uzun bir ömür sürmüş ve vefatı sırasında yakınlarına şu vasiyette bulunmuştur: "Ben öldüğümde beni, zalim krallar gibi özel mağaralara ve yüksek makberlere gömmeyin; beni yerde bir kabre gömün." Yakınları, kendisini vasiyet ettiği şekilde gömdüler.

455 Rivayet için bk. Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdirü'l-Usûl*, 1/248 (Beyrut 1992); Sa'lebi, *a.g.e.*, 5/50; Kurtubi, *a.g.e.*, 14/56; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/510-511. Mana, Hakîm et-Tirmizî'nin ve Süyûtî'nin rivayetinden kısmen desteklendi.

456 Ahmed b. Hanbel, *Kitâbü'z-Zühd*, s. 83 (Beyrut 1988); Süyûti, *a.g.e.*, 6/510.

İbn Sa'lebe bir şiirinde demiştir ki:

"Gencin, zamanın tehlikelerinden çekinerek, ölümün âniden gelmesini unuttuğunu gördüm; halbuki zaman onu yiyip bitirmektedir. Şayet o, Hz. Lokman'ın uzun süre yaşayan kartalı gibi, çok uzun yaşasa da sonunda zaman onu alıp kabre götürecektir."

Beyzâvî, bu âyetin tefsirinde demiştir ki: "Âlimler hikmeti şöyle tarif etmiştir: Hikmet, akıl ve görüşe dayalı ilimleri elde ederek insanî nefsi kemale erdirmek ve faziletli işlerde gücü ölçüsünde tam bir meleke kazanmaktır."[457]

Hz. Lokman'ın hikmetli söz ve işlerinden bazı örnekler:

Hz. Lokman [aleyhisselâm], Hz. Davud'la [aleyhisselâm] bir ay beraber bulundu. Hz. Davud o sırada demirden zırh örüyordu. Hz. Lokman ona, "Ne yapıyorsun?" diye sormayıp işin bitmesini bekledi. Zırhın yapımı bitince, Hz. Davud onu giydi ve zırha hitaben, "Sen ne güzel harp elbisesisin!" dedi. O zaman Hz. Lokman, onun bir aydır yaptığı işin ne olduğunu sormadan öğrenmiş oldu ve, "Susmak hikmettir, fakat yapanı çok azdır" dedi.

Bir gün Hz. Davud, Hz. Lokman'a, "Nasılsın, nasıl sabahladın?" diye sordu, Hz. Lokman, "Canım, benim dışında birinin (yüce Allah'ın) elinde olarak sabahladım" dedi.

Yine bir gün Hz. Davud Hz. Lokman'a, bir koyun kesmesini ve kendisine onun en güzel parçasını getirmesini emretti. Hz. Lokman, koyunun kalbi ile dilini getirdi. Birkaç gün sonra Hz. Davud Lokman'a, yine bir koyun kesmesini ve kendisine onun en kötü parçasını getirmesini emretti. Hz. Lokman, yine koyunun kalbi ile dilini getirdi. Hz. Davud, bunun sebebini sorunca, Hz. Lokman,

"Bu iki parça güzel olunca vücudun en güzel yeri olurlar, kötü olunca da vücudun en kötü yeri olurlar."[458]

---

457 bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 2/199.

458 Beyzâvî, *a.g.e.*, 2/227.

Sa'lebî'nin rivayetinde, Hz. Lokman'a koyun kesmesini emreden Hz. Davud [aleyhisselâm] değil, Hz. Lokman'ın efendisidir.[459]

Hz. Lokman'a, "Sen bir çoban iken bu hikmete nasıl ulaştın?" diye sorulunca şu cevabı vermiştir: "Hep doğru konuşarak, emanete hıyanet etmeyerek ve beni ilgilendirmeyen şeyleri terkederek."[460]

Rivayet edildiğine göre, Hz. Lokman'dan görülen ilk hikmet şudur: Hz. Lokman köle iken efendisiyle birlikte bulunuyordu. Bir ara efendisi def-i hacet için gitti ve oturuşu çok uzun sürdü. Bunun üzerine Hz. Lokman efendisine, "Tuvalette çok oturmaktan ciğer ağrır, basur meydana gelir ve hararet başa kadar yükselir; hafifçe otur ve yavaşça kalk" diye seslendi.[461]

Rivayet edildiğine göre Hz. Lokman, bir seferden dönerken kendisine,

"Baban öldü!" dediler; Hz. Lokman,

"Elhamdülillâh, işime sahip oldum" dedi. Kendisine,

"Hanımın öldü" dediler; Hz. Lokman,

"Elhamdülillâh, yatağım yenilendi" dedi. Kendisine,

"Kız kardeşin öldü" dediler; Hz. Lokman,

"Avretim örtüldü, kabirle namusum muhafaza altına alındı" dedi. Kendisine,

"Kardeşin öldü!" dediler; Hz. Lokman,

"İşte şimdi sırtım kırıldı (dayanağım yıkıldı, desteğimi kaybettim)" dedi.[462]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Ona, 'Allah'a şükret' diye hikmet verdik."* Yani ona, Allah'ın sana verdiği hikmete karşılık O'na şükret dedik. Bu âyette şu duruma dikkat çekilmektedir: Asıl ilim ve hakiki hikmet, on-

---

459 Sa'lebi, *a.g.e.*, 5/55; ayrıca bk. Taberi, *Câmiu'l-Beyân*, 18/548; Ahmed b. Hanbel, *Kitâbü'z-Zühd*, s. 84; Süyûti, *a.g.e.*, 6/516.

460 Taberi, *a.g.e.*, 18/548; Begavî, *a.g.e.*, 6/287; Süyûti, *a.g.e.*, 6/512.

461 Sa'lebi, *a.g.e.*, 5/56; Süyûti, *a.g.e.*, 6/510.

462 Sa'lebi, *a.g.e.*, 5/56; Süyûti, *a.g.e.*, 6/519.

larla amel etmek, Allah'a ibadet ve şükretmektir. Çünkü Allah Teâ Hz. Lokman'a hikmeti, şükretmesi için verdiğini açıkladı.

Şöyle denilmiştir: "Bir kimse sözünde, fiilinde, geçiminde ve arl daşlığında hikmete göre (doğru ve isabetli) hareket etmedikçe hikn ehli olmaz."[463]

Cüneyd-i Bağdâdî demiştir ki: "Şükür, verdiği nimetle Allah'a yan etmemektir."

Onun bir diğer tarifi de şöyledir: "Şükür, verdiği nimette Alla hiç kimseyi ortak görmemendir."

Şöyle denmiştir: "Şükür, şükürde âciz olduğunu itiraf etmektir.

Özetle deriz ki: Kalbin şükrü, nimetini vereni tanımaktır. Di şükrü, nimeti verene hamdetmektir. Âzaların şükrü, onları taatte k lanmaktır. Bütün bunlarda âciz olduğunu bilmek, onun kabul edil ğinin delilidir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Kim şükrederse sadece kendisi için şükı miş olur.* Şüphesiz yaptığı şükrün faydası kendisine döner, çünkü elindeki nimeti artırmak ister. *"Kim de nankörlük ederse bilsin ki Allah bakımdan zengindir;* hiç kimsenin şükrüne ihtiyacı yoktur. *O, övülm layıktır."* Hiç kimse ona hamdetmese de Allah, hamdedilmeye layık hamd ve övülme hakkı O'nundur.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Hatırla, Lokman, oğlı öğüt vererek şöyle dedi: Yavrum! Allah'a ortak koşma! Şüphesiz Allah'a or koşmak büyük bir zulümdür."* Çünkü şirk, bütün nimetlerin kendisind geldiği zatla, aslen kendisinden hiçbir nimetin gelmediği âciz bir v lığı eşit yapmaktır.

Hz. Lokman'ın oğlunun isminin En'am, Eşkem (veya Mişkem) hut Sârân olduğu söylenmiştir.[464]

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımı mümkündür.

---

463 bk. Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, 2/129; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/406.

464 bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'Kur'ân*, 14/58; Nesefî, *a.g.e.*, 3/406.

12-13. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İmam Kuşeyrî, âyetin tefsirinde demiştir ki: "Hikmet, fiilde, akidde (kararda) ve sözde isabettir. Hikmet hakkında şu tarifler yapılmıştır:

Hikmet, hak yola uymaktır. Bu, insanın nefsinin himmetiyle değil, Cenâb-ı Hakk'ın özel desteği ile olmaktadır.

Hikmet, hevânın (nefsin kötü arzularının) hâkimiyeti altında olmamaktır.

Hikmet, nefsinin değerini (basitliğini) bilip ayağını elbisenin dışına uzatmamaktır.

Hikmet, kendisine karşı koyamayacağını bildiğin kimseye isyan etmemektir.

Şükre gelince: Şükrün hakikati, Rabb'inin ihsanlarını görerek kalbin gözünün açılmasıdır. Şükür hakkında şu tarifler de yapılmıştır:

Şükür, yüce Allah'ın nimetlerine hakkı ile şükretmekten âciz olduğunu bilmendir.

Şöyle denmiştir: Şükür, nimetin lezzetini tamamlayan şeydir.

Şükür, kalbin sevinçle dolmasından dolayı, dilde ortaya çıkan ayrı bir hal olup insan şükrettiği zatı över.

Şükür, her zengin (asil ve şerefli) kimsenin vasfıdır; nankörlük ise her alçak kimsenin vasfıdır.

Şükür, daha fazla ihsan kapısını çalmaktır."[465]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Şükür hakkında en güzel tarif şudur: Şükür, kalbin, nimeti verene yönelerek sevinmesi ve bu sevincin bütün âzalara sirayet etmesidir.

İmam Kuşeyrî, *"Allah'a şirk (ortak) koşma ..."* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Şirk, açık ve gizli olarak iki kısımdır. Açık şirk, putlara tapmaktır. Gizli şirk ise kâinatta meydana gelen bir şeyin, yaratılmış varlıklardan oluğunu düşünmektir. Yani kâinatta meydana gelen bir şeyin, varlıklardan olduğunu zannetmendir."

---

465 bk. Kuşeyri, *Letâifü'l-İşârât*, 5/31.

Şöyle denilmiştir: "Şirk, gayb âlemindeki hakikati müşahedeyle birlikte, Allah'ın dışındaki bir varlığı gerçek vücut sahibi görmektir."

Şöyle denilmiştir: "Şirk, kalbe zulümdür; isyanlar ise nefse zulümdür. Nefse yapılan zulüm affedilir, fakat kalbe yapılan zulmün af yolu yoktur."

Anne Babaya İyilik

Cenâb-ı Hak sonra, sûrenin inmesine sebep olan soruda geçen anne babaya iyiliği emrederek şöyle buyurdu:

وَوَصَّيْنَا الْاِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِۚ حَمَلَتْهُ اُمُّهُ وَهْنًا عَلٰى وَهْنٍ وَفِصَالُهُ فٖى عَامَيْنِ
اَنِ اشْكُرْ لٖى وَلِوَالِدَيْكَۜ اِلَیَّ الْمَصٖيرُ (14) وَاِنْ جَاهَدَاكَ عَلٰٓى اَنْ تُشْرِكَ
بٖى مَا لَيْسَ لَكَ بِهٖ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا وَصَاحِبْهُمَا فِى الدُّنْيَا مَعْرُوفًا وَاتَّبِعْ
سَبٖيلَ مَنْ اَنَابَ اِلَیَّۚ ثُمَّ اِلَیَّ مَرْجِعُكُمْ فَاُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (15)

14. ***Biz insana, anne babasına iyi davranmasını emrettik. Annesi onu sıkıntı üzerine sıkıntıya katlanarak karnında taşıdı. Onun sütten kesilmesi de iki yıl içinde olur. (İşte onun için) insana şöyle emrettik: "Bana ve anne babana şükret; dönüş banadır."***

15. ***"Eğer onlar, hakkında hiçbir bilgi sahibi olmadığın bir şeyi bana ortak koşman için seni zorlarlarsa onlara itaat etme. Fakat dünyada onlarla iyi geçin. Bana yönelenlerin yoluna uy. Sonra dönüşünüz banadır; o zaman ben size yapmakta olduğunuz şeyleri haber vereceğim."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Biz insana, anne babasına iyi davranmasını emrettik."* Yani onlara iyilik yapmasını ve itaat etmesini emrettik.

Cenâb-ı Hak sonra, onu iyiliğe sevkeden sebepten bahsederek şöyle buyurdu: *"Annesi onu sıkıntı üzerine sıkıntıya katlanarak karnında taşıdı."* Yani onu, zorluk üzerine zorluk çekerek taşıdı. Onu karnında taşırken, sürekli zafiyeti arttı ve zorluğu katlanarak taşımaya devam etti; çünkü karnındaki çocuk büyüyüp geliştikte ağırlığı artar.

"Onun sütten kesilmesi de iki yıl içinde olur." Yani çocuğun tam olarak sütten kesilmesi iki seneyi bulur. Bu da çocuğu anne babaya iyilik yapmaya sevkeden bir durumdur. Çocuk, annesinin karnında yatmasını, hamilelik müddetince annesinin onun için hissettiği yorgunluğu, doğarken çektiği sıkıntıyı, sonra süt emdiği günlerde kendisinin terbiyesiyle, elbisesini yıkamasıyla uğraşmasını, geceleri ağladığında uykusuz kalmasını ve diğer hizmetlerini düşünmeli ve anne babanın ne kadar hak sahibi olduğunu anlamalıdır.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Bunun için insana şöyle emrettik: Bana ve anne babana şükret."* Bu âyet, insana yapılan emri açıklamaktadır. Mana şudur: Biz insana, bize şükretmesini ve anne babasına iyilik ve güzel hizmetle teşekkür etmesini emrettik.

Âyetin, *"Annesi onu sıkıntı üzerine sıkıntıya katlanarak karnında taşıdı"* kısmı, önemli bir durumu hatırlamak için arada zikredilmiştir. Çünkü Allah Teâlâ, anne babaya iyiliği emredince, annesinin, onu karnında taşırken ve sütten kesilmeye kadar bu uzun sürede çektiği sıkıntı ve yorgunlukları, yapılan emre ilave bir hatırlatma olması için, ayrıca dile getirdi.

İbn Uyeyne[466] demiştir ki: "Kim, beş vakit namaz kılarsa Allah'a şükretmiş olur. Kim de beş vakit namazın peşinden anne babasına dua ederse onlara teşekkür etmiş olur."[467]

İmam Kuşeyrî ise şöyle demiştir: "Çocuğun anne babasına teşekkür etmesi, 'sürekli onlara itaat etmesi' olduğu konusunda âlimler görüş birliği içindedir. Cenâb-ı Hakk'a şükür, O'nu yücelterek olur; anne babaya yapılan teşekkür ise şefkat ve hürmetle olur."[468]

466 Süfyân b. Uyeyne (v. 198/814) tâbiîn devri müfessirlerindendir.

467 bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/407.

468 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/132.

Cenâb-ı Hak, sonra şöyle buyurdu: *"Dönüş banadır."* Senin şükrünün veya nankörlüğünün karşılığını veririm.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Eğer onlar, hakkında hiçbir bilgi sahibi olmadığın bir şeyi bana ortak koşman için seni zorlarlarsa onlara itaat etme."* Yani, seni, Allah'a ortak koşulmayı hak ettiğine dair bir bilgin olmayan şeyi, sırf kendilerini taklit ederek bana ortak koşmaya zorlarlarsa bu şirkte onlara itaat etme.

"Fakat dünyada onlarla iyi geçin." Onlara, dinin razı olduğu ve güzel ahlâkın gerektirdiği şekilde davran. Bu, yumuşaklık, nazik davranış, iyilik, kendileriyle ilgilenme gibi güzel ahlâktır. İsrâ sûresinin 23-24. âyetlerinin tefsirinde bu konuda geniş açıklama geçti.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Bana yönelenlerin yoluna uy."* Yani tevhid üzere ve ihlâsla bana yönelen kimselerin yoluna uy. O, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] ve müminlerdir. Her ne kadar sana, dünyada kendilerine güzel davranman emredilmiş olsa da sakın, seni şirke yönlendiren anne babanın yoluna uyma.

Velilerden İbn Atâ el-Edemî demiştir ki: "Âyetin manası şudur: Üzerinde bana hizmet (güzel kulluk) nurları gördüğün kimsenin yoluna uy!"[469]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Sonra, dönüşünüz* yani senin ve onların dönüşü *banadır; o zaman ben size yapmakta olduğunuz şeyleri haber vereceğim."* O zaman ben, senin imanın ve iyiliğinin, onların da inkârlarının karşılığını veririm. Bu iki âyet, Hz. Lokman'ın oğlunu şirkten sakındırmasıyla ilgili öğüdünü kuvvetlendirmek için ayrıca dile getirildi. Mana şudur: Biz insana anne babasına iyilik etmesini emrettik ve ayrıca, şirkin çirkin bir iş olmasından dolayı, eğer onlar, bütün gayretleriyle kendisini Allah'a ortak koşmaya zorlasalar da onlara itaat etmemeyi de emrettik.

Ankebût sûresinin 8. âyetinin tefsirinde, bu âyetin Sa'd b. Ebû Vakkas [radıyallahu anh] hakkında indiğini söylemiştik. Sa'd'ın müşrik annesi, onu İslâm'dan çevirmeye çalışmış, dönmezse yiyip içmemeye yemin etmişti. Üç gün bir şey yiyip içmeyince, Sa'd [radıyallahu anh] du-

---

469 Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, 2/131; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/407.

rumu Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] bildirdi, olay üzerine bu âyet indi.

Şöyle denilmiştir: *"Bana yönelen kimsenin yoluna uy"* âyetinde kastedilen kimse, Hz. Ebû Bekir'dir [radıyallahu anh]; çünkü Sa'd b. Ebû Vakkas [radıyallahu anh] onun davetiyle müslüman oldu."[470]

14-15. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Anne babaya iyi davranmak farzdır. Özellikle, manevi baba olan seçkin velilerin haklarını korumaya daha fazla özen göstermelidir. Çocuk, anne babasına haram olmayan her konuda itaat etmelidir; fakat onlar, kendisini gizli şirkten temizleyecek terbiye şeyhinin sohbetinden menederlerse o zaman sözlerine itaat etmez. Gizli şirk öyle bir şeydir ki ondan kimse tek başına kolay kolay kurtulamaz. Âyet-i kerime, genel manası ve içeriğiyle işaret yoluyla bunu da içine almaktadır.

Buna göre âyetin bir manası da şudur: Eğer anne baban, seni, hevâna, nefsanî arzularına ve onları sevmeye zorlarlarsa onlara itaat etme; kendilerine dünyada iyi davran ve bana yönelen kimsenin yoluna uy! İşaret ilminde, kendisine uyulacak bu kimse, terbiye şeyhidir.

Daha önce Cüneyd-i Bağdâdî'nin şu sözü geçmişti: Babam bana bir işi yapmamı emretti, o sırada mürşidim Serî-i Sakatî de bir işi yapmamı emretti. Mürşidim Serî-i Sakatî'nin emrini önce yaptım; bunda çok büyük bir sır ve bereket gördüm.

Şeyhlerimizin şeyhi, meşhur veli seyyidim Yusuf-i Fâsî'ye, Fas'ın ileri gelenlerinden birinin çocuğu gelirdi. Çocuğun babası, onu bundan alıkoyar ve Yusuf-i Fâsî'nin sohbetine gitmesini engellerdi. Çoğu zaman da onu şeyhin meclisinde bulur, kendisine eziyet ederdi. Şeyh Yusuf-i Fâsî de çocuğa şöyle derdi: "Bana gelme konusu hariç, babana her hususta itaat et!"

Şeyhlerden biri derdi ki: "Anne babanız kızsa da bana gelin." Bu, çocuğa zarar vermez, çünkü o, nefsini ıslah etmek ve ona ilacını vermek için şeyhe gitmektedir."

---

470 Kurtubi, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 14/61.

Şeyh Senûsî, *Akâidü'l-Cezâirî* şerhinde demiştir ki: "Nefsin durumu hakkında özetle deriz ki: Devamlı kötülüğü emreden nefsin hali, kendisiyle savaş halinde olduğumuz kâfire benzemektedir. Bu kâfir, inkârı yüceltmek ve tevhidi alçaltmak istemektedir. Emmâre nefis de böyledir. Nefis de boş iddialarını, çirkin dünya arzularını, kendisini yüce Mevlâ'sına ihlâsla kulluk etmekten ve emredildiği şekilde kulluk görevlerini yerine getirmekten alıkoyacak şeyleri en üstün yapmak istemektedir. Nefis, bedene yerleştikten sonra, bedende ve ona bağlı yerlerde kendisinin emrini ve nehyini uygulamak istemektedir. Nefis, bedenle öyle bir bağlantı ve birlik içindedir ki onu sadece ölüm ayırır. Bu durumda her mümin, Allah Teâlâ'nın haram kıldığı şeylere dikkat noktasında ilmi ve ameli olarak bütün gücünü kullanmalı, bu konuda nefsiyle cihad ve onu öldürmek (kötü arzularını yok etmek) için çalışmalıdır. Düşmanlar İslâm ülkesine indiğinde kendileriyle savaşmanın her mümine farz-ı ayın olduğu bu tür savaşlarda, anne babadan veya başkalarından izin alma görevi kalkar."

Gördüğün gibi Senûsî, nefsin kula hâkim olmasını ve onu Rabb'inden perdelemesini, anne baba istemese de kendileriyle cihad etmenin farz olduğu düşmana benzetmiştir. Durum, onun dediği gibidir. Çünkü, bir farzı terketmede veya bir haramı işlemede anne babaya itaat edilmez. Velilere göre, günah olan işlerden biri de nefsini görmek (kendini varlık ve güç sahibi olarak görüp beğenmek) ve nefsin arzularına bağlanıp kalmaktır. Bu konuda bir şair demiştir ki:

"Ben, 'Günahım nedir?' diye sorduğumda; bana cevap olarak dedi ki: Varlığın (kendini bir şey sahibi görmen), öyle büyük bir günahtır ki onunla hiçbir günah kıyaslanmaz."

Nefsin çirkin vasıflarını temizlemek her mükellefe farzdır. Böyle bir farz konusunda, kişiye engel olan anne babaya itaat edilmez.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî), Allah Teâlâ'nın, *"Onlara dünyada iyilikle davran ..."* âyeti hakkında demiştir ki: "Âyette geçen 'iyilik' onlara din konusundaki hatalarını göstermek ve Allah hakkındaki cehaletlerini gidermektir. *'Bana uyanların yoluna uy'* âyeti ise onu, hata ve kusur işleyenlere uymaktan sakındırıp Allah'a yönelmiş kullara uymaya teşvik etmektedir."[471]

---

471 bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/121.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Hz. Lokman'ın Oğluna Vasiyeti

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Lokman'ın [aleyhisselâm] oğluna yaptığı tavsiyeden bahsederek şöyle buyurdu:

يَا بُنَيَّ اِنَّهَا اِنْ تَكُ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ فَتَكُنْ فِي صَخْرَةٍ اَوْ فِي
السَّمٰوَاتِ اَوْ فِي الْاَرْضِ يَأْتِ بِهَا اللّٰهُ اِنَّ اللّٰهَ لَطِيفٌ خَبِيرٌ ﴿١٦﴾ يَا
بُنَيَّ اَقِمِ الصَّلٰوةَ وَاْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَانْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَاصْبِرْ عَلٰى مَٓا
اَصَابَكَ اِنَّ ذٰلِكَ مِنْ عَزْمِ الْاُمُورِ ﴿١٧﴾ وَلَا تُصَعِّرْ خَدَّكَ لِلنَّاسِ وَلَا
تَمْشِ فِي الْاَرْضِ مَرَحًا اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ ﴿١٨﴾ وَاقْصِدْ
فِي مَشْيِكَ وَاغْضُضْ مِنْ صَوْتِكَ اِنَّ اَنْكَرَ الْاَصْوَاتِ لَصَوْتُ الْحَمِيرِ ﴿١٩﴾

16. ***"Yavrum! Şüphesiz, yapılan iş bir hardal tanesi ağırlığında olsa ve bir kayanın içinde yahut göklerde ya da yerin içinde gizlense Allah onu çıkarıp mîzana getirir. Şüphesiz, Allah, latîftir** (en gizli şeyleri bilir)**, her şeyden haberdardır."***

17. ***"Yavrum! Namazı güzelce kıl. İyiliği emret. Kötülükten sakındır. Başına gelen musibetlere sabret. Şüphesiz bunlar, kesin olarak emredilmiş işlerdendir."***

18. ***"İnsanlara karşı kibirlenip onlardan yüz çevirme ve yeryüzünde böbürlenerek yürüme! Şüphesiz, Allah, kuruntu sahibi hiçbir kibirliyi sevmez."***

19. ***"Yürüyüşünde dengeli ol. Sesini alçalt. Şüphesiz, seslerin en çirkini eşeklerin sesidir."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: Lokman'ın oğlu, kendisine, "Ey babacığım, eğer ben, hiç kimsenin görmediği bir yerde hata yapsam, Allah ona nasıl muamele eder?" diye sorunca, Hz. Lokman oğluna şöyle dedi:

"Yavrum! Şüphesiz yapılan iş bir hardal tanesi ağırlığında olsa ve bir kayanın içinde yahut göklerde ya da yerin içinde gizlense Allah onu çıkarıp mîzana getirir." Yani yapılan iş, bu kadar küçük olmakla birlikte, en gizli mekânda veya bir dağın altında olsa, Allah onu çıkarıp mîzana getirir.

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh], âyette geçen "kaya" hakkında demiştir ki: "O, yedi kat yerin altında bulunan bir kaya olup, günahkârların amelleri ona yazılır. Suyun (veya göğün) yeşilliği de ondandır."[472]

Süddî demiştir ki: "Allah Teâlâ, yeryüzünü balığın üzerinde yarattı. Balığı da suyun üzerinde yarattı. Suyu, büyük bir taşın üzerinde yarattı. Taşı bir meleğin üzerinde yarattı. Meleği, kayanın üzerinde yarattı. İşte bu kaya, Hz. Lokman'ın bahsettiği kayadır. O, yerde ve gökte olmayıp rüzgârın üzerindedir."[473]

Yani, yapılan bir günah en gizli mekânda işlense de, *"Allah onu çıkarıp mîzana getirir;"* Allah onu kıyamet günü getirir ve yapanı hesaba çeker. *Şüphesiz, Allah, latîftir, en gizli şeyleri bilir,* ilmi bütün gizli şeylere ulaşır; *her şeyden haberdardır,* her şeyin iç yüzünü bilir."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Yavrum! Nefsini kemale erdirmek için *namazı güzelce kıl,* ona devam et. Başkalarını kemale erdirmek için de *iyiliği emret, kötülükten sakındır.* Allah Teâlâ'nın yolunda *başına gelen musibetlere sabret;* çünkü sen, iyiliği emredip kötü işlerden sakındırdığın zaman, insanların eziyetlerine mâruz kalırsın." Yahut başına gelen sıkıntı ve dertlere sabret; zira onlara sabretmek peşinden ilâhî lutuf ve ihsanları getirir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz,* sana tavsiye ettiğim *bu şeyler,* Allah tarafından *kesin olarak emredilmiş işlerdendir."* Bu âyette, bahsedilen taatlerin diğer ümmetlere de emredildiğine dair bir delil vardır.

---

472 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/52; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/288.

473 bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 18/556; Sa'lebî, *a.g.e.*, 5/52; Begavî, *a.g.e.*, 6/288; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/522-523.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"İnsanlara karşı kibirlenip onlardan yüz çevirme."* Yani kibirli kimselerin yaptığı gibi, onlardan yüzünü çevirme. Mana şudur: İnsanlara tevazu ile yönel, onlardan yüzünü çevirme.

"Yeryüzünde böbürlenerek, çalımla *yürüme! Şüphesiz, Allah,* insanları küçük görüp onlardan yüz çeviren *kuruntu sahibi hiçbir kibirliyi sevmez."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Yürüyüşünde dengeli ol."* Uyuşuk bir şekilde ağır ağır yürümekle, süratle gitmek arasında orta halde yürü; uyuşuk kimseler gibi ağırdan yürüme, edepsiz kimseler gibi de hoplayıp zıplama!

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur: *"Süratli yürümek, müminin heybetini giderir."*[474]

Hz. Âişe'nin [radıyallahu anhâ], "Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] yürürken süratli giderdi"[475] sözüne gelince, bu, uyuşuk şekilde gitmenin üzerindeki bir süratle yürümektir.[476]

Abdullah b. Mesud [radıyallahu anh] demiştir ki: "Müslümanlar, yahudiler gibi koşarak yürümekten ve hıristiyanlar gibi uyuşuk gitmekten sakındırıldı. Onlardan bu ikisinin arasında bir yürüyüş şekli istendi."

"Yürüyüşünde dengeli ol" âyetine, "Yürürken, tevazu ile ayaklarının ucuna bak" manası da verilmiştir.[477]

Bir diğer mana: Büyüklenme ile kusur işleme arasında orta halli ol!

Âyet şöyle devam ediyor: *"Sesini alçalt."* Yani konuşurken sesini kıs. Araplar, yüksek sesle konuşmakla övünürlerdi; Allah Teâlâ, müminleri Câhiliye ahlâkından sakındırdı. Bunu Hz. Lokman'ın tavsiyesi olarak dile getirdi. Eğer sesini yükseltmekte bir heybet ve maharet olsaydı, eşek bu işte en önde olurdu. Halbuki Cenâb-ı Hak onu kötü bir benzetmede örnek yaparak şöyle buyurdu: *"Şüphesiz seslerin en çirkini,*

---

474 Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ,* 10/3/8; İbn Adi, *el-Kâmil,* 5/8; Süyûtî, *es-Sagîr,* nr. 4689.

475 İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-Kübrâ,* 1/100; Süyûtî, *es-Sagîr,* nr. 6799.

476 Açıklama için bk. Kurtubî, *a.g.e.,* 14/67; Nesefî, *a.g.e.,* 3/409.

477 Rivayet ve açıklamalar için bk. Nesefî, *a.g.e.,* 3/409.

en sevimsizi ve en kötüsü *eşeklerin sesidir!"* Çünkü o, ses verirken önce içini çekerek inler, sonra anırmaya başlar; aynen cehennemliklerin bağırtısı gibi.

Süfyân-ı Sevrî'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Eşek anırması hariç, diğer bütün varlıkların sesi, yüce Allah'ı tesbihtir; çünkü eşek, (genelde) şeytanı görünce anırır."[478] Bunun için Allah Teâlâ, onun sesini "sevimsiz, çirkin" olarak tanımladı. Seslerini yükselterek konuşanların, eşeklere benzetilmesi, yüksek sesin son derece çirkin olduğuna dikkat çekmek içindir. Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], kısık sesle konuşanları sevmesi ve yüksek sesle konuşanlardan rahatsız olması da bu görüşü desteklemektedir.[479]

Âlimlerden biri demiştir ki: "Bazı yerlerde sesi yükseltmek övülmüştür; ezan ve hacdaki telbiye de bunlardandır."

Abdurrahman-ı Fâsî, *Hâşiyetü'l-Fâsî* isimli eserinde demiştir ki: "Ezan ve telbiyede de sesi orta halde çıkarmak uygundur. Nitekim Ömer b. Abdülaziz, ezan okuyacak kimseye, 'Bize sünnete uygun bir ezan oku, yoksa bizden ayrıl!' demiştir."

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], bir yolculuk sırasında yüksek sesle zikreden ashabına şöyle buyurmuştur: *"Kendinizi yormayın; sizler sağır birini çağırmadığınız gibi, uzakta olan birine de seslenmiyorsunuz."*[480]

16-19. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Hz. Lokman'ın [aleyhisselâm] oğluna yaptığı tavsiyesi, sûfîlere ait birçok güzel vasfı içermektedir ki hepsi de sahibinin kemalini gösterir.

Bunlardan biri, gizli ve açıkta, tek başına ve insanların içinde iken sürekli Cenâb-ı Hakk'ı murakabe ve müşahede etmektir. Bunu, *"Şüphesiz, yapılan iş bir hardal tanesi ağırlığında olsa ve bir kayanın içinde yahut göklerde ya da yerin içinde gizlense, Allah onu çıkarıp mizana getirir. Şüphe-*

478 Nesefî, *a.g.e.*, 3/409; ayrıca bk. Sa'lebî, *a.g.e.*, 5/54; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/290; Kurtubî, *a.g.e.*, 14/67.

479 Nesefî, *a.g.e.*, 3/409.

480 Buhârî, Cihâd, 131, Daavât, 51; Ebû Davud, Vitir, 26; Ahmed, *Müsned*, 4/394.

siz Allah, latîftir (en gizli şeyleri bilir), her şeyden haberdardır" âyeti ifade etmektedir.

Sûfîlerin sahip olduğu güzel vasıflardan biri de beden ve dille yapılacak ibadetleri hakkı ile yerine getirmektedir. Bunu, *"Yavrum, namazı güzelce kıl. İyiliği emret. Kötülükten sakındır. Başına gelen musibetlere sabret"* âyeti ifade etmektedir. Dille yapılan diğer ibadetler, iyiliği emretme ve kötülükten sakındırmaya kıyas edilir ve onlar da bu gruba girer.

Sûfîlerin sahip olduğu güzel vasıflardan biri de başa gelen sıkıntılara sabretmektir; bu, insanlardan veya Cenâb-ı Hak'tan gelsin farketmez. Sabır, manevi yolun temel esaslarından biridir. Bu konudaki geniş açıklama, Nahl sûresinin sonunda, 126-128. âyetlerin tefsirinde geçti.

Sûfîlerin sahip olduğu güzel vasıflardan biri de tevazu ve yumuşak huylu olmaktır. Bu iki haslet, şerefi elde ettirecek şeylerdir ve güzel geçinmeyi bilen insanların halidir. Kim, sahip olduğu kıymetin altındaki duruma tevazu gösterirse Allah Teâlâ onu, kıymetinin üzerine yükseltir. Şu âyet bu durumu ifade etmektedir: *"İnsanlara karşı kibirlenip onlardan yüz çevirme ve yeryüzünde böbürlenerek yürüme! Şüphesiz, Allah, kuruntu sahibi hiçbir kibirliyi sevmez."*

Sûfîlerin sahip olduğu güzel vasıflardan biri de sekînet, vakar ve ağırbaşlılıktır. Bu, kalbin, heybet ve hürmetle mâmur olmasının bir sonucudur. *"Yürüyüşünde dengeli ol"* âyeti bu durumu ifade etmektedir.

Sûfîlerin sahip olduğu güzel vasıflardan biri de konuşmalarında seslerini yükseltmeden kısık sesle konuşmalarıdır. Bu da ilâhî huzurun heybetine ulaştığının ve Allah'a yakınlık elde ettiğinin göstergesidir. Cenâb-ı Hak bir âyette şöyle buyurmuştur: *"Bütün sesler, Rahmân'ın heybetinden kısılmıştır ve orada fısıltıdan başka bir şey işitmesin"* (Tâhâ 20/108).

Huzurda kısık sesle konuşmak, şeyhlere ve dervişlere karşı gösterilecek edeplerin en önemlilerindendir.

İmam Kuşeyrî, *"İyiliği emret ..."* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "İyiliği emretmek sözle olur. Onun en tesirlisi, nefsini, sana yasak edilen ve seni Hak'tan alıkoyan şeyden alıkoyman ve başkalarına emrettiğin şeye kendin sahip olmandır. Kendi nefsine hükmü geçmeyen kim-

senin, başkasına da hükmü geçmez. Emredilmesi gereken iyilik, kulu Mevlâ'sına ulaştıran şeydir; yasaklanması gereken kötülük ise kulu Allah'tan alıkoyan şeydir. *"Başına gelen sıkıntılara sabret"* âyeti şuna dikkat çekmektedir: Kim hakkı ile Allah'ın hükümlerini yerine getirirse Allah yolunda sıkıntılarla imtihan edilir. Onun yolu, Allah için sabretmektir. Kim Allah için sabrederse Allah onu perişan etmez."[481]

İmam Kuşeyrî, sonra, *"İnsanlara karşı kibirlenip onlardan yüzünü çevirme"* âyetini tefsirinde demiştir ki: "Onlara karşı kibirli olma, onların kimin kulları olduğuna bak ve kendinin sürekli Allah'ın gözetlemesi altında olduğunu bil. Kim yüce Mevlâ'sının kendisine nazar ettiğini (her halini gördüğünü) bilirse hiç kimseye karşı kibirlenmez ve büyüklük taslamaz; tam aksine herkese karşı tevazu ile (alçak gönüllü) davranır ve kendisini küçük görür.

Allah Teâlâ'nın, *'Yürüyüşünde dengeli ol'* âyetinin bir manası da şudur: Kendine ait şahitlerinden (kendine ait bir varlık, kıymet ve amel görmekten) fâni ol, nefsinin despotluğunu (ben bilirim, ben yaparım iddiasını) kökünden silip at, kendine ait bir güç ve kuvvet görme, iç âlemini saran keşif ve manevi hallere bağlanmaktan uzaklaş, sürekli senin sesini işiten Mevlâ'na bak ki gaflet sarhoşluğundan uyanasın.

'Şüphesiz, seslerin en çirkini eşeklerin sesidir' âyetinin bir işareti şudur: Kim, Cenâb-ı Hak, kendisine izin vermeden marifet hakkında konuşursa, (hakikat ehli yanında) onun sesi, seslerin en çirkinidir. Bazıları şöyle demiştir: Âyette, kötülenen kimse, zamanı gelmeden konuşan sûfidir."[482] Yani şeyhi kendisine insanları irşad ve uyarı için izin vermeden, kendi başına meydana çıkıp konuşan kimsedir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

İnsana Verilen Zâhirî ve Bâtınî Nimetler

Cenâb-ı Hak sonra, insana bahşettiği nimetlerden bahsederek şöyle buyurdu:

---

481 bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/133.

482 bk. Kuşeyrî, *a.g.e.*, 5/133-134.

اَلَمْ تَرَوْا اَنَّ اللّٰهَ سَخَّرَ لَكُمْ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ وَاَسْبَغَ
عَلَيْكُمْ نِعَمَهُ ظَاهِرَةً وَبَاطِنَةً وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِى اللّٰهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ
وَلَا هُدًى وَلَا كِتَابٍ مُنِيرٍ ﴿٢٠﴾ وَاِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَا اَنْزَلَ اللّٰهُ
قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا وَجَدْنَا عَلَيْهِ اٰبَاءَنَا اَوَلَوْ كَانَ الشَّيْطَانُ يَدْعُوهُمْ
اِلٰى عَذَابِ السَّعِيرِ ﴿٢١﴾

20. ***Görmüyor musunuz ki Allah, göklerde ve yerde ne varsa hepsini hizmetinize vermiş, size gizli ve açık nimetlerini akıtmıştır. Bununla birlikte, insanlar arasında öyleleri vardır ki hiçbir bilgisi, yol gösterici bir rehberi ve aydınlatıcı bir kitabı olmaksızın Allah hakkında mücadele eder.***

21. ***Onlara, "Allah'ın indirdiğine uyun" denildiği zaman, "Hayır, biz babalarımızdan gördüğümüz şeye uyarız" derler. Şeytan, kendilerini o alevli ateş azabına çağırıyor olsa da onlara uyacaklar mı?***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Görmüyor musunuz ki Allah, göklerde ve yerde ne varsa hepsini hizmetinize vermiştir."* Göktekiler güneş, ay, yıldızlar, bulut, yağmur ve diğer varlıklardır. Yerdekiler ise denizler, nehirler, ağaçlar, meyveler, hayvanlar, madenler ve diğer varlıklardır.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Ve size gizli ve açık nimetlerini akıtmıştır."* Nimet, insanın kendisiyle sevinip lezzetlendiği şeydir. Zâhirî nimet, duyu organlarıyla bilinip idrak edilir. Bâtınî nimet ise akıl ve vicdanla idrak edilen nimettir.

Şöyle denmiştir: Zâhirî nimet, kulak, göz, dil ve diğer zâhirî âzalardır. Bâtınî nimet ise kalp, akıl, anlayış ve benzeri nimetlerdir.

Yahut zâhirî nimet sıhhat, afiyet ve yeterli rızka sahip olmaktır; bâtınî nimet ise iman, yakîn, ilim ve Allah'ı tanımaktır. Bu konudaki açıklamaların kalan kısmı, âyetin işaretleri bölümünde gelecektir.

Rivayet edildiğine göre Hz. Musa [aleyhisselâm], "Yâ Rabbi, kullarına verdiğin en gizli nimeti bana bildirir misin?" diye sorunca Allah Teâlâ, "Onlara verdiğim en gizli nimetim nefisleridir" buyurdu.[483]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Çünkü nefisle mücâhede ile en büyük saadet elde edilmektedir. Cenâb-ı Hakk'a ulaşmak, sadece nefisle mücâhede ve ondan uzaklaşmakla gerçekleşmektedir. Şeyhlerimizin şeyhi, nefsin bu yönünü güzel bir nimet olarak görüp derdi ki: "Allah, bizim adımıza nefse bol mükâfat versin, biz sadece nefisten dolayı (onunla yaptığımız mücâhede sayesinde) bolca manevi kazanç elde ettik."

Denilmiştir ki: "Zâhirî nimet, yaratılışın güzelliği, bâtınî nimet ise huyun güzelliğidir."

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: " Zâhirî nimet, yüce Allah'ın seni düzgün bir vücut yapısında yaratmasıdır; bâtınî nimet ise senin ayıp ve kusurlarını örtüp gizlemesidir."[484]

Âyet şöyle devam ediyor: "Bunca nimetten sonra, *insanlar arasında öyleleri vardır ki* bir delil ve burhandan elde edilmiş bir *bilgisi olmadan, yol gösterici bir rehberi,* peygamberin rehberliği *bulunmadan* ve Allah'ın kendisine indirdiği *aydınlatıcı bir kitabı olmaksızın Allah hakkında,* O'nun birliği, sıfatları ve dini hakkında *mücadele eder.*" Yani bütün bunları körü körüne basit bir taklitle yapar. Hac sûresi 8. âyetin tefsirinde geçtiği gibi âyet, müşriklerden Nadr b. Hâris hakkında inmiştir.[485]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Onlara, 'Allah'ın,* peygamberine tevhid ve ilâhî hükümlerle ilgili *indirdiğine uyun' denildiği zaman, 'Hayır, biz babalarımızdan gördüğümüz şeye,* putlara tapmaya *uyarız' derler.*"

483 Nesefî, *a.g.e.*, 3/410.

484 Nesefî, *a.g.e.*, 3/410.

485 Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/291; Nesefî, *a.g.e.*, 3/410.

Beyzâvî demiştir ki: "Bu âyet, inanç konusunda taklitten sakındırmaktadır."[486]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Meşhur olan görüş, taklitle iman eden kimsenin imanının geçerli olduğudur. Mesela, Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] taklit eden ve delile bakmayan kimse, âlimlerin görüş birliği ile mümindir.

Cenâb-ı Hak, âyetin devamında şöyle buyurdu: *"Şeytan, kendilerini o alevli ateş azabına çağırıyor olsa da onlara uyacaklar mı?"*

Yani şeytan onları bu taklitle cehenneme çağırsa da onları taklit mi edecekler? Yahut şeytan onların babalarını, kendi zamanlarında cehenneme çağırıyor idiyse, onlar babalarına mı uyacaklar?

20-21. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ey insan, bütün kâinat senin için, sen ise yüce Allah'ın huzuru için yaratıldın. Öyle ise kıymetini bil ve haddini aşma. Allah'ın, senin üzerine yağdırdığı zâhirî ve bâtınî (açık ve gizli) nimetlere şükret.

Zâhirî nimet, zâhirî âzaların, ilâhî hükümlerle amelde istikamet üzere olmasıdır. Bâtınî nimet ise hakikat nurlarını almaya hazır olması için, iç âlemlerin temizlenmesidir.

Yahut zâhirî nimet, kula ihsan edilen nimetlerdir; bâtınî nimet ise (sabreden için sevaba dönüşecek) zorluk ve sıkıntılardır.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Âlimler ve ârifler, zâhirî ve bâtınî nimetler hakkında pek çok açıklama yapmışlardır. Bunlardan bazısı şöyledir:

Zâhirî nimet, maddi bir nimete ulaşmaktır; bâtınî nimet ise nimeti vereni müşahede etmektir.

Zâhirî nimet, dünya nimetleridir; bâtınî nimet ise dindir.

Zâhirî nimet, insanın yaratılışıdır; bâtınî nimet ise güzel ahlâka sahip edilmesidir.

Zâhirî nimet, hatadan uzak duran nefistir; bâtınî nimet ise gaflete düşmeyen kalptir.

---

486 Beyzâvî, *a.g.e.*, 2/229.

Zâhirî nimet, ilâhî lutuflardır; bâtınî nimet ise Allah'tan gelene razı olmaktır.

Zâhirî nimet, mallardaki artış ve berekettir; bâtınî nimet ise manevi hallerdeki güzellik ve safiyettir.

Zâhirî nimet, taatleri yapmaya muvaffak edilmektir; bâtınî nimet ise yapılan taatlerin kabul edilmesidir.

Zâhirî nimet, âriflerin sohbetinde bulunmaktır; bâtınî nimet ise onlara karşı hürmet ve saygıyı korumaktır.

Zâhirî nimet, dünyaya karşı zühd sahibi olup dünyadan gönlü çekmektir; bâtınî nimet ise dünyada ve ahirette Allah ile yetinmektir.

Zâhirî nimet, zühddür; bâtınî nimet ise manevi vecddir.

Zâhirî nimet, nefisle mücâhedede muvaffak edilmektir; bâtınî nimet ise müşahedeye ulaşmaktır.

Zâhirî nimet, nefsin vazifeleridir; bâtınî nimet ise kalbin elde ettiği manevi ilim ve hallerdir.

Zâhirî nimet, halkla uğraşmayı bırakıp nefsinle meşgul olmaktır; bâtınî nimet ise nefsini terkedip Rabb'inle meşgul olmaktır.

Zâhirî nimet, kulun Allah'ı talep etmesidir; bâtınî nimet ise O'nu bulmasıdır.

Zâhirî nimet, Allah'a ulaşmandır; bâtınî nimet ise O'nunla bekâ halini (sürekli yüce Mevlâ ile bulunma nimetini) elde etmendir. Kuşeyrî'den mana olarak yaptığımız alıntılar bu kadar.[487]

İmam Kuşeyrî, *"Onlara, 'Allah'ın indirdiğine uyun ...'"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Onlar, kendileri gibi olanlardan ayrılamadılar ve bütün hallerini evirip çeviren Allah'a yönelemediler." Yani onlar, zâhirî resim ve şekillere bağlanıp kalma konusunda ve nefsanî hazlarına dalma noktasında önceki atalarını taklit ettiler; bu onları, manevi ilerlemeden ve Mevlâ'ya ulaşmaktan alıkoydu. Lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh. Bu ne tuhaf bir şey!

---

487 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/134-135. Zâhirî ve bâtınî nimetlerin değişik tarifleri için ayrıca bk. Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/57-59; Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, 2/132-133.

Kopmayan Kulpa Tutunanlar

Kendileri gibi kullara uymayıp bütün varlığı ile yüce Mevlâ'sına yönelen kula gelince, gerçekten o, hiç kopmayan bir bağa tutunmuştur. Cenâb-ı Hak bu konuda şöyle buyurdu:

وَمَنْ يُسْلِمْ وَجْهَهُٓ اِلَى اللّٰهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ
الْوُثْقٰى وَاِلَى اللّٰهِ عَاقِبَةُ الْاُمُورِ ﴿٢٢﴾ وَمَنْ كَفَرَ فَلَا يَحْزُنْكَ كُفْرُهُ
اِلَيْنَا مَرْجِعُهُمْ فَنُنَبِّئُهُمْ بِمَا عَمِلُوا اِنَّ اللّٰهَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٢٣﴾
نُمَتِّعُهُمْ قَلِيلًا ثُمَّ نَضْطَرُّهُمْ اِلٰى عَذَابٍ غَلِيظٍ ﴿٢٤﴾

22. ***Kim içi ve dışıyla iyi bir kul olarak kendini Allah'a teslim ederse gerçekten en sağlam bağa tutunmuş olur. İşlerin sonu Allah'a varır.***

23. ***Kim inkâr ederse onun inkârı seni üzmesin. Onların dönüşleri sadece bizedir. Biz onlara yaptıklarını haber veririz. Şüphesiz Allah, göğüslerin içindekini*** *(kalplerde saklı olanı)* ***bilir.***

24. ***Biz, onları*** *(dünyada)* ***az bir süre faydalandırırız; sonra da kendilerini ağır bir azaba sokarız.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Kim içi ve dışıyla iyi bir kul olarak kendini Allah'a teslim ederse gerçekten en sağlam bağa tutunmuş olur."* Yani amelinde ihsan sahibi olarak, işlerini Allah'a havale edip bütün varlığı ile O'na yönelerek, her şeyi ile O'na bağlanıp O'na teslim olursa gerçekten en sağlam bağa tutunmuş olur.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Kim, nefsini Allah'a teslim eder ve Allah için niyetinde samimi olursa o, en sağlam bağa sarılmış olur."[488]

---

488 bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/135.

Teslim olmak bazan zâhirde olup ihlâs olmadan da gerçekleşir. Cenâb-ı Hak bunun için, "Kim, *muhsin olarak* yani içi ve dışıyla Allah'a yönelmiş bir kul olarak ..." buyurdu. Bu açıklamayı *Hâşiye* sahibi[489] yapmıştır. Fakat bu açıklama, tenkide açıktır; çünkü Cenâb-ı Hak âyette, tam teslim olma tabirini kullandı, teslim olmuş gibi gözükme tabirini kullanmadı. Buna göre âyete verilecek asıl mana şudur: Kim, bâtınında bütün varlığı ile Allah'a teslim olur ve zâhirde amelini güzel yaparsa *o, en sağlam kulpa sarılmış olur.* Yani tutulacak en sağlam kulpa (ipe ve bağa) sarılmış olur.

Bunda, tevhidin, birinci sebep ve asıl olduğuna, ona tutunan kimsenin Allah'a ulaşmış olacağına ve artık tutunduğu bağın kopmasından ve helâk olmaktan korkmayacağına dair bir işaret vardır. Allah'a ortak koşulması ise böyle değildir. O, bunun tam zıddıdır. Allah Teâlâ'nın şu âyeti şirkin durumunu göstermektedir:

"Kötü sözün (şirkin) durumu ise yerden koparılmış, ayakta durma imkânı olmayan kötü bir ağacın durumu gibidir" (İbrahim 14/26).

Şu âyet de şirkin sonucunu göstermektedir: *"Kim Allah'a ortak koşarsa sanki o, gökten düşmüş de kendisini kuşlar kapışıyor yahut rüzgâr onu uzak bir yere savuruyor gibidir"* (Hac 22/31).

Âyet şöyle bitiyor: *"İşlerin sonu Allah'a varır."* Hepsi sonuçta Allah'a döner ve O, hepsinin karşılığını verir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Kim inkâr ederse* ve bütün varlığı ile Allah'a teslim olmazsa *onun inkârı seni üzmesin;* hali seni kederlendirmesin. O kimse sonuçta bize gelecektir, biz ona, yaptıklarının karşılığı veririz. *Onların dönüşleri bizedir. Biz onlara yaptıklarını bildiririz* ve sonuçta amellerinin cezasını veririz. *Şüphesiz Allah, göğüslerin içindekini bilir."* Onların zâhirde yaptıkları bir yana, Allah, onların kalplerinin içinde olan her şeyi hakikatiyle bilir ve ona göre karşılığını verir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Biz, onları* dünyalarından *az bir süre faydalandırırız; sonra da kendilerini ağır bir azaba sokarız."* Onları ağır ve şiddetli bir azaba girmeye mecbur ve mahkûm ederiz. Gazabını gerektiren hallerden Allah'a sığınırız.

---

489 *Hâşiye* sahibi, *Celâleyn Tefsiri* üzerine hâşiye yazan Abdurrahman-ı Fâsî'dir.

22-24. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kim, bütün varlığı ile yüce Mevlâ'sına teslim olur ve O'nun dışındaki her şeyden gönlünü çekerse o, ihsan makamına ulaşmış biridir. Bu kimseye irfan güneşi doğmuş ve o, hiçbir zaman kopmayacak olan sağlam bir kulpa sarılmış olur. Şunlar, Allah'a teslim olunduğunun göstergeleridir: Kendi, tedbir ve seçimini terkedip Allah'ın hükmüne tâbi olmak, ilâhî kaderin tecellilerinden ortaya çıkan her şeye teslim olup rıza göstermek, tek ve kahhâr olar Allah'ın hükümlerine karşı şikâyet etmemek.

Bütün işlerin sonu Allah'a çıkar; O, dilediklerini rahmetiyle kendisine ulaştırır; dilediklerini adaletiyle bundan mahrum eder.

Ey ârif, yaşadığı zamandaki velilerin yolunu inkâr eden kimsenin durumu seni üzmesin; onların dönüşü bizedir, hesaplarını görmek de bize aittir. Biz onları, az bir zaman, nefsanî hazlarıyla ve maddi sebeplere bağlanıp kalmakla keyfettiririz; sonra onları Hak'tan perdelenme gamına sokarız ve kötü bir hesapla yüz yüze getiririz. Bu duruma düşmekten yüce Allah'a sığınırız.

Yüce Allah'ın Birliğinin Delili

Cenâb-ı Hak sonra, teslim olunması gereken yüce zatının birliğine ait delillerden bahsederek şöyle buyurdu:

وَلَئِنْ سَاَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ لَيَقُولُنَّ اللّٰهُ قُلِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ
بَلْ اَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٢٥﴾ لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ اِنَّ اللّٰهَ هُوَ
الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ ﴿٢٦﴾

25. ***Şayet onlara, "Gökleri ve yeri kim yarattı?" diye soracak olsan, elbette, "Allah" derler. De ki: "Bütün övgü Allah'a mahsustur." Fakat onların çoğu bilmezler.***

26. ***Göklerde ve yerde ne varsa Allah'ındır. Şüphesiz Allah zengindir*** *(hiç kimseye ihtiyacı yoktur)****, her türlü övgüye O layıktır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şayet onlara, 'Gökleri ve yeri kim yarattı?' diye soracak olsan,* onların yaratılışının başkasına ait olduğunu söylemeye engel olan delil apaçık olduğu için, *elbette, 'Allah' derler;* bunu söylemeye mecbur kalırlar. *De ki:* 'Onları, putların Allah'a ortak olduğuna dair inançlarının bâtıl olmasını gerektiren bu şekil bir itirafa mecbur ve mahkûm ettiği için, *bütün övgü Allah'a mahsustur.' Fakat onların çoğu,* kendilerine bunun gerektiğini *bilmezler."* Uyarıldıkları zaman kendilerine gelip hakikati görmezler. Yani onlar, gökleri ve yeri yaratının Allah olduğunu itiraf ettiklerine göre, onlara sadece Allah'a kulluk yapmaları gerekir; ancak onlar bunu bilmezler.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Göklerde ve yerde ne varsa,* hepsi mülk ve kul olarak *Allah'ındır. Şüphesiz Allah zengindir; her türlü övgüye O layıktır."* Yani O'nun kendisine hamdedenlerin övgüsüne ihtiyacı yoktur. Kullar O'na hamdetmeseler de yüce Allah hamd ve övgüye layıktır.

25-26. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bütün milletler, bu âlemin bir yaratıcısının mevcut olduğu konusunda görüş birliği etmişlerdir. Sonra akıllar, O'nu tanıma konusunda hayret makamında ve delil bulmada durup kalmıştır. Ruhlar ve sırlar, yüce zatı tanımak ve müşahede etmek için boyunlarını ileri uzattılar (Aklın önüne ve ötesine geçtiler). Kim, hakikate ulaşana kadar kendisini marifet yolunda ilerletecek, onu hakikat denizine yaklaştıracak, zâtî tecellilerin ve ilâhî sıfatların denizine daldıracak, sonra başkalarına vuslat yolunu göstermesi için onu dinin hükümlerini uygulamaya geri döndürecek kâmil bir ârif bulursa, kendisine Allah'ı tanıtan kimseyi bulduğu için "elhamdülillâh" desin. Fakat insanların çoğu, Allah'ı tanıma (marifet) ilminden yüz çevirmektedir.

Allah'ı Tanımanın Sonu Yoktur

Allah Teâlâ'yı, sıfatlarını ve isimlerini tanımanın bir sonu yoktur. Cenâb-ı Hak bu konuda şöyle buyurmuştur:

وَلَوْ اَنَّ مَا فِى الْاَرْضِ مِنْ شَجَرَةٍ اَقْلَامٌ وَالْبَحْرُ يَمُدُّهُ مِنْ بَعْدِهِ سَبْعَةُ
اَبْحُرٍ مَا نَفِدَتْ كَلِمَاتُ اللّٰهِؕ اِنَّ اللّٰهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٧﴾ مَا خَلْقُكُمْ وَلَا
بَعْثُكُمْ اِلَّا كَنَفْسٍ وَاحِدَةٍؕ اِنَّ اللّٰهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ ﴿٢٨﴾

27. ***Eğer yeryüzündeki ağaçlar kalem, denizler de mürekkep olsa, arkasından yedi deniz daha ona katılsa, Allah'ın sözleri*** *(yazmakla)* ***tükenmez. Şüphesiz Allah azîzdir, sonsuz hikmet sahibidir.***

28. *(Ey insanlar!)* ***Sizin yaratılmanız ve öldükten sonra tekrar diriltilmeniz, sadece bir tek insanı yaratmak ve diriltmek gibidir. Şüphesiz, Allah her şeyi işitir, her şeyi görür.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Eğer yeryüzündeki ağaçlar kalem, denizler de mürekkep olsa, arkasından yedi deniz daha ona katılsa, Allah'ın sözleri yazmakla tükenmez."* Yani yeryüzündeki bütün ağaçlar kalem olsa, mevcut denizlere yedi deniz daha katılsa ve hepsi mürekkep olsa, bütün bu kalemler, Allah Teâlâ'nın yüceliğini ve kemalatını gösteren kelimelerini (tecelli ve hükümlerini) yazsa, kalemler biter, bunca denizler tükenir fakat Allah'ın kelimeleri bitmezdi. Şu âyet de bu durumu ifade etmektedir:

"De ki: Rabbim'in kelimelerini yazmak için denizler mürekkep olsaydı, Rabbim'in kelimeleri bitmeden denizler tükenirdi" (Kehf 18/108).

Tefsirini yaptığımız âyette, "yedi deniz" denilerek durum daha mübalağalı bir şekilde anlatılmıştır. Âyette sanki büyük deniz, mürekkep kabına, yedi deniz onun içine konan mürekkebe, bütün ağaç dalları da kaleme benzetildi ve hepsiyle Allah Teâlâ'nın kelimelerinin yazılması ifade edildi. Eğer bunu yapmaya insanın gücü yetseydi, Cenâb-ı Hakk'ın kelimeleri tükenmeden kalemler kırılıp tükenir, denizler kururdu; çünkü Allah'ın kelimeleri ilmine tâbidir; O'nun ilminin de bir sonu yoktur.

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz Allah azîzdir,* O'nu hiçbir şey âciz bırakmaz; *hakîmdir,* hikmet sahibidir." Hiçbir şey O'nun ilim ve hikmetinin dışına çıkmaz; O'nun kelimeleri ve hikmeti tükenmez.

Eğer bu âyetin Medine'de indiğini söylersek,[490] o, yahudilerin Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] sordukları bir soruya cevap olarak inmiş olur. Yahut yahudiler Kureyş'ten bir kafileye Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] bu soruyu sormasını istemiştir. Yahudiler, *"Size çok az bilgi verildi"* (İsrâ 17/85) âyeti hakkında, Allah Resûlü'ne,

"Kendilerine az bilgi verilenlerle bizi mi kastettin, yoksa kendi kavmini mi?" diye sordular. Resûl-i Ekrem de [sallallahu aleyhi vesellem],

"Hepinizi kastettim" buyurdu. O zaman yahudiler,

"Sana verilen âyetlerde, içinde her şeyin bilgisi bulunan Tevrat'ın bize (Musa'ya ve İsrâiloğulları'na) verilmesiyle ilgili bir şey mevcut değil mi?" diye sordular. O zaman Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem],

"O, Allah'ın ilmi yanında çok azdır" buyurdu. Bunun üzerine Allah Teâlâ, *"Eğer yeryüzündeki ağaçlar kalem, denizler de mürekkep olsa, arkasından yedi deniz daha ona katılsa, Allah'ın sözleri (yazmakla) tükenmez"* âyetini indirdi.[491]

Cenâb-ı Hak, sözünün ve ilminin durumunu dile getirdikten sonra, kudretinin durumundan bahsederek şöyle buyurdu: *"Sizin yaratılmanız ve öldükten sonra tekrar diriltilmeniz, sadece bir tek insanı yaratmak ve diriltmek gibidir."* Yani Allah'ın kudreti açısından, az ile çok eşittir; bir şeyi yapması O'nu diğer şeyi yapmaktan alıkoymaz. O'nun kudreti aynı anda her şeyi kapsar; hepsini göz yumup açma süresinden daha hızlı yapar.

İmam Gazâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn* adlı eserinde demiştir ki: "Ahiretin insanı hayrette bırakan hikmetlerinden biri de şudur: Bir kul, Allah

490 Medine'de yetişen tâbiînin ileri gelen fakih ve muhaddislerinden Atâ b. Yesâr (v. 103/721), bu âyetin Medine'de indiğini söylemiştir (bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 5/61; Begavî, *Meâlimü't-Tenzil,* 3/495 [Beyrut 2002]). Diğer âlimler ise âyetin Mekke'de indiğini söylemişlerdir. O zaman soruyu soran yahudiler değil, onların yönlendirmesiyle Kureyş'ten bir grup insan olmuştur.

491 bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 21/98 (Beyrut 1995); Sa'lebî, *a.g.e.,* 5/61; Begavî, *a.g.e.,* 3/495.

Teâlâ'nın huzuruna çağrılır; yüce Allah o kulu hesaba çeker, kendisini kınar, onun iyilik ve kötülükleri tartılır. Bütün bunlar olurken kul, Cenâb-ı Hakk'ın sadece kendisini hesaba çektiğini zanneder; belki onun gibi milyarlarca insan aynı anda hesap vermektedir ve hepsi de onun gibi, sadece kendisinin hesaba çekildiğini zanneder, kimse kimseyi görmez ve işitmez. Allah Teâlâ'nın, *"Sizin yaratılmanız ve öldükten sonra tekrar diriltilmeniz, sadece bir tek insanı yaratmak ve diriltmek gibidir"* âyetinde bahsedilen durum budur."

Âyet şöyle bitiyor: "*Şüphesiz Allah,* öldükten sonra dirilmeyi inkâr eden müşriğin sözlerini ve diğer *her şeyi işitir,* onların yaptıklarını ve diğer *her şeyi görür;* onlara amellerinin karşılığını verir."

27-28. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hakk'ın bütün sıfatları mükemmeldir; hiçbiri sınırlı olmadığı gibi, onların bir sonu da yoktur. Bunlar ilim, kudret, irade, kelâm ve diğer sıfatlardır. Kulun bütün sıfatları ise sınırlı ve sonludur. Hak Teâlâ bazan sonsuz sıfatıyla kulunu destekler. Mesela kelâm sıfatıyla kulunu desteklediği zaman kul öyle sözler eder ki akıllar onu anlamaktan âciz kalır. Kulun, kendisi de sözü bitirmeye güç yetiremez. Eğer o hal içinde kalsa ve bütün ömrü boyunca konuşsa, Cenâb-ı Hak onu sükût ettirene kadar sözü bitmez.

Ulu zatlardan biri, ashabına (sohbetine girenlere) konuşurken onlara derdi ki: "Sizler benden istifade ettiğiniz gibi, ben de nefsimden (içimdeki feyiz ve tecelliden) istifade ediyorum." Bu durum, ona ilâhî feyzin geldiği zaman olmaktadır.

Cenâb-ı Hak, bir kulunu kudret sıfatıyla desteklediği zaman, o kulun (Allah'ın dilediği ve izin verdiği) her şeye gücü yeter. Onu işitme sıfatıyla desteklediği zaman kul (Allah'ın dilediği ve izin verdiği) her şeyi işitir; görme sıfatıyla desteklediği zaman kul (Allah'ın dilediği ve izin verdiği) her şeyi görür. Diğer sıfatlar da böyledir. Bu sıfatlar, aslı itibariyle kulda gizlidir; fakat Cenâb-ı Hak, rabliğinin sırrını korumak için, onları zıddı olan şeylerle perdelemiştir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Yüce Allah'ın Kemal Sıfatlarının Delili

Cenâb-ı Hak sonra, sıfatlarının kemalini gösteren delillerden bahsederek şöyle buyurdu:

اَلَمْ تَرَ اَنَّ اللّٰهَ يُولِجُ الَّيْلَ فِى النَّهَارِ وَيُولِجُ النَّهَارَ فِى الَّيْلِ وَسَخَّرَ
الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ يَجْرٖٓى اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّى وَاَنَّ اللّٰهَ بِمَا تَعْمَلُونَ
خَبٖيرٌ ﴿٢٩﴾ ذٰلِكَ بِاَنَّ اللّٰهَ هُوَ الْحَقُّ وَاَنَّ مَا يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ الْبَاطِلُ وَاَنَّ
اللّٰهَ هُوَ الْعَلِىُّ الْكَبٖيرُ ﴿٣٠﴾ اَلَمْ تَرَ اَنَّ الْفُلْكَ تَجْرٖى فِى الْبَحْرِ بِنِعْمَتِ
اللّٰهِ لِيُرِيَكُمْ مِنْ اٰيَاتِهٖ اِنَّ فٖى ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ ﴿٣١﴾
وَاِذَا غَشِيَهُمْ مَوْجٌ كَالظُّلَلِ دَعَوُا اللّٰهَ مُخْلِصٖينَ لَهُ الدّٖينَ فَلَمَّا نَجّٰيهُمْ
اِلَى الْبَرِّ فَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ وَمَا يَجْحَدُ بِاٰيَاتِنَٓا اِلَّا كُلُّ خَتَّارٍ كَفُورٍ ﴿٣٢﴾

29. ***Allah'ın, geceyi gündüze, gündüzü de geceye kattığını, güneşi ve ayı emrine boyun eğdirdiğini görmez misin? Her biri*** *(O'nun koyduğu yörüngede)* ***belirlenen bir zamana kadar akıp gider. Şüphesiz, Allah, bütün yaptıklarınızdan haberdardır.***

30. ***Bu böyledir. Çünkü Allah hakkın tâ kendisidir, O'nu bırakıp da taptıkları ise bâtıldır. Şüphesiz, Allah yücedir, büyüktür.***

31. ***Gemilerin Allah'ın nimetiyle denizde akıp gittiğini görmez misin? Allah, bunu kudretinin delillerinden bir kısmını size göstermek için yapmaktadır. Şüphesiz bunda çok sabreden ve çok şükreden herkes için*** *(O'nun birliğini ve kudretini gösteren)* ***deliller vardır.***

32. ***Onları,*** *(denizde)* ***dağlar gibi bir dalga kapladığında, bütün kalpleriyle yalnız Allah'a yalvarırlar. Fakat Allah, onları kurtarıp karaya çıkarınca, onlardan bir kısmı orta yolu tutar*** *(bir kısmı ise azıp*

inkâr ve isyana dalar). ***Bizim âyetlerimizi gaddar olandan ve Rabb'inin nimetlerine karşı nankörlük yapandan başkası inkâr etmez.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah'ın, geceyi gündüze, gündüzü de geceye kattığını görmez misin?"* Allah, gece geldiğinde, gecenin karanlığını gündüzün aydınlığına katar; gündüz geldiğinde de gündüzün aydınlığını gecenin içine katar. Yahut Allah, geceyi veya gündüzü uzatarak, onlardan birinin parçasını diğerinin içine katar.

Âyet şöyle devam ediyor: "Ayrıca *O'nun güneşi ve ayı,* kulların menfaati için, *emrine boyun eğdirdiğini görmez misin? Onların her biri* yani güneş ve ay, kendisi için *belirlenen bir zamana,* kıyamete *kadar* yörüngesinde *akıp gider,* yol alır." Diğer bir tefsire göre, güneş için belirlenen süre, senenin tamamlanması; ay için belirlenen süre ise bir ayın dolmasıdır.

"Şüphesiz, Allah, bütün yaptıklarınızdan haberdardır." Yaptıklarınızın aslını ve esasını bilir, O'na hiçbir şey gizli kalmaz.

Gece ve gündüzün birbirini takip etmesi, onların uzamaları ve kısalmaları, her birinin kendi yörüngesinde akıp gitmesi, onlar için belirlenen bir ölçünün ve hesabın varlığını göstermektedir. Cenâb-ı Hakk'ın, insanların bütün yaptıklarını bilmesi de O'nun kudretinin büyüklüğünü, ilminin ve hikmetinin mükemelliğini göstermektedir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Bu böyledir.* Bu durum şahittir ki *Allah hakkın tâ kendisidir.* O'nun dışındakiler ise bâtıldır. *Onların Allah'ı bırakıp da taptıkları putlar bâtıldır."* Onlar, haddizâtında yok olan ve gerçekte kendisinden kaynaklanan bir vücudu bulunmayan varlıklardır.

Âyete şu mana da verilmiştir: Cenâb-ı Hakk'ın, bahsedilen sonsuz kudretini ve apaçık hikmetlerini anlamaktan ilmi ve kudreti olan diriler âciz iken, müşriklerin Allah'ı bırakıp da taptıkları cansız putlar, bu sıfatlarda O'na nasıl ortak olur? Bunun sebebi şudur: Allah'ın ilâhlığı sabit olup O'nun varlığı haktır; O'nun dışındakilerin ilâh olması ise bâtıldır.

"Şüphesiz, Allah yücedir, büyüktür." O'nun şanı yüce, saltanatı büyüktür.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Gemilerin Allah'ın nimetiyle,* ihsan ve rahmetiyle, *denizde akıp gittiğini görmez misin?"*

Yahut onların rüzgârla denizde akıp gittiğini görmez misin? Çünkü rüzgâr da Allah'ın nimetlerinden biridir.

Yahut gemilerin taşıdığı yiyecek, rızık ve eşyalarla denizde akıp gittiğini görmez misin? Bu durum da Cenâb-ı Hakk'ın, açık kudretine, hikmetinin mükemmelliğine ve nimetlerinin genişliğine şahitlik etmektedir.

"Allah, bunu, sizler denizde gemiyle yolculuk yaparken, insanı hayrette bırakan kudretinin *delillerinden bir kısmını size göstermek için yapmaktadır. Şüphesiz bunda,* O'ndan gelen belalara *çok sabreden ve O'nun nimetlerine çokça şükreden herkes için,* O'nun birliğini ve sıfatlarının mükemmelliğini gösteren *deliller vardır."* Sabır ve şükür, müminin iki vasfıdır. İman, iki kısımdır; yarısı sabır, yarısı şükürdür. Allah Teâlâ'nın kudretinin insanı hayrette bırakan tecellilerinden sadece bu vasıfta olan kimseler ibret alır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onları,* insanları ve özellikle kâfirleri denizde *dağlar gibi bir dalga kapladığında, bütün kalpleriyle yalnız Allah'a yalvarırlar;* fıtratlarına perde olan şey, zorla aradan çekilip alındığı için, O'nunla birlikte başkasına dua etmezler. *Fakat Allah, onları kurtarıp karaya çıkarınca, onlardan bir kısmı orta yolu tutar,* iman üzere doğru yolda kalmaya devam eder." Yani şiddet ve zorluk halindeki tevhid inancında devam eder, ondan kurtulunca küfre geçmez.

Yahut o kimse, zulüm ile inkâr arasında kalır; kötü işlerden bir derece sakınır; inkâr ve düşmanlıkta çok ileri gitmez.

Âyete şu manayı verenler de olmuştur: Yahut o kimse, denizde sahip olduğu ihlâs halinde kalır, yani korku anında meydana gelen bu ihlâsı (tevhid inancını) korur; fakat bu durum, çok az kimsede gerçekleşir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Bizim âyetlerimizi, gaddar olandan ve* Rabb'inin nimetlerine karşı *nankörlük yapandan başkası inkâr etmez."*

Bu âyette bahsedilen vasıflar, önceki âyette geçen vasıflara karşılık olmaktadır. Buna göre gaddar, çok sabredenin; nankör de şükredenin karşılığı olarak dile getirilmiştir. Çünkü gaddar olup zulmeden kimse, sabretmez; nankörlük yapan kimse de şükretmez. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

29-32. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bu âyetlerde anlatılan zâhirî durumları, işaret yoluyla, maneviyat iklimine uyarlarsak deriz ki:

Görmedin mi, Allah, gece hükmünde olan kabz halini, gündüz hükmünde olan bast haline, bastı da kabz haline[492] katmaktadır. Bu iki hal kula, gece gündüz peş peşe gelir gider. Kul, onlara karşı gereken edebi koruyunca, manevi halinde artış olur. Yoksa o iki hal veya biri sebebiyle manevi halinde noksanlaşma olur, düşüş yaşar.

Kabz halinde edep, sabır, rıza ve ilâhî takdirin tecellileri altında feryat etmeden sükûnet içinde olmaktır. Bast halinde edep, hamd, şükür ve her şeyin fazlasından kendini korumaktır.

Yüce Allah, müşahede güneşini ve iman kamerini, ilâhî hükmüne boyun eğdirmiştir; hepsi kendisi için belirlenen süreye kadar yörüngesinde akıp gider. İman kameri, irfan güneşinin doğmasına kadar akıp gider; irfan güneşi ise sonsuza dek seyrine devam eder. Bunun sebebi şudur: Allah haktır, O'nun dışındakilerin ilâhlığı ise bâtıldır. Müşahede güneşinin doğmasıyla hak gelince, bâtıl yok olup gider. Zaten bâtıl yok olmaya mahkûmdur; onu sadece vehim ve cehalet ortaya koymaktadır.

---

492 Bast, kalbin neşe, sevinç ve huzur halidir. Bast, kalbin genişleyip açılması, kalbe ilâhî lutuf, rahmet ve muhabbet indirilmesidir. Ruhun ilâhî feyiz ve kalbin ilham alma halidir. Diğer bir tabirle bast, yüce Allah'ın cemal tecellilerine mazhar olma, nimete erme ve nimetin artması halidir.

Kabz, darlık, sıkıntı, tutulma, tıkanma, ruhun üzüntülü, dertli ve endişeli olması, kalpteki tadın gitmesi, verimin düşmesi, huzurun yok olması, nimetin azalması ve halin daralmasıdır. Kabz, yüce Allah'ın azamet ve celâl tecellisidir.

Bast hali, şükür ve ameli artırmak içindir; kabz hali ise daha fazla zikir, dua, tazarru ve boyun büküklüğünü sağlamak içindir.

Melekût âleminin nurlarından ve ceberût âleminin[493] sırlarından ilâhî nurların acayipliklerini ve ilâhî sırların hayret verici tecellilerini görmek için, fikir gemilerinin tevhid denizinde akıp gittiğini görmedin mi? Şüphesiz bunda, nefisle mücâhedeye çokça sabreden ve ilâhî huzura ulaşma nimetine çokça şükreden her kul için pek çok delil ve ibret vardır.

Onlar, hakikat denizine yaklaştıklarında, kendilerini melekût âleminin nurlarından büyük bir dalga sarar; neredeyse onları dehşete düşürür. Bu halde onlar, Allah'a yalvarıp yakarırlar ve hemen şeriat gemisine sığınırlar. Temkin ve huzur halini elde edene kadar böyle yaparlar. Allah onları şeriat sahasına çıkarınca, onlardan bir grup, cezbe ile seyrü sülûk, hakikatle şeriat arasında dengede kalır. Onlardan bazısına manevi sarhoşluk ve cezbe hali galip olur. Onlardan bazısına da manevi uyanıklık ve sülûk (amel-ibadet) hali galip olur. Hepsi de Allah'ın veli kullarıdır. Allah'ın velilerini sadece, gaddar (hain, zalim) ve inkârcı kimse inkâr eder.

İmam Kuşeyrî, *"Onları, dağlar gibi bir dalga kapladığında, bütün kalpleriyle yalnız Allah'a yalvarırlar"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Onlara, ilâhî takdir denizinin dalgaları çarptığında, bu denizin kendilerini selâmet sahiline atmasını temenni ederler. Cenâb-ı Hak, onların arzularını gerçekleştirince de hatalarına dönerler. Bu konuda bir beyitte denmiştir ki:

'Nice kez, cahillik yapıp kusur işlediniz; sonra biz size hilmimizle (af ve müsamaha ile) muamele ettik. Ey dostlarımız, sizler ne kadar cahillik yapıyorsunuz, biz de her defasında hilim gösteriyoruz.'"[494]

---

493 Mülk âlemi, kâinatın görünen maddi kısmı olup his ve hayal ile bilinir. Melekût âlemi, kâinatın kafa gözüyle görünmeyen manevi, sırlı, saklı, gayb yönü olup ilim ve zevkle bilinir. Ceberût âlemi, her iki âlemin kendisinden ortaya çıktığı, Zât-ı Bârî'nin azamet tecellilerine has âlem olup keşif ve müşahede ile bilinir (bk. İbn Acîbe, *Mi'râcü't-Teşewwüf ilâ Hakâiki't-Tasavvuf*, Dımaşk 2004, s. 60-61).

494 bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/137.

Mutlak Gaybı Sadece Yüce Allah Bilir

Cenâb-ı Hak sonra, sûreyi mühim bir öğüt ve uyarı ile bitirerek şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمْ وَاخْشَوْا يَوْمًا لَا يَجْزٖي وَالِدٌ عَنْ وَلَدِهٖۘ وَلَا
مَوْلُودٌ هُوَ جَازٍ عَنْ وَالِدِهٖ شَيْـٔاًۜ اِنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَيٰوةُ
الدُّنْيَاࣞ وَلَا يَغُرَّنَّكُمْ بِاللّٰهِ الْغَرُورُ ﴿٣٣﴾ اِنَّ اللّٰهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِۚ
وَيُنَزِّلُ الْغَيْثَۚ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْاَرْحَامِۜ وَمَا تَدْرٖي نَفْسٌ مَاذَا تَكْسِبُ
غَدًاۜ وَمَا تَدْرٖي نَفْسٌ بِاَيِّ اَرْضٍ تَمُوتُۜ اِنَّ اللّٰهَ عَلٖيمٌ خَبٖيرٌ ﴿٣٤﴾

33. ***Ey insanlar! Rabb'inizden korkun. Öyle bir günden korkun ki o gün hiçbir baba çocuğundan bir şeyi (azabı) gideremez; hiçbir çocuk da babasından bir azabı giderecek değildir. Şüphesiz, Allah'ın vaadi gerçektir. Sakın dünya hayatı sizi aldatmasın. O aldatıcı şeytan da sizi Allah ile aldatmasın.***

34. ***Kıyamet saatinin ne zaman geleceğini yalnız Allah bilir. Yağmuru O yağdırır. Rahimlerde olanı O bilir. Hiç kimse yarın ne kazanacağını bilemez. Hiç kimse hangi yerde öleceğini de bilemez. Şüphesiz Allah her şeyi bilir, her şeyden haberdardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey insanlar! Rabb'inizden korkun."* Kendisine itaat ederek ve günahları terkederek kendinizle O'nun gazabı arasına bir koruyucu engel koyun.

"Öyle bir günden korkun ki o gün hiçbir baba çocuğundan bir şeyi gideremez; onun bir işini göremez, ondan bir sıkıntıyı gideremez. *Hiçbir çocuk da babasından bir azabı giderecek değildir."*

Âyet, kâfir olarak ölen baba ve dedelere ahirette şefaat ederek fayda verme beklentilerini kesip atmaktadır. Bu durum kâfirler hakkındadır. Mümin baba oğula gelince; ahirette oğul babasına, babası oğluna şefaat ederek fayda verir. Kur'an okuyanlar, ilim sahipleri ve Allah katında bir değeri ve itibarı olanların şefaat edeceklerine dair haberlerde bu durum açıklanmıştır. Bu konudaki açıklamalar, Meryem sûresinin 87. âyetinin tefsirinde geçti.

Cenâb-ı Hak, âyetin devamında şöyle buyurdu: "*Şüphesiz Allah'ın* öldükten sonra diriltme, hesaba çekme ve herkese amelinin karşılığını verme konusundaki *vaadi gerçektir.* Ona aykırı davranması mümkün değildir. *Sakın dünya hayatı,* onun süs ve alayişleri sizi aldatmasın; gerçekten dünyanın nimetleri çok basittir, lezzetleri geçicidir." Öyle ise dünya sizi, ondan gönlünüzü çekerek ve Allah'ın razı olduğu tevhid ve taate vakit ayırarak O'nunla buluşmaya hazırlanmaktan alıkoymasın.

"*O çok aldatıcı da sizi Allah ile aldatmasın.*" Yani o çok aldatıcı şeytan yahut dünya veya uzun emel, sizi Allah ile ve O'nun hilmi ile aldanma tehlikesine itmesin. Yahut onlar sizi, Allah'ı tanımamaya ve O'nunla aldanmaya düşürmesin.

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur: "*Akıllı kimse, nefsini hesaba çeken ve ölümden sonrası için salih amel yapan kimsedir. Ahmak kimse ise nefsini kötü arzularına tâbi eden ve (tövbe etmeden) Allah'ın kendisini affetmesini temenni edendir.*"[495]

Bir haberde denmiştir ki:"*İlim olarak Allah'tan korkmak; cahillik olarak da O'nunla aldanmak (ve isyana devam etmek) yeterlidir.*"[496]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Kıyamet saatinin ne zaman geleceğini yalnız Allah bilir.*" Yani kıyametin kopma vaktini Allah'tan başkası bilmez. Öyle ise âniden gelmeden önce onun için hazırlanın.

"*Yağmuru O yağdırır.*" Yani kıyametin kopma saati O'nun katında sabittir. O, yağmuru da ezelde belirlediği üzere, öne alma ve erteleme

495 Tirmizi, Kıyâme, 25; İbn Mâce, Zühd, 31; Ahmed, *Müsned*, 4/124.

496 Müfessirimizin "hadis" ifadesiyle naklettiği bu söz Abdullah b. Mesud'a [radıyallahu anh] aittir (bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 14/307). Benzer bir söz Mesrûk'tan da rivayet edilmiştir (bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/175).

olmaksızın, vaktinde ve yerinde indirir; kaç damla indireceğini ve hangi bölgeye yağdıracağını bilir.

"Rahimlerde olanı O bilir." Rahimdekinin erkek mi dişi mi, tam mı noksan mı, şakî (cehennemlik) mi saîd (cennetlik) mi, güzel mi çirkin mi olacağını O bilir.

"Hiç kimse yarın ne kazanacağını bilemez." Kimse, yarın iyilik mi kötülük mü yapacağını, uyum içinde mi olacağını yoksa hakka aykırı mı davranacağını bilemez. Kul, çok defa iyilik yapmaya karar verir, kötülük işler; kötülüğe karar verir, hayır işler.

"Hiç kimse hangi yerde, nerede *öleceğini de bilemez."* İnsan, çok kere bir yere yerleşir, oraya evini barkını kurar ve, "Buradan hiç ayrılmam" der. Sonunda kader tecelli eder; ilâhî takdir onu hiç aklına gelemeyecek bir yere götürür ve orada ölür.

Rivayet edildiğine göre, ölüm meleği Hz. Süleyman'a [aleyhisselâm] uğradı; onun meclisinde bulunanlardan birine bakmaya başladı. Onu gören adam, Hz. Süleyman'a [aleyhisselâm],

"Bu kimdir?" diye sordu; Süleyman [aleyhisselâm],

"Ölüm meleğidir" dedi. Adam,

"Sanki o beni arıyor" dedi ve Hz. Süleyman'dan [aleyhisselâm] kendisini rüzgâra yükleyip Hindistan'a bırakmasını istedi. Hz. Süleyman da [aleyhisselâm] istediğini yaptı. Biraz sonra Azrâil [aleyhisselâm] geri gelerek, Hz. Süleyman'a [aleyhisselâm],

"O adama sürekli bakışım, haline şaşırdığım içindi. Çünkü bana bu adamın canını Hindistan'da almam emredilmişti; adam ise buradaydı. Sonuçta adamı, canını almam emredilen yerde buldum!" dedi.[497]

Âyette, Allah Teâlâ için "ilim" kullanıldı, kulun hali anlatılırken ise dirâyet kökünden gelen bir fiil (derâ) kullanıldı. Bunun sebebi şudur: Kulun bilmesinde, bir çaba ve çare arayışı vardır. Kul bir şeyi, daha önceki bildiği şeylerle kıyas ederek bilir. Allah Teâlâ için bunlar söz konusu değildir.[498]

---

497 Nesefî, *Medârikü't-Tenzil*, 3/414; Biraz faklı lafızlarla bk. Gazâlî, *Yöneticilere Altın Öğütler* (trc. Hüseyin Okur), İstanbul: Semerkand, 2004, s. 101-102.

498 Açıklama için bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzil*, 2/232; Nesefî, *a.g.e.*, 3/414.

Âyette bahsedilen bu beş şeyi bilmek sadece Allah Teâlâ'ya mahsustur. Müneccimlerin (gök bilimcilerin) yağmurun vaktini ve bazan bir kimsenin ölümünü haber vermesi, birtakım belirtilere bakarak kıyas ve gözlem yoluyla olmaktadır. Bir delille bilinen şey, gayb değildir.[499] Yağmurun (belirtileri gözükünce) yağacağının bilinmesi bir tahmin ve zandan ibarettir. Zan ise kesin bilgi değildir.

Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Kim bu beş şeyi bildiğini iddia ederse o kimse yalancıdır."[500]

Halife Mansûr rüyasında ölüm meleğini gördü; ona, "Ömrünün ne kadar kaldığını" sordu. Ölüm meleği de parmaklarıyla beşi gösterdi. Rüyayı tabir edenler, bunun, beş sene yahut beş ay veya beş gün ömrünün kaldığına işaret ettiğini söylediler. Durum Ebû Hanîfe'ye [rahmetullahi aleyh] sorulunca, imam şöyle dedi: "O, bu âyete işaret etmektedir; çünkü bu beş şey sadece Allah Teâlâ'nın bileceği beş bilgi türüne girmektedir."[501]

Şeyhlerimizin şeyhi seyyidi Abdurrahman-ı Fâsî, *Celâleyn Tefsiri* üzerine yaptığı *Hâşiye*'sinde demiştir ki: "Allah Teâlâ, varlıkları taşıdıkları karakter ve resimleriyle (dış şekilleriyle) bilir. Resim değişir, karakter ise değişmez. Cenâb-ı Hak, kıyametin kopma saatini gizlemiş fakat onun alametlerini gizlememiştir. Nitekim şeriat sahibi Resûlullah'tan [sallallahu aleyhi vesellem], onun alametleriyle ilgili açıklama gelmiştir. Yüce Allah, aynı şekilde, bazan velilerine, gayba dair bazı şeyleri haber verir; fakat velinin onu bilmesi bütün yönleriyle olmaz. Mesela, bazan veli, vaktini, yağma anını ve miktarını tayin etmeksizin, yağmurun yağacağını söyler. Söylediği gibi yağmur da yağar. Kısaca deriz ki: Velilerin bilgisi özetledir, varlıkların bütün ayrıntısını içermez. Onların ilmi, varlıkların bir kısmıyla ilgilidir, bütünü kapsamaz. Yine velilerin ilmi, belli şeylere bağlıdır, mutlak değildir. Bir de velinin ilmi, sonradan elde edilmiş olup bir sebebe bağlıdır, kendisinden değildir. Allah Teâlâ'nın ilmi ise bunun tersi olup O, her şeyi bilir, O'nun

---

499 Rahimdeki döllenme safhasından sonra, teknik aletlerle çocuğun cinsiyetini bilmek de böyledir.

500 Nesefî, *a.g.e.*, 3/415.

501 Nesefî, *a.g.e.*, 3/415.

ilmi mevcut bütün varlıkları kapsar, ilmi sınırlı olmayıp mutlaktır ve ilmi kendi zatındandır."

Celâleddin-i Mahallî demiştir ki: Buhârî, Abdullah b. Ömer'den [radıyallahu anh] şu hadisi nakletmiştir:

"Gaybın anahtarları beştir; onları sadece Allah Teâlâ bilir. Rahimlerde olanı ve noksanlaşanı sadece Allah bilir. Yarın ne olacağını sadece Allah bilir. Yağmurun ne zaman yağacağını sadece Allah bilir. Bir kimsenin nerede öleceğini sadece Allah bilir. Kıyametin ne zaman kopacağını sadece Allah bilir."[502]

İbn Hacer el-Askalânî, bu hadis hakkında İbn Ebû Cemre'den şu açıklamayı nakletmiştir: "Bu hadiste beş şeyden bahsedilmesi, beş âleme işaret etmek içindir.

Hadisin, *'Rahimlerde olanı ve noksanlaşanı sadece Allah bilir'* kısmı, insan bünyesinde artan ve noksanlaşan şeylere işaret etmektedir. Rahmin özellikle dile getirilmesi, âdete göre insanların çoğunluğunun onu bildikleri içindir. Bununla birlikte, Allah Teâlâ rahimde olan varlığın hakikatini kendisinden başka hiç kimsenin bilemeyeceğini bildirmiştir. Bu durumda, insanların, onun dışındaki durumları bilmediğini söylemek daha kolaydır.

Hadisin, *'Yağmurun ne zaman yağacağını sadece Allah bilir'* kısmı, üstteki yücelik âleminin işlerine işarettir. Hadiste, özellikle yağmur söylenmiştir. Her ne kadar insanların âdet ve tecrübesiyle yağmurunun yağacağını gösteren bazı sebepler bulunsa da o, işin hakikatini bilmek değildir.

Hadisin, *'Bir kimsenin nerede öleceğini sadece Allah bilir'* kısmı, alt âlemin yani yeryüzünün işlerine işarettir. Şu da var ki insanlar genelde alıştıkları duruma göre, bulundukları beldede öleceklerini bilirler; fakat bu gerçek ve kesin bir bilgi değildir. Kendi beldesinde ölse bile, hangi kabre konacağını bilemez. Orada, geçmiş dedelerinin kabirleri bulunsa, hatta kendisi için kabir hazırlansa bile, kesin olarak oraya gömülüp gömülmeyeceğini bilemez.

---

502 bk. Buhârî, İstiskâ, 29 (nr. 1039); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/531.

Hadisin, *'Yarın ne olacağını sadece Allah bilir'* kısmı, zaman çeşitlerine ve onlarda olan hadiselere işaret etmektedir. 'Yarın' ifadesi, en yakın zamanı ifade etmek için söylenmiştir. Birtakım belirti ve işaretlerin imkânıyla, en yakın zaman dilimi olan yarın ne olacağı kesin olarak bilenemediğine göre, daha sonraki zamanlarda ne olacağını bilmek daha imkânsızdır.

Hadisin, *'Kıyametin ne zaman kopacağını sadece Allah bilir'* kısmı, ahiret ilimlerine işaret etmektedir. Kıyamet günü, ahiretin ilk günüdür. İnsanların, en yakında olacak şeyin ne zaman olacağını bilemeyecekleri söylenince, daha uzaktakini bilmeyecekleri de ortaya çıkar.

Böylece bu âyet-i kerime bütün gayb çeşitlerini içinde topladı ve bütün bozuk iddiaları ortadan kaldırdı. Bununla birlikte, başka bir âyet-i kerimede, *'Gaybı Allah bilir. O, gaybı, seçip razı olduğu resûller hariç, hiç kimseye bildirmez" (Razı olduğu kullarına dilediğini bildirir);* (Cin 72/26-27) buyruldu. Bu âyetin belirttiği gibi, gayba ait işleri bilmek, sadece yüce Allah'ın bildirmesiyle mümkün olur."[503]

Özetle deriz ki: Allah Teâlâ'nın bu âyette kendisine tahsis ettiği âlemler beş tane olup bunlar şunlardır:

1. Kıyamet âlemi ve onda olacak olaylar.
2. Üstümüzdeki yücelik âlemi ve ondan yeryüzüne inen şeyler.
3. Yeryüzü âlemi ve onda meydana gelenler.
4. İnsan âlemi ve onda cereyan eden şeyler.
5. Zaman âlemi ve onda gerçekleşen işler.

Âyet şöyle bitiyor: "*Şüphesiz Allah* bütün gaybı *bilir;* olmuş ve olacak *her şeyden haberdardır.*"

Zührî[504] demiştir ki: "Lokman sûresini çokça okuyun; gerçekten onda çok acayip şeyler anlatılmaktadır."[505]

---

503 bk. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî,* 15/315-316 (Beyrut 2000); İbn Ebû Cemre, *Behcetü'n-Nüfûs,* 2/1499-1500 (Beyrut 1997).

504 Zührî, Muhammed b. Şihâb (v. 124/742), tâbiînden Medineli fakihlerdendir.

505 Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 3/415.

33-34. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ey Allah'a yönelmiş insanlar, bütün gayret ve himmetini (hedefini) Allah'a yöneltenler için Allah'ın manevi fetih vaadi haktır, gerçektir. Sakın dünya hayatı, meşgaleleriyle sizi, bu vaade yönelmekten alıkoymasın ve o çok aldatıcı şeytan da sizi Allah'ın keremine (rahmet ve mağfiretine) güvendirerek aldatmasın. O sizi, Allah'ın keremiyle aldatıp sizi, nefisle mücâhede ve zorlu mücadeleden alıkoyar. Çünkü Allah'a ulaşmak sadece onlarla olur.

Kuluna manevi fethi açacağı saati sadece Allah bilir. Kulun kalbine ilâhî ihsan ve manevi vâridatların yağmurunu O yağdırır. İrade rahimlerinin içinde olan marifet ve yakîn terbiyesini O bilir. Kimse, yarın, imanının artıp eksilmesini ve başına ilâhî kaderlerden ne geleceğini bilemez. Bunun için kulun, işlerini Rabb'ine havale edip O'na teslim olması ve her gün ona ne yapacağına bakması gerekir. Kimse, kulluk alanı içinde nefsinin nerede, hangi amelin içinde öleceğini (kötü arzularından kurtulacağını) bilemez. Şüphesiz, Allah her şeyi bilir, her şeyden haberdardır.

İmam Kuşeyrî, *"Ey insanlar, Allah'tan korkun ..."* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Allah Teâlâ onları korkuttu. Cenâb-ı Hak bazan kullarını fiilleri ile korkutur; *'Öyle bir günden korkun ki ...'* (Bakara 2/48) âyeti ve benzeri âyetlerde yaptığı gibi. Hak Teâlâ, bazan kullarını sıfatları ile korkutur; *'O kimse, Allah'ın kendisini gördüğünü bilmiyor mu?'* (Alak 96/14) âyetinde yaptığı gibi. Yüce Mevlâ bazan da kullarını zatı ile korkutur; *'Allah sizi, kendisinden sakındırır ...'* (Âl-i İmrân 3/28) âyetinde yaptığı gibi."[506]

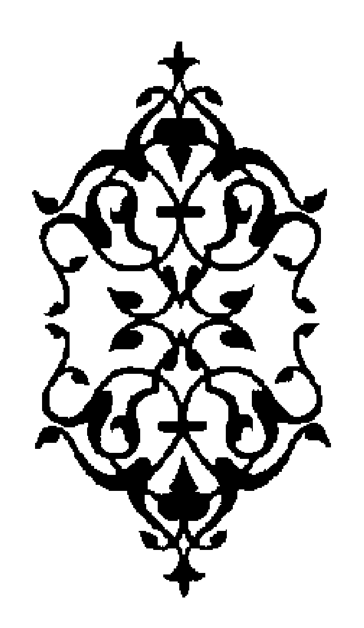
Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür. Bütün güç ve kuvvet sadece ulu ve yüce olan Allah'a aittir.

Allah Teâlâ, Efendimiz Muhammed'e, âline ve ashabına salât ve selâm etsin.

Lokman sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

---

506 bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/137.

(32) SECDE SÛRESİ[507]

Sûre Hakkında Bilgi: Secde sûresi Mekke'de inmiştir. Bazıları, 18-20. âyetlerin Medine'de indiğini söylemişlerdir.[508] Secde sûresi otuz âyettir. Onu yirmi dokuz âyet olarak sayanlar da olmuştur.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Bu sûrenin dördüncü âyetinde, *"Allah, gökleri, yeri ve ikisi arasındakileri altı günde yaratan, sonra da arşa hükümran olandır"* buyruldu. Bu âyet, önceki sûrenin sonunda Allah Teâlâ'nın insanları korkuttuğu kıyametin meydana gelmesine bir delil olmaktadır. Sûrenin evvelinde peygamberliğin hak olduğu belirtildikten sonra bu âyet dile getirilmiştir.

İki sûre arasındaki bağlantı hakkında şöyle de denmiştir: Sûrede daha önce bahsedilen ahiret ve tevhid delillerine bağlı olan peygamberlik dile getirilmiş, peşinden de ilâhî kudretin delili dile getirilmiştir.

---

507 Sûre, adını müminlerin Allah'a secde etmelerinden bahseden 15. âyetten almıştır. Sûrede ayrıca Allah'ın kudretinden, ahiret gününden, kitaplardan, peygamberlerden ve insanın yaratılışından söz edilmektedir.

508 bk. Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/299; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/534.

Hz. Câbir'in [radıyallahu anh] rivayet ettiğine göre, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Secde sûresiyle Mülk sûresini okumadan uyumazdı.[509]

Tâvûs'tan[510] şöyle rivayet edilmiştir: Bu iki sûre, Kur'an'ın bütün sûrelerinden yetmiş kat daha fazla sevap getirir."[511]

Hz. Kâ'b'dan[radıyallahu anh] şöyle rivayet edilmiştir: "Kim geceleyin Secde sûresiyle Mülk sûresini okursa ona, her bir âyeti için yetmiş iyilik yazılır, kendisinden yetmiş günahı silinir."[512]

الٓمٓ ۝١ تَنْزِيلُ الْكِتَابِ لَا رَيْبَ فِيهِ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَۜ ۝٢ اَمْ يَقُولُونَ
افْتَرٰيهُۚ بَلْ هُوَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ لِتُنْذِرَ قَوْمًا مَٓا اَتٰيهُمْ مِنْ نَذِيرٍ مِنْ قَبْلِكَ
لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ ۝٣

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. ***Elif Lâm Mîm.***

2. ***Kendisinde hiçbir şüphe bulunmayan bu kitabın indirilişi, âlemlerin Rabb'i tarafındandır.***

3. ***Yoksa, "Onu Muhammed uydurdu" mu diyorlar? Hayır, o, kendilerine senden önce hiçbir uyarıcı gelmemiş olan bir kavmi uyarman için, hidayeti bulsunlar diye, Rabb'in tarafından indirilmiş hak kitaptır.***

---

509 Tirmizî, Daavât, 22 (nr. 3404); Ahmed, *Müsned*, 3/340; Hâkim, *Müstedrek*, nr. 3545; Dârimî, Fezâilü'l-Kur'ân, 18.

510 Tâvûs b. Keysân (v. 106/725), tefsirde Mekke ekolünü temsil eden Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh] talebelerinden olup tâbiîn müfessirlerindendir.

511 Tirmizî, Fezâilü'l-Kur'ân, 9 (nr. 2892); Dârimî, Fezâilü'l-Kur'ân, 19 (nr. 3455); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/536.

512 Dârimî, Fezâilü'l-Kur'ân, 19 (nr. 3452); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/535.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Elif Lâm Mîm.* Bu harflere verilen bir mana şudur: Ey, kudsî yakınlığımıza ulaşan seçilmiş peygamber! Senin okumuş olduğun, *kendisinde hiçbir şüphe bulunmayan bu kitabın indirilişi, âlemlerin Rabb'i tarafındandır."* Onda hiçbir şüphe yoktur; çünkü o, benzerini getirmekten insanları âciz bırakmıştır. Böyle bir kitap, şüpheden son derece uzaktır. O, âlemlerin Rabb'i Allah tarafından indirilmiştir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Yoksa, *'Onu Muhammed,* kendisi *uydurdu' mu diyorlar?"* Bu, onların sözlerini reddetmeyi ve ondan hayrete düşmeyi ifade etmektedir; çünkü onların, Kur'an'dan bir sûrenin benzerini getirmekten âciz kalmalarıyla onun durumu apaçık ortaya çıkmıştır. Buna rağmen böyle bir şey söylemeleri hayret vericidir.

Cenâb-ı Hak, âyetin devamında şöyle buyurdu: *"Hayır, bilakis o, Rabb'in tarafından indirilmiş hak kitaptır."* Onların, sırf inat ve cehaletle iddia ettikleri gibi, onu sen uydurmadın. "Allah onu sana, *kendilerine senden önce hiçbir uyarıcı gelmemiş,* bilakis Hz. İsmail ve Hz. İsa'dan bu yana üzerlerinden uzun bir fetret dönemi geçmiş *bir kavmi uyarman için indirdi.* Bunu *hidayeti bulsunlar,* dinde doğruya ulaşsınlar *diye yaptı."*

1-3. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Elif Lâm Mîm: Bu harflerin her biri farklı manalara işaret eder:

"Elif"in bir işareti şudur: Beni sevenler, yakınlığıma ülfet edip alıştılar, artık benden uzak kalmaya sabredemezler.

"Lâm"ın bir işareti şudur: Bana gelenlerin kalplerine nurum parladı; böylece onların bana kavuşma şevkleri arttı.

"Mîm"in bir işareti şudur: Bana ulaşanlar, mülk ve melekût âlemimde iznimle tasarrufta bulunma yetkisine sahip oldular; artık onlar benden uzak kalmazlar.

"Kendisinde hiçbir şüphe bulunmayan bu kitabın indirilişi, âlemlerin Rabb'i tarafındandır" âyetinin işareti şudur: Sevgililerin kavuşma süresi uzayınca, sevenler için en kıymetli şey, sevgilinin kitabıdır (mektubu,

haberi ve selâmıdır). Bunun için ben de sevdiklerime kitabımı indirdim, hitabımı elçiler onlara taşıdı. Eğer, o kitap içinde kulaklarına uyarı ve kınamam ulaşırsa onlara bundan bir zarar yoktur; çünkü onlar benim azabımdan güvendedirler.

"Yoksa onu kendisi mi uydurdu, diyorlar" âyetinin işaretiyle deriz ki: Düşmanların (münkirlerin), Allah'ı sevenleri tenkit etmesi, öteden beri süregelen bir durumdur. Bu her zaman olur. Eğer hak, düşmanlara karışmış ve onu inkâra gitmişlerse bu size bir zarar vermez. Bundan dolayı size bir vebal de yoktur. Hem, iki sevgilinin sohbeti, yanlarında onları takip eden kimse yokken daha tatlı olur. Bu açıklamayı Kuşeyrî yapmıştır.[513]

Gökten Yere, Bütün İşleri Allah Düzenler

Cenâb-ı Hak sonra, verilmek istenen asıl mesajı açıkladı. Bu, öldükten sonra dirilmeye dair delili ortaya koymaktır. Bunun için şöyle buyurdu:

اَللّٰهُ الَّذ۪ي خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا ف۪ي سِتَّةِ اَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوٰى
عَلَى الْعَرْشِۜ مَا لَكُمْ مِنْ دُونِه۪ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا شَف۪يعٍۜ اَفَلَا تَتَذَكَّرُونَ ﴿٤﴾
يُدَبِّرُ الْاَمْرَ مِنَ السَّمَٓاءِ اِلَى الْاَرْضِ ثُمَّ يَعْرُجُ اِلَيْهِ ف۪ي يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُٓ
اَلْفَ سَنَةٍ مِمَّا تَعُدُّونَ ﴿٥﴾ ذٰلِكَ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ الْعَز۪يزُ الرَّح۪يمُۙ ﴿٦﴾

4. O Allah, gökleri, yeri ve ikisinin arasındakileri altı günde yarattı ve sonra arşın üzerine istivâ etti (onu hükmü altına aldı). Sizin için O'ndan başka bir dost ve şefaatçi yoktur. Hâlâ düşünüp de öğüt almayacak mısınız?

5. Gökten yere kadar bütün işleri O düzenler. Sonra o işler, sizin hesabınızla bin yıl olan bir günde O'na yükselir.

513 bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/139-140.

***6. İşte bu sıfatların sahibi Allah, gaybı ve görünen her şeyi bilir. O, Azîz'dir** (her hükmünü uygular), **Rahîm'dir** (son derece lutuf ve merhamet sahibidir).*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"O Allah, gökleri, yeri ve ikisinin arasındakileri altı günde yarattı ve sonra arşın üzerine istivâ etti."* Yani onu, zâtî tecellileriyle sardı ve hükmü altına aldı.

İmam Mâlik'e, Allah Teâlâ'nın arşın üzerine istivâ etmesinin nasıl olduğu sorulunca şöyle demiştir: "İstivâ mâlumdur (o, Kur'an'da geçmektedir; ayrıca kelime olarak manası, bir makama oturmak ve yerleşmektir), fakat bunun Allah için nasıl gerçekleştiği bizce bilinmemektedir. Bir de onun hakkında soru sormak bid'attır."

Sahâbe-i kirâm, Allah Teâlâ'nın arşın üzerine istivâ etmesi konusunda konuşmamışlar, onun hakkında söz etmekten uzak durmuşlardır. Bunun için İmam Mâlik [rahmetullahi aleyh], "Allah Teâlâ'nın arşın üzerine istivâ etmesi hakkında soru sormak bid'attır" demiştir. Bu konuda âyetin tasavvufî işaretleri kısmında bir miktar açıklama gelecektir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Sizin için O'ndan, Allah'tan başka bir dost ve şefaatçi yoktur."* O'nun rızasının dışına çıktığınızda, kendinize, size yardım edecek ve sizin için şefaatte bulunacak hiçbir dost bulamazsınız.

"Hâlâ düşünüp de öğüt almayacak mısınız?" Allah'ın verdiği öğütlerle uyanıp doğruya dönmeyecek misiniz?

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Gökten yere kadar bütün işleri,* yani dünyanın işlerini ve mülkünde uyguladığı şeyleri *O düzenler."* Bu, şu âyetin manasındadır: *"O, her an yeni bir iştedir"* (Rahmân 55/29). Yani onları önceden verdiği hükmüne göre meydana çıkarır; yeni olarak başlamaz. Bu, küllî değil, cüz'î kazaya işaret etmektedir; çünkü küllî hüküm bir defada verilir; sonrası ona göre zuhurdur.

Yüce Allah, dünyanın işlerini, melekler ve diğer varlıklar gibi sebeplerle düzenler.

"Sonra o işler, sizin hesabınızla dünya günlerinden *bin yıl olan bir günde O'na yükselir."*

Uklîşî[514] demiştir ki: "Bir hadiste şöyle buyrulmuştur: *'Yer ile birinci kat göğün arasındaki uzaklık, beş yüz senelik mesafedir. Bir göğün diğer gökle arasındaki uzaklık da beş yüz senelik mesafedir. Bu durum, yedinci göğe kadar böyle devam eder.'*"[515]

Diğer bir hadiste, bu mesafenin yetmiş küsur sene olduğu belirtilmiştir. Bu konudaki farklı açıklamalar, meleklerin seyrine göredir. Şüphesiz meleklerin bazısının hızı, diğerlerinden daha fazladır. Bu durum, insanlar arasında da olmaktadır. Şöyle ki iki yer arasındaki uzaklık, atla giden kimse için bir ay, yaya giden kimse için iki ay sürebilir. Allah Teâlâ'nın, *"Gökten yere kadar bütün işleri O tedbir eder. Sonra o işler, sizin hesabınızla bin yıl olan bir günde O'na yükselir"* âyetiyle, *"Melekler ve Ruh (Cebrâil) O'na, süresi elli bin sene olan bir günde yükselir"* (Meâric 70/4) âyetinde bahsedilen farklı durumlar bu manadadır. Kâinat, en üstünden en altına kadar bu şekildedir. Bazı melekler bu mesafeyi belirli bir sürede alırken, diğer melekler, aynı mesafeyi onlardan daha uzun veya daha kısa bir sürede alır."

Âyete şu mana da verilmiştir: Allah, dünyanın işlerini kıyamete kadar tedbir eder (düzenler, sevk ve idare eder), sonra bu işler O'na çıkar, Allah kıyamet günü onlar hakkında, miktarı bin sene olan bir günde hükmünü verir. Yahut miktarı elli bin sene olan bir günde hükmünü verir.

Şöyle denilmiştir: Kıyamet gününde elli tane durak vardır; her durakta kalınacak süre bin senedir.[516] Bunu İbn Atıyye kaydetmiş ve sonra demiştir ki: "Allah işleri dünya hayatı süresince tedbir eder, sonra bütün işler, kıyamet günü O'na yükseltilip arzedilir. Kıyamet günü,

---

514 Uklîşî, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Meâd b. İsa et-Tücîbî el-Endelüsî (v. 550 /1155) Mâlikî âlimlerinden olup pek çok eseri vardır (bk. Bağdâdî, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, 1/78 [nr. 582], [Beyrut 2008]). Kâtib Çelebi, Uklîşî'nin tefsirle ilgili *Sırrü'l-Ulûm ve'l-Meânî fi's-Seb'i l-Mesânî* adlı eseri hakkında der ki: "Bu kitap, ince manalarla dolu ve kıymeti büyük bir eserdir" (bk. *Keşfü'z-Zunûn*, 3/280 [nr. 7605], [Beyrut 2008]).

515 Hadis için bk. Tirmizî, Tefsîrü'l-Kur'ân, 57 (nr. 3298); Ahmed, *Müsned*, 2/370; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 8987; Heysemî, *ez-Zevâid*, 1/85.

516 Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 14/83.

bizim hesabımıza göre bir senedir. Kıyamet günü, Meâric sûresinde belirtildiği şekilde, dehşetinden dolayı, kâfirler için elli bin sene miktarında olur."[517]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: İki âyet arasındaki farkın açıklaması şudur: Allah Teâlâ zatı için bir mekân tayin ve tahsis etmemiştir. O'nun hakkında bütün mekânlar birdir; O, bütün mekânlardadır ve onlarda ilmi ve zatının sırlarıyla mevcuttur. Mesafe uzak olsun, yakın olsun, her halde O'na yükselme olur. Fakat Allah Teâlâ, yükselmeyi, işlerin düzenine ve uygulamasına bağlayınca mesafeyi yaklaştırdı. Bunu, kulun, ilâhî kazâ ve hükümlerin süratle yerine getirildiğini bilmesi için yaptı. Meleklerin ve Ruh'un (Cebrâil), bir yön tayin etmeden mukaddes zata yükselmesini belirtirken de şanını daha fazla yüceltmek ve kadrini yükseltmek için mesafeyi uzattı. Bütün bu yükselişler dünyada olmaktadır. Bu inceliği iyi düşün.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"İşte bu Allah, gaybı ve görünen her şeyi bilir.* Yani bu yüce sıfatların sahibi Allah, gözlerden uzak ve perdeli olan melekût âleminin sırlarını ve maddi âlemde, mülk âleminin acayipliklerinden görülen şeyleri bilir. *O, Azîz'dir,* her işinde ve yönetiminde galiptir. *O, Rahîm'dir,* son derece lutuf ve kolaylık sahibidir."

4-6. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Şunu bil ki Hak Teâlâ bu kâinata, zatından bir nurla tecelli etti. Bu tecelli, bir düzen ve süre ile gerçekleşti. Allah Teâlâ önce arşa, sonra suya tecelli etti. O zaman arşı su üzerindeydi. Sonra kürsîye, sonra yere, sonra göklere tecelli etti. Allah Teâlâ, memleketinin işini tamamlayınca, ceberût denizinden rahmânî ve semadânî bir nurla tecelli etti; mülkünü tedbir için onunla arşın üzerine istivâ etti. Cenâb-ı Hak sonra, bu tecelli ile Hz. Âdem'e tecelli etti. Bunun için Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu:

"Allah Âdem'i kendi sûretinde yarattı."[518]

---

517 İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Veciz*, 4/358.

518 Buhârî, İsti'zân, 1 (nr. 6227); Müslim, Cennet, 28; Ahmed, *Müsned*, 2/244, 251.

Hadisin değişik bir rivayetinde, *"Allah Âdem'i Rahmân'ın sûretinde yarattı"* buyrulmuştur.[519]

Cenâb-ı Hak, kıyamet günü, kulları arasında hüküm vermek ve insanlara kendisini göstermek için, bu tecelli ile tecelli edecektir. Bütün bu tecelliler, O'nun diğer tecellilerine bitişik olup onların manevi yönüdür. O, oluşması yönüyle, küllî tecelliye ait, cüz'i bir tecellidir. Bu tecelli ile görünen âlemdeki tecellilerinin arasındaki fark şudur: Her şeyi saran tecelli, maddi bir şeyle perdeli değildir. Çünkü onda, bir kulluk hükmü yoktur. O, kullara gözüken bir şey değildir ki perdelenmeye ihtiyaç olsun. Zira onun gizli olma özelliği devam etmektedir. O, kâinatta görünen tecellilerin üzerinde bir şeydir. Bunun nasıl olduğunu anlamadı isen, anlayanlara bırak, hemen inkâra gitme. Bunu anlamak istersen, hak yolunun eri kâmil mürşidlerin sohbetine katıl; onlar seni hakiki birlik denizine daldırsınlar, o zaman tevhidin sırlarını anlarsın. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

O'nun Yarattığı Her Şey Güzeldir

Cenâb-ı Hak sonra, diğer kemal sıfatlarının bir kısmından bahsederek şöyle buyurdu:

ٱلَّذِىٓ أَحْسَنَ كُلَّ شَىْءٍ خَلَقَهُۥ وَبَدَأَ خَلْقَ ٱلْإِنسَٰنِ مِن طِينٍ ﴿٧﴾ ثُمَّ جَعَلَ
نَسْلَهُۥ مِن سُلَٰلَةٍ مِّن مَّآءٍ مَّهِينٍ ﴿٨﴾ ثُمَّ سَوَّىٰهُ وَنَفَخَ فِيهِ مِن رُّوحِهِۦ وَجَعَلَ
لَكُمُ ٱلسَّمْعَ وَٱلْأَبْصَٰرَ وَٱلْأَفْـِٔدَةَ قَلِيلًا مَّا تَشْكُرُونَ ﴿٩﴾ وَقَالُوٓا۟ أَءِذَا
ضَلَلْنَا فِى ٱلْأَرْضِ أَءِنَّا لَفِى خَلْقٍ جَدِيدٍۭ بَلْ هُم بِلِقَآءِ رَبِّهِمْ كَٰفِرُونَ ﴿١٠﴾

7. O Allah, yarattığı her şeyi güzel yaptı; insanı yaratmaya da çamurdan başladı.

519 bk. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 12/263; Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, 13/229 (Beyrut 1996).

8. ***Sonra onun neslini süzülmüş bir özden, değersiz bir sudan yarattı.***

9. ***Sonra onun şeklini düzene koydu ve içine ruhundan üfürdü. Sizin için kulaklar, gözler ve gönüller yarattı. Bunca nimete ne kadar az şükrediyorsunuz!***

10. ***Kâfirler dediler ki: "Biz toprakta kaybolup gittikten sonra, gerçekten yeni bir yaratılışla dirileceğiz, öyle mi?" Hayır, onlar Rab'lerine kavuşmayı inkâr etmektedirler.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, zatının sıfatı hakkında buyuruyor ki: "*O Allah, yarattığı her şeyi güzel yaptı.*" Her şeyin yaratılışını hikmetine uygun şekilde, en güzel ve en sağlam şekilde yaptı. Yahut O, mahlûkatındaki her şeyi en sağlam şekilde yaptı ve onları en güzel biçimde yarattı.

"*Sonra, insanı* yani Âdem'i *yaratmaya çamurdan başladı. Sonra onun neslini,* zürriyetini *süzülmüş bir özden,* yani bedenin diğer yerlerinden süzülerek çıkan nutfeden, meni denen *değersiz,* zayıf *bir sudan yarattı.*"

"*Sonra onun şeklini düzene koydu,* şeklini en güzel sûrette düzenledi *ve içine ruhundan üfürdü.*" Cenâb-ı Hak, ruha ve onu üfürdüğü insana şeref bahşetmek için, ruhu kendi zatına nisbet etti. Bu, ayrıca şuna işaret etmektedir: Ruhun yaratılışı çok hayret verici bir şeydir; onun Allah katında ayrı bir değeri ve Cenâb-ı Hakk'ın huzuruyla özel bir bağlantısı vardır. Bunun için, "*Kim, nefsini tanırsa Rabb'ini tanır*" denmiştir. İsrâ sûresinin 85. âyetinin tefsirinde, ruh hakkında açıklama ve onu tanımakla yüce Allah'ı tanımanın nasıl gerçekleştiği anlatıldı.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Allah sizlere,* kelâmını işitmeniz için *kulaklar,* kudretinin eserlerini ve hikmetinin acayipliklerini görmeniz için *gözler,* düşünüp yaratıcınızı ve işlerinizi düzenleyeni tanımanız için *gönüller yarattı. Bunca nimete ne kadar az şükrediyorsunuz!*" Yani az düşündüğünüz için, bunca nimete çok az şükrediyorsunuz.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Öldükten sonra dirilmeyi inkâr eden *kâfirler dediler ki: Biz toprakta kaybolup gittikten sonra, gerçekten*

yeni bir yaratılışla dirileceğiz, öyle mi?" Yani toprak olduktan, suyun süte karışıp kaybolması gibi, kendisinden ayrılamayacak şekilde toprağa karıştıktan sonra, yahut toprağa gömülüp onda kaybolduktan sonra yeniden diriltileceğiz öyle mi?

Bu sözü söyleyen, müşriklerden Übey b. Halef'tir. Âyette, *"Onlar dediler ki ..."* şeklinde, sözün birden fazla kişiye nisbet edilmesi, diğerlerinin bu sözü onaylamalarındandır.

Âyet şöyle bitiyor: *"Hayır, onlar Rab'lerine kavuşmayı inkâr etmektedirler."* Önce onların, öldükten sonra dirilmeyi inkâr ettikleri söylendi; sonra söz, daha mühim bir noktaya çevrildi. Bu, onların sadece öldükten sonra dirilmeyi değil, ahiret hayatında olacak her şeyi inkâr etmeleridir.

Hâşiye sahibi[520] demiştir ki: "Kâfirler, Allah Teâlâ'nın ölüleri tekrar diriltmeye gücünün yettiğini inkâr etmediler; çünkü onlar Allah'ın kudretini itiraf etmektedirler. Fakat onlar, ölümden sonra hesaba çekilmeyeceklerine, Cenâb-ı Hakk'ın huzuruna çıkmayacaklarına ve yaptıklarının karşılığını görmeyeceklerine inanıyorlardı." En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

7-10. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Hak Teâlâ, bu varlık âleminde her neye tecelli edip yaratmış ise o şey, aslı ve yaratılışı itibariyle son derece güzel ve sağlamdır. Bu konuda *Kasîde-i Ayniyye* sahibi Seyyid Abdülkadir-i Geylânî (kuddise sırruhû) kasidesinde demiştir ki:

"Çirkin gördüğün her şeyi, Cenâb-ı Hakk'ın güzelliğine nisbet ettiğinde, o şeyin hemen bir güzellik kazandığını görürsün. O'nun güzelliği, çirkinliğin noksanını tamamlar; artık orada ne noksanlık kalır ne de çirkinlik!"[521]

Varlıkların en mükemmeli ve en büyüğü, Rahmân'ın aynası ve halife sûretinde yaratılan insanın yaratılışıdır. Şöyle ki Allah Teâlâ, insana kudret, irade, ilim, hayat, görme, işitme ve konuşma gibi sıfatlarından

520 Bu hâşiye, Abdurrahman-ı Fâsî'nin, *Celâleyn Tefsiri* üzerine yaptığı hâşiyedir.

521 Abdülkadir-i Geylânî, *Fütûhu'l-Gayb*, s. 148 (Dımaşk 2006).

vermiştir. Onu, kudsî huzuruna ve ünsiyet mahalline (kendisiyle özel dostluk ve sevgiye) hazırlamıştır. Bütün kâinatı onun hizmetine bağlamıştır. Kendisini, emaneti taşımaya ehil yapmıştır. Bunların dışında, mümin kullarına tahsis ettiği daha birçok nimet mevcuttur. Kâfire gelince, o, en alt derecede, hayvanlardan daha aşağı bir durumdadır.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Allah Teâlâ âyette, varlıkların güzelliğinden bahsetti, ancak burada, gayretinden dolayı insanın güzelliğini dile getirmedi. Çünkü insan, O'nun muhabbetinin yeridir ve ezelî tercihidir. Bu konuda biri şöyle demiştir: 'Nice güzel ve güzellik gördüm; fakat ben, varlıkların içinde tercihimi sana yaptım.'"[522]

Vâsıtî[523] demiştir ki: "Beden, güzel şeyleri güzel bulur; ruh ise tek şeye bağlıdır, bire âşıktır; o, (Cenâb-ı Hakk'ın dışında) herhangi bir şeyi güzel bulmaz."[524]

İbn Atâ, *"Sonra onun şeklini düzene koydu ..."* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Allah Teâlâ, insanı türlü edeplerle donatıp güzel bir kıvam verdi. Ona, kendisini diğer ruhlardan üstün yaptığı özel ruhundan üfürdü. Onun için Allah katında temkin mahalli vardır, kendisinde halifelik işini yerine getirecek kabiliyet mevcuttur ve ayrıca o, Cenâb-ı Hak'la konuşma yeteneğine sahiptir."

Vertecübî daha sonra demiştir ki: "İnsana verilen en özel şey, Cenâb-ı Hakk'ın zâtî tecellilerinden bir güzelliğin onun sûretine yansımasıdır. Bu durum, *'Ona ruhundan üfürdü'* âyetinde dile getirilmiştir."[525]

İnsanın Yüce Allah ile Buluşması

Cenâb-ı Hak daha sonra, kâfirlerin inkâr ettiği, Allah ile buluşmaktan bahsederek şöyle buyurdu:

---

522 Son söz için bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/141.

523 Vâsıtî, Ebû Bekir Muhammed b. Musa (v. 320/932), ilk dönem sûfî ve zâhidlerinden bir âlimdir (bk. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 140; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 10/349; Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, s. 302).

524 Sülemî, *Hakâiku't-Tefsir*, 2/136.

525 bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/128-129.

قُلْ يَتَوَفّٰيكُمْ مَلَكُ الْمَوْتِ الَّذٖى وُكِّلَ بِكُمْ ثُمَّ اِلٰى رَبِّكُمْ تُرْجَعُونَ
﴿١١﴾ وَلَوْ تَرٰٓى اِذِ الْمُجْرِمُونَ نَاكِسُوا رُؤُ۫سِهِمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ رَبَّنَٓا اَبْصَرْنَا
وَسَمِعْنَا فَارْجِعْنَا نَعْمَلْ صَالِحًا اِنَّا مُوقِنُونَ ﴿١٢﴾ وَلَوْ شِئْنَا لَاٰتَيْنَا كُلَّ
نَفْسٍ هُدٰيهَا وَلٰكِنْ حَقَّ الْقَوْلُ مِنّٖى لَاَمْلَـَٔنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ
اَجْمَعٖينَ ﴿١٣﴾ فَذُوقُوا بِمَا نَسٖيتُمْ لِقَٓاءَ يَوْمِكُمْ هٰذَاۚ اِنَّا نَسٖينَاكُمْ وَذُوقُوا
عَذَابَ الْخُلْدِ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿١٤﴾ اِنَّمَا يُؤْمِنُ بِاٰيَاتِنَا الَّذٖينَ اِذَا
ذُكِّرُوا بِهَا خَرُّوا سُجَّدًا وَسَبَّحُوا بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ ﴿١٥﴾

11. *De ki: "Sizin için görevlendirilen ölüm meleği canınızı alacak, sonra Rabb'inize döndürüleceksiniz."*

12. *Suçlular, Rab'lerinin huzurunda başlarını eğip, "Rabbimiz! (Gerçeği) gördük ve işittik. Bizi (dünyaya) döndür de salih amel işleyelim, biz kesin olarak inandık" dedikleri vakit hallerini bir görsen!*

13. *Eğer dileseydik herkese hidayetini verirdik. Fakat benden, "Muhakkak cehennemi, bütünüyle cinlerden ve insanlardan dolduracağım" şeklinde söz gerçekleşti.*

14. *Onlara denilir ki: "O halde, bu gününüze kavuşmayı unutmanıza karşılık azabı tadın. Biz de sizi unuttuk. Yaptıklarınıza karşılık ebedî azabı tadın!"*

15. *Bizim âyetlerimize sadece, kendilerine âyetlerimizle öğüt verildiği zaman kibre düşüp büyüklük taslamadan secdeye kapanan ve Rab'lerini hamd ile tesbih edenler inanır.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*De ki: 'Sizin* ruhlarınızı almak *için görevlendirilen ölüm meleği canınızı alacak,* böylece ölecek ve öldükten *sonra,* tekrar diriltilip hesap ve azap için *Rabb'inize döndürüleceksiniz.'"* Kâfirlerin inkâr ettiği, Allah'a kavuşma bu manadadır.

Mücâhid demiştir ki: "Yeryüzü ölüm meleği için dürülür, önünde bir tepsi gibi küçülür; ondan emredilen yerden (zamanı gelenin) canını alır."[526]

Mukâtil ve Kelbî demişlerdir ki: "Bize ulaştığına göre, ölüm meleğinin ismi Azrâil'dir. Onun dört kanadı vardır. Bir kanadı doğuda, bir kanadı batıda, bir kanadı sabâ rüzgârının geldiği dünyanın en uzak bölgesinde, diğer kanadı ise öbür ufuktadır. Onun bir ayağı doğuda, diğer ayağı batıdadır. Bütün varlıklar, onun iki ayağı arasındadır. Başı ve cesedi, gök ile yer arası büyüklüğündedir. Dünya, bir elin içi gibi önüne konmuştur. O, hiçbir zorluk çekmeden doğudaki ve batıdaki kimselerin ruhunu alır. Kendisinin rahmet meleklerinden ve azap meleklerinden yardımcıları vardır."[527]

Muâz b. Cebel'in [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Ölüm meleğinin elinde bir mızrak vardır; onunla doğu ile batı arasına ulaşır. Ölüm meleği, ölecek kimselerin yüzüne bakar ve onları tanır. Ölüm meleği, her gün bütün evlerdeki insanlara iki defa bakar. Diğer bir hadiste, ölüm meleğinin her eve günde beş defa bakıp içindeki insanları teftiş ettiği rivayet edilmiştir.[528] Onların içinden bir insanın ecelinin tamamlandığını görünce, elindeki mızrak ile ona vurup ruhunu kabzeder ve, 'Şimdi seni (berzah âlemindeki) ölülerin askerleri ziyaret eder' der."[529]

---

526 bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 18/604 (Riyad 2003); Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 5/67; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl,* 6/302; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 6/543.

527 Sa'lebî, *a.g.e.,* 5/68. Âyet-i kerimede, meleklerin ikişer, üçer, dörder kanatlı oldukları belirtilir (bk. Fâtır 35/1). Dünyanın ölüm meleğinin önünde bir tepsi veya sofra gibi küçük olup istediğini rahatça alma konusundaki hadis ve haberler için bk. İbn Ebû Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm,* 9/3105; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 6/540-543.

528 Hadis için bk. İbn Ebû Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm,* 9/3105; Süyûtî, *a.g.e.,* 6/542; *Şerhu's-Sudûr,* s. 84-85 (Dımaşk 1992).

529 Sa'lebî, *a.g.e.,* 5/68; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl,* 6/302.

Şöyle bir soru sorulabilir: "Âyetlerde, ruhu, değişik sayıda meleklerin ve farklı kimselerin aldığı belirtilmiştir. Mesela şu âyette, ruhu görevli elçilerin aldığı bildiriliyor: *'Nihayet sizden birine ölüm geldiğinde, görevli elçilerimiz onun canını alır ve onlar görevlerinde asla kusur etmezler'* (En'âm 6/61).

Diğer bir âyette, ruhu alanların melekler olduğu söylenirken, *'O kendilerine zulmedenlerin canlarını melekler alır'* (Nisâ 4/97) buyruluyor.

Diğer bir âyette, can alma işini ölüm meleğinin yaptığı belirtilerek, *'De ki: Sizin için görevlendirilen ölüm meleği canınızı alır'* (Secde 32/11) buyruluyor.

Diğer bir âyette ise, *'Allah, ruhları alır ...'* (Zümer 39/42) buyruluyor. Bunları bir arada nasıl izah ederiz?"

Bu soruya şu şekilde cevap verebiliriz: Meleklerin, ruhu alması onu tutup çekmesi şeklindedir. Ölüm meleğinin ruhu alması, çağırma ve emir şeklindedir. O, ruhu çağırır, ruhlar onun çağırısına uyar; sonra, yanındaki yardımcı meleklere emreder, melekler ruhu yakalayıp alır ve sonra onu illiyyîne (gökte müminlerin ruhlarının yükseleceği makama) götürürler. Cenâb-ı Hakk'ın ruhu alması ise onda ölümü yaratmasıdır. Kısaca, meleğin ruhu alması, bu işte aracı olup görev yapmasıdır; Hak Teâlâ'nın ruhu alması ise onu bedenden gerçekten çıkarmasıdır.[530]

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: 'Ölüm meleği, insanların ruhlarını almakla görevlidir. Fânilik meleği ise hayvanların ruhlarını almakla görevlidir.'" Devamı için oraya bakınız.

Ölüm meleği ile hayat meleğinin konuşmasıyla ilgili habere gelince, Irâkî bu haberin aslını bulamadığını söylemiştir.[531] Hayat meleği ile kastettiği, *İhyâ* kitabında belirtildiği gibi ruhların, hayat meleğinin nefesleri olmasıdır.[532]

530 Kurtubi, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 14/88; Nesefî, *Medârikü't-Tenzil*, 3/418.

531 Gazâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, 4/318. Burada, haber olarak bahsedilen konuşma şöyledir: "Ölüm meleği ile hayat meleği birbiriyle mücadele ettiler. Ölüm meleği, 'Dirileri ben öldürürüm' dedi. Hayat meleği de, 'Ölüleri ben diriltirim' dedi. Bunun üzerine Allah Teâlâ onlara şöyle vahyetti: Siz işinize bakın. Şunu bilin ki asıl öldüren ve dirilten benim; benden başka öldüren ve dirilten yoktur."

532 Gazâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, 4/318.

Ehl-i sünnet'in üzerinde birleştiği görüşü şudur: Ölüm meleği, insanların, hayvanların ve diğer canlıların hepsinin ruhlarını alan melektir. İmam Mâlik ve Eşheb el-Kaysî bu görüştedir.

Bir grup, hayvanların ve diğer canlıların ruhlarını sadece ölüm meleğinin yardımcılarının aldığını söylemiştir.

Diğer bir grup ise insanların dışındaki varlıkların ölümlerinin, sadece, yok olma şeklinde gerçekleştiğini, bunun ağacın kuruması ve elbisenin çürümesi şeklinde olduğunu, onların ruhlarının alınma olayının bulunmadığı söylemiştir. Bu onların, yokluktan sonra tekrar meydana çıkarılıp çıkarılmayacağı konusunda farklı bir durum arzetmektedir. Mükellef için durum böyle değildir; onun ruhu ölümle yok olmaz. Dinsizler bunun aksini söylemişlerdir. Onlar, ölümü, yeşil bir ağacın kuruyup kaybolması gibi tamamen bir yokluk görmektedirler. Bu görüş, ahireti inkâr etmek olup dinden çıkmaktır.

Şu konuda da farklı görüşler ileri sürülmüştür. Ölüm, mevcut maddi hayatın zıddı olan bir durum mudur? Böyle ise o manen var olmaktır. Yoksa ölüm, bedende hayatın yokluğu mudur? Bu durumda o bir yokluktur. Her iki görüşe göre de ruhlar bedenlerden ayrıldıktan sonra nimet ve azap içinde varlıklarını devam ettirmektedir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Ey Muhammed, 'Toprakta kaybolup gittikten sonra yeniden dirileceğiz öyle mi?' diyen *suçlular, Rab'lerinin huzurunda,* hesap anında, zillet, utanç ve pişmanlıktan *başlarını eğip, 'Rabbimiz! Gerçeği gördük ve işittik.* Şu anda senin vaadini ve azabını tasdik ettik. Peygamberlerin bize haber verdiği şeyleri gördük. Senin peygamberlerini tasdik ettiğini işittik. *Bizi* dünyaya *döndür de* iman edip taate koşarak *salih amel işleyelim. Biz,* öldükten sonra dirilmeye ve hesaba şimdi *kesin olarak inandık' dedikleri vakit hallerini bir görsen!"* O zaman halleri ne kadar kötü ve korkunçtur.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Eğer biz dileseydik herkese hidayetini,* onu imana ve taate götüren hali *verirdik."*

Âyete şu mana da verilmiştir: Eğer biz dileseydik her nefse, dünyada, tarafımızdan, kendisini tercih ettiklerinde doğru yolu bulacakla-

rı bir lutuf verirdik. Fakat biz, onların küfrü tercih ettiklerini bildiğimizden dolayı kendilerine bu lutfu vermedik.

Bu âyet, Mu'tezile mezhebinin görüşünün yanlış olduğuna dair bir delildir. Onlara göre, Allah Teâlâ her nefse, onu doğru yola ulaştıracak şeyi vermeyi diledi ve ona verdi; fakat o nefis hidayete ermedi. Onlar âyeti, Cebriyye mezhebinin görüşüne göre yorumladılar. Bu, bozuk bir görüştür.

Hak Teâlâ âyetin devamında buyurdu ki: *"Fakat benden, 'Muhakkak cehennemi, bütünüyle cinlerden ve insanlardan dolduracağım' şeklinde söz gerçekleşti."* Yani tarafımdan, "Ben, mutlaka cehennemi, hakkı inkâr ve yalanlamayı tercih ettiklerini bildiğim cin ve insanlarla dolduracağım" sözü verildi ve bu sözü yerine getirmek bana hak oldu.

Âyette, özellikle cinlerden ve insanlardan bahsedilmesi, meleklerin cehennemi hak ettikleri bir ameli yapmaktan korunduklarına işaret etmektedir. Yine âyette, cehennemliklerin sadece cinlerden ve insanlardan olması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Böylece âyet, Hz. Âdem'den önce, insanlardan birtakım ümmetlerin bulunup küfre girdikleri şeklindeki görüşü reddetmektedir. Hz. Âdem'den önce başka insanların yaşadığı görüşü doğru değildir; ondan önce cinler mevcuttu, doğru olan budur.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlara denilir ki: 'O halde, bu gününüze kavuşmayı unutmanıza karşılık azabı tadın.'"* Yani bu gününüz için yapacağınız ameli terketmenizin cezasını çekin. O amel, Allah'a ve ahiret gününe iman etmektir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Biz de sizi unuttuk;* sizi azap içinde terkettik. *Yaptığınız işlere,* inkâr ve isyanlara *karşılık ebedî olan,* hiç kesilmeyecek sürekli *azabı tadın!"*

Cenâb-ı Hak sonra, inkârcıların zıddı özelliklere sahip olan müminlerden bahsederek şöyle buyurdu: *"Bizim âyetlerimize,* Kur'an'a *sadece, kendilerine âyetlerimizle öğüt verildiği zaman, kibre düşüp büyüklük taslamadan secdeye kapananı ve Rab'lerini hamd ile tesbih edenler inanır.'*
Yani onlara Kur'an âyetleri okunduğu zaman, iman ve secde etmek-

ten büyüklenip kibre düşmeden, Allah Teâlâ'yı zatına layık olmayan şeylerden uzak tutarak, O'nu övüp kendisine hamdederek, Allah'ın kendilerine verdiği İslâm nimetine şükür için tevazu ve huşû ile Allah'a secde ederler.

Allah Teâlâ, lutuf ve keremiyle bizleri de onlardan yapsın. Âmin.

11-15. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kalbi perdeli fark ehlinin (varlıklara bağlanıp kalan kimselerin) ruhlarını ölüm meleği alır. Hep Allah ile birlikte olan, müşahede sahibi cem' ehlinin (Allah'ta fâni olan âriflerin) ruhlarını alma işini ise bizzat Cenâb-ı Hak yapar. Kendilerini sadece Allah Teâlâ'nın bildiği gizli veliler hakkında da böyle denmiştir; bu gruptaki velilerin ruhlarını yüce Allah bizzat kendi eliyle alır. O anda cesetleri kokulanıp hoş olur, onların üzerine toprak atılmaz. Onlar, Hak Teâlâ'da fâni olduktan sonra içlerine konan bekâ nuruyla parlayarak dirilip mahşere gelirler. Artık onların kalpleri yüce, ulu ve ebedî Cenâb-ı Hak'la sürekli beraberdir. Bir haberde şöyle rivayet edilmiştir:

"Kim her farz namazın peşinden Âyetü'l-kürsî'yi okumaya devam ederse, ruhunu, bizzat yücelik ve ikram sahibi Allah'ın aldığı kimselerden olur."[533]

Yani kim, onun manalarını düşünerek okursa bu müjdeye ulaşır. Bundan kasıt, ölüm anında onun tecellilerinin parlaması, kulun onu müşahede içine dalması, kalbin o zor ve tehlikeli vakitte, Cenâb-ı Hakk'ın dışındaki varlıklardan uzaklaşması, âyetin umumi ifadesine göre, ölüm sırasında vasıtalar mevcut olsa da kulun o anda, vasıtaları yaratan yüce Mevlâ'yı müşahedeye dalıp hepsinden uzaklaşmasıdır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Eğer kalplerin gafleti olmasaydı, Allah Teâlâ, ruhların alınma işini ölüm meleğine havale etmezdi; çünkü ölüm meleğinin, hiç kimse üzerinde kendisinden kaynaklanan bir etkisi ve yetkisi yoktur. Ölüm olayında meydana gelen bütün işler, ilâhî kudrete

533 Bu manadaki hadisler için bk. Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 2566-2568; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 6/174; Gâfikî, *Kitâbü Lemehâti'l-Envâr*, 2/652 (Beyrut 1998).

has işlerdendir. Fakat kullar, yüce Rabb'e ait hakikatleri müşahededen gafil oldular, bunun üzerine Cenâb-ı Hak onlara, anlayışları derecesinde hitap etti, kalplerini kendisinin dışındaki varlıklara bağladı. Allah Teâlâ herkese, kuvvet ve zayıflığına göre taşıyabileceği şeyle hitap etti."[534]

İmam Kuşeyrî, *"Günahkârların, Rab'leri katında başlarını eğişlerini bir görseydin ..."* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "O anda, onları bir dehşet sarar ve kendilerini bir utanma ve mahcubiyet kaplar. Özrün kabul edilmediği bir anda, özür dilerler; itirafın fayda vermediği bir zamanda kusurlarını itiraf ederler."[535]

İmam Kuşeyrî, *"Eğer biz dileseydik, herkese hidayetini,* onu imana ve taate götüren hali *verirdik"* âyetinin tefsirinde de şöyle demiştir:

"Eğer Allah dileseydi, onlara, hak delile ulaşma yolunu kolaylaştırırdı ve her biri için özel desteğini devam ettirirdi. Fakat ilâhî irade, bazı insanları kendisine yaklaştırmayı murat ettiği gibi, bazı kimseler için de azgınlık içinde kalmalarını murat etmiştir. Âyetin manası şudur: Biz, cennete yerleşecek kimselerin bulunmasını istediğimiz gibi, cehennemde yerleşip kalacak kimselerin bulunmasını da istedik. Çünkü biz, cenneti ve cehennemi yarattığımız gün, bir grubun cennete, diğer bir grubun da cehenneme yerleşeceğini biliyorduk. Bildiğimiz şeyin olmamasını irade etmemiz imkânsızdır. Eğer o şey meydana gelmese ilim olmaz. Şayet ilim olmazsa ben ilâh olmam. Böyle bir durumu irade etmem de imkânsızdır.

Şöyle denilir: Allah kime, sevdiğini musallat ederse onun mülkünde, hoşuna gitmeyecek bir şey bulamaz (Seven, sevdiğinin her şeyine razı olur, onda bir kusur görmez).

Kula şöyle denir: Ey miskin, ömrünü sıkıntı ve yorgunluk için tükettin; günlerini zorluk ve beklenti ile geçirdin. Sana verilen aslî sıfatını (güzel halini) değiştirdin. Çok çalışıp çabaladın. Benim hükmüm konusunda ne yaptın? Onu nasıl değiştirirsin? Benim iradem konusunda ne yaptın; hangi güç ve imkânla onu reddediyorsun?"[536]

534 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/142.

535 Kuşeyrî, *a.g.e.*, 5/142.

536 Kuşeyrî, *a.g.e.*, 5/142-143.

"Bizim âyetlerimize sadece, kendilerine âyetlerimizle öğüt verildiği zaman, kibre düşüp büyüklük taslamadan secdeye kapanan ve Rab'lerini hamd ile tesbih edenler inanır" âyeti hakkında deriz ki: Onlar, zâhirleriyle (alınlarıyla) yere secdeye kapandılar, sırlarıyla ise tam bir teslimiyetle sonsuz kerem ve ihsan sahibi Mevlâ'nın heybeti karşısında secdeye kapandılar. Alnın secdesi, kalbin secdesine bir vesiledir. Alın yere secde eder de kalp Allah'ın kullarına karşı kibredip üstünlük taslarsa o, asıl hedefine ulaşamayan bir vesile olarak kalır. Secdenin hedefi, tevazudur. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Cenâb-ı Hakk'a Gönülden Teslim Olanların Vasfı

Cenâb-ı Hak sonra, kendisine gönülden teslim olup boyun eğen kullarının vasıflarından ve buna karşılık onlara ikram ettiği nimetlerinden bahsederek şöyle buyurdu:

تَتَجَافٰى جُنُوبُهُمْ عَنِ الْمَضَاجِعِ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ خَوْفًا
وَطَمَعًا وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ ﴿١٦﴾ فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَا
اُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ اَعْيُنٍ جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٧﴾

16. ***Onlar, yataklarından kalkıp korku ve ümit içinde Rab'lerine dua ederler ve kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden Allah için harcarlar.***

17. ***Yaptıklarına karşılık olarak, onlar için gözlerini aydın edecek hangi mükâfatların saklandığını hiç kimse bilemez.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Onlar,* namaz ve zikir için *yataklarından,* uyku yerlerinden *kalkıp korku ve ümit içinde,* O'nun azabından korkarak ve rahmetini ümit ederek *Rab'lerine dua ederler."* Onlar, gece namazına kalkan teheccüd kılan ve geceleyin tefekkür eden kimselerdir.

Sehl b. Abdullah-ı Tüsterî bu âyetin tefsirinde demiştir ki: "Allah Teâlâ, bir topluluğa manevi hibe ihsan etti. Bu, onlara, kendisiyle özel münâcât etmeye izin vermesi ve onları kendisine ulaşmaya vesile edilecek kimselerden yapmasıdır. Sonra onları methederek haklarında şöyle buyurdu: *'Onlar, yataklarından kalkıp korku ve ümit içinde Rab'lerine dua ederler ...'*"[537] Âyetin tasavvufî işaretlerinde açıklama gelecek.

Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] âyetin tefsiri sorulunca şöyle buyurmuştur:

"O, kulun gece namazına kalkmasıdır."[538]

Velilerden İbn Atâ el-Edemî âyet hakkında demiştir ki: "Onların yanları, (kalpleri) gaflet sergisinde kalmaktan uzaklaştı ve Allah'a yakınlık sergisini talep etti."[539]

Enes b. Mâlik [radıyallahu anh] demiştir ki: "Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] ashabından bazıları, akşam namazından yatsı namazına kadar namaz kılıyorlardı. Haklarında bu âyet indi."[540]

Abdullah b. Ömer [radıyallahu anh], Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: *"Kim, akşam namazı ile yatsı namazı arasını ibadetle ihya ederse kendisine cennette, aralarında bir senelik mesafe bulunan iki köşk yapılır. Onlarda öyle büyük bir ağaç vardır ki eğer doğudaki ve batıdaki insanlar onun altına toplansalar, dalları hepsini kaplardı. Bu iki vakit arasında kılınan namaz, Allah'a yönelenlerin kıldığı evvâbin namazıdır, gafiller ondan habersizdir. Akşam ile yatsı arasında yapılan dua, kabul edilen dualardandır."*[541]

Bir rivayete göre, âyette övülen kimseler, yatsı namazını kılanlar ve onu kılmadan uyumayanlardır.

---

537 Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, 2/137; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/420.

538 Ahmed, *Müsned*, 5/348; Hâkim, *Müstedrek*, 2/412; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/547.

539 Sülemî, *a.g.e.*, 2/137; Nesefî, *a.g.e.*, 3/420.

540 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 18/609-610 (Riyad 2003); Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/70; Nesefî, *a.g.e.*, 3/420; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/303 (Riyad 1993); Süyûtî, *a.g.e.*, 6/546.

541 Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 19450 (Hadisi İbn Merdûye rivayet etmiştir); Sa'lebî, *a.g.e.*, 5/70.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onlar, ayrıca, kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden* Allah'ın taatinde *harcarlar."* Yani onlar, gece namazı ile gönül zenginliği olan cömertliği hayatlarında birleştirmiş kimselerdir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Yaptıklarına karşılık olarak, onlar için gözlerini aydın edecek hangi mükâfatların saklandığını hiç kimse bilemez."* Yani Allah Teâlâ'nın onlar için, gözlerini aydın edecek maddi ve manevi nimetlerden ne kerametler hazırladığını hiç kimse bilemez.

Hasan-ı Basrî demiştir ki: "Onlar, dünyada salih amellerini gizlediler; Allah Teâlâ da onlar için ahirette, gözlerini aydın edecek nimetlerden hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve hiçbir insanın aklına gelmeyen şeyler gizledi (hazırladı)." Âyette, onların yaptığı amelin, gece yarısı kılınan teheccüd namazı olduğuna bir delil vardır. Yaptıkları gizli amele uygun mükâfat olarak, kendilerine verilecek nimetler de gizlenmiştir. Bu açıklamayı Nesefî yapmıştır.[542]

Esmâ bint Yezîd'den [radıyallahu anhâ] rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Allah Teâlâ, kıyamet günü, önceki ve sonraki bütün insanları topladığı zaman, görevli bir melek, büktün insanların işiteceği şekilde,

'Bugün burada toplanan halk, ikram ve ihsana kimin daha layık olduğunu bilecek' diye seslenir. Sonra tekrar,

'Gece yataklarından kalkıp korku ve ümitle Rab'lerine dua eden (ibadet yapan) kimseler ayağa kalksın' diye seslenir; bir grup insan ayağa kalkar fakat onlar çok azdır. Melek tekrar,

'Kendilerini, hiçbir ticaretin ve alışverişin Allah'ı zikretmekten alıkoymadığı kimseler ayağa kalksın' diye seslenir. Bunun üzerine bir grup insan ayağa kalkar, fakat onlar çok azdır. Sonra melek tekrar,

'Genişlikte ve darlıkta Allah'a hamdedenler ayağa kalksın' diye seslenir; bunun üzerine bir grup insan ayağa kalkar, fakat onlar da çok azdır. Sonra onlar hep birlikte cennete giderler; peşinden diğer insanlar hesaba çekilir."[543]

542 Nesefî, *a.g.e.*, 3/420.

543 Hadis için bk. Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 3245; Salebi, *a.g.e.*, 5/72; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 14/96; Süyûtî, *a.g.e.*, 6/548.

Buhârî'de zikredildiğine göre Ebû Hüreyre [radıyallahu anh], Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

"Azîz ve celîl olan Allah buyuruyor ki: Ben salih kullarıma, hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve hiçbir insanın aklına gelmeyen şeyler hazırladım." Ebû Hüreyre [radıyallahu anh] demiştir ki: "Bunu tasdiki olarak isterseniz, *'Yaptıklarına karşılık olarak, gözlerini aydın edecek mükâfatlardan onlar için nelerin saklandığını hiç kimse bilemez'* âyetini okuyun."[544]

Süyûtî, *el-Budûrü's-Sâfire* adlı eserinde der ki: Tirmizî, Ebû Said-i Hudrî'den [radıyallahu anh], Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

"Cennette yüz derece vardır. Eğer bütün âlem bir derecede toplansalardı, hepsini içine alırdı."[545]

Diğer bir hadiste, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

"Cennette yüz derece vardır. Her derecenin arası, yer ile gök arası genişliğindedir. Onun birinci derecesinin evleri, odaları, kapıları, tahtları ve anahtarları gümüştendir. İkinci derecenin evleri, odaları, kapıları, tahtları ve anahtarları altındandır. Üçüncü derecenin evleri, odaları, kapıları, tahtları ve anahtarları yakut, inci ve zebercettendir. Kalan doksan yedi derecenin halini ise sadece Allah Teâlâ bilir."[546]

Gözleri aydın edecek şeyden kastın, yüce Allah'ın cemaline bakmak olduğu söylenmiştir.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Herkesin gözünün aydınlığı, dünyadaki arzusu ve hedefidir. Kimin hedefi, köşkler ve hûriler ise Allah Teâlâ ona, bunlardan onu sevindirip gözünü aydın edecek şeyleri verir. Kimin arzusu ve himmeti, Allah'ın cemaline bakmak ise kendisine, ondan sürekli gözünü aydın edecek şey verilir.

---

544 Buhârî, Tevhid, 35, Tefsîru Sûre (32), 1; Müslim, İmân, 312, Cennet, 2-5; Tirmizî, Cennet, 15; İbn Mâce, Zühd, 39; Dârimî, Rikâk, 98; Ahmed, *Müsned*, 2/313.

545 Tirmizî, Cennet, 4 (nr. 2532).

546 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 18/620; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/551.

Velilerden Ebû Süleyman-ı Dârâni demiştir ki: "Hedefi köşk ve hûri olanla, bütün arzusu ilâhî huzur ve aradaki perdenin kalkması olan kimsenin arasında ne kadar fark vardır."

Allah Teâlâ, bizleri de onların haslarından yapsın. Âmin.

16-17. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bir grup insan vardır ki onlar, gece yataklarından kalkıp zâhirî namaz ve zikir gibi ibadetlere yönelirler. Bunlar, zâhidler ve salihlerdir. Onlar için cennette hazırlanan köşk, hûri, hizmetçi ve diğer nimetleri kimse bilemez.

Bir grup insan vardır ki kalplerini gaflet halinden çekip kendine gelme ve manevi uyanıklığa, dünyaya rağbetten çekip iffet ve hürriyete, varlıkları görmekten çekip Cenâb-ı Hakk'ı müşahedeye ve bundan öteye yükselerek sürekli O'nunla birlikte bulunmaya yöneltmişlerdir. Onların namaz hali (Allah ile kalp huzurları) süreklidir, onlar uyku hallerinde bile ibadet içindedir, her hallerinde Rab'lerine doğru ilerleme halindedirler ve sahip oldukları irfan basamaklarında devamlı yükselmektedirler. Onlar için hazırlanan sürekli cemâlullaha bakma, ilâhî huzurda bulunma ve bitmeyen sevinci hiç kimse bilemez. Onlar (özel) ibadetlerini, kalp ve sırla yaparlar, o, meleklere bile gizlidir. Onlar, sürekli tefekkür etmek, müşahede, ibret almak ve basiretle bakma halindedirler. Bu şekilde yapılan zerre kadar amel ve ibadet, sırf âzalarla yapılan dağlar kadar amelden ve ibadetten daha hayırlıdır. Bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

"Bir saatlik (basiret ve ibretle yapılan) tefekkür, (gafletle yapılan) yetmiş yıllık ibadetten daha hayırlıdır."[547] Bu, ibret tefekkürü için verilen müjdedir. Müşahede ve basiretle yapılan tefekküre gelince, onun her saati, bin seneden daha faziletlidir. Bu konuda bir şair şöyle demiştir:

"Sevgilimle (Rabbim'le) geçen her vakit, bin sene gibi kıymetlidir."

Bununla birlikte bu hali yaşayanların vakitleri, yüce Allah'a şükretmek ve kulluk edeplerini yerine getirmek için, zâhirî ibadetlerle do-

---

547 Ebü'ş-Şeyh, *Kitâbü'l-Azame*, nr. 73; Süyûtî, *es-Sağîr*, nr. 5897.

ludur; onların edebe aykırı boş bir işleri yoktur. İbadetler onlar için olgunluk sebebidir. Bu konuda Cüneyd-i Bağdâdî [kuddise sırruhû] demiştir ki: "Âriflerin ibadeti, başlarının üzerinde bir taçtır (Onların zâhirî şiarı ve süsü ibadettir)." Bu gibiler hakkında şöyle bir haber nakledilmiştir:

"Cennetlikler, cennette kendilerine ihsan edilen nimetler içinde iken, üzerlerine yukarıdan bir nur parlar; güneşin dünyadaki insanları aydınlattığı gibi, o nurla cennetliklerin evleri aydınlanır. Üzerlerinde parlayan bu nur tarafına bakınca, illiyyîn (en yüksek makam) ehli birtakım insanlar görürler. Gökte parlak yıldızların görülmesi gibi, onları parlak bir halde görürler. Ay ışığının diğer yıldızların ışığına üstünlüğü gibi, onlar da nur ve nimette kendilerine üstün yapılmıştır. Onlara bakarlar; onlar güzel binekler üzerinde havada akıp giderler, azamet ve ikram sahibi Allah'ı özel olarak ziyaret ederler. Diğer cennetlikler onlara seslenerek,

'Ey kardeşlerimiz, bize karşı insaf etmediniz. Biz de sizin gibi namaz kılardık, oruç tutardık. Sizi bize üstün yapan nedir?' diye sorarlar. O zaman, Allah tarafından şöyle bir nidâ gelir:

'Sizler karnı tok iken, onlar aç kalırlardı. Sizler suya kanmış iken, onlar susuzluk çekerdi. Sizler güzel elbiseler giyinmiş iken, onlar giymeye elbise bulamaz, yarı çıplak gezerlerdi. Sizler sükût ederken, onlar beni zikrederlerdi. Sizler gülerken, onlar ağlardı. Sizler uyurken, onlar ayakta ibadet ederdi. Sizler, kendinizi güvente görürken, onlar benim azabımdan korkardı. Bu amel ve halleriyle bugün size üstünlük sağladılar.' Allah Teâlâ'nın, *'Yaptıklarına karşılık olarak, onla için gözlerini aydın edecek hangi mükâfatların saklandığını hiç kimse bilemez'* âyetiyle anlatılan durum budur."

İmam Kuşeyrî demiştir ki: *"Onlar, gece yataklarından kalkarak ümit ve korku içinde Rab'lerine dua ederler"* âyeti, zâhirde, onların, ibadetin hakkını vermek, amel ve ibadet yapmak için gece yataktan kalkmalarını ifade eder. Bâtında ise manevi hallere güvenmekten, nefsini görmekten ve makam vehmine düşmekten uzaklaşmaya işaret eder. Çünkü bunların hepsi, hakikatten perdelenmektir. O, bir kul için öldürücü zehir gibidir. Bunun için ârif zatlar, amellerine güvenmezler, hallerine

bakmazlar; alıştıkları şeylerden ayrılır, tanıdıklarını terkederek tamamen Rab'lerine yönelirler. Gece, sevgililerin muhabbet zamanıdır. Allah Teâlâ, gece hakkında şöyle buyurmuştur:

"İçinde sükûn bulasınız diye geceyi sizin için yarattı" (Kasas 28/73). Yani her türlü meşguliyetten elinizi çekerek, mâbudunuz ve mahbubunuzun sözü dışında her sözden uzak kalarak O'nunla sükûn ve huzur halini bulasınız diye geceyi yarattı. Gündüz ise dünya ehlinin zamanıdır. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Gündüzü de geçiminizi temin zamanı yaptık" (Nebe 78/11). Açıklamalarının devamı için Kuşeyrî'nin tefsirine bakınız.[548]

İtaat Edenlerle İsyan Edenler Bir Olmaz

Cenâb-ı Hak sonra, kendisinde taat ve ihsan nuru bulunan kimsenin, inkâr ve isyan karanlığının bulunduğu kimse gibi olmayacağını belirterek şöyle buyurdu:

أَفَمَنْ كَانَ مُؤْمِنًا كَمَنْ كَانَ فَاسِقًا لَا يَسْتَوُونَ ﴿١٨﴾ أَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا
وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَلَهُمْ جَنَّاتُ الْمَأْوٰى نُزُلًا بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٩﴾
وَأَمَّا الَّذِينَ فَسَقُوا فَمَأْوٰيهُمُ النَّارُ كُلَّمَا أَرَادُوا أَنْ يَخْرُجُوا مِنْهَا أُعِيدُوا
فِيهَا وَقِيلَ لَهُمْ ذُوقُوا عَذَابَ النَّارِ الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تُكَذِّبُونَ ﴿٢٠﴾

18. ***Hiç mümin, fâsık gibi olur mu? Bunlar, asla eşit değillerdir.***

19. ***İman edip salih amel işleyenlere gelince, onlar için, yapmakta olduklarına karşılık bir mükâfat olarak me'vâ cennetleri vardır.***

20. ***Fâsıklara gelince, onların barınağı ateştir. Oradan her çıkmak istediklerinde, oraya döndürülürler ve onlara, "Yalanlamakta olduğunuz ateş azabını tadın!" denir.***

---

548 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/143-144.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Hiç*, Allah'a ve Resûlü'ne iman eden *mümin*, imandan çıkan *fâsık gibi olur mu? Bunlar*, Allah katında *asla eşit değillerdir.*"

Cenâb-ı Hak sonra, onların hallerini açıklayarak şöyle buyurdu:

"*İman edip salih amel işleyenlere gelince, onlar için, yapmakta olduklarına karşılık bir mükâfat olarak me'vâ cennetleri* yani asıl ve sürekli kalınacak yerler *vardır.*" Dünyaya gelince, kaçınılmaz olarak ayrılıp gidilecek bir yerdir.

Me'vânın, cennetlerden birinin ismi olduğu da söylenmiştir.

İbn Atıyye demiştir ki: "Me'vâ cennetine bu ismin verilmesinin sebebi, müminlerin ruhlarının oraya girip kaldıkları içindir." Bu durum, kıyametten önce, dünyada iken olmaktadır. Çünkü şehidler hakkındaki hadiste geçtiği gibi, şehidlerin ruhları, yeşil kuşların kursağında kalır ve barınır. Sıddıkların ruhlarına gelince, onlar, kendi sûretinde bir şekil alır ve istedikleri yere giderler.

Bu durum, iman edenlerin salih amellerine karşılık, kendilerine hemen verilmiş bir ihsandır.

İnkâr içindeki fâsıkların durumu hakkında ise şöyle buyruldu: "*Fâsıklara gelince, onların barınağı*, sığınak ve kalacakları yerleri *ateştir. Oradan her çıkmak istediklerinde, oraya döndürülürler;* oradan çıkış olmadığı gibi, orada ölüm de yoktur. *Onlara, 'Yalanlamakta olduğunuz ateş azabını tadın!' denir.*" Âyetin bu kısmı, buradaki fâsıklardan kastın kâfirler olduğuna dair bir delildir. Çünkü buradaki yalanlama, önceki âyette geçen imana karşılık söylenmiştir.

18-20. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Velilerin yolunu tasdik eden, ona giren ve ondaki ilâhî aşkı tadan kimse, bu yolun dışında kalan, nefis ile meşgul olan ve nefsinin hevâsına dalmış fâsık gibi olur mu? Onlar, asla bir olmazlar.

Seçkin velilerin yoluna iman eden, o yolun ehlini tasdik eden ve onların terbiyesine giren kimselere marifet cennetleri vardır. O cennetler, onların sığınağı ve kalplerinin barınağıdır. Kalpler, marifet cennetlerine girer ve orada sükûn bulurlar.

Büyük günahlara dalan ve velilerin terbiyesinden çıkan kimselere gelince, onların kalacağı yer, Allah'tan kopma ateşi, hırs azabı ve kalplerinin Hak'tan perdelenme gamıdır. Onlar, oradan her çıkmak istediklerinde geri çevrilirler. Çünkü oradan çıkış sadece, terbiye ehlinin sohbetiyle olur. Onlara, "Velileri inkârınızın ve yalanlamakta olduğunuz velilikten mahrumiyetin azabını tadın" denir.

Kuşeyrî demiştir ki: "Bu durum, kıyamet gününde olur."

Cenâb-ı Hak sonra, kâfirler için dünyada hemen verdiği azaptan bahsederek şöyle buyurdu:

وَلَنُذِيقَنَّهُمْ مِنَ الْعَذَابِ الْاَدْنٰى دُونَ الْعَذَابِ الْاَكْبَرِ لَعَلَّهُمْ
يَرْجِعُونَ ﴿٢١﴾ وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنْ ذُكِّرَ بِاٰيَاتِ رَبِّهٖ ثُمَّ اَعْرَضَ عَنْهَا اِنَّا
مِنَ الْمُجْرِمٖينَ مُنْتَقِمُونَ ﴿٢٢﴾

21. ***Şüphesiz biz onlara,*** *(ahiretteki)* ***en büyük azaptan önce*** *(dünyadaki)* ***yakın azabı tattıracağız; belki inkârdan dönerler.***

22. ***Rabb'inin âyetleriyle kendisine öğüt verildiğinde ondan yüz çevirenden daha zalim kim olabilir? Şüphesiz biz, mücrimlerden intikam alırız.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şüphesiz biz onlara, en büyük azaptan önce dünyadaki yakın azabı tattıracağız."* Mekke kâfirleri için dünyadaki azap, Bedir'de öldürülme ve esir alınmadır. Yahut yedi sene sıkıntı çektikleri kıtlıktır. Ahiretteki azap ise içinde ebedî olarak kalacakları cehennemdir.

Âriflerden Ebû Süleyman-ı Dârânî demiştir ki: "Yakın azap, hızlândır yani ilâhî rahmetten mahrum edilip nefisleriyle baş başa bırakılmalarıdır. En büyük azap ise ebedî cehennemde kalmalarıdır."[549]

Diğer bir yoruma göre, yakın azap kabir azabı, en büyük azap da cehennemdir.

Âyet şöyle bitiyor: "Onlar dünyadaki azabı görünce, *belki inkârlarından dönüp tövbe ederler.*"

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Rabb'inin âyetleriyle* yani Kur'an'la *kendisine öğüt verildiğinde ondan yüz çevirenden,* ondan uzaklaşan ve manaları üzerinde hiç düşünmeyen kimseden *daha zalim kim olabilir?*"

Hak olduğu, doğru yola ve en büyük saadete ulaştırdığı bu kadar açık ve parlak olan âyetlerle uyarıldıktan sonra, onlardan yüz çevirmek, akıldan ne kadar uzak bir iştir.

Âyet şöyle bitiyor: "*Şüphesiz biz, mücrimlerden intikam alırız,* onların cezalarını veririz."

Onların "mücrim" vasfının açıkça dile getirilmesi, âyetlerden yüz çevirdikleri için büyük bir cürüm ve günah işledikleri içindir. Çünkü Allah Teâlâ böyle yapan kimseyi, "en zalim" olarak tanımladı. Sonra da bütün mücrimlerden intikam alacağından bahsederek onları tehdit etti. Bu ifade, zulümde en ileride olanların, en fazla azaba uğrayacağını göstermektedir.

21-22. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Şüphesiz, kalbi gaflet içinde ve haktan perdeli olan kimselere biz, en büyük azaptan önce, en yakın azabı tattıracağız. En yakın azap, dünya hırsı, tamah, üzüntü ve endişedir. En büyük azap ise kalbin perdelenme gamı ve kötü hesaptır.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Bazılarının yakın azabı, dünyanın imtihanı, zorlukları ve sıkıntılarıdır. En büyük azabı ise ahiret azabıdır.

549 bk. Sülemi, *Hakâiku't-Tefsîr,* 2/139; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 3/421.

Bazılarının yakın azabı, kendilerine ibadette gevşeklik ve tembellik gelmesidir; en büyük azapları ise kalplerinin katılaşmasıdır.

Bazılarının yakın azabı, seyrü sülûklerinde duraksama yaşamasıdır; en büyük azapları ise sırlarının müşahededen perdelenmesidir."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Birinci durum, avam halk içindir. İkinci durum, havas hakkındadır. Onlar, ibadet ehli ve zâhidlerdir. Üçüncü durum ise vuslata ermiş manevi terbiyeciler (kâmil mürşidler) hakkında gerçekleşecek haldir.

İmam Kuşeyrî açıklamasına devamla der ki: "Şöyle denilmiştir: Kula verilecek en yakın azap, zillet içinde hızlân halidir (İlâhî rahmetten mahrum edilip kendi haline terkedilmesidir). En büyük azap ise vuslatta hicran yaşamaktır (Dosta kavuştuktan sonra, ondan ayrı kalmaktır)."

Şöyle de denilmiştir: "Kullara verilecek en yakın azap, kalp safiyetini elde ettikten sonra, meşreplerinin (hallerinin) karışmasıdır; en büyük azap ise sonu belli olmaksızın, perdelenme günlerinin uzamasıdır. Bu konuda, şu manada bir şiir okurlar:

"Ey topluluk, sizden ayrılığımız çok uzadı; öyle ki üzerine örümcek ağ ördü."

Kuşeyrî'nin açıklamalarını kısmen mana olarak verdik.[550]

Onlara bu tür azapları tattırdık ki dünyada tövbe ederek ve kalplerini uyandırarak Allah'a dönsünler. Eğer onlara, kendilerini Allah'a davet eden ve O'na itaat etmeleri konusunda uyaran biri gelir de ondan yüz çevirirlerse, onlardan daha zalim ve daha günahkar kimse yoktur. Biz, günahında ısrar edenlerden muhakkak intikam alırız.

Hidayet Önderlerinin Vasfı

Cenâb-ı Hak, önceki âyetlerde inancın üç temel esasından bahsetti. Bunlar, peygamberlik, ilk yaratılış ve ahirete imandır. Sonra, sûrenin başında bahsedilen peygamberlik konusuna geri dönerek şöyle buyurdu:

550 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/146-147.

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ فَلَا تَكُنْ ف۪ي مِرْيَةٍ مِنْ لِقَٓائِه۪
وَجَعَلْنَاهُ هُدًى لِبَن۪ٓي اِسْرَٓائ۪يلَۚ ﴿٢٣﴾ وَجَعَلْنَا مِنْهُمْ اَئِمَّةً يَهْدُونَ
بِاَمْرِنَا لَمَّا صَبَرُواۜ وَكَانُوا بِاٰيَاتِنَا يُوقِنُونَ ﴿٢٤﴾ اِنَّ رَبَّكَ
هُوَ يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ ف۪يمَا كَانُوا ف۪يهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿٢٥﴾

23. ***Andolsun, biz Musa'ya kitabı (Tevrat'ı) verdik. Sakın onun böyle bir kitaba ulaştığından şüphe duyma. Onu İsrâiloğulları'na doğru yolu gösteren bir rehber yaptık.***

24. ***Onlardan bazılarını, sabrettiklerinde, emrimizle doğru yolu gösteren rehberler yaptık. Onlar, âyetlerimize yakînen inanıyorlardı.***

25. ***Şüphesiz, Rabb'in, üzerinde ayrılığa düştükleri şeylerde, kıyamet günü aralarında hüküm verir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Andolsun, biz Musa'ya kitabı* Tevrat'ı *verdik. Sakın ona ulaştığından,* yani Hz. Musa'nın kendisine verilmiş kitaba ulaştığından, onu kabul edip almasından *şüphe duyma."*

Âyete şu manalar da verilmiştir:

Sakın, Mi'rac gecesinde Musa ile buluşmandan şüphe etme.

Yahut kıyamet günü onunla buluşacağından şüphe etme.

Yahut Hz. Musa'nın, kıyamet günü Rabb'iyle buluşacağından şüphe etme.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] için de durum aynıdır.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Biz onu İsrâiloğulları'na doğru yolu gösteren bir rehber yaptık."* Yani biz, Hz. Musa'ya indirdiğimiz kitabı, kavmi için bir hidayet rehberi yaptık.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlardan bazılarını, sabrettiklerinde, emrimizle, doğru yolu gösteren rehberler yaptık."* Yani onlardan bir kısmını, ilmi öğrenmenin ve onunla amel etmenin meşakkatine yahut Allah'a taate ve günahları terketmeye sabrettiklerinde, kendilerini, emrimizle yahut onları muvaffak etmemizle ve onların vesilesiyle hidayete ulaştırmayı istediğimiz kimseleri hidayete ulaştırarak, kendilerini insanlara doğru yolu gösteren, onları Allah'a, Tevrat'taki Allah'ın dinine ve hükümlerine çağıran rehberler yaptık.

Âyete, farklı bir okuyuşa göre şu mana da verilmiştir: Onların dünyaya karşı sabredip ondan gönüllerini çekmelerinden dolayı kendilerini hidayet rehberleri yaptık. Bunda, sabrın meyvesinin, insanlara rehberlik ve hayırlarda öncülük etme olduğuna dair bir delil vardır.

Âyet şöyle bitiyor: *"Onlar, âyetlerimize* yani Tevrat'a *yakînen inanıyorlardı."* Onlar, âyetlerimiz üzerinde derin derin düşündüklerinden veya Allah Teâlâ'dan bir hibe olarak, âyetlerimizin hak olduğunu, içinde hiçbir şüphe ve vehim bulunmayan kesin bir ilimle biliyorlardı.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Şüphesiz, Rabb'in, üzerinde ayrılığa düştükleri şeylerde, kıyamet günü aralarında hüküm verir."* Allah, kıyamet günü, peygamberlerle ümmetleri arasında veya müminlerle müşrikler arasında, onların dinden ayrılığa düştükleri konularda hükmünü verir, böylece, hak ile bâtıl, haklı ile haksız ortaya çıkar.

23-25. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Hidayet rehberleri iki kısımdır. Bir kısmı, insanları dinin hükümlerine yöneltirler; bir kısmı ise âlemlerin Rabb'inin zatını tanımaya rehberlik ederler. Bir kısmı, insanları delili tanımaya, bir kısmı ise marifet ve müşahedeye yönlendirirler. Birinci kısımdakiler, ashâb-ı yemînden (amel defterini sağ tarafından alacak cennetlik müminlerden) bütün davetçilerdir. İkinci kısımdakiler ise mukarrebîn makamına yükselmiş (yüce Allah'ın huzurunda özel yakınlığa ulaşmış) seçkin âriflerdir. Birinciler, nefislerini, ilmi öğrenme sırasında çekilen zillet ve zorluğa katlandırıp sabretmişler, diğerleri ise nefislerini, sürekli Cenâb-ı Hak

ile huzur halinde olmaya zorlayıp bu hale sabretmişlerdir. Onlar, Hak Teâlâ'nın kudsî huzuruna ulaşana kadar nefisleriyle mücâhedeye sabrettiler.

İmam Kuşeyrî, ikinci gruptaki ârifler hakkında demiştir ki: "Onlar, bizi talepte (bize ulaşma yolunda) sabrettiklerinde, bizi bularak mesut ve bahtiyar oldular. Bizim ihsanlarımızdan elde ettikleri şeyler, kendilerine tâbi olanlara geçti; kalplerinde parlayan marifet güneşinin ışınları, onların ehline (kendileriyle hak yolda gidenlere) yayıldı. Onlar, insanlar için birer hidayet rehberidirler, din konusunda birer kaynaktırlar, irşad olmak isteyenler için birer yıldızdırlar."[551]

İmam Gazâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn* kitabında şöyle demiştir: "İmanın iki temel rüknü vardır; biri yakîn, diğeri sabırdır. Yakînle kastedilen, Allah Teâlâ'nın kulunu dinin temel esaslarının hakikatine ulaştırmasıyla elde edilen kesin bilgilerdir. Sabırla kastedilen ise bu yakînin gerektirdiği şekilde amel etmektir. Çünkü nefis, günahı zararlı, taati ise faydalı olarak bilir, fakat günahı terketmek ve taate devam etmek sadece sabırla mümkün olur. Bu yönüyle sabır, imanın yarısı olmaktadır."[552]

İmam Kuşeyrî, *"Allah, kıyamet günü onların arasında hüküm verir"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Allah, onların arasında hükmünü verir; makbul olanı reddedilenden, huzura ulaşıp kabul göreni, geride bırakılıp terkedilenden, razı olduğunu, sapkınlığa düşenden, dostunu düşmanından ayırıp ortaya çıkarır. Nice güzellikler vardır ki orada devam eder. Nice umut olarak görülen şey vardır ki o gün eriyip yok olur, bir işe yaramaz."[553]

Öncekilerden İbret Alın

Cenâb-ı Hak sonra, kâfirlere, kendilerinden öncekilerin hallerini hatırlatıp öğüt vererek şöyle buyurdu:

551 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/148.

552 Gazâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, 4/82.

553 Kuşeyrî, *a.g.e.*, 5/148.

اَوَلَمْ يَهْدِ لَهُمْ كَمْ اَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ مِنَ الْقُرُونِ يَمْشُونَ فِى
مَسَاكِنِهِمْ اِنَّ فِى ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ اَفَلَا يَسْمَعُونَ ﴿٢٦﴾

26. ***Yurtlarında gezip dolaştıkları nice nesilleri helâk etmiş olmamız, onlar için yol gösterici olmadı mı? Şüphesiz bunda nice deliller vardır. Hâlâ yapılan öğütlere kulak vermeyecekler mi?***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Yurtlarında gezip dolaştıkları nice nesilleri helâk etmiş olmamız, onlar için yol gösterici olmadı mı?"* Yani Allah Teâlâ onlara, görüp ibret alacakları şeyleri açıkladı. Onlar baksınlar; biz Âd, Semûd ve Lût kavmi gibi nicelerini helâk ettik. Kureyş, ticaret için Şam'a giderken, onların yurtlarında dolaşıyor ve onların bomboş kalmış harabe evlerini görüyorlar.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Şüphesiz bunda,* bizim kudretimizi ve kahrımızı gösteren *nice deliller vardır*. Onlar, hâlâ yapılan öğütlere kulak vermeyecekler mi?" Kulak verip ibret alarak şirkten tevhide, isyanda itaate dönmeyecekler mi?

26. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

İmam Kuşeyrî, âyetin tefsirinde demiştir ki: "O kâfirler, bir zamanlar keyif ve eğlence içindeyken ibretlik şekilde helâk olan, sevinç ve sürurları feryada dönüşen, bütün yurtları ve mirasları başkasının eline geçen, her cinsten malları, kendileri gibi yok olan kimselerden ibret almadılar; onların gölgelerinde, yer ve yurtlarında oturdular, fakat bir zamanlar kendileri gibi hayat süren bu insanların göçüp gitmesinden ders çıkarmadılar. Bu gibi kimseler hakkında şöyle denmiştir:

'Bir zamanlar, başkasının elinde olan nimetler, şimdi ellerinden çıkıp gitti. Bütün nimet ve ihsanlar böyledir; bir zaman birinin eline geçer, sonra başkasının olur.'"[554]

554 Kuşeyrî, *a.g.e.*, 5/148.

Yüce Allah'ın Kudretinin Eserleri

Cenâb-ı Hak sonra, kudretinin eserlerinden bahsederek şöyle buyurdu:

أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا نَسُوقُ الْمَاءَ إِلَى الْأَرْضِ الْجُرُزِ فَنُخْرِجُ بِهِ زَرْعًا تَأْكُلُ
مِنْهُ أَنْعَامُهُمْ وَأَنْفُسُهُمْ أَفَلَا يُبْصِرُونَ ﴿٢٧﴾ وَيَقُولُونَ مَتَى هَذَا الْفَتْحُ إِنْ
كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٢٨﴾ قُلْ يَوْمَ الْفَتْحِ لَا يَنْفَعُ الَّذِينَ كَفَرُوا إِيمَانُهُمْ
وَلَا هُمْ يُنْظَرُونَ ﴿٢٩﴾ فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ وَانْتَظِرْ إِنَّهُمْ مُنْتَظِرُونَ ﴿٣٠﴾

27. ***Görmüyorlar mı biz, yağmuru kupkuru yere gönderip onunla hayvanlarının ve kendilerinin yiyeceği ekinler çıkarıyoruz. Hâlâ görmeyecekler mi?***

28. ***Onlar, "Eğer doğru söylüyorsanız, şu fetih ne zaman?" diyorlar.***

29. ***De ki: "Fetih günü, inkâr edenlere iman etmeleri bir fayda vermez. Onlara mühlet de verilmez."***

30. ***Şimdi sen onlardan yüz çevir ve*** *(sana yardımımızı veya onların helâkini)* ***bekle. Şüphesiz onlar da*** *(seni mağlup etmeyi veya helâkini)* ***bekliyorlar.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Görmüyorlar mı biz, kupkuru yere,* üzerinde hiç bitkisi kalmamış, bütün bitkisi kökten kesilmiş veya hayvanların otlamasıyla kupkuru edilmiş araziye, *yağmuru gönderip onunla* saman ve yaprak gibi *hayvanlarının yiyeceği,* buğday ve hurma gibi *kendilerinin yiyeceği ekinler çıkarıyoruz."* Ekinden kasıt, yere ekilen ve büyüyüp yetişmesi beklenen her şeydir. *"Hâlâ görmeyecekler mi?"* Önlerinde olup duran bunca olaya bakıp da Allah'ın ölüleri diriltmeye gücünün yeteceğini anlamayacaklar mı?

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar, 'Eğer doğru söylüyorsanız, şu fetih,* Allah'ın size vaat ettiği yardım ve zafer *ne zaman?' diyorlar."* Yahut onlar, "Aramızda verilecek hüküm ne zaman?" diyorlar. *"Rabbimiz, aramızda hükmü sen ver"* (A'râf 7/89) âyeti de aralarında hüküm verip işi bitirme manasındadır.

Müslümanlar, "Şüphesiz, Allah, müşriklere karşı bize zafer verecek, yahut onlarla bizim aramızda hükmünü verip haklıyı haksızı birbirinden ayıracak" diyorlardı. Bunu işiten müşrikler de, "Eğer doğru söylüyorsanız, bu zafer veya hüküm verme işi ne zaman olacak?" diyorlardı.

"De ki: 'Fetih günü, yani kıyamet günü, *inkâr edenlere iman etmeleri bir fayda vermez.'"* O gün, müminlerle düşmanlarının arasında kesin hükmün verilip haklının haksızdan ayrılacağı gündür.

Bir görüşe göre fetih günü, müminlere Allah'ın yardımının geldiği gündür.

Diğer bir görüşe göre fetih günü, Bedir günüdür.

Fetih gününün, Mekke'nin fethedildiği gün olduğu da söylenmiştir.

"İnkâr edenler için, fetih günü, korku ile *iman etmeleri bir fayda sağlamaz."* Çünkü onlar, ölümle yüz yüze geldiklerinde veya ahirette, gayba iman etme durumu kalmamıştır; o ana kadar gayb olan şeyler artık gözükmüştür. *"Onlara mühlet de verilmez."*

Bu ifade, zâhiren, onların, "Fetih ne zamandır?" sorusuna uygun bir cevap teşkil etmiyor. Fakat onların, acele ile fethin ne zaman olacağını sormalarındaki gayeleri, onu yalanlamak ve alay etmektir. Bunun için onların asıl gayelerine uygun bir cevap verilerek kendilerine şöyle dendi: "Onu istemede acele etmeyin ve onunla alay da etmeyin; sizinle benim öyle bir günüm olacak ki siz o gün iman edeceksiniz fakat imanınız bir fayda vermeyecek; o zaman siz kendinize mühlet verilmesini isteyeceksiniz fakat size mühlet verilmeyecek."

Buna göre, fetih günü için en uygun mana, onun, kıyamet günü olmasıdır. Fetih gününü, Bedir Savaşı veya Mekke'nin fethi olarak tefsir

edenler, "imanının fayda vermeyeceği kimseler"le, o gün öldürülenleri kastetmişlerdir. Şüphesiz onlara, ölüm halinde yaptıkları iman fayda vermemiştir; aynen suda boğulma anında Firavun'un imanının fayda vermediği gibi. Bedir'den ve fetihten sonra iman edenlere gelince, onların imanı makbuldür.[555]

Son âyette şöyle buyruluyor: "*Şimdi sen onlardan yüz çevir ve* sana yardımımızı veya onların helâkini *bekle. Şüphesiz onlar da* seni mağlup etmeyi veya helâkini *bekliyorlar.*"

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur: "*Kim evinde Secde sûresini okursa şeytan oraya üç gün giremez.*"[556]

27-30. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Onlar, kendisiyle kalplerin dirildiği manevi suyu, cehalet ve gafletle ölmüş kalplere, şeyhlerin eliyle gönderdiğimizi görmezler mi? O su ile âzalara, hidayetin meyvelerini çıkarırız. Onun manevi lezzetinden âzaları ve kalpleri nasiplenir. Bunu görmüyorlar mı? Bu manevi suyu inkâr edenler, "Böyle bir su vardır" sözünüzle doğru söylüyorsanız, şu manevi fetih ne zaman?" derler. Ey ârif, onlara de ki:

"Dünyada iken velileri inkâr edenlere, Allah Teâlâ'nın, dostlarını en yüksek mertebelere yükselttiği o büyük fetih günü, onların haline ulaşmaya iman etmeleri kendilerine bir fayda sağlamaz; onlara mühlet de verilmez ki veliler gibi amel etsinler. Öyle ise bugün onlardan yüz çevir ve sen o güne bak. Onlar da o günü beklemektedir."

İmam Kuşeyrî, "*Onlar, bizim, suyu kuru topraklara gönderdiğimizi görmezler mi?*" âyetinin tefsirinde demiştir ki:

"Âyette şuna işaret edilmektedir: Biz, sevdiğimiz kulların gönül bahçelerinin dalları kuruduktan sonra, onu feyiz ve nurla sularız; o, solduktan sonra yeniden yaprak açar, meyve verir.

555 Açıklama için bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/423; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/207

556 bk. Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 2683; Zeylaî, *Tahrîcü'l-Ehâdîs ve'l-Âsâr*, 3/89 (Riyad 1414). Zeylaî, hadisi çok garip olarak nitelemiştir. Irâkî, ona hadis olarak ulaşamadım derken, İbn Hacer, hadis olarak bulamadığını söylemiştir (bk. Münâvî, *el-Fethu's-Semâvî bi-Tahrîci Ehâdîsi Tefsîri'l-Kâdı'l-Beyzâvî*, 2/926 [Riyad 1409]). Secde sûresini okuyan kimsenin şeytandan korunacağına dair bir hadis için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/535.

Onlar, 'Fetih ne zaman?' derler. Onlar, bu sözleriyle Hak ile buluşma gününü uzak gördüler ve onu inkâr ettiler. Onlara şunu haber ver: Onu gördükleri zaman, onlar için sadece üzüntü ve sıkıntı vardır.

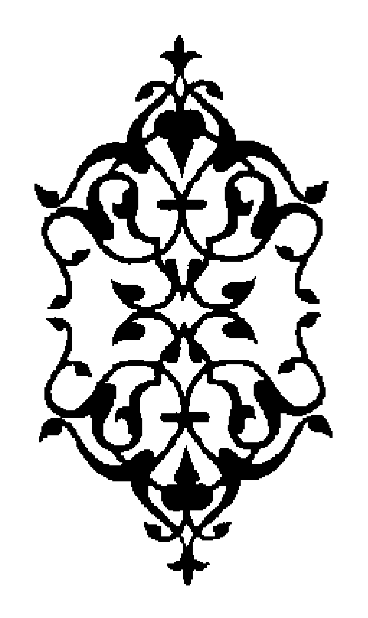
'Onlardan yüz çevir' âyetinde Cenâb-ı Hak, dostuna diyor ki: 'Sen bizimle meşgul olarak, bize yönelerek ve her şeyinle bize bağlanarak münkirlerden yüz çevir. Sen, bize ulaştıracak daha fazla şeyleri ve ihsanlarımızı bekle; onlar da âniden kendilerine gelecek gazabımızı ve gizli tuzağımızı beklemektedir. Yakında herkes, beklediği şeyi önünde hazır bulur.'"[557]

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Allah Teâlâ, hakikate ulaşmanın kaynağı olan Hz. Muhammed Efendimiz'e [sallallahu aleyhi vesellem], onun doğru yolun rehberi olan âline ve ashabına en güzel şekliyle salât ve selâm etsin.

Secde sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

557 bk. Kuşeyri, *Letâifü'l-İşârât*, 5/148-149.

(33) AHZÂB SÛRESİ[558]

Sûre Hakkında Bilgi: Ahzâb sûresi Medine'de inmiş olup yetmiş üç âyettir.

Rivayet edildiğine göre, Übey b. Kâ'b [radıyallahu anh] Zirr'e [radıyallahu anh], "Ahzâb sûresini kaç âyet olarak sayıyorsunuz?" diye sordu, o da, "Yemiş üç âyet" dedi. O zaman Übey [radıyallahu anh] şöyle dedi: "Allah'a yemin olsun ki Ahzâb sûresi, Bakara sûresine denk veya ondan daha uzundu. Hatta biz ondan recmle ilgili şu manadaki âyeti okuyorduk: *'Evli bir ihtiyar erkek ve evli bir ihtiyar kadın zina suçu işlediklerinde, Allah'tan ibretlik bir ceza olarak onları öldürün. Allah azîzdir, hakîmdir.'*" Übey [radıyallahu anh], bu sözüyle, bu âyetin Allah tarafından Kur'an'dan lafzı ile birlikte neshedilen (kaldırılan) âyetlerden olduğunu söylemek istemiştir. Rivayet ve devamındaki açıklama için Nesefî'nin tefsirine bakınız.[559]

558 **Ahzâb**, "hizb"in çoğuludur. **Hizb**, "topluluk, grup, bölük, parti" gibi manalara gelir. Ahzâb, "gruplar, topluluklar" demektir. Bu sûrede, müslümanlara karşı savaşmak üzere birleşen Arap kabilelerinden bahsedildiği için, sûreye Ahzâb sûresi denmiştir. Sûrede, oğul edinme, peygamberle yapılan sözleşme, Hendek Savaşı ve sonrasındaki olaylarla Hz. Peygamber'in ailesi, Ehl-i beyt ve aile hukukuyla ilgili bazı konular işlenmektedir.

559 bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/425; ayrıca bk. Kurtubi, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 14/106.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Önceki sûrenin son âyetlerinde, fethin (müminlere vaat edilen ilâhî yardım ve zaferin) ne zaman olacağı soruldu (Secde 32/28). Mânevî fetih sadece takva ile gerçekleşir. Onun için Cenâb-ı Hak, önceki sûrenin sonunda, ilâhî yardımı beklemeyi emrettikten sonra, bu sûrenin başında da Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] takvayı emretti. Ona sanki şöyle denmiş oldu: "Ey peygamber, sen Allah'tan kork; o zaman fethi elinde ve önünde hazır bulursun."

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ اتَّقِ اللّٰهَ وَلَا تُطِعِ الْكَافِر۪ينَ وَالْمُنَافِق۪ينَۜ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ
عَل۪يماً حَك۪يماًۙ ﴿١﴾ وَاتَّبِعْ مَا يُوحٰٓى اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَۜ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ
بِمَا تَعْمَلُونَ خَب۪يراًۙ ﴿٢﴾ وَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِۜ وَكَفٰى بِاللّٰهِ وَك۪يلاً ﴿٣﴾

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. ***Ey Peygamber! Allah'tan kork, kâfirlere ve münafıklara boyun eğme. Şüphesiz, Allah her şeyi bilmekte, her işini hikmetle yapmaktadır.***

2. ***Rabb'inden sana vahyedilene uy. Şüphesiz, Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır.***

3. ***Allah'a güven; vekil olarak Allah yeter.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey Peygamber!"* Yani ey hali şerefli, kadri yüce, rütbesi ulu peygamber.

Yahut ey bizden haber veren, vahyimiz konusunda emin olan, bizim hitabımızı dostlarımıza tebliğ eden peygamber.

Allah Teâlâ Kur'an'da, diğer peygamberlere, "Ey Âdem", "Ey Musa" şeklinde hitap ettiği gibi, "Ey Muhammed" diye hitap etmemiş-

tir. Bunu, onun şerefini göstermek ve üstünlüğünü ortaya koymak için yapmıştır. *"Muhammed Allah'ın resûlüdür"* (Fetih 48/29) şeklinde, isminin açıkça söylenmesi ise insanların onun Allah'ın resûlü olduğunu bilmeleri içindir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Allah'tan kork."* Yani takva üzere sebat ve devam et. *"Kâfirlere ve münafıklara boyun eğme."* Hiçbir şeyde onlara destek verme, onlara karşı dikkatli ol; şüphesiz onlar, Allah'ın ve müminlerin düşmanıdır.

Rivayet edildiğine göre Ebû Süfyân b. Harb, İkrime b. Ebû Cehil, Ebü'l-A'ver es-Sülemî, Uhud Savaşı'ndan sonraki bir zamanda, Medine'de münafıkların reisi Abdullah b. Übeyy'in evine konuk oldular. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] onlara, kendisiyle konuşma konusunda eman (güvence ve izin) vermişti. Onlar, Abdullah b. Ebû Serh ve Tu'me b. Übeyrık ile birlikte kalkıp Resûl-i Ekrem'e [sallallahu aleyhi vesellem] geldiler. O sırada Ömer b. Hattab da [radıyallahu anh] orada bulunuyordu. Şu teklifte bulundular:

"Bizim ilâhlarımız Lât, Uzzâ ve Menât hakkında kötü şeyler söylemekten vazgeç. Onların da şefaat edeceğini ve kendilerine ibadet yapanlara fayda vereceğini söyle; biz de seni Rabb'inle baş baba bırakalım, sana karışmayalım!" Onların bu sözü Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] çok ağır geldi. Bunun üzerine Hz. Ömer,

"Yâ Resûlallah, şunları öldürmek için bana izin ver" dedi. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"Ben onlara eman verdim" buyurdu. Bunun üzerine Hz. Ömer [radıyallahu anh] onlara, "Allah'ın lâneti ve gazabı içinde buradan çıkın gidin" dedi; onlar da Medine'den çıkıp gittiler. Olay üzerine bu âyet indi.[560]

Buna göre âyetin manası şöyle olur: Verdiğin sözü bozmaktan Allah'tan kork; bununla birlikte Ebû Süfyân ve arkadaşları gibi Mekkeli kâfirlerle, Medineli münafıklara, senden istedikleri konuda kendilerine itaat etme. *"Şüphesiz, Allah* onların çirkin işleri dahil *her şeyi bilmekte,* onları öldürme işini ertelemek gibi, *her işini hikmetle yapmaktadır."*

560 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/76; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/425; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 14/107.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Resûlüm sen, takva üzere sebat etme, kâfirlere ve münafıklara boyun eğmeme konusunda *Rabb'inden sana vahyedilene uy!* Yahut Rabb'inden sana vahyedilen her şeye uy. *Şüphesiz, Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır."* Sizin ve onların amellerini ezelde bilmektedir. Yani Allah, kâfirlerin ve münafıkların sizin için hazırladıkları bütün hile ve tuzakları bilir.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Sen Allah'a güven;* yaptığın işte O'na dayan, O'nu kendine vekil et, O'nun tedbirine güven. *Vekil olarak Allah yeter."* Kendisini vekil edinenleri korumak ve her işlerini görmek için Allah yeter.

1-3. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Âyette, takva ile birlikte, kalbi Allah'tan alıkoyan şeylerden uzaklaşmak ve Allah'a tevekkül etmek emredildi.

Takva, manevi yolun temelidir. Kalbi Allah'tan alıkoyan şeylerden uzaklaşma, hakikate ulaşma vesilesidir. Tevekkül ise bu yolda en güzel bir azık ve destekçidir.

İmam Kuşeyrî, âyetin tefsirinde bazı açıklamalar yaptıktan sonra demiştir ki: "Cenâb-ı Hak der ki: Ey en yüksek mertebelere yükselen, en yüce yakınlığı ve hali elde eden dost, bizimle birlikte başkasına nazar etmekten yahut bizden başka bir şeyle huzur bulmaktan veyahut bizim dışımızda bir şeye bağlanıp kalmaktan Allah'tan kork. Kendilerinden gelecek zarardan çekinerek veya iman etmelerini bekleyerek, senden istedikleri şeylerde kâfirlere boyun eğme.

Takva, velilerin üzerinde rahmânî bir gözcüdür; onları, bütün anlarında, sükûnet hallerinde ve işlerinde, Allah'tan başkasına bakmaktan veya O'nunla birlikte başkasına bağlanmaktan alıkoyar. Takva hali onlara, her şeyin sadece Allah'ın kudretiyle olduğunu, O'nun dilemesiyle meydana geldiğini, her şeyde O'nun hükmünün geçerli olduğunu gösterir.

Takva, seni, yapılması câiz olmayan şeylerden alıkoyan bir gemdir; sevilen şeylere çekip götüren bir dizgindir, seni yapılması emredilen

şeylere sevkeden bir kamçıdır, seni azaba götüren şeylerden koruyan bir sığınaktır, senin hata hastalığına şifa veren bir ilaçtır.

Takva, kulu Cenâb-ı Hakk'ın keremine ulaştıran bir vesiledir, O'nun affına ve ihsanına kavuşturan bir vasıtadır.

Sana vahyedilene uy, kendin yeni bir şey çıkarma. Sana emrettiğimize uy, kendi tercihinle, senin için seçtiğimiz şeyin dışında bir şeye uyma. Bir de tembel olma, gevşekliğin semtine yanaşma. Kendin için değil, bizim için ol. Kendinle değil, bizimle ayağa kalk, iş ve icraat yap!

Bize tevekkül et, korku ve endişenden sıyrıl. Bize yönelişinde samimi ol. Bizimle birlikte olduğunda, rızamız dışında bir hesap yapmaktan uzak dur. Bizden ayrılıp gitmekten sakın. Bize hitabında, yöneliş ve yakarışında kusur etme.

Şöyle denilmiştir: Tevekkül, inanç konusunda hakikate ulaşmaktır, dinin hükümlerini yerine getirmede güzel ahlâkı elde etmektir, Allah'ın ezeldeki taksimine güvenmektir ve güzel kullukla Rabb'inin huzurunda baş eğip yalvarıp yakarmaktır.

Şöyle de denmiştir: Tevekkül, varlıkta ve yoklukta, kalbin aynı halde olmasıdır."[561]

Bir İnsanda İki Kalp Bulunmaz

Takvanın yeri kalptir. Takvanın zirvesine sadece, kalp tek olarak Mevlâ'sına bağlandığında ulaşılır. Cenâb-ı Hak, gelecek âyetlerde bu durumu açıklayarak şöyle buyurdu:

مَا جَعَلَ اللّٰهُ لِرَجُلٍ مِنْ قَلْبَيْنِ فِي جَوْفِهِ ۚ وَمَا جَعَلَ اَزْوَاجَكُمُ الّٰٓـِٔي
تُظَاهِرُونَ مِنْهُنَّ اُمَّهَاتِكُمْ ۚ وَمَا جَعَلَ اَدْعِيَٓاءَكُمْ اَبْنَٓاءَكُمْ ۜ ذٰلِكُمْ
قَوْلُكُمْ بِاَفْوَاهِكُمْ ۜ وَاللّٰهُ يَقُولُ الْحَقَّ وَهُوَ يَهْدِي السَّبِيلَ ﴿٤﴾ اُدْعُوهُمْ

561 bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/150-151 (Kahire 1999).

لِاٰبَٓائِهِمْ هُوَ اَقْسَطُ عِنْدَ اللّٰهِۚ فَاِنْ لَمْ تَعْلَمُٓوا اٰبَٓاءَهُمْ فَاِخْوَانُكُمْ فِي الدّ۪ينِ
وَمَوَال۪يكُمْۜ وَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ ف۪يمَٓا اَخْطَاْتُمْ بِه۪ۙ وَلٰكِنْ مَا تَعَمَّدَتْ
قُلُوبُكُمْۜ وَكَانَ اللّٰهُ غَفُورًا رَح۪يمًا ﴿٥﴾

4. Allah, bir adamın içinde iki kalp yaratmadı. Kendilerine zıhâr[562] yaptığınız eşlerinizi anneleriniz yapmadı ve evlatlıklarınızı da öz oğullarınız yapmadı. Bunlar size ait birtakım sözlerdir. Allah gerçeği söyler ve doğru yola ulaştıran da O'dur.

5. Onları** (evlat edindiklerinizi) **babalarına nisbet ederek çağırın. Allah katında en doğrusu budur. Eğer babalarının kim olduğunu bilmiyorsanız, bu takdirde onlar sizin din kardeşleriniz ve dostlarınızdır. Hata ile yaptıklarınızda size bir vebal yoktur fakat kalplerinizin kasıtla yöneldiğinde günah vardır. Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah, bir adamın içinde iki kalp yaratmadı* ki biriyle iman, diğeriyle inkâr etsin." Yahut biriyle Allah'tan korksun, diğeriyle isyana dalsın. Yahut biriyle Allah Teâlâ'ya, diğeriyle dünyaya yönelsin. Tam aksine her kulda tek kalp vardır; onunla Allah Teâlâ'ya yönelirse O'nun dışındaki şeylerden yüz çevirir. Dünyaya yönelirse Allah'tan yüz çevirir.

Âyetin, münafıklar için bir temsil olduğu da söylenmiştir. Buna göre mana şudur: Bir kalpte, iman ile inkâr bir arada bulunmaz.

Âyete şu mana da verilmiştir: Takva (Allah korkusu) ile verilen sözü bozmak bir kalpte bulunmaz.

---

562 Araplar arasındaki bir geleneğe göre, bir adam karısına, "Sen bana annemin sırtı gibisin" dedi mi, o kadın kendi annesi gibi sayılır ve artık o adam ona yanaşamazdı. İşte buna "zıhâr" denirdi. Âyette, bir insanda iki kalbin bir arada bulunmadığı gibi, annelikle zevceliğin, evlatlıkla gerçek oğulluğun bir insanda birleşemeyeceği anlatılmaktadır. Kur'an, Araplar'daki bu iki geleneği tasdik etmemiştir. Zıhâr yapılması halince, ceza olmak üzere kefâret hükmü getirilmiştir (bk. Mücâdile 58/1-4).

Müfessir İbn Atıyye demiştir ki: "Âyette özetle şu ortaya çıkmaktadır: Âyet, o zaman Araplar'ın doğru olduğuna inandığı bazı şeyleri reddetmiş ve o konudaki gerçeği ortaya koymuştur. Bunlardan biri şudur: Araplar şöyle derdi: 'İnsanın iki kalbi vardır; biriyle bir işin olmasını emreder, diğeriyle nehyeder.' Böyle yapmasının sebebi, kalbine gelen birbirine zıt düşüncelerdir." İbn Atıyye'nin diğer açıklamaları için tefsirine bakınız.[563]

Nesefî demiştir ki: "Âyetin manası şudur: Allah Teâlâ, bir insanda iki kalp yaratmadı. Eğer insanda iki kalp olsaydı, şu iki durumdan biri meydana gelirdi: Kalbin biri, kalbe ait işlerden biririni yaptığında, bu ya diğerinin yaptığının benzeri bir iş olurdu, o zaman biri fazlalık ve gereksiz olurdu. Ya da birinin yaptığı, diğerinin zıddı bir iş olurdu. Bu durumda, bir insan aynı hali hem isteyen hem de reddeden, bir taraftan kesin bilen, diğer taraftan olduğunu zanneden, aynı konuda hem yakîn hem şek sahibi olan biri olur du ki bu imkânsızdır."[564]

Araplar, kendisiyle zıhâr yapılan (vücudu annesinin vücuduna benzetilen) eşinin, anne hükmünde olacağına inanıyorlardı. Allah Teâlâ, bu anlayışı reddederek şöyle buyurdu:

"Allah, kendilerine zıhâr yaptığınız eşlerinizi anneleriniz yapmadı." Yani Allah, hükümleri birbirinden farklı olduğu için, bir kadında, hem eş olma hem de annelik sıfatını birleştirmedi. Çünkü anne, kendisine hizmet edilen, eş ise hizmet sunandır.

Araplar ayrıca, evlatlık edinilen bir kimseyi, öz oğul gibi kabul ediyorlardı. Allah Teâlâ, bu anlayışı da reddederek şöyle buyurdu:

"Allah evlatlıklarınızı da öz oğullarınız yapmadı." Yani başkasının çocuklarından evlatlık edinilen kimseleri, onu evlat edinenin öz oğlu yapmadı. Çünkü öz oğulluk, nesebe bağlıdır, evlatlık edinme ise sözle oluşan bir durum olup başka bir yönü yoktur. Bir şeyde, hem asıllık hem de ayrı durum bir arada bulunmaz.

Bu âyet, Zeyd b. Hârise [radıyallahu anh] hakkında inmiştir. Zeyd, Kelb kabilesinden olup küçük yaşta Hakîm b. Hizâm tarafından halası

563 bk. İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 4/368.

564 bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/427.

Hz. Hatice için satın alındı. Hz. Hatice, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] kendisiyle evlenince, onu Allah Resûlü'ne hibe etti. Daha sonra Zeyd'in babası ve amcası gelip fidyesini vererek kendisini geri almak istediler. Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem] Zeyd'i, kendisiyle kalmakla babasıyla gitmek arasında serbest bıraktı; Zeyd, Allah Resûlü'nü tercih etti. Bunun üzerine Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] onu âzat edip kendisine evlat edindi. Bundan sonra ona, "Zeyd b. Muhammed" (Muhammed'in oğlu Zeyd) diyorlardı. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] daha sonra, Zeyd'in boşadığı hanımı Hz. Zeyneb ile evlenince –bu konu ileride gelecek- münafıklar, "Muhammed, oğlunun hanımı ile evlendi, halbuki kendisi başkalarını ondan sakındırıyor" dediler. Bunun üzerine bu âyet indi.[565]

Bir rivayete göre münafıklar, "Muhammed'in iki kalbi var; biri sizinle birlikte, diğeri de ashabıyla birliktedir" diyorlardı.

Bu konudaki diğer bir rivayet şöyledir: Ebû Ma'mer (Cemil b. Ma'mer el-Fihrî) Araplar içinde ezber ve hafızası en kuvvetli olanlardan biriydi. Bunun için kendisine, "İki kalpli " deniyordu.[566] Allah Teâlâ, bu âyetle onların sözlerini yalanladı.

Âyette geçen zıhâr, bir adamın zevcesine, ondan ayrılmayı kastederek, "Sen bana, annemin sırtı gibisin" demesidir. Câhiliye devrinde bu, bir boşama sayılıyordu. İslâm'a göre, zevcesine bu sözü söyleyen erkeğin, kefâretini ödemeden hanımına yaklaşması haramdır. Bu konuyla ilgili âyet ve hükümler, Mücâdile sûresinde gelecektir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Bunlar size ait birtakım sözlerdir."* Yani sizin, eşinize "anne" diye hitap etmeniz, evlatlığa "oğul" demeniz sizlerin söyleyip durduğu bir söz olup bir geçerliliği yoktur. Çünkü gerçek oğul, kişinin kendi hanımından doğum yoluyla elde ettiği çocuktur. İnsanın annesi de yine doğum yoluyla oluşmaktadır. *"Allah gerçeği söyler,* işin zâhiri ve bâtınıyla doğrusu ne ise onu söyler. *Doğru yola,* hak olana *ulaştıran da O'dur."*

565 bk. Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl,* 6/317; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 3/427.

566 bk. Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl,* 6/316; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 14/109; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 6/561.

Cenâb-ı Hak sonra, bu konuda hak olanı açıklayıp doğruyu göstererek şöyle buyurdu: "*Onları,* yani evlat edindiklerinizi *babalarına nisbet ederek çağırın. Allah katında en doğrusu budur.*" Âyette, onları kendi babalarının adıyla çağırmanın gerçeğe en uygun olacağı belirtildi. Rivayet edildiğine göre Câhiliye devrinde bir adam, birinin çocuğu hoşuna gidince, onu babasından alıp kendi çocuklarına katıyor, ona kendi erkek çocukları gibi mirastan pay veriyordu. Ayrıca bu çocuk, onun oğlu olarak anılıyor; ona, "falanın oğlu filan" deniyordu.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Eğer babalarının kim olduğunu,* onları nisbet edeceğiniz babalarının kim olduğunu *bilmiyorsanız, bu takdirde onlar sizin din kardeşleriniz ve dostlarınızdır.*" Yani onlar sizin dinde kardeşleriniz ve dostlarınızdır. Onlara, dindeki kardeşliği ve dostluğu kastederek, "Bu, kardeşimdir", "Bu, dostumdur" deyin. Yahut, "Ey kardeşim", "Ey dostum" deyin.

"Bu konuda, yasak emri gelmeden önce, bilmeden *hata ile yaptıklarınızda size bir vebal yoktur.* Yahut yasak emrinden sonra unutarak hata ile yaptıklarınızda bir günah yoktur. *Fakat* yasaktan sonra, *kalplerinizin kasıtla yöneldiğinde,* bilerek yaptıklarınızda *günah vardır.*"

Âyete şu mana da verilmiştir: Başkasının çocuğuna hata ile "oğlum" demenizde bir günah olmadığı gibi, şefkat ifadesi olarak "oğlum, yavrum" demenizde de bir günah yoktur. Fakat bu sözü, onu kendi nesebinize ait olarak göstermek için kasıtla söylemenizde günah vardır.

Âyet şöyle bitiyor: "*Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.*" Hata ile yaptığınız işlerden dolayı sizi hesaba çekmez, kasıtla yaptığınız işlerden yaptığınız tövbeyi de kabul eder.

4-5. Âyetlerin Tasavvufi İşaretleri

Kulun sadece bir kalbi vardır; onunla Mevlâ'sına yöneldiği zaman, O'nun dışındakilerden yüz çevirir. O zaman Allah Teâlâ kalbi, çeşitli marifet ve sırlarla doldurur, onda ilâhî nurlar parlar ve kalp, çok halîm ve affedici Rabb'inin huzuruna girer. Kul, kalbini dünyaya yöneltince, kalp Allah'tan yüz çevirir, diğer varlıklar ve sıkıntılarla dolar, bu du-

rumda ilâhî sırlar ona kapanır, kalpte kâinatın şekilleri yer eder, kalp yüce yaratıcıdan perdelenir, boş düşüncelerin ve vesveselerin barınağı olur, bu haliyle kalbin Allah katında bir sivrisineğin kanadı kadar değeri olmaz.

İmam Kuşeyrî, bu âyetin tefsirinde demiştir ki: "Kalp bir şeyle meşgul olunca, onun dışındaki şeylerden uzak kalır. Aslı yokluk olan varlıklarla meşgul olan kalp, ezelî olandan (Rabb'inden) uzak ve ayrı kalır. Ezelî zatla birlikte olan kalp de aslı yokluk olan varlıklardan uzak kalır. Kısaca, gece ile gündüz bir arada bulunmaz; gayb olan Mevlâ ile gayr olan yaratılmış varlıklar da bir araya gelmez."[567]

"Allah, sizin zevcelerinizi anneleriz yapmadı" âyetinin işaretiyle şunu dememiz mümkündür: Kim, dünyayı terketmiş ve ondan uzaklaşmışsa ona geri dönmesi, sevgi ve hizmette onu anne yerine koyması helâl değildir.

"Allah (aslında size ait olmayan, sulbünüzden gelmeyen) evlatlıkları kendi oğlunuz yapmadı" âyeti de şuna işaret etmektedir: Bir dervişin, kendisine ait olmayan, henüz tam olarak elde etmediği bir hali ve makamı kendisine ait gibi göstermesi helâl değildir. Yahut başkasına ait bir hikmeti veya yüksek bir ilmi kendisine ait göstermesi de helâl değildir. Onları asıl sahiplerine nisbet etmeniz daha doğru ve adaletlidir.

"Eğer onların babasını bilmiyorsanız, onlar sizin dinde kardeşleriniz ve dostlarınızdır" âyeti hakkında deriz ki: Dinde kardeşlik daha evladır; aynı manevi yolda kardeşlik ise daha hoş ve daha safidir.

İmam Kuşeyrî, âyetin tefsirinde demiştir ki: "Din ve huy yakınlığı, nesep yakınlığığından daha kuvvetlidir. Bu konuda şu manadaki şiiri okurlar:

Yakınlık, 'Babadan ve amcadan gelen yakınlıktır' dediler. Ben de dedim ki: Asıl olan, birbirini seven gönüllerin oluşturduğu safa kardeşliğidir. 'Asıl yakınlık, huy, ilim ve ülfetin oluşturduğu yakınlıktır. Nesep olarak birbirimizden uzak olsak da aramızdaki bu sevgi, bizi birbirimize bağlamaktadır.'"

567 bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/151.

Hz. Peygamber'in Hanımları Ümmetin Anneleridir

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] babalığını ve onun eşlerinin bütün ümmetin anneleri olduğundan bahsederek şöyle buyurdu:

اَلنَّبِيُّ اَوْلٰى بِالْمُؤْمِنٖينَ مِنْ اَنْفُسِهِمْ وَاَزْوَاجُهُٓ اُمَّهَاتُهُمْۜ وَاُو۬لُوا الْاَرْحَامِ بَعْضُهُمْ اَوْلٰى بِبَعْضٍ فٖي كِتَابِ اللّٰهِ مِنَ الْمُؤْمِنٖينَ وَالْمُهَاجِرٖينَ اِلَّٓا اَنْ تَفْعَلُٓوا اِلٰٓى اَوْلِيَٓائِكُمْ مَعْرُوفاًۜ كَانَ ذٰلِكَ فِي الْكِتَابِ مَسْطُوراً ﴿٦﴾

6. ***Peygamber, müminler için kendi nefislerinden daha hayırlıdır. Onun hanımları da müminlerin anneleridir. Akraba olanlar, Allah'ın kitabına göre,*** *(mirasta)* ***birbirlerine, diğer müminlerden ve muhacirlerden daha fazla hak sahibidir, fakat dostlarınıza uygun bir vasiyet yapmanız hariç. Bu, kitapta yazılıdır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Peygamber, müminler için kendi nefislerinden daha hayırlıdır."* Yani Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] onlar için, din ve dünya işlerinden her şeyde daha fazla hak sahibidir. Onun hükmü, kendi hükümlerinden daha geçerlidir. Çünkü o, kendilerine sadece içinde faydaları ve kurtuluşları olan şeyi emreder ve sadece ona razı olur. Bu durumda onların, nefislerini onun uğruna, emrine ve yoluna feda etmeleri gerekir.

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] ve Atâ b. Ebû Rebâh demişlerdir ki: "Âyetin manası şudur: Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] sizi bir şeye çağırdığında, nefsiniz de başka bir şeye çağırdığında, sizin Allah Resûlü'ne itaat etmeniz daha hayırlı ve önceliklidir."[568]

Âyete şu mana da verilmiştir: Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] müminler için kendilerinden daha merhametli, daha şefkatli ve daha faydalıdır. Şu âyette zikredildiği gibi:

---

568 Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/318 (Riyad 1993).

"O peygamber, müminlere karşı çok şefkatli ve çok merhametlidir" (Tevbe 9/128).

Sahîh-i Buhârî'de zikredildiğine göre Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Ben her mümine, dünyada ve ahirette insanların en yakını ve en hayırlısıyım. İsterseniz şu âyeti okuyun: 'Peygamber, müminlere kendi nefislerinden daha fazla hak sahibidir.' Hangi mümin ölür de geride mal bırakırsa o mal vârislerinindir. Kim, geride bir borç veya zarar bırakmışsa vârisleri bana gelsin, ben onun işlerini üstlenecek (borcunu ödeyip zararını kapatacak) dostuyum."[569]

İbn Mesud'un [radıyallahu anh] bir okuyuşunda, *"Peygamber, müminlere kendi nefislerinden daha hayırlıdır"* âyetinin peşinden, "O, kendileri için bir babadır" ifadesi eklenmiştir.

Mücâhid demiştir ki: "Bütün peygamberler ümmetinin babasıdır." Bunun için bütün müminler birbirinin kardeşidir. Çünkü Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] dinde müminlerin babası, onun hanımları da anneleridir. Onlar, kendileriyle evlenmenin haram olması ve kendilerine hürmetin farz olması konusunda ümmetin anneleridir. Bunların dışında, miras ve diğer konularda ise kendilerine yabancılar gibi muamele edilir. Bunun için, kendileriyle evlenme yasağı, kızlarına geçmemiştir.[570]

Âyet şöyle devam ediyor:

"Akraba olanlar, Allah'ın kitabındaki hükme göre, miras konusunda, *birbirlerine diğer müminlerden ve muhacirlerden daha fazla hak sahibidir."*

İslâm'ın ilk döneminde, müslümanlar birbirlerine akrabalıktan dolayı değil, dindeki dostluk ve hicret sebebiyle mirasçı oluyorlardı. Sonra bu hüküm kaldırılarak birbirine vâris olmak akrabalığa bağlandı.

"Allah'ın kitabındaki hüküm budur." Yani Allah'ın hükmünde ve kazâsındaki hüküm budur. Yahut bu, levh-i mahfûzda yazılmış bir hükümdür.

---

569 Buhârî, İstikrâz, 11 (nr. 2399); Müslim, Ferâiz, 15; Ebû Davud, İmâre, 15; İbn Mâce, Mukaddime, 7; Ahmed, *Müsned*, 3/311.

570 Rivayetler ve açıklama için bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/429.

Bir diğer mana: Allah'ın farz kıldığı hükümde durum budur. Ölen kimsenin akrabaları, onun mirasına, dinde dost oldukları müminlerden ve hicret eden muhacirlerden daha hak sahibidir.

Katâde demiştir ki: "Önceleri müslümanlar birbirlerine hicret sebebiyle vâris oluyorlardı. Arabî müslümanlar, muhacirlerden hiçbir şeye vâris olmuyordu. Sonra bu âyet indi ve mirasçıların kimler olacağını belirledi.

Kelbî demiştir ki: "Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem), Medine'de insanları birbiriyle kardeş yaptı. İki kişi arasında kardeşlik kurulmuştu. Onlardan biri vefat edince, onun malına, yakın akrabaları değil, bu din kardeşi vâris oluyordu. Bu durum, *'Akraba olanlar, Allah'ın kitabındaki hükme göre,* miras konusunda, *birbirlerine diğer müminlerden ve muhacirlerden daha fazla hak sahibidir'* âyetinin inmesine kadar devam etti."[571]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Fakat, dostlarınıza uygun bir vasiyet yapmanız hariç."* Yani sizin, bu dostlarınıza bir iyilik yapma yetkiniz vardır. Siz, sevdiğiniz kimselere malınızdan bazı şeylerin verilmesini vasiyet edebilirsiniz. Bu onun için miras değil, bir vasiyet olur. Dostlardan kasıt, müminler ve miras alma hakları kaldırılan muhacirlerdir.

Âyet şöyle bitiyor: "*Bu*, yani ölen kimsenin malına yakınlarının vâris olması, *kitapta*, levh-i mahfûzda veya Kur'an'da *yazılıdır.*" Bunun yazılı bulunduğu kitabın Tevrat olduğunu söyleyenler de olmuştur.

6. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Bir müridin, başlangıç ve son halinde Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi vesellem) tâbi olması, onun nurlarından pay alması, onun gidişatına uyması, onun sevgisini ve emrini başkalarına tercih etmesi hiçbir zaman bitmez, sona ermez ve ortadan kalkmaz. Çünkü Resûlullah (sallallahu aleyhi vesellem), Hakk'a ulaşmak için en büyük vasıtadır. O, müminler için, nefislerinden, ruhlarından ve sırlarından daha hayırlıdır. Kula

571 Rivayetler için bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/80-81; Begavî, *Meâlimü't-Tenzil*, 6/319; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/561.

ulaşan bütün medet (feyiz ve rahmet) kendisine Resûl-i Ekrem'den [sallallahu aleyhi vesellem] ve onun vesilesiyle gelmektedir. Şeyhlerin, müridlerin terbiyesinde bir şeyi yapma veya terketme konusundaki bütün emirleri, Allah Resûlü'nden gelen hükümlerin bir parçasıdır. Onlar bu konuda Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] vekili olarak görev yapmaktadır, çünkü kâmil mürşidler onun halifesidir. Velilerin içinde ortaya çıkan bütün kerametler, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] ait birer mucizedir. Bütün keşif ve müşahedeler, onun nurundan elde edilmektedir.

Allah kendisinden razı olsun, Muhyiddin İbnü'l-Arabî demiştir ki: "Şunu bil ki Allah Teâlâ'nın bütün velileri, mana âleminden aldıkları her şeyi, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] ruhaniyeti vasıtasıyla almaktadır. Onlardan bir kısmı bunu bilir, bir kısmı bilmez. Bilmeyenler, 'Allah bana şöyle dedi' der. Halbuki o hitap, sadece bu ruhaniyetten gelmiştir."

Bu görüş, Şeyh Ebü'l-Abbas-ı Mürsî'nin [kuddise sırruhû] işaret ettiği duruma uygun düşmektedir. O demiştir ki: "Veli sadece misal yoluyla keşfe ulaşır. Bu durum, dolunayın yansımasının suda görülmesine benzer. Gayba ait hakikatler ve müşahede alanına giren şeyler de Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] basiretinde parlayıp ortaya çıkar. Onlar, Allah Resûlü için yansıması değil, olayın bizzat kendisidir. Velinin Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] yakınlığı, onunla olan münasebeti, onun izinde ve yolunda gitmesi ve kendisine tâbi olması bereketiyle, kendisine gayba ait o hakikatin bir yansıması gözükür. Böylece Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] veliden farkı ve meziyeti ortaya çıkar; peygamberlikle velilik arasında karışma ortadan kalkar." Bu açıklamayı, şeyhlerimizin şeyhi seyyidi Abdurrahman Ârif yapmıştır.

İmam Kuşeyrî, *"Peygamber, müminlere kendi nefislerinden daha hayırlıdır"* âyeti hakkında demiştir ki: "Âyet şuna işaret ediyor: O, senin için nefsinden daha hayırlıdır; öyle ise sen de onun sünnetini hevânın (kötü arzularının) önüne geçir; onun sünnetine uy, kendi hevânı terket. O bir şeye işaret ettiğinde, kendi arzu ve isteğine sarılmadan onun işaret ettiği noktada dur. Nesep ve manevi hal olarak ona ulaşan, ona bağlı olan kimseyi, kendi izzetine ve seni dost edinen kimseye tercih et."

aleyhi vesellem] zikredilmiştir. Çünkü Hz. Nuh, ülü'l-azm (sabır ve metanet örneği) peygamberlerin ilki, bizim Peygamberimiz [sallallahu aleyhi vesellem] ise onların sonuncusudur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir."

Özetle, bu sözleşme iki defa olmuştur; biri gayb âleminde, diğeri ise şehadet (dünya) âleminde gerçekleşmiştir. Bu âyetteki sözleşmeyle kastedilenin, gayb âlemindeki mi şehadet âlemindeki mi olduğu konusunda farklı iki görüş vardır.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Senden, Nuh'tan, İbrahim'den, Musa'dan ve Meryem oğlu İsa'dan söz aldık."*

Nesefî demiştir ki: " Allah Teâlâ Hz. Resûlullah'ı [sallallahu aleyhi vesellem], Hz. Nuh'tan ve ondan sonra gelen peygamberlerden önce dile getirdi. Âyette peygamberlerin bu sıra ile zikredilişi, onların üstünlüğünü göstermek içindir. Çünkü onlar, ülü'l-azm ve yeni din sahibi büyük peygamberlerdir. Bizim peygamberimiz Hz. Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] onların en üstünü olduğu için hepsinden önce dile getirildi. Eğer böyle olmasaydı, zaman itibariyle önce olan daha önce zikredilirdi."[575]

Âyet şöyle bitiyor: *"Evet, biz onlardan gerçekten ağır ve sağlam bir söz aldık."*

Devamındaki âyette, bu sözleşmenin niçin yapıldığı şöyle belirtiliyor: *"Allah bu sözü, sadıklara,* yani peygamberlere *sadakatlerini sormak için aldı."* Yani kavimlerine ne söylediklerini, onlara, mükellef oldukları şeyleri tebliğ edip etmediklerini sormak için bu sözleşmeyi yaptı. Bu âyette, kâfirler için bir azarlama vardır. Şu âyette olduğu gibi: *"Biz kendilerine peygamber gönderilenlere muhakkak hesap soracağız, peygamberlere de soracağız"* (A'râf 7/6).

Âyete şu mana da verilmiştir: Peygamberleri tasdik edenlere, tasdiklerinde ihlâslı olup olmadıklarını sormak için Allah bu sözleşmeyi yaptı. Çünkü doğru söyleyen bir kimseye, "Doğru söylüyorsun" diyen kişi doğru sözlüdür.

Bir diğer mana: Allah, peygamberlere, ümmetlerinin kendilerine ne cevap verdiğini sormak için bu sözleşmeyi yaptı. Şu âyette geçtiği

575 Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/430.

gibi: *"Allah o gün peygamberleri toplar ve onlara, 'Size ümmetleriniz tarafından ne cevap verildi?' diye sorar"* (Mâide 5/5).

Âyet şöyle bitiyor: *"Ve Allah,* peygamberleri inkâr eden *kâfirler için de çok acıklı bir azap hazırladı."*

Öncesine bağlı olarak âyetin manası şudur: Şüphesiz, Allah Teâlâ, dinine davet etmeleri için peygamberlerden söz aldı. Bunu, iman edenlere güzel karşılık vermek için yaptı ve kâfirler için acıklı bir azap hazırladı.

7-8. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, peygamberlerden söz aldığı gibi, âlimlerden ve velilerden de söz almıştır. Âlimlerden, dinin hükümlerini insanlara tebliğ etmek, kötülükleri değiştirmek (imkân dahilinde engel olmak) ve Allah yolunda hiçbir kınayanın kınamasından korkmadan hakkı söyleyip yapmak konusunda söz almıştır. Velilere gelince, Allah Teâlâ onlardan da kulları uyarmak, onları Allah'ı tanıma konusunda irşad etmek, kendilerine tutunan (yollarına uyan) kimselerin terbiyeleriyle meşgul olmak, insanları doğru yola sevketmek ve onlara hakkı göstermek konusunda söz almıştır. Bu iki gruptan kim görevinde kusur ederse azarlanmayı hak eder.

İmam Kuşeyrî, âyetin tefsirinde demiştir ki: "Demek ki bütün peygamberler, veliler ve büyük zatlarla ehil oldukları konuda sözleşme yapılmıştır. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur: *'Sizden önceki ümmetler içinde, kendisine özel olarak ilham edilen kimseler vardı. Onlardan ümmetim içinde de olur; Ömer onlardan biridir.'*[576] Hz. Ömer'in dışındaki veliler, birçok özel halde, onunla ortaktır. Bu, onlarla Rab'leri arasındaki bir sırdır."[577]

İmam Kuşeyrî, Allah Teâlâ'nın, *"Allah, sadıklara sadakatlerini sormak için bunu yaptı"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Cenâb-ı Hakk'ın onlara sorması, kendilerine şeref bahşetmek içindir, yoksa kendilerini zora

576 Buhârî, Fezâilü's-Sahâbe, 6; Müslim, Fezâilü's-Sahâbe, 23; Tirmizî, Menâkıb, 17.

577 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/153.

İmam Kuşeyrî, *"Akrabalar birbirleri için daha hak sahibidir"* âyeti hakkında da der ki: "Yabancılar senden uzakta bulunsun. Bütün ilgi ve alakan yakınlarınla olsun. Sıla-i rahim, evleri yaklaştırmak ve mezarlara gidip gelmekle olmaz; asıl sıla-i rahim, sevilecek ve nefret edilecek şeylerde kalplerin birbiriyle uyum içinde olması ve birbirini desteklemesiyle olur. Bir beyitte şöyle denmiştir:

'Bedenlerimiz Şam'da veya Horasan'da olsa da ruhlarımız sevdiğimle aynı mekandadır.'"[572]

Peygamberlerle Yapılan Sözleşme

Bütün peygamberler ümmetinin babası hükmünde olduğu için, babanın oğluna nasihat ettiği gibi, Allah Teâlâ da ümmetlerini irşad ve onlara nasihat etme konusunda peygamberlerden söz alarak şöyle buyurdu:

وَاِذْ اَخَذْنَا مِنَ النَّبِيّٖنَ مٖيثَاقَهُمْ وَمِنْكَ وَمِنْ نُوحٍ وَاِبْرٰهٖيمَ وَمُوسٰى
وَعٖيسَى ابْنِ مَرْيَمَ وَاَخَذْنَا مِنْهُمْ مٖيثَاقًا غَلٖيظًاۙ ﴿٧﴾ لِيَسْـَٔلَ الصَّادِقٖينَ
عَنْ صِدْقِهِمْۚ وَاَعَدَّ لِلْكَافِرٖينَ عَذَابًا اَلٖيمًا ﴿٨﴾

7. *Hatırla, hani biz peygamberlerden söz almıştık; senden, Nuh'tan, İbrahim'den, Musa'dan ve Meryem oğlu İsa'dan. Evet, biz onlardan ağır ve sağlam bir söz aldık.*

8. *Allah bu sözü, sadıklara sadakatlerini sormak için aldı ve kâfirler için de çok acıklı bir azap hazırladı.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Hatırla, hani biz peygamberlerden,* peygamberliği tebliğ, sağlam dine davet, Allah'ın kullarını irşad ve onlara nasihat etme konusunda *söz almıştık."*

572 bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/153.

Onlarla yapılan bu sözleşmenin, zerreler âleminde (Hz. Âdem'in sulbünde) olduğu söylenmiştir.

Übey b. Kâ'b [radıyallahu anh] demiştir ki: "Allah Teâlâ, sözleşme yapmak için Hz. Âdem'in sulbünden zürriyetini ortaya çıkarınca peygamberler, üzerinde nur bulunan bir ışık gibiydiler. Onlarla peygamberliği yerine getirmek için özel olarak sözleşme yapıldı."

İmam Kuşeyrî, âyetin tefsirinde demiştir ki: "Allah Teâlâ, ilk sözleşmeyi, Hz. Âdem'in sulbünden zürriyetini ortaya çıkarınca yaptı. Sonra, her peygamberi peygamber olarak gönderirken yeni bir sözleşme daha yaptı. Bu ikinci sözleşmeyi Cibrîl'in [aleyhisselâm] diliyle yaptı. Cenâb-ı Hakk'ın arada bir melek vasıta olmadan, kelâmını doğrudan duyurduğu peygamberler de vardır; bunlardan biri, bizim peygamberimiz olup Allah Teâlâ, mi'racda kendisine hitabını doğrudan duyurmuştur. Onlardan biri de Hz. Musa'dır [aleyhisselâm]. Yüce Allah onlarla, arada bir vasıta olmadan doğrudan sözleşme yapmıştır. Fakat bizim Peygamberimiz [sallallahu aleyhi vesellem], Hz. Musa'dan daha özel ve fazla bir hale sahiptir. Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber'e özel hitap buyururken cemalini de göstermiştir. Hz. Musa için ise sadece doğrudan konuşma gerçekleşmiş, Allah'ın cemalini görme olmamıştır. Allah Teâlâ sonra, kullarıyla yaptığı diğer sözleşmeleri kalpleriyle ve sırlarıyla yapmıştır."[573]

Hâşiye'de[574] demiştir ki: "Âyetin zâhirinden anlaşılan şudur: Allah Teâlâ, âyette bahsedilen peygamberlerle, melek vasıtasıyla gelen vahiyle değil, doğrudan kendisi sözleşme yapmıştır. Bu, gayb âleminde olmuştur. Bunun için, peygamberimiz Hz. Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] önce söylenmiştir. Çünkü o, Hz. Âdem'den önce yaratılmış ilk nurdur. Sonra bu nur, Hz. Âdem'in sulbüne geçti. Şu halde âyette bahsedilen sözleşme gayb âlemine ait bir olaydır; bunun için peygamberimiz Hz. Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] önce söylenmiştir. Allah Teâlâ'nın, *'Nuh'a emrettiğini ve sana vahyettiğini sizin için din yaptı ...'* (Şûrâ 42/13) âyetindeki durum ise dünya âleminde gerçekleşmiştir. Bunun için, önce Hz. Nuh, ikinci olarak bizim Peygamberimiz [sallallahu

573 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/153.

574 Burada zikredilen *Hâşiye*, İbn Acîbe'nin tarikat silsilesindeki şeyhlerinden Abdurrahman-ı Fâsî'nin *Celâleyn Tefsiri* üzerine yazdığı hâşiyedir.

sokmak için değildir. Bu soru, onları azarlamak için değil, doğru olan cevabı almak içindir.

Sıdk (doğruluk), senin hallerinde hiçbir karışıklığın, imanında hiçbir şüphenin ve amelinde hiçbir kusurun bulunmamasıdır.

Denilmiştir ki: Muameledeki sıdkın göstergesi, başka hiçbir düşünce bulunmaksızın, onun sırf Allah rızası için yapılmasıdır.

Hallerdeki sıdkın göstergesi, ona kendini beğenme gibi kalbi perdeleyecek bir şey katılmaksızın, safiyetinin korunmasıdır.

Sözlerde sıdkın göstergesi, seninle nefsin arasında bir çelişki (yaptığınla niyetin arasında bir tezat) olmayıp sözünle özünün bir olmasıdır.

Seninle insanlar arasında cereyan eden söz ve işlerdeki sıdkın göstergesi, yaptığın işin karışıklık ve aldatmadan uzak olmasıdır.

Seninle Rabb'in arasındaki işlerde sıdkın göstergesi, sürekli kendi güç ve kuvvetinden sıyrılman, istikamet halini devam ettirmen ve her zaman verdiğin sözleri korumandır.

Tevekkülde sıdkın göstergesi, bir nimet elinden çıkınca feryat etmemen, nimeti elde edince de sevinmemendir (Nimetle değil Allah ile meşgul olman ve O'nunla yetinmendir).

İyiliği emirde sıdkın göstergesi, işine az veya çok yağcılık katmamak ve muhatabından çekindiği veya ondan bir menfaat beklediği için doğruyu söylemeyi terketmemektir. İnsanlara iyiliği emredip kötü işlerden sakındıran kimsenin, içilmesini istediği sudan kendisinin içmesi, emrettiği güzel hali üzerinde taşıması ve insanları sakındırdığı kötü işlerden kendisini çekmesi gereklidir.

Şöyle denilmiştir: Sıdk (içi ve dışıyla doğruluk), herkesin bir müşkülü olduğunda sana gelmesi, söylediğin veya gizlediğin hususlarda sana karşı güven ve itimadın olmasıdır.

Yine denilmiştir ki: Sıdk, tevillere (dinde, nefsin kolayına gelen yorumlara) yönelmemendir." Kuşeyrî'nin açıklamaları burada bitti.[578]

---

578 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/154.

Ahzâb (Hendek) Savaşı

Cenâb-ı Hak sonra, sûrenin maksadı olan Ahzâb Savaşı'nı anlatmaya başlayarak şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ اِذْ جَٓاءَتْكُمْ جُنُودٌ فَاَرْسَلْنَا
عَلَيْهِمْ رٖيحًا وَجُنُودًا لَمْ تَرَوْهَاۜ وَكَانَ اللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصٖيرًاۚ ﴿٩﴾ اِذْ
جَٓاؤُ۫كُمْ مِنْ فَوْقِكُمْ وَمِنْ اَسْفَلَ مِنْكُمْ وَاِذْ زَاغَتِ الْاَبْصَارُ وَبَلَغَتِ
الْقُلُوبُ الْحَنَاجِرَ وَتَظُنُّونَ بِاللّٰهِ الظُّنُونَا ﴿١٠﴾ هُنَالِكَ ابْتُلِيَ الْمُؤْمِنُونَ
وَزُلْزِلُوا زِلْزَالًا شَدٖيدًا ﴿١١﴾

9. ***Ey iman edenler! Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani size akın akın ordular gelmişti de biz onlara karşı bir rüzgâr ve sizin görmediğiniz ordular göndermiştik. Allah ne yaptığınızı çok iyi görmektedir.***

10. ***O vakit, onlar size üstünüzden ve aşağı tarafınızdan gelmişti. O zaman gözler kaymış, yürekler gırtlağa dayanmıştı. Siz Allah hakkında türlü zanlarda bulunuyordunuz.***

11. ***İşte orada müminler imtihan edilmiş ve şiddetli bir şekilde sarsılmışlardı.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey iman edenler! Allah'ın size olan nimetini hatırlayın."* Yani Allah'ın size Ahzâb günü, Hendek Savaşı'nın yapıldığı gün yaptığı iyiliği, ihsan ettiği nimeti hatırlayın. Hendek Savaşı, Uhud Savaşı'ndan bir sene sonra olmuştu.

"Hani size akın akın ordular, yığın yığın gruplar *gelmişti."* Onlar Kureyş, Gatafân, Kurayza ve Nadîr yahudileriydi. Diğerlerinin gelmesine sebep de bu yahudilerdi.

"Biz onlara karşı bir rüzgâr göndermiştik." Bu, sabâ rüzgârıdır. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur: *"Bana, düşmanlarıma karşı sabâ rüzgârıyla yardım edildi; Âd kavmi ise batı rüzgârıyla helâk edildi."*[579]

Şöyle denilmiştir: Bu rüzgâr bir mucizedir. Çünkü Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] ve müminler, bu rüzgâra yakın bir yerdeydiler. Düşman ordusuyla aralarında sadece bir hendek mesafesi vardı. Bununla birlikte rüzgârdan güvendeydiler, ondan hiçbir zarar görmediler. Onların bundan haberi bile yoktu.

Âyet şöyle devam ediyor: "Ve biz, *kâfirlerin üzerine sizin görmediğiniz ordular göndermiştik."* Bunlar melekler olup sayıları 1000'di. Rüzgâr, kâfirlerin çadırlarını söküp attı, iplerini kopardı, ateşlerini söndürdü, kazanlarını altüst etti.

Ahzâb (Hendek) Savaşı'nın Sebebi: Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Benî Nadîr yahudilerini, müslümanlara yaptıkları ihanetler yüzünden yurtlarından sürüp çıkarınca, onlardan bir grup Şam'a, bir grup da Hayber'e yerleşti. İçlerinde Sellâm b. Ebü'l-Hakîk ve Huyey b. Ahtab'ın da bulunduğu bir grup, Benî Nadîr yahudileriyle birlikte Mekke'ye gelerek Kureyş'i, Hz. Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] karşı birlikte savaşmaya teşvik ettiler. Sonra Gatafân, Eşca', Fezâre ve diğer Arap kabilelerine giderek, onları da bu savaşa teşvik ettiler ve buna karşılık kendilerine her sene Hayber hurmalarının yarısını vereceklerini vaat ettiler. Sonunda bu kabileler, müslümanlarla savaş için hazırlanıp yola çıktılar. Kureyş'in başında komutan olarak Ebû Süfyân bulunuyordu. Gatafân'ın başında Uyeyne b. Hısn, Mürre'nin başında Hâris b. Avf, Eşca' kabilesinin başında Sa'd b. Ruhayle, Hevâzin'in başında da Âmir b. Tufeyl bulunuyordu.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], düşmanların toplanıp kendilerine savaş için geldiğini haber alınca, ashabını toplayıp durumu istişare etti. Selmân-ı Fârisî'nin teklifiyle Medine'nin dışına hendek kazılmasına karar verildi. Selmân-ı Fârisî [radıyallahu anh], müslüman olduktan sonra, Resûlullah'la [sallallahu aleyhi vesellem] birlikte ilk defa bir

579 Buhârî, Enbiyâ, 6, Megâzî, 29; Müslim, İstiskâ, 17; Ahmed, *Müsned*, 1/223, 228.

savaşta bulunuyordu. O zaman kendisi hürdü. Resûl-i Ekrem'e [sallallahu aleyhi vesellem],

"Yâ Resûlallah, biz İran'da, düşman tarafından kuşatıldığımızda, şehrin etrafına hendek kazardık" dedi. Allah Resûlü bu fikri güzel buldu ve hendek kazılmasına karar verildi. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] kazılacak yeri tesbit ettikten sonra, ashabı arasında kazılacak yeri paylaştırdı, onlarla birlikte hendek kazma işinde bizzat kendisi de çalıştı. Bu işte 3000 sahabi çalıştı ve savaşa da onlar katıldı.

Kureyş, değişik kabilelerden topladığı 10.000 kişiyle birlikte, Curuf ve Gâbe tarafından gelip sel sularının toplandığı yere karargâh kurdu. Gatafân ve Necid'den gelenler de Negmâ'dan Uhud'un yanına kadar karargâh kurdu. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] ve müslümanlar da 3000 kişiyle harp için yola çıkıp arkalarını Sel' dağına vererek, düşmanla aralarında hendek olacak şekilde karargâhlarını kurdular. Çocuklar ve kadınlar, yüksekçe hisarlara, sağlam korunaklı binalara yerleştirildiler.

Korku şiddetlendi, Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem] ve müşrikler, birbirleriyle savaşmadan yirmi küsur gece beklediler. Karşılıklı ok ve taş atmanın dışında bir harp olmadı.

Sıkıntı şiddetlenince Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Gatafân'ın komutanı Uyeyne b. Hısn ve Mürre kabilesinin komutanı Hâris b. Avf ile askerlerini alıp gitmeleri karşılığında Medine hurmasının üçte birini kendilerine vermeyi teklif ederek bir anlaşma yapmayı ve böylece düşmanı zayıflatıp müslümanları rahatlatmayı düşündü. Bu teklif yazılmış fakat şahitler huzurunda imzalanmamıştı. Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem], Sa'd b. Muâz ve Sa'd b Ubâde ile durumu istişare etti. Sa'd b. Muâz,

"Bu, Allah Teâlâ'nın sana yapmanı emrettiği ve senin yapmak zorunda olduğun bir iş midir? Yahut senin yapılmasını güzel bulduğun bir şey midir? Yoksa onu, bizim iyiliğimiz için mi yapıyorsun?" diye sordu. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"Hayır, ben bunu sırf sizin iyiliğiniz için yapıyorum. Bu şekilde, müşriklerin size karşı birliğini dağıtıp ve güçlerini kırmak istedim" buyurdu. O zaman Sa'd [radıyallahu anh],

"Yâ Resûlallah, bizler bir zamanlar, Allah'a ibadet etmeyen ve O'nu tanımayan müşrik ve putlara tapan bir kavimdik. Bu Gatafânlılar bizden, misafir olarak ikram etmemiz veya satın almaları dışında, bu Medine'nin hurmasından hiçbir şey yemediler. Allah Teâlâ bizi İslâm'la şereflendirip sizinle kuvvetlendirdikten sonra mı onun hurmasını yiyecekler! Onlara kılıçtan başka bir şey vermeyiz!" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem],

"Sen doğru söylüyorsun" buyurdu. Bunun üzerine Sa'd [radıyallahu anh], kâğıda yazılan yazıyı sildi ve,

"Bize karşı ellerinden geleni yapsınlar!" dedi.[580]

Sonra Allah Teâlâ, soğuk bir kış gecesinde düşmanların üzerine soğuk bir rüzgâr gönderdi; rüzgâr onları çepeçevre sardı, yüzlerine toprak saçtı, çadırlarını yerinden söktü, çadırların iplerini kesip attı, ocaklarındaki kazanları altüst edip devirdi, ateşlerini söndürdü. Atlar birbirine girdi. Cenâb-ı Hak düşmana bir korku saldı. Karargâhlarının etrafında meleklerin tekbir sesleri çoğaldı. Öyle ki her kabilenin reisi, "Ey falan oğulları yanıma geliniz" diye adamalarını çağırıyor, başına toplananlara, "Hemen buradan uzaklaşıp kurtulmaya bakın!" diye sesleniyordu. Böylece düşmanlar savaş yapmadan dağılıp gittiler.

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah ne yaptığınızı çok iyi görmektedir."* Yani Allah sizin hendek kazma, Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] yardım ve onunla birlikte sebat etme gibi yaptıklarınızı görmektedir, size ona göre karşılık verir.

Değişik bir okuyuşa göre âyete şu mana da verilmiştir: Allah, kâfirlerin azgınlıklarını ve Allah'ın nurunu söndürmek için yaptıkları çalışmaları görmektedir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O vakit, onlar size üstünüzden ve aşağı tarafınızdan gelmişti."* Vadinin üst tarafından doğudan gelenler Gatafânlılar'dı. Vadinin alt tarafından batıdan gelenler de Kureyş'ti.

---

580 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/86-87; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/326; Halebî, *İnsânü'l-Uyûn* (*es-Sîretü'l-Halebiyye*), 2/425-426 (Beyrut 2006); Heysemî, *ez-Zevâid*, 6/132.

"O zaman gözler, dehşet ve hayretten yerinden *kaymış,* doğru düzgün göremez olmuştu. Yahut gözler, korkudan düşmanlarına yönelmişti. *Yürekler de* korkudan *gırtlağa dayanmıştı."* Kalpler gerçekten gırtlaklara ulaşmasa da bunun kalplerin korku ve gazaptan dolayı içine düştüğü sıkıntı ve ıstırabını temsille anlatmak olduğu da söylenmiştir.

Rivayet edildiğine göre, müslümanlar Hendek Savaşı'nda Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] gelerek, "Yâ Resûlallah, sıkıntıdan kalpler gırtlaklara dayandı, bu durumda okuyacağımız bir dua var mıdır?" diye sorduklarında, Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem],

"Evet vardır" buyurdu ve şu duayı okumalarını tavsiye etti:

"Allahım, açığımızı, ayıbımızı ört ve bizleri korkularımızdan güvende kıl."[581]

Âyet şöyle bitiyor: *"Siz Allah hakkında türlü zanlarda bulunuyordunuz."* Her biriniz çeşitli zanlara kapılmıştınız. Müminler birkaç sınıftır. Bazılarının manevi hali ve imanı kuvvetlidir; bazılarının zayıftır. Müminlerin içindeki bazı kimseler ise münafıktır.

Kalpleri hakta sabit, imanı kuvvetli ihlâslı müminlerin zannı, Allah'ın dinini yüceltme konusundaki vaadini yerine getireceği ve bununla birlikte kendilerini imtihan edeceği şeklindedir. Onlar, ayak kaymasından ve böyle bir durumda zayıf kalmaktan korkarlar. Diğerleri ise halleri anlatıldığı gibi, türlü zanlara kapıldılar. Onlar, korkudan gözleri kayan ve kalpleri gırtlaklara ulaşan kimseler olup halleri kuvvetli kimselerin dışındaki gruptandır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"İşte orada müminler imtihan edilmiş ve şiddetli bir şekilde sarsılmışlardı."* Yani müminler denendiler, ihlâslı ile münafık, hakta sabit olanla sarsılan kimse birbirinden ayrıldı. Gerçekten müminler, korku ile çok şiddetli şekilde sarsıldılar.

---

581 Ahmed, *Müsned,* 3/3; Heysemî, *ez-Zevâid,* 10/136.

9-11. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, ârif kullarına şöyle hitap eder: "Ey seçkin veliler gibi iman eden müminler, Allah'ın size verdiği manevi yardım ve destek nimetini hatırlayın. Hani siz bana yöneldiğinizde ve bana dostluk yoluna girdiğinizde insanlar sizi terketmiş, halinizi yadırgamış ve topluca size saldırmışlardı. Size her taraftan havâtır ve vesveseler hücum etmişti. Öyle ki siz, bu yoldan dönmeyi veya durmayı düşünmüştünüz. O vakit gözler kaymıştı, yani dönmeyi düşünerek asıl hedefinden başka tarafa meyletmişti. İrade ve yakînleri zayıf olanların kalpleri, sıkıntıdan gırtlaklarına dayanmıştı. O durumda sizler, Allah hakkında türlü düşünce ve zanlara kapılmıştınız. İçinizden bazıları, imtihandan sonra, girdiği yolda sabit kalmayı düşünerek başına gelen belaya seviniyordu. Bazıları ise bunun kendisi için bir ceza olduğunu düşünüyordu. Bunun gibi değişik düşünceler içinde kalmıştınız. İşte o noktada, Allah'a yönelen müminler imtihan edildi. Böylece korkaklar yiğitlerden ayrıldı. Müminler şiddetli bir şekilde sarsıldılar. Bu imtihan, altın ve gümüşün ateşe atılarak bakırdan ayrıştırıldığı gibi sizlerin manevi engellerden kurtulup temizlenmeniz için yapıldı. Kim yöneldiği maksadını iyi tanırsa terkettiği şeyler ona hafif gelir.

İmam Kuşeyrî, *"Ey iman edenler, Allah'ın size bahşettiği nimetini hatırlayın ..."* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Yani nimete şükürle karşılık vererek onu hatırla, senden geçmişte savdığı bela ve sıkıntıları düşün ki şimdi başına gelen belanın acısı sana hafif gelsin. Geçmişte sana verdiği nimetlerini hatırla ki bu seni, gelecekte elde etmeyi umduğun şeylere ulaşmada Allah'a güvenmeye yaklaştırsın. Cenâb-ı Hakk'ın, onlara hatırlamalarını istediği nimetler bu âyette belirtilmiştir.

Nice belalar vardır ki Allah onu kulundan savar da onun bundan haberi bile olmaz. İnsanı meşgul edecek nice sıkıntılar vardır ki Allah Teâlâ, sen bilmeden onu senden uzaklaştırmıştır. Nice işler vardır ki Cenâb-ı Hak onu kuldan uzaklaştırır, kul ise o işten mahrum oldum diye feryat eder. Halbuki yüce Allah, kulun o işin içinde bulunmasında helâkinin olduğunu bildiği için, ona bir rahmet olarak kendisinden onu uzaklaştırmıştır. Kul ise o işten mahrum oldum diye üzülür, içi daralır."[582]

582 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/154-155.

İmtihanın Sonucu

Cenâb-ı Hak sonra, başa gelen imtihanın sonucunu açıklayarak şöyle buyurdu:

وَاِذْ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِى قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ مَا وَعَدَنَا اللّٰهُ وَرَسُولُهُٓ اِلَّا
غُرُورًا ﴿١٢﴾ وَاِذْ قَالَتْ طَٓائِفَةٌ مِنْهُمْ يَٓا اَهْلَ يَثْرِبَ لَا مُقَامَ لَكُمْ فَارْجِعُوا
وَيَسْتَأْذِنُ فَرِيقٌ مِنْهُمُ النَّبِىَّ يَقُولُونَ اِنَّ بُيُوتَنَا عَوْرَةٌ وَمَا هِىَ بِعَوْرَةٍ اِنْ
يُرِيدُونَ اِلَّا فِرَارًا ﴿١٣﴾ وَلَوْ دُخِلَتْ عَلَيْهِمْ مِنْ اَقْطَارِهَا ثُمَّ سُئِلُوا الْفِتْنَةَ
لَاٰتَوْهَا وَمَا تَلَبَّثُوا بِهَٓا اِلَّا يَسِيرًا ﴿١٤﴾

12. ***O vakit münafıklar ve kalplerinde hastalık bulunanlar, "Allah ve Resûlü bize bir aldanıştan başka bir vaatte bulunmamış!" diyorlardı.***

13. ***O vakit onlardan bir grup, "Ey Yesrib halkı** (Medineliler)**! Sizin için duracak zaman değil, hemen dönün!" diyordu. İçlerinden bir grup ise, "Gerçekten evlerimiz düşmana karşı açık olup tehlikede!" diyerek Peygamber'den izin istiyordu. Halbuki evleri açık ve tehlikede değildi onlar sadece savaştan kaçmak istiyordu.***

14. ***Eğer onların her tarafından şehirlerine girilse de sonra fitne çıkarmaları istenseydi, onu derhal yerine getirirlerdi; onu yapmak için fazla beklemezlerdi.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*O vakit münafıklar ve kalplerinde hastalık bulunanlar, 'Allah ve Resûlü bize bir aldanıştan başka bir vaatte bulunmamış!' diyorlardı.*" Kalplerinde hastalık olanlar, dinde basiret sahibi olmayan müslümanlardı. Münafıklar, onların kalbine şüphe atarak

onları kendi taraflarına meylettirmek istiyordu. "Onlar, şiddetli korku anında, *'Allah ve Resûlü bize bir aldanıştan başka bir vaatte bulunmamış!' dediler."*

Rivayete göre, münafıklardan Muatteb b. Kuşeyr düşman ordularını görünce, "Muhammed bize İran ve Bizans'ın fethini vaat ediyor, biz ise korkumuzdan def-i hacetimizi görmeye gidemiyoruz; bu aldatıcı bir vaatten başka bir şey değil" dedi.[583]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "O vakit, münafıklardan bir grup, *'Ey Yesrib halkı,* ey Medineliler! *Sizin için duracak zaman değil, hemen dönün!' diyordu."* Bunu söyleyen Abdullah b. Übey ve adamlarıydı. Yani sizin için duracak zaman değil, duracak yer yok; hemen Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] karargâhından kaçarak Medine'ye dönün, diyorlardı.

Münafıkların, "dönün" sözü şöyle de tefsir edilmiştir: Küfre dönün ki, onun sebebiyle, bulunduğunuz yerde kalma imkânınız olsun (düşman tarafından öldürülmekten kurtulun).

Münafıkların bu sözüne şu manayı verenler de olmuştur: Sizin artık Muhammed'in dininde durmanıza gerek yok, artık şirke dönün, sadece can ve mal güvenliğiniz için dıştan müslüman olduğunuzu söyleyin yeter.

Âyet şöyle devam ediyor: *"İçlerinden bir grup ise, 'Gerçekten evlerimiz düşmana açık olup tehlikede' diyerek Peygamber'den izin istiyordu."* Bunlar, Hâriseoğulları'dır. Onlar, "Evlerimiz düşman saldırısına ve hırsızlık tehlikesine mâruz durumda, çünkü korunaklı değil" diyerek özür beyan ettiler ve onları emniyetli hale getirip sonra dönmek için izin istediler. Allah Teâlâ da onları yalanlayarak şöyle buyurdu: *"Oysa evleri açık ve tehlikede değildi;* tam tersine evleri korunaklı idi. *Onlar sadece,* savaştan *kaçmak istiyordu."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Eğer onların her tarafından şehirlerine* veya evlerine *girilse de sonra fitne çıkarmaları istenseydi, derhal onu yaparlardı."* Yani onların, kendilerinden korkup kaçtıkları düşman

583 Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'an,* 14/136.

askerleri, yağma ve hırsızlık için şehirlerinin veya evlerinin her tarafından girse de bu korku anında kendilerinden dinden çıkıp küfre dönmeleri ve müslümanlarla savaşmaları istenseydi bunu hemen yerine getirirlerdi.

Âyete şu mana da verilmiştir: Onların yanına gelinip de kavimleri için savaşmaları istenseydi onu derhal yaparlardı. Bu mana daha güzeldir, çünkü onlar müslümanlardı.

Âyet şöyle bitiyor: *"Onu yapmak için fazla beklemezlerdi."* İstenene cevap vermede ve onu yerine getirmede çok beklemezlerdi. Yani fazla beklemeden denilen şeyi yaparlardı.

Âyete şu mana da verilmiştir: Onlar, dinden döndükten sonra, Medine'de fazla kalamazlardı, Allah Teâlâ onları helâk ederdi. Çünkü Medine-i Münevvere, ateşli körük gibidir; pis olanı atar, temiz olanı tutar.

Mana şudur: Onlar, Hz. Resûlullah'la [sallallahu aleyhi vesellem] müminlere yardımdan ve içlerini korku ile dolduran düşman gruplarla yüz yüze gelmekten kaçmak için, bahane olarak evlerinin açık ve tehlikede olduğunu ileri sürdüler. Eğer bu düşman gruplar onlara gelse de kendilerinden fitne ve kavimleri için savaşmalarını isteseydi, onların dediğini hemen yaparlardı, hiçbir bahane ileri sürmezlerdi. Bu durum onların imanının zayıflığından ileri gelmektedir. O halden yüce Allah'a sığınırız.

12-14. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Terbiye şeyhlerinden bir grup, fenâ fillâh haline yükselmiş sâliklere der ki: "Artık kendisinde durup bekleyeceğiniz bir makam kalmadı, çünkü siz, fenâ makamını elde ettiğinizde bütün makamları geçmiş olursunuz. Artık, kulluk edeplerini hakkı ile yerine getirmek için bekâ makamına dönün. Duruma göre makamlarda kalır ve sonra ayrılırsınız; güneşin, burçlarına girip çıktığı gibi."

Bu haldeki kimse için, her vakit, makamına inmesini gerektiren bir durum ortaya çıkar. Mesela, bazan tövbeyi gerektiren bir durum ortaya çıkar; o zaman tövbe makamına girmelidir. Bazan, Allah'tan

korkma ve heybeti yani kalbin O'ndan kopma korkusunu gerektiren bir durum ortaya çıkar. Bazan sâlikte ümit ve genişliği gerektiren bir durum ortaya çıkar. Bazan şükrü, bazan sabrı, bazan rıza ve teslimiyeti gerektiren bir durum ortaya çıkar. Bazan sevgiyi harekete geçiren yahut kulu murakabe veya müşahedeye sevkeden bir durum ortaya çıkar. İşte sâlik bu şekilde değişik makamlara girer ve ondan ayrılır; sürekli bir makamda kalmaz.

Bazı müridler, mürşidlerinden iman ve İslâm makamına yahut başlangıç hallerinden birine dönmek için izin isterler. Bunun için, "Bu makamlarımızın binasını (iman ve İslâmî görevleri) sağlam yapmadık, onda açıklık ve kusurlar var; izin ver de onları tamir edip giderelim" derler. Halbuki onlarda bir kusur yoktur; onlar sadece, ilâhî huzurdaki manevi hallerin ve edeplerin ağırlığından kaçmak isterler. Eğer onların kalplerine her yönden girilse de dünyaya dönmeleri istense onu hemen yaparlardı. Çünkü onlar dünyayı terkedeli çok olmamıştır. Fakat onlar bu halde fazla kalmazlar, kendilerine beklemedikleri bir anda ölüm gelir, pişman olurlar. De ki: "Dünyanın metaı (mülk ve zevki) çok azdır; ahiret ise takva sahipleri için daha hayırlıdır ve onun nimetleri ebedîdir."

Allah'a Verdikleri Sözde Durmayanlar

Hendek Savaşı'nda izin alıp kaçmak isteyenler, daha önce böyle bir şey yapmamaya Allah'a söz vermişlerdi. Cenâb-ı Hak bu durumdan bahsederek şöyle buyurdu:

وَلَقَدْ كَانُوا عَاهَدُوا اللّٰهَ مِنْ قَبْلُ لَا يُوَلُّونَ الْاَدْبَارَۜ وَكَانَ عَهْدُ اللّٰهِ
مَسْؤُ۫لًا ﴿١٥﴾ قُلْ لَنْ يَنْفَعَكُمُ الْفِرَارُ اِنْ فَرَرْتُمْ مِنَ الْمَوْتِ اَوِ الْقَتْلِ وَاِذًا
لَا تُمَتَّعُونَ اِلَّا قَل۪يلًا ﴿١٦﴾ قُلْ مَنْ ذَا الَّذ۪ي يَعْصِمُكُمْ مِنَ اللّٰهِ اِنْ اَرَادَ بِكُمْ
سُٓوءًا اَوْ اَرَادَ بِكُمْ رَحْمَةًۜ وَلَا يَجِدُونَ لَهُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَلِيًّا وَلَا نَص۪يرًا ﴿١٧﴾

15. ***Halbuki onlar daha önce, sırt çevirip kaçmayacaklarına dair Allah'a söz vermişlerdi. Allah'a verilen sözden hesap sorulur.***

16. ***De ki: "Eğer ölümden veya öldürülmekten kaçıyorsanız, kaçmak size bir fayda vermez!*** *(Eceliniz gelmemiş ise)* ***o takdirde, dünyada pek az faydalandırılırsınız."***

17. ***De ki: "Allah sizin için bir kötülük dilerse O'na karşı sizi kim korur; ya da sizin için bir rahmet dilerse*** *(size kim zarar verebilir)?"* ***Onlar, kendilerine Allah'tan başka hiçbir dost ve yardımcı bulamazlar.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Halbuki onlar daha önce,* asla *sırt çevirip kaçmayacaklarına,* dağılıp gitmeyeceklerine *dair Allah'a söz vermişlerdi."* Âyette söz konusu edilen Hâriseoğulları, Hendek Savaşı'ndan önce, Uhud günü, bir ara dağıldıktan sonra tövbe ederek Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], bir daha böyle bir şey yapmayacaklarına dair söz vermişlerdi.

"Allah'a verilen sözden hesap sorulur; ona vefa gösterilip gösterilmediği sorulur ve ona göre karşılık verilir." Yahut verilen sözün gereği yerine getirilene kadar, söz verenden o şey talep edilir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"De ki: Eğer ölümden veya öldürülmekten kaçıyorsanız, kaçmak size bir fayda vermez!"* Ölüm size âniden gelir, ondan kaçış imkânsızdır. Yahut o kimse, ilâhî takdirde yazıldığı gibi, belirlenen vakitte öldürülür. "Şayet eceliniz gelmişse, savaştan kaçmak size bir fayda vermez. Eğer eceliniz gelmemiş ve siz savaştan kaçmışsanız, *bu durumda dünyada çok az* bir süre *faydalandırılırsınız.* Bu da ömrünüz kadar bir süredir. O, ölümden sonra hiç bitmeyecek ahiret hayatına göre çok azdır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"De ki: Allah sizin için,* bedeninizde öldürülme veya başka bir şekilde *bir kötülük dilerse O'na karşı sizi kim korur?* Allah'ın sizin başınıza getirmeyi istediği şeyi sizden kim savar? *Ya da sizin için bir rahmet dilerse,* yani afiyet ve güven içinde ömrünüzü uzatmayı isterse, *bunu sizden kim engelleyebilir?"*

Âyete şu mana da verilmiştir: Allah size rahmet etmeyi isterse O'nun size rahmet etmesine kim mani olabilir?

Âyet şöyle bitiyor: *"Onlar, kendilerine Allah'tan başka* fayda verecek *hiçbir dost ve* kendilerinden azabı savacak *bir yardımcı bulamazlar."*

15-17. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kim velilerin terbiye yoluna girmişse o kimse, bu işten geri dönüp kaçmayacağına ve seyirden kesilene kadar dünyaya ve onunla meşguliyete dönmeyeceğine dair Allah'a söz vermiştir. Ona, Allah'a verilen sözün gereğini yerine getirip getirmediği sorulur. Cenâb-ı Hak ona, hak yolunda gitmekten dönmesinin sebebini ve nefsini niçin müşahedenin lezzetinden mahrum ettiğini sorar.

Ey ârif, bu yoldan dönen ve nefsiyle mücâhedeye güç yetiremeyenlere de ki:

"Eğer nefisleriniz için ölümden veya onu mücâhede ile öldürmekten, isteklerinin aksini yaparak, kendisine ağır gelen işleri yükleyerek onu güzel ahlâkla süslemekten kaçarsanız, o zaman dünyada az bir süre faydalandırılırsınız, sonra, perdelenme gamı ve kötü hesap içinde Allah'a dönersiniz."

Yine de ki: "Allah sizin için kötü bir durumu isterse sizi O'ndan kim korur? Bu kötü durum, huzurundan uzaklaştırmak ve kovmaktır. Yahut Allah size bir rahmet vermeyi dilerse sizi O'nun rahmetinden kim mahrum edebilir? Bu rahmet, sizi huzuruna yaklaştırmasıdır. Şu halde, sizi O'nun huzurundan uzaklaştırmasından koruyacak bir kimse olmadığı gibi, sizi O'nun ihsanından mahrum edecek bir kimse de yoktur. Çünkü gerçekte, O'ndan başka bir dost ve yardımcı yoktur."

Allahım, bizleri apaçık yardımınla destekle, bize özel rahmetinle rahmet et; ihsan ve kereminle huzuruna yaklaştırana kadar bizi destekle, ey merhamet edenlerin en merhametlisi.

İnsanları Cihaddan Alıkoymaya Çalışanlar

Cenâb-ı Hak sonra, kendileri haktan uzak kalıp insanları da ondan uzaklaştıranların vasfından bahsederek şöyle buyurdu:

قَدْ يَعْلَمُ اللّٰهُ الْمُعَوِّقٖينَ مِنْكُمْ وَالْقَٓائِلٖينَ لِاِخْوَانِهِمْ هَلُمَّ اِلَيْنَاۚ وَلَا
يَأْتُونَ الْبَأْسَ اِلَّا قَلٖيلًاۙ ﴿١٨﴾ اَشِحَّةً عَلَيْكُمْۚ فَاِذَا جَٓاءَ الْخَوْفُ رَاَيْتَهُمْ
يَنْظُرُونَ اِلَيْكَ تَدُورُ اَعْيُنُهُمْ كَالَّذٖي يُغْشٰى عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِۚ
فَاِذَا ذَهَبَ الْخَوْفُ سَلَقُوكُمْ بِاَلْسِنَةٍ حِدَادٍ اَشِحَّةً عَلَى الْخَيْرِۜ اُو۬لٰٓئِكَ
لَمْ يُؤْمِنُوا فَاَحْبَطَ اللّٰهُ اَعْمَالَهُمْۜ وَكَانَ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَسٖيرًا ﴿١٩﴾

18. ***Allah, içinizden** (insanları savaşa çıkmaktan)* ***alıkoyanları ve kardeşlerine, "Bize gelin" diyenleri çok iyi biliyor. Zaten onlar savaşa pek az gelir.***

19. ***Onlar bunu size karşı aşırı cimriliklerinden dolayı yaparlar. Korku gelip çattı mı, üzerine ölüm baygınlığı çökmüş kimse gibi gözleri dönerek sana baktıklarını görürsün. Korku gidince ise mala düşkünlük göstererek sizi sivri dilleriyle incitirler. Onlar iman etmiş değillerdir; bunun için Allah onların yaptıklarını boşa çıkardı. Bu, Allah'a çok kolaydır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah, içinizden* insanları Hz. Peygamber'e yardımdan *alıkoyanları,* onları bundan menedenleri *ve* Medine'de oturan müslümanlardan zâhirde *kardeşlerine, 'Bize gelin,* Muhammed'i terkedin' *diyenleri çok iyi biliyor."* Onlar, münafıklar ve insanları Resûlullah'la [sallallahu aleyhi vesellem] birlikte savaşa çıkmaktan alıkoyanlardır. *"Zaten onlar savaşa pek az gelir."* Yahut onlar, gösteriş olsun diye savaşta bir saat dururlar, kendilerine şahit olacakların göreceği kadar biraz görünüp sonra geri döner, savaş alanından ayrılırlar.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar, size* yardımda yahut Allah yolunda infakta *aşırı cimriliklerinden,* hasisliklerinden *dolayı harbe gelmezler."* Yahut onlar, zafer anında ve ganimetler taksim edilirken, aşırı hasislik ve cimriliklerinden dolayı böyle davranırlar.

"Düşman tarafından veya Hz. Peygamber'den [sallallahu aleyhi vesellem] *korku gelip çattı mı,* bu hal içinde, *üzerine ölüm baygınlığı çökmüş kimse gibi gözleri* sağa sola *dönerek sana baktıklarını görürsün."* Kendisini saran ölüm sarhoşluğundan dolayı kendinden geçmiş kimsenin bakışı gibi, senden korkup çekinerek ve bir yolunu bulup kaçmak için sana bakarlar.

"Korku gidince, bu korku ortadan kalkıp güvene ulaştıklarında ve ganimetler ele geçince ise *mala düşkünlük göstererek sizi sivri dilleriyle incitirler."* Sizinle sert şekilde konuşurlar, sözleriyle size sıkıntı verirler. Ganimetler dağıtılırken, "Bize de ver, bize de ver! Biz de sizinle birlikte savaşta bulunduk, bizim desteğimizle düşmana galip geldiniz" gibi sözlerle sizinle ileri geri konuşurlar. Onlar bunu, mala ve ganimete olan düşkünleri sebebiyle yaparlar.

"Onlar, hakikatte *iman etmiş değillerdir.* Onların imanı sadece dilledir. *Bunun için Allah onların yaptıklarını boşa çıkardı.* Onların, dışarıda böyle çirkin işler ortaya koymakla birlikte içlerinde gizledikleri inkârdan dolayı, amellerini iptal etti, boşa çıkardı. *Bu, Allah'a çok kolaydır."*

18-19. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Sûfîlerin içine katılmış münafıkların vasfı da âyette anlatıldığı gibidir. Onlar, sûfîlerin içine tereddütle katılırlar. Onlar, kötü âdetlerini terketmek ve zâhirî süslerini yıkmak için bu yola yönelen veya dünyalık mal ve mülkten çıkmak isteyen bir topluluk gördüklerinde, onları bundan alıkoyup engellemeye çalışırlar. Aynı şekilde, birileri din adına uzak meşakkatli bir yolculuğa çıkmaya hazırladıklarında, onlarla kendi hallerini saklamak için, onları bundan alıkoymaya çalışırlar.

Onlar, yolda ve halde kendilerine uyan kimselere, "Bize gelin, bize katılın!" derler. Onlar, nefisleriyle yaptıkları harp meydanına çok az gelirler. Bunu, nefisleriyle size karşı cimrilik olarak yaparlar. Bir korku

geldiğinde ve Cenâb-ı Hak, müridlerin başına sıkıntılı bir hal gönderdiğinde, üzerine ölüm baygınlığı gelmiş kimse gibi, gözlerini sağa sola döndürerek sana baktıklarını görürsün. Korku gidip zafer ve izzet gelince ise size sert bir dille hitap ederek, "Biz de sizinle birlikteydik!" derler. Onların, gerçek velilerin bulunduğu yoldan ve halden bir nasipleri yoktur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Münafıkların Diğer Hâlleri

Cenâb-ı Hak sonra, münafıkların diğer hallerinden bahsederek şöyle buyurdu.

يَحْسَبُونَ الْأَحْزَابَ لَمْ يَذْهَبُوا ۚ وَإِنْ يَأْتِ الْأَحْزَابُ يَوَدُّوا لَوْ أَنَّهُمْ بَادُونَ
فِي الْأَعْرَابِ يَسْأَلُونَ عَنْ أَنْبَائِكُمْ ۖ وَلَوْ كَانُوا فِيكُمْ مَا قَاتَلُوا إِلَّا قَلِيلًا ﴿٢٠﴾

20. ***Münafıklar, düşman birliklerinin gitmediklerini zannediyor. Eğer o düşman birlikleri tekrar gelecek olursa, onlar, çölde göçebe Araplar içinde bulunup** (gelip gidene veya birbirlerine)* ***sizin haberlerinizi sormayı isterler. Zaten onlar içinizde kalacak olsalar, çok az savaşırlar.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Münafıklar, düşman birliklerinin gitmediklerini zannediyor."* Yani o münafıklar, şiddetli korkularından dolayı, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] karşı toplanıp saldırıya geçen Kureyş ve Gatafân'ın gitmediklerini, cepheden ayrılmadıklarını zannediyorlar. Halbuki onlar çekip gittiler.

"Eğer o düşman birlikleri ikinci kez *gelecek olsa, o münafıklar,* korkularından dolayı, kendilerini emniyete almak için, içinde bulundukları korkudan ve harpten uzaklaşıp *çölde göçebe Araplar içinde bulunup,* Medine tarafından her gelene *sizin haberlerinizi,* başınızdan geçen olayları *sormayı isterler.* Yahut onlar, birbirlerine sizin haberlerinizi sorarlar. *Zaten bu münafıklar sizin içinizde,* orduda *kalacak* ve savaşta bulunacak *olsalar, çok az savaşırlar."* Onu da gösteriş ve adlarını duyurmak için ya-

parlar. Şayet yaptıkları Allah için olsaydı o, çok sayılırdı; çünkü Allah için olan amel az sayılmaz, ona az denmez.

20. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

İnsanlar güven içinde iken, korkak kimse korkar. Normal insanlar korkarken de yiğit kimseler güven içindedir. Veliler yolunda korkak, çekingen ve kibirli kimseler bir şey elde edemezler.

Zayıf ve korkak kimselerin vasıflarından biri de -Cüneyd-i Bağdâdî ve arkadaşlarının başına geldiği gibi[584]- sûfîlerin başına bir sıkıntı geldiğinde onlardan uzakta, olayın dışında olmayı temenni etmeleri; çok kere de fiilen yoldan çıkmalarıdır. Onların sıkıntısı gittiğinde, şiddetli korkularından dolayı, onun gitmediğini zannederler.

Hak yolda olan zayıf kimselerin vasflarından biri de korku ve endişelerinden dolayı, sûfîlerin haberleri hakkında çokça soru sormaları ve onların başına gelen olayları araştırıp durmalarıdır. Onlar, sûfîlerle birlikte yola devam etselerdi bile, bu korkaklıkla, onlardan bir şey elde edemezlerdi. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Hak Yolun Korkusuz Kahramanları

Cenâb-ı Hak sonra, münafıkların aksine, imanı kuvvetli kimselerden bahsederek şöyle buyurdu:

لَقَدْ كَانَ لَكُمْ ف۪ي رَسُولِ اللّٰهِ اُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِمَنْ كَانَ يَرْجُوا اللّٰهَ وَالْيَوْمَ
الْاٰخِرَ وَذَكَرَ اللّٰهَ كَث۪يرًاۜ ﴿٢١﴾ وَلَمَّا رَاَ الْمُؤْمِنُونَ الْاَحْزَابَۙ قَالُوا هٰذَا مَا
وَعَدَنَا اللّٰهُ وَرَسُولُهُ وَصَدَقَ اللّٰهُ وَرَسُولُهُۘ وَمَا زَادَهُمْ اِلَّٓا ا۪يمَانًا وَتَسْل۪يمًاۜ ﴿٢٢﴾

584 Burada kastedilen şu olay olabilir: Halife Muvaffak zamanında bazı fitneciler, içlerinde Cüneyd-i Bağdâdî'nin de bulunduğu bazı sûfîleri, Allah Teâlâ'yı sevme konusunda farklı bir itikada sahipler diye halifeye şikâyet ettiler. Halife de ismi geçen sûfîlerin yakalanıp hapsedilmesini emretti. Olay 262 (875) yılında meydana geldi. Sonuçta sûfîlerin fitneden uzak olup aslında en hayırlı kimseler olduğu ortaya çıktı (bk. Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 10/250-251; Hatîb, *Târih*, 5/130-131; Arûsî, *Netâicü'l-Efkâr*, 1/228; Ateş, *İslâm Tasavvufu*, s. 83).

مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللّٰهَ عَلَيْهِۚ فَمِنْهُمْ مَنْ قَضٰى نَحْبَهُ
وَمِنْهُمْ مَنْ يَنْتَظِرُۘ وَمَا بَدَّلُوا تَبْدِيلًاۙ ﴿٢٣﴾ لِيَجْزِيَ اللّٰهُ الصَّادِقِينَ بِصِدْقِهِمْ
وَيُعَذِّبَ الْمُنَافِقِينَ اِنْ شَٓاءَ اَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْۜ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ غَفُورًا رَح۪يمًاۚ ﴿٢٤﴾

21. ***Şüphesiz, Allah Resûlü'nde sizin için, Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah'ı çok zikredenler için*** *(örnek alınıp uyulacak)* ***güzel bir numune vardır.***

22. ***Müminler, düşman birliklerini gördüklerinde, "İşte bu, Allah ve Resûlü'nün bize vaat ettiğidir; Allah ve Resûlü doğru söylemiştir" dediler. Bu, onların sadece imanlarını ve Allah'a teslimiyetlerini artırdı.***

23. ***Müminler içinde Allah'a verdikleri sözde duran nice erler var. Onlardan kimi sözünü yerine getirdi, kimi de*** *(sözünü yerine getirmeyi)* ***bekliyor. Onlar, sözlerini değiştirmediler.***

24. ***Çünkü Allah sadakat gösterenleri sadakatleri sebebiyle mükâfatlandıracak, münafıklara ise dilerse azap edecek yahut*** *(tövbe ederlerse)* ***tövbelerini kabul edecektir. Şüphesiz, Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şüphesiz, Allah'ın Resûlü Muhammed'de (sallallahu aleyhi vesellem) sizin için,* harpte sebat etme, şiddet ve sıkıntılara göğüs germe ve savaşa aktif olarak katılma konusunda kendisine uyulmayı hak eden *güzel bir numune,* güzel bir haslet vardır."

Yahut onun kendisinde, uyulması güzel olan bir örnek vardır. "Onun örnek olması, *Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı umanlar içindir."* Yani Allah'tan ve ahiret gününden korkanlar içindir. Yahut Allah'ın vereceği sevabı ve ahiret nimetlerini umanlar içindir. "Ve o, *Allah'ı çok zikredenler için güzel bir örnektir."* Yani korku ve ümit halinde

darlıkta ve genişlikte Allah'ı çokça zikredenler için Allah Resûlü'nde, kendisine uyulacak güzel bir örnek vardır. Şüphesiz, Allah Resûlü'ne uymak böyle olur.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Müminler, düşman birliklerini gördüklerinde..."* Yani köklerini kazımak için düşmanlarının kendilerine doğru geldiğini gördüklerinde, *'İşte bu, Allah ve Resûlü'nün bize vaat ettiğidir. Allah ve Resûlü doğru söylemiştir' dediler."*

Gerçekten Allah Teâlâ müminlere, kendilerine birçok sıkıntının geleceğini, şiddetli şekilde sarsılacaklarını; öyle ki Allah'tan yardım ve zafer dileyeceklerini vaat etmiştir. Şu âyet-i kerimede belirtildiği gibi:

"Yoksa siz, sizden önce gelip geçenlerin başına gelenler sizin de başınıza gelmeden, cennete gireceğinizi mi sandınız? Onlara öyle darlık ve sıkıntılar uğradı ve öyle sarsıldılar ki nihayet Peygamber ve beraberindeki müminler, 'Allah'ın yardımı ne zaman?' dediler. Bilin ki Allah'ın yardımı yakındır" (Bakara 2/214).

Düşman birlikleri akın akın gelip karşılarında dönüp durmaya başlayınca, müminler, *"İşte Allah ve Resûlü'nün bize vaat ettiği! Allah ve Resûlü doğru söylemiştir, dediler."* O zaman, cennetin ve zaferin kendilerine vâcip olduğunu anladılar.

Abdullah b. Abbas'tan [radıyallahu anh] rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] ashabına, *"Düşman grupları, dokuz ve on gece sonra, size doğru yola çıkacaklardır"* buyurdu. Ashâb-ı kirâm, belirtilen vakitte düşmanın geldiğini görünce, *"İşte bu, Allah ve Resûlü'nün bize vaat ettiğidir!"* dediler.[585]

"Bu" ile işaret edilen, karşılaştıkları sıkıntı ve beladır. Yani onlar, "Bu sıkıntı ve zorlu iş, Allah ve Resûlü'nün bize vaat ettiğidir!" dediler. *"Bu durum,* yani düşmanların toplanıp akın akın üzerlerine gelmesi *onların sadece,* Allah'ın kendilerine vaat ettiği şeylere *imanlarını ve* O'nun kazâ ve kaderine *teslimiyetlerini artırdı."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Müminler içinde Allah'a verdikleri sözde duran nice erler var."* Yani onlar, Allah'a verdikleri söze uydular. Bu söz verme olayı şudur: Sahabeden bazıları, Resûlullah'la

585 bk. Nesefi, *Medârikü't-Tenzîl,* 3/436.

[sallallahu aleyhi vesellem] birlikte bir savaşta bulunursa savaşta sebat edecekleri ve şehid olana kadar savaşacalarına dair söz verdiler. Onlar Osman b. Affân, Talha b. Ubeydullah, Saîd b. Zeyd, Hamza, Mus'ab, Enes b. Nadr ve diğerleridir [radıyallahu anhüm].

Âyet şöyle devam ediyor: "*Onlardan kimi,* şehid düşene kadar savaşarak *sözünü yerine getirdi;* Hz. Hamza, Mus'ab ve Enes b. Nadr gibi."

Âyette geçen söz verme, ölüm ve diğer sözleri içine alır. Müfessir İbn Atıyye'nin, sahih bir görüş olarak belirttiği gibi, âyetteki söz vermede ölüm şart değildir, bilakis âyetin manası şudur: Öyle er kişiler vardır ki onlar, dinine yardım konusunda Allah'a verdikleri sözü yerine getirdiler. Onlar, savaşta şehid edilsinler veya edilmeyip hayatta kalsınlar farketmez. Bunu, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], Talha b. Ubeydullah [radıyallahu anh] hakkında söylediği, "*Bu, Allah'a verdiği sözü yerine getirenlerdendir*"[586] sözünden anlıyoruz.[587]

Âyet şöyle devam ediyor: "*Kimi de,* Hz. Osman ve Talha gibi şehid olup ölmeyi *bekliyor. Onlar, sözlerini değiştirmediler.*" Şehid olanlar da şehidliği bekleyenler de sözlerini değiştirip bozmadılar. Bu âyette, verdikleri sözü değiştiren münafıkları kapalı yolla bir kınama vardır. Az önce geçen âyette münafıklar hakkında şöyle buyrulmuştu:

"Halbuki onlar daha önce, sırt çevirip kaçmayacaklarına dair Allah'a söz vermişlerdi" (Ahzâb 33/15).

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Çünkü Allah sadakat gösterenleri,* ahidlerine vefa göstererek *sadakatleri sebebiyle mükâfatlandıracak, münafıklara ise* tövbe etmezlerse *dilerse azap edecek yahut* tövbe ederlerse *tövbelerini kabul edecektir. Şüphesiz, Allah* tövbeleri kabul ederek *çok bağışlayandır,* kusurları affederek *çok merhamet edendir.*"

586 Tirmizî, Menâkıb, 21 (nr. 3740); İbn Mâce, Mukaddime, 11 (nr. 126); Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 19/63; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 6/587.

587 bk. İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz,* 4/378.

21-24. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] uyma ve onun sünneti üzere gitmenin gereği konusunda daha önce açıklamalar geçti. Onun sünnetine uymak, büyüklerin temel usulü ve yoludur.

"Müminler, düşman ordularını gördüklerinde bu, onların imanını ve teslimiyetini artırdı" âyetinin işaretiyle deriz ki: Velilerden hali kuvvetli olan zatlar da böyledir. Onlar, kendilerini ürkütüp korkutan bir durum gördüklerinde, bu onların imanını, teslimiyetini, yakînini ve kalp huzurunu artırır, onlar bu velilik yolunun doğru bir yol olduğunu yakînen anlarlar. Çünkü bu tür sıkıntılarla karşılaşmak, Hakk'a giden sadık velilerin yolu ve bütün peygamberlerin sünnetidir. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"İnsanlar, 'iman ettik' demekle imtihan edilmeden bırakılacaklarını mı zannediyor?"* (Ankebût 29/2).

Velilerden biri demiştir ki: "Bizler yıldız gibiyiz; karanlık ne kadar şiddetli olursa nurumuz o derece kuvvetli olur."

İmam Kuşeyrî, âyetin tefsirinde demiştir ki: "Münafıkların, düşman ordularını gördüklerinde imanları sarsıldığı gibi, müminlerin ve yakîn ehlinin de Allah'a güveni, düşmanlara karşı cesareti, Allah'ın hükmüne teslimiyetleri ve Allah yolundaki kuvvetleri artar. Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyurdu: *'Müminlerden öyle er kişiler vardır ki sözlerine sadık oldular ...'* Allah Teâlâ, güç ve kuvvet konusunda onların yaptığını takdir etti; insanların önünde onların yakîn halini methetti ve onların velilikte büyük mertebe sahibi olduklarını bildirmek ve onları yüksek bir halle diğer insanlardan ayırmak için kendilerine, 'er kişi' ismini verdi. Onlardan bazıları, bu sadakatleri üzere dünyadan ayrıldı; bazıları da hayatta ve vefatta Allah'ın hükmünü beklemektedir."

Sıdkın aslı, verdiği sözü muhafaza etmek ve haddi aşmayı terketmektir.

Sıdk hakkında şöyle denmiştir: "Sıdk, kulun gizli-açık bütün hallerinin aynı güzellikte olmasıdır."

Yine sıdk hakkında şöyle denmiştir: "Sıdk, iş ciddi olunca, sebat etmektir (işten kaçmamaktır)."

İmam Kuşeyrî, *"Çünkü Allah sadakat gösterenleri sadakatleri sebebiyle mükâfatlandıracak ..."* âyetinin tefsirinde de şöyle demiştir: "Allah Teâlâ onları, dünyada kendilerine güç ve tasarruf imkânı vererek, düşmana karşı muzaffer yaparak ve derecelerini yükselterek kendilerine mükâfat verir; ahirette ise bol sevap vererek, varacakları yeri güzel yaparak, hiç kesilip tükenmeyen cennet nimetleri içinde ebediyen yaşatarak, kendilerini ikram ve şerefte diğer insanlara takdim ederek mükâfatlandırır."

"Allah dilerse münafıklara azap eder" âyeti hakkında denilmiştir ki: "Allah Teâlâ, münafığa kesin azap edeceğini söylemediği için, onun hakkındaki hüküm, Allah'ın rahmetine kalmıştır. Münafık için durum bu olunca, Allah Teâlâ'nın, müminin, ilâhî rahmete güvenme konusundaki beklentisini boşa çıkarmaması daha layıktır." Kuşeyrî'nin sözü burada bitti.[588]

Düşman Ordularının Geri Dönüşü

Cenâb-ı Hak sonra, düşman ordularının geri dönüşünden bahsederek şöyle buyurdu:

وَرَدَّ اللّٰهُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِغَيْظِهِمْ لَمْ يَنَالُوا خَيْرًا وَكَفَى اللّٰهُ الْمُؤْمِنِينَ
الْقِتَالَ وَكَانَ اللّٰهُ قَوِيًّا عَزِيزًا ﴿٢٥﴾ وَأَنْزَلَ الَّذِينَ ظَاهَرُوهُمْ مِنْ أَهْلِ
الْكِتَابِ مِنْ صَيَاصِيهِمْ وَقَذَفَ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ فَرِيقًا تَقْتُلُونَ
وَتَأْسِرُونَ فَرِيقًا ﴿٢٦﴾ وَأَوْرَثَكُمْ أَرْضَهُمْ وَدِيَارَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ وَأَرْضًا لَمْ
تَطَؤُهَا وَكَانَ اللّٰهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرًا ﴿٢٧﴾

25. ***Allah, o inkâr edenleri hiçbir fayda elde edemeden öfkeleri ile geri çevirdi. Allah savaşta müminlere yetti. Allah güçlüdür, azîzdir*** *(her hükmünü uygular).*

---

588 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/158.

26. ***Allah, Ehl-i kitap'tan, kâfirlere yardım edenleri kalelerinden indirdi ve kalplerine korku attı; siz onların bir kısmını öldürüyor, bir kısmını da esir alıyordunuz.***

27. ***Allah, onların yerlerine, yurtlarına, mallarına ve ayak basmadığınız topraklara sizi mirasçı yaptı. Allah'ın her şeye gücü yeter.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah, o inkâr edenleri* yani ahzâb ordusunu *hiçbir fayda elde edemeden öfkeleri ile geri çevirdi."* Yani müslümanlara karşı bir zafer ve kendi düşüncelerine göre bir hayır elde edemeden öfke ve perişanlık içinde geri çevirdi. *"Allah savaşta,* rüzgâr ve meleklerle *müminlere yetti;* onları destekleyip düşmandan korudu. *Allah güçlüdür,* her işinde galiptir; *azîzdir,* düşmanları kudretiyle kahretti ve kahrı ile onları mağlup etti."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah, Ehl-i kitap'tan, kâfirlere yardım edenleri,* onlara destek verip kendileriyle birlikte savaşa gelenleri yani Benî Kurayza yahudilerini *kalelerinden indirdi."*

Rivayet edildiğine göre Cebrâil [aleyhisselâm], düşman ordularının hezimete uğradığı ve müslümanların Medine'ye döndüğü gecenin sabahında, iri gövdeli atı üzerinde Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] geldi. Atının yüzünde ve eyerinde toz vardı. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] onu bu halde görünce,

"Ey Cibrîl, bu ne hal?" diye sordu, Cibrîl de,

"Kureyş'i takipten geliyorum" dedikten sonra, Allah Resûlü'ne,

"Allah senin, Benî Kurayza yahudilerinin üzerine yürümeni emrediyor. Ben onlara gidiyorum, şüphesiz, Allah bir yumurtanın kayaya çarpılıp parçalandığı gibi onları paramparça edecektir. Onlar sizin için rahatça yutacağınız hazır bir lokmadır" dedi.[589]

Diğer bir rivayete göre Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Hendek Savaşı'ndan döndüğünde yıkanmak için hazırlık yaparken ken-

589 Nesefi, *Medârikü't-Tenzîl,* 3/438.

disine Cibrîl [aleyhisselâm] geldi. Cibrîl'in [aleyhisselâm] başında beyaz kumaştan bir sarık vardı. Atlas örtülü bir katıra binmişti. Resûl-i Ekrem'e [sallallahu aleyhi vesellem],

"Sen silahı çıkardın mı? Vallahi, melekler silahlarını bırakmadılar ve müşrik kavmi takip etmedikçe de dönmediler. Allah sana, Benî Kurayza yahudilerinin üzerine yürümeni emrediyor" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] insanlara şu emrini duyurdu:

"İşiten ve itaat eden bir kişi, ikindi namazını Benî Kurayza yurdundan başka yerde kılmasın (hazırlanın, Benî Kurayza üzerine yürüyoruz)!" Allah Resûlü, ordusuyla Benî Kurayza üzerine yürüdü ve onların kalelerini yirmi beş gece kuşattı. Yahudiler iyice daralıp teslim olmaktan başka çarelerinin kalmadığını anladıklarında, Hz. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] onlara,

"Kalelerinizden inin ve benim vereceğim hükme razı olun" dedi. Onlar bunu yanaşmadılar. O zaman Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem],

"Öyle ise Sa'd b. Muâz'ın hükmüne razı olun!" dedi. Buna razı oldular. Bunun üzerine Sa'd dedi ki:

"Onlar hakkında şu hükmü veriyorum: Müşriklerle bir olup müslümanlara karşı savaşa katılanlar öldürülecek, çocuklar ve kadınlar ise esir edilecek!" Hz. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] bunu işitince tekbir getirdi ve,

"Sen onlar hakkında, Allah'ın yedi kat gökler üzerinde verdiği hükme uygun hüküm verdin" buyurdu.[590]

Sonra, savaşa katılan erkekler elleri bağlı olarak kaleden indirilip Medine'ye getirildi. Medine çarşısında uzunca bir çukur kazıldı, ardından bu kimseler getirilerek boyunları vuruldu. Onların sayısı 800 ile 900 arası idi. Bir rivayette şöyle denmiştir: Öldürülenler 600 erkekti, esir edilen çocuk ve kadınların sayısı ise 700 idi.[591]

Böylece savaşa katılanlar öldürüldü, çocuk ve kadınlar ise esir olarak dağıtıldı. Benî Kurayza yahudilerinin boyunlarını vurma işi, Hz.

590 Buhârî, Cihâd, 168, Menâkıbü'l-Ensâr, 12; Müslim, Cihâd, 65; Ahmed, *Müsned*, 3/22.

591 Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/438.

Ali ile Zübeyr b. Avvâm'a [radıyallahu anhümâ] verilmişti. Onların boynu vurulurken, Hz. Peygamber de [sallallahu aleyhi vesellem] orada oturuyordu. Olay, siyer kitaplarında genişçe anlatılmaktadır.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Ve Allah onların kalplerine korku attı. Siz onların bir kısmını,* erkekleri *öldürüyor, bir kısmını da* çocuk ve kadınları da *esir alıyordunuz."*

Hz. Âişe [radıyallahu anhâ] demiştir ki: "Benî Kurayza kadınlarından, biri hariç, diğer hiçbiri öldürülmedi. Bu öldürülen kadın da sahabeden Hallâd b. Süveyd'in üzerine kalenin üstünden büyük bir taş yuvalayarak başını parçalayıp onu şehid etmişti."[592]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah, onların yerlerine, yurtlarına,* koyun, nakit ve eşya türü *mallarına sizi vâris yaptı."* Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], onların arazisini muhacirler arasında paylaştırdı, ensara bir şey vermedi ve onlara, "Sizler, evlerinizde kalın" buyurdu.

"Ve Allah ayrıca sizi, henüz *ayak basmadığınız topraklara mirasçı yaptı."* Savaş kastıyla ayak basılmadan vâris olunan toprağın Hayber olduğu söylenmiştir. Hayber henüz ele geçmemişti. Bu toprağın Mekke olduğu da zikredilmiştir. Onun İran ve Bizans toprakları olduğu yahut kıyamete kadar fethedilecek bütün topraklar olduğu da söylenmiştir. Cenâb-ı Hak, müslümanlara bütün bu yerleri elde etme imkânı verdi, yeryüzünün doğusu ve batısını fethetmeyi nasip etti.

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah'ın her şeye gücü yeter;* O, bütün bunları yapmaya güç sahibidir."

25-27. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ'nın, seçkin dostlarına uyguladığı kanunu böyledir. Cenâb-ı Hak onlara, önce korku halini yaşatır, sonra kendilerini güvene kavuşturur. Önce zillete düşürür, sonra izzete ulaştırır. Önce fakirliği tattırır, sonra zengin eder. Allah Teâlâ, kötü hali, velilerine düş-

592 bk. İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, 3/530; İbn Kesîr, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 3/243; Halebî, *İnsânü'l-Uyûn (es-Sîretü'l-Halebiyye)*, 2/450.

manlık edenlerin başına getirir. Cenâb-ı Hak, hiçbir savaş ve çekişme olmadan, dostlarının işlerini görmeye yeter. Âyette geçtiği gibi, *"Allah, savaşta müminlere yeter."* Cenâb-ı Hak, sonra onlara, bütün âlemde tasarruf etme imkânı verir; onlar, Allah'ın emriyle emrederler, O'nun hükmüyle hükmederler. Allah her işinde galiptir.

Hz. Peygamber'in Hanımlarının Dünya Talebi

Allah Teâlâ, resûlüne yardım edip düşman ordularını ondan savarak Kurayza ve Nadîr yahudilerine karşı fetih nasip edince, Resûlullah'ın hanımları, Cenâb-ı Hakk'ın, yahudilerin güzel mallarını ve eşyalarını kendisine tahsis ettiğini zannettiler; Allah Resûlü'nün [sallallahu aleyhi vesellem] etrafında oturarak kendisine,

"Yâ Resûlallah, Kisrâ'nın ve Kayser'in kızları ziynet, süs, hizmetçi câriye ve köle içindeler; bizler ise gördüğün gibi fakirlik ve darlık içindeyiz" dediler ve hallerinde bir genişlik sağlama konusundaki talepleriyle Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] kalbini biraz incittiler. Onun, kendilerine, diğer kral ve devlet büyüklerinin hanımlarına yaptığı gibi davranmasını istediler. Bunun üzerine Allah Teâlâ şu âyetleri indirdi:

يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِاَزْوَاجِكَ اِنْ كُنْتُنَّ تُرِدْنَ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا
فَتَعَالَيْنَ اُمَتِّعْكُنَّ وَاُسَرِّحْكُنَّ سَرَاحاً جَمِيلاً ﴿٢٨﴾ وَاِنْ كُنْتُنَّ تُرِدْنَ اللّٰهَ
وَرَسُولَهُ وَالدَّارَ الْاٰخِرَةَ فَاِنَّ اللّٰهَ اَعَدَّ لِلْمُحْسِنَاتِ مِنْكُنَّ اَجْراً عَظِيماً ﴿٢٩﴾

28. ***Ey Peygamber! Hanımlarına şöyle söyle: "Eğer dünya hayatını ve süsünü istiyorsanız, gelin size boşanma bedellerinizi vereyim ve sizi güzellikle salıvereyim."***

29. ***"Eğer Allah'ı, Peygamber'ini ve ahiret yurdunu istiyorsanız, bilin ki Allah, içinizden iyilik sahipleri için büyük bir mükâfat hazırlamıştır."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey Peygamber! Hanımlarına şöyle söyle:"*

Âyet indiği zaman Allah Resûlü'nün nikâhı altında dokuz hanımı bulunuyordu. Bunların beşi, Kureyş kabilesinden olup isimleri şöyledir:

1. Hz. Âişe [radıyallahu anhâ]. Hz. Ebû Bekir'in kızıdır.

2. Hz. Hafsa [radıyallahu anhâ]. Hz. Ömer'in kızıdır.

3. Ümmü Habibe [radıyallahu anhâ]. Ebû Süfyân'ın kızıdır.

4. Sevde bint Zem'a [radıyallahu anhâ].

5. Ümmü Seleme bint Ebû Ümeyye [radıyallahu anhâ].

Kureyş dışından olan hanımları ise şunlardır.

6. Safiyye bint Huyey [radıyallahu anhâ]. Hayberli olup İsrâiloğulları içinde Hz. Harun'un [aleyhisselâm] zürriyetindendir.

7. Meymûne bint Hâris [radıyallahu anhâ]. Hilâl kabilesindendir.

8. Zeyneb b. Cahş [radıyallahu anhâ]. Esed kabilesindendir.

9. Cüveyriye bint Hâris [radıyallahu anhâ]. Benî Mustalik kabilesindendir.

Âyet şöyle devam ediyor: *Onlara de ki: "Eğer dünya hayatını ve süsünü istiyorsanız,* yani dünyada maddi olarak genişlik, fazlaca mal ve süs istiyorsanız, kendi istek ve tercihinizle *gelin size boşanma bedellerinizi vereyim ve sizi güzellikle,* içinde hiçbir zarar bulunmayacak şekilde *salıp boşayayım."*

Boşanan bütün kadınlara (mehrin haricinde) bir mal verilmesi müstehaptır. Fakat nikâh kıyılıp cimâ yapılmadan önce boşanan kadına bir mal vermek gerekmez, ona belirlenen mehrin yarısı verilir.

Bir rivayete göre, Hz. Peygamber'in hanımları kendisinden fazla nafaka isteyince bu âyet indi.

Şöyle de denilmiştir: Resûlullah'ın hanımları, birbirini kıskanarak ona eziyet verdiler; Allah Resûlü buna çok üzüldü; bir rivayete göre onlardan bir ay uzaklaştı. Olay üzerine bu âyet indi.[593]

593 Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'an,* 14/149.

Buna, muhayyerlik (serbest bırakma) âyeti denir.

Âyet indiği zaman, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], ilâhî hükmü bildirmeye Hz. Âişe'den [radıyallahu anhâ] başladı, çünkü o, hanımları içinde kendisine en sevgili olandı. Onu, kendisiyle kalmakla boşanma arasında serbest bıraktı; kendisine Kur'an âyetlerini okudu. Hz. Âişe [radıyallahu anhâ], Allah'ı, Resûlü'nü ve ahireti seçti. O zaman Allah Resûlü'nün yüzünde sevinç gözüktü. Sonra aynı teklifi bütün hanımlarına yaptı, hepsi de Hz. Âişe'nin tercihini seçti.

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] Hz. Âişe'ye,

"Sana bir durumu arzedeceğim; anne ve babana danışmadan o konuda acele etmen gerekmez!" buyurdu, sonra ona âyeti okudu. Bunun üzerine Hz. Âişe [radıyallahu anhâ],

"Bu konuda mı anne ve babama danışacağım? Şüphesiz ben Allah'ı, Resûlü'nü ve ahireti istiyorum!" dedi.[594]

Boşamada kadını serbest bırakmanın hükmü: Koca, hanıma, "Benimle kalma veya benden ayrılma konusunda serbestsin, istediğini seç" dese, kadın da, "Ayrılmak istiyorum" dese, kesin bir boşama gerçekleşir. Kadın, kocasıyla kalmayı tercih edince, bir şey lazım gelmez, herhangi bir boşama gerçekleşmiş olmaz. Bu açıklama Nesefî'ye aittir.[595]

Mâlikî müfessirlerinden İbn Cüzey demiştir ki: "Kadın, boşanmayı tercih ederse, İmam Mâlik'in görüşüne göre üç talâkla boşanmış olur. Bunun bir bâin talâk yani, eşlerin birleşmesi için yeni bir nikâh gerektiren kesin boşama olduğunu söyleyenler olduğu gibi; onun, bir dönüşlü talâk yani iddet müddeti içinde nikâh gerekmeden dönülebilecek bir boşama olduğunu söyleyenler de olmuştur. Âyette, boşamanın 'güzel bir boşama' şeklinde tanımlanması, onunla üç boşamanın dışındaki boşamaların kastedildiği ihtimalini öne çıkarıyor. Yahut onunla üç boşama kastedilmiştir, onun güzel olması ise boşadığı ha-

---

594 Buhârî, Tefsiru Sûre (33), 4-5; Müslim, Talâk, 22; Tirmizî, Tefsiru Sûre, 33; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/346.

595 Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/439.

nının hakkını güzel korumak, onu iyilikle anmak ve ona verdiği sözü yerine getirmektir."[596]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Eğer Allah'ı, Peygamber'ini ve ahiret yurdunu istiyorsanız, bilin ki Allah, içinizden iyilik sahipleri için büyük bir mükâfat hazırlamıştır."* Allah kendilerinden razı olsun, Hz. Peygamber'in bütün hanımları, onun haline münasip olanı tercih ettiler. Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem], Allah tarafından, fakirlik içinde bir kul peygamber olmakla, zenginlik içinde bir sultan peygamber olmak arasında serbest bırakılınca, sultanlığı değil, fakir bir kul peygamber olmayı tercih etmiştir. Saadetli hanımları da onun seçtiği kulluğu tercih ettiler.[597]

28-29. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ'nın, kendisine birden fazla kadının yükünü yüklediği bir kimsenin, Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] uyarak, gerek görülünce, onları, nikâhı altında durmakla nikâhından çıkmak arasında serbest bırakması uygundur. Çünkü aynı kişinin nikâhı altında bulunan kadınlar arasında kıskançlık eksik olmaz. Onları serbest bırakınca, onların kavga ve gürültüsünden uzak durması, onların konuşmalarına kulak vermemesi ve onların kıskançlıkları sebebiyle üzülmemesi gerekir. Zira bu durumda kıskançlık, insan tabiatında bulunan bir durumdur. Bu durumda koca olayı şöyle değerlendirsin: Eğer onun hanımı, kendi nikâhı altında iken gidip başka biriyle evlenseydi, buna tahammül edebilir miydi edemez miydi? İşte, bir kocanın nikâhı altındaki kadınların durumu da aynıdır; onlar da kocalarının başka bir kadınla olmasına tahammül edemezler. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

İmam Kuşeyrî, âyetin tefsirinde demiştir ki: "Allah Teâlâ, erkek veya kadın, hiçbir müminin kalbinin maddi bir şeyle meşgul olup kendisinden kopmasını istemedi. Yahut onlardan birine eziyet ulaşmasını veya onun dünya adına bir yorgunluk çekmesini istemedi. Bunun için

596 İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 2/150.

597 Rivayet için bk. Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 4/171. (nr. 6743); İbnü'l-Mübârek, *Kitâbü'z-Zühd*, nr. 766; İbn Hibbân, *el-İhsân*, 14/280.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Rabb'inin emriyle, hanımlarını, kendisiyle durmakla ayrılıp gitmek arasında serbest bıraktı. Cenâb-ı Hak bu işte Hz. Âişe'yi [radıyallahu anhâ] muvaffak etti ve o, kalbindeki sadakatten, dinindeki ve yakînindeki kemal halinden dolayı Allah'ı, Resûlü'nü ve ahireti istediğini söyledi; aslından ve yetiştiği aileden bekleneni ortaya koydu. Allah Resûlü'nün diğer hanımları da onun yolunda gittiler ve kendisiyle aynı tavrı sergilediler."[598]

Hz. Peygamber'in Hanımlarına İlâhî Uyarı ve Müjde

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Peygamber'in hanımlarını önce ciddi olarak uyardı ve peşinden kendilerine müjde vererek şöyle buyurdu:

يَا نِسَاءَ النَّبِيِّ مَنْ يَأْتِ مِنْكُنَّ بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ يُضَاعَفْ لَهَا الْعَذَابُ
ضِعْفَيْنِ وَكَانَ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرًا ﴿٣٠﴾ وَمَنْ يَقْنُتْ مِنْكُنَّ لِلَّهِ
وَرَسُولِهِ وَتَعْمَلْ صَالِحًا نُؤْتِهَا أَجْرَهَا مَرَّتَيْنِ وَأَعْتَدْنَا لَهَا رِزْقًا كَرِيمًا ﴿٣١﴾

30. ***Ey peygamber hanımları! Sizden kim açık bir hayâsızlık yaparsa onun azabı iki katına çıkarılır. Bu, Allah'a göre çok kolaydır.***

31. ***Sizden kim, Allah'a ve Resûlü'ne itaat eder ve salih amel yaparsa ona mükâfatını iki kat veririz ve onun için*** *(ahirette)* ***çok kıymetli bir rızık hazırladık.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey peygamber hanımları! Sizden kim açık bir hayâsızlık yaparsa,* çirkin olduğu besbelli bir kötülük işlerse, *onun azabı iki katına çıkarılır."* Bu çirkin iş, onların Allah Resûlü'ne isyan etmeleri ve geçimsizlik yaparak ona baş kaldırmalarıdır. *el-Mukaddimât*'ta denilmiştir ki: "Kur'an'da, ne zaman 'fahiş' kelimesi söylenir ve peşinden 'apaçık' sıfatı getirilirse o, sözle yapılan çirkin bir iştir. 'Fahişe' kelimesi tek başına söylendiği zaman ise o, zinadır."

598 bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât,* 5/159-160.

"Ona iki kat azap verilir." Yani ona, diğer kadınlara verilen cezanın iki katı verilir. Çünkü Hz. Peygamber'in hanımlarının yapacağı bir kötülük daha çirkindir. Bir günahın çirkinliği, onu yapanın faziletli bir kimse olmasına ve onun sahip olduğu nimete göre artar. Bunun için şöyle denmiştir: Yakınlara yapılan kötülük, uzaktaki bir kimseye yapılan kötülük gibi değildir. Kadınlardan hiçbiri, Hz. Peygamber'in hanımları gibi faziletli değildir. Bundan dolayı, günah işleyen bir âlimin kötülenmesi, aynı günahı işleyen cahilden daha şiddetlidir. Zira âlimin günah işlemesi daha çirkindir. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Kıyamet günü insanların en şiddetli azap göreni, ilmi kendisine fayda vermeyen âlimdir."[599]

Bunun sebebi, âlim bir günah işlediğinde, diğer insanlardan (cahil kimseden) daha cesaretli davranmış olmasındandır. Yine bu sebepten dolayı, hür kimselere, kölelere verilen cezanın iki katı verilir. Kâfire göre bir tercih söz konusu değildir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Bu* iş, yani onlardan açıkça büyük günah işleyenlere iki kat azap etmesi, *Allah'a göre çok kolaydır."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Sizden kim,* sürekli *Allah'a ve Resûlü'ne itaat eder ve salih amel yaparsa ona mükâfatını iki kat veririz;* yani ona, diğer kadınlardan iki kat fazla sevap veririz. Biri, taat sevabı, diğeri de mevcut hallerine kanaat ederek ve kendisiyle güzel geçinerek Hz. Peygamber'i (sallallahu aleyhi vesellem) razı etme sevabıdır.

"Ve onun için ahirette, kıymeti yüksek *çok değerli bir rızık hazırladık.* O, cennettir."

30-31. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Sultanların âdetidir; onlar vezirlerini diğer insanlardan daha şiddetli ayıplar ve azarlar; başkalarına yapmadıkları tehditleri onlara yaparlar. Bununla birlikte, diğer insanlara göstermedikleri yakınlığı da vezirlerine gösterir ve başkalarına yapmadıkları ihsanları onlara yaparlar. Onlar, bir kusur ve hata yaptığında, kendilerini uyarır ve ma-

599 Taberânî, *es-Sagîr,* 1/182; Beyhakî, *Şuabü'l-Îmân,* nr. 1778.

kamlarına geri gönderirler. Çoğu kez de yaptıkları kusurlara müsamaha gösterip göz yumarlar.

Allah dostları hakkında genelde olan şudur: Cenâb-ı Hak, seçkin dostlarına yapacağı ikaz ve uyarıyı hemen dünyada yapar; onları temizleyip arındırmak için başlarına birtakım musibet ve âfetler verir; fakat işledikleri kusurlar yüzünden kendilerini huzurundan uzaklaştırmaz.

İmam Kuşeyrî, âyetin tefsirinde demiştir ki: "İşlenen suça cezanın artırılması, üstünlüğün göstergesidir; hür kimsenin cezasının, kölenin cezasının iki katı olması gibi. Cezanın azlığı noksanlık göstergesidir. Hz. Peygamber'in hanımlarının şeref ve derecesi, diğer bütün kadınların üzerinde olduğu için, işleyecekleri suça karşı alacakları ceza ve yaptıkları taate karşı alacakları sevap kat kat oldu. Bunun için Cenâb-ı Hak,

"Sizden kim, Allah'a ve Resûlü'ne itaat eder ve salih amel yaparsa ona mükâfatını iki kat veririz ve onun için (ahirette) çok kıymetli bir rızık hazırladık" buyurdu.

Cenâb-ı Hak, devamında gelen âyette de, *"Ey peygamber hanımları! Siz, kadınlardan herhangi biri gibi değilsiniz"* buyurdu.[600]

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Hz. Peygamber'in Ehl-i Beyt'i

Cenâb-ı Hak, sonra, Hz. Peygamber'in hanımlarına, onların yüksek şerefine yakışan şeyleri emrederek şöyle buyurdu:

يَا نِسَاءَ النَّبِيِّ لَسْتُنَّ كَأَحَدٍ مِنَ النِّسَاءِ اِنِ اتَّقَيْتُنَّ فَلَا تَخْضَعْنَ بِالْقَوْلِ
فَيَطْمَعَ الَّذٖى فٖى قَلْبِهٖ مَرَضٌ وَقُلْنَ قَوْلًا مَعْرُوفًاۚ ﴿٣٢﴾ وَقَرْنَ فٖى بُيُوتِكُنَّ وَلَا
تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْاُو۫لٰى وَاَقِمْنَ الصَّلٰوةَ وَاٰتٖينَ الزَّكٰوةَ وَاَطِعْنَ
اللّٰهَ وَرَسُولَهُۜ اِنَّمَا يُرٖيدُ اللّٰهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ اَهْلَ الْبَيْتِ

600 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/160.

وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا ﴿٣٣﴾ وَاذْكُرْنَ مَا يُتْلٰى فِى بُيُوتِكُنَّ مِنْ اٰيَاتِ اللّٰهِ
وَالْحِكْمَةِ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ لَطِيفًا خَبِيرًا ﴿٣٤﴾

32. ***Ey peygamber hanımları! Siz, kadınlardan herhangi biri gibi değilsiniz. Eğer takva ile korunacaksanız,*** *(yabancı erkeklere karşı)* ***çekici bir eda ile konuşmayın; sonra kalbinde hastalık bulunan kimse yanlış bir düşünceye kapılır. Sözü, en uygun şekilde söyleyin.***

33. ***Evlerinizde oturun, eski Câhiliye âdetinde olduğu gibi, süsleri göstererek alımlı çalımlı yürümeyin. Namazı kılın, zekâtı verin, Allah'a ve Resûlüne itaat edin. Ey Ehl-i beyt! Allah bu şekilde sadece sizden her türlü günah kirini uzak tutmak ve sizi tertemiz bulundurmak istiyor.***

34. ***Evlerinizde*** *(oturun da orada)* ***okunan Allah'ın âyetlerini ve hikmeti*** *(sünneti)* ***anın. Şüphesiz, Allah her şeyin iç yüzünü bilir ve her şeyden haberdardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey peygamber hanımları! Siz, kadınlardan herhangi biri gibi değilsiniz."* Sizler, herhangi bir kadın topluluğu gibi değilsiniz. Yani ümmetin kadınları, topluluk halinde sizinle kıyas edilse, onlardan fazilette size denk olacak hiçbir kadın topluluğu bulunmaz; Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] hiçbir erkeğe denk olmadığı gibi. Allah Resûlü bu konuda şöyle buyurmuştur:

"Ben sizden biri gibi değilim."[601]

Aynı şekilde Hz. Peygamber'in hanımları da onunla şereflenmişlerdir.

Âyetin manası şudur: Ey peygamberin hanımları, eğer, Allah'ın hükmüne ve Peygamber'in rızasına aykırı hareket etmekten sakınırsanız sizler şerefte, diğer kadınlardan herhangi biri gibi değilsiniz.

601 Buhârî, Savm, 20, 48; Müslim, Sıyâm, 55-56; Ebû Davud, Savm, 24; Ahmed, *Müsned* 2/21; 3/57.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Öyle ise* yabancı erkeklerle perde arkasından konuşurken, *çekici bir eda ile konuşmayın*; erkeklerde şüphe uyandıran kadınlar gibi yumuşak ve cilveli konuşmayın. *Yoksa kalbinde hastalık bulunan kimse yanlış bir düşünceye,* şüphe ve kötü düşünceye *kapılır. Sözü, en uygun şekilde söyleyin;* biraz sertçe ve güzel söyleyin."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Evlerinizde oturun."* Bir zaruret yokken evlerinizden çıkmayın, sürekli evlerinizde kalın. *"Eski Câhiliye âdetinde olduğu gibi, süsleri göstererek alımlı çalımlı yürümeyin."*

Bir görüşe göre, eski Câhiliye ile kastedilen, Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] doğduğu zamandır. O zaman kadınlar, süslü ve açık elbiseler giyip kendilerini erkeklere arzediyorlardı. Bu, zâlim Nemrud'un zamanı olup, o devirde bütün insanlar kâfirdi.

Bir diğer görüşe göre, eski Câhiliye devri, Hz. Âdem ile Hz. Nuh'un [aleyhimesselâm] arasındaki 800 senelik dönemdir. O dönemde kadınlar çok çirkin, erkekler ise çok güzeldi; kadınlar erkekleri kendilerine davet ederlerdi.

Bir diğer görüşe göre, eski Câhiliye devri, Hz. Davud ve Hz. Süleyman [aleyhimesselâm] devri idi. O devirde kadınlar yanları dikişsiz, beyaz, şeffaf elbiseler giyerek güzelliklerini gösterirlerdi.

Son Câhiliye dönemi ise Hz. İsâ [aleyhisselâm] ile Hz. Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] arasındaki devirdir. Yahut eski Câhiliye, İslâm gelmeden önceki küfür dönemi, son Câhiliye ise İslâm'a girdikten sonra yapılan isyan ve günahlardır.[602]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Namazı kılın, zekâtı verin."* Allah Teâlâ, bu iki ibadeti, faziletlerinden dolayı özel olarak zikretti. Gerçekten kim bu iki ibadeti sürekli yaparsa onlar kendisini, diğer ibadetleri yapmaya götürür. "Sizlere emrettiği ve yasakladığı diğer hususlarda *Allah'a ve Resûlü'ne itaat edin. Ey Ehl-i beyt! Allah bu şekilde sadece sizden her türlü günah kirini uzak tutmak ve sizi tertemiz bulundurmak istiyor."*

Bu âyette, Hz. Peygamber'in hanımlarının Ehl-i beyt'ten olduğuna dair bir delil vardır.

---

602 bk. Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/107; Begavi, *Meâlimü't-Tenzil*, 6/349-350; Beyzâvi, *Envârü't-Tenzîl*, 2/245.

Beyzâvî demiştir ki: "Bazıları ve özellikle Şia grubu, Ehl-i beyt'in, sadece Hz. Fâtıma, Hz. Ali ve iki oğulları Hasan ve Hüseyin'den oluştuğu görüşünde olup buna şu hadisi delil getirmişlerdir:

'Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bir sabah, üzerinde siyah deve tüyünden dokunmuş üzerinde bazı işlemelerin de bulunduğu geniş bir abâ ile evinden çıktı ve oturdu. O sırada yanına Fâtıma geldi, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] onu abânın altına aldı; sonra Ali geldi, onu da abânın altına aldı. Sonra Hasan ve Hüseyin geldi, onları da abânın altına aldı, sonra onlara, *'Ey Ehl-i beyt! Allah bu şekilde sadece sizden her türlü günah kirini uzak tutmak ve sizi tertemiz bulundurmak istiyor'* âyetini okudu.'[603]

Bu hadisi, onların masum olduğuna ve Ehl-i beyt'i sadece onların oluşturduğuna delil getirmek zayıftır, çünkü bu, âyetin öncesine ve sonrasına uygun değildir. Hadis, onların Ehl-i beyt'ten olmasını gerektirir, fakat bu, onların dışında başka kimsenin Ehl-i beyt'ten olmadığını göstermez."[604]

"Allah sizden her türlü günah kirini uzak tutmak ve sizi tertemiz bulundurmak istiyor" âyetinde "siz" zamiri, erkeklere ait bir zamir olarak gelmiştir. Bunun sebebi âyetteki hükmün Ehl-i beyt'ten olan bütün erkekleri ve kadınları içine alması içindir.

Âyetteki "kir" manası verdiğimiz "rics" kelimesi, günah, ayıp ve insanı kirleten diğer her şeydir. Onun, şeytan olduğu da söylenmiştir.

"Allah sizi, her türlü günah ve ayıpların kirinden *tertemiz bulundurmak istiyor."* Bu ifade, öncesinde emredilen şeylerin sebebini gösteriyor. Mana şudur: Allah, Ehl-i beyt'e sadece, onlar kendilerini kirletecek günahlardan uzak kalsınlar ve ondan takva ile korunsunlar diye bazı şeyleri emretti, yasakladı ve onlara öğüt verdi. Âyette, istiare yoluyla günah kire, takva temizliğe benzetildi. Çünkü kirli şeylere bulaşan kimsenin bedeni kirlendiği gibi, günahlara bulaşan kimsenin de namus ve şerefi kirlenir. Çirkin işlerden korunan kimse ise temiz elbise

---

603 bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 19/102 (Riyad 2003); Müslim, Fezâilü's-Sahâbe, 61; Ahmed, *Müsned*, 6/162; Hâkim, *Müstedrek*, 3/147; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/605.

604 bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 2/245; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/225.

gibi bütün bunlardan temiz kalır. Âyette, kalbi kirleten ve karıştıran bütün şeylerden akıl sahiplerini nefret ettirme ve onları kalpleri ve sırları temiz tutan taat ve zikir gibi her şeye teşvik etme vardır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Ey Ehl-i beyt, *evlerinizde* oturun ve orada *okunan Allah'ın âyetlerini,* Kur'an'ı *ve hikmeti,* sünneti veya Kur'an'ın manalarının açıklamasını *anın.* Yahut her ikisini de içeren kitaptan size okunan şeyleri anıp hatırlayın ve müzakere edin. *Şüphesiz, Allah her şeyin iç yüzünü bilir* ve *her şeyin hakikatinden haberdardır."* Yahut O, bütün sözlerinizi ve yaptıklarınızı bilir; öyle ise O'nun emrine ve yasağına aykırı hareketten ve O'nun peygamberine isyan etmekten sakının.

32-34. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] hanımlarının şeref ve üstünlüğünü yedi şeye bağladı. Diğer kadınların şeref ve üstünlüğü de bunlarla ölçülür. Kim bu işleri yaparsa dünya ve ahiretin şerefini elde etmiş olur. Bu yedi şey şunlardır:

1. Gizli ve açık her durumda Allah'tan korkmak. Bu, bütün şereflerin temelidir.

2. Erkekleri kendisine meylettirecek cilveli söz ve diğer şeylerden korunmak.

3. Sürekli evinde kalmak ve bir zaruret yokken dışarı çıkmamak. Allah Teâlâ, cennet hûrilerini bu vasıflarıyla överek şöyle buyurdu:

"Onlar, çadırlarına kapanmış hûrilerdir" (Rahmân 55/72).

4. Yabancı erkeklerin bulunduğu bir ortamda süslerini göstermemek, süslerini ortaya çıkaracak şekilde yürümemek.

5. Namazını güzelce kılmak ve sadaka vermek.

6. Allah'a ve Resûlü'ne itaat etmek. Kocaya itaat de buna girer.

7. Allah'ın zikrine sarılmak ve evinde sürekli Allah'ın kitabını okumak. Bu, okumayı güzel yapanlar içindir. Kadınlardan kim bu işleri yaparsa Cenâb-ı Hak ondan, bütün isyan ve ayıp kirlerini giderir, onu tertemiz yapar, yaptığı bu işlere karşılık olarak kendisine güzel ahlâk ve şerefli huylar verir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Cennetlik Erkekler ve Kadınlar

Hz. Peygamber'in hanımları hakkında önceki âyetler inince, mümin kadınlar, "Bizim hakkımızda bir şey inmedi mi?" dediler; bunun üzerine Allah Teâlâ şu âyeti indirdi:[605]

إِنَّ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَاتِ وَالْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَالْقَانِتِينَ
وَالْقَانِتَاتِ وَالصَّادِقِينَ وَالصَّادِقَاتِ وَالصَّابِرِينَ وَالصَّابِرَاتِ
وَالْخَاشِعِينَ وَالْخَاشِعَاتِ وَالْمُتَصَدِّقِينَ وَالْمُتَصَدِّقَاتِ
وَالصَّائِمِينَ وَالصَّائِمَاتِ وَالْحَافِظِينَ فُرُوجَهُمْ وَالْحَافِظَاتِ وَالذَّاكِرِينَ
اللّٰهَ كَثِيرًا وَالذَّاكِرَاتِ أَعَدَّ اللّٰهُ لَهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا ﴿٣٥﴾

35. ***Müslüman erkekler ve müslüman kadınlar, mümin erkekler ve mümin kadınlar, taate devam eden erkekler ve taate devam eden kadınlar, doğru erkekler ve doğru kadınlar, sabreden erkekler ve sabreden kadınlar, huşû sahibi erkekler ve huşû sahibi kadınlar, sadaka veren erkekler ve sadaka veren kadınlar, oruç tutan erkekler ve oruç tutan kadınlar, ırzlarını koruyan erkekler ve*** *(ırzlarını)* ***koruyan kadınlar, Allah'ı çok zikreden erkekler ve*** *(çok)* ***zikreden kadınlar var ya, şüphesiz, Allah onlar için bir mağfiret ve büyük bir mükâfat hazırladı.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Müslüman erkekler ve müslüman kadınlar."* Yani İslâm'a giren, Allah'ın hükümlerine söz ve fiilleriyle teslim olan kimseler. Buna göre müslüman, harpten sonra sulh yapan, hakka boyun eğip inat etmeyen kimse demektir. Yahut müslüman, bütün işlerini Allah'a havale eden ve O'na güvenip dayanan kimsedir. Bu mana, "Yönünü Allah'a çevirdi, bütünüyle O'na teslim oldu" ifadesinden alınmıştır.

---

605 bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 19/110; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/352.

"Allah'ı, Resûlü'nü ve tasdik edilmesi gereken her şeyi tasdik eden *mümin erkekler ve mümin kadınlar.*"

"*Taate devam eden erkekler ve taate devam eden kadınlar.*"

"Niyet, söz ve fiillerinde *dosdoğru erkekler ve dosdoğru kadınlar.*"

"Taatleri yapmaya ve günahları terketmeye *sabreden erkekler ve sabreden kadınlar.*"

"*Huşû sahibi erkekler ve huşû sahibi kadınlar.*" Yani Allah'a karşı kalpleriyle ve âzalarıyla tevazu içinde olanlar yahut Allah'tan korkanlar.

"Farz ve nâfile *sadaka veren erkekler ve sadaka veren kadınlar.*"

"Farz ve nâfile *oruç tutan erkekler ve oruç tutan kadınlar.*"

Şöyle denilmiştir: Kim haftada 1 dirhem sadaka verirse o kimse, sadaka verenler grubuna girer. Kim her kamerî ayın 13, 14 ve 15. günlerinde oruç tutarsa o kimse, âyetteki oruç tutanlar grubuna girer.

Âyet şöyle devam ediyor: "Helâl olmayan şeylerden *ırzlarını koruyan erkekler ve ırzlarını koruyan kadınlar.*"

"Kalpleri ve dilleriyle tesbih, tehlil, tekbir, Kur'an okuma ve diğer zikirlerle *Allah'ı çokça zikreden erkekler ve çokça zikreden kadınlar var ya!*" Allah için ilimle meşgul olmak ve kitapları mütalaa etmek de zikir sayılır.

Atâ b. Ebû Rebâh[606] demiştir ki:

"Kim bütün işlerini Allah'a havale edip O'na teslim olursa o kimse, âyette bahsedilen Allah'a teslim olan erkekler ve Allah'a teslim olan kadınlar grubuna girer.

Kim Allah'ın, Rabb'i olduğunu, Hz. Muhammed'in O'nun peygamberi olduğunu ikrar eder ve kalbi diline aykırı olmazsa o kimse, mümin erkekler ve mümin kadınlar grubuna girer.

Kim farzlarda Allah'a, sünnetlerde Resûlullah'a itaat ederse o kimse, taate devam eden erkekler ve taate devam eden kadınlar grubuna girer.

---

606 Atâ b. Ebû Rebâh (v. 114/732), Abdullah b. Abbas'ın (radıyallahu anh) başında bulunduğu Mekke ekolünden yetişen tâbiîn devri müfessirlerindendir.

Kim dilini yalandan korursa o kimse, doğru erkekler ve doğru kadınlar grubuna girer.

Kim taatleri yapmaya, günahtan sakınmaya ve başına gelen felaketlere sabrederse o kimse, sabreden erkekler ve sabreden kadınlar grubuna girer.

Kim namaz kılar ve namazda sağında ve solunda kimin olduğunu bilmeyecek şekilde kendisini namaza verirse o kimse, huşû sahibi erkekler ve huşû sahibi kadınlar grubuna girer.

Kim haftada 1 dirhem sadaka verirse o kimse, sadaka veren erkekler ve sadaka veren kadınlar grubuna girer.

Kim her kamerî ayın 13, 14 ve 15. günlerinde oruç tutarsa o kimse, oruç tutan erkekler ve oruç tutan kadınlar grubuna girer.

Kim helâl olmayan şeylerden avret yerini korursa o kimse, ırzlarını koruyan erkekler ve ırzlarını koruyan kadınlar grubuna girer.

Kim hakkıyla beş vakit namazı kılarsa o kimse, Allah'ı çok zikreden erkekler ve çok zikreden kadınlar grubuna girer."[607]

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "İsrâfil [aleyhisselâm] Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] gelerek dedi ki: '*Ey Muhammed, şu zikirleri söyle: Sübhânellahi velhamdü lillahi velâ ilâhe illallahu vallahu ekber velâ havle velâ kuvvete illâ billahi adede mâ alime ve zinete mâ alime ve mil'e mâ alime.*" Kim bunları söylerse onun için şu altı haslet yazılır:

1. O kimse, Allah'ı çok zikreden erkeklerden ve Allah'ı çok zikreden kadınlardan yazılır.
2. Gece gündüz içinde, Allah'ı zikredenlerin en faziletlisi olur.
3. Cennette kendisi için bir ağaç dikilir (veya bir taht yapılır).
4. Kuru ağacın yapraklarının dökülmesi gibi günahları dökülür.
5. Allah Teâlâ ona rahmet nazarıyla bakar.
6. Allah Teâlâ kime rahmet nazarıyla bakarsa ona azap etmez."[608]

---

607 Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/112-113; Begavî, *Meâlimü't-Tenzil*, 6/352.

608 Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/112; Vâhidî, *el-Vasît fî Tefsiri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, 3/471 (Beyrut 1994). Burada zikri tavsiye eden meleğin Cebrâil [aleyhisselâm] olduğu zikredilmiştir.

Mücâhid demiştir ki: "Kul, ayakta, otururken ve yanı üzeri yatarken yüce Allah'ı zikretmedikçe, Allah'ı çok zikreden erkeklerden ve Allah'ı çok zikreden kadınlardan olmaz."[609]

İbnü's-Salâh'a,[610] kulun Allah'ı çokça zikredenlerden olması için ne kadar zikretmesi gerektiği sorulunca şöyle demiştir: "Sabah akşam okunması tavsiye edilen, gece gündüz belirli vakitlerde ve değişik durumlarda okunacak zikirlere devam ederse Allah'ı çokça zikredenlerden olur."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Günlük zikirler konusunda ben, *el-Envârü's-Seniyye fi'l-Ezkâri'n-Nebeviyye* isimli muhtasar bir eser telif ettim.

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz, Allah onlar için,* işledikleri kusurlarına *bir mağfiret ve* taatlerine karşılık *büyük bir mükâfat hazırladı."*

Beyzâvî demiştir ki: "Âyet onlara ve onlar gibi olan kadınlara, taate devam etmeleri ve günahlardan korunmaları karşılığında bu nimetleri müjdeledi."[611] Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber'in hanımları, "Kur'an'da hep erkeklerden bahsedildi; bizde bir hayır yok mu ki onunla anılalım?" dediklerinde bu âyet indi.[612]

35. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Şunu bil: Sûfilerin ıstılahında, zâhirî âzaların ameliyle ilgili şeylere "İslâm" denir. Kalplerin bâtınî amelleriyle ilgili şeylere "iman" denir. Ruhların ve sırların ameliyle ilgili şeylere de "ihsan" denir.

---

609 bk. Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/112; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 14/168.

610 İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddin Osman b. Selâhaddin eş-Şehrezûrî (v. 643/1245), hadis âlimi ve fakihtir. Şâfiî mezhebine mensup olup Selef akîdesine sahiptir. Hadis usulü konusundaki *Mukaddimetü İbni's-Salâh* eseri meşhur olup hadis, fıkıh ve tabakat alanında birçok eseri vardır (bk. M. Yaşar Kandemir, "İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî", *DİA*, 21/198-200).

611 bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 2/246.

612 bk. Ahmed, *Müsned*, 6/301; Hâkim, *Müstedrek*, 2/416; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 19/111; Begavi, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/351.

Ebû Abdullah-ı Sâhilî, *Buğyetü's-Sâlik* isimli eserinde demiştir ki:

"İslâm, zâhirî vazifeleri içerir. Onun için galip durum budur. Onlar, şehadet (dünya) âlemine ait işlerdir. İman, bâtınî vazifeleri içerir. Onun için galip durum da budur. O, gayb âlemindendir. Onlar, gayba ait işlerdir. Kalbe, ibadet için zâhirî amellerden bir kapı açıldığında ve üzerine gayb âlemine ait nurdan parlayıp kalbin himmeti gayb âlemine bağlandığında, kalp bâtınî amelleri hakkı ile yerine getirmeye meyledir. Sonra, kalp bâtınî amellerde temkin sahibi olup gayb âlemine vâkıf olduğunda ve manevi temizliğe adım atarak himmeti melekût âlemine bağlandığında, ihsan halindeki sırların işlerini hakkı ile yerine getirmeye meyleder. Orada kalbin temizlik ve tasfiyesi tam manada elde edilir, ilâhî hakikatler yakînen tanınır."

Sâhilî sonra demiştir ki: "Bu durum anlaşılınca, deriz ki: İslâm'ın kendine has bir manası vardır. İslâm kalbin tasdikiyle birlikte, dinin kula yüklediği vazifelere zâhiren boyun eğmektir. İmanın da kendisine has bir manası vardır. İman, kalbin, dinin gayba ait haber verdiği bütün şeyleri tasdik etmesidir. Bunun da birtakım kısımları vardır. İhsan halinin de kendisine has bir manası vardır. İhsan, dinin iman ve İslâm kısmına ait bütün vazifelerini, onların safiyetini bozacak bütün illetlerden temizleyerek ve bulaşacak bütün âfetlerden uzak tutarak, şartlarını tam olarak yerine getirerek ilâhî hükümleri güzelce uygulamaktır."[613]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: İhsan makamı için, sadece dinî vazifeleri güzel yapmak yetmez; bilakis onda, kulun kalbinden kâinatın perdelerinin açılıp kalbin, kâinatın sahibini müşahedeye dalması ve böylece Allah'a, O'nu müşahede ederek kulluk yapması gerekir. Nitekim bu durum, bir hadis-i şerifte şöyle belirtilmiştir:

"İhsan, Allah'a, O'nu görüyor gibi kulluk yapmandır."[614]

Bu anlaşılınca deriz ki: Âyet-i kerime, seyrü sülûkün bütün derecelerini içinde toplamaktadır. Müridin elde edeceği makamların ilki,

---

613 bk. Sâhilî, *Buğyetü's-Sâlik fî Eşrefi'l-Mesâlik*, 1/173-174 (Mağrib 2003).

614 Buhârî, İmân, 37; Müslim, İmân, 1; Ebû Davud, Sünnet, 16; Tirmizi, İmân, 4; İbn Mâce, Mukaddime, 9.

âyette geçtiği gibi İslâm ve imandır. Sonra mürid, taatlere devam eder. Sonra sözlerinde, işlerinde ve hallerinde samimi olur. Bu da yüce Mevlâ'sını talepte samimi olarak ve O'ndan başka her şeyden uzaklaşarak gerçekleşir. Sonra mürid, nefisle mücâhedede, hallerin zorluğuna tahammülde, makamları geçmede ve diğer engelleri aşmaya sabreder.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Onlar, övülen güzel ahlâk üzere devam etmeye, kötülenen şeylerden uzak kalmaya ve ilâhî hükmün acı veren tecellilerine rıza gösterip sabredenlerdir."[615]

Mürid sonra, Cenâb-ı Hakk'ın celâlinin heybeti karşısında boyun eğip huşûya bürünenlerden ve O'nun cemalinin nurlarının kemalini müşahede edenlerden olur.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Huşû, hakikatin ortaya çıkması anında, kalbin Hakk'a boyun eğip edeple susmasıdır."

Mürid sonra, cömertlik ve ihsan gibi kâmil vasıfları elde eder ve elinde olan şeyleri Rabb'inin rızası yolunda dağıtır. O zaman mallarıyla ve nefisleriyle sadaka veren kimselerden olur. Öyle ki kendisinden aldıkları veya hakkında söyledikleri bir şeyden dolayı hiç kimseyle bir hesabı ve davası olmaz. Herkese maddi manevi haklarını helâl eder.

Mürid sonra, Cenâb-ı Hakk'ın dışındaki varlıkları görmekten (onlara bakıp güvenmekten) kendini uzak tutar. Sonra, avret yerini, şehvet ve hevâsına göre kullanmaktan korur; bütün hakları ve hazları sadece ilâhî bir izinle ve ileri derecede yakînle koruyup yerine getirir. Sonra, bütün varlığı ile Allah'ın zikrine dalar ve zikir içinde kendini kaybeder. Bununla ruhun ve sırrın zikrini kastediyorum. İşte o, müşahede mahalli olan ihsan makamıdır. Böylece kul, Allah'ı zikreden, ilâhî huzurda zikredilen ve Allah'ın bütün mülkünde tanınan biri olur. Allah Teâlâ, lutuf ve keremiyle bizleri de onlardan yapsın.

Hz. Peygamber'in Hz. Zeyneb'le Evlenmesi

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] Hz. Zeynep'le evlenmesinden bahsetti. Bu durum, az önce geçen, "Namu-

---

615 bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/161.

sunu koruyanlar" âyetine uygun düşmektedir. Allah Teâlâ şöyle buyurdu:

وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا مُؤْمِنَةٍ اِذَا قَضَى اللّٰهُ وَرَسُولُهُ اَمْرًا اَنْ يَكُونَ لَهُمُ
الْخِيَرَةُ مِنْ اَمْرِهِمْ وَمَنْ يَعْصِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا مُبِينًا ﴿٣٦﴾ وَاِذْ
تَقُولُ لِلَّذٖٓي اَنْعَمَ اللّٰهُ عَلَيْهِ وَاَنْعَمْتَ عَلَيْهِ اَمْسِكْ عَلَيْكَ زَوْجَكَ وَاتَّقِ اللّٰهَ
وَتُخْفٖي فٖي نَفْسِكَ مَا اللّٰهُ مُبْدٖيهِ وَتَخْشَى النَّاسَ وَاللّٰهُ اَحَقُّ اَنْ تَخْشٰيهُ ...

36. ***Allah ve Resûlü bir işin olmasına hüküm verdiği zaman, mümin bir erkek ve mümin bir kadının, işlerinde başka bir şeyi seçme hakkı yoktur. Her kim Allah ve Resûlü'ne isyan ederse apaçık bir sapkınlığa düşmüş olur.***

37. ***Resûlüm! Hani sen, Allah'ın kendisine ihsanda bulunduğu, senin de kendisine iyilik ettiğin kimseye, "Eşini yanında tut, Allah'tan kork!" diyordun ve Allah'ın açığa vuracağı şeyi, insanlardan çekinerek içinde gizliyordun; halbuki asıl çekinmene layık olan Allah'tır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah ve Resûlü bir işin olmasına hüküm verdiği zaman, mümin bir erkek ve mümin bir kadının, işlerinde başka bir şeyi seçme hakkı yoktur."* Yani Allah ve Resûlü, müminlerin işinde bir karar verdiği zaman, erkek-kadın müminlerin, onun dışında bir şeyi tercih etmeleri doğru değildir; bilakis onların yapması gereken, kendi görüşlerini Allah ve Resûlü'nün görüşüne tâbi etmek ve tercihlerini onların tercihinden yana yapmaktır.

Bu âyet, Zeyneb b. Cahş ile kardeşi Abdullah b. Cahş hakkında inmiştir. Hz. Zeyneb, Allah Resûlü'nün halası Ümeyme'nin kızıydı. Ümeyme, Abdülmuttalib'in kızıdır. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] Zeyneb'i, âzatlı kölesi ve evlatlığı Zeyd b. Hârise'ye istedi. Zeyneb, Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem] böyle bir taleple gelince, bunun

kendisi için olduğunu zannederek razı oldu. Daha sonra, Allah Resûlü'nün onu, kendisi için değil, Zeyd için istediğini anlayınca, bunu hoş görmedi ve onunla evlenmekten çekinerek Hz. Peygamber'e, "Ben, Kureyş kadınlarının annesi durumundayım; senin halanın kızıyım; nefsim için ona razı değilim!" dedi. Kardeşi Abdullah da benzer şeyler söyledi. Zeyneb, beyaz tenli güzel bir kadındı. Kendisinde biraz serbestlik ve sertlik vardı. Olay üzerine Allah Teâlâ bu âyeti indirerek, onların Allah'ın ve Resûlü'nün verdiği hükmün dışında bir şeyi tercih haklarının bulunmadığını bildirdi. Âyet inince Zeyneb [radıyallahu anhâ],

"Ben razı oldum yâ Resûlallah" dedi[616] ve kendisi hakkında hüküm vermeyi Hz. Peygamber'e havale etti. Kardeşi Abdullah da aynı şekilde davrandı. Bunun üzerine Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] onu Zeyd'le evlendirdi. Zeyd onu hanesine aldı. Allah Resûlü, Zeyneb'e mehir ve ev eşyası olarak 20 dinar (altın),60 dirhem (gümüş), bir yorgan, bir elbise, bir gömlek, 50 müd yiyecek, 30 sâ'[617] kuru hurma gönderdi.

Bazıları, bu âyetin, Ukbe b. Ebû Muayt'ın kızı Ümmü Külsûm hakkında indiğini söylemiştir. Bu, ilk hicret eden kadındı. Kendini Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] hibe etti, Allah Resûlü de kabul etti ve "Onu Zeyd'le evlendirdim" buyurdu. Bunu işiten Ümmü Külsûm ve kardeşi kızdı, razı olmadı, "Biz, Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] istemiştik" dediler. Olay üzerine bu âyet indi.[618] Fakat, birinci görüş daha doğrudur.

Âyet şöyle bitiyor: "*Her kim*, tercih ettiği konuda ve verdiği hükümde *Allah ve Resûlü'ne isyan ederse apaçık bir sapkınlığa düşmüş olur*, açıkça doğrudan ayrılmış olur." Eğer bu isyan, onların emrini ret ve kabulden kaçınmak manasında ise o, küfür olan bir sapkınlıktır. Şayet bu isyan, onların emrini kabul ve ona uymanın farz olduğuna inanmakla birlikte, fiilen yapılan bir isyansa o, büyük günah olan bir sapkınlıktır.

---

616 bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 19/112; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/353; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/610.

617 Bir sâ', ortalama 3 kg. civarında bir ölçektir. Müd ise 832 gr. ağırlığında bir ölçektir.

618 bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 19/114; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/610.

Sonra, Zeyneb [radıyallahu anhâ], Zeyd'in [radıyallahu anh] yanında bir zaman kaldı. Bir defasında, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bir ihtiyaç için Zeyd'in evine gelmişti. Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem], Zeyd'i sorarken Zeyneb'i, baş örtüsü ve elbisesiyle birlikte gördü. İçine ona ait bir düşünce düştü. Bu, Allah Teâlâ'nın, ona, ileride Zeyneb'le evleneceğini bildirmesinden sonra olmuştu. Bunun üzerine Allah Resûlü, *"Kalpleri istediği gibi çeviren Allah'ı tesbih ederim"* diyerek yüce Allah'ı tesbih etti. Resûlullah'ın nefsi, daha önce Zeyneb'e karşı bir ilgi duymaz ve onu istemezdi. Bu sözden sonra, geri döndü. Hz. Zeyneb Allah Resûlü'nün tesbihini işitti; Zeyd gelince, ona bunu söyledi. Zeyd, bunda özel bir durumun olabileceğini farketti. Bundan sonra, Zeyd'in içine, Zeyneb'e karşı bir isteksizlik atıldı, o anda kendisinden soğudu. Bir zaman sonra Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] gelerek,

"Yâ Resûlallah, hanımımı boşamak istiyorum" dedi. Allah Resûlü,

"Neyin var; onda canını sıkacak bir şey mi gördün?" diye sordu. Zeyd,

"Hayır, vallahi onda hayırdan başka bir şey görmedim, sadece o, şerefinden dolayı bana karşı büyükleniyor ve diliyle bana eziyet veriyor" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem],

"Hanımını yanında tut, Allah'tan kork" buyurdu.

Bu durum, âyetin devamında şöyle anlatılmaktadır: "Resûlüm! *Hani sen, Allah'ın kendisine,* en büyük nimet olan İslâm'la *ihsanda bulunduğu, senin de kendisine,* onu âzat edip evlatlık edinerek *iyilik ettiğin kimseye, 'Eşini,* Zeyneb'i *yanında tut, Allah'tan kork;* onu boşama!' diyordun."

Buradaki emir, yapılmadığı zaman günah olmayacak tavsiye niteliğinde bir emirdir.

Âyetin, "Allah'tan kork" kısmına şu mana da verilmiştir: Onun kibirli ve kocasına eziyet veren bir kadın olduğunu söyleyerek kendisini kötülemekten Allah'tan kork.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Ve Allah'ın açığa vuracağı şeyi, insanlardan çekinerek içinde gizliyordun."* Yani sen içinde, Zeyd onu boşarsa, senin kendisiyle evleneceğini gizliyordun. İşte gördüğün gibi Allah onu açıklayıp ortaya koydu.

Şöyle diyen de olmuştur: Onun içinde gizlediği şey, kalbinin ona bağlanması ve Zeyd'in ondan ayrılmasına sevinmesiydi.

Şeyhlerimizin şeyhi seyyidim Abdurrahman-ı Fâsî demiştir ki: "Doğrusu âyetin manası şudur: Sen içinde, sana bildirilen şeyi gizliyordun. Bu şey, Zeyd'in Zeyneb'den ayrılacağı ve daha sonra senin onunla evleneceğindir. Allah Teâlâ'nın daha sonra açıklayıp ortaya koyduğu da budur.

'Sen insanlardan çekiniyordun, halbuki asıl çekinmene layık olan Allah'tır" âyetine gelince, burada kastedilen şey, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], insanların karşısına onları üzecek bir şeyle çıkmaktan utanmasıdır. Bu şey, Zeyd kendisini boşadıktan sonra Zeyneb'in kendisine eş olacağının Allah tarafından kendisine bildirilmesiydi. Allah Teâlâ, Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem], bu durumu açıklamasını emretmedi; emretseydi hiç tereddüt etmeden ve hiç kimseden çekinmeden onu açıklar; bu konuda Allah'ın kendilerine emrettiği şeyleri tebliğde Allah'tan başka hiç kimseden korkmayan, kendisinden önceki peygamberlerin yoluna uyardı."

İmam Kuşeyrî, âyetin tefsirinde demiştir ki: "Âyetin manası şudur: Resûlüm sen, Zeyd'in olayında, insanların fitneye düşmesinden çekiniyordun. Onların fitneye düşeceği şey, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] Zeyneb'e âşık olduğu ve bunun için Zeyd'e onu boşamasını emrettiği zannına kapılmalarıydı. Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] bu çekinmesi, ümmetine şefkatinden ve onların bu durumu işittiklerinde akıllarına güçleri üzerinde düşüncelerin gelmesiyle onu taşıyamayacaklarını bildiğinden onlara acımasından kaynaklanmaktadır. Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], Allah Teâlâ'nın kendisine bildirmesiyle, işin sonunun nereye varacağını bildiği halde Zeyd'e, *'Eşini yanında tut, Allah'tan kork'* demesi ise şeriatın zâhirî hükmünü yerine getirmektir." Kuşeyrî'nin açıklamalarını özetle verdik.[619]

Vâhidî, *el-Vecîz* isimli tefsirinde demiştir ki: "'İnsanlardan çekiniyordun' âyetinin manası; resûlüm, eğer sen Zeyd'e, 'Eşini boşa' deseydin, insanların, 'Adama, hanımını boşamasını emretti, sonra da onunla evlendi' demelerini hoş görmedin, demektir."

---

619 bk. *Kuşeyrî, Letâifü'l-İşârât*, 5/163.

Hakîm et-Tirmizî'ye ait *Nevâdirü'l-Usûl* kitabında, Ali b. Hüseyin'in [rahmetullahi aleyh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Allah Teâlâ Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], Zeyneb'in, kendisinin hanımı olacağını bildirdi; o ise bunu gizledi. Zeyd, hanımından şikâyet için gelince ona, *'Allah'tan kork, eşini yanında tut'* buyurdu."[620]

Hakîm et-Tirmizî demiştir ki: "Ali b. Hüseyin, bir inci ve cevher değerinde olan bu bilgiyi bize, şerefli Ehl-i beyt'in ilim hazinesinden alarak sunmuştur."[621] Allah Teâlâ, Resûl-i Ekrem'i kendisine bildirdiği bir olay hakkında uyardı. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], durumun aslını bildiği halde Zeyd'e, *"Eşini yanında tut"* buyurdu ve bu konuda denecek sözleri dikkate aldı, Allah'ın tedbirini terketti; halbuki o, gözetmeye daha layık bir durumdu. Nasıl böyle olmasın ki onda, Allah'ın helâl kıldığı bir konuda müminlere bir zorluk ve günah olmayacağına dair bir hüküm vardı.

Özetle, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], bu olayda bir hataya düşmemiştir. Bunu şundan anlıyoruz: Allah Teâlâ, kendisine tövbe ve istiğfar etmesini emretmedi; sadece, başkalarının fitneye düşmemesi için onu içinde gizlediğini, halbuki Allah'ın kendisinden çekinilmeye daha layık olduğunu, bunun için, insanlarda olmasından korktuğu şeyi gidermesi için Allah'a yalvarması gerektiğini haber verdi.

İbn Arafe demiştir ki: "Doğrusu şudur: Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] içinde gizlediği şey, Allah'ın, ona, Hz. Zeyneb'le evleneceğini haber vermesidir."

İbn Atıyye'nin dediğine gelince, o, söylenmesi helâl olmayan bir şeydir; çünkü onun bahsettiği durum, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şanı için bir noksanlık olup o, sahih bir hadiste geçmemiştir. Onu sadece bazı müfessirler dile getirmiştir.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Kalbe düşen kusurlu bir şey, orada sabit kalır, sahibi onu uzaklaştırmazsa bir noksanlık olur. Bu tür şeyler kalpten gelip geçen bir düşünce olursa onda bir noksanlık yoktur. Çünkü

620 Ali b. Hüseyin'in sözü için bk. Taberi, *Câmiu'l-Beyân*, 19/116-117; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/115; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/615.

621 bk. Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdirü'l-Usûl*, 1/400 (247. Asıl).

bu tür düşünceleri baştan engellemek insan gücünün dışındadır. Hem bu hal, kulluğun özelliklerindendir. O bir nâkıslık değil, tam aksine insanın kemal hali, olumsuz düşünceler kalbe hücum ettiğinde, onları uzaklaştırıp kalpten atmaktır.

İbn Arafe sonra, *"Sen insanlardan çekiniyordun ..."* âyeti hakkında demiştir ki: "O, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] özrü için bir hazırlıktır. Eğer onun çekinmesi, sadece Allah'ın o konuda kendisine verdiği emirden ise onu, Allah Resûlü'nün sadece insanlardan korktuğu şeklinde yorumlamak uygun olmaz. Bilakis bu âyetin amacı, Resûl-i Ekrem'in [sallallahu aleyhi vesellem], Allah'ın korkusuna insanların korkusunu karıştırmasından dolayı kendisini uyarmak ve ona, içine başka bir korku karıştırmaksızın sadece Allah'tan korkmasını emretmektir."[622]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Âyette geçen, çekinme manası verdiğimiz "haşyet" kelimesini, "hayâ etme, utanma" manasına aldığımızda, bu zorlama yorumların hiçbirine gerek kalmaz. Çünkü sadece insanlardan korkmak kötülenmiş bir durum olduğu gibi, Allah'la birlikte insanlardan korkmak da kötülenmiştir. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] böyle bir halden uzaktır.

Buna göre âyetin manası şudur: Resûlüm sen, insanların, "Oğul edindiği kimsenin hanımıyla evlendi!" demelerinden hayâ ediyordun. Gerçekten Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], perde gerisindeki bâkire kızdan daha utangaçtı. Hayâ, avam ve havas yanında övülmüş bir huydur.

Allah Teâlâ'nın, *"Halbuki Allah, kendisinden çekinilmeye daha layıktır"* âyetine gelince, onda, bazı yerlerde utanmamanın daha hayırlı olduğu konusunda bir uyarı vardır. Bu, onun için manevi bir yükselme ve diğer bir vakitte gerekecek bir terbiyedir.

Âyetin bu kısmına şu mana de verilmiştir: Sen bununla insanların fitneye düşmesinden korkuyordun. Halbuki Allah, onlara karşı, diğer herkesten daha merhametlidir. Bu durumda, kendisinden korkmana en layık olan Allah'tır. Öyle ise sen, onlardan bu halin gitmesi için Allah'a yalvar. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

622 bk. İbn Arafe, *Tefsiru İbn Arafe*, 3/300.

36-37. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Birinci âyette, kulun bütün işlerini Allah'a havale etmesine ve ayrıca tek ve kahhâr olan Allah'ın emri karşısında, kendi tercihini terketmesine bir teşvik vardır.

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "Bir vakitte, Allah Teâlâ'nın ortaya koyduğu bir şeyin dışında başka bir şeyi ortaya koymak isteyen kimse, cahillikten hiçbir şeyi geride bırakmamış, bütün cahilliği kendinde toplamıştır."

Bu durumda kulun yapması gereken, iç âleminde Allah'ın kahır tecellisine teslim olmak, zâhirde emrine sarılmak, O'nun peygamberinin sünnetine tâbi olmak, ilâhî rızayı ve sevgiyi çeken şeyleri yapmaktır.

İkinci âyette ise şuna dikkat çekilmektedir: Havassü'l-havas (seçkin kullar içinden seçilmiş has kullar), diğer seçkin kulların kınanmayacağı şeylerden dolayı uyarılıp kınanır. Havas ise avam halkın uyarılmayacağı konularda uyarılıp kınanır. Her ne zaman makam yükselir ve yakınlık artarsa o derece talep edilen şey ve edep artar; o haldeki kimseye, edebi bozan en ufak şeyden dolayı uyarı ve kınama gelir. Sultanların, en yakın vezirlerine karşı tutumu böyledir. Bu, kalp ehli tarfından bilinen ve tecrübe edilmiş bir durumdur. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Hz. Peygamber'in Hz. Zeyneb'le Evlenmesi

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], Hz. Zeyneb Zeyd'den ayrıldıktan sonra onunla evlenmesinden bahsederek şöyle buyurdu:

فَلَمَّا قَضٰى زَيْدٌ مِنْهَا وَطَرًا زَوَّجْنَاكَهَا لِكَيْ لَا يَكُونَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ
حَرَجٌ فِي أَزْوَاجِ أَدْعِيَائِهِمْ إِذَا قَضَوْا مِنْهُنَّ وَطَرًا وَكَانَ أَمْرُ اللّٰهِ مَفْعُولًا

38 مَا كَانَ عَلَى النَّبِيِّ مِنْ حَرَجٍ فِيمَا فَرَضَ اللّٰهُ لَهُ سُنَّةَ اللّٰهِ فِي الَّذِينَ
خَلَوْا مِنْ قَبْلُ وَكَانَ اَمْرُ اللّٰهِ قَدَرًا مَقْدُورًا 39 اَلَّذِينَ يُبَلِّغُونَ رِسَالَاتِ
اللّٰهِ وَيَخْشَوْنَهُ وَلَا يَخْشَوْنَ اَحَدًا اِلَّا اللّٰهَ وَكَفٰى بِاللّٰهِ حَسِيبًا

... Zeyd, o kadından ilişiğini kesince biz onu sana nikâhladık ki evlatlıklarının boşadıkları hanımlarıyla evlenmede müminlere bir güçlük olmasın. Allah'ın emri yerine getirilmiştir.

38. ***Allah'ın, kendisine takdir ve helâl kıldığı şeyde Peygamber'e herhangi bir vebal yoktur. Önce gelip geçenler arasında da Allah'ın kanunu böyle idi. Allah'ın emri mutlaka yerine gelecek, yazılmış bir kaderdir.***

39. ***O peygamberler ki Allah'ın emirlerini tebliğ ederler, Allah'tan korkarlar ve O'ndan başka kimseden korkmazlar. Hesap görücü olarak Allah yeter.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Zeyd, o kadından ilişiğini kesince biz onu sana nikâhladık."* Yani Zeyd, hanımından gönlünü çekip kendisiyle bir bağı kalmadığında, ondan ilişiğini keserek kendisini boşadığında ve Zeyneb iddetini (boşanmadan sonra bekleyeceği süreyi) tamamladığında onu sana nikâhladık.

Rivayet edildiğine göre Hz. Zeyneb iddetini tamamladığında Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] Hz. Zeyd'e,

"Kendim için senden daha güvenilir bir kimse bulamıyorum; Zeyneb'e git ve onu benim için iste (kendisine evlenme teklifimi söyle)!" buyurdu. Zeyd [radıyallahu anh] demiştir ki:

"Bunun üzerine Zeyneb'e gittim; Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] emrine son derece saygı göstererek, kendisine arkam dönük

şekilde, 'Ey Zeyneb, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] seninle evlenmek istiyor' dedim. Bu teklife sevindi ve, 'Rabbim'e danışmadan bir şey yapmayacağım' diyerek istihâre namazı kılmak için mescidine gitti. O anda, *'Zeyd, o kadından ilişiğini kesince biz onu sana nikâhladık'* âyeti indi. Böylece Allah Resûlü onunla evlenmiş oldu, âyet indikten sonra Zeyneb'in yanına girdi. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] hiçbir hanımı için vermediği düğün yemeğini Zeyneb için verdi. Düğün için bir koyun kesti, insanlara ekmek ve et ikram etti. Öyle ki ikram işi gün boyunca sürdü."[623]

Şöyle denilmiştir: Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] Hz. Zeyneb'le bir akid olmadan doğrudan kendisi evlendirdi. Şu rivayet bunu desteklemektedir:

Hz. Zeyneb [radıyallahu anhâ], Allah Resûlü'nün diğer hanımlarına şöyle derdi: "Allah Teâlâ beni, yedi kat göklerin üzerinden evlendirdi, sizleri ise velileriniz evlendirdi."[624]

Hz. Zeyneb [radıyallahu anhâ], Allah Resûlü'ne şöyle derdi: "Ben senin için, üç şeyle daha özel bir konumdayım, diğer hanımlarının böyle bir özelliği yoktur. Benimle senin deden (Abdülmuttalib) birdir. Allah beni sana gökte nikâhladı. Benim aracım Cibrîl'dir [aleyhisselâm]."[625]

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] Hz. Zeyneb'le evlendirme sebebini açıklayarak şöyle buyurdu: *"Bunu, evlatlıklarının boşadıkları hanımlarıyla evlenmede müminlere bir güçlük olmasın diye yaptık."*

Hasan-ı Basrî demiştir ki: "Araplar, evlatlığın da nesep yoluyla oluşan evlat gibi haramlık oluşturduğunu zannediyorlardı. Allah Teâlâ bunların ikisinin arasını ayırdı. Evlatlık edinilen kimselerin hanımları, sulpten gelen çocukların hanımları gibi (vefat veya boşamadan sonra, kendileriyle evlenmek) haram değildir."[626]

---

623 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/114; Nesefî, *Medârikü't-Tenzil*, 3/444. Biraz farklı ifadelerle bk. Müslim, Nikâh, 89 (nr. 1428); Nesâî, Nikâh, 26; Ahmed, *Müsned*, 3/165.

624 Buhârî, Tevhid, 22 (nr. 7420); ayrıca bk. Nesâî, Nikâh, 26 (nr. 3252).

625 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 19/118-119 (Riyad 2003); Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/356.

626 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/116.

Beyzâvî demiştir ki: "Âyette, evlatlığın hükmüyle câriyenin hükmünün aynı olduğuna dair bir delil vardır; fakat âyet ve hadisin getirdiği ayrıcalık hariç."[627]

Âyet şöyle bitiyor: "*Allah'ın emri*, yani olmasını istediği şey *yerine getirilmiştir.*" O muhakkak yerine gelir; senin Zeyneb'le evlenmen gibi.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Allah'ın, kendisine takdir ve helâl kıldığı şeyde Peygamber'e herhangi bir vebal yoktur.*" Yani ona helâl ettiği yahut nasip ve taksim ettiği bir işte, kendisine bir zorluk ve vebal yoktur. Yani Allah Teâlâ'nın Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] Hz. Zeyneb'le evlenmesini emretmesi gibi, peygamberine emrettiği bir şeyi yapmasında, onun için hiçbir güçlük ve sıkıntı yoktur.

Yahut Allah'ın, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] için bir sınırlama koymadan kadınlar konusunda yaptığı taksimde, kendisi için bir sıkıntı ve vebal yoktur.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Önce gelip geçenler arasında da Allah'ın kanunu böyle idi.*" Yani Allah Teâlâ, bu genişliği ve ayrıcalığı, önceki peygamberler arasında da uygulamıştır. Onlar için de yüce Allah'ın, evlenme ve diğer konularda helâl kılıp genişlik verdiği şeylere adım atmalarında bir sıkıntı ve sakınca yoktur. Bazı peygamberlerin nikâhı altında pek çok hür ve câriye kadın bulunmaktaydı.[628]

Âyet şöyle bitiyor: "*Allah'ın emri mutlaka yerine gelecek olan, yazılmış bir kaderdir.*" O'nun emri, hükme bağlanmış, olması kesin, geri çevrilemez bir şeydir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*O peygamberler ki Allah'ın emirlerini tebliğ ederler, Allah'tan korkarlar ve O'ndan başka kimseden korkmazlar.*" Bizim peygamberimiz Hz. Muhammed de [sallallahu aleyhi vesellem] bu anlatılan peygamberlere dahil olup onların en şereflisidir. "*Hesap görücü* yahut amelleri hesap edici *olarak Allah yeter.*" O halde, sadece Allah Teâlâ'dan korkmak gerekir.

---

627 bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 2/247.

628 bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/444; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 14/177; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/615.

37-39. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kul, Mevlâ'sıyla birlikte temkin halini bulup ilâhî sevgiyi tam olarak elde edince, onun ihtiyaçları Allah tarafından görülür, bütün himmetleri hedefine ulaşır. O bir şeye niyet ettiğinde ve kalbiyle bir şeyin olmasını istediğinde, Allah Teâlâ, habibi Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] yaptığı gibi, ona da arzusuna kavuşma imkânı verir, ihtiyacını kısa zamanda giderir. Allah Resûlü'nün, kalbine Hz. Zeyneb'le evlenme arzusu düşünce, Cenâb-ı Hak onu kendisiyle evlendirdiğini bildirdi. Fenâ fillâh makamındaki bütün veliler bu makamdadır. Onlar bir şeye özel olarak yöneldiklerinde, ilâhî kader kendilerini desteklerse istedikleri hemen olur. Yoksa himmetler ne kadar yüksek ve hızlı olursa olsun, kader surlarını aşamaz (İlâhî takdir ve izin olmadan bir şey gerçekleşmez). Bunun için âyette, *"Allah'ın emri yerine getirilmiştir"*, *"Allah'ın emri mutlaka yerine gelecek olan, yazılmış bir kaderdir"* buyruldu.

Keskin himmet sahiplerinin vasfı şudur: Onlar, sadece Allah'tan korkarlar, O'ndan başkasından korkmazlar. Allah yolunda, hiçbir kınayanın kınamasından çekinmezler. Onların Allah'ı zikirleri devamlıdır, onların kalpleri ilâhî huzurda kendinden geçmiştir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Hz. Muhammed [s.a.v], Peygamberlerin Sonuncusudur

Cenâb-ı Hak, "Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] oğlunun (evlatlığının) hanımıyla evlendi!" diyenlere cevap vererek şöyle buyurdu:

مَا كَانَ مُحَمَّدٌ اَبَآ اَحَدٍ مِنْ رِجَالِكُمْ وَلٰكِنْ رَسُولَ اللّٰهِ وَخَاتَمَ النَّبِيّٖنَۜ
وَكَانَ اللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلٖيمًا ﴿٤٠﴾

40. ***Muhammed, sizin erkeklerinizden hiçbirinin babası değildir. Fakat o, Allah'ın resûlü ve peygamberlerin sonuncusudur. Allah her şeyi hakkıyla bilir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Muhammed, sizin erkeklerinizden hiçbirinin babası değildir."* Yani sizin erkeklerinizden hiçbirinin gerçek manada babası değildir ki ikisi arasında, baba ile oğul arasında mevcut olan nikâhta ebedî haramlık gibi hükümler geçerli olsun.

Âyette geçen "erkeklerinizden" kasıt bulûğa ermiş müslümanlardır. Allah Resûlü'nün, Kasım, Tayyib ve Tahir ismindeki çocuklarına gelince, onlar, bulûğa ermeden vefat etmiştir. Hasan ve Hüseyin'e gelince, onlar evlatları değil torunlarıdır.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Fakat o, Allah'ın resûlü ve peygamberlerin sonuncusudur."*

Her peygamber, kendisine hürmet ve tâzim göstermeleri yönünden ümmetinin babasıdır. Yine peygamber de kendilerine şefkat göstermesi ve nasihat etmesi yönünden ümmetinin babasıdır. Buradaki babalık bahsettiğimiz yöndendir; yoksa baba ile oğul arasında mevcut olan diğer hükümler yönünden değildir. Zeyd, sizden biridir, peygamberin hakiki evladı değildir. Bu durumda, onun hükmü, diğer erkeklerin hükmü gibidir. Evlatlık edinme, sadece özel bir yakınlık ve ilgiden ibarettir, başka bir hukuku yoktur.

Hz. Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] ayrıca, bütün peygamberlerin sonuncusudur. Yani onların en sonunda gelip peygamberliği sonlandırandır. Ondan sonra peygamber gelmeyecektir. Hz. İsa [aleyhisselâm], ondan önce peygamber olmuş biridir. Kıyametten önce indiğinde, Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] ümmetinden bir fert gibi, onun getirdiği dine göre amel edecektir. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Ben, peygamberlerin sonuncusuyum; benden sonra peygamber yoktur."[629]

Âyete, "Muhammed, peygamberlerin mührüdür; onları tasdik eder" manası da verilmiştir.

---

629 Ahmed, *Müsned*, 5/278; Süyûti, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/615.

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah her şeyi hakkıyla bilir."* Kimin, peygamberlerin sonuncusu olmaya layık olduğunu ve onun şanının nasıl olduğunu Allah bilir.

40. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Hz. Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem], hakikatte ruhların babasıdır; çünkü bütün varlık âlemi onun nurundan ortaya çıkarılmıştır. Allah Resûlü, nurunun önce yaratılması itibariyle, bedenlerin de babasıdır. Kâinatta ilk ortaya çıkan onun nuru olmuştur, kâinat onun nurundan yaratılmıştır. Şu halde o, varlıkların çekirdeğidir. Zuhruf sûresinin, *"Ben ibadet edenlerin ilkiyim"* âyetinin tefsirinde -inşallah- bu konuda tamamlayıcı açıklamalar gelecektir. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], sulbünden doğum yoluyla gelen erkeklerden bulûğa ermiş birinin babası olmadı; Allah Teâlâ bu durumu, birçok hikmetten dolayı ondan uzak tuttu.

Yüce Allah'ı Sabah Akşam Zikir

Cenâb-ı Hak, sonra özellikle yüce zatını zikretmeyi emretti. Çünkü zikir, manevi temizliğin ve terbiyenin vesilesidir. Zikir, sahibini, onu ilgilendirmeyen boş işlerden alıkoyar. Bu konuda şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا اذْكُرُوا اللّٰهَ ذِكْراً كَث۪يراًۙ ﴿٤١﴾ وَسَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَاَص۪يلاً
﴿٤٢﴾ هُوَ الَّذ۪ي يُصَلّ۪ي عَلَيْكُمْ وَمَلٰٓئِكَتُهُ لِيُخْرِجَكُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى
النُّورِۜ وَكَانَ بِالْمُؤْمِن۪ينَ رَح۪يماً ﴿٤٣﴾ تَحِيَّتُهُمْ يَوْمَ يَلْقَوْنَهُ سَلَامٌۚ وَاَعَدَّ
لَهُمْ اَجْراً كَر۪يماً ﴿٤٤﴾

41. *Ey iman edenler! Allah'ı çokça zikredin.*

42. *Ve O'nu sabah akşam tesbih edin.*

43. O, sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için size rahmet edendir; melekleri de sizin için mağfiret dilerler. Allah, müminlere karşı çok merhametlidir.

44. Kendisine kavuştukları gün, onlara söylenecek söz, "selâm"-dır. Allah onlara çok değerli bir mükâfat hazırlamıştır.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey iman edenler! Allah'ı çokça zikredin."* Allah'ı, ayakta, otururken ve yanlarınız üzerinde yatarken zikredin.

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Allah Teâlâ, zikir hariç her ibadete bir sınır getirdi, onu yapan için bazı özürleri kabul etti. Zikre gelince, kulun aklının başından gitmesi hariç, onu terketmek için hiçbir özrü kabul etmedi."[630]

Yine İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Allah'ı çok zikretmek, O'nu asla unutmamandır."

Ebû Said-i Hudrî [radıyallahu anh], Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

"Allah'ı öyle çok zikreden ki size deli desinler."[631]

Zikrin değişik çeşitleri vardır. Bunlardan bazıları şunlardır:

Tehlil: Lâ ilâhe illallah.

Hamd: Elhamdülillâh.

Takdis: Sübhânallah.

İstiğfar: Estağfirullah

Kur'an okumak ve Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] salavat getirmek de diğer zikir çeşitleridir. Bunlardan başka zikir çeşitleri de vardır.

---

630 bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 19/124; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/617-619.

631 Ahmed, *Müsned*, 3/68; Hâkim, *Müstedrek*, 1/499; İbn Hibbân, *Sahîh*, nr. 817; Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/75.

Şöyle denmiştir: Kuldan sabah akşam sürekli olarak istenen zikirden kasıt, kalplerin zikridir. Gerçekten sürekli yapılması mümkün olan zikir, kalbin zikridir. O, iman ve marifet gibi süreklidir. Dilin zikrine gelince, onunla sürekli zikredilmesi imkânsız gibidir. Bu açıklamayı Kuşeyrî yapmıştır.[632]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*O'nu sabah akşam*, günün başında ve sonunda *tesbih edin*; noksan sıfatlardan uzak tutun; '*Sübhânallahi ve bi-hamdihi*' deyin."

Sabah ve akşamın özel olarak zikredilmesi, gece ve gündüz meleklerinin bu iki vakitte toplanmalarındandır.

Katâde demiştir ki: Âyetin manası şudur: Sabah akşam şu şekilde tesbih edin: Sübhânallahi velhamdü lillâhi ve lâ ilâhe illallahu vallahu ekber ve lâ havle velâ kuvvete illa billâh."

Tesbih de zikre dahil iken, onun ayrıca söylenmesi, diğer zikirler arasındaki üstünlüğünü göstermek içindir. Çünkü tesbihin manası, yüce Allah'ın zatına yakışmayan sıfatları O'ndan uzak tutmaktır.

Âyette geçen zikirle, taat ve ibadetlerin çokça yapılmasının kastedilmiş olması da mümkündür; zira onlar da zikre dahildir. Sonra sabah erken vakitte yapılacak tesbihle kastedilen özellikle sabah namazıdır. Akşam tesbih etmekle kastedilen de öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazlarıdır. Yahut sabah erken vakitte yapılan tesbihle kastedilen, sabah namazı; akşamki tesbihle kastedilen ise akşam ve yatsı namazlarıdır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*O, sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için size rahmet edendir; melekleri de sizin için mağfiret dilerler.*"

Salât eden yani namaz kılan kimsenin rükû ve secdedeki hali eğilmektir. Onun bu hali, şefkat ve merhametle başkasının işine eğilip onunla ilgilenen kimseye benzetildi. Sonra bu kullanım çoğaldı ve salât, rahmet ve şefkat etme manasında kullanılır oldu. "Allah sana salât etsin" denince, bunun manası, "Allah sana merhamet ve şefkat etsin" demektir.

632 bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/164.

Âyette, *"Allah ve melekler size salât eder"* dendi. Allah'ın salât etmesi ile meleklerin salât etmesi farklı manadadır. İkisinin ortak noktası, müminlere hayır ulaştırma isteğidir. Allah'ın salât etmesi, rahmet etmesidir; meleklerin salât etmesi ise müminler için dua ve istiğfar etmeleridir.

Süddî demiştir ki: "İsrâiloğulları, Hz. Musa'ya, 'Rabbimiz namaz kılar mı?' diye sordular. Bu söz, Hz. Musa'ya çok ağır geldi. Bunun üzerine Allah Teâlâ ona şöyle vahyetti: 'Onlara söyle: Ben salât ederim; benim salâtım, rahmet etmemdir; rahmetim her şeyi kuşatmıştır."[633]

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) mi'racdan söz ettiği bir hadisinde şu durumdan bahsetmiştir:

"Ben dedim ki: İlâhî, sana gelmeden (huzuruna çıkmadan) önce, Ebû Bekir'in konuşmasına benzer bir sesle bana hitap edildiğini işittim. O ses bana, 'Dur, Rabb'in salât ediyor' dedi. Ben, 'Ebû Bekir beni bu makamda öne mi geçti?' diye hayret ettim; bir de, 'Rabbim'in salâta (namaza) bir ihtiyacı yoktur, O'nun salâtı nasıl oluyor acaba?' diye hayret ettim. O zaman Hak Teâlâ şöyle buyurdu:

'Benim kimse için salât etmeye (namaz kılmaya) bir ihtiyacım yok, ben sadece, 'Sübhânî (zatımı yüce tutarım), rahmetim her şeyi kuşatmıştır' derim. Ey Muhammed, *'O ve melekleri size salât eder'* âyetini oku. Benim salâtım, sana ve ümmetine rahmet etmemdir. Arkadaşın Ebû Bekir'in sesine benzer işittiği hitaba gelince, ben onun sûretinde bir varlık yarattım, sana onun dili ve sesiyle hitap etti. Bunu sendeki ürpertiyi gidermek ve seni muradımı anlamaktan engelleyecek heybet hali sarmaması için yaptım."

Meleklerin salâtından kasıt, onların, 'Allahım, müminlere salât et, onları af ve mağfiret et' sözleridir. Onların, bu rahmet duaları kabul edildiği için, onlardan rahmet ediyorlarmış gibi bahsedildi.

Âyetin manası şudur: Allah sizi, hayra çağırıp kendisini çokça zikretmenizi emrederek size merhamet ediyor ve şefkat gösteriyor. O ayrıca, meleklerine size acımalarını ve sizin için istiğfar etmelerini

---

633 bk. Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/360; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/622.

emrediyor. Bütün bunları, sizi kendisine yaklaştırmak ve sizden başka hiç kimseye vermediği özel nimetlerini size vermek için yapıyor. Âyetin devamda, *"Sizi karanlıklardan nura çıkarmak için"* buyrulması bunu gösteriyor. O sizi, küfrün karanlıklarından imanın aydınlığına, sonra günahların karanlığından taatin nuruna, sonra gafletin karanlığından manevi uyanıklığın nuruna, sonra manevi perdelerin karanlığından müşâhedenin nuruna çıkarmak için böyle yapıyor.

"O size salât eder" âyetine şu manayı verenler de olmuştur: O, kulları arasında sizin güzel vasıfla anılmanızı yayar.[634]

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah, müminlere karşı çok merhametlidir."* Bundan dolayı Allah, onların işlerini ıslah etmeye çok önem verdi, kendilerine bol mükâfat hazırladı, mukarrebîn meleklerini onların hizmetinde kullandı. Bu, Allah'ın salâtının, rahmet etmesi manasına geldiğine bir delildir. Çünkü Cenâb-ı Hak, onlara çok merhamet ettiğini açıkça belirtti.

Enes [radıyallahu anh] demiştir ki: "Allah Teâlâ, *'Şüphesiz, Allah ve melekleri Peygamber'e salât ederler ...'* (Ahzâb 33/56) âyetini indirince, Ebû Bekir [radıyallahu anh],

'Yâ Resûlallah, Allah Teâlâ size özel olarak verdiği her şerefe bizi de ortak yaptı (acaba bu salât konusunda da bizi size ortak yapar mı?)' dedi. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, *'Ey müminler, Allah ve melekleri size salât eder'* âyetini indirdi."[635]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Ölüm anında *kendisine kavuştukları gün, onlara söylenecek söz, 'selâm'dır."*

Abdullah b. Mesud [radıyallahu anh] demiştir ki: "Ölüm meleği müminin ruhunu almaya gelince ona, 'Rabb'in sana selâm ediyor' der."[636]

Yahut bu selâm onlara, kabirlerinden kalktıkları gün verilir; o zaman melekler, müminlere selâm verip kendilerini müjdelerler.

---

634 bk. Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/120.

635 Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/120; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/446.

636 Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/361; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/623.

Bir diğer görüşe göre müminler cennette Allah Teâlâ'yı gördüklerinde kendilerine "selâm" verilir. Allah Teâlâ onlara,

"Ey kullarım, size selâm olsun; benden razı mısınız?" diye sorar. Onlar da,

"Ey Rabbimiz, senden nasıl razı olmayalım; âlemde hiç kimseye vermediğin nimetleri bize verdin!" derler. O zaman Cenâb-ı Hak onlara,

"Siz bundan daha faziletlisini verdim; size rızamı helâl kıldım; artık size ebediyen kızmam" buyurur. Hadis Buhârî'de nakledilmiştir.[637] Diğer kitaplarda geçen bir rivayette ise şöyle buyrulmuştur:

"Allah Teâlâ buyurur ki: Size selâm olsun. Emrime tâbi olarak beni razı eden kullarıma merhaba!" Bu, şu âyete işaret etmektedir:

"Onlar cennete vardıklarında cennet kapıları açılır ve cennet bekçileri onlara, 'Size selâm olsun; tertemiz oldunuz, haydi ebedî olarak kalmak üzere oraya girin' derler" (Zümer 39/73).

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah onlara çok değerli bir mükâfat* yani cenneti ve içindeki nimetleri *hazırlamıştır."*

41-44. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İmam Kuşeyrî, *"Allah'ı çokça zikredin"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Âyetin işareti, 'Allah'ı sevin' şeklindedir. Çünkü Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], *'Kim bir şeyi severse onu çok zikreder'*[638] buyurmuştur. Öyleyse senin, 'Allah' demen ve O'nu zikrettikten sonra unutmaman gerekir."[639]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Çünkü Allah'ın zikri, O'nun sevgisinin göstergesi ve O'na vuslatın işaretidir. Zikir, ilâhî huzura girmede en büyük kapıdır. Allah kendisine rahmet etsin, bir zat, zikrin üstünlüğü konusunda beyit halinde şöyle demiştir:

637 Buhârî, Tevhid, 38, Rikak, 51; Müslim, İmân, 302; Tirmizî, Kıyâme, 18; Ahmed, *Müsned*, 3/88.

638 Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 4/350; Deylemî, *Firdevsü'l-Ahbâr*, nr. 5872; Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 8312.

639 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/174. Mana, Kuşeyrî'nin metnine göre verildi.

"Zikir, bütün sâlikler (Hak yolcuları) için temel bir görevdir. Onun nuruyla, gidecekleri yolları aydınlanır.

O öyle bir vasıtadır ki onu elde ettikten sonra asil kimseler hak yolundaki süratli gidişinde zorlanmaz, bunalıp kalmaz.

Kalpler onunla huzur ve sükûn bulup yakîne ulaşır; onu elde ettikten sonra Hakk'a vuslatta başka yardımcıya gerek yoktur.

Sâlik, onunla hedefine ulaşır; insan, fenâ fillâh halini elde ettikten sonra bekâ haline onunla ulaşır.

Bütün zor şeyler sana zikirle kolay hale gelir; uzak şeyler onunla yakınlaşıp kısa zamanda elde edilir.

Zikir senin önündeki en kuvvetli vesiledir; o bütünüyle senin iyiliğin içindir, sana zarar verecek hiçbir yanı yoktur.

İnsanın yaptığı bütün taatlerin temeli yüce Allah'ı zikirdir; aynı şekilde bütün ibadetlerin çatısı yani hedefi de zikirdir.

Şefaat sahibi Peygamberimiz'in söylediği gibi, zikir, tek başına bütün ibadetlerden daha üstündür.

Zikrin üstünlüğünü açıklamaya şu yeterlidir: Onunla insandaki gaflet ve unutma hali gider.

Ey dostum, sen, zengin ve ulu Allah'ı zikrettiğinde, fakirler (O'na muhtaç olan bütün varlıklar) gözünde küçülür (artık insanlardan gözünü ve gönlünü çekersin).

Zikre devam et, öyle ki onun sırrıyla gönlün parlasın, cevher haline gelsin; o zaman ne görürsen, nereye baksan onunla, perdesiz olarak Allah'ı görürsün. İdrakin, fikrin ötesine yükselir.

Yüce sevgili, onunla varlıklarda tecelli etti, onunla mâsiva akıldan uzaklaşıp gider.

Mürid, zikirle fenâ fillâh halinde temkin sahibi olur (o makamda yerleşip hakkını verir), öyle ki sevgilide yok olup ona, 'ben' diyecek duruma gelir.

Sâlikin ibadete dönmesi zikirle olur, onun kuvvetiyle işlerinde ve âlemde özel tasarrufta bulunur.

Vallahi, bütün sözleri sarfetsem, yine de zikrin sahip olduğu üstünlüğü tam olarak ifade edemem."

Hz. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] bir defasında, *"Halleri tekten olan kimseler öne geçtiler"* buyurdu. Yanındakiler,

"Onlar kimlerdir yâ Resûlallah?" diye sordular, Allah Resûlü şöyle buyurdu:

"Onlar, kendilerini kaybedecek şekilde Allah'ın zikrine dalmış kimselerdir. Zikir onların üzerindeki (günah) ağırlıklarını hafifletti; kıyamet gününde ilâhî huzura yükleri hafif olarak geldiler."[640]

Muâz b. Enes [radıyallahu anh] anlatıyor: "Bir adam Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] gelerek,

'Hangi cihad daha faziletlidir; hangi mücahid daha çok sevap alır?' diye sordu, Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem],

"En faziletli cihad, içinde Allah'ın en fazla zikredildiği cihaddır. En fazla sevap alacak mücahid de yüce Allah'ı en çok zikreden mücahiddir' buyurdu. Adam,

'Sevabı en fazla olan oruçlu kimdir?' diye sordu, Peygamber Efendimiz [sallallahu aleyhi vesellem],

'Yüce Allah'ı en çok zikreden oruçlu en fazla sevap alır' buyurdu. Adam namaz, zekât, hac ve sadakayı sordu, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] her defasında,

'Bu ibadetleri yaparken yüce Allah'ı en çok zikreden kimse en fazla sevabı alır' buyurdu. Orada bulunan Hz. Ebû Bekir [radıyallahu anh] Hz. Ömer'e,

'Ey Ebû Hafs, zikredenler bütün sevabı alıp götürdüler' dedi. Resûlullah Efendimiz [sallallahu aleyhi vesellem] ona yönelerek,

'Evet, öyledir' buyurdu." Hadisi Ahmed b. Hanbel ve Taberânî rivayet etmiştir.[641]

---

640 bk. Müslim, Zikir, 4; Tirmizî, Daavât, 128 (nr. 3596); Ahmed, *Müsned*, 2/323.

641 Ahmed, *Müsned*, 3/438; Taberânî, *el-Kebîr*, 10/186; İbnü'l-Mübârek, *Zühd*, nr. 1429.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî), *"O Allah size salât eder ..."* âyeti hakkında demiştir ki: "Allah'ın salâtı (özel rahmeti), kulunu ezelde marifeti ve sevgisi için seçmesidir. Allah bir kulu bunun için özel seçtiğinde, onun hatalarını affeder; meleklerinin en seçkinlerini onun adına istiğfar etmesi için görevlendirir. Bunu, kulun Allah ile meşguliyetinden ve O'nun sevgisinden uzak kalıp nefsi için istiğfara ihtiyacı olmasın diye yapar. Allah bu salâtı (rahmeti ve meleklerin istiğfarı) ile, kulunu tabiatın karanlıklarından müşahedenin aydınlığına çıkarır. Bu, O'nun kulunu ezeldeki seçişinden ve ona yeten kudsî rahmetinden ileri gelmektedir. Allah Teâlâ'nın, *'O, müminlere karşı çok merhamet sahibidir'* buyurması bunu gösteriyor. Yani Allah Teâlâ daha onları vücuda getirmeden, kendilerine çok merhamet etti. Şöyle ki hiçbir sebep yokken, onları vücuda getirdi ve kendisine yöneltti."[642]

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) sonra, İbn Atâ'nın şöyle dediğini nakletmiştir: "Müminlere cennette en büyük ikram, Allah Teâlâ'nın arada bir vasıta olmadan onlara selâm vermesidir."[643]

İmam Kuşeyrî, *"Onunla karşılaşacakları gün, kendilerine söylenecek söz, 'selâm'dır"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Selâmlama, görme ile birlikte zikredildiğinde, aynı şekilde kavuşma da selâmlama ile birlikte zikredildiğinde, bunun manası, bu işin baş gözüyle görmekle olacağıdır. Selâmlama, sultanlara hitap edilirken ilk olarak yapılan bir şeydir. Bunun müminlere yapılması, onların şanının yüceliğini bildirmekte ve bu selâm onların derecelerinin yüksekliğini göstermektedir."[644]

Işık Saçan Peygamber

Cenâb-ı Hak, önceki âyetlerde, yüce zatının noksan sıfatlardan uzak tutulmasını emretti. Aşağıdaki âyetlerde de resûlünün peygamberliğine şahitlik etti. Bunu, imanın geçerli olması ve tam manada zikrin gerçekleşmesinde, zatını tesbihle resûlünü tasdikin birbiriyle olan bağlantısını göstermek için yaparak şöyle buyurdu:

---

642 bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/144-145.

643 bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/145; ayrıca bk. Sülemî, *Hakâiku't-Tefsir*, 2/149.

644 bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/165.

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا ﴿٤٥﴾ وَدَاعِيًا إِلَى اللَّهِ
بِإِذْنِهِ وَسِرَاجًا مُنِيرًا ﴿٤٦﴾ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ بِأَنَّ لَهُمْ مِنَ اللَّهِ فَضْلًا كَبِيرًا
﴿٤٧﴾ وَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ وَدَعْ أَذَاهُمْ وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ وَكَفَى
بِاللَّهِ وَكِيلًا ﴿٤٨﴾

45. ***Ey Peygamber! Şüphesiz, biz seni bir şahit, bir müjdeleyici ve bir uyarıcı olarak gönderdik.***

46. ***Seni ayrıca Allah'ın izniyle bir davetçi ve nur saçan bir kandil olarak gönderdik.***

47. ***Müminlere, onlar için Allah'tan büyük bir lutuf olduğunu müjdele.***

48. ***Kâfirlere ve münafıklara itaat etme. Onların eziyetlerine aldırma. Allah'a güvenip dayan, vekil olarak Allah yeter.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Ey Peygamber! Şüphesiz, biz seni,* kendilerine gönderildiğin kimselere, onların tasdik etmelerine ve yalanlamalarına *bir şahit olarak gönderdik.*" Yani senin Allah katında, onların lehine ve aleyhine söyleyeceğin sözün geçerlidir; aynen âdil bir şahidin sözünün mahkemede hüküm verirken geçerli olması gibi.

"*Seni ayrıca,* müminler için ebedî nimetleri *müjdeleyici ve* kâfirleri can yakıcı bir azapla *uyarıcı olarak gönderdik.*"

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Yine seni, *Allah'ın izniyle,* yani emriyle yahut kolaylaştırmasıyla, insanları Allah'ın rabliğini ikrar ve birliğini kabul etmeye, O'nun sıfatlarından, vaat ve azabından iman edilmesi gereken şeyleri tasdik etmeye *bir davetçi olarak gönderdik.*" Davetin, Allah'ın iznine bağlanması, onun zor bir iş olduğunu; onun sa-

dece Cenâb-ı Hak'tan gelecek bir yardımla yapılabileceğini bildirmek içindir.

Âyet şöyle bitiyor: "*Seni ayrıca nur saçan,* kendisiyle cehalet karanlıklarında aydınlanılan, ışığından hidayet nurları alınan *bir kandil olarak gönderdik.*" Gerçekten Allah Teâlâ, onunla şirkin karanlıklarını aydınlattı, yolunu kaybetmiş olanlar onunla doğru yolu buldu; aynen gece karanlığında parlak bir ışıkla aydınlanıp yolun bulunduğu gibi.

Bazıları, parlak ışıkla kastedilenin Kur'an olduğunu söylemiştir. Buna göre mana, "Seni parlak bir ışık sahibi olarak gönderdik" olur.

Kandilin, "nur ve ışık saçan" şeklinde tanımlanması, onun ışığının çok kuvvetli olup hiç zayıflamadığına ve kesilmediğine işaret etmek içindir. Çünkü bir kandilin yağı az, fitili zayıf olursa ışığı kuvvetli olmaz.

Âyete şu mana da verilmiştir: Biz seni, birliğimize bir şahit, rahmetimizle müjdeleyici, azabımızla korkutucu, bize ibadet etmeye davet edici ve huzurumuza gelen yolu aydınlatıcı bir kandil olarak gönderdik.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Müminlere, onlar için Allah'tan büyük bir lutuf,* diğer ümmetlerin sevabının çok üstünde büyük bir sevap ve mükâfat *olduğunu müjdele.*" Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Sizinle, yahudi ve hıristiyanların misali şuna benzer: Bir adam, günün sonuna kadar çalıştırmak için bazı kimseleri ücretle tuttu. Yahudiler öğleye kadar çalıştılar, sonra yorulup çalışmayı bıraktılar. Sonra hıristiyanlar ikindiye kadar çalıştı, onlar da akşama kadar çalışmaktan yorulup süre dolmadan işi bıraktılar. Sonra sizler, günün sonuna kadar çalıştınız ve onların ücretini hak ettiniz. Bu duruma yahudi ve hıristiyanlar kızarak,

'Bizler, daha çok çalıştık fakat en az ücreti aldık' dediler. Allah Teâlâ da onlara,

'Sizin hakkınızdan bir şey eksiltip de size zulmettim mi?' diye sordu. Onlar da,

'Hayır, bir zulme uğramadık' dediler. O zaman Allah Teâlâ,

'Bu benim ihsanımdır, onu dilediğime veririm' buyurdu."[645]

Diğer rivayette şöyle buyrulmuştur: *"Onlar (yahudi ve hıristiyanlar) öğleye veya ikindiye kadar çalıştılar, sonra iş sahibine, 'Bizim senin vereceğin ücrete ihtiyacımız yok!' dediler; böylece iki grubun ücreti iptal oldu."*

Bu durum, yahudi ve hıristiyanlardan İslâm'a yetişip de iman etmeyenler içindir. Hadis, *Sahîh-i Buhârî*'de geçmektedir; biz onu mana olarak naklettik.

Beyzâvî demiştir ki: "Âyetin bir manası şudur: Resûlüm, ümmetinin halini kontrol et ve onlara Allah tarafından büyük bir mükâfatın olduğunu müjdele."[646]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Kâfirlere ve münafıklara itaat etme."* Yani onlara muhalefet etmeye devam et. Bu, Allah Resûlü'nü [sallallahu aleyhi vesellem] onların içinde bulunduğu durumdan uzak tutup nefret ettirmek için kullanılan bir ifadedir.

"Onların eziyetlerine aldırma." Yani ona iltifat etme, onu önemseme. Onların sana yaptıkları eziyetleri bir tarafa koy, kendini de ayrı bir tarafa koy; onlara aldırış etme, onların eziyetinden korkma.

Âyete şu mana da verilmiştir: Onların inkârlarına karşılık ve ceza vermek için kendilerine eziyet etme. Bunun için âyetin bu hükmünün, daha sonra gelen savaş âyetiyle kaldırıldığı söylenmiştir.[647]

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah'a güvenip dayan;* onlara karşı O sana yeter. Kendisine güvenilecek ve her durumda işlerini kendisine teslim edeceğin *vekil olarak Allah yeter."*

Allah Teâlâ, önce Hz. Peygamber'e ait beş vasfı saydı. Bunlar, "şahit", "müjdeleyici", "uyarıcı", "Allah'ın emriyle O'na davet edici" ve "ışık saçan kandil" vasıflarıdır. Peşinden de bu sıfatlara münasip beş şeyden bahsetti. Şöyle ki:

1. Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] "şahit" vasfına karşılık olarak, *"Müminleri müjdele"* buyurdu. Çünkü Resûlullah

645 Buhârî, İcâre, nr. 2268.

646 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 2/248.

647 bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 14/184.

[sallallahu aleyhi vesellem] ümmetine şahit olur, onlar da diğer ümmetlere şahit olurlar. Bu durum, en büyük üstünlüktür.

2. Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] "müjdeleyici" vasfına karşılık olarak, kâfir ve münafıklardan yüz çevirmesinden bahsetti; çünkü o, onlardan yüz çevirince bütünüyle müminlere yönelir. Bu da müjdelemeye uygun bir durumdur.

3. Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] "uyarıcı" vasfına karşılık olarak, onların eziyetlerini terketmesinden bahsetti; çünkü o, onlara hemen eziyet etmeyi ve ceza vermeyi terkederse bu onlar için dünyada ve ahirette mutlaka başlarına gelecektir. Böylece onlar, Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem] tarafından, gelecekte başlarına gelecek bir azapla uyarılıp korkutulmuş olurlar.

4. Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] "Allah'ın emriyle O'na davet edici" vasfına karşılık olarak, kendisine tevekkül etmesinden ve güvenip dayanmasından bahsetti; çünkü kim Allah'a tevekkül ederse, Allah ona, bütün zor işleri kolay eder; böylece Allah'a davet kolay olur, davet işi rahatça yapılır.

5. Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] "ışık saçan bir kandil" vasfına karşılık, vekil olarak kendisiyle yetinmesinden bahsetti; çünkü Cenâb-ı Hak kimi nurlandırır ve onu bütün insanlar için bir delil yaparsa; onun, bütün insanlardan yüz çevirip Allah ile yetinmesi hak olur.[648] En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

45-48. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Âyetin bir manası şudur: Ey resûlüm, biz seni, hakikate şahit olarak gönderdik. Sen bizim şahidimizsin. Biz sana şahit olduk, sen de bize şahit oldun. Böylece seni, rubûbiyyetimin nurlarıyla sardım. Kim seni hakikatinle görürse gerçekte bizi görmüş olur."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Çünkü Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] nuru Cenâb-ı Hakk'ın nurundan ilk ortaya çıkan nurdur. Bu durumda kim o nuru görürse Hakk'ı görmüş olur.

648 Açıklama için bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 2/248; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 6/447.

Rûzbihân-ı Baklî devamla der ki: "Kim sana bakarsa bize bakmış olur. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur: "*Kim beni tanırsa Hakk'ı tanır; kim beni görürse Hakk'ı görmüş olur.*"

Vertecübî, "Resûlüm, biz seni ışık saçan bir kandil olarak gönderdik" âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Senin nurunu, kendi nurumdan parlattım; böylece sen, benim nurumla mümin kullarımın gözlerini aydınlatırsın; onlar, senin nurunla bana gelirler. Allah Teâlâ sonra, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], müminlere, bir perdelenme ve azarlama olmaksızın Allah'ı müşahedeye ulaşacaklarını müjdelemesini emretti."[649]

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Âyetin manası şudur: Ey kendisine tarafımızdan şeref bahşedilmiş peygamber! Biz seni birliğimiz için bir şahit, kullarımızı bizimle müjdelemen için bir müjdeci olarak gönderdik; sen onları emrimize aykırı davranma konusunda uyarıp sakındırırsın, kendilerine bizden korkacakları yerleri öğretirsin. Seni ayrıca, insanları bize çağıran bir davetçi ve seninle aydınlanacakları ışık saçan bir kandil, seni tasdik eden ve sana iman eden herkese ışınının yayıldığı bir güneş olarak gönderdik. Bize sadece, sana tâbi olan, sana hizmet eden ve seni önüne alıp izinden yürüyen kimse ulaşır. Müminlere, büyük lutfumuzu, kendilerine ulaşacak nimet ve ihsanımızı müjdele. Kimlerin sana imanlarının bereketi bir tesir göstermezse onların bizim katımızda hiçbir değeri yoktur. Bizim kendilerinden yüz çevirdiğimiz ve kendilerini sapkınlık içinde bıraktığımız kâfir, münafık, bid'atçı ve isyankârlara itaat etme. Sürekli Allah'a tevekkül et, O'na güven, bütün işlerine vekil olarak Allah yeter."[650]

Nikâhlanıp Cimâdan Önce Boşanan Kadınların Hükmü

Cenâb-ı Hak sonra, nikâhlandıktan sonra cimâ etmeden boşanan kadının hükmünü söyledi, böyle bir kadın için iddet gerekmediğini belirtti. Bu, "*Zeyd, hanımından ilişiğini kesince, biz onu sana nikâhladık*" âyetine münasip bir hükümdür. Cenâb-ı Hak bu konuda şöyle buyurdu:

649 Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/146.

650 bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/165-166.

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُٓوا اِذَا نَكَحْتُمُ الْمُؤْمِنَاتِ ثُمَّ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ اَنْ
تَمَسُّوهُنَّ فَمَا لَكُمْ عَلَيْهِنَّ مِنْ عِدَّةٍ تَعْتَدُّونَهَاۚ فَمَتِّعُوهُنَّ وَسَرِّحُوهُنَّ
سَرَاحًا جَمٖيلًا ﴿٤٩﴾

49. ***Ey iman edenler! Mümin kadınları nikâhlayıp da henüz zifafa girmeden onları boşarsanız, size, onlar için sayacağınız bir iddet görevi yoktur. O halde onlara bir miktar mal verin ve kendilerini güzel bir şekilde serbest bırakın.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey iman edenler! Mümin kadınları nikâhlayıp da henüz zifafa girmeden onları boşarsanız, size, onlar için sayacağınız bir iddet görevi yoktur."*

Nikâh, asıl manasıyla "cimâ" demektir. Evlenme akdine nikâh denmesi, mecazi bir ifadedir. Bu akid, cimâ yolunu açtığı için, ona da nikâh denmiştir. Allah'ın kitabında, nerede nikâh zikredilmişse, onunla akid kastedilmiştir; çünkü eğer bu kelime cimâ için kullanılsaydı, o, açıkça ifade edilmiş olurdu. Kur'an'ın edebi, bu işi açıkça belirtmek yerine, onu başka bir kelimeyle kapalı yolla ifade etmektir. Kur'an'da cimâ yerine, "dokunma", "temas etme", "yakınlaşma", "içli dışlı olma", "kendisine varma" gibi kelimeler kullanılmıştır. Bütün bunlar, insanlara edep ve hayâ öğretmek içindir.

Mümin erkeklerle evlenme konusunda Ehl-i kitap kadınlar, mümin kadınlarla aynı hükme sahipken, âyette özellikle mümin kadınların zikredilmesi, mümin erkeklerin, onlarla evlenmesinin daha öncelikli ve hayırlı olduğuna işaret içindir; çünkü bu durumda mümin erkek, suyunu boşaltacağı yeri seçmiş olmaktadır.

Mana şudur: Kadınlarla evlenip de onlarla cinsel ilişkiye girmeden önce, kendilerini boşarsanız, size, onlar için sayacağınız bir iddet görevi yoktur. Halvet-i sahiha yani cinsel ilişkiye bir mani bulunma-

yacak şekilde nikâhladığı kadınla baş başa kalmak da cinsel ilişkiye girme hükmündedir.

İddeti saymanın erkeklere ait bir iş olarak söylenmesi, onun kocaların hakkı için kadınlara gerekli bir iş olduğunu göstermek içindir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"O halde onlara bir miktar mal verin."* Bu, mehir belirlenmeden, sadece kendisiyle anlaşma yapılan kadın içindir. Kendisi için mehir belirlenen ve mehrin miktarı söylenen kadına gelince o, cinsel ilişkiden önce boşanınca, mehrin yarısını alır; meşhur olan görüşe göre bu kadına ayrıca bir mal vermek gerekmez.

Âyet şöyle bitiyor: *"Ve kendilerini güzel bir şekilde serbest bırakın."* Yani onları zarar vermek için yanınızda tutmayın, onları evlerinizden çıkarıp serbest bırakın; çünkü sizin onlar için sayacağınız bir iddet yoktur.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Onları güzelce salıverin demek, kendilerinden ayrıldıktan sonra, onları sadece hayırla anın, onlardan hiçbir şeyi geri istemeyin, onlara, boşanmayla yaşadıkları kötü halin yanında bir de mal yönünden zarar vermeyin, demektir."[651]

49. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Müridlere denir ki: Ey müridler, nefsinizi, onunla mücâhede ve muhalefet içine girmeden boşadığınızda ve ilâhî bir kuvvetin cezbesiyle ondan uzaklaştığınızda, onu müşahede ile destekleyin ve onun mâbudunun zâtî tecellilerinde fikir yolunu açın, ona bir sınır ve engel koymadan kendisini güzelce serbest bırakın. Allah Teâlâ kime, nefsinden kurtulma nimetini nasip eder ve o kimse nefsinin hazlarından ve hevâsından uzaklaşırsa, nefsini öldürmede Allah ona kâfidir. Cenâb-ı Hak onu, bir meşakkat ve yorgunluk olmadan huzuruna dahil eder; fakat bu, çok az meydana gelecek bir durumdur. Onun olduğunu düşünsek bile, bu haldeki kimsenin terbiyesi noksan olur. Bu kimsenin durumu, hiç yol zahmeti çekmeden tayy-i mekân yoluyla hacca giden kimseye benzer. O, bu yolu baştan sona kateden, onu tanıyan, sıkıntı ve

651 bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/166.

meşakkatini çeken, onun duraklarını ve su kaynaklarını bilen, zorluk ve kolaylığını tanıyan, korkulu ve emniyet bölgelerini bilen kimse gibi olmaz. Bunların hepsi Allah Teâlâ'nın dostudur, ancak terbiye yolunun aslı, müridin, yolu iyi tanıyan bir şeyhin elinde yola girmesi, bu yolda nefsinin sıkıntılarını çekmesi ve kendi nefsini tedavi ettikten sonra, aynı şekilde başkalarını da manen tedavi ve terbiye etmesidir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Hz. Peygamber'e Tanınan Özel İmkân

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] nikâh konusunda alanı geniş tutarak şöyle buyurdu.

يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ اِنَّٓا اَحْلَلْنَا لَكَ اَزْوَاجَكَ الّٰت۪ٓي اٰتَيْتَ اُجُورَهُنَّ وَمَا
مَلَكَتْ يَم۪ينُكَ مِمَّٓا اَفَٓاءَ اللّٰهُ عَلَيْكَ وَبَنَاتِ عَمِّكَ وَبَنَاتِ عَمَّاتِكَ
وَبَنَاتِ خَالِكَ وَبَنَاتِ خَالَاتِكَ الّٰت۪ي هَاجَرْنَ مَعَكَۘ وَامْرَاَةً مُؤْمِنَةً
اِنْ وَهَبَتْ نَفْسَهَا لِلنَّبِيِّ اِنْ اَرَادَ النَّبِيُّ اَنْ يَسْتَنْكِحَهَاۗ خَالِصَةً لَكَ
مِنْ دُونِ الْمُؤْمِن۪ينَۜ قَدْ عَلِمْنَا مَا فَرَضْنَا عَلَيْهِمْ ف۪ٓي اَزْوَاجِهِمْ وَمَا مَلَكَتْ
اَيْمَانُهُمْ لِكَيْلَا يَكُونَ عَلَيْكَ حَرَجٌۜ وَكَانَ اللّٰهُ غَفُوراً رَح۪يماً ﴿٥٠﴾

50. ***Ey Peygamber! Mehirlerini verdiğin hanımlarını, Allah'ın sana ganimet olarak verdiği ve elinin altında bulunan câriyeleri, amcanın, halanın, dayının ve teyzenin seninle beraber hicret eden kızlarını sana helâl kıldık. Bir de kendisini peygambere hibe eden mümin kadını, peygamber kendisiyle evlenmek istediği takdirde, diğer müminlere değil, sadece sana helâl kıldık. Şüphesiz biz, hanımları ve ellerinin altında bulunan câriyeleri hakkında müminlere neyi farz kıldığımızı bilmekteyiz. Bunu, sana bir zorluk olmasın diye yaptık. Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey Peygamber! Mehirlerini verdiğin hanımlarını sana helâl kıldık."* Çünkü mehir, bir kadının nikâhta, "Seni koca olarak kabul ettim" diyerek kendisini kocasına teslim edip ona cimâ yapma imkânı vermesine karşılık verilen bir hediyedir. Bunun için Hanefiler'den Kerhî, nikâhın "icâre" lafzıyla yani ücretle kiralama ifadesiyle yapılmasının câiz olduğunu söylemiştir.[652] Buna itiraz ve cevap olarak deriz ki: Nikâhta niyetin geçici bir süre için değil, ebedî olması şarttır. İcârenin şartı ise vaktin belirlenmesidir. İkisi arasında terslik vardır.

Âyette, Allah Resûlü'ne helâl kılındığı belirtilen kadınlar, onun, Hz. Âişe [radıyallahu anhâ] ve diğerleri gibi, âyet indiğinde nikâhı altında bulunan hanımlarıdır. Allah Resûlü, onların mehirlerini vermişti.

Yahut âyetten kasıt, Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] mehirlerini verip kendileriyle evlenmek istediği bütün hanımlardır. Allah Teâlâ, bu durumda olan bütün hanımları ona helâl kıldı. Bu, daha geniş bir manayı ve alanı içermektedir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Allah'ın sana ayrıca ganimet olarak verdiği ve elinin altında bulunan câriyeleri de helâl kıldık."* Bu, Hz. Safiyye'dir [radıyallahu anhâ], Allah Resûlü onu âzat etti ve kendisiyle evlendi.

"Sana ayrıca amcanın, halanın, dayının ve teyzenin seninle beraber hicret eden kızlarını helâl kıldık." Yani senin baba ve anne tarafından akrabalarını sana helâl kıldık. Resûl-i Ekrem'in [sallallahu aleyhi vesellem] amcaları ve babasının kız kardeşleri halaları vardı; annesinin erkek ve kız kardeşi yoktu. Âyette, dayı ve teyzeleriyle kastedilenler, annesinin kabilesidir. Onlar, Zühreoğulları'dır. Bunun için bu kabile, "Biz, Allah Resûlü'nün dayılarıyız" derlerdi.

Şayet, *"Ey Peygamber! Mehirlerini verdiğin hanımlarını sana helâl kıldık"* âyetindeki kastın, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] o anda nikâhı altında bulunan hanımları olduğunu söylersek, bu âyet, onun mevcut hanımlarına ilaveten, yakınlarıyla evlenmesinin de kendisine helâl olduğunu bildirmiş olur.

---

652 Nesefî, *Medârikü't-Tenzil*, 3/448.

Eğer, *"Mehirlerini verdiğin hanımlarını sana helâl kıldık"* âyetinden kastın, mehirleri verilerek nikâh kıyılan bütün hanımlar olduğunu söylersek, o zaman bu âyet, onu sınırlamakta, Allah Resûlü'nün evlenebileceği kadınların sadece yakın akrabaları olduğunu bildirmektedir. Onlara bir şeref bahşetmek için ayrıca belirtilmişlerdir.

"Seninle hicret eden akrabalar" kaydı da akrabalar içinde kimlerin Resûl-i Ekrem'e [sallallahu aleyhi vesellem] helâl olduğunu belirlemektedir.

Ebû Tâlib'in kızı Ümmü Hânî [radıyallahu anhâ] demiştir ki: "Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] benimle evlenmek istedi, ben de özür beyan ettim; Allah Resûlü özrümü kabul buyurdu. Sonra bu âyet indi; ben Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] helâl olmadım; çünkü kendisiyle hicret etmemiştim. Ben, Mekke fethinden sonra serbest bırakılanlardandım."[653]

Allah Resûlü'yle "birlikte hicret etmekle" kastedilen, onunla aynı anda, aynı kafilede hicret etmek değil, hicreti yapmış olmaktır. Âyette geçtiği gibi, Sebe Melikesi Belkıs'ın, *"Ben, Süleyman'la birlikte müslüman oldum"* (Neml 27/44) derken, "birlikte müslüman oldum" ifadesiyle kastı, onunla birlikte aynı anda değil, ona tâbi olarak müslüman oldum demektir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Bir de kendisini peygambere hibe eden mümin kadını, peygamber kendisiyle evlenmek istediği takdirde, diğer müminlere değil, sadece sana helâl kıldık."* Bir mehir ve nikâh akdi olmaksızın, nefsini peygambere hibe eden mümin kadınlardan, kendileriyle evlenmek istediklerini sana helâl kıldık. Yani eğer bir mümin kadın, hiçbir mehir istemeden kendisini sana hibe ederse, sen onunla evlenmek istediğinde onu sana helâl kıldık.

Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] bu yolla bir evlilik yapıp yapmadığı konusunda farklı görüşler söylenmiştir. Böyle bir evliliğin olduğunu savunanlar, bunun şu dört kadınla gerçekleştiğini söylemişlerdir:

---

653 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 19/130-131; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/448; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/628; Tirmizî, Tefsiru Sûre, 33 (nr. 3214); Hâkim, *Müstedrek*, 2/420; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 7/54.

1. Meymûne bint Hâris [radıyallahu anhâ]. Allah Resûlü adına kendisini isteyen kişi gelince, o, devesinin üzerindeydi. Kendisine evlilik talebini iletene, "Şu deve ve üzerindeki (devem ve ben) Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] için hibedir" dedi, Resûl-i Ekrem de [sallallahu aleyhi vesellem] onunla evlendi.

2. Zeyneb bint Huzeyme el-Ensârî [radıyallahu anhâ]. Bu kadın, "fakirlerin annesi" olarak anılırdı. Allah Resûlü hayatta iken vefat etmiştir.

3. Ümmü Şerîk bint Câbir el-Esedî [radıyallahu anhâ]. Onun Âmiriyye kabilesinden olduğu da söylenmiştir. Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] onunla evlendiği söylenmiştir, fakat bu kesin değildir. Olayı İbn Abdülber nakletmiştir.

4. Havle bint Hakîm es-Sülemî [radıyallahu anhâ].

Buhârî, Hz. Âişe'nin [radıyallahu anhâ] şöyle dediğini nakletmiştir: "Havle bint Hakîm, kendisini Allah Resûlü'ne hibe edenlerdendir."[654]

Ebû Nuaym demiştir ki: "Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bu kadınla evlendi fakat kendisiyle zifafa girmedi."

Süheylî demiştir ki: "Hz. Âişe'nin [radıyallahu anhâ] ifadesi, kendisini Allah Resûlü'ne hibe eden kadınların birden çok olduğunu gösteriyor. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir."

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Âyetin bu kısmı, gelecekteki bir hükmü açıklıyor; Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] yanında, kendisini hibe eden kadınlardan hiç kimse bulunmamıştır."[655]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Bunu, müminlere değil, sadece sana özel yaptık."* Onların, nikâh sırasında söyleyerek veya belirleyerek kadınlara mehir vermeleri gerekir. Âyette şu bildirilmektedir: Bu durum, peygamberliğinin şerefinden dolayı, Resûl-i Ekrem'e [sallallahu aleyhi vesellem] has bir şeydir ve onda, kendisinin her türlü ikramı hak ettiği belirtilmektedir.

---

654 Buhârî, nr. 5113; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 8/552; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 19/136; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/629.

655 Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/364 (Riyad 1993).

İbn Cüzey el-Mâlikî demiştir ki: "Bazıları âyetteki, 'Bunu sadece sana özel yaptık' ifadesinin, Allah Resûlü'ne helâl kılınan bütün kadınlara ait olduğunu söylemişlerdir. Çünkü müminlere en fazla dört kadınla evlenme sınırlaması getirildi, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] ise dörtten daha fazlasına müsaade edildi. İmam Mâlik'in mezhebinde, "hibe" ifadesiyle nikâh akdi geçerli olmaz; İmam Ebû Hanîfe ise bununla da nikâhın geçerli olacağını söylemiştir."[656]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: *el-Muhtasar* isimli eserde kaydedildiği gibi, eğer nikâhta, "sana kendimi hibe ettim" ifadesine mehir de eklenirse böyle bir nikâh câizdir.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Şüphesiz biz, müminlere hanımları hakkında neyi farz kıldığımızı bilmekteyiz.*"

Yani ümmetine, evlenecekleri hanımları için belirlediğimiz mehri bilmekteyiz. Yahut biz, nafaka temini ve güzel geçim gibi, kocalara hanımları için farz kıldığımız hakları bilmekteyiz.

Yahut biz, mümin erkeklerin en fazla dört kadınla evlenmesi konusunda yaptığımız sınırlandırmayı bilmekteyiz.

Âyete şu mana da verilmiştir: Biz, onlara nikâhta farz kıldığımız şahit ve veli şartını bilmekteyiz.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Biz ayrıca onlara, sahip oldukları câriyeleri hakkında da neyi farz kıldığımızı bilmekteyiz.*" Onların, satın alma ve diğer mülk edinme yollarıyla sahip oldukları câriyeler hakkında, onlarla cinsel ilişkinin helâl olmasının yanında, kendilerine infakta bulunma, yumuşak muamele etme ve güçleri üstünde yük yüklememe gibi müminlere farz kıldığımız şeyleri bilmekteyiz. Onların sayısı çok olsa da hepsi için gereken budur.

Âyetin devamı şöyledir: "Resûlüm, kadınlar konusunda sana genişlik sağladık, *bunu,* sadece *sana bir zorluk olmasın diye yaptık.*" Âyet, Hz. Peygamber'le [sallallahu aleyhi vesellem] müminler arasındaki farkı gösteriyor; bu farkın bir konuda değil, değişik alanlarda olduğunu bildiriyor. Bu durum bazan Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem] için

656 bk. İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl,* 2/155.

genişlik getirirken, müminler için de sınırlama getirmektedir. Bunun aksi de vardır. Yani bazı şeyler müminler için serbest iken Allah Resûlü için yasaktır. Mesela Ehl-i kitap kadınlarla ve başkasının câriyesi ile evlenmek, ümmet için helâl iken, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] için haramdır.

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah çok bağışlayandır,* kullarına genişlik sağlayarak onlara *çok merhamet edendir."* Yahut O, tamamen uzak kalmanın zor olduğu konularda düşülen hataları çok affedendir ve zorluk bulunan konularda da genişlik sağlayarak mümin kullarına çok merhamet edendir.

50. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, seçkin veli kullarına, nikâh konusunda genişlik tanımış, onlara bu konuda kuvvet vermiş ve başkalarına vermediği cinsel gücü onlara ihsan etmiştir. Bunu, temiz neslin devamı için onları bu işe teşvik ve kendilerine şeref bahşetmek için yapmıştır. Ayrıca evlilikte geniş bir marifet imkânı, güzel ahlâk ve insan idare etmeyi öğretme gibi faydalar vardır. Bu durum, birden fazla kadınla evlenmenin zühde ters olmadığını, marifetteki kemal haline bir zarar vermediğini, bilakis onu artırdığını göstermektedir.

İmam İbn Mansûr el-Makdisî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn* adlı kitabının zühd bölümünde demiştir ki: Zühd (kalbi varlıklardan çekip Allah'a bağlamak) altı şeye bağlıdır. Bir kimse, bunlarda zühd sahibi olmadıkça, zâhid ismini hak etmez. Bunlar mal, mevki, insanlar, nefis ve Allah'ın dışındaki her şeydir. Zühdden kasıt, mal ve mülkten el çekip ayrılmak değildir. Hz. Davud ve Hz. Süleyman [aleyhimesselâm], kendi zamanlarında insanların en zâhidi idiler; halbuki kendilerinin, başkasında olmayan mülk, kadın ve saltanatları vardı. Bizim Peygamberimiz [sallallahu aleyhi vesellem] bütün insanların en zâhidi idi; bununla birlikte nikâhı altında dokuz hanımı vardı. Allah kendilerinden razı olsun, sahabeden Hz. Ali, Abdurrahman b. Avf, Zübeyr b. Avvâm ve Hz. Osman zahidlerdendi; bununla birlikte onların çokça malı ve hanımları vardı.

Hz. Ali'nin [radıyallahu anh], (Hz. Fâtıma'dan [radıyallahu anhâ] sonra) dört hanımı ve on yedi câriyesi vardı.

Abdurrahman b. Avf'ın [radıyallahu anh] sürekli dört hanımı bulunmuştur. Hz. Osman da [radıyallahu anh] aynı şekildeydi. Mugîre b. Şu'be [radıyallahu anh], farklı zamanlarda pek çok kadınla evlenmiştir. Yine Hz. Hasan [radıyallahu anh] zahidlerdendi, o da aynı anda dört kadını geçmeden farklı zamanlarda pek çok kadınla evlenmiştir. Zühd konusunda söylenen şeylerin en güzeli Hasan-ı Basrî ve diğerlerinin yaptığı şu tariftir:

"Dünyaya karşı zühd, sana helâl olan şeyleri haram sayman ve elindeki malı zayi edip atman değildir. Zühd, Allah Teâlâ'nın katındakilere kendi elindekilerden daha fazla güvenmen ve başına gelen musibetin getireceği sevabı, o musibetin gitmesinden daha fazla istemendir."[657] Makdisî'den yaptığımız alıntı burada bitti.

Hz. Peygamber'e Hanımları Konusunda Verilen Genişlik

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] hanımları arasındaki taksim konusunda genişlik vererek şöyle buyurdu:

تُرْجِي مَنْ تَشَاءُ مِنْهُنَّ وَتُؤْوِي إِلَيْكَ مَنْ تَشَاءُ وَمَنِ ابْتَغَيْتَ مِمَّنْ عَزَلْتَ
فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكَ ذَلِكَ أَدْنَى أَنْ تَقَرَّ أَعْيُنُهُنَّ وَلَا يَحْزَنَّ وَيَرْضَيْنَ بِمَا
آتَيْتَهُنَّ كُلُّهُنَّ وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا فِي قُلُوبِكُمْ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَلِيمًا ﴿٥١﴾

51. ***Onlardan dilediğini geriye bırakır, dilediğini de yanına alırsın. Bıraktığın hanımlarından arzu ettiğini tekrar yanına almanda senin için bir günah yoktur. Böyle yapman onların mutlu olmaları, üzülmemeleri ve hepsinin senin verdiklerine razı olmaları açısından daha uygundur. Allah, kalplerinizde olanı bilir. Allah her şeyi bilendir, çok halîmdir.***

---

657 Bu tarif, bir hadiste geçmektedir. Tirmizî, Zühd, 29; Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/286.

Tefsir

Cenâb-ı Hak, resûlüne buyuruyor ki: *"Onlardan dilediğini geriye bırakır, dilediğini de yanına alırsın."* Yani onlardan dilediğini gece için yaptığın taksimde geri bırakırsın, dilediğini yanına alırsın.

Mana şudur: Onlardan dilediğinle gece birlikte olmazsın, dilediğinde birlikte olursun. Allah Teâlâ, resûlünü, hanımları arasında taksim yapmakla yapmamak arasında serbest bıraktı.

Ebû Rezîn demiştir ki: Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] hanımları arasında istediğini tercih etme serbestliği veren âyet inince, hanımları kendilerini boşamasından korkarak Allah Resûlü'ne,

"Yâ Nebiyyallah, bize malından dilediğin kadarını ver ve kendinden dilediğin kadar vakit ayır; yeter ki bizi nikâhın altında tut!" dediler. Allah Resûlü, hanımları içinden şunlara sıraya göre taksim yapmayı terketti: Sevde, Cüveyriye, Safiyye, Meymûne ve Ümmü Habibe. Şunları da yanında tuttu: Âişe, Hafsa, Ümmü Seleme ve Zeyneb. Onlar arasında gecelerini eşit olarak taksim ediyor, birini diğerine üstün tutmuyordu."[658] Böylece dördünü taksimle yanında tutmuş, diğerlerine taksim yapmayı terketmişti. Onlara dilediği zaman uğruyordu.

Bir rivayete göre Allah Resûlü, hanımı Sevde hariç, diğer hanımları arasında gecelerini eşit şekilde sırasıyla paylaştırdı. Hz. Sevde [radıyallahu anhâ], Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], kendisini boşamak isteyince, gece sırasını Hz. Âişe'ye [radıyallahu anhâ] vererek, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], "Beni boşama, (bana bir gece de tahsis etme), ben senin nikâhında kalayım; tâ ki mahşer yerine senin hanımların içinde geleyim" dedi.[659]

Âlimlerin çoğunluğu, Allah Teâlâ, resûlünü, hanımları arasındaki taksimde serbest bırakmakla birlikte, onun en üstün ahlâka sahip olmasına bakarak, bütün hanımları arasında taksimde eşit davrandığı görüşündedir.

---

658 bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 19/139; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/365; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/633.

659 bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/450; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 7/74.

Âyete şu mana da verilmiştir: Onlardan istediğini boşarsın, istediğini yanında tutarsın.

Âyete şu manayı verenler de olmuştur: Ümmetinden olan kadınlardan dilediklerinle evlenmezsin, istediğinle evlenirsin.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Bıraktığın hanımlarından arzu ettiğini tekrar yanına almanda senin için bir günah yoktur."* Yani kendilerine geceleri taksim yapmayı terkettiğin kadınlarından dilediklerini yanına çağırmanda ve onlarla birlikte olmanda senin için bir zorluk yoktur. Yani sen onlara taksimi terkettiğinde, bu onları kendine geri döndürmenin câiz olmadığı manasına gelmez; bilakis istediğin gibi hareket et, bunda sana bir vebal yoktur.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Bu* işin senin tercihine havale edilmesi, *onların mutlu olmaları, üzülmemeleri ve hepsinin, senin verdiklerine razı olmaları açısından daha uygundur."* Yani bu durum, onları daha fazla memnun eder, daha az üzer ve hepsini razı eder. Çünkü onlar, bu hükmün Allah'tan olduğunu bildiklerinde nefisleri rahat eder, aralarındaki kıskançlık kalkar, hallerine razı olurlar ve gönülleri hoş olur.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Âyetten çıkan sonuç şudur: Allah Resûlü'nün dilediği hanımları için taksimi terketmesi sadece vahiyle olmaktadır; sırasıyla yanına almayı da aynı şekilde vahiyle yapmaktadır; çünkü o, Allah'ın izni olmadan bir tasarrufta bulunmaz. Hanımları, onun taksimi terketmesinin ve istediğini yanına almasının Allah'tan gelen bir vahiyle olduğunu bildikleri zaman buna razı olurlar, gönülleri hoş olur, aralarındaki kıskançlık kalkar. Bu işin sadece Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] havale edilmesi ise hanımlar arasındaki âdet olan kıskançlığı ortadan kaldırmaz. Âyette, gönüllerini hoş edecek "bu durum"la işaret edilen, Resûl-i Ekrem'in [sallallahu aleyhi vesellem], dilediği hanımları için taksimi terketmesi ve dilediklerini yanında tutma işidir. Bunu iyi düşün.

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah,* kadınların durumu ve onların bazısına meyil konusunda *kalplerinizde olanı bilir."* Yahut Allah, kalben Allah'ın hükmüne ve işi resûlüne havale etmesine razı olup olmadığınızı bilir.

Bunda, onlardan Allah'ın hükmüne ve onların işini resûlüne havale etmesine razı olmayanlar için bir tehdit vardır.

"Allah, kalplerin sahip olduğu *her şeyi bilendir,* çok halîmdir." Allah isyan edenlere hemen ceza vermez. Bu durumda, kendisinden korkulmasını ve emrine aykırı davranmaktan çekinilmesini hak eden O'dur.

51. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Kul, tam manasıyla fenâ fillâh halini elde edince ve nefsine ait sıfat ve perdeler ortadan kalkıp veliliği tamam olunca, bütün işleri kendisine havale edilir; istediğini yapar, istediğini terkeder. Artık ona bir sınırlama konmaz ve onun için bir ayıplama olmaz; çünkü bir köle, efendisini gerçek manada sevince, efendisi onun için hürriyet akdi yazar. Şu hadis-i şerif bu duruma şahittir:

"Allah Teâlâ bir kulu sevince, günah ona (yol bulup da) bir zarar vermez."[660]

Buhârî'de geçen şu hadis de bunun delilidir. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Bedir Savaşı'na katılan müminlerden birini tenkit eden bir sahabiye şöyle buyurmuştur: *"Ne biliyorsun, belki de Allah Teâlâ, Bedir Savaşı'na katılan müminlerin haline bakıp, 'İstediğinizi yapın, ben sizi affettim' buyurur."*[661] Bunun sebebi mâlumdur.

Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb* adlı eserinde, Zeyd b. Eslem'in şöyle dediğini nakletmiştir: "Yüce Allah bir kulunu sever, kul Allah sevgisinde öyle bir dereceye ulaşır ki Cenâb-ı Hak kendisine, 'İstediğini yap, seni afettim' buyurur."[662]

Allah kendisinden razı olsun, Şeyh Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî demiştir ki: "Veli öyle bir dereceye ulaşır ki kendisine şöyle denir: 'Seni günahlardan güvende tuttuk; senden kınanacak işleri kaldırdık; artık istediğini yap!' Bunun Allah'ın kitabından delili, Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Süleyman'a [aleyhisselâm] söylediği şu sözüdür:

660 bk. İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk,* 54/72; Deylemî, *Firdevsü'l-Ahbâr,* nr. 2251.

661 bk. Buhârî, Cihâd, nr. 3007; Müslim, nr. 2494.

662 bk. Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb: Kalplerin Azığı,* 3/210.

'Bu bizim ihsanımızdır; artık sen de (istediğine) hesapsızca ver veya verme, dedik' (Sâd 38/39). Bu durum, günahlardan korunmuş olma vasfıyla Hz. Peygamber'e has bir durum ise de imâmet (insanları irşad) makamında bulunan veli için de Allah'ın özel koruması sebebiyle, ondan bir pay vardır."

Allah kendisinden razı olsun, yine Şeyh Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî bir duasında demiştir ki: "Yâ Rabbi, isimlerim senin ismin içinde kayboldu, sıfatlarım senin sıfatının tecellisi altında yok oldu, fiillerim de senin fiillerine tâbi oldu; böylece günahlar konusunda güvene ulaştım, üzerimden kınanacak haller kalktı, bana kerametler bahşedildi, imâmet hali zuhur etti."

Kulun isimleri, sıfatları ve fiilleri yüce Rabb'in isimleri, sıfatları ve fiilleri altında nuraniyet kazanınca, kulda aslen bir varlık kalmaz, onun bütün fiilleri Allah'ın özel desteği ile, O'ndan gelen bir nurla gerçekleşir ve hepsi kulu Allah'a yöneltir. Bu, çok değerli bir makamdır. Ona sadece fenâ fillâh ve bekâ billâh mertebesine ulaşmış âriflerden belirli sayıda kimseler ulaşır. Allah Teâlâ, onların vasfını kendi vasfıyla, sıfatlarını kendi sıfatıyla örtüp sarar; böylece onlar, kendi isimlerinden ve cisimlerinden uzaklaşırlar; artık yaptıklarını ve terkettiklerini Allah ile (O'nun özel izni, desteği ve koruması altında) yaparlar. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Hz. Peygamber'e Getirilen Sınırlama

Cenâb-ı Hak sonra, evlenme konusunda Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] getirilen sınırlamadan bahsederek şöyle buyurdu:

لَا يَحِلُّ لَكَ النِّسَاءُ مِنْ بَعْدُ وَلَا أَنْ تَبَدَّلَ بِهِنَّ مِنْ أَزْوَاجٍ وَلَوْ أَعْجَبَكَ
حُسْنُهُنَّ إِلَّا مَا مَلَكَتْ يَمِينُكَ وَكَانَ اللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ رَقِيبًا ﴿٥٢﴾

52. ***Bundan sonra, güzellikleri hoşuna gitse bile, başka kadınlarla evlenmen, hanımlarını boşayıp yerine başkalarını alman sana helâl değildir; sadece sahip olduğun câriyeler hariç. Şüphesiz, Allah her şeyi gözetleyendir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Bundan sonra, güzellikleri hoşuna gitse bile, başka kadınlarla evlenmen sana helâl değildir."* Yani kendilerini serbest bıraktığında seni tercih eden dokuz hanımından başka kadınlarla evlenmen sana helâl değildir. Ümmeti için dört kadın son sınır olduğu gibi, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] için de dokuz sayısı son sınırdır. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] kendilerini, dünya ile Allah'ı ve Resûlü'nü seçme arasında serbest bıraktığında, onlar Allah'ı, Resûlü'nü ve ahiret hayatını seçince, Cenâb-ı Hak Resûl-i Ekrem'i [sallallahu aleyhi vesellem] onlarla yetindirdi.

Bazıları bu âyetin hükmünün kaldırıldığını söylemişlerdir.

Âyete şu mana da verilmiştir: Resûlüm, güzelliği hoşuna gitse de senin için yabancı kadınlar helâl değildir; sana sadece amca kızları, hala kızları, dayı kızları ve teyze kızları gibi yakın akrabalarının kadınları helâldir. Onlardan senin için istediklerin helâldir; velev ki çok olsun.

Bazıları da âyete şu manayı vermiştir: Sana, Ehl-i kitap ve müşrik kadınlar gibi, müslüman kadınların dışındaki kadınlar helâl değildir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Sana, hanımlarını boşayıp yerine başkalarını alman da helâl değildir."* Yani nikâhın altındaki dokuz hanımının hepsini veya bir kısmını boşayıp da yerlerine başkalarını alman sana helâl değildir. Bu onlar için bir şeref olmasının yanında, onların Allah'ı ve Resûlü'nü tercih edip sana razı olmalarına karşılık verilmiş bir mükâfattır. Allah Teâlâ böylece, Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] vefatına kadar dokuz hanımıyla yetindirdi.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Sadece sahip olduğun câriyeler hariç."* Usulüne uygun biçimde câriyelerini değiştirmende veya yeni bir câriye edinmende bir sakınca yoktur. "Fakat hanımlarından bazısını boşayıp onun yerine değiştirmeyi düşündüğün hanımın *güzelliği hoşuna gitse bile,* bu sana helâl değildir."

Bir rivayete göre Cafer b. Ebû Tâlib şehid olunca, hanımı Esmâ bint Umeys el-Has'amiyye ile Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] evlenmek istedi, ancak Allah Teâlâ bu âyetle onu bundan sakındırdı.[663]

663 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 5/125; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl,* 6/368.

Hz. Âişe ve Ümmü Seleme'nin [radıyallahu anhâ] şöyle dedikleri rivayet edilmiştir: "Hz. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] vefat etmeden önce, Allah Teâlâ kendisine, mahrem olanlar hariç, istediği kadınla evlenmesini helâl kıldı."[664] Yani yukarıdaki âyetin hükmü, ya sünnetle kaldırıldı yahut, *"Biz sana kendilerine mehirlerini verdiğin kadınları helâl kıldık"* (Ahzâb 33/50) âyetiyle kaldırıldı. Âyetlerin iniş sırası, Kur'an'daki yazılış sırasına göre değildir.[665]

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz, Allah her şeyi gözetleyendir."* Her şeyi koruyan ve her şeyi bilendir. Bu ifade, O'nun koyduğu hudutları geçip yasaklanan alana girmekten bir sakındırmadır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

52. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Kim, irfan ilmine ait hakikatlere sahip olur ve ledünnî ilimlerin sırlarına girerse onun zâhirî maddi ilimlere dönmesi, elde ettiği rabbânî mevhibeleri (irfan ve ihsanları), dile dayalı ilimlerle değiştirmesi helâl değildir. Bu zâhirî ilimlerin güzellik ve parlaklığı hoşuna gitse bile, onları marifet ilimleriyle değiştirmesi helâl değildir. Bu söylediğimiz, böyle bir durumun olduğunu farz ve takdir ettiğimize göredir. Çünkü marifet ilimlerine sahip olan bir kimsenin, konuşmaya dayalı zâhirî ilimlere dönmesi, hakikat ehli âriflere göre abesle meşgul olmaktır. Fakat bu kimse, hakikat ilminden önce, zâhirî ilimlere sahipse onun, bu ilimleri öğretmeye ve onlardan bahsetmeye dönmesinde bir sakınca yoktur. Eğer o, bâtına ait marifet konusunda geniş bir ilme sahip ve ilimle zengin büyük zatlardan olmuşsa, sahip olduğu ilimleri dilediği gibi kullanır. Bu durumda onun zâhirî ilimlere yönelmesi kendisine bir zarar vermez.

Şeyhlerimizin şeyhi seyyidim Yusuf-i Fâsî'nin [kuddise sırruhû] iki meclisi vardı. Bir meclis, zâhir ilmine sahip kimselere, diğeri ise bâtın (marifet) ilmine sahip kimselere aitti. Kendisi, zâhirî ilim meclisindey-

664 Taberi, *Câmiu'l-Beyân*, 19/154-155; Begavî, *Meâlimü't-Tenzil*, 6/366; Süyûti, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/637; Tirmizi, Tefsiru Sûre (33), nr. 3216; Ahmed, *Müsned*, 6/180; Hâkim, *Müstedrek*, 2/437.

665 Nesefî, *Medârikü't-Tenzil*, 3/451.

ken yanına dervişlerden biri gelince ona, "Sen kendi meclisine git, biz oraya gelene kadar bizi bekle!" derdi. Bâtın ilmine ait mecliste bulunuyorken, kendisine zâhir ilim sahibi biri gelince de ona, "Sen size ait meclise git, ben size gelene kadar bekleyin!" derdi. Bu onun, hakikat ilminde yüksek derecelere ulaşmasından sonra oluyordu. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Yemek ve Meclis Âdabı

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], yeni evlendiği hanımı Hz. Zeyneb [radıyallahu anhâ] için düğün yemeği verirken, bir grup insan, hâne-i saadette oturup konuşmaya başladılar. Bunun üzerine Allah Teâlâ, onlar hakkında şu âyeti indirdi:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ اِلَّٓا اَنْ يُؤْذَنَ لَكُمْ اِلٰى
طَعَامٍ غَيْرَ نَاظِر۪ينَ اِنٰيهُۙ وَلٰكِنْ اِذَا دُع۪يتُمْ فَادْخُلُوا فَاِذَا طَعِمْتُمْ
فَانْتَشِرُوا وَلَا مُسْتَأْنِس۪ينَ لِحَد۪يثٍۜ اِنَّ ذٰلِكُمْ كَانَ يُؤْذِي النَّبِيَّ
فَيَسْتَحْي۪ي مِنْكُمْۘ وَاللّٰهُ لَا يَسْتَحْي۪ي مِنَ الْحَقِّۜ وَاِذَا سَاَلْتُمُوهُنَّ مَتَاعًا
فَسْـَٔلُوهُنَّ مِنْ وَرَٓاءِ حِجَابٍۜ ذٰلِكُمْ اَطْهَرُ لِقُلُوبِكُمْ وَقُلُوبِهِنَّۜ ...

53. *Ey iman edenler! Peygamber'in evlerine, vaktine bakmaksızın ve yemeğe izin verilmedikçe girmeyin. Fakat çağrıldığınız vakit girin. Yemeği yediğinizde de hemen dağılın, sohbete dalmayın. Şüphesiz, bu hareketiniz Peygamber'i üzmekte, ancak o (sizi çıkarmaktan) utanmaktadır. Ama Allah, hakkı söylemekten çekinmez. Peygamber'in hanımlarından bir şey istediğiniz zaman perde arkasından isteyin. Bu, sizin kalpleriniz ve onların kalpleri için daha temizdir ...*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey iman edenler! Peygamber'in evlerine, vaktine bakmaksızın ve yemeğe izin verilmedikçe girmeyin."* Yani Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] evlerine size izin verilmeden girmeyin; oraya sadece yemeğin vaktini gözeterek ve uygun vakti bekleyerek girin.

Rivayet edildiğine göre, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], Hz. Zeyneb'le [radıyallahu anhâ] evlendiğinde, düğün yemeği olarak kuru hurma, kavrulmuş buğday ezmesi hazırlattı, bir koyun kesti ve Hz. Enes'e [radıyallahu anh], insanları yemek için çağırmasını emretti. İnsanlar, peş peşe sıraya girdiler, gruplar halinde içeri girip yemek yiyerek çıktılar, sonra diğer grup girdi. Bu durum, Hz. Enes'in, "Yâ Resûlallah, çağıracağım kimse kalmadı, herkesi çağırdım" diyene kadar devam etti. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem],

"Yiyecekleri (sofrayı) kaldırın" buyurdu. Yemek yiyen insanlar dağıldılar, sadece üç kişi evde kalarak konuşmaya daldılar ve uzun süre sohbet ettiler. Onların çıkması için Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] ayağa kalktı, diğer hanımlarının bulunduğu odaları dolaştı, onlara selâm verdi, onlar da kendisine dua edip evliliğini kutladılar. O üç kişi, evin içinde hâlâ konuşuyordu. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], onların kalkmamış olduklarını görünce kendilerine bir şey demekten çekindi; kendisi ileri derecede hayâ sahibi ve utangaçtı. Onları görünce geri döndü, içerideki adamlar Allah Resûlü'nün geri döndüğünü görünce evden çıktılar. Olay üzerine âyet indi. Bu, hicap âyetidir. [666]

Hz. Enes [radıyallahu anh] demiştir ki: "Âyet inince, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], benimle kendisi arasına (hanımlarının bulunduğu tarafa) perde çekti."[667]

Cenâb-ı Hak âyetin devamında şöyle buyurdu: *"Fakat çağrıldığınız vakit girin. Yemeği yediğinizde de hemen dağılın, sohbete dalmayın."* Yani Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] evlerine sohbete dalarak girmeyin. Yahut onlara vakit gözetmeden ve sohbete dalarak girmeyin. Onlar, Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] evinde birbirleriyle sohbete dalarak, konuşma için uzun süre kalmaktan sakındırıldılar.

666 Buhârî, Tefsîru Sûre (33) 8 (nr. 4794); Müslim, Nikâh, 95; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/452.

667 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 19/163-164 (Riyad 2003); Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/128.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Şüphesiz, bu hareketiniz Peygamber'i üzmekte, ancak* o sizi çıkarmaktan *utanmaktadır. Ama Allah, hakkı söylemekten çekinmez."* Yani sizi çıkarmak doğru bir iştir, ondan utanmak gerekmez ve utanarak onu açıklamamazlık edilmez.

Âyete şu mana da verilmiştir: Allah, hak olan bir konuda utanmayı emretmez ve böyle bir hüküm koymaz.

Âyetin devamı şöyledir: *"Peygamber'in hanımlarından* ödünç ve ihtiyaç türü *bir şey istediğiniz zaman perde arkasından isteyin. Bu, sizin kalpleriniz ve onların kalpleri için,* şeytanın vesveseleri ve olması muhtemel fitneler açısından *daha temizdir."*

Bu âyet inmeden önce, Resûlullah'ın hanımları gerektiği zaman erkeklerle yüz yüze görüşüyorlardı. Hz. Ömer de [radıyallahu anh] bu tür görüşmeler esnasında onlarla erkekler arasına bir perde çekilmesini güzel buluyor ve bu konuda bir âyet inmesini arzuluyordu. Hatta bir ara Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem],

"Yâ Resûlallah, sizin yanınıza (hanenize) iyi ve kötü insanlar giriyor; keşke müminlerin annelerine perde gerisinde bulunmalarını emretseniz!" dedi. Bunun üzerine bu âyet indi.[668]

Rivayet edildiğine göre, hicap âyeti inmeden önce Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] hâne-i saadette ashabından biriyle yemek yiyordu. O sırada adamın eli Hz. Âişe'nin [radıyallahu anhâ] eline dokundu; Allah Resûlü bunu hoş görmedi. Olay üzerine bu âyet indi.[669] En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

53. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Âlimler ve terbiye şeyhleri, peygamberlerin vârisleridir. Onlar bir yemeğe çağırdıkları zaman, hiç kimse, kendisine izin verilmeden içeriye girmemelidir. Yemeği yediklerinde hemen kalkıp dağılmaları gerekir.

---

668 Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/452; ayrıca bk. Buhârî, Tefsir, nr. 4483; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/128; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/371.

669 bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 19/167; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/128; İbn Sa'd, *Tabakat*, 8/175.

Bir kimse, şeyhinin evindeki ailesinden bir ihtiyacını isteyeceği zaman, kapının gerisinden istemelidir. Şeyhinin mahremine ait bir şey görmemek için kapının tam karşısında durmayıp kenara çekilmelidir. Yoksa ona karşı edebe aykırı davranmış olur ki bu, büyük zarar sebebidir.

Hz. Peygamber'in Hanımlarıyla Evlenme Yasağı

Cenâb-ı Hak sonra, Resûl-i Ekrem'in [sallallahu aleyhi vesellem] hanımlarıyla evlenmeyi yasaklaklayarak şöyle buyurdu.

...وَمَا كَانَ لَكُمْ اَنْ تُؤْذُوا رَسُولَ اللّٰهِ وَلَٓا اَنْ تَنْكِحُٓوا اَزْوَاجَهُ مِنْ بَعْدِه۪ٓ اَبَدًاۜ اِنَّ ذٰلِكُمْ كَانَ عِنْدَ اللّٰهِ عَظ۪يمًا ﴿٥٣﴾ اِنْ تُبْدُوا شَيْـًٔا اَوْ تُخْفُوهُ فَاِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَل۪يمًا ﴿٥٤﴾

... Sizin Allah Resûlü'nü üzme hakkınız yoktur ve kendisinden sonra onun hanımlarını nikâhlamanız ebediyen helâl değildir. Şüphesiz bu, Allah katında büyük bir günahtır.

54. ***Bir şeyi açığa vursanız da, gizleseniz de şüphe yok ki Allah her şeyi bilmektedir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Sizin Allah Resûlü'nü üzme hakkınız yoktur."* Yani Resûlullah'ı [sallallahu aleyhi vesellem] üzmeniz doğru değildir, hem böyle bir şey küfürdür. *"Ve kendisinden sonra,* onun saygınlığını yüce tutmak ve hanımlarının sadece onun mahremi olarak kalması için, *onun hanımlarını nikâhlamanız ebediyen helâl değildir."* Bunun için, Hz. Peygamber'den [sallallahu aleyhi vesellem] sonra, onların nafakası ona ait mirastan gerekmektedir. Allah Resûlü'nün şu sözü de bunu göstermektedir:

"Ailemin nafakasından artan kısım sadakadır."[670] Bilindiği gibi, onların oturacakları ev de aynı şekilde Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] aittir. Bu açıklamayı İbnü'l-Arabî yapmıştır.[671]

Âyet şöyle bitiyor: "*Şüphesiz bu,* yani Allah Resûlü'ne eziyet vermek veya onun hanımlarıyla evlenmek, *Allah katında büyük bir günahtır.*"

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Allah Resûlü'ne eziyet vermek veya onun hanımlarıyla evlenmeyi istemek gibi *bir şeyi açığa vursanız da,* içinizde *gizleseniz de şüphe* yok ki Allah her şeyi bilmektedir; ona göre size ceza verir."

Rivayet edildiğine göre sahabeden biri, "Eğer Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] vefat ederse ben Âişe ile evlenirim" dedi. Bunun üzerine bu âyet inerek onlarla evlenmeyi haram kıldı.[672]

Onun hakkında şu âyet indi: "*Bir şeyi* yani Âişe ile nikâhlanma istediğini *açığa vursanız da,* içinizde *gizleseniz de şüphe yok ki Allah her şeyi bilmektedir.*"

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Eş'as b. Kays'ın kızı Kuteybe'yi (ismi Kuteyle, Kayle veya el-Kelbiyye olarak da geçmiştir) câriye olarak almış, fakat kendisiyle birlikte olmamıştı. Allah Resûlü vefat edince, İkrime b. Ebû Cehil onunla evlendi. Bu durum, Hz. Ebû Bekir'e çok ağır geldi ve onu üzdü. Sonunda Hz. Ömer kendisine,

"Ey Resûlullah'ın halifesi, o kadın, Allah Resûlü'nün hanımlarından değildi; Allah Resûlü onu, diğer hanımları gibi kendisini seçmekle dünyayı seçmek arasında serbest bırakmadı, hicap (perde) âyeti indikten sonra onu perde gerisinde bulundurmadı. Onun kavmi dinden döndüğünde, Allah onu, İkrime ile evli olmasından dolayı dinden dönmekten korudu" dedi. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir sakinleşti.[673]

---

670 Aynı konuda az değişik lafızlarla bk. Buhârî, Vesâyâ, 32, Ferâiz, 3; Müslim, Cihâd, 55; Mâlik, Kelâm, 28.

671 İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân,* 3/617-618 (Beyrut, ts.).

672 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 5/129; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 6/643.

673 Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 19/170; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 5/129; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 14/129.

Zührî demiştir ki: "Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] boşadığı kadınlardan Âliye bint Zıbyân ile bir adam evlendi, ondan bir çocuğu oldu. Bu durum, Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem], hanımlarıyla evlenmenin haram kılınmasından önce gerçekleşti."[674]

53-54. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Sûfilerin yolunda, şeyhlere karşı edep üzerinde çok durulmuştur. Şeyh vefat ettiğinde veya kendisiyle beraber olduktan sonra hanımını boşadığında, şeyhin müridlerinden hiçbiri, şeyhine karşı hürmet ve edebinden dolayı, bu hanımla asla evlenmemelidir. Şeyhin kızıyla evlenmeye gelince, eğer mürid ona karşı edebi korumaya ve muhtemel eziyetlere sabretmeye gücü yeterse bunda bir sakınca yoktur. Yoksa ondan uzak durmak en güzeli ve en selâmetlisidir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

İmam Kuşeyrî, *"Bir şeyi gizleseniz yahut açığa vursanız, şüphesiz, Allah her şeyi bilir"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Allah Teâlâ ile birlikte kalbi korumak ve O'nunla arasındaki işlerde her zaman edep üzere güzel halini devam ettirmek, sadece huzur ehli seçkin âriflerin güç yetireceği bir iştir."[675]

Yakın Akrabalara Tanınan Genişlik

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Peygamber'in hanımlarının yakın akrabalarının, onların yanına girmesine izin vererek şöyle buyurdu:

لَا جُنَاحَ عَلَيْهِنَّ فِى اٰبَٓائِهِنَّ وَلَٓا اَبْنَٓائِهِنَّ وَلَٓا اِخْوَانِهِنَّ وَلَٓا اَبْنَٓاءِ اِخْوَانِهِنَّ وَلَٓا اَبْنَٓاءِ اَخَوَاتِهِنَّ وَلَا نِسَٓائِهِنَّ وَلَا مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُهُنَّۚ وَاتَّق۪ينَ اللّٰهَۜ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ شَه۪يدًا ﴿٥٥﴾

674 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/129; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/644; Begavî, *Meâlimü'l-Tenzîl*, 6/371; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 7/73.

675 bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/169.

55. ***Onlar için, babalarının, oğullarının, kardeşlerinin, kardeşlerinin oğullarının, kız kardeşlerinin oğullarının, mümin kadınların ve ellerinin altında bulunan câriyelerin, onların yanlarına girmesinde bir günah yoktur.*** *(Ey Peygamber hanımları!)* ***Allah'tan korkun; şüphesiz, Allah her şeye şahittir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Onlar için, babalarının, oğullarının, kardeşlerinin, kardeşlerinin oğullarının, kız kardeşlerinin oğullarının, mümin kadınların ve ellerinin altında bulunan câriyelerin,* aralarında bir perde bulunmadan *onların yanlarına girmesinde bir günah yoktur.*"

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] hanımları için perde çekme âyeti inince, onların babaları, önceki kocalarından olan oğulları ve yakın akrabaları, 'Biz de mi onlarla perde arkasından konuşacağız?' diye sordular. Bunun üzerine bu âyet indi."[676]

Yani onların, bu kimselere karşı örtünmemelerinde bir günah yoktur. Âyette amca ile dayı zikredilmedi; çünkü onlar, baba yerinde sayılmaktadır. Allah Teâlâ'nın şu âyetinde, amcaya da baba denmiştir:

"Yakub ölüm anında, çocuklarına, 'Benden sonra kime ibadet edeceksiniz?' dedi. Onlar da, 'Senin ilâhına, babaların İbrahim, İsmail ve İshak'ın ilâhı olan tek ilâha ibadet edeceğiz' dediler" (Bakara 2/133). Hz. İsmail [aleyhisselâm] Hz. Yakub'un amcası iken, Allah Teâlâ ondan baba olarak bahsetmiştir.

Kâdî İsmail demiştir ki: "Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin [radıyallahu anhümâ], müminlerin annelerini açıktan görmezlerdi." İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'e [radıyallahu anhümâ], müminlerin annelerini görmeleri helâldir."[677] Yani o ikisi, onların kocalarının evladıdır. Kâdî demiştir ki: "Zannediyorum Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin [radıyallahu anhümâ] bu konuda, bahsi geçen âyette kocalarının

676 Begavî, *Meâlimü'l-Tenzîl*, 6/371.

677 Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/645.

çocukları belirtilmediği için bu görüşe varmışlardır. Nûr sûresinde ise kadınların süslerini gösterebilecekleri arasında, kocalarının oğulları da geçmektedir (Nûr 24/31). Şu halde İbn Abbas [radıyallahu anh], 'Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin müminlerin annelerini görebilir' derken, Nûr sûresindeki âyetle amel etmiştir. Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin ise bu sûredeki âyetle amel etmişlerdir."

Âyet şöyle devam ediyor: "Mümin *kadınlarınızın* ve sahip olduğunuz câriyelerinizin perdesiz olarak yanınıza girmesinde *bir vebal yoktur."* Âyetteki, "sahip olduğunuz kimseler" kapsamına, erkek köleler de girer fakat bir rivayete göre, burada kastedilenler sadece câriyelerdir; erkek kölelere gelince, onlar yabancı erkekler gibidir. Meşhur olan görüş budur.

Âyet şöyle bitiyor: *"Ey Peygamber hanımları!* Size emredilen perde gerisinden görüşme ve hakkında vahiy inen örtünme konularında *Allah'tan korkun;* bu konuda çok dikkatli olun. *Şüphesiz, Allah her şeye şahittir;* her şeyi bilir. Kalplerin içinden geçen düşünceleri ve vesveseleri bilir, ona göre cezasını verir."

55. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Hz. Peygamber'in hanımları için söylenen şeyler, şeyhlerin ve âlimlerin hanımları için de istenir. Onların da mahremleri hariç, diğer bütün yabancı erkeklere karşı örtünmeleri ve onlarla perde gerisinden konuşmaları gerekir. Mahremlerinin (kendileriyle evlenme yasağı olan akrabalarının) onların yanına girmesine engel olan kimse ya çok katı biridir ya da cahildir. Hiç kimsenin, hanımını akrabalarıyla buluşmaktan ve onları hanımının yanına girmesinden menetmesi uygun değildir. Fakat açıkça bir kötülük işleniyorsa o zaman engel olabilir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Hz. Peygamber'e Salât ve Selâm

Cenâb-ı Hak, resûlüne hürmet ve tâzimi emrettikten sonra, ona salât okumayı emir ve teşvik ederek şöyle buyurdu:

إِنَّ اللّٰهَ وَمَلٰٓئِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا ﴿٥٦﴾

56. Şüphesiz, Allah ve melekleri, Peygamber'e salât ederler. Ey müminler! Siz de ona salât edin[678] ve en güzel şekilde selâm verin.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şüphesiz, Allah ve melekleri, Peygamber'e salât ederler."* Onun şerefini ortaya çıkarmak ve şanını yüceltmek için son derece özen gösterirler.

Bu konuda *el-Mugnî* kitabının sahibi demiştir ki: "Bana göre doğru olan görüş şudur: 'Salât'ın sözlükte bir manası vardır, o da şefkat gösterip merhamet etmektir. Allah'ın salâtı, rahmet etmesidir. Meleklerin salâtı, istiğfar etmeleridir. İnsanların salâtı ise dua etmeleridir." Ondan önce Süheylî de bu tarifi tercih etmiştir.

Allah Teâlâ'nın rahmetinden kasıt, onun sonucudur. Bu da kula, hayır ve ihsanlarını yağdırmasıdır. Yoksa Allah'ın rahmeti, insanlarda olduğu gibi, kalbin incelip acıması değildir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Ey müminler! Siz de ona salât edin."* Allahümme salli alâ Muhammed (Allahım, efendimiz Muhammed'e salât et) deyin. Yahut, "Allah, efendimiz Muhammed'e salât etsin" deyin. *"Ve ona en güzel şekilde selâm verin."* "Allahümme sellim alâ Muhammed" (Allahım, efendimiz Muhammed'e selâm et) deyin. Yahut "Allahümme salli ve sellim" (Allahım, efendimiz Muhammed'e salât ve selâm et) deyin.

Âyetin son kısmına şu mana da verilmiştir: Ona, bütün varlığınız ile boyun eğip teslim olun.

---

678 Allah'ın salâtı, rahmeti ve rızasıdır. Meleklerin salâtı, dua ve istiğfar etmeleridir. Müminlerin salâtı ise dua ve şanını yüceltmektir (bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 14/210).

Kâ'b b. Ucre'nin [radıyallahu anh] şöyle dediği nakledilmiştir: Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem],

"Yâ Resûlallah, sana nasıl selâm verileceğini biliyoruz; sana nasıl salât edelim?" diye sorduk. Buyurdu ki: "Şöyle deyin:

Allahümme salli alâ Muhammedin ve alâ âli Muhammed. Kemâ salleyte alâ İbrâhîme ve alâ âli İbrâhim. İnneke hamîdün mecîd.[679]

Allahümme bârik alâ Muhammedin ve alâ âli Muhammed. Kemâ bârekte alâ İbrâhîme ve alâ âli İbrâhîm. İnneke hamîdün mecîd."[680]

Sahabiler, Hz. Peygamber'e nasıl selâm verileceğini, teşehhüdden yani Tahiyyat'ta geçen "es-selâmü aleyke eyyühe'n-nebiyyü" (Ey Allah'ın peygamberi, sana selâm olsun) ifadesinden bilmektedirler.

Peygamberlerin dışındaki kimselere (Ehl-i beyt'ine), peygamberlerle birlikte salât okumak câizdir. Peygamber olmayanlara müstakil olarak salât okumak ise mekruhtur. Bu, Râfizîler'in alametindendir.[681]

Kevâşî[682] demiştir ki: "Rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], '*Şüphesiz, Allah ve melekleri Peygamber'e salât ederler ...*' âyeti hakkında ne dersiniz, bu nasıl oluyor?" diye sorduklarında, Allah Resûlü şöyle buyurmuştur:

'Bu, gizli ilimlerdendir; eğer onun hakkında sormasaydınız bir şey söylemezdim. Allah Teâlâ benim için iki melek görevlendirdi. Ne zaman bir müslümanın yanında ismim anılır da o bana salavat getirirse bu iki melek,

---

679 Manası şöyledir: "Allahım! Muhammed'e ve O'nun âline rahmet eyle. İbrahim'e ve onun âline rahmet eylediğin gibi ... Muhakkak ki sen hamde, övgüye layık ve çok yücesin."

680 Manası şöyledir: "Allahım! Muhammed'i ve onun âlini mübarek kıl (onların şan ve şerefini artır); İbrahim ve onun âlini mübarek kıldığın (onların şan ve şerefini artırdığın) gibi. Muhakkak ki sen hamde, övgüye layık ve çok yücesin" (Hadis için bk. Buhârî, Tefsîru Sûre, 33 [nr. 4798]; Müslim, Salât, 406, 407).

681 bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 2/252; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/454; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/238 (Beyrut 1999).

682 Kevâşî, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Yusuf b. Hasan el-Kevâşî el-Mevsılî (v. 680/1281) tefsir ve kıraat âlimidir. *Tebsıratü'l-Müzekkir ve Tezkiretü'l-Mütebassır* adlı tefsiri ile meşhurdur. Başka eserleri de vardır (bk. Mahfuz Ata, "Kevâşî", *DİA*, 25/341).

'Allah seni affetsin' derler. Allah Teâlâ ve melekler de onlara karşılık olarak, 'Âmin' derler. Ne zaman bir müslümanın yanında ismim anılır da o bana salavat getirmezse bu iki melek,

'Allah seni affetmesin' derler. Allah Teâlâ ve melekler de onlara karşılık olarak, 'Âmin' derler."[683]

Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] salavat getirmek farzdır. Bu farzın miktar ve şekli hakkında farklı görüşler söylenmiştir. Bazı âlimler, Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] ismi her anıldığında kendisine salavat getirmenin farz olduğu görüşündedir. Âlimlerin çoğunluğu bu görüştedir. Az önce geçen hadisten dolayı, en ihtiyatlısı budur. Şu hadis de bunu gerektirmektedir:

"Kimin yanında ismim anılır da bana (kasten) salavat getirmezse ateşe girer."[684]

Bazı âlimler, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] ismi anılan her mecliste kendisine bir defa salavat getirmenin farz olduğu görüşündedir. İsm-i şerifi tekrar etse de bir defa salavat getirmek yeterlidir; aksıran kimseye bir defa dua okumanın ve yine bir mecliste aynı secde âyetini tekrar eden kimseye tek secdenin yeterli olduğu gibi.

Bazı âlimler de Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] ömürde bir defa salavat getirmenin farz olduğunu söylemişlerdir.

Namazda, son oturuşta teşehhüdden sonra salavat okumak, İmam Ebû Hanîfe ile İmam Mâlik'e göre şart (farz) değildir. İmam Şâfiî ise bunun farz olduğu görüşündedir.

En emniyetlisi, bir sayı düşünmeden çokça salavat getirmektir. Allah Resûlü'ne salâtü selâm okumaktan sadece, kendisinde hayır olmayan kimse uzak durur.

---

683 Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 2753; Heysemî, *ez-Zevâid*, 7/93; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 14/210; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/454.

684 bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 14/211. Sonu, *"Cennet yolunu kaybeder"* şeklinde biten bir hadis için bk. Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 2887; Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/164; Münzirî, *et-Tergîb*, nr. 2501-2503. Sonu, *"Şakî, bedbaht olur"* şeklinde biten bir hadis için bk. İbnü's-Sinnî, *Amelü'l-Yevm*, nr. 383; Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 6678. *"Yanında ismim anılır da bana salavat getirmeyen kimsenin burnu yerde sürtünsün, helâk olsun, rahmetten uzak olsun"* meşhur hadisi de aynı manayı desteklemektedir (rivayetler için bk. Münzirî, *et-Tergîb*, nr. 2495-2498).

Âlimler, önceki ümmetlerin de peygamberlerine salât okuyarak ibadet yapıp yapmadıkları konusunda farklı görüşler söylemişlerdir. İmam Kastallânî demiştir ki: "Bu konuda bize bir şey nakledilmedi, fakat böyle bir naklin bulunmaması, onun olmadığını göstermez."

56. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Bil ki Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] salâtü selâm okumak, yüce Allah'a ulaşmada en güzel vesiledir. Çünkü Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] salâtü selâm okumak, onun sevgisini gerektirir. Onun sevgisi, Allah Teâlâ'nın sevgisini kazandırır. Yüce Allah'ın sevgisi ise kulu, vasıtalı veya vasıtasız ilâhî huzura çeker.

Bir diğer yönden Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], kulu yüce sultanın huzuruna yaklaştıran bir vezirdir. Kim sultanın huzuruna girmek isterse önce vezire hizmet eder, ona yakınlaşır, nihayet vezir onu sultanın huzuruna girdirir. Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem], ilâhî huzura girişte en büyük perdedar ve en şerefli kapıdır. Kim onun kapısının dışında bir kapıdan sultanın huzuruna girmeye çalışırsa o kimse kapıdan kovulup uzaklaştırılır. İbn Vefa bu konuda der ki:

"Yâ Resûlallah, sen Allah'ın kapısısın; kim oraya senin dışında bir yoldan gelmek isterse giremez."

Allah kendisinden razı olsun, Şeyh Süleyman el-Cezûlî, *Delâilü'l-Hayrât* isimli salavat kitabında demiştir ki: "Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] salâtü selâm okumak, âlemlerin Rabb'ine yaklaşmak isteyen kimse için en mühim işlerdendir." Bu sözün açıklamasını yapan zat demiştir ki:

"Onun en mühim oluşunun pek çok yönü vardır. Bunlardan bazısını açıklayalım:

1. Salâtü selâm okumada, Allah Teâlâ'ya habibini ve kulları içinden seçtiği dostu vesile ederek yaklaşmak vardır. Yüce Allah bir âyetinde şöyle buyurmuştur:

"O'na yaklaşmaya vesile arayın." (Mâide 5/35). Cenâb-ı Hakk'a yaklaşmak için şerefli resûlünden daha yakın ve daha büyük bir vesile yoktur.

2. Allah Teâlâ, kendisine şeref bahşetmek, ihsanda bulunmak ve kadrini yüceltmek için Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] salâtü selâm okumayı emretmiş ve bizi buna teşvik etmiştir. Bunu yapanlara güzel bir âkıbet ve bol sevap vaat etmiştir. Allah Resûlü'ne salâtü selâm okumak, amellerin en kârlısı, sözlerin en tercihlisi, hallerin en temizi, kulu Allah'a en fazla yaklaştıranı ve bereketi en çok olanıdır. Onunla yüce Rahmân'ın rızasına ulaşılır, ebedî saadet ve hoşnutluk elde edilir, dualar kabul edilir ve en yüksek derecelere çıkılır.

Allah Teâlâ Hz. Musa'ya, "Ey Musa, sana, kelâmından diline, kalbinin vesvesesinden kalbine, ruhundan bedenine, gözünün nurundan gözlerine daha yakın olmamı ister misin?" diye vahyetti; o da,

"Evet, isterim yâ Rabbi" dedi. O zaman Allah Teâlâ,

"Öyleyse Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] çokça salât oku" buyurdu.

3. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], Allah Teâlâ tarafından sevilmiştir, O'nun katında kadir ve kıymeti çok büyüktür. Yüce zatı ve melekleri ona salât etmektedir. Şu halde Allah tarafından özel olarak sevilen sevgiliyi sevmek, onun sevgisiyle Allah Teâlâ'ya yaklaşmak, kendisine hürmet ve tâzim göstermek, hakkını korumak ve kendisine salavat okumakla meşgul olmak, bu konuda Allah'ın ve meleklerinin ona salâtına uymak gerekir."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] Allah'ın ve meleklerinin salât etmesiyle bahşedilen şeref, Allah Teâlâ'nın Hz. Âdem'e, meleklerin kendisine secde etmesini emretmesiyle bahşettiği şereften daha büyüktür. Çünkü secde emriyle bahşedilen şerefte Cenâb-ı Hakk'ın meleklerle birlikte olması (O'nun da secde etmesi) câiz değildir. Halbuki yüce Allah, Resûl-i Ekrem'e [sallallahu aleyhi vesellem] bahşettiği şerefte (ona salât okumada) melekleriyle birliktedir. Şu halde melekleriyle birlikte Allah Teâlâ'dan gelen şeref, sadece meleklerden gelen şereften daha yüksektir.

4. Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] salâtü selâm okumanın fazileti konusunda pek çok hadis ve haber vardır. Allah Teâlâ, salâtü

selâm okuyan kimseye bol sevap, yüksek derece, Allah'ın rızasına ulaşma, dünya ve ahiret ihtiyaçlarını giderme gibi nimetler vaat etmiştir.

5. Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] salâtü selâm okumada, Allah Teâlâ'nın bize ihsan ettiği nimetlerin asıl sebebi olan vasıtaya teşekkür edilmiş olmaktadır. Cenâb-ı Hakk'ın dünyada ve ahirette bizlere ulaştırdığı her türlü nimetin bize ulaşmasının sebepler âlemindeki asıl sebebi Allah Resûlü'dür. Şu halde onun bizim üzerimizde hakkı vardır ve bu nimete şükür olarak bizim, sürekli ona salâtü selâm okumamız gerekir. Bunu, her nefes alışverişimizde yapsak değer.

6. Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] salâtü selâm okumada, kulluk emrini yerine getirme vardır. Bunu yaparken, hakikat gözüyle bakıldığında aslın ortadan kaldırdığı bir şeyi yapmış oluyoruz. Bu durumda o, emre uymada daha ileri bir derece oluyor. Bundan dolayı Resûl-i Ekrem'e [sallallahu aleyhi vesellem] salâtü selâm okumak, bütün amellerden daha faziletlidir. "Aslın ortadan kaldırdığı bir şeyi yapmış oluyoruz" derken şunu kastediyoruz: Salâtü selâm, kulun, bir başkasının (Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] hakkını yerine getirerek Allah Teâlâ'ya yaklaşmasıdır. Çünkü biz, "Allahümme salli alâ Muhammed" (Allahım, efendimiz Muhammed'e salât et) dediğimizde, bu, Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] hakkı ile meşgul olmaktır. Kulluğun aslı ise yüce Allah'a sadece O'nun hakkını koruyarak yaklaşmaktır. Fakat Allah Resûlü'ne salâtü selâm okumakla meşgul olmamız, Allah Teâlâ'nın izniyle olunca, onunla meşguliyet ilâhî emre uymada daha ileri bir derece olmaktadır. Bu durumda bizim yaptığımız, Hak Teâlâ'nın, meleklere, Hz. Âdem'e secde etmelerini emretmesine benziyor. Bu durumda meleklerin şerefi, Allah'ın emrine uymalarıyla olurken; İblîs'in hor hakir olması da Cenâb-ı Hakk'ın emrine aykırı davranmasıyla olmuştur.

7. Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] salâtü selâm okumanın pek çok tesiri, kalbin nurlanmasında ve himmetin yükselmesinde mühim faydaları tecrübe edilmiştir. Hatta şöyle denilmiştir: "Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] sürekli uyanık kalple, aşk ve ihlâsla salâtü selâm okumak, Şeyh Senûsî, Şeyh Zerrûk ve diğerlerinin naklettiğine göre,

-kendisine şeyh bulamayan kimse için- şeyh yerine geçer, şeyhin kazandıracağı şeyleri elde ettirir."

8. Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] salâtü selâm okumak, kulun kâmil mükemmil olmasında denge ve itidali sağlar. Resûlullah'a salâtü selâm okumada, Allah'ın ve resûlünün zikri vardır. Sadece Allah'ın zikrinde ise böyle değildir. Bunun için Allah Teâlâ'nın zikrini sürekli yapanlarda ve buna devam edenlerde, -kontrol edilmezse- bazı sapmalar meydana gelir. Zikirle kazanılan nuraniyet, zikredenin sıfatlarını yakar ve onun tabiatında yüksek derecede bir heyecan ve hararet meydana getirir. İşte Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] salâtü selâm okumak, onun tabiatındaki bu yüksek harareti giderir ve nefisleri kuvvetlendirir. Çünkü salâtü selâm soğuk su gibidir; böylece o, şeyhi olmayan kimse için terbiye şeyhinin yerine geçer." *Delâilü'l-Hayrât*'ı şerhedenin açıklaması burada bitti.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Bu konuda gerçek şudur: Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] salâtü selâm okumak ve bunu çokça yapmak, sahibini, hak yolda elinden tutacak birine götürür ve eğer o talebinde samimi ise kendisini Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] halifesi olan terbiye şeyhine ulaştırır.

Salâtü selâmın, kulun fenâ ve bekâ makamlarına yükselip şeriat yönüyle hakikat yönünün dengede olmasında terbiye şeyhinin yerine geçmesine gelince, bu olmaz. Çünkü nefislerdeki katılık, engel ve perdeler, sadece onun dışındaki birinin, ona, bazı şeyleri emretmesi ve nehyetmesiyle aşılır. Bu kimse, nefislerin hile ve desiselerini bilen biri olmalıdır. İnsan, eğer bir terbiye şeyhini bulamazsa Allah Resûlü'ne salâtü selâm okumakla ulaşılacağı en son nokta, sıfatlarında fâni olmaktır. Bu kimse, manevi ıslahta büyük bir makam sahibi olur, kendisinde birtakım keramet ve harika şeyler ortaya çıkar ve hal sahibi kimselerden olur. Eğer fenâ fillâh makamına ulaşırsa şeriat yönü hakikat yönünden daha büyük olur.

Bizim, tecrübe edip şahit olduğumuz, şeyhlerimizden işittiğimiz, onların uygulamasından görüp aldığımız budur. Onlar, eğer müridi terbiyeye ehil görürlerse ona önce, "Allah" ism-i şerifini zikretmesini ve buna sürekli devam etmesini, onda fâni olmasını emrederlerdi.

Zikir onun bütün âlemlerini yıkıp sıfat ve varlığını yakıp ortadan kaldırana kadar buna devam ettirirlerdi. Müridde fenâ fillâh hali gerçekleşip nefsinden ve bedeninden uzaklaşınca, onu bekâ billâh makamına döndürüyorlardı. İşte o zaman müride, Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] salâtü selâm okumasını emrediyorlardı. Okuyacağı salâtü selâm kâmil manada olsun diye böyle yapıyorlardı. Bu halde mürid, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] ruhuna ve sırrına perdesiz olarak salâtü selâm okur, Allah Resûlü'nü şeyhlerinin müşahede ettiği gibi kendisi de her saat müşahede edecek hale gelir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Haktan Gafil ve Uzak Olanların Hali

Cenâb-ı Hak sonra, gafillerden ve haktan uzak kimselerden bahsederek şöyle buyurdu:

إِنَّ الَّذِينَ يُؤْذُونَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ لَعَنَهُمُ اللّٰهُ فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ وَاَعَدَّ
لَهُمْ عَذَابًا مُهِينًا ﴿٥٧﴾ وَالَّذِينَ يُؤْذُونَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ بِغَيْرِ مَا
اكْتَسَبُوا فَقَدِ احْتَمَلُوا بُهْتَانًا وَاِثْمًا مُبِينًا ﴿٥٨﴾

57. ***Şüphesiz, Allah ve Resûlü'ne eziyet edenlere Allah, dünyada ve ahirette lânet etmiş ve onlara kendilerini alçaltacak bir azap hazırlamıştır.***

58. ***Mümin erkeklere ve mümin kadınlara, yapmadıkları bir şeyden dolayı eziyet edenler, şüphesiz bir iftira ve apaçık bir günah yüklenmişlerdir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şüphesiz,* yaptıkları inkâr, isyan ve bid'atlarla *Allah ve Resûlü'ne eziyet edenlere Allah, dünyada ve ahirette lânet etmiş ve onlara kendilerini alçaltacak bir azap hazırlamıştır."*

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Onlar yahudiler, hıristiyanlar ve müşriklerdir. Yahudiler dediler ki: *'Allah'ın eli bağlıdır'* (Mâide 5/64), *'Allah fakir, biz zenginiz'* (Âl-i İmrân 3/181).

Hıristiyanlar dediler ki: *'Mesîh İsa Allah'ın oğludur'* (Tevbe 9/30), *"Şüphesiz, Allah üçün üçüncüsüdür"* (Mâide 5/73).

Müşrikler de, 'Melekler, Allah'ın kızlarıdır, putlar onun ortaklarıdır' dediler."[685]

Âyete şu mana da verilmiştir: Allah'a eziyet edenler, O'nun isimleri ve sıfatları konusunda, dinden çıkacakları sözler söyleyen ve yorum yapan kimselerdir. Onların, Allah Resûlü'ne eziyet verenleri ise Uhud Savaşı'nda yüzünü yaralayıp ön dişlerinden birini kıranlardır.

Allah Resûlü'ne eziyet verenlerin, ona sihirbaz, şair ve deli diyenler olduğu da söylenmiştir.

Yine Resûl-i Ekrem'in [sallallahu aleyhi vesellem] sünnetine ve dinine aykırı davrananların da ona eziyet verenler olduğu belirtilmiştir.

Âyetin kastının, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şanını düşürecek şeylerle veya hanımlarının şerefini zedeleyen sözlerle sadece ona eziyet verenler olması da muhtemeldir. Âyette Allah'ın isminin zikredilmesi, Allah Resûlü'ne şeref bahşetmek içindir.

Âyet şöyle bitiyor: *Allah, onlara dünyada ve ahirette lânet etti,* yani onları iki dünyada da rahmetinden uzaklaştırdı. *Ve onlara kendilerini* alçaltacak, cehennemde rezil ve rüsva edecek *bir azap hazırladı."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Mümin erkeklere ve mümin kadınlara, yapmadıkları bir şeyden dolayı,* eziyeti hak edecekleri bir suç işlemedikleri halde eziyet edenler, şüphesiz bir iftira, yalan *ve apaçık bir günah yüklenmişlerdir."*

Önceki âyette, Allah ve Resûlü'ne eziyet verenler için bir kayıt konmadı, mümin erkek ve kadınlara eziyet ise haksız yere yapmaya bağlandı; çünkü Allah ve Resûlü'ne eziyet vermek sadece haksız yere olur. Müminlere eziyet vermek ise bazan haklı olarak olur, had ve ta'zîr cezası gibi; bazan da haksız yere olur.

685 bk. Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/375.

Bu âyetin, Hz. Ali'ye [radıyallahu anh] eziyet veren ve ona çirkin sözler söyleyen bazı münafıklar hakkında indiği söylenmiştir.[686]

Âyetin, Medine'de zina illetine bulaşan kimseler hakkında indiği de söylenmiştir. Bu kimseler, kadınlar geceleyin tuvalet ihtiyaçlarını görmek amacıyla bu iş için tahsis edilmiş araziye çıktıklarında, onların peşine düşerler, onlara kaş göz işaretleri yaparlardı; eğer kadın sükût ederse peşlerine düşer, kendilerine tepki verirse ondan vazgeçerlerdi.[687]

Velilerden Fudayl b. İyâz [kuddise sırruhû] demiştir ki: "Haksız yere bir köpeğe ve hınzıra bile eziyet vermek helâl değilken, müminlere eziyet vermek nasıl helâl olur!"[688]

58. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah'a ve Resûlü'ne eziyet etmek, Allah'ın dostlarına eziyet etmektir. Sa'lebî, bunu maneviyat ehlinden nakletmiş ve ayrıca demiştir ki: "Bu şekilde Allah Teâlâ, dostlarına eziyet etmeyi mübalağa ile yasakladı ve onlara yapılan eziyeti kendisine yapılmış kabul etti."[689]

Şu kudsî hadis de bu manayı desteklemektedir. *"Allah Teâlâ buyuruyor ki: Kim benim veli kullarımdan birine eziyet verirse (bir rivayette, düşmanlık ederse) o kimse bana karşı harp açmış olur."*[690]

Müminlere eziyet şekilleri çoktur. Eziyet dille ve başka şekillerde olur. Şöyle demişlerdir: "Hayırlı kimse karıncayı dahi incitmez."

Şunlar tasavvufun temel görevlerindendir: Kimseye eziyet etmemek, insanların cefasına katlanmak, safa halini elde etmek, dünyayı arkaya atmak (ona gönül vermemek).

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

---

686 Begavî, *a.g.e.*, 6/376; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 14/218.

687 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/132; Begavî, *a.g.e.*, 6/376.

688 Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/455.

689 Sa'lebî, *a.g.e.*, 5/132; ayrıca bk. Begavî, *a.g.e.*, 6/375.

690 Buhârî, Rikâk, 38; İbn Mâce, Fiten, 16; Ahmed, *Müsned*, 6/256; Begavî, *a.g.e.*, 6/375.

Mümin Kadınlara Örtünme Emri

Cenâb-ı Hak sonra, hür kadınların câriyelerden ayrılması için hürlerin örtünmesini emrederek şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِاَزْوَاجِكَ وَبَنَاتِكَ وَنِسَٓاءِ الْمُؤْمِنِينَ يُدْنِينَ
عَلَيْهِنَّ مِنْ جَلَابِيبِهِنَّۜ ذٰلِكَ اَدْنٰٓى اَنْ يُعْرَفْنَ فَلَا يُؤْذَيْنَۜ وَكَانَ
اللّٰهُ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿٥٩﴾

59. ***Ey Peygamber! Hanımlarına, kızlarına ve müminlerin kadınlarına söyle,*** *(bir ihtiyaç için dışarı çıktıkları zaman)* ***dış örtülerini üstlerine alsınlar. Bu onların tanınması ve incitilmemesi için en uygun olandır. Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey Peygamber! Hanımlarına, kızlarına ve müminlerin kadınlarına söyle,* bir ihtiyaç için dışarı çıktıkları zaman *dış örtülerini üstlerine alsınlar."* Yani örtülerinden bir kısmını yüzlerine sarkıtsınlar, onunla yüzlerini örtsünler.

Âyette geçen cilbâb, çarşaf gibi bütün bedeni örten her şeydir. Mana şudur: Hür kadınlara söyle, evlerinden dışarı çıkarken, örtü ve çarşaflarını üzerlerine salsınlar, onunla başlarıyla birlikte yüzlerini de örtsünler. Bunu, hür oldukları bilinip kendilerine eziyet edilmemesi için yapsınlar. *"Bu onların* câriyelerden ayırt edilip *tanınması ve incitilmemesi için en uygun olandır."*

Bu emrin verilme sebebi şudur: İslâm'ın ilk günlerinde kadınlar, Câhiliye devrinde alıştıkları süsler içinde dışarı çıkar, rahatça dolaşırlardı. Kadın, normal giysisi ve baş örtüsüyle dışarı çıkardı. Hür kadınlarla câriyeleri birbirinden ayıracak bir kıyafet yoktu. Câriyeler, geceleyin tuvalet ihtiyaçlarını görmek için dışarı çıktıkları zaman, bazı fâsık gençler onlara musallat oluyordu. Câriyeler hür kadınlara karışarak dışarı çıkıyorlardı. Çok defa bu kötü niyetli gençler, câriye zannederek

hür kadınlara da sarkıntılık ediyorlardı. Bunun üzerine hür kadınlara, üzerlerine çarşaf giyerek başlarıyla birlikte yüzlerinin de bir kısmını örterek câriyelerden ayırt edilmelerini sağlamaları emredildi ve böylece kötü niyetli kimselerin ümitlenip kendilerine sıkıntı vermesine mani olundu.

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Allah Teâlâ, mümin kadınlara, çarşaflarıyla (dış elbiseleriyle) başlarını ve yüzlerini örtmelerini, sadece gözlerini açıkta bırakmalarını emretti."[691]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Nûr sûresinin 31. âyetinin tefsirinde geçtiği gibi kadının yüzü ve elleri avret (örtünmesi farz olan yerler) değildir. Sadece bir fitne olursa o zaman örtmelidir. Câriyelere gelince, onların örtmesi farz olan yerleri, erkeklerde olduğu gibi göbekle diz kapağı arasıdır.[692]

Enes [radıyallahu anh] demiştir ki: "Bir câriye, hür kadınlar gibi örtünmüş olarak Hz. Ömer'in yanına uğradı. Hz. Ömer onu bu halde görünce kamçısıyla vurarak, "Sersem kadın, bu halinle hürlere mi benzemeye çalışıyorsun, başındaki örtüyü çıkar!" dedi.[693]

Âyet şöyle bitiyor: "*Allah,* onlardan meydana gelen önceki kusurlarını *çok bağışlayandır;* onlara güzel ahlâkı öğreterek kendilerine *çok merhamet edendir."*

59. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Seçkin kimselerin hanımlarının, kusur sayılan işlerden daha fazla sakınıp korunarak ve dışarıya daha az çıkarak, avam halkın kadınlarından ayrılmaları gerekir. Evin dışına çıkmaları gerektiğinde, tanınmayacakları şekilde kalın bir elbise içinde çıkmaları gerekir veya gece çıkmaları daha uygundur.

691 Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 19/181 (Riyad 2003); Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 5/132; ayrıca bk. Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl,* 6/376; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 6/659.

692 İmam Kurtubî (v. 671/1273) demiştir ki: "Bu konuda şöyle denilmiştir: 'Bu zamanda, hür ve câriye bütün kadınların tam olarak örtünmesi gerekir'" (bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 14/221 [Beyrut 1998]). En doğrusu budur.

693 Sa'lebî, *a.g.e.,* 5/132-132; Begavî, *a.g.e.,* 6/377; Süyûtî, *a.g.e.,* 6/660.

Allah kendisinden razı olsun, Şeyh Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî'nin hanımı, evinden iki kez dışarı çıkmıştır; biri kocasıyla evlendiğinde, diğeri de ölüp kabristana gittiğinde!" Allah Teâlâ bizleri onların bereketiyle faydalandırsın. Âmin.

Münafıklara Uyarı!

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Resûlullah'a (sallallahu aleyhi vesellem) ve müminlere eziyet veren münafıkları tehdit ederek şöyle buyurdu:

لَئِنْ لَمْ يَنْتَهِ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ وَالْمُرْجِفُونَ فِي
الْمَدِينَةِ لَنُغْرِيَنَّكَ بِهِمْ ثُمَّ لَا يُجَاوِرُونَكَ فِيهَا إِلَّا قَلِيلًا ﴿٦٠﴾ مَلْعُونِينَ
أَيْنَ مَا ثُقِفُوا أُخِذُوا وَقُتِّلُوا تَقْتِيلًا ﴿٦١﴾ سُنَّةَ اللَّهِ فِي الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلُ
وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَبْدِيلًا ﴿٦٢﴾

60. ***Andolsun, münafıklar, kalplerinde hastalık bulunanlar ve şehirde kötü haberleri yayanlar** (bu hallerinden) **vazgeçmezlerse seni onlara musallat ederiz. Sonra orada, senin yanında sadece az bir zaman kalabilirler.***

61. ***Hepsi de lânetlenmiş olarak nerede ele geçirilirlerse yakalanır ve öldürülürler.***

62. ***Allah'ın önceden geçenler hakkındaki kanunu budur. Allah'ın kanununda bir değişiklik bulamazsın.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Andolsun, münafıklar,* nifaklarından ve eziyetlerinden vazgeçmezlerse, *kalplerinde hastalık,* içlerinde kötülük ve zina düşüncesi bulunanlar ondan uzaklaşmazlarsa *ve şehirde kötü haberleri yayanlar bu yaptıklarına son vermezlerse seni onlara musallat ederiz."*

Bu yaygaracılar bir grup insandı; Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] savaş için etrafa gönderdiği askerî birlikler hakkında Medine'de kötü haberler yayıyorlardı. İslâm askerleri için, "Mağlup oldular, öldürüldüler, başlarından şöyle şöyle olaylar geçti!" diyerek müminlerin kalplerini kırıp onlara korku salmaya çalışıyorlardı. Bütün dertleri, hakikat dışı haberler uydurup ortalıkta yaygara çıkarmaktı.

"Eğer onlar bu yaptıklarına son vermezlerse şüphesiz, biz seni onlara musallat ederiz." Sana onlarla savaşmanı ve onları yurtlarından sürmeni emrederiz. Yahut onları öyle işlerin içine ve yüklerin altına sokarız ki kendilerini Medine'den göç etme talebinde bulunmaya mecbur eder.

Âyet şöyle bitiyor: "*Sonra orada,* Medine'de senin yanında *sadece çok az bir zaman kalabilirler.*"

Âyetin manası şudur: Eğer münafıklar düşmanlık ve hilelerinden, fâsıklar kötü işlerinden ve yaygaracılar karşılaştıkları kötü haberleri yaymaktan vazgeçmezlerse sana, onlara, kendilerini üzeceğin ve Medine'den göç etmeyi talep etmeye mecbur bırakacağın birtakım işler yaptırmanı emrederiz. Bu durumda onlar orada fazla kalamaz, kısa zamanda çeker giderler.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Hepsi de lânetlenmiş haldedirler,* senin yanında sadece lânetlenmiş ve ilâhî rahmetten uzaklaştırılmış olarak kalırlar, *sonra nerede ele geçirilirlerse yakalanır ve öldürülürler.*"

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah'ın önceden geçenler hakkındaki kanunu budur."* Yani Allah, daha önce geçen peygamberlerin ümmeti içinde münafıklık yapanların ve onları zayıflatmak için yalan haber, yaygara ve benzeri şeylerin peşinde koşanların bulundukları yerde öldürülmelerini devamlı uygulamıştır. *"Allah'ın kanununda bir değişiklik bulamazsın."* Yani hiç kimse, Allah'ın kanununu değiştiremez ve buna imkân bulamaz; bilakis Allah, bütün ümmetlerde onu aynı şekilde uygular.

Müfessir İbn Cüzey demiştir ki: "Âyet-i kerime, vasıfları belirtilen bu gruplar yaptıklarına son vermezlerse onlar için bir tehdit içermektedir; fakat onlar hakkındaki bu tehdit yerine getirilmemiştir. Bunda,

'Allah Teâlâ, ahirette hangi azabı vaat etmişse, onu gerçekleştirmesi vâciptir' sözünün yanlış olduğuna dair bir delil vardır (Cenâb-ı Hak, vaat ettiği müjdeleri yerine getirir fakat azap konusundaki vaadini dilerse yerine getirmez. Bu da ayrı bir rahmettir). Şöyle denilmiştir: Âyette uyarılan kimseler, yaptıklarına son verdiler ve işlerini gizlediler; bunun üzerine onlara vaat edilen cezadan vazgeçildi."[694]

60-62. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Sûfîler içindeki münafıklar, görünüşte sûfîlerin yoluna intisap eden, onları sevdiklerini iddia eden fakat bununla birlikte dervişlere itiraz eden ve ölçüyü terkedip bütün delilleri onların aleyhine kullanan kimselerdir. Onlar, kalplerinde hastalık bulunan yani kalplerinde şaşkınlık ve manen perdeli olmanın gamı içinde darlık bulunan kimselerdir. Çünkü eğer kalplerinden perde kaldırılmış olsaydı, hak yolundaki hiç kimseye itiraz etmezlerdi.

Onlar aynı zamanda, sûfîler hakkında yaygara çıkaran ve kötü haberleri yayan kimselerdir. Onlar, sûfîleri üzecek bir şey gerçekleşince, onu hemen etrafa yayarlar ve sevinçlerini ortaya koyarlar. Eğer onlar bu yaptıklarına son vermezlerse Allah Teâlâ onları, bütünüyle bu yoldan çıkarıp dışarı atacak kimseleri kendilerine musallat eder; sonra yolda çok az bir zaman kalabilirler. Bu kimseler, hakikat ehli yanında gazaba uğramış haldedirler; nerede bulunsalar, sözlü veya fiilî olarak hesaba çekilir, kendilerine yaptıkları işlerin hesabı sorulur.

Fakihlerden biri, sûfîleri ret için bir eser yazdı; Allah Teâlâ ona, hatasını ortaya koyup kendisini hor hakir bırakacak, onun ahmak ve katı bir kimse olduğunu ortaya koyacak kimseleri musallat etti. O kimse, her anıldığında hor ve hakir olmaya devam eder. Bu halden Allah'a sığınırız.

Kâfirlerin Kötü Hali

Cenâb-ı Hak, münafıkların halinden bahsettikten sonra, küfürde kendileriyle ortak oldukları için müşriklerin halinden söz ederek şöyle buyurdu:

694 İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi'l-Kur'ân*, 2/159.

يَسْـَٔلُكَ النَّاسُ عَنِ السَّاعَةِ قُلْ اِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ اللّٰهِ وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّ
السَّاعَةَ تَكُونُ قَرِيبًا ﴿٦٣﴾ اِنَّ اللّٰهَ لَعَنَ الْكَافِرِينَ وَاَعَدَّ لَهُمْ سَعِيرًا ﴿٦٤﴾
خَالِدِينَ فِيهَٓا اَبَدًا لَا يَجِدُونَ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا ﴿٦٥﴾ يَوْمَ تُقَلَّبُ وُجُوهُهُمْ
فِي النَّارِ يَقُولُونَ يَا لَيْتَنَٓا اَطَعْنَا اللّٰهَ وَاَطَعْنَا الرَّسُولَا ﴿٦٦﴾ وَقَالُوا رَبَّنَٓا
اِنَّٓا اَطَعْنَا سَادَتَنَا وَكُبَرَٓاءَنَا فَاَضَلُّونَا السَّبِيلَا ﴿٦٧﴾ رَبَّنَٓا اٰتِهِمْ ضِعْفَيْنِ
مِنَ الْعَذَابِ وَالْعَنْهُمْ لَعْنًا كَبِيرًا ﴿٦٨﴾

63. ***İnsanlar sana kıyametin zamanını soruyorlar. De ki: "Onun bilgisi Allah katındadır." Ne bilirsin, belki kıyamet yakında olur.***

64. ***Şüphesiz, Allah kâfirlere lânet etmiş ve onlara alevli bir ateş hazırlamıştır.***

65. ***Onlar orada ebedî olarak kalırlar; kendilerini koruyacak bir dost ve yardımcı bulamazlar.***

66. ***Yüzleri ateş içinde çevrildiği gün, "Eyvah bize! Keşke Allah'a itaat etseydik, Peygamber'e de itaat etseydik!" derler.***

67. ***Yine derler ki: "Ey Rabbimiz! Biz reislerimize ve büyüklerimize uyduk da onlar bizi yoldan saptırdılar."***

68. ***"Rabbimiz! Onlara iki kat azap ver ve kendilerini büyük bir lânet ile lânetle."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İnsanlar sana kıyametin zamanını soruyorlar."* Müşrikler, Hz. Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem], hemen gelmesini isteyerek ve alay etmek için kıyametin ne zaman kopacağını soruyorlardı. Yahudiler de Hz. Peygfamber'i imtihan etmek için aynı

soruyu soruyorlardı. Çünkü Allah Teâlâ, Tevrat'ta ve bütün kitaplarda kıyametin vaktini gizlemişti. Bunun üzerine yüce Allah, resûlüne, onlara, bunun sadece Allah'ın bileceği bir bilgi olduğunu söylemesini emretti. Cenâb-ı Hak sonra, kıyametin hemen gelmesini isteyenlere bir tehdit ve onu imtihan maksadıyla soranları susturmak için, Peygamber'ine [sallallahu aleyhi vesellem] onun meydana gelmesinin yakın olduğunu belirterek şöyle buyurdu:

"De ki: Onun bilgisi Allah katındadır." O, bu bilgiyi (kesin saatiyle) hiçbir meleğe ve peygambere bildirmemiştir. *"Ne bilirsin, belki kıyamet yakında olur."* Yakın bir şey olarak meydana gelir veya yakın zamanda meydana gelir.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Şüphesiz, Allah kâfirlere lânet etmiş,* onları rahmetinden uzaklaştırmış *ve onlara alevli,* şiddetle tutuşmuş kızgın *bir ateş hazırlamıştır. Onlar orada ebedî olarak kalırlar."* Bu âyet, "Cehennem bir zaman sonra yok olur" diyen Cehmiyye mezhebini reddetmektedir.

"Onlar, kendilerini koruyacak *bir dost ve* onlardan azabı giderecek *bir yardımcı bulamazlar.* Bu durum, *yüzleri ateş içinde çevrildiği,* bir et parçasının kaynar kazanda dönüp durduğu gibi, cehennemin içinde bir o tarafa bir bu tarafa çevrildikleri *gün* olur." Âyette, özellikle yüzün zikredilmesi, onun insan bedeninde en şerefli âza olmasından dolayıdır. Yahut yüz ile bütün vücut kastedilmiştir.

"O gün, 'Eyvah bize! Keşke dünyada *Allah'a itaat etseydik, Peygamber'e de itaat etseydik* de bugünün azabından kurtulsaydık' *derler."* Onlar, pişmanlığın fayda vermediği bir anda ve yerde pişman oldular.

"Onlar ayrıca derler ki: *'Ey Rabbimiz! Biz, reislerimize ve büyüklerimize uyduk da onlar bizi* doğru *yoldan saptırdılar;* bizi zarara soktular.'" Buradaki reislerden kasıt, küfürde başı çeken, onlara inkârı telkin eden ve kendilerine onu güzel gösteren kimselerdir.

"Rabbimiz! Onlara iki kat azap ver." Yani onlara bize verdiğin azabın iki katını ver. Bu azapların biri, kendilerinin haktan sapması, diğeri de insanları haktan saptırmalarına karşılıktır.

Âyet şöyle bitiyor: *"Bir de kendilerini büyük bir lânet ile lânetle;* onlara çokça, devamlı lânet et. "

63-68. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Âbid, zâhid ve salihlerin yolu şudur: Onlar, kıyametin kopmasını (ölümü) sürekli gözlerinin önünde tutarlar, onu hiçbir zaman unutmazlar (biraz sonra ölüm gelecek, kıyamet kopacak diye düşünürler) ve bu düşünce içinde gece gündüz onun için hazırlanırlar.

Gerçek tevhide ulaşmış âriflerin yolu ise Cenâb-ı Hakk'ın müşahedesine dalarak, kıyameti düşünmekten uzak kalmalarıdır. Hak Teâlâ, onları kendi zatıyla meşgul edip dünya ve ahiret, cennet ve cehennem düşüncesinden uzak tutar. Onlar, marifet cennetine girdikleri zaman, gönüllerini her şeyden çektiler; yüce yaratıcının müşahedesine dalıp iki âlemin dert ve düşüncesinden kurtuldular. Onlar, dünya ve ahiretiyle bütün varlığı bir olarak gördüler; çünkü burada da orada da tecelli eden zat, birdir.

Dalâlet yolunda başı çekenlerin azabı iki kat olduğu gibi, hidayet yolunda rehberlik edenlerin sevabı da iki kat olur. Onlar, kulları hidayete sevketme ve irşad sevabını alırlar. Kim, bir kimsenin hidayetine vesile olursa kıyamete kadar onun ve bu yolda ona tâbi olanların sevabını alır. Kimin vesilesiyle biri hidayete ulaşırsa onun sevabı kendisine ulaşır; aynı şekilde ona tâbi olanların hepsinin sevabı kıyamet günü mîzanına konur. Bu konuda bir zat demiştir ki:

"Kişinin mîzanına kendisine tâbi olanlar konur; buna göre peygamberimiz Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] ne kadar kıymetli olduğunu hesap et."

Hz. Peygamber'e Eziyet Vermek Haramdır

Cenâb-ı Hak sonra, resûlüne eziyet vermeyi yasaklama konusuna dönerek şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا لَا تَكُونُوا كَالَّذٖينَ اٰذَوْا مُوسٰى فَبَرَّاَهُ اللّٰهُ مِمَّا قَالُواۜ
وَكَانَ عِنْدَ اللّٰهِ وَجٖيهًاۜ ﴿٦٩﴾ يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ وَقُولُوا قَوْلًا سَدٖيدًاۙ
﴿٧٠﴾ يُصْلِحْ لَكُمْ اَعْمَالَكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْۜ وَمَنْ يُطِعِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ
فَقَدْ فَازَ فَوْزًا عَظٖيمًا ﴿٧١﴾

69. ***Ey iman edenler! Sizler Musa'ya eziyet edenler gibi olmayın. Kavmi ona eziyet etti de Allah kendisini, dedikleri şeyden temize çıkardı. O, Allah katında mevki sahibi şerefli biriydi.***

70. ***Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve doğru söz söyleyin.***

71. ***Böyle yapın ki Allah amellerinizi ıslah etsin ve günahlarınızı bağışlasın. Kim Allah ve Resûlü'ne itaat ederse büyük bir kurtuluşa ermiş olur.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey iman edenler! Sizler,* İsrâiloğulları'ndan *Musa'ya eziyet edenler gibi olmayın. Kavmi ona eziyet etti de Allah kendisini, dedikleri şeyden temize çıkardı."*

Bu şöyle oldu:

"İsrâiloğulları dışarıda çıplak olarak yıkanırlar ve birbirlerine bakarlardı. Hz. Musa [aleyhisselâm] ise hayâsından dolayı, onlardan ayrı yerde örtünerek yıkanırdı. Bunun üzerine onlar, 'Musa'nın bizimle birlikte yıkanmamasının sebebi avret yerindeki bir hastalıktır' dediler. Yahut, 'Onda alaca tenlilik veya başka bir hastalık var' dediler. Hz. Musa [aleyhisselâm], bir gün su kenarına tek başına yıkanmaya gitti. Elbisesini çıkararak bir taşın üzerine koydu. O sırada (ilâhî bir emirle) taş elbisesiyle yuvarlanıp gitmeye başladı. Hz. Musa, hemen taşın peşine düşerek, 'Ey taş, elbisemi ver, ey taş elbisemi ver' diye seslenerek

peşinden koşmaya başladı. Bu sırada İsrâiloğulları onun vücudunu gördüler ve, 'Vallahi, Musa'nın vücudunda bir kusur yokmuş' dediler. Onlar kendisini gördükten sonra taş durdu. Hz. Musa [aleyhisselâm] elbisesini aldı, taşa asâsıyla vurmaya başladı, öyle ki taşta üç veya dört vurma izi kaldı."[695]

Bir rivayete göre İsrâiloğulları'nın Hz. Musa'ya [aleyhisselâm] eziyet vermeleri, onun kardeşi Harun'u öldürdüğünü iddia etmeleridir. Hz. Ali [radıyallahu anh] demiştir ki:

"Hz. Musa ve Hz. Harun birlikte bir dağa çıktılar. Orada Hz. Harun vefat etti. İsrâiloğulları Hz. Musa'ya, 'Onu sen öldürdün. Biz onu senden daha çok seviyorduk ve o bize karşı daha yumuşak davranıyordu' dediler ve bu şekilde kendisine eziyet ettiler. Bunun üzerine Allah Teâlâ meleklerine, onu insanların bulunduğu yere taşımalarını ve kendisini İsrâiloğulları'na getirip göstermelerini emretti. Melekler, Hz. Harun'un naaşını getirerek onun vefat ettiğini söylediler. İsrâiloğulları, Hz. Harun'un bir darbe alarak değil, normal şekilde vefat ettiğini anladılar. Cenâb-ı Hak böylece Hz. Musa'yı onların eziyetinden kurtardı. Sonra melekler Hz. Harun'u götürüp bir yere defnettiler. Kabrini Mısır akbabasından başka kimse bilmedi. Allah Teâlâ bu kuşu sağır ve dilsiz yaptı."[696]

Onun, dağın mağarasında bir sedir (yüksekçe bir taht) üzerinde bulunduğu da söylenmiştir.

İsrâiloğulları'nın Hz. Musa'ya [aleyhisselâm] verdikleri eziyet konusunda şöyle diyenler de olmuştur: Kârûn, fahişe bir kadına para vererek, onun halkın önünde, Musa'nın kendisine kötü fiili işlediğini iddia etmesini istedi. Allah Teâlâ, Hz. Musa'yı ondan korudu, onun böyle bir işten uzak olduğu ortaya çıktı (kadının kendisi böyle bir şey olmadığını, bunu kendisine para vererek Kârûn'un planladığını söyledi) ve Allah Teâlâ Kârûn'u helâk etti. Bu olay daha önce Kasas sûresinde geçmişti.

---

695 Buhârî, Gusül, 20, Enbiyâ, 28; Müslim, Hayız, 75, Fezâil, 155; Tirmizî, Tefsîru Sûre (33) 24; Ahmed, *Müsned*, 2/315.

696 bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 19/194; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/666; Hâkim, *Müstedrek*, 2/579.

Âyet şöyle bitiyor: *"O, Allah katında mevki sahibi şerefli biriydi."* Yani Hz. Musa, Allah katında şeref, mertebe ve yücelik sahibi, duası kabul edilen biriydi.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Ey iman edenler!* Allah'ın resûlüne eziyet vermek şöyle dursun, onun sevmediği şeyleri yapmaktan *Allah'tan korkun ve doğru söz söyleyin."* Doğru ve isabetli söz söyleyin. Yahut hak için söz söyleyin. Yani hakka ulaşma kastıyla ve adaleti temin için söz söyleyin.

Âyetin amacı, müminleri, Hz. Zeyneb [radıyallahu anhâ] hakkında doğru ve âdil olmayan konuşmalara dalmaktan sakındırmaktır. Âyetin bir diğer amacı da her konuda doğru konuşmaya teşviktir. Çünkü dili yalandan korumak ve doğru konuşmak bütün hayırların kapısıdır. Bunun için Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu: *"Böyle yapın ki Allah amellerinizi ıslah etsin."* Sizi salih amellerde muvaffak etsin. Yahut taatinizi kabul edip ona karşı size sevap versin. *"Ve günahlarınızı bağışlasın."* Yani onları temizlesin.

Âyette verilmek istenen mana şudur: Dilinizi korumakta ve doğru sözlü olmakta Allah'tan korkun; her an O'nun nazarı altında olduğunuzu düşünün. Böyle yaparsanız, size, talep edilecek en güzel sonucu verir. Bu, iyiliklerinizin kabul edilmesi ve günahlarınızın affedilmesidir. Bu âyet, öncesini tasdik etmekte ve vurgulamaktadır. Önceki âyet, Allah'ın resûlüne eziyet vermeyi yasaklamaktadır. Bu âyet ise dili koruma konusunda Allah'tan korkmayı emretmektedir. Âyetlerde yasaklamayla emrin peş peşe gelmesi için böyle oldu. Aslında Hz. Musa'nın kıssasındaki tehdit, yasağa uymayı sağlar; doğru sözlü olmaya karşılık vaat edilen müjde ise emri yerine getirmek için yeterlidir. Bununla birlikte yapılan bu yasaklama ve emir, eziyet vermekten uzak kalmayı ve onu terketmeyi kuvvetlendirmektedir.

Cenâb-ı Hak sonra, onlara büyük bir kurtuluş vaat ederek şöyle buyurdu: *"Kim,* emir ve yasaklarında *Allah ve Resûlü'ne itaat ederse* büyük bir kurtuluşa ermiş olur; dünyada övülecek bir halde yaşar, ahirette ise mesut olur." Allah Teâlâ, bizleri de onlardan yapsın. Âmin.

69-71. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Âyette, insanlardan eziyet gören velilere, peygamberleri örnek göstererek teselli verilmektedir. Rivayet edildiğine göre Hz. Musa [aleyhisselâm] Allah Teâlâ'ya,

"Yâ Rabbi, bana karşı insanların dilini tut (hakkımda kötü konuşmalarına mani ol)" dedi. Allah Teâlâ da ona şöyle buyurdu:

"Ey Musa, ben bunu kendim için yapmadım; (Onlar benim hakkımda da şanıma yakışmayan şeyleri söyleyip dururlar); bunu senin için nasıl yaparım!"

Allah Teâlâ, Hz. Üzeyir'e şöyle vahyetti: "Seni insanların sürekli gıybet etmesinden gönlün hoş olmadıkça, seni katımda tevazu ehlinden yazmam."

Şunu bil ki Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] yüceltmek, saadetin ve en büyük kurtuluşun vesilesidir. Allah'ın velilerini yüceltmek ve onlara hizmet etmek de yüce Allah'a ulaşmanın vesilesidir.

Allah'tan korkmak, manevi yolun esasıdır. Dili korumak ve söylediği sözün doğru, isabetli ve adaletli olmasına dikkat etmek hakikate ulaşmanın vesilesidir.

Şeyh Ahmed Zerrûk [kuddise sırruhû], vasiyetlerinden birinde bazı açıklamalar yaptıktan sonra demiştir ki: "Fakat alanı geniş olduğu için, nefse, takva hali zor gelir. Öyle ise en büyük günahları terketmeye ve güç yeten kaideleri uygulamaya yönel, ondan sonrası için sana özel yardım edilir. Günahların en büyüklerinden biri de gıybet etmek ve yapılan gıybeti dinlemektir. İnsanlar gıybete alıştıkları için o, nefislere hafif gelir ve alışıldığı için kolay olur; halbuki gıybet, dini yıkan ve günahkârların âfeti olan bir iştir. Kim ondan korunursa kalan işlerinde kurtuluşa erer; kim ona düşerse diğer işlerde de perişan olur, zarar eder. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

'Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve doğru söz söyleyin. Böyle yapın ki Allah amellerinizi ıslah etsin ve günahlarınızı bağışlasın ...' Allah Teâlâ amelin güzel olmasını, sözün doğru ve adaletli olmasına bağladı. Bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

'Kul sabaha çıkınca bütün âzalar dile, tevazu içinde hallerini arzederek şöyle derler: Bizim hakkımızda Allah'tan kork (yalan ve yanlış konuşup bizi zarara sokma!). Gerçekten sen doğru olursan biz de doğru oluruz; sen eğilirsen biz de eğilir doğruluktan ayrılırız.'[697]

Öyle ise ey kardeşim, dilini ihmal etme! Özellikle gıybet konusunda çok dikkatli ol. Yeme ve içme konusunda harama düşmekten çekindiğinden daha fazla gıybetten çekin. Böyle yaptığında hayatın hoş olur, zâhiren ve bâtınen bir sürü âfetten kurtulursun."

İnsana Yüklenen Büyük Emanet

Takvayı elde ettiğinde ve her zaman doğru, isabetli ve adaletli konuşarak dilini günahlardan koruduğunda, Allah Teâlâ'nın buyurduğu gibi, emaneti taşımaya ehil olursun. Cenâb-ı Hak bu konuda şöyle buyurmuştur:

إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا
وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا ﴿٧٢﴾ لِيُعَذِّبَ اللّٰهُ
الْمُنَافِقِينَ وَالْمُنَافِقَاتِ وَالْمُشْرِكِينَ وَالْمُشْرِكَاتِ وَيَتُوبَ اللّٰهُ عَلَى
الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَكَانَ اللّٰهُ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿٧٣﴾

72. ***Biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar bunu yüklenmekten çekindiler, onun sorumluluğundan korktular. Onu insan yüklendi. Doğrusu o çok zâlim, çok cahildir.***

73. ***Allah bu teklifi, münafık erkeklere ve münafık kadınlara, müşrik erkeklere ve müşrik kadınlara azap etmek; mümin erkeklerin ve mümin kadınların tövbesini kabul etmek için yaptı. Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.***

---

697 Tirmizî, Zühd, 61; İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kitâbü's-Samt*, nr. 12; Münzirî, *et-Tergîb*, nr. 4226.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar bunu yüklenmekten çekindiler, onun sorumluluğundan korktular."*

Buradaki emanet, bâtında tevhidin hakikatine ulaşmak, zâhirde ise dinin emir ve yasaklarından oluşan vazifelerini yerine getirmektir. Buna göre iman, bâtına (iç âleme) ait bir emanettir; bütün hükümleriyle şeriat ise zâhirî âzaların taşıyacağı bir emanettir. Kim bu ikisini yerine getirirse emanete karşı güvenilir biri olur; yoksa ona hainlik yapmış olur.

Mana şudur: Biz emaneti bu büyük cisimlere teklif ettik; eğer onu güzelce korursanız büyük bir sevap var, hainlik yaparsanız can yakıcı bir azap var, dedik, onlar buna güç yetirememekten korkarak yüklenmekten çekindiler, sorumluluğundan korktular, bu konuda mazur görülüp aflarını istediler, sevap ve azap olmadan güvende kalmayı talep ettiler. Âyetin, *"Onlar bunu yüklenmekten çekindiler, onun sorumluluğundan korktular"* kısmı bunu ifade etmektedir. Bu varlıkların, kendilerine teklif edilen bu emaneti yüklenmekten kaçınmalarının, Allah Teâlâ'nın kendilerinde yarattığı bir idrakle olması muhtemeldir. Şöyle denilmiştir: Cenâb-ı Hak onlara hayat ve akıl verdi; şu âyette olduğu gibi:

"Sonra duman halinde olan göğe yöneldi; ona ve yeryüzüne, 'İsteyerek veya istemeyerek gelin (emrime girin)!' dedi. İkisi de, 'İsteyerek geldik' dediler" (Fussılet 41/11).

Bu teklifin, göklerde ve yerde bulunan meleklere ve cinlere yapılmış olması da muhtemeldir.

Şeyhlerimizin şeyhi seyyidim Abdurrahman-ı Fâsî demiştir ki: "Şöyle denilmiştir: Âyette bahsedilen emanet, Cenâb-ı Hakk'ın gayb âleminde, ruhları rabliğine şahit tutuktan sonra, onlardan tevhide (birliğini kabul ve ilan etmeye) dair aldığı sözdür. Şu kudsî hadis de bu manayı desteklemektedir: Allah Teâlâ buyurur ki:

'Beni, yerim ve göğüm içine almadı; mümin kulumun kalbi içine aldı.'"[698]

---

698 Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 6/97; Ahmed b. Hanbel, *Kitâbü'z-Zühd*, nr. 827; Süyûtî, *es-Sağîr*, nr. 2375; Zebidi, *İthâfü's-Sâde*, 8/429-430.

İlâhî hükümleri yüklenmeye gelince, bu, sadece insanlara has c ğildir; cinler de ilâhî emirleri yerine getirmekle mükelleftir. Bu âyet öncesiyle bağlantısı şudur: Emanete vefa göstermek, takvadan ve e redilen işlerdendir."

Bu konuda şöyle de denmiştir: Göklere, yere ve dağlara, gerç manada bir teklif etme olmadı. Bundan kasıt, Allah'a taatin şanı yüceltmektir. Ona emanet denmesi, yerine getirilmesinin farz olm sındandır. Mana şudur: Bu emanet, mesuliyeti büyük bir iştir. Eğe emanet, bu cismi büyük varlıklara teklif edilseydi, onlar da şuur idrak sahibi olsalardı onu yüklenmekten çekinirler, sorumluluğund korkarlardı. Onu, bünyesi zayıf ve kuvveti az olmakla birlikte ins yüklendi. Şüphesiz bu emaneti koruyan ve hakkını yerine getiren ki se, dünyanın ve ahiretin saadetini elde eder." Bu açıklamayı Beyzâ yapmıştır.[699]

Buradaki çekinmekten kasıt, mesuliyetinden korkup affını is mektir; yoksa kibirlenerek uzak durmak değildir. Yani onlar, bu em neti yüklenmekten korktular, mazur görülüp affedilmelerini istedil Allah da onların isteğini kabul etti.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onu insan,* yani Âdem *yüklendi."* Riv yete göre, Hz. Âdem [aleyhisselâm], emaneti yüklendikten sonra, bir g tamam olmadan yasak ağaçtan yeme hatasına düştü.[700]

Âyette emaneti yüklenen insandan kastın, bütün insan cinsi old ğu da söylenmiştir. Bu görüş, insanın, gayb âleminde ruhlardan alın sözü yüklenmesine uygundur.

Âyet şöyle bitiyor: *"Doğrusu o çok zalim, çok cahildir."* İnsan, tehlik si ve mesuliyeti büyük olan böyle bir işi yüklendiğinden dolayı gerçe ten cahil ve zalimdir. Sonra, eğer insan, bu emanetin gereğini yeri getirir ve hakkını korursa zulüm ve cehaletten çıkar; salih, güvenilir âdil biri olur. Şayet ona hainlik eder ve hakkını yerine getirmezse ta manasıyla bir zalim ve cahil olur.

---

699 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzil,* 2/254 (Beyrut 1998)

700 Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 19/197; Begavî, *Meâlimü't-Tenzil,* 6/381; Süyûtî, *ed-Dürr Mensûr,* 6/670; Hâkim, *Müstedrek,* 2/422.

Herkes, hıyanet ve zulüm derecesine göre karşılık görür. Kâfirler, emanetin aslına hainlik ettiler. Emanetin aslı, imandır; onlar imana yanaşmayıp hakkı inkâr ettiler. Onların berisinde olanlar ise kendilerine yasaklanan şeyleri yaparak veya emredilen taati terkederek emanete hainlik ettiler. Bazıları ileri derecede, bazıları ise daha az hainlik içindedir. Herkesin cezası da emanete hıyaneti derecesindedir.

Cenâb-ı Hak sonra, insana emanetin teklif edilmesinin sebebini açıkladı. Bu sebep, kulların önüne, onları sorumlu kılacak delilin konmasıdır. Bunun için şöyle buyurdu:

"Allah bunu, münafık erkeklere ve münafık kadınlara, müşrik erkeklere ve müşrik kadınlara azap etmek için yaptı." Çünkü onlar, emanetin gereğini yerine getirmediler ve ona hainlik ettiler. Böylece delil aleyhlerine oldu. Rabb'in hiç kimseye zulmetmez (delilsiz, sebepsiz ve haksız yere kimseye azap etmez).

"Allah bunu ayrıca mümin erkeklerin ve mümin kadınların tövbesini kabul etmek için yaptı." Çünkü onlar emaneti taşıdılar. Fakat kul, kusurdan uzak değildir. Allah Teâlâ şöyle buyurdu: *"Hayır, o insan, Rabb'inin kendisine emrettiğini yerine getirmedi"* (Abese 80/23). Diğer âyette de şöyle buyurdu:

"Onlar, Allah'ın yüceliğini gereği gibi takdir edemediler" (Zümer 39/67). Bunun için Cenâb-ı Hak âyetin sonunda şöyle buyurdu:

"Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir." O'nun affı, kullukta kusur ve noksanı olanlar içindir; rahmeti ise veliler ve büyük salih zatlar gibi, kulluk yolunda gücü nisbetinde gayret gösterenler içindir.

Özetle, azap, önce emaneti yüklenip sonra onu taşımayanlar içindir. Allah'ın af ve mağfireti, emaneti yüklenip onun hakkını yerine getirenler içindir. Allah'ın özel rahmeti ise emaneti yüklenip onu tam manasıyla koruyan ve hakkını en güzel şekilde yerine getirenler içindir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

72-73. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ'nın göklere, yere ve dağlara teklif ettiği emanet, bâtında (kalpte), yüce Rabb'e ait sırları müşahede etmek ve zâhirde kulluk edeplerini yerine getirmektir.

Şöyle de denebilir: Emanet, bâtında hakikat sırlarının parlaması, zâhirde ise dengeli bir halde ilâhî hükümlerin uygulanmasıdır. Öyle ki hakikate ait irfan ve manalar, zâhirî hükümlere galip olmamalı; aynı şekilde, ilâhî hükümler de hakikatlere galip gelmemelidir. Manevi sekr (kendinden geçme) hali, sahv (manevi uyanıklığa), sahv hali de sekr haline galip gelmemelidir. Bu sırlı durum, insanoğluna hastır; çünkü onda iki zıt durum toplanmıştır. İnsanda, letâfetle kesafet, nurla zulmet, mana ile madde, kudretle hikmet bir arada bulunmaktadır. İnsan, bir yönüyle semaya, diğer yönüyle yere aittir. Bir yönüyle ruhanî, diğer yönüyle beşerîdir. Onun bünyesi mana ve maddeden oluşmaktadır. Bundan dolayı Allah Teâlâ, diğer varlıklar arasında sadece insan için, *"Onu iki elimle yarattım"* (Sâd 38/75) buyurmuştur. Yani onu kudret ve hikmet elimle yarattım. Böylece insan, iki zıt şeyi bünyesinde topladı; bir yönüyle mülk âlemine, diğer yönüyle melekût âlemine ait bir varlık oldu. İnsanın maddi yönü hikmettir; manevi yönü ise ilâhî kudretin tecellileridir.

Bu özellik, kâinatta insanın dışında hiçbir varlıkta yoktur. Meleklerin ve cinlerin mana yönü maddi yönlerine galiptir. Onlara hakikat âleminin nurları parladığında, kendilerine sekr (kendinden geçme) ve aklını kaybetme hali galip gelir. Hayvanların ve cansız varlıkların ise maddi yönleri mana yönlerine gelip gelir; onlarda nurlara ve sırlara dair bir şey zuhur etmez.

İnsanoğluna tahsis edilen bu sır onda gizlidir. İnsan, mümin ve kâfir hangi halde olursa olsun, kendisinde bu sır gizli olarak mevcuttur; aynen kaymağın sütte gizli olarak bulunması gibi. Sütteki kaymak sadece belirli bir işlem yaptıktan ve onu yayığa koyup iyice çalkaladıktan sonra ortaya çıkar. Yoksa sütün içinde gizli olarak kalır. İnsan da böyledir; ilâhî sır onda gizli olarak bulunmaktadır. Bu sır, en büyük velilik (Allah'a dost ve halife olma) nurudur. İnsan iman edip Allah Teâlâ'nın birliğini idrak ve ikrar edince, Allah'ın zikriyle kalbi harekete geçince, ism-i celâli (Allah ism-i şerifini) kalbine vurdukça, için-

deki bu sır ortaya çıkar. Bu durum, insanı nefsin hapsinden çıkaran ve hevâsının esaretinden kurtaran bir şeyh bulunca geçekleşir.

Bu konudaki diğer bir misal şudur: İnsanda bu sırrın bulunması, meyvenin ortaya çıkmadan önce dalında bulunmasına benzer. Yağmur yağıp rüzgâr ağaç dallarını harekete geçirince, dallar çiçek açar ve meyve verir. İbnü'l-Bennâ es-Sarakustî, *el-Mebâhisü'l-Asliyye* adlı eserinde, bu konuda nazım halinde şöyle demiştir:

"Manevi ilim ve marifetler, meyvenin ağacın dalında gizli olarak bulunduğu gibi nefislerde (insan bünyesinde) bulunur. Gök gürüldeyip gökten su boşalıp ağaç yumuşayınca ve rüzgâr dalların arasında esince aşılanma geçekleşir. Meyve için birinci işlem budur."[701]

İbnü'l-Bennâ [rahmetullahi aleyh] daha sonra demiştir ki: "İşte marifet meyveleri de bu şekilde meydana çıkar; onlar eski ve yeni para ile satın alınmaz. Elinde malı ve parası olan onlara ulaşamaz. Onlar sadece uğruna nefisler feda edilerek satın alınır."[702]

İnsanda gizli olan bu sır da ancak, içinde gök gürleyip şimşeklerin çakmasından sonra ortaya çıkar. Bu, nefisle yapılan zorlu mücâhede ve bu yolda çekilen zorluklardır. Yani nefsin alışkanlıklarını terkederek onu manen öldürmektir. Allah Teâlâ'nın, kalpleri sulamak için ehil yaptığı şeyhin elinde ilâhî feyiz ve ezelî aşk yağmurları yağdıktan ve iç âleminin dalları arasında vâridat rüzgârları estikten ve bu işin ehline boyun eğildikten sonra, insanın içinde meşâyihin velilik nurları akmaya başlar ve insan, şeyhlerin edebiyle edeplenir. İşte o zaman, iç âleminde sırrın aşılanmasını bekler ve onun marifet meyvelerini toplar. Bunlar olmazsa bahsettiğimiz sır, insanın içinde gizli olarak kalmaya devam eder.

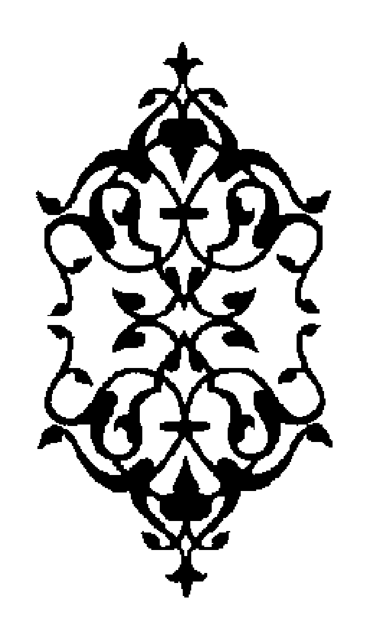
Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür. Kulunu doğru yola ileten O'dur.

Allah Teâlâ, efendimiz Muhammed'e, âline ve ashabına salât ve selâm etsin.

Ahzâb sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

701 İbn Acîbe, *el-Fütûhâtü'l-İlâhiyye fî Şerhi'l-Mebâhisi'l-Asliyye*, s. 32-33.

702 İbn Acîbe, *a.g.e.*, s. 38.

(34) SEBE' SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Sebe' sûresi Mekke'de nâzil olmuştur, elli dört âyettir. Yalnız 6. âyeti hakkında ihtilaf vardır; onun Mekke'de indiğini söyleyenler olduğu gibi Medine'de indiğini söyleyeler de vardır. Sûre adını, "sebe'" kelimesinin geçtiği 15. âyetten almaktadır. Sebe, Yemen'de bir şahsın, kabilenin ve aynı zamanda bir yerin adıdır.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Allah Teâlâ, önceki sûrenin 72. âyetinde, *"Biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar bunu yüklenmekten çekindiler, onun sorumluluğundan korktular. Onu insan yüklendi"* buyurdu. Bu sûrenin başında da, *"Bütün hamd, göklerde ve yerde bulunan her şey kendisine ait olan Allah'a mahsustur"* buyurdu. Cenâb-ı Hak, bununla sanki şuna işaret ediyor: Allah Teâlâ, bu emaneti taşıyandan ve taşımayandan müstağnidir; hiçbirine ihtiyacı yoktur. Kim onu taşırsa kendi iyiliği için taşımış olur; kim de onu terkederse kendi zararına terketmiş olur. Şüphesiz, Allah bütün âlemlerden müstağnidir, hiç kimseye ihtiyacı yoktur. Bunun için Cenâb-ı Hak, sûreye kendisine övgü ile başlayarak şöyle buyurdu:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

حَمْدُ لِلّٰهِ الَّذ۪ي لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ وَلَهُ الْحَمْدُ فِي
خِرَةِ وَهُوَ الْحَك۪يمُ الْخَب۪يرُ ﴿١﴾ يَعْلَمُ مَا يَلِجُ فِي الْاَرْضِ وَمَا يَخْرُجُ
هَا وَمَا يَنْزِلُ مِنَ السَّمَٓاءِ وَمَا يَعْرُجُ ف۪يهَاۜ وَهُوَ الرَّح۪يمُ الْغَفُورُ ﴿٢﴾

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. ***Bütün hamd, göklerde ve yerde bulunan her şey kendisine ı olan Allah'a mahsustur. Ahirette de hamd O'na mahsustur. O, hikn sahibidir, her şeyden haberdardır.***

2. ***O, yerin içine gireni ve ondan çıkanı, gökten ineni ve oraya çık nı bilir. O, çok merhamet edendir, çok bağışlayandır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Bütün hamd, göklerde ve yerde bulun her şey,* yaratılışı yönüyle, mülk olarak ve hükmüne boğun eğmesi *kendisine ait olan Allah'a mahsustur."* Öyle ise gizli ve açık her halde ke disine hamdedilmeyi hak eden O'dur.

"Dünyada olduğu gibi, *ahirette de hamd O'na mahsustur."* Çünkü l iki dünyada mevcut olan bütün nimetleri veren O'dur. Şu kadar var yüce Allah'a dünyada hamdetmek farzdır; zira dünya yükümlülük ye dir. Ahiret ise böyle değildir; orası yükümlülük yeri değil, marifet yı dudur. Cennetlikler sadece kendilerine ihsan edilen nimetlerden dol duydukları sevinçten ve elde ettikleri büyük kurtuluşla ulaştıkları lı zetten dolayı Allah'a hamdederler. Şu âyetlerde buyrulduğu gibi:

"Bize yaptığı vaadini gerçekleştiren Allah'a hamdolsun" (Zümer 39/74).

"Bizden üzüntüyü gideren Allah'a hamdolsun" (Fâtır 35/34).

Allah Teâlâ, *"Bütün hamd, göklerde ve yerde bulunan her şey kendisine ait olan Allah'a mahsustur"* âyetiyle dünyada hamdi hak ettiğine işaret etti. Âyetin, *"Ahirette de hamd O'na mahsustur"* kısmıyla da ahirette hamdi hak ettiğine işaret buyurdu.

Âyet şöyle bitiyor: "O, yerleri ve gökleri düzenlemesinde *hikmet sahibidir;* amellerin ilâhî huzura sunulup karşılığının alınacağı ahiret günü için Allah'a hamdedenlerin içlerindeki niyet dahil *her şeyden haberdardır."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah, yerin içine gireni,* ondaki ölüleri ve defineleri, *ondan çıkanı,* bitkileri ve maden yataklarını, *gökten ineni,* yağmuru ve türlü bereketleri *ve oraya çıkanı,* melekleri ve duaları *bilir. O,* ihtiyaçları olan şeyleri indirerek kullarına *çok merhamet edendir,* işledikleri kusurları da *çok bağışlayandır."* Bu açıklamayı Nesefî yapmıştır.[703]

1-2. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bütün hamd ve övgüleri hak eden, ruhların semasındaki bütün keşifler ve yüce zatının azametinden dolayı sonsuza kadar devam edecek manevi terakki çeşitleri elinde olan Allah'tır.

Bütün hamdler, nefislerin arzında (dünyada) yapılan bütün taatler, kulluk edepleri, güzel haller, mücâhede ve riyâzet gibi taate katılan şeyler elinde olan Allah'a mahsustur.

Yine bütün hamdler, ahirette müminlere ihsan edeceği cemal tecellisi marifetler, rabbânî fetihler, ebedî keşifler ve ilerlemeler elinde olan Allah'a mahsustur. Bütün bu üç âlemde hamd Allah'a mahsustur. Çünkü hepsi O'nun elindedir. O, hiç kimseye ihtiyacı olmadığı, her şeyi kuşattığı ve hepsine rahmet ettiği halde, kullarından dilediklerine bu nimetleri özel olarak verir.

Yüce Allah, nefislerde bulunan vesvese ve düşünceleri, ondan ortaya çıkan büyük ve küçük günahları yahut basiret sahiplerinin yaptığı taat ve ihsanları bilir. Allah, melekût semasından inen ilim ve sırları,

703 Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 3/461-462.

oraya çıkan taat ve zikirleri de bilir. O, kullarını kendisine yaklaştırarak ve onları nimetle karşılayarak kendilerine çokça merhamet edendir. O ayrıca, gönüllerde saklı kötülükleri ve kusurlu işleri çok bağışlayandır.

Ahireti İnkâr Edenlere Uyarı ve Cevap

Cenâb-ı Hak sonra, az önce bahsi geçen ahiret hayatını inkâr edenlere cevap vererek şöyle buyurdu:

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَأْتِينَا السَّاعَةُ قُلْ بَلٰى وَرَبّ۪ي لَتَأْتِيَنَّكُمْ عَالِمِ
الْغَيْبِ لَا يَعْزُبُ عَنْهُ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ فِي السَّمٰوَاتِ وَلَا فِي الْاَرْضِ وَلَٓا
اَصْغَرُ مِنْ ذٰلِكَ وَلَٓا اَكْبَرُ اِلَّا ف۪ي كِتَابٍ مُب۪ينٍ ﴿٣﴾ لِيَجْزِيَ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا
وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ اُو۬لٰٓئِكَ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَر۪يمٌ ﴿٤﴾ وَالَّذ۪ينَ سَعَوْ
فٓي اٰيَاتِنَا مُعَاجِز۪ينَ اُو۬لٰٓئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مِنْ رِجْزٍ اَل۪يمٌ ﴿٥﴾

3. ***İnkârcılar, "Kıyamet bize gelmeyecektir" dediler. De ki: "Hayır! Gaybı bilen Rabbim hakkı için o size mutlaka gelecektir. Göklerde ve yerde zerre kadar bir şey O'ndan gizli kalmaz. Bundan daha küçük ve daha büyük ne varsa hepsi, apaçık bir kitapta yazılıdır."***

4. ***Böylece Allah, inanıp salih ameller yapanları mükâfatlandırır. Onlar için bir mağfiret ve çok değerli rızık vardır.***

5. ***Âyetlerimizi boşa çıkarmak için çalışanlara gelince, onlar için de çok kötü ve can yakıcı bir azap vardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Öldükten sonra dirilmeyi *inkâr edenler, 'Kıyamet bize gelmeyecektir' dediler.*" Bunu söyleyen Ebû Süfyân b. Harb'dir.[704] Başkaları da bu konuda ona katıldılar. Ebû Süfyân, daha

704 bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 14/235 (Beyrut 1998).

sonra müslüman oldu. Dirilmeyi inkâr edenler, "Bize kıyamet gelecek değildir; hayat sadece anneden doğmak ve öldükten sonra toprak içinde kaybolup gitmekten ibarettir" diyorlardı. Allah onların görüşünü çürüttü, yeryüzünü onlardan temizledi.

Âyet şöyle devam ediyor: "Resûlüm, onlara *de ki: Hayır! Gaybı bilen Rabbim hakkı için o size mutlaka gelecektir."* Kıyamet saatinin gelmesi, ileride olacak gayba ait bir iş olduğu için, âyetin metninde, Allah Teâlâ'ya yeminden sonra, "gaybı bilen" ifadesi getirildi.

"Göklerde ve yerde zerre kadar, karıncadan daha küçük *bir şey O'ndan gizli kalmaz. Bundan daha küçük ve daha büyük ne varsa hepsi, apaçık bir kitapta,* levh-i mahfûzda yahut Allah'ın ezelî ilminde *yazılıdır."* İlâhî ilme mecazen kitap dendi, çünkü kitap, ilâhî ilimde olanı yazmaktadır.

İmam Gazâlî [rahmetullahi aleyh], Ehl-i sünnet akîdesinde demiştir ki: "Allah Teâlâ, bilinebilecek bütün şeyleri bilir. O, yerin altından göğün en üstüne kadar, olan ve cereyan eden her şeyi kuşatmıştır. Yerde ve gökte zerre kadar bir şey O'nun ilminden uzak kalamaz. O, koyu karanlık bir gecede, siyah bir kaya üzerinde yürüyen karıncanın ayak sesini işitir, onu görür ve halini bilir. Gök boşluğundaki zerrenin hareketini bilir. Gizli açık her şeyi bilir. Kalplerdeki vesveseleri, düşüncelerin hareket yönlerini ve sırlarda gizlenen şeyleri ezelî ilmiyle bilir. O, ezelde her şeyi bilmektedir."

Cenâb-ı Hak sonra, kıyametin geliş sebebini açıklayarak şöyle buyurdu: *"Böylece Allah, inanıp salih ameller yapanları mükâfatlandırır. Onlar için bir mağfiret vardır;* Allah, onların işledikleri isyanları ve iman derecelerindeki kusurlarını affeder. *Onlar için ayrıca,* ihsan mertebesindeki güzel halleri korumaya sabırlarından dolayı *çok değerli rızık vardır. Âyetlerimizi boşa çıkarmak* ve insanları ondan uzaklaştırmak *için çalışanlara gelince, onlar için de çok kötü ve can yakıcı bir azap vardır."*

3-5. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kalpte iman arttığı ölçüde, öldükten sonra dirilmeye ve sonrasına iman o derece büyük olur. Öyle ki ahiret devamlı müminin gözü önün-

de olur; onu bir an olsun unutmaz. Kul, gayba ait hakikatleri görme makamına yükselip yüce zatı müşahede içinde kaybolunca, iki dünyadan da uzaklaşır; onun için tek vücut ve varlık kalır. O, dünyanın ve ahiretin hallerine göre şekil alır. Hakikatte tek zat vardır, o da Allah Teâlâ'dır. Kâinat, O'nun var etmesiyle var olmuştur; O'nun zatının birliği yanında her şey silinip yok olur. Allah Teâlâ, kendisiyle birlikte hiçbir şey yokken mevcut idi. O, şu an, ezeldeki hali üzere mevcuttur. Gelecekte de şu andaki hali ve sıfatı üzere olacaktır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

İlim Sahipleri Kur'an'ın Hak Kitap Olduğunu Bilir

Cenâb-ı Hak sonra, hakkı inkâr edenlerin tersine, onu tasdik edenlerden bahsederek şöyle buyurdu:

وَيَرَى الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ الَّذِي أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ هُوَ الْحَقَّ وَيَهْدِي
إِلَى صِرَاطِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ ﴿٦﴾

6. ***Kendilerine ilim verilenler, sana indirilen kitabın Rabb'inden gelen gerçek olduğunu ve onun, her hükmünü uygulayan, bütün övgülere layık olan Allah'ın yoluna ilettiğini bilirler.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Sahabeden ve ümmetin içinde onları takip eden âlimlerden yahut Abdullah b. Selâm ve Kâ'b el-Ahbâr gibi müslüman olan Ehl-i kitap âlimlerden *kendilerine ilim verilenler, sana indirilen kitabın,* yani Kur'an'ın *Rabb'inden gelen gerçek olduğunu bilirler."* Onlar, Kur'an'ın, ümmî bir zatın eliyle gelmesiyle birlikte, verdiği haberlerin önceki kitaplara uygun olması ve benzerini getirmekten insanları âciz bırakacak bir içeriğe sahip olması sebebiyle onun hak olduğu konusunda şüphe etmezler.

Bu âyeti öncesine bağlayarak ona şu manayı verenler de olmuştur: Böylece Allah, salih amel eden müminlere mükâfatlarını verir. Kendilerine ilim verilenler, kıyametin gelmesi anında onun hak olduğunu bilirler. Ahiret, hakikati açıkça görme yeri olduğu için, o anda elde edilecek bilgi, kulun yakînini artırmayacak bir bilgidir. Onlar, Kur'an'ın hak olduğunu dünyada delil yoluyla bildikleri gibi, kıyametin kopmasıyla da yakînen bilirler.

Âyet şöyle devam ediyor: "Onlar ayrıca *o* Kur'an'ın, ***her hükmünü uygulayan, bütün övgülere layık olan Allah'ın yoluna ilettiğini bilirler.*"** Bu yol, Allah'ın dini olup o, tevhidden ve onu takip eden istikametten oluşmaktadır.

6. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Kuldan kalkacak ilk perde, kendisiyle yüce Mevlâ'sının kelâmı arasındaki perdedir. O zaman kul, ilâhî kelâmı Rabb'inden dinler, fakat bu, azamet ve ululuk perdesinin gerisinde olur. O, kulun önündeki his ve vehim perdesidir. O zaman kul, ilâhî kelâmın tadını alır ve onu okumaktan lezzet duyar. Kur'an okuma anında kendisini huşû, ağlama ve kalp incelmesi gibi güzel haller sarar.

Cafer-i Sâdık [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Şüphesiz, Hak Teâlâ (Kur'an okunurken) kelâmında tecelli eder, fakat siz onu farkedemezsiniz."[705]

Cenâb-ı Hak sonra, kulu ile kendisi arasındaki perdeyi kaldırır; kul, O'nun kelâmını vasıtasız ve perdesiz olarak işitir; o zaman kelâmın tadı, kendisiyle konuşan Rabb'ini müşahedenin tadı içinde kaybolur; bundan sonra ağlama sevince, kabz hali (sıkıntı ve daralma) bast haline (rahatlık ve genişliğe) döner. Ebû Bekir-i Sıddîk'ın [radıyallahu anh] şu durumu buna bir örnektir. Hz. Ebû Bekir, Kur'an okurken ağlayan bir topluluk gördüğünde, "Bir zamanlar biz de böyleydik; sonra kalplerimiz kuvvetlenip sertleşti" dedi. O, temkin halini, kalbin sertleşerek kuvvetlenmesi şeklinde ifade etti. Çünkü kalp, temkin haline ulaşma-

705 bk. Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb: Kalplerin Azığı*, 1/227.

dan önce, gelen vâridatlar (manevî feyiz ve tecelliler) anında hemen etkilenir. Kalp sağlamlaşıp kuvvetlenince bir şeyden etkilenmez.

Sonsuz kudret sahibi ve bütün hamdlere layık olan Allah'ın yolu, kulu yüce melikin huzuruna ulaştıran seyrü sülûk yoludur. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Kâfirlerin Cahilce Sözleri

Cenâb-ı Hak sonra, kâfirlerin diğer bazı sözlerinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا هَلْ نَدُلُّكُمْ عَلٰى رَجُلٍ يُنَبِّئُكُمْ اِذَا مُزِّقْتُمْ كُلَّ مُمَزَّقٍۙ
اِنَّكُمْ لَفٖي خَلْقٍ جَدٖيدٍۚ ﴿٧﴾ اَفْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا اَمْ بِهٖ جِنَّةٌۜ بَلِ الَّذٖينَ لَا
يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ فِي الْعَذَابِ وَالضَّلَالِ الْبَعٖيدِ ﴿٨﴾ اَفَلَمْ يَرَوْا اِلٰى مَا بَيْنَ
اَيْدٖيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ مِنَ السَّمَٓاءِ وَالْاَرْضِۜ اِنْ نَشَأْ نَخْسِفْ بِهِمُ الْاَرْضَ اَوْ
نُسْقِطْ عَلَيْهِمْ كِسَفًا مِنَ السَّمَٓاءِۜ اِنَّ فٖي ذٰلِكَ لَاٰيَةً لِكُلِّ عَبْدٍ مُنٖيبٍ ﴿٩﴾

7-8. ***İnkâr edenler aralarında şöyle dediler: "Siz ölüp paramparça olduktan sonra size yeniden dirileceğinizi söyleyen bir adamı gösterelim mi? O, yalan uydurup Allah'a iftira mı ediyor, yoksa kendisinde bir delilik mi var? Anlayamadık!" Hayır! Ahirete inanmayanlar azaptadırlar ve derin bir sapkınlık içindedirler.***

9. ***Onlar, gökte ve yerde, önlerinde ve arkalarında nelerin olduğuna bakmıyorlar mı? Eğer dilesek onları yerin dibine batırırız ya da üzerlerine gökten parçalar düşürürüz. Şüphesiz, bunda (Rabb'ine) yönelen her kul için bir ibret vardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Öldükten sonra dirilmeyi* inkâr edenler aralarında şöyle dediler: *"Siz ölüp paramparça olduktan sonra size yeniden dirileceğinizi söyleyen bir adamı gösterelim mi?"* Onlar bu sözle Hz. Muhammed'i [sallallahu aleyhi vesellem] kastediyorlar. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] Kureyş içinde tanınan meşhur bir kimseyken ve onun öldükten sonra dirilmeyi söylemesi aralarında yaygın bir haber iken, hakkında "bir adam" şeklinde ifade kullanmaları, kendisini ve işini tanımıyormuş gibi davranmaktır. Bir şeyi çok iyi bildiği halde bilmiyormuş gibi davranmak, söz sanatında yaygın ve mâlum bir şeydir. Bu, sözün etkisini gösterir. Kâfirler, Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] anlayamadıkları ve hayret ettikleri sözünü şöyle dile getirdiler:

"O, size, sizler ölüp paramparça olduktan sonra yeniden dirileceğinizi söylüyor." Yani size, acayip ve garaip şeylerden bahsediyor; siz ölüp toprak altında ufalanıp toprak olduktan ve bütün bedeniniz çürüyüp dağılarak paramparça olduktan sonra yeniden dirileceğinizi söylüyor. Sözleri şöyle devam ediyor:

"O, yalan uydurup Allah'a iftira mı ediyor?" Yani Allah'a nisbet ettiği bu konuda bir yalan uydurup onu Allah'a mı iftira ediyor, *yoksa kendisinde bir delilik mi var?* Bir delilik var da böyle olduğunu zannederek onu mu dile getiriyor, *anlayamadık!"*

Mu'tezile, bu âyete dayanarak doğru ile yalan arasında ayrı bir söz çeşidinin olduğunu söylemişlerdir. O da basirete (görmeye ve kesin bir delile) dayanmayan bütün haberlerdir. Onlara şöyle cevap verilmiştir: Âyette geçen iftira yalandan daha özel bir şeydir; çünkü iftira kasıtlı olarak yalan söylemektir. Yalan ise daha genel olup o, kasıtlı veya kasıtsız söylenebilir. Âyette sanki şöyle denilmiş oldu: O, bilerek yalan mı söyledi, yoksa yalan kastı olmaksızın onu delilikle mi söyledi, anlayamadık?

Cenâb-ı Hak buyurdu ki: *"Hayır! Ahirete inanmayanlar azaptadırlar ve derin bir sapkınlık içindedirler."* Yani resûlüm Muhammed, iftira ve delilik gibi hiçbir şeyin içinde değildir; o bunlardan uzaktır. Tam tersi-

ne, öldükten sonra dirilmeyi inkâr eden bu kâfirler cehennem azabın düşeceklerdir. Onlar, kendilerini haktan uzaklaştıran koyu bir sapkın lık içindedir. Öyle ki ondan kurtulma ümidi yoktur. Fakat onlar, bu nun farkında değiller. İşte asıl deli denmeyi hak eden durum budur.

Âyette, onların ahirette azaba düşmesi ile dünyada içinde bulun dukları sapkınlık hali sanki ikisi aynı anda olmuş gibi yan yana söylen di. Bu onların, azabı hak edişlerini mübalağa ile anlatmaktır. Ahirettek azap, dünyadaki sapkınlığın sonucu olduğu için ikisi birlikte söylendi

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar, gökte ve yerde, ön lerinde ve arkalarında nelerin olduğuna bakmıyorlar mı? Eğer dilesek onla rı yerin dibine batırırız ya da üzerlerine gökten parçalar düşürürüz."* Yan onların kalp gözleri kör oldu, göğe ve yere ibretle bakmadılar. Hal buki onlar nerede bulunsalar, nereye gitseler, gök ile yeri, kendilerin sarmış olarak önlerinde ve arkalarında bulurlar. Onlar, sınırlarında öteye geçmeye ve içinde bulundukları durumdan, Allah'ın mülkün den çıkıp gitmeye güç yetiremezler. Hal böyle iken onlar, Allah'ın ken dilerini yerin dibine batırmasından yahut üzerlerine gökten parçala düşürmesinden korkmadılar. Yahut Allah'ın âyetlerini yalanlamalar ve Allah Resûlü'nün getirdiği şeyleri inkâr etmeleri sebebiyle göktе üzerlerine bir parça düşürmesinden korkmadılar. Yerin dibine batırı lan Kârûn'a ve üzerlerine gökten parça inerek helâk edilen Eyke halkı na yapıldığı gibi.

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz, bunda* kalbiyle Rabb'ine yönelen, O'n itaat eden *her kul için bir ibret vardır."* Şüphesiz, göğe ve yere ibretl bakmakta, onların içinde bulunan varlıklar ve Allah Teâlâ'nın sonsu kudretini gösteren şeyler üzerinde düşünmekte, öldükten sonra diril meye ve dağılıp toprağa karıştıktan sonra yeniden yaratılmaya apaçı bir delil vardır. Fakat bu durum, kalbiyle Allah'a yönelen ve O'na ita at eden kimse için gerçekleşir. Çünkü Allah'a yönelen kimse, Allah'ı âyetlerine ve kâinattaki bunca tecellilerine bakıp ibret almaktan uza kalmaz. O, bu büyük cisimleri yoktan var eden zatın, ölüleri yenide diriltmeye, onları hesaba çekmeye ve hak edenlere azap etmeye gü sahibi olduğunu kesin olarak bilir.

7-9. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Terbiye şeyhleri derler ki: Hak yolcusu mürid, nefsin hevâsından kaynaklanan zâhirî süsleri harap ve ihmal ettiği ölçüde iç âlemini canlandırır ve Allah'ın nuruyla mâmur hale getirir. Nefsin keyfine göre zâhirini mâmur ettiği ölçüde, iç âlemini harap eder. Dışını harap, içini mâmur edenlerin hali bazıları tarafından yadırganır. Onlar hakkında cahiller derler ki:

"Size, zâhirdeki süslerinizi harap ettiğinizde, iç âleminizde imanın yenilenip ihsan halinin elde edileceğini söyleyen bir adamı gösterelim mi? O, Allah adına iftira mı ediyor, yoksa kendisinde bir delilik mi var? Doğrusu halini anlayamadık!"

Hayır, durum o cahillerin söylediği gibi değil. Gerçek şu ki ruhun Allah'ın marifetiyle hayat bulması olan son manevi dirilişi inkâr edenler, kalplerinin hakikatten perdelenme azabı içindedirler ve onlar, bu düşüncede oldukları sürece, müşahedeye dayalı marifetten yana çok uzakta ve ileri derecede bir şaşkınlık içindedirler. Sonra bu kimseler, öldükten sonra dirilmeyi inkâr edenlerin korkutulduğu şeylerle tehdit edilirler. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Hz. Davud'a Verilen Özel Nimetler

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Davud ve Hz. Süleyman'a [aleyhimesselâm] verdiği nimetlerden bahsetti. Bunları, Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] bahşedilen peygamberlik ve vahiy nimetlerine bir delil olarak ve kâfirlerin, "O, yalan söyleyip onu Allah'a iftira mı ediyor?" sözlerine cevap olarak ve ayrıca öldükten sonra diriltmeye ve onun dışındaki şeylere sonsuz kudretinin yeteceğine dair bir delil olarak zikrederek şöyle buyurdu:

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا دَاوُ۫دَ مِنَّا فَضْلًاۜ يَا جِبَالُ اَوِّب۪ي مَعَهُ وَالطَّيْرَۚ وَاَلَنَّا لَهُ الْحَد۪يدَۙ ﴿١٠﴾ اَنِ

اعْمَلْ سَابِغَاتٍ وَقَدِّرْ فِي السَّرْدِ وَاعْمَلُوا صَالِحًاۜ اِنّ۪ي بِمَا تَعْمَلُونَ بَص۪يرٌ ﴿١١﴾

10. ***Gerçekten biz, Davud'a tarafımızdan bir fazilet** (özel imtiyaz) **verdik. "Ey dağlar ve kuşlar! Onunla beraber tesbih edin" dedik. Onu demiri yumuşattık.***

11. ***Ona ayrıca dedik ki: "Geniş zırhlar imal et ve dokumasını ölçülü yap.** (Ey Davud ailesi!) **Salih amel yapın. Şüphesiz ben yaptıklarınızı görmekteyim."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Gerçekten biz, Davud'a tarafımızdan bir fazilet (özel imtiyaz) verdik."* Yani diğer peygamberlerden ayrı olarak kendisine birtakım özel üstünlükler verdik. Bunlar, onda, peygamberlikle birlikte sultanlığın bulunması, kendisine güzel ses verilmesi, demirin elinde hamur gibi yumuşatılması, kendisine zırh yapma sanatının öğretilmesi ve bunların dışında ona has olarak verilen diğer şeylerdir.

Âyete şu mana da verilmiştir: Biz ona, bu bahsedilen şeylerle, diğer insanlara karşı bir üstünlük verdik ve şöyle dedik:

"Ey dağlar, onunla beraber tesbih edin, onunla birlikte tesbihi tekrarlayın." Dağların Hz. Davud'la birlikte tesbih etmesinin manası şudur: Allah Teâlâ, dağlarda bir tesbih sesi yarattı; öyle ki insanlar içinde tesbih eden bir insanın tesbih sesi işitildiği gibi, onlardan da tesbih sesi işitiliyordu. Bu durum, Hz. Davud'un [aleyhisselâm] bir mucizesi olarak gerçekleşiyordu. O, dağların arasına girip Allah Teâlâ'yı tesbih ettiğinde, dağlar da onun yaptığı tesbihin aynısıyla ona karşılık veriyordu.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Kuşlara da aynı emri verdik."* Yani kuşlara da, "Onunla beraber tesbih edin" dedik.

Âyete şu mana da verilmiştir: Kuşları Davud'un emrine verdik, kendisiyle birlikte bulunup yaptığı tesbihi tekrar ediyorlardı.

Vehb b. Münebbih demiştir ki: "Davud [aleyhisselâm], hatasından dolayı kendi adına âh ederek inlediği zaman, dağlar da yankılanarak ona karşılık veriyordu. Kuşlar, üzerinde toplanıp kendisini dinliyor-

du. İnsanların bugün işittiği dağ yankılanması Hz. Davud zamanından kalmadır."[706]

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Şöyle anlatılır: Allah Teâlâ Hz. Davud'a, 'İşlediğin hatan senin için mübarek oldu' diye vahyetti. O da, 'Yâ Rabbi, bir hata nasıl mübarek olur?' diye sordu; Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu: 'Sen önceleri huzuruma itaat edenlerin onurlu gelişiyle başı dik halde geliyordun, şimdi ise günahkârların kalp kırıklığı ve boyun büküklüğü ile geliyorsun. Ey Davud, şunu bil ki günahkârların boyun bükerek inlemesi, ibadet edenlerin başları dik bir halde yüksek sesle yardım istemesinden daha çok hoşuma gider.'"[707] Kuşeyrî'nin açıklamasını özetle verdik.

Allah Teâlâ'nın, *"Ey dağlar, Davud'la birlikte tesbih edin"* sözünde öyle bir yücelik ve ihtişam vardır ki tarif edilemez. Çünkü bu sözde dağlar, kendilerine emredince itaat eden, çağırınca koşup gelen akıllılar yerine kondu. Bununla şuna dikkat çekildi: Bütün hayvanlar ve cansız varlıklar Allah Teâlâ'nın kudretine ve dilemesine boyun eğmektedir. Eğer böyle demek yerine, "Biz Davud'a tarafımızdan bir fazilet olarak dağların ve kuşların kendisiyle tesbih etmesini verdik" deseydi, onda bu derece bir ihtişam bulunmazdı.[708]

Âyet şöyle bitiriyor: *"Onun için demiri yumuşattık."* Demiri onun için yoğrulmuş toprak gibi yumuşak yaptık; onu, ateş olmadan ve çekiçle dövmeden eliyle istediği gibi şekillendiriyordu.

Bir rivayete göre Hz. Davud [aleyhisselâm] için demirin yumuşatılma sebebi şudur: Hz. Davud [aleyhisselâm], İsrâiloğulları'na hükümdar olunca, âdeti gereği kıyafetini değiştirip tanınmaz hale gelerek dışarı çıkıyor ve her karşılaştığına, "İnsanlar Davud hakkında ne diyor?" diye soruyordu. Onlar da hep onu övücü şeyler söylüyorlardı. Allah Teâlâ, bir gün Hz. Davud'un karşısına insan sûretinde bir melek gönderdi. Hz. Davud ona da aynı şekilde sordu. O da "Bir hali olmasa ne güzel adamdır; o kendisine ve ailesine devlet hazinesinden yediriyor!" dedi. Hz. Davud durumu anladı; Allah Teâlâ'dan, kendisine, devlet

706 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/140; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/388.

707 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/179.

708 Açıklama için bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/465.

hazinesine muhtaç etmeyecek bir geçim vesilesi vermesini istedi. Bunun üzerine Ceâb-ı Hak, onun için demiri mum gibi yumuşattı, kendisine zırh yapmasını öğretti. Demirden ilk zırhı yapan Hz. Davud'dur. Ondan önce insanlar demiri kalkan şeklinde kullanıyor ve düşmanlarından öyle korunuyordu.[709]

Şöyle denilmiştir: Hz. Davud [aleyhisselâm], yaptığı her bir zırhı 4000 gümüş paraya satıyordu; ondan kendisi yiyor, ailesine harcıyor, ayrıca fakir ve miskinlere sadaka olarak dağıtıyordu.[710]

Rivayet edildiğine göre, demir Hz. Davud [aleyhisselâm] için yumuşatıldığı gibi bu işte onunla birlirkte zırh yapımında çalışan diğer kimselere de yumuşatılmıştı.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: "İbn Hacer-i Heytemî, *Şerhu'l-Hemziyye* kitabında,[711] peygamberimiz Hz. Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] bir taşa bastığı zaman, onda ayağının izinin çıktığını söylemiştir. Bu, demirin yumuşatılmasından daha ileri derecede bir mucizedir. Çünkü taş, ateş veya başka bir şeyle yumuşamaz. Demir ise böyle değildir, o ateşle yumuşar.

Denilmiştir ki: Hz. Davud'un [aleyhisselâm] elinde demirin yumuşaması, ona verilen şiddetli bir kuvvetle olmuştur.[712]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Ona şöyle emrettik: *Geniş,* tam ölçülere göre yapılmış *zırhlar imal et ve dokumasını ölçülü yap.* Çivilerini ince yapma ki açılıp delinmesin; kalın yapma ki halkaları kırmasın yahut giyene eziyet vermesin. Ey Davud ailesi, size verdiğim nimetlere karşı *salih amel yapın."* Salih amel, ihlâslı ve güzel yapıldığı için kabule uygun ameldir. *"Şüphesiz ben yaptıklarınızı görmekteyim."* Size ona göre karşılık veririm.

---

709 Nesefî, *a.g.e.*, 3/465; Begavî, *a.g.e.*, 6/388.

710 Sa'lebî, *a.g.e.*, 5/141; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/676.

711 Kitabın tam ismi, *el-Minenü'l-Mekkiyye fî Şerhi'l-Hemziyye*'dir. Eserin diğer bir isim ise, *Efdalü'l-Kırâ li-Kurrâi Ümmi'l-Kurâ*'dır. Eser, İmam Bûsîrî'nin, sonu hemze ile biten beyitlerle Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] hayatını anlattığı eserin şerhidir. Değişik baskıları yapılan eserin elimizdeki 2. baskısı Beyrut 2005 tarihlidir.

712 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/141; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/465.

10-11. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Hz. Davud'a [aleyhisselâm] verilen özel üstünlük, onunla kâinat arasındaki perdenin açılmasıdır; o, bundan sonra kâinatın sahibiyle olunca, bütün kâinat da onunla birlikte oldu. İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki:

"Sen, kâinatın sahibini müşahede etmediğin sürece, kâinatla birlikte olursun; kâinatın sahibini müşahede ettiğinde ise bütün kâinat seninle birlikte bulunur."

Kâinatın kulla bilirkte bulunması, ona âşık olması, kendisine yönelmesi yani maddi olarak bütünüyle ona boyun eğmesi manasında değildir. Bununla anlatılmak istenen şudur: Kâinatta ihtiyacı olan şey, ilâhî hikmet ve ezeldeki takdire göre kendisine boyun eğer, kolayca eline geçer. Yoksa himmetler ne kadar yüksek ve hızlı olursa olsun, kader surlarını aşıp geçemez (ilâhi takdirin ötesinde bir şey yapamaz).

Allah Teâlâ'nın, *"Biz onun için demiri yumuşattık"* âyeti, zâhirde maddi demiri kastetmektedir, âyetin bâtınî işareti ise demir gibi sertleşmiş kalplerdir. Kalpler onun vaazı ile yumuşayıp iman ve marifeti elde eder.

Bütün ârifler için de durum aynıdır. Ârifin vaaz ve sohbetiyle kalpler yumuşar, onun sözünden ciltler ürperir. Onun faydası, maddi demirin yumuşamasından daha büyüktür. Ârife denir ki: "Kendisiyle şeytandan ve hevâdan korunacağın büyük, güzel zırhlar yap." Bu zırh, Allah'ın zikridir. Ârif o zırhı kendisi kullanır (sürekli zikreder) ve diğer insanlara da kullanmalarını (Allah'ı zikretmelerini) emreder. Onlara, aşırı gidip usanmadan ve noksan yapıp bozmadan, dengeli bir şekilde zikretmelerini emreder. İnsanlar ârifin vesilesiyle canlanıp manen yeni bir hayata kavuşunca, Rabb'i katında kıymeti yükselir, o zaman kendisine şükür emredilir. *"Salih amel yapın, şüphesiz ben yaptıklarınızı görmekteyim"* âyeti bunu ifade ediyor. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Hz. Süleyman'a Verilen Yetki ve Nimetler

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Süleyman'a [aleyhisselâm] verilen özel ihsanlardan bahsederek şöyle buyurdu:

وَلِسُلَيْمٰنَ الرّ۪يحَ غُدُوُّهَا شَهْرٌ وَرَوَاحُهَا شَهْرٌۚ وَاَسَلْنَا لَهُ عَيْنَ الْقِطْرِۜ
وَمِنَ الْجِنِّ مَنْ يَعْمَلُ بَيْنَ يَدَيْهِ بِاِذْنِ رَبِّه۪ۜ وَمَنْ يَزِغْ مِنْهُمْ عَنْ اَمْرِنَا نُذِقْهُ
مِنْ عَذَابِ السَّع۪يرِ ﴿١٢﴾ يَعْمَلُونَ لَهُ مَا يَشَٓاءُ مِنْ مَحَار۪يبَ وَتَمَاث۪يلَ
وَجِفَانٍ كَالْجَوَابِ وَقُدُورٍ رَاسِيَاتٍۜ اِعْمَلُٓوا اٰلَ دَاوُ۫دَ شُكْرًاۜ وَقَل۪يلٌ
مِنْ عِبَادِيَ الشَّكُورُ ﴿١٣﴾

12. *Süleyman'ın emrine de rüzgârı verdik. Onun sabah gidişi bir aylık, akşam dönüşü de bir aylık yol idi. Erimiş bakır kaynağını da onun için sel gibi akıttık. Rabb'inin izniyle cinlerden bir kısmı, onun elinin altında çalışırdı. Onlardan kim emrimizden çıkarsa ona alevli azabı tattırırız.*

13. *Onlar Süleyman için istediği mihrapları, heykelleri, havuz gibi geniş çanakları ve sabit kazanları yapıyorlardı. Ey Davud ailesi, şükür için amel edin; ama kullarımdan şükredenler azdır!*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Süleyman'ın emrine de rüzgârı verdik. Onun sabah gidişi bir aylık, akşam dönüşü de bir aylık yol idi."* Yani rüzgârın, sabahtan öğleye kadar esişiyle bir aylık yol gidiliyordu. Akşam esişiyle de aynı şekilde bir aylık yolu katediyordu. Böylece bir günde iki aylık yol gidiyordu.

Hz. Süleyman [aleyhisselâm], sabahleyin evinin bulunduğu Dımaşk'tan çıkıyor, öğleyin İran'ın İstahr beldesine varıyordu. İki yer ara-

sındaki mesafe, atla gidilse bir aylık yoldur. Sonra rüzgârla oradan kalkıp akşama Kâbil'e varıyordu. İstahr ile Kâbil arası da bir aylık yoldur.

Bir rivayete göre, sabah yemeğini İran'ın Rey şehrinde, akşam yemeğini ise Semerkand'da yiyordu.[713]

Hasan-ı Basrî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Hz. Süleyman [aleyhisselâm], kendisini ibadetten alıkoyan atlarına Allah için kızıp onları boğazlayınca, Allah Teâlâ, onların yerine kendisine daha hayırlı bir binek olarak rüzgârı verdi; rüzgâr onun emriyle istediği yere esip gidiyordu; onun sabah gidişi bir aylık yol, akşam gidişi de bir aylık yoldu."[714]

İbn Zeyd demiştir ki: "Hz. Süleyman'ın [aleyhisselâm] üzerine bindiği ağaçtan yapılmış geniş bir tahtı vardı. Üzerinde bin sütun vardı. Her bir sütunda bin oda vardı, içinde insan ve cinler bulunuyordu. Her sütunun altında bin tane şeytan bulunuyordu. Bu şeytanlar onu alttan havaya kaldırıyorlardı, sonra yumuşak bir rüzgâr gelip ordusuyla birlikte Hz. Süleyman'ı [aleyhisselâm] götürüyordu."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Daha önce geçtiği gibi, tahtı şiddetli bir rüzgâr havaya kaldırıyor, yumuşak esen bir rüzgâr da onu havada götürüyordu.

İbn Zeyd, sözünün devamında demiştir ki: "Hz. Süleyman [aleyhisselâm], öğleyi bir kavmin yanında geçiriyor, akşamı da başka bir kavmin yanında geçiriyordu. İki yer arasındaki mesafe bir aylık yoldu. Gittikleri kavim, onların gelişini sadece, Hz. Süleyman'la [aleyhisselâm] ordusu üzerlerinde gölge yaptıklarında biliyorlardı."[715]

Rivayet edildiğine göre, Hz. Süleyman [aleyhisselâm] sabahleyin Irak toprağından yola çıktı, öğleye Merv şehrine vardı. İkindi namazını Belh'te kıldı. Kendisini rüzgâr taşıyor, kuşlar da üzerinde gölge yapıyordu. Sonra Belh'ten yola çıkıp Türk beldelerinin arasından geçerek Çin'e vardı. Ardından güneşin doğduğu sağ tarafa yöneldi, deniz sahilinden Kandehar'a geldi. Oradan çıkıp Mikran'a ve Kirman'a gitti.

713 Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/466; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/389.

714 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/142; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/677.

715 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 19/227-228 (Riyad 2003); Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/142.

Daha sonra oradan İran'a geçti. Orada günlerce kaldı. Sonra oradan sabah çıkıp Kesker'e geldi. Ardından oradan akşamleyin Yemen'e geçti. Orada konakladığı şehir, Tedmür idi. Hz. Süleyman [aleyhisselâm], Şam'dan Irak'a havalanmadan önce, şeytanlara orada kendisine bir yer yapmalarını emretmişti. Şeytanlar da onun için geniş taşlardan, sütunlardan, beyaz ve sarı mermerlerden kalacak bir yer inşa ettiler."[716]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Müfessir Ebüssuûd, Sâd sûresinde, Hz. Süleyman'ın [aleyhisselâm], Mağrib Endülüs, Tanca ve ikisinin dışında diğer ülkelere gazâ için gittiğini kaydetmiştir.[717]

Kesker'de, bir taşın üzerinde, Hz. Süleyman'ın [aleyhisselâm] adamlarından birinin yazdığı anlaşılan şu manadaki beyitler bulunmuştur:

"Rabbimiz'in kuvvetinden başka bir kuvvet yoktur. Bizler, sabahleyin Kesker'den vatanımıza doğru yola çıkarız. Bizim sabah rüzgârla yapacağımız yolculuk, normal şartlarda bir aylık yoldur. Akşam yapacağımız yolculukla da bir aylık mesafeyi alırız. Bu ordudakiler öyle insanlardır ki onların tertemiz peygamber Hz. Davud'un oğlu Hz. Süleyman'a gönüllü olarak yardım etmeleri sebebiyle Allah Teâlâ onları aziz etti. Hak dini yüceltmede onlar için bir fazilet ve üstünlük vardır. Eğer bir gün onlar, ait olduklara şeye nisbet edilirlerse ne hayırlı bir topluluktur. İtaatkâr rüzgâr onları bulundukları şehirden süratle taşıdığında, hiç kusur etmeden emredilen yere götürür. Kuşlar da üzerlerinde saf halinde kendilerine gölge yapar; üzerlerinde kanat çırptıklarında kaçıp gitmezler."[718]

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Anlatıldığına göre, Hz. Süleyman [aleyhisselâm] bir gün rüzgârla havada giderken, sahip olduğu saltanata baktı ve içinden sanki halini beğenir gibi oldu. O anda rüzgâr aşağı doğru meyletti. Hz. Süleyman rüzgâra,

'Doğru gitsene!' dedi. Rüzgâr da,

---

716 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/142.

717 Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/364.

718 Sa'lebî, *a.g.e.*, 5/143; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 14/244.

'Senin kalbin doğru ve düzgün olduğu sürece ben de senin için düzgün olurum, sen Allah'tan başka bir şeye meylettiğinde ben de istikametten saparım' dedi."[719]

Cenâb-ı Hak âyetin devamında şöyle buyurdu: *"Erimiş bakır kaynağını da onun için sel gibi akıttık."* Allah Teâlâ bakır madenini onun için eritti. Bakır madeni, çeşmeden suyun akması gibi, ayda üç gün maden kaynağından akıyordu. Hz. Süleyman'dan önce bakır madeni erimiyordu.

İbn Abbas demiştir ki: "Hz. Süleyman için bakır madeni Yemen'de akıyordu; ondan istediği şeyi yapıyordu."

Şöyle denilmiştir: Âyetin metninde geçen ve bakır manası verdiğimiz "kıtr", bakır, demir ve bunların yerine geçen madenlerdir. Hz. Süleyman için ondan birçok pınar akıyordu.

Bazılara da şöyle demiştir: "Allah Teâlâ, babası Hz. Davud'a demiri yumuşattığı gibi Hz. Süleyman'a da bakırı yumuşatıp akıttı."

Bugün insanlar, sadece Allah Teâlâ'nın Hz. Süleyman için çıkarıp akıttığı bakır madeninden faydalanıyorlar.[720]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Rabb'inin izniyle* yani emriyle *Süleyman'ın elinin altında çalışan bazı cinleri de onun emrine verdik. Onlardan kim emrimizden çıkarsa ona alevli azabı tattırırız."* Yani onlardan kim, Süleyman'a itaat etme emrimizden dışarı çakarsa ona ahirette kızgın cehennem azabını tattırırız.

Bir rivayete göre, Hz. Süleyman'ın yanında elinde ateşten kamçı bulunan bir melek vardı; kim Hz. Süleyman'ın emrinden dışarı çıkarsa ona elindeki kamçıyla bir darbe vurup onu yakardı.[721]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar Süleyman için mihraplar yaparlardı."* Yani mescidler yahut evler ve köşkler yaparlardı. Mihrap, her mescidin, arazide namaz için tahsis edilen yerin ve evin öne çıkan kısmıdır.

---

719 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/180.

720 Son açıklama için bk. Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/389; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/678.

721 Begavî, *a.g.e.*, 6/389; Kurtubî, *a.g.e.*, 14/244.

"Ayrıca timsaller, heykeller yaparlardı." Cinler, o zamanki insanların ibadette alıştıkları hal üzere, meleklerin ve peygamberlerin resimlerini yaparlardı. Bunun hedefi, insanların bu resimlere bakıp onlar gibi ibadet yapmasıydı. Cinler, insanlar ibadette gayrete gelsin diye, bu resimleri mescidlere yapıyorlardı.

Yahut cinler, hayvan ve kuşların heykellerini yapıyorlardı. Rivayet edildiğine göre cinler, Hz. Süleyman için tahtının alt tarafına iki aslan heykeli, üzerine de kartal heykeli yaptılar. Onlarda öyle bir teknik uyguladılar ki Hz. Süleyman, tahtına çıkmak istediği zaman aslanlar ön kollarını yere seriyorlardı; tahtına oturunca da kartallar kanatlarını açarak ona gölge yapıyorlardı. O zaman bu tür resim ve heykel yapmak mubahtı.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Cinler, ayrıca havuz gibi büyük ve geniş çanaklar yapıyorlardı."* Rivayet edildiğine göre cinler, yemek için öyle büyük ve geniş çanak yapıyorlardı ki etrafına 1000 kişi oturup Hz. Süleyman'ın önünde yemek yiyordu.

"Ve cinler, sabit kazanlardan istediği şeyleri yapıyorlardı." Bu kazanlar, üzerine kondukları ayakları üzere sabit duruyor, büyüklüklerinden dolayı hiç indirilmiyor ve devamlı yemek pişirildiği için hiç boş bırakılmıyordu. Bu kazanların ayaklarının sert dağlardan yontularak oluşturulduğu ve ona merdivenlerle çıkıldığı da söylenmiştir.[722] Onların Yemen'de görülüp halen mevcut olduğu da rivayet edilmiştir.[723]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Ey Davud ailesi, şükür için amel edin."* Yani size verdiği nimetlerine şükür olarak, Allah'ın taatinde amel edin ve O'na ibadette ciddi gayret gösterin.

Sâbit el-Bünânî[724] demiştir ki: "Hz. Davud [aleyhisselâm] geceyi ve gündüzü ailesi arasında bölümlere ayırmış, her birine ibadetle meşgul olması için bir zaman belirlemiştir. Bunun için gece ve gündüzün bütün saatlerinde, Davud ailesinden biri muhakkak ayakta namaz kılardı."[725]

---

722 Kurtubî, *a.g.e.*, 14/249.

723 Begavî, *a.g.e.*, 6/391.

724 Sâbit el-Bünânî (v. 127/744), tâbiînden Basralı muhaddis, âbid ve zâhidlerden biridir

725 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/148; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/391; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/680.

Said b. Müseyyeb[726] demiştir ki: "Hz. Süleyman [aleyhisselâm] Kudüs'te Beytülmakdis'in yapımını bitirince kapıları kapandı, ne kadar uğraştıysa kapılar açılmadı. Sonunda, "Davud ailesinin dua ve bereketiyle kapılar açılsın" deyince kapılar açıldı. Hz. Süleyman [aleyhisselâm], orada ibadet yapması için İsrâiloğulları'nın âlimlerinden 10.000 kişi ayırdı; onların 5000'ini gece için, 5000'ini de gündüz için görevlendirdi. Gece gündüz her an orada Allah'a ibadet edildi."

Fudayl b. İyâz [kuddise sırruhû], *"Ey Davud ailesi, şükür için amel edin"* âyeti hakkında demiştir ki: "Âyetin bir manası da şudur: Başlarına bela gelenlere acıyın ve Rabb'inizden afiyet isteyin."[727]

Âyete şu manayı verenler de olmuştur: Ey Davud ailesi, biz cinleri sizin emrinize verdik, onlar sizin istediğiniz şeyleri yapıyorlar; öyle ise siz de şükür için amel edin!

Âyet şöyle bitiyor: *"Ama kullarımdan şükredenler azdır!"* Âyetin bu kısmı, Hz. Davud'a yapılan hitabın devamı olabilir. Yahut o, Peygamberimiz'e [sallallahu aleyhi vesellem] yapılmış bir hitaptır.

Âyette geçen "şekûr", şükrün hakkını veren, bu yolda bütün gücünü harcayan, kalbini, dilini ve vakitlerinin çoğunda âzalarını şükür sayılacak bir işle meşgul eden, şükrün gereğine inanan, onu itiraf eden ve bunun için ne yapsa kendisini kusurlu gören kimsedir.

Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Âyette bahsedilen kimse, her durumda Allah'a şükreden kimsedir."

Bu konuda şöyle denmiştir: "Âyette, az olduğu söylenen kimseler, kendisine bahşedilen şükür nimetine de şükreden ve bununla birlikte gerçek manada şükretmekten âciz kaldığını gören kimsedir."

Bu konuda Beyzâvî demiştir ki: "Çünkü yüce Allah'ın kulunu şükürde muvaffak etmesi ayrı bir nimettir, ona da ayrı bir şükür gerekir. Bu sonsuza dek böyle devam eder. Bunun için denmiştir ki: Gerçek manada şükreden kimse, şükürden âciz olduğunu görendir."[728]

---

726 Said b. Müseyyeb Ebû Muhammed el-Kuraşî el-Mahzûmî (v. 94/713), Medineli meşhur yedi tâbiîn fakihinden biridir.

727 Sülemî, *Hakâiku't-Tefsir*, 2/155.

728 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 2/258.

12-13. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Biz, hidayet rüzgârını da Süleyman'ın (kâmil insanın) emrine verdik. Bu rüzgâr onun önünde eser; onunla bir aylık yola ve daha fazlasına ulaşılır. Biz onun vaaz ve uyarısı için katı gözleri akıttık; onlar huşû ve huzur ile göz yaşı dökerler.

Her kim bütün varlığı ile Allah Teâlâ'ya yönelirse insanlar ve cinlerle bütün kâinat onun emrine boyun eğdirilir; bu zat himmetiyle onlarda tasarruf eder. O zaman Hz. Davud ailesine "Ey Davud ailesi, şükür için amel edin" dendiği gibi, bu zata da aynısı söylenir.

Cüneyd-i Bağdâdî demiştir ki: "Şükür, yüce mâbudun önünde, O'na güzel kulluk yolunda bütün gücünü sarfetmektir."

Yine o demiştir ki: "Şükür, verdiği nimet ile Allah'a isyan etmemektir."

Şükür üç şekilde olur; kalple, dille ve diğer âzalarla. Kalbin şükrü, bütün nimetlerin Allah'tan olduğuna inanmasıdır. Dilin şükrü, Allah'a çokça hamd ve senâ etmektir. Âzaların şükrü, onlarla salih amel yapmaktır.

Ebû Hâzim'e,[729] "Gözlerin şükrü nedir?" diye sorulunca şöyle dedi:

"Onlarla bir hayır görünce, onu insanlara anlatman, bir kötülük görünce de gizlemendir."

Kendisine, "Kulakların şükrü nedir?" diye sorulunca şöyle dedi:

"Onlarla bir hayır işittiğin zaman onları anlayıp ezberlemen; bir kötülük işittiğin zaman ise yere gömüp saklamandır."

Kendisine, "Ellerin şükrü nedir?" diye sorulunca şöyle dedi:

"Onlarla sadece, kendisine helâl olan şeyleri alman, Allah'ın onlardaki hakkını (yapmasını istediği hayrı) engellememendir."

729 Ebû Hâzim Seleme b. Dînâr el-A'rec (v. 140/757), tâbiînin büyüklerinden âlim ve zâhid bir zattır. Medine âlimi ve kadısıdır. Aslen İranlı'dır. Güvenilir (sika) bir hadis râvisi olup meşhur altı hadis kitabı başta olmak üzere bütün hadis kitaplarında rivayetleri yer almaktadır. Hayatı için bk. Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 3/267-297 (Beyrut 2002); Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 6/96-101 (Beyrut 1990); Heyet, *Veliler Ansiklopedisi*, 10/219-222 (İstanbul 1992).

Kendisine, "Karnın şükrü nedir?" diye sorulunca şöyle dedi:

"Alt tarafının sabır, üst tarafının ilim olmasıdır."

Kendisine, "Avret mahallinin şükrü nedir?" diye sorulunca şöyle dedi:

"Allah Teâlâ'nın, *'O müminler ki avret yerlerini haramdan korurlar'* (Mü'minûn 23/5) buyurduğu gibi olmaktır."

Kendisine, "Ayakların şükrü nedir?" diye sorulunca şöyle dedi:

"Özenilecek hayırlı bir iş görünce ona koşman, gazap edilecek bir iş görünce de ondan geri durmandır."[730]

Şükür konusunda insanlar avam, havas ve havassü'l-havas olmak üzere üç derecedir.

Avamın derecesi, nimetlere şükretmektir.

Havassın derecesi, nimet ve mihnet her durumda şükretmektir.

Havassü'l-havasın derecesi, nimeti vereni müşahedeye dalarak nimetten gönlünü çekmektir (nimet derdinden uzaklaşmaktır).

Bir adam, İbrahim b. Edhem'e, "Bizim bölgedeki dervişler, kendilerine nimet verilince şükrediyorlar, verilmeyince sabrediyorlar" dedi. İbrahim b. Edhem ise bu söze şu karşılığı verdi: "Bunu bizim beldedeki köpekler de yapıyor; asıl dervişlik bu değildir. Gerçek dervişler, kendilerine nimet verilmeyince şükrederler, nimet verilince de onu başkasına dağıtırlar."

Allah Teâlâ'nın, *"Kullarımdan şükredenler azdır!"* âyeti, son iki derecedeki kimselerin haline uygundur.

İmam Kuşeyrî, âyetin tefsirinde, bu az olan sınıfın üçüncü derecedeki kimseler (havassü'l-havas) olduğunu belirterek demiştir ki: "Normal şükreden kimse, kendisine bolca nimet verilince şükreder. Gerçek manada şükreden kimse ise nimet verilmeyince şükreder; ona nimet verilince şükrü nasıl olur bir düşün!

730 Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 3/267-279.

'Kullarımdan şükredenler azdır!' âyetinin manası hakkında denmiştir ki: Nimeti bizden alıp onu sebeplere yüklemeyen, aradaki sebeplere değil sadece bana şükreden kullarım azdır. İnsanların çoğunluğu ise nimeti Allah'tan alır, hayrı O'nun tarafından bulur, fakat Allah'tan başkasına minnet duyar ve O'ndan başkasına şükreder (sebebe takılıp nimetin asıl sahibini unutur)."[731]

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "Kim elindeki nimete şükretmezse onu elden gitmeye mâruz bırakmış olur. Kim de nimete şükrederse onu sıkıca bağlayarak elinde tutmuş olur."

Demek ki şükür, eldeki nimeti bağlayıp elde tutmak ve olmayanı avlayıp ele geçirmektir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Hz. Süleyman'ın Vefatı

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Süleyman'ın [aleyhisselâm] vefatından bahsederek şöyle buyurdu:

فَلَمَّا قَضَيْنَا عَلَيْهِ الْمَوْتَ مَا دَلَّهُمْ عَلٰى مَوْتِهٖٓ اِلَّا دَٓابَّةُ الْاَرْضِ تَأْكُلُ
مِنْسَاَتَهُۚ فَلَمَّا خَرَّ تَبَيَّنَتِ الْجِنُّ اَنْ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ الْغَيْبَ مَا لَبِثُوا
فِي الْعَذَابِ الْمُهِينِ ﴿١٤﴾

14. ***Süleyman'ın ölümüne hükmettiğimiz zaman, onun öldüğünü, sadece** (üzerine dayandığı) **asâsını yiyen bir ağaç kurdu gösterdi.** (Hz. Süleyman) **yüz üstü yere düşünce anlaşıldı ki cinler gaybı bilselerdi, o küçük düşürücü azap içinde kalmazlardı.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Süleyman'ın ölümüne hükmettiğimiz zaman, onun öldüğünü,* cinler ve Davud ailesi değil, *sadece onun* üzerine

731 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/181.

dayandığı *asâsını yiyen bir ağaç kurdu gösterdi.* Sonunda Hz. Süleyman *yere yıkılınca,* cinlerin asıl durumları umum halka ve hali zayıf kimseler için karışık iken, *kesin olarak anlaşıldı ki cinler gaybı bilselerdi,* Hz. Süleyman'ın vefatından sonra, *o küçük düşürücü azap içinde,* kendilerine meşakkat veren işte *kalmazlardı."* Yani cinlerin zan ve iddia ettiği gibi, eğer onlar gaybı bilselerdi, Hz. Süleyman [aleyhisselâm] vefat ettiği halde, onu hayatta zannederek o yorucu işte çalışmazlardı.

Bu şöyle olmuştu: Hz. Davud [aleyhisselâm], Beytülmakdis'i Hz. Musa'nın kurduğu büyük çadırın yerinde yaptırdı. Yapımı tamamlanmadan vefat etti. Onu tamamlamayı Hz. Süleyman'a vasiyet etti. Hz. Süleyman da yapıyı tamamlamaları için şeytanlara emir verdi. Hz. Süleyman [aleyhisselâm], ömründen son bir sene kalınca, Allah Teâlâ'dan, binanın yapımını bitirene kadar onlardan vefatını gizlemesini istedi. Bunun bir sebebi de cinlerin gaybı bilme iddialarının bâtıl olduğunu göstermekti.

Hz. Süleyman [aleyhisselâm] elli üç sene yaşadı. Sultan olduğu zaman on üç yaşındaydı. Saltanatı kırk yıl sürdü. Beytülmakdis'in yapımına ise sultan oluşundan dört yıl sonra başladı.[732]

Sa'lebî demiştir ki: "Hz. Süleyman [aleyhisselâm], Beytülmakdis'i beyaz, sarı ve yeşil mermerlerden yaptırdı. Direkleri safi billur sütunlardan oluşuyordu. Çatısı, çeşitli mücevherlerden yapılmıştı. Çatısı ve duvarları inci ve diğer mücevherlerden işlenmişti. Alt zemine kıymetli taşlardan döşenmişti. O gün yeryüzünde ondan daha değerli ve daha parlak bir mescid yoktu. Mescid, karanlıkta dolunayın parlaması gibi parlıyordu. Bu mukaddes binada yapılan hayret verici bir durum da şu idi: Onda bir oda yapılmış, duvarları yeşil çamurla sıvanmış ve parlatılmıştı. Onun içine takva sahibi salih bir kimse girince ona, gölgesi (silueti) beyaz olarak yansıyordu. Oraya bir günahkâr girince ise gölgesi simsiyah olarak yansıyordu. Yani herkesin içine göre bir yansıma oluyordu. Bunun için insanların çoğu günah işlemekten korkuyordu."[733]

Hz. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur: *"Süleyman, Beytülmakdis'in yapımını bitirince, Rabb'inden üç şey istedi; Rabb'i*

---

732 Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl,* 6/392.

733 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 5/147.

ona ikisini verdi, üçüncüsünü vereceğini de ümit ediyorum. Süleyman, Allah Teâlâ'dan, kendisinin verdiği hükmün O'nun hükmüne uygun olmasını istedi, Cenâb-ı Hak bunu kendisine verdi. Allah'tan, kendisine, ondan sonra hiç kimseye vermeyeceği bir mülk istedi, Cenâb-ı Hak bunu da kendisine verdi. Allah'tan, bu Beytülmakdis'e gelip iki rekât namaz kılan kimsenin, annesinden doğduğu gün gibi günahlarından arınmasını istedi; ben bunun da kendisine verileceğini ümit ediyorum."[734]

Beytülmakdis, Hz. Süleyman'ın [aleyhisselâm] yaptığı şekilde uzun bir zaman kaldı, nihayet onu Buhtunnasr harap etti, ondaki altın, gümüş, inci, yakut ve diğer mücevherleri alarak onları Irak'taki memleketine taşıdı.[735]

Sa'lebî sonra şöyle demiştir: "Müfessirler dediler ki: Hz. Süleyman [aleyhisselâm], yiyecek ve içeceğini yanına alıp Beytülmakdis'e giriyor ve orada bir sene, iki sene, bir ay, iki ay tek başına kaldığı oluyordu. Vefatının gerçekleştiği sefer de yine oraya girdi. Orada yeni olarak şöyle bir durumla karşılaştı. Beytülmakdis'te her sabah yeşil bir bitki bitiyordu. Süleyman [aleyhisselâm] onun yanına gelerek ismini soruyor, o da, 'İsmim şudur' diyordu. Sonra onun kesilmesini emrediyor; eğer o bitki ekilecek bir şeyse ekiliyor, ilaç olacak bir şeyse, üzerine ne için ilaç olduğu yazılıyordu.

Hz. Süleyman [aleyhisselâm] bir gün namaz kılarken yine önünde küçük bir ağacın bittiğini gördü. Ona, "İsmin nedir?" diye sordu. O da, "Harûbe (harrûb veya harnube" dedi. Süleyman [aleyhisselâm], "Ne için bittin?" diye sordu, o da, "Bu mescidi harap etmek için" dedi. Süleyman [aleyhisselâm], "Ben hayatta olduğum sürece Allah Teâlâ bu mescidi harap edecek değildir. Demek, benim ölümüm ve Beytülmakdis'in harap olması senin yüzünden olacak ha?" diyerek onu yerinden söküp kendisine ait bir bahçeye dikti. Sonra şöyle dua etti:

"Allahım, benim ölümümü cinlerden gizle, tâ ki insanlar, cinlerin gayba dair bir şey bilmediklerini öğrensinler." O zamana kadar cinler

734 bk. Nesâî, Mesâcid, 6 (nr. 692); İbn Mâce, İkame, 196 (nr. 1408); Sa'lebî, *a.g.e.*, 5/147.

735 bk. Sa'lebî, *a.g.e.*, 5/147.

insanlara, kendilerinin gayba dair birtakım şeyler bildiklerini söylüyorlardı. Hz. Süleyman [aleyhisselâm], sonra mihraba (kendisi için tahsis edilen özel odasına) girerek asâsına dayanıp namaza durdu ve o halde vefat etti.[736]

Şöyle anlatılmıştır: Hz. Süleyman [aleyhisselâm] bir gün ashabına, "Allah Teâlâ bana, gördüğünüz bunca mülkü verdi; mülkümde sıkıntı ve kederden uzak bir gün bile geçmedi. Üzüntü ve kederden uzak bir günümün olmasını arzuluyorum" dedi ve ertesi gün köşküne girdi; insanların yanına girmesini ve kendisine haberler getirmesini yasakladı. Sonra asâsına dayanmış halde mülk ve arazilerine bakıyordu. O sırada yanında beyaz elbiseli, güzel yüzlü bir genç gördü. Genç köşkün bir köşesinden girmişti. Hz. Süleyman'ın [aleyhisselâm] yanına gelerek,

"es-Selâmü aleyküm ey Süleyman!" dedi. Süleyman [aleyhisselâm],

"Sana da selâm olsun, köşküme nasıl girdin?" diye sordu. Genç,

"Ben öyle biriyim ki hiçbir perdedar (özel koruma) beni engelleyemez, hiçbir kapıcı beni geri çeviremez. Ben hiçbir sultandan korkmam. Ayrıca rüşvet de kabul etmem. Hem ben buraya izinsiz girmedim ki?" dedi. Süleyman [aleyhisselâm],

"Sana buraya girmen için kim izin verdi?" diye sordu. Genç,

"Onun asıl sahibi!" dedi. Süleyman [aleyhisselâm], bunu işitince irkildi ve gelenin ölüm meleği olduğunu anladı. Ona,

"Ey ölüm meleği, bugün benim elem ve kederden uzak olarak kendime ayırdığım bir gündü!" dedi. O da,

"Ey Süleyman, dünya günleri içinde kedersiz bir gün yaratılmadı" dedi ve Hz. Süleyman [aleyhisselâm] asâsına dayalı iken ruhunu aldı.[737]

Bir rivayette şöyle denmiştir: Süleyman [aleyhisselâm] şeytanları çağırdı ve kendisine billurdan, kapısı bulunmayan bir köşk yapmalarını

---

736 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 19/241 (Riyad 2003); Sa'lebî, *a.g.e.*, 5/148-149; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/391-392; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/683-683.

737 bk. Sa'lebî, *a.g.e.*, 5/149.

emretti. Sonra yapılan bu köşkün içine girip asâsına dayanarak namaz kılmaya başladı. O sırada ölüm meleği gelip ruhunu aldı. Bunun ne şekilde olduğunu en iyi Allah Teâlâ bilir. Süleyman [aleyhisselâm], asâsının üzerine dayalı vaziyette ölmüş olarak bir sene kaldı. Nihayet asâsını bir ağaç kurdu kemirerek ikiye böldü ve Süleyman [aleyhisselâm], secde vaziyetinde yüz üstü yere düştü. İnsanlar onun ne zaman vefat ettiğini bilemediler. Bunu tesbit için bir ağaç kurdu alıp onu asânın üzerine koydular. Ağaç kurdu, asâyı gece gündüz kemirdi, asânın kırılma noktasına gelmesini hesap ettiler, geçen sürenin bir sene olduğunu gördüler ve bundan, Hz. Süleyman'ın [aleyhisselâm] bir sene evvel vefat ettiğini tesbit ettiler. Hiç ölmeyen ve saltanatı bozulup dağılmayan yüce Allah'ı tesbih ederim.

14. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Dünyadaki bütün devlet ve saltanatlar değişir; içinde izzet olan her şey yakında sönüp gider. Bu durumda akıllı kimse, devletini (sahip olduğu imkân ve servetini) Mevlâ'sının taatine sarfeden, bütün gücünü O'nun sevgisi ve rızası uğruna harcayan kimsedir. Eğer onun kısmeti zenginlerin içindeyse şükredenlerden olur; şayet fakirlerin içindeyse sabredenlerden olur. Sabreden fakir, şükreden zenginden daha kazançlıdır. Bunun için bir hadiste, peygamberler içinde cennete girecek en son kimsenin, sahip olduğu saltanattan dolayı Hz. Süleyman'ın [aleyhisselâm] olduğu belirtilirken, sahabiler içinde cennete girecek en son kimsenin de zenginliğinden dolayı Abdurrahman b. Avf'ın olduğu haber verilmiştir.[738]

Şükreden zengin, hiç aldırış etmeden Allah için veren, büyüğe küçüğe, asile hakire, herkese tevazu gösteren kimsedir. Sabreden fakir ise fakirliği ile övünen ve onu başkasından gizleyen kimsedir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

---

738 bk. Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, 11/542.

Nimete Şükretmeyenlerin Başına Gelen Felaket

Cenâb-ı Hak sonra, kendisine verilen nimete şükretmeyen kimselerin halinden bahsederek şöyle buyurdu:

لَقَدْ كَانَ لِسَبَاٍ فٖى مَسْكَنِهِمْ اٰيَةٌۚ جَنَّتَانِ عَنْ يَمٖينٍ وَشِمَالٍۜ كُلُوا مِنْ رِزْقِ
رَبِّكُمْ وَاشْكُرُوا لَهُۜ بَلْدَةٌ طَيِّبَةٌ وَرَبٌّ غَفُورٌ ﴿١٥﴾ فَاَعْرَضُوا فَاَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ
سَيْلَ الْعَرِمِ وَبَدَّلْنَاهُمْ بِجَنَّتَيْهِمْ جَنَّتَيْنِ ذَوَاتَيْ اُكُلٍ خَمْطٍ وَاَثْلٍ وَشَيْءٍ مِنْ
سِدْرٍ قَلٖيلٍ ﴿١٦﴾ ذٰلِكَ جَزَيْنَاهُمْ بِمَا كَفَرُواۜ وَهَلْ نُجَازٖٓي اِلَّا الْكَفُورَ ﴿١٧﴾

15. ***Andolsun, Sebe' kavmi için oturdukları yerlerde büyük bir ibret vardır. Meskenlerinin sağı ve solu iki bahçeydi. Onlara dendi ki: "Rabb'inizin rızkından yiyin ve O'na şükredin. İşte güzel bir şehir ve çok bağışlayan bir Rab!"***

16. ***Ama onlar yüz çevirdiler. Bu yüzden üzerlerine Arim selini gönderdik. Onların iki bahçesini, buruk yemişli, acı ılgınlı ve içinde biraz da sedir ağacı bulunan iki (harap) bahçeye çevirdik.***

17. ***Nankörlük ettikleri için onları böyle cezalandırdık. Biz nankörden başkasını cezalandırır mıyız?***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Andolsun, Sebe kavmi için oturdukları yerlerde büyük bir ibret vardır."*

Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], "Sebe, bir adam mıdır, kadın mıdır, yer midir, dağ mıdır yoksa vadi ismi midir?" diye sorulunca, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu:

"O, Araplar'dan bir adamdır. Onun on tane oğlu oldu. Altısı Yemen, dördü de Şam tarafına yerleşti. Yemen tarafına yerleşenler çok olup bunlar Kinâne, Eş'ar, Ezd, Mezhic, Enmâr ve Himyer'dir." O sırada bir adam,

"Yâ Resûlallah, Enmâr kimlerdir?" diye sordu, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu:

"Has'am ve Becîle onlardandır. Şam topraklarına yerleşenler ise Âmile, Cüzâm, Lahm ve Gassân'dır."[739]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Sebe, İbn Yeşcüb b. Ya'rub b. Kahtân'dır.

Kahtân'ın kim olduğu hakkında farklı görüşler vardır. Bazıları onun şeceresini şöyle zikreder: Kahtân b. Âbir b. Şâlih b. Efrahşez b. Sâm b. Nuh.

Onun Hz. Hûd'un [aleyhisselâm] kardeşi olduğu söylenmiştir. Onun, bizzat Hz. Hûd [aleyhisselâm] olduğu da söylenmiştir. Halbuki Hz. Hûd, sahih olan görüşe göre, Âmir'in oğlu değil, Abdullah b. Rebah'ın oğludur. Buna göre o, Erem b. Sâm'ın oğludur.

Şöyle denilmiştir: Kahtân, Hz. İsmail'in neslinden gelmekte olup soy şeceresi şöyledir: Kahtân b. Eymen b. Kayzer b. İsmail. Kahtân'ın, Eymen'in oğlu değil, onun oğlu olan Hümeysa'nın oğlu olduğu da söylenmiştir. Yemen, ismini Eymen'den almıştır. Ona, Kâbe'nin sağ tarafına düştüğü için Yemen dendiğini söyleyenler de olmuştur.

Kısaca, bütün Araplar iki asıl koldan gelmektedir. Bunlar, Adnân ve Kahtân'dır. Yeryüzündeki Araplar'ın hepsi bu iki koldan birine dayanır. Onlara Adnânî ve Kahtânî denir.

Araplar'ın hepsinin Hz. İsmail'in soyundan geldiğini söyleyenler, daha önce geçtiği gibi Kahtân'ın da Hz. İsmail'in soyundan olduğunu söylemektedirler.

Huzâa kabilesi hakkında da farklı şeyler söylenmiştir. Bir görüşe göre onlar soy olarak Adnân'a dayanmaktadır. Onların dedesi Amr b. Lüey'dir.

Evs ve Hazrec kabilelerine gelince, onlar Sebe'nin zürriyetindendir. Aşağıda geleceği gibi onlar, Arim selinden sonra Medine'ye göç edip oraya yerleşmişlerdir.

---

739 bk. Ebû Davud, Hurûf, 1 (nr. 3988). Rivayet biraz kısadır. Tirmizî, Tefsîru Sûre (34) (nr. 3222); Hâkim, *Müstedrek*, 2/224; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 19/245; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/393.

Cenâb-ı Hak buyurdu ki: *"Gerçekten Sebe kavmi için oturdukları yerlerde büyük bir ibret vardır."* Yani onların şehirlerinde veya Yemen'de yerleştikleri yerde, Allah'ın birliğini, apaçık kudretini, ihsanını gösteren ve şükrü gerektiren şeyler vardır. Bu, yerleştikleri vadinin sağında ve solunda oluşan iki bahçedir. Vadinin her bir yanı birbirine bitişik, saf halinde dizilmiş bahçelerden oluştuğu için, her biri sanki tek bahçe görünümündeydi. Mâmur şehirlerdeki bahçe ve bostanlar gibi. Denildiğine göre insanlar bu vadinin iki tarafını kırk günde dolaşıyorlardı. Bütün bahçeler, seddi yüksek olduğu için bu vadiden sulanıyordu.

Yahut bu iki bahçeyle kastedilen, herkesin evinin sağında ve solunda bulunan iki bahçedir.

Bu iki bahçenin, birer delil ve ibret olması, orada yaşayanların Allah'ın nimetine şükürden yüz çevirdiklerinde, Allah'ın bu nimeti ellerinden çekip almasıdır. Bu, onların bundan ibret almaları, öğüt çıkarmaları, içinde bulundukları inkâra ve nimete karşı nankörlüğe dönmemeleri içindir.

Bostanlar ve bahçeler meyve verince, onlara, kendilerine gönderilen peygamberlerin diliyle yahut hal diliyle veya onlar buna yetkin kimseler oldukları için, bizzat kendilerine *dendi ki: "Rabb'inizin rızkından yiyin,* iman ve salih amelle *O'na şükredin. İşte güzel bir şehir ve çok bağışlayan bir Rab!"* Yani içinde rızıklandığınız şehir ne hoş bir şehirdir. Size bu rızıkları veren ve sizden şükür isteyen Rabb'iniz de kendisine şükredenler için çok affedici bir Rab'dir.

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Sebe ile San'a arası 3 fersah idi.[740] Sebe, şehirlerin en bereketli ve verimli olanıydı. Bir kadın, başında meyve sepetiyle çıkardı, bu ağaçların arasında yürürdü, sepet ağaçlardan kendiliğinden düşen meyvelerle dolardı. Bir adam, bu bahçelerde bulunan akrabalarından birini ziyarete gelirdi, başında boş bir sepet, küfe veya tabak bulunurdu; ulaşmak istediği yere varana kadar, rüzgârın esmesiyle düşen meyvelerle başındaki şey dolardı, elini meyveye hiç uzatmazdı. O şehrin hoş olmasının bir sebebi de orada bit, sinek, pire, akrep, yılan türü eziyet veren haşaratın bulunmama-

740 1 fersah, 5,762 kilometredir.

sıydı. Eğer oraya gelen bir kafilenin elbiselerinde çekirge, küçük kene gibi hayvanlar bulunsa, o şehrin havasının güzelliğinden dolayı bu tür hayvanlar ölürdü."[741]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Ama onlar,* peygamberlerini yalanlayarak ve Allah'ın kendilerine verdiği nimetlere nankörlük ederek şükürden *yüz çevirdiler* ve Allah korusun, 'Bizim üzerimizde Allah'a ait bir nimet bilmiyoruz!' dediler."

Vehb b. Münebbih demiştir ki: "Allah Teâlâ Sebe halkına, kendilerini Allah'a davet eden on üç peygamber gönderdi, onlar gelen peygamberleri yalanladılar."[742]

Âyet şöyle devam ediyor: "*Bu yüzden üzerlerine Arim selini gönderdik.*" Yani onların üzerine, şiddetli bir sel gönderdik. Bu sel, setlerini dağıttı, bahçelerini su altında bıraktı. Onun, sette biriken su olduğu da söylenmiştir.

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Bu set (baraj), o şehirdeki bahçelerin sulandığı bir set olup onu Belkıs yaptırmıştı. Onu yapma sebebi şudur: Belkıs kavmine hükümdar olunca, onlar, hayvanlarının suyu için birbiriyle savaşıyordu. Belkıs onlara bunu yasakladı, onlar vazgeçmediler. Bunun üzerine Belkıs hükümdarlıktan ayrıldı. Kavminin arasında şer ve kötülük çoğalınca, Belkıs'a gelip onun tekrar hükümdarlığa geçmesini istediler, Belkıs yanaşmadı. O zaman kavmi, "Ya hükümdarlığa dönersin ya da seni öldürürüz!" dediler. Bunun üzerine Belkıs tahta geçti. Belkıs, su işini çözmek için en yüksek vadilerin kapanmasını emretti. İki dağın arası büyük taşlarla ve ziftle kapatıldı. Baraj için üç ayrı kapı yaptırdı. Bunlar, birbirinin üstüne gelecek şekilde altlı üstlü yaptırıldı. Barajın beri kısmına büyük bir havuz yaptırdı. Onda, kabilenin nehirleri sayısınca on iki tane kanal açtırdı. Yağmur yağınca dağ suları ve Yemen'in vadilerinden gelen su barajda toplanıyordu. Baraj dolunca en üstteki kapak açılıyor, oradan akan su aşağıdaki havuzda toplanıyordu. Bu havuzdaki suyu da kavminin

741 Rivayet için bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/478; ayrıca bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 19/245; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/393.

742 bk. Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/393.

arasında paylaştırıyordu. Bu durum, Belkıs'ın Hz. Süleyman'la yaşadığı olaya kadar devam etti.

Sebe halkı, Belkıs'tan sonra bir zaman bu şekilde kaldılar. Onlar, barajın en üst kapağından gelen su ile hayvanlarını suluyorlardı. Su seviyesi düşünce, onun altındaki ikinci kapak açılıyor, sonra en alttaki kapak açılıyordu. Böylece su hiç tükenmiyor, gelecek seneye de su kalıyordu. Sebe halkı inkâra gidip azgınlaşınca, Allah Teâlâ onlara bir tane su köstebeği musallat etti, bu hayvan setin en altından kemirip delmeye başladı, sonunda barajın seti yıkıldı, taşan sel bahçelerini su altında bıraktı, arazilerini harap etti.[743]

Vehb b. Münebbih el-Yemânî demiştir ki: "Sebe halkı, kendi ilimleri ve kâhinlerin verdikleri bilgilere göre yaptıkları seddin, bir fare tarafından kemirilip zayıflatılacağı ve sonunda yıkılacağı kanaatine sahiptiler. Bunun için, bütün kaya aralıklarının önüne birer tane kedi bağladılar. Allah Teâlâ'nın onların başına gelmesini istediği azap zamanı yaklaşınca, kedilerden birinin önüne kırmızı bir fare çıktı. Kedi fareyi yakalamak için saldırdı, bu arada fare onun terkettiği boşluktan içeri girdi ve seddi kemirip delmeye başladı; onu sel gelince yıkacak şekilde iyice inceltti. Halk bunu bilmiyordu. Sel gelince farenin açtığı delikten girdi, sedde ulaştı, onu harap etti, dibinden yıktı, barajdaki su, mallarının üzerine taştı, onları su altında bıraktı, evlerini kumla örttü. Sebe halkı dağılıp parçalandılar. Öyle ki halleri Araplar içinde darbımesel oldu. Araplar, kötü bir durum yaşayan kimseler için, 'Sebe halkı gibi dağılıp gittiler' dediler."[744]

Âyet şöyle devam ediyor: "*Onların* zikredilen *iki bahçesini, buruk yemişli, acı ılgınlı ve içinde biraz da sedir ağacı bulunan iki harap bahçeye çevirdik.*" Kısaca Allah Teâlâ, onların meyve dolu bahçelerini helâk etti, onun yerine orada acı ılgın ve sedir ağacı bitirdi. Sedir ağacı, onların helâk edilen bahçelerinin yerine bırakılan bitkilerin en kıymetlisi olup o da bahçelerde bulunur.

---

743 bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 19/250; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/152-153; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/394.

744 bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 19/252; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/153; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/394.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Nankörlük ettikleri için onları böyle cezalandırdık."* Yani onları inkârları sebebiyle bu şekilde cezalandırdık. *Biz nankörlerden başkasını* böyle umumi bir ceza ile *cezalandırır mıyız?"* Yani biz, bu şekilde sadece, kendisine verilen nimeti inkâr eden, ona karşı nankörlük yapıp şükretmeyen kimseleri cezalandırırız. Yahut Allah'ı inkâr eden kimseyi sadece bu şekilde cezalandırırız. Âyetteki ceza, azap etmek manasındadır.

Vâhidî demiştir ki: "Bunun sebebi şudur: Müminin yaptığı kötülükler, dünyada taatiyle temizlenir; kâfire gelince o, kötü amellerinin hepsinin cezasını çeker."[745]

Abdurrahman-ı Fâsi, *Celâleyn Tefsiri* üzerine yaptığı *Hâşiye*'de demiştir ki: "Âyetin zâhirinden anlaşılan, kulun elindeki nimeti alarak kendisine dünyada ceza vermektir. Nimet, şükreden kuldan değil, sadece nankörlük yapandan çekilip alınır."

Dahhâk demiştir ki: "Âyette anlatılan Sebe halkı, Hz. İsa [aleyhisselâm] ile Hz. Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] arasında yaşamıştı."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Muhtemelen onlar, Hz. Süleyman'ın [aleyhisselâm] zamanından Hz. İsa'nın [aleyhisselâm] dönemini geçen bir vakte kadar o bölgede yaşamaya devam ettiler.

15-17. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Âyetin işaretiyle deriz ki: Her müridin ve her ârifin, biri sağında biri de solunda olmak üzere iki cenneti (bahçesi) vardır; onlardan dilediği gibi meyveler toplar. Bunların biri kulluk bahçesi, diğeri de Rabb'inin tecellilerine ait hakikat bahçesidir. Kulluk bahçesi, dinin hüküm ve edeplerini yerine getirmek içindir. Rubûbiyyet bahçesi ise hakikati müşahedeyi gerçekleştirmek içindir. Ârif, kulluk bahçesinde çeşitli hikmet ilimlerini elde eder. Rubûbiyyet bahçesinde ise ilâhî kudretin tecellilerine ait çeşitli ilimleri elde eder. Bu ilimler, yüce zatın sırları ve ilâhî sıfatların nurlarıdır.

---

745 bk. Vâhidî, *el-Vasît fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, 3/491 (Beyrut 1994).

Onlara denir ki: Rabb'inizin rızkından yiyin. Bu rızık, kulluk bahçesinde amelin manevi tadı, rubûbiyyet bahçesinde ise müşahedenin tatlılığıdır. O rubûbiyyet bahçesi, temiz hoş bir beldedir; zira yüce sevgiliyi müşahededen daha hoş bir şey yoktur. O, kulluk edeplerini yerine getirmekteki kusurları çok affeden bir Rab'dir. Çünkü hiç kimse kulluk edeplerini gerçek manada ve tam olarak yerine getiremez, hatta onun bir parçasında bile insan yetersiz kalır. Bundan dolayı gaflet ehli, kulluk edepleriyle rubûbiyyetin hakkını yerine getirmekten yüz çevirdi ve onları hakikatiyle tanımadı. Bunun üzerine biz de onların kalplerinin üzerine Arim seli gibi, boş düşünce ve vesvese selini salıverdik. Ayrıca onların üzerine kalbin maddeye dalıp varlıklarla meşgul olma halini attık. Böylece onların, kulluk edeplerini yerine getirerek ve rubûbiyyet tecellilerini müşahede ederek elde edecekleri manevi bahçelerin hoş meyveleri yerine, kendilerine dünya hırsının, yorgunluğunun, üzüntü ve karışıklığının acısını tattırdık. Onlara bu cezayı, terbiye ehli seçkin velilerin yolunu inkâr etmeleri sebebiyle verdik. Sadece inkârcılar cezalandırılır.

İmam Kuşeyrî, *"Biz onların iki bahçesini, harap iki bahçeye çevirdik"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "İnsanlardan bazısının başına bu hal gelir; şöyle ki: İnsan önceleri afiyet içindedir, kendisine sürekli ilâhî yardım gelir, kalbi hoş bir haldedir, zaman onun lehine çalışmaktadır. Bu kimse sonra bir hata eder veya bir şehvetin peşine düşer, elinden kaçırdığı şeyin kıymetini bilmez, hali bozulur. Artık bundan sonra onda güzel vakit ve hal, yakınlık ve vuslat kalmaz; onun geceleri aydınlık iken, gündüzleri kendisine karanlık olur. Bu konuda şu manadaki beyti okurlar:

"Bir zaman, kendimi beğenmeye, halimle övünmeye devam edip durdum; öyle ki zamanın hilesinden kendimi güvende görüyordum. Sonra üzerime perde çekildi, önüme engel kondu, önce müşahede ettiğim şeylerden zerre kadar bir şey kalmadı (hepsi benden alındı!)"

İmam Kuşeyrî, *"Onları inkârları sebebiyle bu şekilde cezalandırdık"* âyetinin tefsirinde de demiştir ki: "Onlar sadece hak ettikleri şeyle cezalandırıldılar; kendi akıttıkları su içinde boğuldular, kendi kazdıkları çukura düştüler, kendi yaptıkları kılıçla öldürüldüler."[746]

---

746 bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/182.

Sebe Halkının Paramparça Olma Sebebi

Cenâb-ı Hak sonra, onların paramparça olma sebebini açıklayarak şöyle buyurdu:

وَجَعَلْنَا بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ الْقُرَى الَّتِي بَارَكْنَا فِيهَا قُرًى ظَاهِرَةً وَقَدَّرْنَا
فِيهَا السَّيْرَ سِيرُوا فِيهَا لَيَالِيَ وَاَيَّامًا اٰمِنِينَ ﴿١٨﴾ فَقَالُوا رَبَّنَا بَاعِدْ بَيْنَ
اَسْفَارِنَا وَظَلَمُوا اَنْفُسَهُمْ فَجَعَلْنَاهُمْ اَحَادِيثَ وَمَزَّقْنَاهُمْ كُلَّ مُمَزَّقٍ
اِنَّ فِي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ ﴿١٩﴾

18. ***Onların şehirleriyle, bereketli kıldığımız memleketler arasında, birbirini görecek şekilde yakın kasabalar meydana getirdik ve bunlar arasında düzenli bir ulaşım sağladık. "Oralarda geceleri ve gündüzleri güven içinde gidip gelin" dedik.***

19. ***Fakat onlar, "Ey Rabbimiz! Aralarında yolculuk yaptığımız şehirlerin arasını uzaklaştır" dediler ve kendilerine yazık ettiler. Biz de onları, darbımesel halinde konuşulacak ibretlik kimseler yaptık ve kendilerini tamamen parçalayıp dağıttık. Şüphesiz bunda, çok sabreden ve çok şükreden herkes için ibretler vardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Onların şehirleriyle,* yani Sebe ile, içinde oturanlara bolca nimet ve sular vererek topraklarını *bereketli kıldığımız memleketler arasında, birbirini görecek şekilde yakın kasabalar meydana getirdik."* Bereketli kılınan memleketler Şam şehirleridir. Sebe ile Şam arasındaki şehirler, birbirini görecek şekilde yakın idiler. Onlar, uzaktan bakan kimsenin görebileceği derecede birbirine yakındı. Yahut bu şehirler, yoldan geçenlerin görebileceği şekilde yol güzergâhına yakındı; onların geliş gidiş yollarından uzak olup kendilerine gizli değildi. Bu şehirler, 4700 adet olup Sebe ile Şam arasında birbirine bitişik sayılacak şekilde yol güzergâhı boyunca sıralanmıştı.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Biz,* bu beldeleri belirli mesafelerde yerleştirerek *aralarında düzenli bir ulaşım sağladık.* Öyle ki sabah yola çıkan bir kimse, öğle vakti diğer şehirde oluyor; akşama da diğer şehre ulaşıyordu. Şam'a kadar böyle devam ediyordu.

"Onlara, 'Oralarda geceleri ve gündüzleri güven içinde gidip gelin' dedik." Aslında bu şekilde söylenmiş bir söz yoktur; fakat onlara bu şekilde güvenli bir yolculuk imkânı verilip kendilerine bütün yolculuk vesileleri kolaylaştırılınca, onlara böyle emredilerek, "Bu *beldeler arasında geceleri ve gündüzleri güvenle yolculuk yapın"* denmiş gibi oldu. Yani onlarda isterseniz gece, isterseniz gündüz yolculuk yapın; vakitlerin değişmesiyle ondaki güven hali değişmez.

Âyete şu mana da verilmiştir: Oralarda güven içinde yolculuk yapın; herhangi bir düşmandan, açlıktan veya susuzluktan korkmayın; yolculuk müddetiniz uzayıp gece gündüz devam etse de sıkıntı çekmezsiniz.

Fakat onlar nimetle şımardılar, afiyet halinden usandılar, sıkıntı ve yorgunluk isteyerek şöyle dediler: *"Ey Rabbimiz! Aralarında yolculuk yaptığımız şehirlerin arasını uzaklaştır."* Onlar dediler ki: "Keşke, şu şehirlerimizin arası uzak olsaydı da seçme develerimiz üzerinde yolculuk yapsaydık, yol için azık edinseydik ve ticaretimizde özel kazançlar sağlasaydık." Onlar bununla, binekler üzerinde kafile halinde yapacakları yolculukla fakirlere karşı üstünlük taslamak ve bütün kazancı kendilerine tahsis etmek istiyorlardı.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onlar,* bu tür sözleriyle ve talep ettikleri şeyle, *kendilerine yazık ettiler."* Bunun üzerine Allah Teâlâ onları darmadağın etti. Bu durum âyetin devamında şöyle ifade edilmektedir: *"Biz de onları, darbımesel halinde konuşulacak ibretlik kimseler yaptık."* Yani insanların, kendilerinden bahsedip hallerine şaşıracakları ve kendilerini darbımesellerde anacakları kimseler yaptık. Daha sonra gelenler, hali perişan olan bir kimsenin durumunu anlatmak için, "Sebeliler gibi darmadağın oldu!" dediler.

"Ve kendilerini tamamen parçalayıp dağıttık." Onları bütünüyle gruplara ayırdık. Yukarıdaki hadiste geçtiği gibi, onlardan altı kabile Yemen tarafına, dördü de Şam topraklarına gitti.

Şa'bî[747] demiştir ki: Gassân'a gelince onlar, Şam'a gidip yerleşti. Enmâr, Yesrib'e (Medine'ye) gidip yerleşti. Huzâa kabilesi Tihâme'ye, Ezd ise Uman'a gidip yerleşti."[748]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Şa'bî'nin sözünde, yukarıda geçen hadise aykırı bir durum vardır. Hadis-i şerife göre Enmâr, Has'am ve Becile'nin dedesidir ve onlar Medine'de bulunmadılar.

Meşhur olan görüşe göre, Medine'ye gelen kabileler Evs ile Hazrec'dir. Onlar Medine'ye geldiklerinde orada İsrâiloğulları'ndan bir grup insan buldular. Bu grup, İsrâiloğulları Kudüs'te Amâlikalılar'ı öldürdükten sonra buraya gelmişti. Medine'ye gelip yerleşme sebepleri şudur:

İsrâiloğulları'ndan iki âlim Tübba'[749] ile Yesrib'e (sonraki ismiyle Medine'ye) uğradılar. Ona, "Bize şöyle bir bilgi geldi: Bu belde, âhir zamanda çıkacak olan son peygamberin hicret edeceği yerdir. Onun vasfı ve hali şöyle şöyledir" dediler ve Medine'ye yerleşip Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] çıkışını beklediler. Onların neslinden gelen yahudiler Medine'de kaldı.

Evs ve Hazrecliler'e gelince, onlar Hârise b. Sa'lebe'nin oğullarıdır. Hârise'nin soy şeceresi Sebe'ye kadar uzanmaktadır. Gassân kabilesi, Mâzin b. Esed'in oğullarıdır. Gassân, Yemen'de bulunan bir su kaynağını kullandığı için oraya "Gassân" ismi verilmiştir; aynı şekilde kuzeyde bulunan bir suya da aynı sebeple bu isim verilmiştir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz bunda,* günahlardan sakınmak için *çok sabreden ve* sahip olduğu nimetlere *çokça şükreden herkes için ibretler vardır."* Yahut bunda bütün müminler için ibretler vardır; çünkü iman iki kısımdan oluşur. İmanın yarısı sabır, yarısı şükürdür. Yani dinin yarısı sabır isteyen amellerden, yarısı da şükür gerektiren amellerden oluşur.

---

747 Âmir eş-Şa'bî (v. 103/721), Abdullah b. Mesud'un [radıyallahu anh] başında bulunduğu Irak ekolünde yetişen tâbiîn devri müfessirlerindendir.

748 bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/693-694.

749 Tübba', Yemen hükümdarlarına verilen genel bir isimdir. Bunlar içinde Hz. Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem], peygamber olarak gönderilmeden çok önce, Ehl-i kitap'tan aldığı haberlerle ona iman eden bir Tübba' vardır ki, Duhân sûresinin 37. âyetinde işaret edilen kimsenin bu zat olduğu söylenmiştir. Onun ismi, Ebû Kerb Esad el-Himyerî'dir. Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem] onun hakkında, *"Tübba'a kötü söylemeyin, çünkü o müslüman oldu"* buyurmuştur (bk. Ahmed, *Müsned*, 5/340; Hâkim, *Müstedrek*, 2/450). Bilgi için bk. Hatîb Şirbînî, *es-Sirâcü'l-Münîr*, 6/462-463; Sıddık Hasan Han, *Fethu'l-Beyân fî Makâsıdi'l-Kur'ân*, 6/269 (Beyrut 1999).

18-19. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bu âyetlerde işaret yollu sanki şöyle deniyor: Biz, Hak yolunda seyreden sâliklerle, mukaddes huzur arasında, açıkça gözüken menziller (makamlar) koyduk. Hak yolcuları, eğer taleplerinde samimi iseler, geri dönmekten güvende olarak, o menzillerde inip konaklar ve sonra ondan ayrılıp diğer menzillere doğru yol alırlar. Bu menziller çoktur. Onların en önemlisi on iki makam olup şunlardır: Tövbe, havf (ilâhî korku), ümit, zühd, sabır, şükür, tevekkül, rıza, teslimiyet, murakabe, müşahede ve ilâhî huzur menzili. Bu, fenâ, bekâ ve bekâda bekâ makamıdır. İlâhî sır ve keşif basamaklarında yükselmek hiç bitmeyip ebediyen devam eder.

Hak yolcularına denir ki: "Manevi menzillerde ilerleyin; onların her birinde gece gündüz kalın." Hak yolcusu, her makamda oranın hak ve edebini korumak için gerektiği kadar kalmalı, makamın hakikatine ulaştıktan sonra oradan ayrılıp ondan sonraki makama yol almalıdır.

Manevi yolda bazıları, yolculuktan usandılar ve kendilerinin kuvvet sahibi olduğunu iddia ederek dediler ki: "Rabbimiz, bizim seferlerimizin (gideceğimiz makamların) arasını uzaklaştır; uzaklaştır ki bizim bu yoldaki azmimiz ve kuvvetimiz ortaya çıksın!" Onlar böyle diyerek kendilerine zulmettiler. Bunun üzerine Allah onların halini darmadağın etti ve kendilerini manevi ilerlemeden tamamen alıkoydu. Allah Teâlâ, onlardan sonrakilere bir ibret olsun ve onlar, nefsini güçsüz görme, onu meskenet içinde tutma, kalp kırıklığı ve zillet makamından dışarı çıkmasınlar diye böyle yaptı. Konuyla ilgili bir kudsî hadiste şöyle buyrulmuştur:

"Ben, benim için kalpleri mahzun olan kimselerin yanındayım."[750]

İblîs'e Tâbi Olmanın Sonu

Cenâb-ı Hak sonra, Sebe halkının rahmetten mahrum kalmasının sebebinin İblîs olduğunu açıklayarak şöyle buyurdu:

---

750 bk. Aclûni, *Keşfü'l-Hafâ*, nr. 614; Sehâvî, *el-Makâsıdü'l-Hasene*, nr. 188.

وَلَقَدْ صَدَّقَ عَلَيْهِمْ اِبْلِيسُ ظَنَّهُ فَاتَّبَعُوهُ اِلَّا فَرِيقاً مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٢٠﴾
وَمَا كَانَ لَهُ عَلَيْهِمْ مِنْ سُلْطَانٍ اِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يُؤْمِنُ بِالْاٰخِرَةِ مِمَّنْ هُوَ
مِنْهَا ف۪ي شَكٍّۜ وَرَبُّكَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ حَف۪يظٌ ﴿٢١﴾

20. ***Hakikaten İblîs, onlar hakkındaki zan ve tahminini gerçekleştirdi. Müminlerden bir grup hariç, hepsi ona uydular.***

21. ***Halbuki şeytanın onlar üzerinde hiçbir nüfuzu*** *(sultası ve zorlayıcı gücü)* ***yoktu. Sadece ahirete inananı, ondan şüphe içinde olandan ayırt edip ortaya çıkaralım diye onu insanlara musallat ettik. Rabb'in her şeyi koruyup gözetmektedir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Hakikaten İblîs, onlar hakkındaki zan ve tahminini gerçekleştirdi."* Onlardan kasıt, Sebe halkı ve diğerleridir. İblîs, Allah Teâlâ, kendisine, kıyamete kadar yaşama mühleti verince, *"Onların hepsini mutlaka azdıracağım"* (Sâd 38/82) diye yemin ettiğinde, içinde, insanlara musallat olacağını gizledi ve kendilerini saptırma imkânına sahip olacağını tahmin etti. Daha sonra insanları azdırıp onlar inkâra dalınca, kendileri hakkındaki düşüncesini gerçekleştirmiş, tahmininde doğru çıkmış oldu.

Âyet şöyle bitiyor: *"Müminlerden bir grup hariç, hepsi* yani Sebe halkı ve onların yolunda gidenler *ona uydular."* Şeytana uymayan müminler, kâfirlere göre çok az olarak gösterildi. Çünkü gerçek böyledir. Allah Teâlâ, diğer bir âyette, şeytanın şu sözünü nakılediyor: *"Onlara sağlarından, sollarından, önlerinden ve arkalarından yanaşıp kendilerini azdıracağım ve sen onların çoğunu şükredenlerden bulmayacaksın"* (A'râf 7/17).

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur: *"Müşriklere oranla sizin sayınız, siyah tenli bir öküzün üzerinde bulunan beyaz kıl kadar azdır."*[751]

751 Buhârî, Rikâk, nr. 6528; Müslim, İmân, 376.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Halbuki şeytanın onlar üzerinde hiçbir nüfuzu yoktu."* Yani İblîs'in, kendileri hakkındaki zannını gerçekleştirdiği kimseler üzerinde bir tasallutu ve vesvese ile kuşatıp emri altına alma gücü yoktu. "Sadece, *biz onu insanlara musallat ettik* ki *ahirete inananı, ondan şüphe duyandan ayırt edip ortaya çıkaralım."* Yani o şey henüz meydanda yok iken, ilmimizde var olanı vücuda çıkaralım diye böyle yaptık.

Âyete şu mana da verilmiştir: Bunu, mümin kâfirden ayrılsın diye yaptık.

Bir diğer mana: Hakkında iman takdir edilen iman etsin, sapkınlık takdir edilen de şüpheye düşüp inkâra gitsin diye böyle yaptık.

Âyet şöyle bitiyor: *"Rabb'in her şeyi koruyup gözetmektedir."* O her şeyi koruyup gözetendir.

20-21. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Her kim müşahede ile ilâhî huzura ulaşmazsa onda, şeytanın bazı tahmin ve beklentileri gerçekleşmiş olur. Çünkü şeytan, Hz. Âdem [aleyhisselâm] yaratılırken onun cesedinin kalıbına baktı, onu içi boş olarak görünce, içindeki boşluklarda, kanın damarlarda dolaştığı gibi dolaşabileceğini düşündü. Her kim şeytanın vücutta dolaşacağı yerleri Allah'ın zikriyle kapatmazsa, şeytan onun vücuduna girip bazı vesveseler vermesi kaçınılmazdır. Kul, buna engel olmak için yüce Allah'ı öyle zikretmeli ki zikir onun beşerî yönünü kaplamalı ve nurdan bir parça olup şeytanın kalbe atacağı vesveseleri yakıp yok etmelidir. Şeytan, insanın kalbine musallat olmaktan geri durmaz, bu durum kalp ilâhî huzura girene kadar devam eder; ilâhî huzura girince şeytandan korunur. Şu âyet bunu ifade etmektedir:

"Senin benim gerçek kullarım üzerinde bir hâkimiyetin yoktur." (Hicr 15/42). Allah'a hakiki manada kulluk edenler, O'nun dışındaki her şeyden hürriyete kavuşmuş, kendileri için bu âlemde (kalplerini bağlayacakları) bir bağ ve bağlantı kalmamış kimselerdir. Onlar, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Müminlerden az bir grup ona uymadı"* buyurduğu kimselerdir.

Allah Teâlâ'nın, şeytanı insanlara musallat etmesinin tek sebebi, havas ile avamın birbirinden ayrılmasıdır. Eğer nefislerin meydanı ve İblîs'le mücâhede olmasaydı, Hakk'a gidenlerin seyri gerçekleşmezdi. Âyetin manası şudur: Şeytanın onlara musallat olmasına imkân verilmesinin sebebi, ilmimizde mevcut olan şu durumun ortaya çıkması içindir: Bununla kimin müşahede haline iman ettiğini, kimin de ondan şüphe içinde olduğunu ortaya çıkmak istedik. Rabb'in her şeyi hakkı ile koruyup muhafaza etmektedir. O, velilerinin kalplerini, onu başka şeylerin istila etmesinden korur. Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Allah'a Ortak Koşanların Hüsranı

Şeytanın musallat olduğu kimselere en fazla yaptırdığı iş, kendilerine şirki süsleyerek onları şirke düşürmektir. Hal böyle olunca, Cenâb-ı Hak şirki reddederek şöyle buyurdu:

قُلِ ادْعُوا الَّذِينَ زَعَمْتُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِۚ لَا يَمْلِكُونَ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ فِي
السَّمٰوَاتِ وَلَا فِي الْاَرْضِ وَمَا لَهُمْ فِيهِمَا مِنْ شِرْكٍ وَمَا لَهُ مِنْهُمْ
مِنْ ظَهِيرٍ ﴿٢٢﴾ وَلَا تَنْفَعُ الشَّفَاعَةُ عِنْدَهُٓ اِلَّا لِمَنْ اَذِنَ لَهُۜ حَتّٰٓى اِذَا فُزِّعَ
عَنْ قُلُوبِهِمْ قَالُوا مَاذَاۙ قَالَ رَبُّكُمْۜ قَالُوا الْحَقَّۚ وَهُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ ﴿٢٣﴾

22. *Müşriklere de ki: "Allah'ın dışında ilâh saydığınız varlıklara istediğiniz kadar dua edin! Onların, göklerde ve yerde zerre kadar bir şeye güçleri yetmez. Onların, bunlarda bir ortaklığı da mevcut değildir. Ayrıca Allah'ın onlardan bir yardımcısı yoktur.*

23. *Allah'ın huzurunda, kendisinin izin verdiği kimselerden başkasının şefaati fayda vermez. Nihayet onların kalplerinden korku giderilince, "Rabb'iniz ne buyurdu?" derler. Onlar da, "Hak olanı buyurdu" derler. O, çok yücedir, çok büyüktür.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Müşriklere de ki: Allah'ın dışında ilâh saydığınız,* kendilerini ilâh zannederek taptığınız ve O'nun ismini verdiğiniz *varlıklara,* putlara ve meleklere *istediğiniz kadar dua edin!"* En büyük şiddet anında Allah'a sığındığınız gibi, başınıza gelen bir sıkıntıda onlara sığının ve Allah'tan isteklerinize karşılık beklediğiniz gibi, onların da duanıza karşılık vermesini bekleyin bakalım; bir faydası olacak mı? Bu onları, âciz bırakmak ve putlara ibadetin bâtıl olduğunun delilini ortaya koymaktır.

Rivayet edildiğine göre bu âyet, Kureyş'in uğradığı bir açlık ve kıtlık senesinde inmiştir.[752]

Cenâb-ı Hak sonra, kendilerine tapılan varlıkların âcizliğinden bahsederek şöyle buyurdu: *"Onların, göklerde ve yerde zerre kadar bir şeye,* hayra ve şerre, fayda ve zarara *güçleri yetmez. Onların, bunlarda bir ortaklığı da mevcut değildir."* Yani onların göklerde ve yerde, ulvî ve süflî âlemde, onların yaratılışında ve mülkünde hiçbir ortaklıkları yoktur. *"Ayrıca* yüce *Allah'ın onlardan,* onların taptıkları ilâhlardan *bir yardımcısı,* yarattığı şeyleri düzenlemede ve idare etmede kendisine yardımcı olacak kimse *yoktur."*

Cenâb-ı Hak bununla, onların bu özelliklere sahip olmada acziyet içinde olduklarını kastediyor. Bu durumda, Allah Teâlâ'ya dua edildiği gibi, onlara nasıl dua edilir yahut yüce Allah'tan yardım beklendiği gibi, onlardan nasıl yardım beklenir?

Allah Teâlâ sonra, müşriklerin, *"O putlar, Allah katında bizim şefaatçilerimizdir"* (Yunus 11/18) sözlerini iptal ederek buyurdu ki: *"Allah'ın huzurunda,* şefaat için *kendisinin izin verdiği kimselerden başkasının şefaati fayda vermez."* Sadece peygamberler, melekler, veliler, müttaki âlimler ve onların dışında, Allah katında bir meziyeti ve itibarı olanlardan kendilerine şefaat için izin verilenlerin şefaati fayda verir. Yahut sadece Allah'ın kendisine şefaat edilmesine izin verdiği kimseye şefaatçilerin şefaati fayda verir.

---

752 bk. Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl,* 6/397.

Cenâb-ı Hak sonra, meleklerin Allah katındaki yeri ve itibarından dolayı onların şefaat etmesinin kesin olduğunu düşünen kâfirleri ret için buyurdu ki: *"Nihayet onların kalplerinden korku giderilince, 'Rabb'iniz ne buyurdu?' derler. Diğerleri de, 'Hak olanı buyurdu' derler."* Yani melekler, kendilerine izin verilmeden önce nasıl şefaat edecekler ki? Onlar, Allah'tan son derece korku ve heybet içindedirler; vahyi işittiklerinde kendilerinden geçip bayılırlar. Nihayet onların kalplerinden korku giderilince, "Rabb'iniz neyi vahyetti, ne buyurdu?" derler. Diğerleri de, "Hak olanı buyurdu" derler. Bu durumda olan biri, kendisine özel bir izin verilmeden başkasına şefaat etmeye cesaret edemez.

Kevâşî demiştir ki: Melekler, Cenâb-ı Hakk'ın Cibrîl'e vahyetmesi anındaki kelâmını işittiklerinde içine düştükleri korku kalplerinden alınınca böyle derler. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Allah Teâlâ, gök ehline bir şeyi vahyetmeyi istediği zaman, bunun korkusundan dolayı göğü bir titreme tutar veya onu şiddetli bir gürültü sarar. Gökteki melekler vahyi işitince kendilerinden geçip secdeye kapanırlar. Başını secdeden ilk kaldıran Cibrîl olur. Allah ona, dilediği şeyi vahyederek kendisiyle konuşur. Sonra Cibrîl, vahyin ineceği yere kadar göğün her katındaki meleklere uğrar. Uğradığı melekler kendisine, 'Rabb'iniz ne buyurdu?' diye sorarlar, Cibrîl de, 'Hakkı buyurdu' der."[753]

Hadiste, meleklerin Cibrîl'e sordukları, "Rabb'iniz ne buyurdu?" sorusundaki "Rabb'iniz" ifadesi, Allah Teâlâ'yı yüceltmek içindir.

Kevâşî sonra demiştir ki: Diğer bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Allah Teâlâ vahiyle konuşunca, gökteki melekler, zincirle sert bir taşa vurulmuş gibi şiddetli bir çınlama sesi duyarlar ve sesin dehşetinden kendilerinden geçip bayılırlar. Onlar bu halde iken Cibrîl yanlarına gelir. O anda kalplerinden korku alınır. Cibrîl'e, 'Rabbimiz ne buyurdu?' diye sorarlar, o da kendilerine vahyi haber verir."[754]

---

753 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 18/278 (Riyad 2003); Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/398; İbn Huzeyme, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 95; İbn Ebû Âsım, *Sünnet*, nr. 515.

754 Ebû Davud, Sünnet, 20 (nr. 4738); Tirmizi, Tefsiru Sûre (34), (nr. 3221); Süyûti, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/699.

Kevâşî sonra demiştir ki: "Âyete şu manayı verenler de olmuştur: Kıyamet günü bir kimse, sadece kendisine izin verildikten sonra şefaat eder; onları bu günün dehşeti sardığından dolayı, onu sadece mukarrebîn olanlar (ilâhî huzurda özel yakınlık elde etmişler) farkeder. Onların kalplerinden korku alınınca, 'Rabb'iniz şefaat hakkında ne buyurdu?' derler, diğerleri de, 'Hak buyurdu, yani o konuda izin verdi' derler."

İbn Atıyye de benzer açıklamalar yapmıştır. İbn Cüzey de ona tâbi olmuştur. İbn Cüzey demiştir ki: "Âyette, kalplerinden korku alınanların melekler olduğu söylenmiştir. Burada şu soru sorulabilir: 'Meleklerin kastedilmesi nasıl olur? Halbuki onlardan daha önce bahsedilmedi.' Buna cevap olarak deriz ki: *'O'nun katında, sadece kendisinin izin verdiklerinin şefaati fayda verir'* âyetinde meleklere de bir işaret vardır; çünkü Araplar'dan bazıları meleklere ibadet ediyorlar ve, 'Onlar, Allah katında bizim şefaatçilerimizdir' diyorlardı. Âyette şefaatin dile getirilmesi, şefaat edeceklerin de dile getirilmesi anlamına gelir. Bu yönüyle âyette, şefaat edecek meleklere de bir işaret vardır."[755]

Âyet şöyle bitiyor: *"O, çok yücedir, çok büyüktür."* Yani Allah Teâlâ, sonradan yaratılmış varlıkların özelliklerinden ve kendisini akılların idrak etmesinden çok yücedir. O'nun şanı çok büyüktür, O'nun izni olmadan hiç kimse şefaat etmeye güç yetiremez.

22-23. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Her kim, Allah'tan başka bir şeyi tercih eder ve severse yahut ondan korkarsa o tür kimselere denir ki: "Allah'tan başka, size fayda veya zarar vereceğini zannettiğiniz şu kimseleri çağırın, onlara dua edin bakalım, size bir faydaları oluyor mu?" Onlar, göklerde ve yerde, zerre kadar bir şeye sahip değillerdir.

Peygamberleri, velileri ve takva sahibi âlimleri sevmeye gelince, onların sevgisi, Allah'ın sevgisine vesile olup ona dahildir; çünkü onlar, kulu Allah'a ulaştırırlar. Onları seven kimse sadece Allah rızası için sever. Bunun için, Allah'ın izniyle onların şefaati fayda verir.

---

755 İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 2/165-166.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî), Allah Teâlâ'nın, *"Onların kalplerinden korku giderilince, 'Rabb'iniz ne buyurdu?' derler; diğerleri de, 'Hak buyurdu' der"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Cenâb-ı Hak bu âyette, vecde gelen mukarrebîn meleklerin özelliğinden bahsetti. Bu vecd, ilâhî hitabın kuvvet ve dehşetinden meydana gelmektedir. Onlar, Allah Teâlâ'nın kelâmını bizzat yüce zatından işittiklerinde O'nun heybet ve yücelik denizine düşerler; O'nun ululuk sultanı altında fâni olurlar; ilâhî kelâmı ilk işittiklerinde, onun heybetinden hitabın manasını anlamazlar, ayılıp kendilerine geldiklerinde, ilâhî hitabın manasını Cibrîl'e sorarlar. Cibrîl [aleyhisselâm], sahv ve temkin ehlidir; ilâhî hitabı işittiğinde onu alıp anlayacak bir kuvvete sahiptir."[756]

Bütün Varlıklara Rızık Veren Yüce Allah'tır

Cenâb-ı Hak sonra, *"Onların taptığı varlıklar, göklerde ve yerde zerre kadar bir şeye sahip değillerdir"* âyetini tamamlama niteliğinde, onların, rızık ve onun dışındaki hiçbir şeye sahip olmadıklarını belirterek şöyle buyurdu:

قُلْ مَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ قُلِ اللّٰهُ وَاِنَّٓا اَوْ اِيَّاكُمْ لَعَلٰى
هُدًى اَوْ ف۪ي ضَلَالٍ مُب۪ينٍ ﴿٢٤﴾ قُلْ لَا تُسْـَٔلُونَ عَمَّٓا اَجْرَمْنَا وَلَا نُسْـَٔلُ
عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٢٥﴾ قُلْ يَجْمَعُ بَيْنَنَا رَبُّنَا ثُمَّ يَفْتَحُ بَيْنَنَا بِالْحَقِّ وَهُوَ
الْفَتَّاحُ الْعَل۪يمُ ﴿٢٦﴾ قُلْ اَرُونِيَ الَّذ۪ينَ اَلْحَقْتُمْ بِه۪ شُرَكَٓاءَ كَلَّا بَلْ هُوَ اللّٰهُ
الْعَز۪يزُ الْحَك۪يمُ ﴿٢٧﴾

24. *De ki: "Göklerden ve yerden size rızık veren kimdir?" De ki: "Allah'tır! O halde biz veya siz, ikimizden biri ya doğru yol üzerindedir yahut apaçık bir sapkınlık içindedir."*

---

756 Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/154-155.

25. ***De ki: "Bizim işlediğimiz suçtan sizler hesaba çekilecek değilsiniz; biz de sizin yaptıklarınızdan sorgulanacak değiliz."***

26. ***De ki: "Rabbimiz kıyamet günü hepimizi bir araya toplayacak, sonra aramızda hak ile hükmedecektir. O, adaletle hükmeden ve her şeyi hakkıyla bilendir."***

27. ***De ki: "O'na ortak saydıklarınızı bana gösterin! Hayır, öyle bir şey yok! Doğrusu şu ki Allah azîz ve hakîmdir; mutlak güç sahibi ve her şeyi hikmetle yapandır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Resûlüm, onlara *de ki: Göklerden ve yerden,* göğe ve yere ait rızık vesileleriyle *size rızık veren kimdir?" De ki: "Sadece Allah'tır!"* Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] önce, onlara işin hakikatini söyletmesini emretti, sonra kendisine, onların yerine cevap vermesini emretti. Mana şudur: Sizi Allah rızıklandırıyor, başkası değil. Âyet şunu bildiriyor: Onlar, kalpleriyle durumun böyle olduğunu biliyorlar, sadece bunu dille ifade etmekten çekiniyorlar. Çünkü onlar, kendilerini rızıklandıranın Allah olduğunu söylediklerinde, diğerlerinin onlara şöyle demesi gerekli olur: "Öyle ise ne oluyor da sizi rızıklandıran Allah'a ibadet etmiyor ve hiçbir şeye gücü yetmeyen varlıkları O'na tercih ediyorsunuz?"

Cenâb-ı Hak, onları susturup delilsiz bıraktıktan sonra, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], kendilerine şöyle demesini emretti: "*O halde biz veya siz, ikimizden biri ya doğru yol üzerindedir yahut apaçık bir sapkınlık içindedir."* Yani biz ve siz, aynı durdumda değiliz; aksine, birbirine zıt iki ayrı durumdayız. Birimiz hidayet üzeredir; o, delili açık ve sağlam olandır. Diğeri ise hak yoldan sapmıştır; o da karşısına hak delil konan ve kendisini savunacak delili bulunmayandır.

Âyetin manası şudur: Tevhid ehli ve müşriklerden oluşan iki gruptan biri ya hidayet ya da dalâlet üzeredir.

Bu, çok insaflı bir sözdür. Öyle ki yüz çevirip inat edenlerden her kim onu işitse, kendisine bu şekilde hitap eden kimseye, "Sen arkadaşına insaflı davrandın" der.

Bu sözün, yukarıda ifade edilecek gerçekten sonra söylenmesinde, gruplardan birinin hidayet üzere olduğuna ve diğerinin de apaçık bir sapkınlık içinde bulunduğuna dair açık bir delil vardır. Fakat bu gerçek, kapalı bir yolla söylenmiş olup bu, hasmı ile mücadele eden kimseyi hedefine daha erken ulaştırır. Bu, senin, yalan söylediğini kesin olarak bildiğin bir kimseye, "Gerçekten ikimizden biri yalancıdır" demene benzer. Onun, bir şeyi iyi bildiği halde bilmiyormuş gibi gözükmesi de muhtemeldir.

Kevâşî[757] demiştir ki: "Bu, bir gerçeği kapalı bir yolla dile getirmektir. Aslında durum şudur: Hz. Muhammed'e (sallallahu aleyhi vesellem) uyanlar hidayet üzeredir; ona tâbi olmayanlar ise sapkınlık içindedir."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"De ki: Bizim işlediğimiz suçtan sizler hesaba çekilecek değilsiniz; biz de sizin yaptıklarınızdan sorgulanacak değiliz."* Yani benim sizi hak yola çağırmamdaki amacım, sizin inkârınızın zararından dolayı duyduğum bir korku değildir; benim sizi kendisine çağırdığım şeydeki asıl amacım size hayır dokundurmaktır. Çünkü hiç kimse diğerinin amelinden hesaba çekilmeyecektir; herkes kendi yaptığı işlerden hesaba çekilecektir.

Bu ifadede de hasma karşı çok insaflı bir yaklaşım vardır, şöyle ki: Suç işlemek kendilerine nisbet edildi. Suç, yasaklanan bir şeydir. Amel ise muhataba nisbet edildi. Güzel amel, yapılması emredilen ve karşılığı verilen bir şeydir.

Takip eden âyette şöyle buyruluyor: *"De ki: Rabbimiz* kıyamet günü *hepimizi bir araya toplayacak, sonra aramızda,* hiç kimseye zulüm yapılmadan ve kimseye meyletmeden *hak ile hüküm verecektir.* Sonuçta hak ve doğruluk üzere olanları cennete, bâtıl ve yanlış üzere bulunanları da cehenneme gönderecektir. *O, adaletle hükmeden ve* gerektiği gibi hüküm vermeyi *en iyi bilendir."*

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"De ki: O'na* ibadette *ortak saydıklarınızı bana gösterin!"* Onlar âciz birer varlık iken, siz hangi sıfatla ibadeti hak etme konusunda onları Allah'a ortak yaptınız?

---

757 Az yukarıda tanıtıldı.

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Müşrikler telbiyelerinde şöyle diyorlardı: 'Lebbeyk lâ şerike lek ilâ şeriken hüve leke temlikuhu vemâ meleke." Manası: Buyur Allahım, senin ortağın yoktur, sadece senin sahip ve mâlik olduğun ortağın vardır! Onlar, koyu bir sapkınlık içine daldıklarından böyle diyorlardı. Onlar, taptıkları putların bir şey anlamayan, hiçbir şeye gücü yetmeyen, işitmeyen ve görmeyen birer cansız varlık olduğunu kesin olarak bildikleri halde, yine de kalplerine onların ibadeti hak edeceklerine dair bir şüphe düştü. Kendilerinden bir delil istendiğinde, geçmiş baba ve atalarını taklit ettiklerini söylemekten başka bir şey söyleyemediler. Bu durum, koyu bir sapkınlık ve apaçık bir perişanlıktır."[758]

Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], onların putlarını gördüğü halde kendilerine, *"Allah'a ortak koştuklarınızı bana gösterin bakalım"* demesi, onlara, putları Allah'a ortak koşmalarındaki büyük hatayı göstermek ve kendilerine Allah'a ortak koşmanın ne kadar düşük bir hal olduğunu öğretmek içindir. Bunun için onları bu işten şöyle sakındırdı.

"Hayır, öyle bir şey yok! Böyle çirkin sözleri söylemekten korkup çekinin ve içine düştüğünüz sapkınlıktan uyanın. *Doğrusu şu ki Allah azîzdir;* her işinde galiptir, her hükmünü uyguluyandır, O'na hiçbir varlık ortak olamaz. *O, hakîmdir;* bütün tedbir ve sanatında hikmetle iş yapar."

Âyetin manası şudur: Sizin dediğiniz gibi bir ortaklık yoktur; Allah tektir; teklik sadece O'na aittir. Manayı böyle vermemiz, sözün ortaklık konusunda olmasındandır; Allah'ın varlığı ve varlığını ispat konusunda bir çekişme yoktur. Yani, o Allah tektir, azîzdir, hakîmdir.

24-27. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ruhların ve bedenlerin rızıkları yüce Allah'ın elindedir. Mâsivadan gönlünü çekmiş kalp ehli ârifler, ruhların rızıklarını aramakla meşgul oldular, kendisine muhtaç oldukları halde hırsla bedenlerin rızıklarını aramaktan uzaklaştılar, yani onun sebeplerine sarılmaktan uzaklaştılar. Zâhir ehli (işin maddi yönünde kalanlar) ise bedenlerin

758 bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/184.

rızıklarını aramakla meşgul oldular; kendisine insanların en muhtacı oldukları halde ruhların rızıklarını aramaktan uzak kaldılar. Her grup içinde bulunduğu durumu tercih edip savundu.

Maddi sebeplere sarılanlar, varlıklardan gönlünü çekenlere itiraz etmekte ve sebeplere sarılmayı tercih etmektedirler. Gönlünü varlıklardan çeken tecrid ehli ise bu makamı tercih ederek onlara şöyle derler: "Biz veya siz, birimiz hidayet üzere, diğeri ise apaçık bir sapkınlık içindedir."

Ârife şöyle denir: "Onlara de ki: Sizin düşüncenize göre, sebepleri terketmekle bizim işlediğimiz kusurdan siz hesaba çekilmezsiniz; sizin yaptıklarınızın hesabı da bize sorulmaz. Allah, kıyamet günü, sizi ve bizi bir araya toplayacak ve aramızda hak olanla hüküm verecektir. Eğer siz, Allah'ı unutup maddi sebeplere itimat ederek onlara güvenmekte iseniz, bu durum bir çeşit şirktir. O halde, Allah'a ortak koştuğunuz şeyleri bana gösterin. Hayır, yaptığınız doğru değil! Allah'ın hiçbir ortağı yoktur, bilakis O, azîz ve hakîmdir; kendisine yönelen velilerini izzete (şeref ve itibara) kavuşturur, kendisinden yüz çevirip başkasına yönelen kimseleri alçaltma konusunda ise hikmet sahibidir."

İmam Kuşeyrî, *"De ki: Rabbimiz bizleri kıyamet günü bir arada toplayacaktır"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Cenâb-ı Hak, bütün kullarını bir araya getireceğini, sonra onlara, her biri ayrı iken kendilerine yaptığı muamelenin dışında muamele edeceğini haber verdi. Dinimizde, bir arada olmanın, büyük bir tesiri mevcuttur. Mesela, namaz için toplanmanın hususi bir etkisi vardır. Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'den [sallallahu aleyhi vesellem] ayrılanları kınamış, ondan sadece izinle ayrılanları ise övmüştür. Şeyhler, birlik halinde olmada, manevi artışlar gözlerler ve, *'De ki: Allah bizi bir araya toplayacak ve aramızda fetihle (adaletle) hüküm verecektir'* âyetini hallerine delil getirip onunla huzur bulurlar."[759]

Bütün İnsanlara Gönderilen Müjdeci ve Uyarıcı

Cenâb-ı Hak, önce Hz. Davud ve Hz. Süleyman'a [aleyhimesselâm] verdiği nimetlerden bahsetti. Sonra kendisine verilen nimetlere şükret-

759 bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/184.

meyenlerin vebalinden bahsetti. Peşinden de peygamberimiz Hz. Muhammed'e (sallallahu aleyhi vesellem) ihsan buyurduğu umumi peygamberlik ve davetten bahsederek şöyle buyurdu:

وَمَا اَرْسَلْنَاكَ اِلَّا كَٓافَّةً لِلنَّاسِ بَشِيرًا وَنَذِيرًا وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٢٨﴾ وَيَقُولُونَ مَتٰى هٰذَا الْوَعْدُ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٢٩﴾ قُلْ لَكُمْ مِيعَادُ يَوْمٍ لَا تَسْتَاْخِرُونَ عَنْهُ سَاعَةً وَلَا تَسْتَقْدِمُونَ ﴿٣٠﴾

28. ***Biz seni bütün insanlara sadece müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik; fakat insanların çoğu bunu bilmezler.***

29. ***Bir de, "Eğer sözünüzde doğru söylüyorsanız, bu vaat ettiğiniz (kıyamet) ne zaman gerçekleşecek?" derler.***

30. ***De ki: "Size öyle bir gün vaat edilmiştir ki ondan ne bir saat geri kalabilirsiniz ne de ileri geçebilirsiniz."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Biz seni bütün insanlara gönderdik."* Yani seni, bütün insanlara ve cinlere, Araplar'a ve Araplar'ın dışındaki kırmızı-siyah bütün milletlere peygamber olarak gönderdik. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) buyurmuştur ki:

"Bana, benden evvel hiç kimseye verilmeyen şu beş şey verildi:

1. *Ben, kırmızı-siyah bütün insanlığa peygamber olarak gönderildim.*

2. *Yeryüzü benim için namaz kılma yeri ve temizlik vasıtası yapıldı.*

3. *Ganimet benden evvel kimseye helâl sayılmadığı halde bana helâl kılındı.*

4. *Bir aylık uzun bir mesafeden düşmanın kalbine korku salmakla ilâhî yardıma mazhar oldum.*

5. Bana şefaat yetkisi verildi. Ben de onu ümmetim için kıyamet gününe sakladım. Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmayan kimse inşallah ona ulaşır."[760]

Âyete şu mana da verilmiştir: Biz seni, bütün insanları kapsayan, hepsini saran bir peygamberlikle gönderdik. Onun peygamberliği, hepsini kapsadığı zaman, kimse onun dışına çıkamaz. Mana şudur: Biz seni, uyarıda ve tebliğde bütün insanları toplayan ve kuşatan bir peygamber olarak gönderdik.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Seni,* davetini kabul edenlere büyük bir ihsanı *müjdeleyici ve* inkârda ısrar edenleri azapla *uyarıcı olarak gönderdik. Fakat* kâfir *insanların çoğu bunu bilmezler.*" Bilmedikleri için, cehaletleri onları sana muhalefet etmeye sevkeder.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Bir de,* cehaletleri son haddine varmış bu kimseler, '*Eğer,* geleceğine dair *sözünüzde doğru söylüyorsanız, bu vaat ettiğiniz* yani, '*De ki: Rabbimiz, bizimle sizi bir araya toplayacak*' âyetiyle işaret edilen kıyamet *ne zaman gerçekleşecek?' derler.*" Yahut, "Bizi kendisiyle korkuttuğun azap ne zaman gelecek?" derler.

Takip eden âyette şöyle buyruluyor: "*De ki: Size öyle bir gün vaat edilmiştir ki ondan ne bir saat geri kalabilirsiniz ne de ileri geçebilirsiniz.*" Yani Allah sizin azabınız için öyle bir vakit belirledi ki sizin ihmal edilip ondan bir saat geri kalmanız mümkün olmadığı gibi, onun acele ile bir saat önceye alınması da mümkün değildir.

Onlar, doğruyu öğrenip irşad olmak için değil, sırf inat olsun diye, "O, vaat ettiğiniz kıyamet ve azap ne zaman?" diye sordular; cevap da inkâr ve inat için sorulan suale uygun olarak tehdit şeklinde geldi. Gelen cevapta, onların azap vakti için beklendiği, vaat edilen şeyin kendilerine âniden geleceği, onu ertelemeye ve öne almaya güçlerinin yetmeyeceği haber verildi.

28-30. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah'a çağıranlar, iki gruptur. Bir grup Allah'ın hükümlerine çağırır, onlar âlimlerdir. Diğer grup ise müşahede yoluyla Allah'ın zatını ta-

760 Aynı konuda, ifadeleri biraz farklı hadis için bk. Buhârî, Salât, 56; Müslim, Mesâcid, 3 (nr. 521); Ahmed, *Müsned*, 2/411; İbn Hibbân, *Sahîh*, nr. 2313.

nımaya çağırır, onlar, ârifibillâh velilerdir. Birinci grubun daveti, kendi mezhebinde olanlara hastır, diğerlerinin daveti ise umumi olup bütün insanlara aittir. Çünkü Allah Teâlâ'yı bizzat müşahede ederek zevk yoluyla tanımada, hiçbir mezhebin görüş aykırılığı yoktur. Doğulu ve batılı bütün ârifler, onda görüş birliği içindedirler. Bu durumda, eğer kendisine boyun eğip tâbi olurlarsa tek bir şeyh bütün mezhep ehlini terbiye eder. Bu konuda, *el-Mebâhisü'l-Asliyye* sahibi (İbnü'l-Bennâ es-Sarakustî) demiştir ki: "Diğer insanların mezhebi, görüş ayrılığı üzere kuruludur, sûfîlerin mezhebi ise uyum ve görüş birliği üzere kuruludur."[761]

Bir şair demiştir ki: "Bizim sözlerimiz farklı fakat senin güzelliğin birdir; herkes bu güzelliğe işaret etmektedir."

Manevi fethi uzak gören kimseler, "Eğer sözünüzde doğru söylüyorsanız, bu vaat edilen fetih ne zaman gerçekleşecek?" derler; onlara de ki: "Sizin için vaat edilen Allah'ın belirlediği bir fetih günü vardır; o öne alınmadığı gibi, ertelenmez de. Bu durumda gereken edep, Allah için hizmet (güzel kulluk) yapmak ve acele etmemektir."

Kâfirlerin Ahirette Karşılaşacağı Felaket

Cenâb-ı Hak sonra, kâfirlerin, kendilerine vaat edilen günde inkârları sebebiyle karşılaşacakları halden bahsederek şöyle buyurdu:

وَقَالَ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا لَنْ نُؤْمِنَ بِهٰذَا الْقُرْاٰنِ وَلَا بِالَّذ۪ي بَيْنَ يَدَيْهِ وَلَوْ
تَرٰٓى اِذِ الظَّالِمُونَ مَوْقُوفُونَ عِنْدَ رَبِّهِمْ يَرْجِعُ بَعْضُهُمْ اِلٰى بَعْضٍ الْقَوْلَ
يَقُولُ الَّذ۪ينَ اسْتُضْعِفُوا لِلَّذ۪ينَ اسْتَكْبَرُوا لَوْلَٓا اَنْتُمْ لَكُنَّا مُؤْمِن۪ينَ ﴿٣١﴾
قَالَ الَّذ۪ينَ اسْتَكْبَرُوا لِلَّذ۪ينَ اسْتُضْعِفُٓوا اَنَحْنُ صَدَدْنَاكُمْ عَنِ الْهُدٰى
بَعْدَ اِذْ جَٓاءَكُمْ بَلْ كُنْتُمْ مُجْرِم۪ينَ ﴿٣٢﴾ وَقَالَ الَّذ۪ينَ اسْتُضْعِفُوا

761 bk. İbn Acîbe, *el-Fütûhâtü'l-İlâhiyye fî Şerhi'l-Mebâhisi'l-Asliyye*, s. 50 (Beyrut 2000).

لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا بَلْ مَكْرُ الَّيْلِ وَالنَّهَارِ اِذْ تَأْمُرُونَنَا اَنْ نَكْفُرَ بِاللّٰهِ
وَنَجْعَلَ لَهُ اَنْدَادًاۜ وَاَسَرُّوا النَّدَامَةَ لَمَّا رَاَوُا الْعَذَابَۜ وَجَعَلْنَا الْاَغْلَالَ
فِي اَعْنَاقِ الَّذِينَ كَفَرُواۜ هَلْ يُجْزَوْنَ اِلَّا مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٣٣﴾

31. ***Kâfirler, "Biz hiçbir zaman bu Kur'an'a ve bundan önce gelen kitaplara inanmayacağız" dediler. Sen o zalimleri, Rab'lerinin huzurunda tutuklanmış, birbirlerine laf atarlarken bir görsen! Dünyada güçsüz bırakılanlar, o kibirli önderlerine, "Siz olmasaydınız, elbette biz de iman ederdik" derler.***

32. ***O kibirli önderler de kendilerine tâbi olan sefil halka, "Size hidayet geldikten sonra sizi ondan biz mi vazgeçirdik? Bilakis siz suç işlemekteydiniz" derler.***

33. ***Güçsüz bırakılanlar da kibirli önderlerine, "Hayır!*** *(Bütün işiniz)* ***gece gündüz bize tuzak kurmaktı. Çünkü siz bize, Allah'ı inkâr etmemizi ve O'na ortaklar koşmamızı emrederdiniz" derler. Azabı gördüklerinde, hepsi pişmanlıklarını gizlerler. Biz, inkâr edenlerin boyunlarına ateşten demir halkalar takarız. Onlar sadece yaptıkları işlerin cezasını çekerler.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: Ebû Cehil ve benzeri *kâfirler dediler ki: "Biz hiçbir zaman bu Kur'an'a ve bundan önce gelen kitaplara inanmayacağız."* Yani bu Kur'an'a ve öldükten sonra dirilmenin var olduğunu söyleyen ve Allah'ın Kur'an'dan önce inen kitaplarına inanmayacağız.

Rivayet edildiğine göre Kureyşliler, Ehl-i kitaba Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] hakkında soru sordular; onlar da onun vasfını kitaplarında bulduklarını söyleyince kâfirler öfkelendiler ve böyle dediler.

Bazıları âyetin, *"Onun önündeki şeylere de iman etmeyeceğiz"* kısmına şu manayı vermiştir: Onun önündeki kıyamete, cennete ve cehenneme

iman etmeyeceğiz. Sanki onlar bu sözleriyle, Kur'an'ın Allah katından geldiğini ve onun söylediği gibi, amellerin karşılığının verilmesi için öldükten sonra dirilmenin gerçek olduğunu inkâr ettiler.

Âyet şöyle devam ediyor: "Ey Muhammed yahut ey görme imkânına sahip kimse, *sen o zalimleri,* hesap yerinde *Rab'lerinin huzurunda tutuklanmış, birbirlerine laf atarlarken,* karşılıklı tartışıp çekişirken *bir görsen!"* Allah Teâlâ, kâfirlerin âkıbetlerini ve ahiretteki durumlarını haber vererek resûlüne yahut muhataplara şöyle buyurdu: "Onların, birbirleriyle çekişir ve atışır bir vaziyette ahirette tutuklanmalarını bir görsen, çok feci ve korkunç bir durum görmüş olurdun."

Cenâb-ı Hak sonra, onların aralarındaki konuşmayı şöyle açıkladı: *"Dünyada güçsüz bırakılanlar,* yani inkâr ve isyanda başı çeken azgınlara tâbi olan sefil halk, önlerindeki *o kibirli önderlerine, 'Siz olmasaydınız,* sizin bizi inkâra davet etmeniz olmasaydı, *elbette biz de* Allah'a ve Resûlü'ne *iman ederdik' derler."*

"O kibirli önderler de kendilerine tâbi olan sefil halka, 'Size hidayet geldikten sonra sizi ondan biz mi vazgeçirdik? Bilakis siz suç işlemekteydiniz' derler." Yani bilakis siz, kendi tercihinizle hak yoldan döndünüz, biz sizi inkâra zorlamadık.

İnkârın başını çekenler, kendilerinin halkı imandan döndürmelerini inkâr ettiler ve onları doğru yoldan döndürenin kendi nefisleri olduğunu söylediler; çünkü onlar hidayetten yüz çevirdiler ve imana yanaşmayıp, küfür üzere gidenleri taklidi tercih ettiler.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Güçsüz bırakılanlar da kibirli önderlerine şöyle dediler: Hayır! Bütün işiniz, gece gündüz bize tuzak kurmaktı."* Yani gece gündüz bize tuzak kurmanız bizi hidayet yolundan çevirdi.

Âyete şu mana da verilmiştir: Gece gündüz ve afiyet halimizin uzun sürmesi bizi aldattı, biz sizleri doğru yolda zannederek söylediklerinizi ve yaptıklarınızı taklit ettik.

Onların inkârdaki önderlerine serzenişi şöyle devam ediyor: *"Çünkü siz bize, Allah'ı inkâr etmemizi ve O'na ortaklar koşmamızı emrederdiniz."*

O'nunla birlikte ibadet edeceğimiz varlıklar edinmemizi isterdiniz.

Özetle mana şudur: İnkârda başı çeken kibirli azgınlar, kendilerinin, zayıf halkın inkâra düşmesine sebep olduklarını inkâr ettiler, bunun sebebinin kendi tercihleri ile olduğunu dile getirdiler. Bunun üzerine, onlara tâbi olan zayıf sefil halk, "Hayır, hak yolu inkâr etmemiz için gece gündüz bize tuzak kuran sizdiniz!" diyerek, karşılık verdiler, onların kendilerine yönettikleri suçlamayı inkâr ve iptal ettiler ve sanki şöyle dediler: "Bu suç, bizden kaynaklanmadı, tam aksine, sizin bize gece gündüz sürekli kurduğunuz tuzaklardan, bizi şirke ve Allah'a eş koşmaya sevketmenizden kaynaklandı."

Sonra, hepsi için pişmanlık meydana gelir, fakat bu, pişmanlığın fayda vermediği bir zamanda olur. Allah Teâlâ, onların bu halini şöyle ifade buyurmuştur:

"Azabı gördüklerinde, hepsi pişmanlıklarını gizlerler." Yani her iki grup, azabı gördüklerinde ve onun içine gireceklerini kesin olarak anladıklarında, ayıplanıp kınanma korkusuyla, içlerinde oluşan pişmanlığı arkadaşından gizler. Başı çeken kibirliler, doğru yoldan sapmalarına ve halkı sapıtmalarına pişman olur; onlara tâbi olan zayıf halk ise haktan sapmalarına ve onlara tâbi olmalarına pişman olurlar.

Âyete, kâfirler azabı gördüklerinde pişmanlıklarını açığa vururlar manası da verilmiştir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Biz, inkâr edenlerin boyunlarına ateşten demir halkalar takarız. Onlar sadece yaptıkları işlerin cezasını çekerler."* Yani onlara sadece dünyadaki çirkin işlerinin gerektirdiği azap yapılmaktadır.

31-33. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Âlim olsun, cahil olsun, her kimde bir yetki ve itibar olur da o bu yetkisini kullanarak insanları terbiye şeyhlerinin elinde terbiye almaktan alıkoyarsa, kendisini engellediği zayıf kimselerle arasında, yukarıdaki âyette haber verilen çekişme meydana gelir. Çünkü o zaman, mukarrebîn makamındaki âriflerin makamı yükseltilir, bu manevi mertebelerden gafil olanlar ise aşağı derecelere düşürülür. O zaman

pişmanlık ve üzüntü meydana gelir. Başı çeken reisler, kendilerine tâbi olan avam halktan uzaklaşır.

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Hata ve günah içinde olanların hali böyledir. Bozuk işlerde arkadaş ve dost olanlar, kıyamet günü birbirlerinden uzaklaşıp kaçarlar. Aynı şekilde insanın vücut âzaları da birbirinin aleyhine şahitlik eder. El, diğer âzalara, "Bana haramı siz aldırdınız" der. Göz, "Beni harama siz baktırdınız" der. Âzalar arasındaki bu ihtilaf bir azaptır. Kim kötü işler yapmışsa, Allah Teâlâ onun karşısına, kendisinden daha itaatli birini çıkarır, fakat onlar bunu bilmezler. Eğer bilselerdi ibret alırlardı, ibret alsalardı tövbe ederlerdi ve tövbeyi korumada muvaffak olurlardı. Fakat Allah'ın olmasına hükmettiği işin meydana gelmesi için kaderde yazılan olur."[762]

Hz. Peygamber'e Teselli

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] teselli ederek şöyle buyurdu:

وَمَٓا اَرْسَلْنَا ف۪ي قَرْيَةٍ مِنْ نَذ۪يرٍ اِلَّا قَالَ مُتْرَفُوهَٓاۙ اِنَّا بِمَٓا اُرْسِلْتُمْ بِه۪ كَافِرُونَ
٣٤ وَقَالُوا نَحْنُ اَكْثَرُ اَمْوَالاً وَاَوْلَاداًۙ وَمَا نَحْنُ بِمُعَذَّب۪ينَ ٣٥ قُلْ اِنَّ رَبّ۪ي
يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَٓاءُ وَيَقْدِرُ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ٣٦

34. ***Biz hangi ülkeye bir uyarıcı göndermişsek mutlaka oranın şımarık zenginleri, sizinle gönderilmiş olan şeyi inkâr ediyoruz" demişlerdir.***

35. ***Onlar dediler ki: "Bizim malımız ve evladımız daha çok; bize azap edilecek değildir!"***

36. ***De ki: "Rabbim, dilediğine bol rızık verir ve dilediğinin rızkını kısar; fakat insanların çoğu bilmezler."***

---

762 bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât,* 5/185. Mana Kuşeyrî'nin metninden tamamlandı.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Biz hangi ülkeye bir uyarıcı* peygamber *göndermişsek mutlaka oranın* nimet içinde yüzen şımarık *zenginleri ve* reisleri, *'Biz, sizinle gönderilmiş olan şeyi inkâr ediyoruz' demişlerdir."*

Bu âyet, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] kavminin reislerinden gördüğü yalanlamaya ve getirdiği dini inkâr etmelerine karşı, kendisine bir tesellidir. Gerçekten hangi memlekete bir peygamber gönderilmişse, oranın ileri gelenleri ona, Mekkeliler'in Allah Resûlü'ne söylediklerini söylemiştir.

Peygamberi yalanlayanların özellikle refah ve nimet içindeki kimselerin olduğunun zikredilme sebebi şudur: İnsanı kibre götüren ve başkasına boyun eğmemeye sevkeden şey, şehvetlere dalmak ve kendisinde bulunan şeylere sahip olmayan kimseleri küçük görmektir. Bunun sebebi cehalettir. Bunun için onlar, âyette buyrulduğu gibi, fâni mallarıyla övünerek şöyle dediler:

"Bizim malımız ve evladımız daha çok; bize azap edilecek değildir!"

Onlar, ileri derecedeki cehaletlerinden dolayı, kendilerinin Allah katında çok itibarlı kimseler olduklarını, bunun için Allah'ın onlara azap etmeyeceğini düşündüler. Onlar, dünyadaki hallerine baktılar ve eğer Allah katında bir itibarları olmasaydı O'nun kendilerine bu şekilde bol rızık vermeyeceğini zannettiler ve şayet müminler, Allah katında düşük halde olmasalardı, onları dünya nimetlerinden mahrum bırakmayacağını düşündüler. Allah Teâlâ, onların bu bozuk düşüncesini iptal ederek şöyle buyurdu:

"De ki: Rabbim, dilediğine bol rızık verir ve dilediğinin rızkını kısar." Yani dilediğine rızkı daraltır. Şüphesiz rızık Allah'ın elindedir, onu dilediği gibi paylaştırır. Çok defa Allah, isyana dalan kimsenin rızkını bollaştırır; bu onun için bir istidraç (yavaş yavaş azaba götürme) olarak gerçekleşir; itaat halinde olanın ise rızkını daraltır, bu da onu dünyadan korumak ve günahlardan temizlemek için olur. Bazan Allah, itaat edene bol rızık verir, isyan edenin rızkını daraltır. Çoğu zaman da her ikisine, ezeldeki dilemesine göre bol rızık verir. Bu onların sevabının

çokluğuna yorumlanmaz. Eğer bu durum, kendisine çok mal verilen için bir şeref ve az mal verilen için bir düşüklük olsaydı, o zaman, böyle yorumlanırdı, ancak Allah'ın muradı farklıdır.

Âyet şöyle bitiyor: *"Fakat insanların çoğu bilmezler."* Bilmedikleri için, malların ve evlatların çokluğunu Allah'tan gelen bir şeref ve itibar zannederler, halbuki bazan bu durum, sahibi farkında olmadan onu azaba sürüklemek için olur.

34-36. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Veliliği daha çok, malı az olan ve maddi itibarı bulunmayan kimseler elde eder. Onlara, tâbi olanlar da genelde bu tür kimselerdir. Onlar peygamberlere tâbi olanlardır. Onlar velilere boyun eğip teslim olmuş, Allah için nefislerini ve mallarını feda etmiş ve onları, kendilerine Cenâb-ı Hakk'ı tanıtan velilerin yoluna harcamış kimselerdir. Onlar, buna karşılık olarak marifet cennetini elde etmişlerdir. O cennet içinde istedikleri yerde yerleşip kalırlar.

Malı ve makamı olanlara gelince, onlar içinde velilere boyun eğen çok azdır; sadece haklarında ezelde ilâhî yardım takdir edilmiş kimseler velilere boyun eğer.

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde, bazı açıklamalardan sonra demiştir ki: "Bunlar, önceden belirlenmiş ilâhî taksimattır, gerçekleştirilmiş hükümlerdir. Sonra Allah her işinde galiptir, dilediğini yapar. Onlar dediler ki: *'Bizim malımız ve evladımız daha çok; bize azap edilecek değildir!'* Halbuki Allah'tan gelen şeref, çok mal ve evlatla değildir. Şeref sadece, Allah'ın seçtiği bir grup için açılmış basiretlere (marifet ve ilme) bağlıdır. Onun kapısı bir grup için de kapanmıştır."[763]

Cenâb-ı Hak sonra buyurdu ki:

وَمَٓا اَمْوَالُكُمْ وَلَٓا اَوْلَادُكُمْ بِالَّت۪ي تُقَرِّبُكُمْ عِنْدَنَا زُلْفٰٓى اِلَّا مَنْ
اٰمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًاۘ فَاُو۬لٰٓئِكَ لَهُمْ جَزَٓاءُ الضِّعْفِ بِمَا عَمِلُوا وَهُمْ فِي

763 bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/185.

الْغُرُفَاتِ اٰمِنُونَ ﴿٣٧﴾ وَالَّذِينَ يَسْعَوْنَ فٖٓى اٰيَاتِنَا مُعَاجِزٖينَ اُو۬لٰٓئِكَ فِى
الْعَذَابِ مُحْضَرُونَ ﴿٣٨﴾

37. ***Sizi huzurumuza yaklaştıracak olan mallarınız ve evlatlarınız değildir; iman edip salih amel yapanlar hariç. Onlara, yaptıklarına karşılık kat kat mükâfat vardır. Onlar cennet odalarında güven içindedirler.***

38. ***Âyetlerimizi hükümsüz*** *(peygamberlerimizi güçsüz)* ***bırakmak için çalışanlara gelince, onlar da azaba arzedilirler.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Sizi huzurumuza yaklaştıracak olan mallarınız ve evlatlarınız değildir; iman edip salih amel yapanlar hariç.*" Mallar, hiç kimseyi Allah'a yaklaştırmaz, sadece onu Allah yolunda harcayan mümini Allah'a yaklaştırır. Evlatlar da kimseyi Allah'a yaklaştırmaz; sadece onlara hayrı öğreten, dinde derin âlim yapan, kendilerini güzel hale ve taate sevkeden mümin kimseyi Allah'a yaklaştırır. Çünkü bu evlatların ameli, vefatından sonra kendisine ulaşmaya devam eder. Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şu hadisi bunu göstermektedir:

"*İnsanoğlu öldüğü zaman ameli kesilir, sadece şu üç yolla kendisine sevap gelmeye devam eder:*

1. *Sadaka-i câriye, yani insanların istifade ettiği hayırlar.*
2. *İnsanlar arasında yaydığı ilim.*
3. *Ölümünden sonra kendisine dua eden salih evlat.*"[764]

Âyet şöyle devam ediyor: "*Onlara yaptıklarına karşılık kat kat mükâfat vardır.*" Onların iyiliklerine kat kat sevap verilir. Bir iyiliğe en az on sevap verilir, bu, niyet ve ihlâsa göre yedi yüze kadar çıkar.

---

764 Buhârî, *Edebü'l-Müfred*, nr. 38; Müslim, Vasiyyet, 14; Ebû Davud, Vesâyâ, 14; Tirmizî, Ahkâm, 36.

"Onlar cennet odalarında güven içindedirler." Yani cennet odalarında her türlü dert ve endişeden uzak olarak güven içinde kalırlar.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Âyetlerimizi,* ret ve tenkit ederek *hükümsüz bırakmak,* peygamberlerimize galip gelmek *için çalışanlara* yahut bizden kaçıp kurtulacaklarını zannedenlere *gelince, onlar da azaba arzedilirler."* Onlar, ateşe atılır ve ateş onları çepeçevre sarar.

37-38. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İnsanı Allah'a yaklaştıran veya O'ndan uzaklaştıran mallar ve evlatlar değildir; insanı Allah'a yaklaştıran sadece kendisi için ezelde takdir edilen ilâhî inâyettir. Onu ilâhî huzurdan uzaklaştıran da yine kendisi için ezelde takdir edilen şekavettir (bedbahtlıktır). Kime ezelde ilâhî yardım takdir edilmişse, o kimse, malını Allah yolunda harcar ve böylece malları onu Allah'a yaklaştırır. O kimse çocuklarını da Allah'a itaate yöneltir ve böylece evlatları onu Allah'a yaklaştırır.

İmam Kuşeyrî bu âyetin tefsirinde demiştir ki: "Allah katındaki yakınlığı mal ve evlatla elde edemezsin, onu sadece salih amel, safi hal ve temiz nefisle elde edebilirsin. Daha doğrusu onu ezelde takdir edilen ilâhî inâyet, sana ulaşan hidayet ve ilâhî edeplere samimi bir şekilde riayetle elde edebilirsin."

İmam Kuşeyrî, *"Âyetlerimizi hükümsüz (peygamberlerimizi güçsüz) bırakmak için çalışanlara gelince ..."* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Onlar, Allah'ın velilerine hürmet etmeyen, sırda (gizli halde) Allah'ın hakkını korumayan kimselerdir. Onlar, Allah'ın velilerine itiraz azabı içindedirler. Onlar ayrıca, bu yaptıklarının uğursuzluğu sebebiyle, Allah'ın haram kıldığı işleri yapma azabına duçar olurlar ve sonra Allah Teâlâ'nın gözünden (rahmet nazarından) düşme azabı içinde kalırlar."[765]

765 bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât,* 5/186.

Sadakaya Teşvik

Cenâb-ı Hak sonra, sadaka vermeye teşvik ederek şöyle buyurdu:

قُلْ اِنَّ رَبّ۪ي يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَٓاءُ مِنْ عِبَادِه۪ وَيَقْدِرُ لَهُۜ وَمَٓا اَنْفَقْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَهُوَ يُخْلِفُهُۚ وَهُوَ خَيْرُ الرَّازِق۪ينَ ﴿٣٩﴾

39. De ki: "Rabbim, kullarından dilediğine bol rızık verir ve dilediğinin rızkını da daraltır. Siz hayır yolunda ne harcarsanız, Allah onun yerine başkasını verir. O, rızık verenlerin en hayırlısıdır."

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"De ki: Rabbim, kullarından dilediğine bol rızık verir ve dilediğinin rızkını da daraltır."* Cenâb-ı Hak, dünya malından gönlü çekmeye ve Allah yolunda infak etmeye teşvik için bu âyeti tekrarladı (36. âyet de aynı manadadır). Bunun için devamında şöyle buyurdu:

"Siz hayır yolunda ne harcarsanız, Allah onun yerine başkasını verir." Bunu, dilediğinde ya dünyada hemen verir yahut ahirette verir. Eğer yapılan harcama, haram eğlencede, ihtiyaç dışı binada yahut bir haramda yapılan harcama gibi israf olan bir harcama değilse, Allah Teâlâ, hayır yolunda yapılan bütün harcamalara dünya veya ahirette mükâfat verir.

Kevâşî, tefsirinde bu konuda birçok hadis zikretmiştir. Onlardan biri şudur: Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] buyurdu ki:

"Her türlü iyilik bir sadakadır. Kişinin, kendisi ve ailesi için harcadığı bir sadakadır. İnsanın şerefini korumak (kendisine zarar veren kimselerin dilini tutmak veya kalemini kurutmak) için harcadığı mal için de kendisine bir sadaka sevabı yazılır. Mümin, sadaka sayılacak bir harcama yapınca, Allah onun yerine yenisini koyar. O bunu garanti etmiştir. Sadece ihtiyaç olmayan binaya veya bir harama harcanan mal bu garanti içine girmez."[766]

766 bk. Hâkim, *Müstedrek,* 2/50; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 5/162; Begavî, *Meâlimü't-Tenzil,* 6/403; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 6/707.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Binaya yapılan ve sevap getirmeyen harcama, ihtiyaç ve zaruret dışı binalara yapılan harcamadır; yoksa ev edinmek emredilmiştir ve bunun için yapılan harcamada sevap vardır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Âyet şöyle bitiyor: *"O, rızık verenlerin,* yedirip doyuranların *en hayırlısıdır."* Çünkü sultan, efendi, koca veya bunların dışında kim başkasına bir rızık ulaştırıyorsa o Allah'ın rızkıdır; Allah onu bu kullarının eliyle taşımakta ve yerine ulaştırmaktadır. Rızkı ve aradaki vesilelerle, onunla görülen faydayı yaratan yüce Allah'tır.

Biri şöyle dua etmiştir: "Hamdolsun o Allah'a ki rızkı yanımda bulundurdu ve beni iştahla onu yiyenlerden yaptı. İştahı açık nice kimse vardır ki yiyecek rızık bulamaz; rızık bulan nice kimseler vardır, iştah edip yiyemez!"

39. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Âyette, cömertliğin peşine düşmeye, eli açıp bolca ihsanda bulunmaya işaret edilmektedir. Bu, yakîn halinin ve kalbin dünyadan çekildiğinin göstergesidir.

Hakîm et-Tirmizî, Zübeyr b. Avvâm'dan [radıyallahu anh] uzunca bir hadis nakletmiştir. Konumuzla ilgili ve faydası çok olduğu için, onu burada nakletmeyi güzel buldum. Hz. Zübeyr [radıyallahu anh] şöyle demiştir:

"Mescide geldim ve Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] önüne kadar yaklaşıp huzurunda oturdum. Allah Resûlü, arkamdan sarığımın ucundan tuttu ve sonra,

'Ey Zübeyr, ben, Allah'ın sana özel olarak, insanlara da umumi olarak gönderdiği peygamberiyim. Rabb'iniz ne buyurdu biliyor musunuz?' diye sordu; ben de,

'Allah ve Resûlü daha iyi bilir' dedim. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu:

'Rabb'iniz, arşın üzerine istivâ ettiğinde, yarattığı varlıklara baktı ve şöyle buyurdu: 'Ey kullarım, siz benim yarattığım varlıklarsınız; ben ise sizin

Rabb'inizim. Sizin rızıklarınız benim elimdedir. Benim sizin için garanti ettiğim rızık konusunda kendinizi (haddinden fazla endişe ve çabayla) yormayın. Rızıklarınızı benden isteyin; ihtiyaçlarınızı bana arzedin; nefislerinizi benim önüme atın, ben de sizin üzerinize rızıklarınızı akıtayım.'

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] tekrar, *'Rabb'iniz ne buyurdu biliyor musunuz?'* diye sordu ve şöyle devam etti:

'Allah Teâlâ buyurdu ki: 'Ey âdemoğlu, sen hayır yollarında infak et, ben de sana infakta bulunayım. Sen elini geniş tut, ben de sana bolca ihsan edeyim. Sen elini sıkı tutup ihsan etmeyi azaltma, yoksa ben de sana ihsanımı azaltırım. Sen elindeki malı saklama, yoksa ben de sana karşı nimetlerimi saklarım. Sen malını kenarda tutma, yoksa ben de sana karşı hazinelerimi kapatırım.'

Şüphesiz rızık kapıları, yedi kat göğün üzerinden tâ arşa kadar açıktır; gece gündüz hiç kapanmaz. Allah Teâlâ ondan her kula niyeti, başkasına yaptığı ihsanı, sadakası ve infakı ölçüsünde rızık indirir. Kim iyilik ve ihsanını çoğaltırsa Allah da ona indirdiği rızkı çoğaltır. Kim vermeyi keserse kendisine inen fazla rızık da kesilir.

Ey Zübeyr, kendin ye ve başkalarına da yedir. Çuvalının (kesenin) ağzını bağlama ki sana da gelecek ihsanlar bağlanmasın. Sayarak verme ki sana verilirken de sayılmasın. Elini sıkı tutma ki sana da sıkı davranılmasın. Kimseye zorluk çıkarma ki sana da zorluk çıkarılmasın.

Ey Zübeyr, Allah infakı (hayır yolunda harcamayı) sever, eli sıkı olana kızar. Cömertlik yakîndendir (yüksek marifet ve kesin imandandır); cimrilik ise şek ve şüphedendir. İmanında yakîne ulaşmış kimse cehenneme girmez. İmanında şek ve şüphe içinde bulunan kimse de cennete girmez.

Ey Zübeyr, Allah, bir hurma çekirdeği ile de olsa cömertliği sever; gerektiğinde bir akrep veya yılanı öldürerek de olsa cesareti sever.

Ey Zübeyr, Allah, başa gelen sıkıntı ve sarsıntılar anında sabreden kimseyi sever. Allah, kalbi şehvetler sardığında, onları tanıyacak yakîni ve şüpheli şeylerle yüz yüze gelince onları ayırt edecek kâmil aklı sever. Haram ve pis şeyler önüne gelince, insanı onlardan uzak tutacak sadık vera' (takva) halini de sever.

Ey Zübeyr, din kardeşlerini yücelt, salih insanların hatırını yüksek tut, hayırlı kimselere karşı hürmet ve saygı göster, komşularının hak ve hukukunu gözet, fâsıklarla birlikte bulunma. Bunları yaparsan, hesapsız ve azapsız cennete girersin. Bunlar, Allah'ın bana tavsiyesidir; ben de onları sana tavsiye ediyorum."[767]

Kıyamet Günü Müşriklerin Kınanması

Cenâb-ı Hak sonra, müşrikleri kınamasından bahsederek şöyle buyurdu:

وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا ثُمَّ يَقُولُ لِلْمَلٰٓئِكَةِ اَهٰٓؤُلَٓاءِ اِيَّاكُمْ كَانُوا يَعْبُدُونَ
﴿٤٠﴾ قَالُوا سُبْحَانَكَ اَنْتَ وَلِيُّنَا مِنْ دُونِهِمْۚ بَلْ كَانُوا يَعْبُدُونَ الْجِنَّۚ
اَكْثَرُهُمْ بِهِمْ مُؤْمِنُونَ ﴿٤١﴾ فَالْيَوْمَ لَا يَمْلِكُ بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ نَفْعًا وَلَا
ضَرًّاۜ وَنَقُولُ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا ذُوقُوا عَذَابَ النَّارِ الَّتِي كُنْتُمْ بِهَا تُكَذِّبُونَ ﴿٤٢﴾

40. ***O gün Allah, onların hepsini toplar ve sonra meleklere, "Size tapanlar bunlar mıydı?" diye sorar.***

41. ***Melekler de, "Seni tesbih ederiz; bizim dostumuz onlar değil sensin. Onlar bize değil, cinlere tapıyorlardı; çoğu onlara inanmışlardı" derler.***

42. ***Bugün birbirinize hiçbir fayda ve zarar vermeye gücünüz yetmez. Biz o zâlimlere, "Yalan deyip durduğunuz ateşin azabını tadın bakalım!" deriz.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Resûlüm, şunu zikret; *o gün Allah, onların hepsini,* ibadet edenleri ve kendisine ibadet edilenleri *toplar ve*

767 bk. Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdirü'l-Usûl,* 1/325-326 (116. Asıl); İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk,* 54/466; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 6/707-708.

sonra meleklere, 'Size tapanlar bunlar mıydı?' diye sorar." Âyette hitap melekleredir fakat asıl amaç, kâfirleri kınamaktır. Araplar arasında şöyle bir söz vardır:

"Ey evin direği sana söylüyorum, câriye sen anla!"[768] Burada da öyle olmuştur. Şu âyet de bu manadadır:

"O vakit Allah, 'Ey İsa, insanlara, 'Allah'ı bırakıp da beni ve annemi iki ilâh edinin' diye sen mi söyledin?' diye sorar" (Mâide 5/116).

Meleklerin özellikle zikredilmesi, onların Allah'a şirk koşulan varlıkların en şereflileri olmalarındandır. Salihler de onlara yapılan hitabın içine girmektedir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Melekler dediler ki: *Seni tesbih ederiz."* Yani seninle birlikte başkasına tapılmasından, senin zatını yüce ve uzak tutarız. *"Bizim dostumuz onlar değil sensin."* Onları terkedip dost edindiğimiz sensin. Bizimle onlar arasında herhangi bir dostluk yoktur. Melekler bu şekilde, Allah Teâlâ'ya dost ve kâfirlere düşman olduklarını ifade ederek müşriklerin kendilerine ibadet yapmasına razı olmaktan uzak olduklarını açıkladılar. Bu durumda olan bir kimse, müşriklerin yaptığından elbette uzaktır.

Melekler sonra şöyle dediler: *"Onlar bize değil, cinlere,* yani şeytanlara *tapıyorlardı."* Çünkü müşrikler, Allah'ın dışındaki kimselere ibadette şeytanlara tâbi oluyorlardı.

Yahut şeytanlar, putların içine giriyorlardı; onlara ibadet yapıldığı zaman, şeytanlara da ibadet yapılmış oluyordu.

Bir diğer görüşe göre, şeytanlar onlara, cinlerden bir grubun şeklini göstererek, "Bunlar meleklerdir, onlara ibadet edin" diyorlardı.

Meleklerin sözü şöyle devam ediyor: "İnsanların veya kâfirlerin *çoğu onlara, cinlere inanmışlardı."* Onların kendilerine emrettiği şeyleri tasdik ediyorlardı.

Cenâb-ı Hak buyurdu ki: *"Bugün birbirinize hiçbir fayda ve zarar vermeye gücünüz yetmez."* Çünkü o gün, bütün iş Allah Teâlâ'nın elindedir.

768 Türkçemiz'de bu söz, "Kızım sana söylüyorum, gelinim sen anla!" şeklindedir.

O gün hiç kimse, bir başkasına bir fayda veya zarar vermeye güç yetiremez. Zira ahiret, sevap ve azap yurdudur. Sevap veren de azap eden de sadece Cenâb-ı Hak'tır. Bu durumda, ahiretin hali, amelle yükümlülük yurdu olan dünyanın halinden farklı olmuş olur. İnsanlar dünyada serbest bırakılmıştır; orada birbirlerine zarar ve fayda verebilirler. Kıyamet gününe gelince, orada hiç kimse asla kendi başına bir iş yapamaz.

Cenâb-ı Hak sonra, zalimlere yapılan azabı şöyle anlattı: *"Biz,* ibadeti yapması gerekene değil başkasına yapan *o zalimlere,* 'Dünyada, *yalan deyip durduğunuz ateşin azabını tadın bakalım!' deriz."*

40-42. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Sen neyi aşırı derecede seversen, o şeyin kulu (kölesi ve hizmetçisi) olursun; halbuki Allah Teâlâ, kendisinden başkasına kul olmanı sevmez. Ahirette bütün hakikatler ortaya çıkınca, her ibadet eden, ibadet ettiği kimseye, herkes sevdiğine katılır. O zaman hak, kendisine tâbi olanları yüceltir; bâtıl ise kendisine uyanları alçaltır. Allah Teâlâ'nın dışındaki her şey bâtıldır. Öyle ise ey kul, himmetini bu fâni dünyadan ve içindekilerden çekip bâki olan Rabb'ine bağla. Fâniyi bırak! Yüce ve ulu olan Allah'tan başka hiçbir şeye bağlanma!

İmam Kuşeyrî, *"O gün, hiçbirinin diğerine bir fayda ve zarar vermeye gücü yetmez ..."* âyetinin tefsirinde demiştir ki:

"Âyette şuna işaret edilmektedir: Kim kalbini, Allah'ın dışındaki varlıklara bağlar ve güzel halin hileli şeylerde, maddi şekil ve resimlerden yardım istemede zannederse, Allah bu kimselerin kalbinden rahmetini çeker, onları karışık halleriyle baş başa bırakır. Onlara o şekil ve resimlerden hiçbir fayda gelmez. Akıllarında, işlerini basiretle yürütecek bir şuur bulunmaz. Onların Allah'a dönüşleri de olmaz. Hem zorda kalıp Allah'a dönseler, Allah onlara merhamet etmez, onları sevmez ve kendilerine, 'Bu azabı, hak ettiğiniz işlerin cezasını çekin' der."[769]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Kuşeyrî'nin, "Allah'a dönseler, Allah onlara merhamet etmez" sözünün manası şudur: Onlar, önce Allah'ı

769 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât,* 5/187.

bırakıp bir mahlûka yönelip sığındılar; yaptıkları bir fayda ve netice vermeyince Allah'a döndüler. İşte o andaki dönüş kendilerine bir fayda vermez. Fakat, ölmeden önce, ileride tövbe edip Allah'a dönseler Allah tövbelerini kabul eder.

İmam Kuşeyrî yine tefsirinde demiştir ki: "Kıyamet günü Allah tarafından sorgulanma anında kulun rezil olması da şiddetli azap çeşitlerinden biridir. Bir haberde şöyle rivayet edilmiştir: "Cenâb-ı Hak, yarın kıyamet günü birtakım kulları hesaba çeker. Sorgu anında öyle utanırlar ki şöyle derler: Rabbimiz, keşke bize her türü azap ile azap etseydin de bu sorgulanma azabını çektirmeseydin!" [770]

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Gaflet Ehlinin Hali

Cenâb-ı Hak sonra, gafillerin halinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَاِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِمْ اٰيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالُوا مَا هٰذَاۤ اِلَّا رَجُلٌ يُر۪يدُ اَنْ يَصُدَّكُمْ
عَمَّا كَانَ يَعْبُدُ اٰبَاۤؤُ۬كُمْۚ وَقَالُوا مَا هٰذَاۤ اِلَّاۤ اِفْكٌ مُفْتَرًىۜ وَقَالَ الَّذ۪ينَ
كَفَرُوا لِلْحَقِّ لَمَّا جَاۤءَهُمْۙ اِنْ هٰذَاۤ اِلَّا سِحْرٌ مُب۪ينٌ ﴿٤٣﴾ وَمَاۤ اٰتَيْنَاهُمْ مِنْ
كُتُبٍ يَدْرُسُونَهَا وَمَاۤ اَرْسَلْنَاۤ اِلَيْهِمْ قَبْلَكَ مِنْ نَذ۪يرٍۜ ﴿٤٤﴾ وَكَذَّبَ الَّذ۪ينَ مِنْ
قَبْلِهِمْۙ وَمَا بَلَغُوا مِعْشَارَ مَاۤ اٰتَيْنَاهُمْ فَكَذَّبُوا رُسُل۪يࣞ فَكَيْفَ كَانَ نَك۪يرِ ﴿٤٥﴾

43. ***Onlara apaçık âyetlerimiz okunduğu zaman dediler ki: "Bu, sizi babalarınızın taptığı (putlardan) vazgeçirmek isteyen bir adamdan başkası değildir." Onlar ayrıca, "Bu Kur'an uydurulmuş bir yalandan başka bir şey değildir" dediler. İnkâr edenler, hak kendilerine geldiği zaman, "Bu, apaçık sihirden başka bir şey değil" dediler.***

---

770 Kuşeyrî, *a.g.e.*, 5/187.

44. *Halbuki biz onlara öyle okuyup ders alacakları kitaplar vermedik. Onlara senden önce bir uyarıcı da göndermedik.*

45. *Onlardan öncekiler de yalanlamışlardı. Hem bunlar, öncekilere verdiklerimizin onda birine ulaşmadılar. Böyle iken, peygamberimi yalanladılar. Beni inkâr etmenin sonu nasıl oldu, bir bak!*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Onlara apaçık âyetlerimiz okunduğu zaman,* yani kendilerine Kur'an'ın âyetleri okunduğunda müşrikler *dediler ki: 'Bu,* yani Muhammed (sallallahu aleyhi vesellem), *sizi babalarınızın taptığı* putlardan *vazgeçirmek isteyen bir adamdan başkası değildir.' Onlar ayrıca, 'Bu Kur'an,* Allah Teâlâ'ya aittir, diye *uydurulmuş bir yalandan başka bir şey değildir' dediler. İnkâr edenler, hak kendilerine geldiği zaman, 'Bu, apaçık sihirden başka bir şey değil' dediler."*

Kendilerine gelen haktan dönmek, büyük bir inkâra ve şiddetli bir gazaba düşüldüğüne delildir. Bunun için âyette, "inkâr edenler" denilerek onların inkârları tescil edildi. Onlara gelen hak, Kur'an veya Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem) getirdiği bütün şeyler ve davet ettiği bütün işlerdir. Kâfirler, bu hak ile mücadele etmekten âciz kaldıklarında, "Bu, sihir olduğu apaçık ortada olan bir şeydir!" dediler. Onlar, önce Kur'an'ın manasını, sonra lafzını ve i'câzını inkâr ettiler. Bunun için ona "sihir" dediler.

Devamındaki âyette Hak Teâlâ buyurdu ki: *"Halbuki biz onlara öyle okuyup ders alacakları kitaplar vermedik."* Yani biz, Mekke müşriklerine ders yapacakları, içinde şirkin doğru olduğunu bildiren deliller bulunan herhangi bir kitap vermedik. *"Onlara senden önce bir uyarıcı da göndermedik."* Yani onlara, eğer Allah'a ortak koşmazsanız azaba uğrarsınız diye kendilerini uyaran, onları şirke davet eden bir uyarıcı da göndermedik. Onların bu yaptığının hiçbir izahı yok. Öyle ise onlara bu şüphe nereden geldi? Bu, onların son derece cahil ve görüşlerinin saçma olduğunu göstermektedir.

Cenâb-ı Hak, sonra onları tehdit ederek şöyle buyurdu: *"Onlardan öncekiler de yalanlamışlardı."* Yani Mekke müşriklerinin peygamberini

yalanladığı gibi kendilerinden önce gelip geçmiş milletler de peygamberlerini yalanladılar. *"Hem bunlar, öncekilere verdiklerimizin onda birine ulaşmadılar."* Yani Mekke müşrikleri, önceki milletlere verdiğimiz uzun ömrün, maddi kuvvetin, çokça mal ve evlatların, sürekli nimetlerin ve beldelerde tanınmanın onda birine sahip değiller. *"Böyle iken,* o milletler de *peygamberimi yalanladılar. Beni inkâr etmenin sonu nasıl oldu bir bak!"* Yani beni inkâr edenlerin nasıl helâk olup yerle bir olduklarına bir bak. Onlar benim peygamberlerimi inkâr ettiklerinde, bu inkâr onları helâk edip köklerini kazıdı. Sahip oldukları onca malları ve evlatları, insanlar arasında yaygın itibar ve makamları kendilerine bir fayda vermedi. Öyle ise bu Mekke kâfirleri de onlarla inkâr ve inatta ortak olduklarından, onların başına gelen azabın bir benzerinin kendilerine gelmesinden sakınsınlar.

43-45. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Sadık kulların, insanlar tarafından yalanlanması, önceden beri var olan ve devam eden bir durumdur. Her kim veli olarak ortaya çıkar, insanları Allah'a çekip onları boş âdetlerinden çıkarırsa, birtakım insanlar, "Bu, uydurulmuş bir sihirdir; biz, önceki babalarımızdan böyle bir şey işitmedik!" derler. İnsanlar, zamanlarında bulunan velileri yalanladığında, onların bereketinden mahrum kalırlar. Böylece hırs, yorgunluk, endişe ve bitkinlik azabı içinde kıvranıp dururlar.

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Hikmet sahipleri ve veliler, manevi terbiye yolunun önderleridir. Onlar insanları Allah sevkettiğinde, onların akrabalarından ve dünya ehlinden kötü arkadaşları, 'İnsanları Allah'a ulaştırmaya kimin gücü yeter? Yaşadığın sürece dünya malı ve mülkü gereklidir!' gibi bir sürü şeyler söylerler. Öyle ki bu miskin derviş de bu tür nasihatlere kanar ve onlara meyleder, böylece helâk olup haktan sapar."

İmam Kuşeyrî, *"Halbuki biz onlara öyle okuyup ders alacakları kitaplar vermedik"* âyetinin tefsirinde de özetle şöyle demiştir: "Kalp erbabı ârifler, ilham ve feyiz yoluyla hakikatlerden bahsettiklerinde, konuştukları şeylere karşı onlardan bir delil istenmez. Kıble ehli müminler,

onlardan böyle bir delil isteyince, bu büyüklerin yolu, Cenâb-ı Hak, zaman içinde onlar adına bir cevap verene kadar, sükût edip kendilerine bir cevap vermemektir."[771]

Hayırlı işlerde muvaffak olmak sadece yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Tefekkür ve İbret

Cenâb-ı Hak sonra, tefekkür ve ibreti emrederek şöyle buyurdu:

قُلْ اِنَّمَٓا اَعِظُكُمْ بِوَاحِدَةٍۚ اَنْ تَقُومُوا لِلّٰهِ مَثْنٰى وَفُرَادٰى ثُمَّ تَتَفَكَّرُوا۠ مَا بِصَاحِبِكُمْ مِنْ جِنَّةٍۜ اِنْ هُوَ اِلَّا نَذِيرٌ لَكُمْ بَيْنَ يَدَيْ عَذَابٍ شَدِيدٍ ﴿٤٦﴾

46. Onlara de ki: "Ben size sadece tek bir şeyi öğütlüyorum: Allah için ikişerli ve tek tek kalkıp düşünün. Arkadaşınız Muhammed'de delilikten bir eser yoktur! O sadece şiddetli bir azap gelip çatmadan evvel sizi uyaran bir peygamberdir."

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Onlara de ki: Ben size sadece tek bir şeyi öğütlüyorum: Allah için ikişerli ve tek tek kalkıp düşünün."* Yani size tek bir şeyi öğüt olarak vereceğim. O da şudur: Allah için kalkın. Yani kavim ve kabile taraftarlığı için değil, sırf Allah rızası için, hakkı öğrenmek ve irşad olmak için kalkın. Buradaki kalkış manevi olup o, bir şeye kalp ile niyet edip yönelmektir.

Onun maddi olarak kalkmak olduğu da söylenmiştir. Bu da onların Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem) meclisinden kalkıp dağılmalarıdır. Her biri tek başına veya arkadaşıyla birlikte kalkarak düşünürler.

Âyetin manası şudur: Size bir öğüt vereceğim; eğer onunla amel ederseniz hakkı bulmuş ve cehaletten kurtulmuş olursunuz. O da çekişme ve taklitten yüz çevirerek, sırf Allah rızası için ikişerli veya tek

771 bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/188.

tek meclisten kalkmanızdır. Çünkü izdiham, düşünceyi dağıtır, sözü karıştırır, söyleneni güzelce almayı ve anlamayı engeller, onda insaf az, haktan sapma çok olur. Kalkın ve sonra Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] ve onun getirdiklerinin hakkında düşünün; tâ ki onun hak olduğunu anlayasınız.

İki kişinin beraberce kalkıp düşünmesine gelince, onlar, onun durumunu birlikte düşünürler, her biri ulaştığı düşünceyi arkadaşına arzeder, ikisi birlikte onun hakkında doğru ve insaflı bir şekilde düşünür; böylece bu doğru düşünce onları hak olanı bulmaya götürür. Tek başına düşünen kimse de aynı şekilde, kendi içinde düşünür ve sonra fikrini aklına arzeder.

"Sizler insafla düşündüğünüz zaman, şunu yakînen bilirsiniz ki *arkadaşınız Muhammed'de delilikten bir eser yoktur!*" Bu durum, şu âyette de ifade edilmektedir:

"Onlar düşünmediler mi? Arkadaşları Muhammed'de delilikten bir eser yoktur." (A'râf 7/184).

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: Nefsiniz size, peygamberleri yalanlamayı güzel gösterdiği zaman iyice düşünün, onlarda sizin kendisi hakkında ortaya attığınız iddiadan bir eser görüyor musunuz? İşte Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem]! Sizler, 'O bir sihirbazdır' dedinizi; peki, onun hallerinde, fiillerinde ve sözlerinde sihrin eserleri nerede, onda böyle bir şey var mı? Sizler onun için, 'Bu bir şairdir' dediniz; peki, onun sözünde şiirin hangi kısmı vardır? Siz onun için, 'Bu bir delidir!' dediniz; peki, o ne tür bir delilik yaptı? Bunlara cevap vermekten âciz kaldığınızda, onun, davasında doğru olduğunu itiraf etmeniz gerekmez mi?"[772]

Âyet şöyle bitiyor: *"O sadece şiddetli bir azap gelip çatmadan evvel sizi uyaran bir peygamberdir."* Yani o, sizi, şiddetli bir azabın öncesinde uyaran bir peygamberdir. Bu azap, ahiret azabıdır. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bu konuda şöyle buyurmuştur:

"Ben, kıyametin hemen öncesinde gönderildim."[773]

772 bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/189.

773 Ahmed, *Müsned*, 2/50; Beyhakî, *Şuabü'l-Îmân*, nr. 1199. Aynı konuda biraz değişik lafızla bk. Buhârî, Rikâk, 39 (nr. 6504); Müslim, Fiten, 133.

46. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

İbret ile yapılan tefekkür, iman bağını kuvvetlendirir; basiretle yapılan tefekkür ise ihsan bağını kuvvetlendirir.

Bir insan, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] durumunu anlamak için önce, kendisi, hiç kimseden ders almamış ve herhangi bir kitap okumamış ümmî iken, getirdiği ledünnî ilimler ve rabbânî sırlar üzerinde düşünmelidir. Ayrıca, onun önceki milletlere ve birbirinden farklı dinlere dair haber verdiği konular üzerinde düşünmelidir.

Ayrıca, onun gayba (geleceğe) ait verdiği haberlerin söylediği gibi çıkması, eliyle ortaya çıkan mucizeler, kendisinin sahip olduğu güzel ahlâk, temiz huylar, Cenâb-ı Hakk'ı müşahede ile birlikte, halkın yönetimi ve idaresiyle meşgul olması üzerinde iyice düşünmelidir. Bütün bunlar, sadece rabbânî bir emir ve ilâhî bir destekle güç yetirilecek işlerdir. Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] kalbinde peygamberlik nurları parlayınca, onlarla rubûbiyyet nurlarına yükseldi.

İnsan ayrıca, göklerin ve yerin harika nizamı, düzeni ve intizamı, sevk ve idaresi üzerinde düşünerek onların yaratıcısının büyüklüğünü anlar.

İnsan, Allah'ı tanıyan bir terbiye şeyhinin eline düşerse, şeyh onu, müşahede halindeki tefekküre ulaştırır, o zaman kalp kâinata bakmaktan uzaklaşır, sadece bütün varlıkları yaratanla yetinir. Allah, kendisiyle hiçbir şey yok iken mevcuttu; O şimdi de ezelde olduğu haldedir.

Peygamberler Halktan Ücret İstemez

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] üzerindeki suçlamayı ortadan kaldırmak için, onun, yaptığı davet ve uyarıya karşılık bir ücret almadığını belirterek şöyle buyurdu:

قُلْ مَا سَاَلْتُكُمْ مِنْ اَجْرٍ فَهُوَ لَكُمْ اِنْ اَجْرِيَ اِلَّا عَلَى اللّٰهِ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ

شَيْءٍ شَهِيدٌ ﴿٤٧﴾

47. De ki: "Ben sizden herhangi bir ücret istemişsem, o sizin olsun. Benim ücretim sadece Allah'a aittir. O, her şeye şahittir."

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"De ki: Ben sizden herhangi bir ücret istemişsem, o sizin olsun."* Yani ben, sizi uyarmama ve peygamberliği tebliğ etmeme karşılık sizden herhangi bir ücret istemedim. Çünkü böyle bir şey olsaydı beni, malınıza tamah etmekle suçlardınız. Böyle bir şey olmadı. Eğer sizden bir şey istemişsem, o şey sizin olsun. *"Benim* bu konudaki *ücretim sadece Allah'a aittir. O, her şeye şahittir."* O benim, size yaptığım nasihat ve O'na davet konusunda, kendisinden başka kimseden bir ücret talep etmediğimi bilir.

47. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Daha önce çokça geçti, gerçekten, insanları Allah'a davet eden kimselerin, insanların elindeki mala tamah etmekten bütün güçleriyle uzak durmaları gerekir; isterse o mala ileri derecede ihtiyaçları olsun. Çünkü onların insanlara tam fayda vermesi, sadece dünya malından gönüllerini tamamen çektikten ve insanların elindeki şeylerden bütünüyle uzak durduktan sonra olur. Bu durum gerçekleşince, Allah Teâlâ onları, hak yolda bir delil yapar, onlarla bâtılı yok eder. Aşağıdaki âyette buyrulduğu gibi:

قُلْ اِنَّ رَبّ۪ي يَقْذِفُ بِالْحَقِّۚ عَلَّامُ الْغُيُوبِ ﴿٤٨﴾ قُلْ جَٓاءَ الْحَقُّ وَمَا يُبْدِئُ
الْبَاطِلُ وَمَا يُع۪يدُ ﴿٤٩﴾ قُلْ اِنْ ضَلَلْتُ فَاِنَّمَٓا اَضِلُّ عَلٰى نَفْس۪يۚ وَاِنِ
اهْتَدَيْتُ فَبِمَا يُوح۪ٓي اِلَيَّ رَبّ۪يۜ اِنَّهُ سَم۪يعٌ قَر۪يبٌ ﴿٥٠﴾

48. De ki: "Şüphesiz, Rabbim gerçeği ortaya koyar. O, bütün gaybı en iyi bilendir."

49. De ki: "Hak geldi; artık bâtıl ne bir şey ortaya koyabilir ne de geri getirebilir."

50. ***De ki: "Eğer ben haktan sapmışsam, kendi zararıma sapmış olurum. Şayet hidayeti bulmuşsam, bu da Rabbim'in bana vahyettiği sayesindedir. Şüphesiz, O, her şeyi işitendir, kuluna çok yakındır."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"De ki: Şüphesiz, Rabbim gerçeği ortaya koyar."* Yani Allah, vahiyle hakkı ortaya koyar, onu, inkâr ve şüpheden oluşan bâtılın üzerine atar, bâtılı temizleyip hakkı ortaya koyar.

Yahut Allah, hakkı bütün âleme yayar. Bu durumda âyet, İslâm'ın her yana yayılacağına dair bir vaattir.

Âyete şu mana da verilmiştir: Allah hakkı, peygamberlerine indirir, onların kalbine atar.

Sonra, bu Rabb'i şöyle tanıttı: *"O, bütün gaybı en iyi bilendir."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"De ki: Hak geldi* yani İslâm veya Kur'an geldi; *artık bâtıl ne bir şey ortaya koyabilir ne de geri getirebilir."* Yani bâtıl yok olup ortadan kalktı. Çünkü bir şeyi yeniden ortaya koymak veya onu iade etmek diri olan kimsenin özelliğidir; bunların olmayışı, tam manasıyla yok olmaktır.

Âyetin manası şudur: Hak geldi, bâtıl yok oldu. Şu âyet de bu durumu ifade etmektedir:

"Hak geldi, bâtıl yok olup gitti" (İsrâ 17/81).

Müfessir Kevâşî demiştir ki: "Âyetin manası şudur: Hakkın gelmesiyle bâtıl çekip gitti; artık onun yeni bir şeyi ortaya koyma, öncekini geri getirme diye bir imkânı kalmadı."

Kevâşî sonra demiştir ki: "Bu, bir durumu temsil ile anlatmaktır. Bir adama kimse yönelmediğinde ve itimat etmediğinde, 'Artık o, yeni bir şey ortaya koyamaz, eski halini geri getiremez' denir."

Herevî demiştir ki: "Âyette geçen bâtıl, İblîs'tir. Buna göre mana şudur: İblîs, hiçbir şeyi yeniden yaratamaz ve öldükten sonra da tekrar diriltemez. Allah Teâlâ ise dilediğini yeniden yaratır ve öldükten sonra diriltir. Âyette geçen 'el-Mübdiü', yaratıcı, 'el-Muîd' ise öldükten sonra dirilten manasındadır."

Özetle âyette, bâtılın yok olup gittiği ve onun yeniden ortaya çıkacak halinin kalmadığı belirtiliyor.

Abdullah b. Mesud [radıyallahu anh] şöyle rivayet etmiştir: "Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] fetih günü Mekke'ye girdiğinde Kâbe'nin etrafında putlar vardı. Allah Resûlü elindeki çubukla putların başına vurdu, her biri baş aşağı yere düştü. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] bu sırada şu âyetleri okuyordu: *'Hak geldi, bâtıl yok oldu. Hem bâtıl yok olmaya mahkûmdur'* (İsrâ 17/81). *'De ki: Hak geldi; artık bâtıl ne bir şey ortaya koyabilir ne de geri getirebilir'*" (Sebe' 34/49).[774]

Müşrikler Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], "Sen babalarının dinini terketmekle sapıttın!" dediklerinde, Allah Teâlâ şöyle buyurdu:

"De ki: 'Eğer ben haktan *saparsam, kendi zararıma sapmış olurum;* haktan sapmamın vebali ve cezası bana aittir. *Şayet hidayeti bulmuşsam, bu da Rabbim'in bana vahyettiği sayesindedir."* Yani bu, O'nun vahiyle bana doğruyu göstermesi ve beni doğru yolda tutmasıyladır.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] son cümleyi ilk cümlesine uygun olarak söyleseydi şöyle diyecekti: "Eğer doğru yola girmişsem, kendi iyiliğime girmiş olurum." Şu âyette geçtiği gibi:

"Kim doğru yola girerse bu kendi iyiliğinedir; kim de hak yoldan saparsa sadece kendi zararına sapmış olur" (Zümer 39/41). Tefsirini yaptığımız âyette ise bu iki durum birbirine zıt şekilde söylenmiştir. Çünkü kişiye zarar veren her şey nefsinden kaynaklanır; ona fayda veren şeyler ise Rabb'inin doğruyu göstermesi ve onu bu yolda muvaffak etmesiyledir. Mükellef kulun bütün işlerinde hüküm budur. Allah Teâlâ'nın, bu durumu Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] kendisine nisbet ederek söylemesini emretmesi, onun dışındaki insanlara ilâhî hükmü öğretmek içindir. Zira o kadar büyük derecesiyle birlikte Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] için durum böyleyse, başkası için nasıl olur bir düşün!

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz, O,* size söylediğim *her şeyi işitendir,* bana ve size *çok yakındır;* sizin gizlediğiniz ve açıktan yaptığınız bütün işlerinizin karşılığını verir."

774 bk. Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/164; ayrıca bk. Buhârî, Mezâlim, 32 (nr. 2478); Müslim, Cihâd, 87.

48-50. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Hak, Allah Teâlâ'yı bilmektir; bâtıl ise Allah'ı tanımamaktır. Yahut Allah'ın dışındaki her şey bâtıldır. Kul için Allah'ı tanıma gerçekleşince, O'nun dışındaki her şey ondan uzak olur, gözünden silinip gider; varlık âleminde sadece yüce Allah kalır. Bu konuda şair şöyle demiştir:

"Sadece Allah kaldı, varlıklardan hiçbir şey kalmadı. Artık o noktada, kişiye ulaşmış veya ayrı kalmış hiçbir şey yoktur. Müşahede delili, bana bunu gösterdi. Ben onu görünce, kendi gözümü değil onun gözünü gördüm."

Ebû Tâlib-i Mekkî'ye ait *Kûtü'l-Kulûb*'da, âyetin tefsirinde şöyle denmiştir: "Hak geldiğinde, bâtılı ortadan kaldırdı ve onu eski haline döndürdü. Böylece başlangıç ve sonuç itibariyle işin hakikatini ortaya koydu. Yani bâtılın ilk olarak çıkışını ve sonuçta kula getirdiği hükümleri açıp gösterdi. Diğer bir ifadeyle hakkın nuru, bâtılın hakikatini, sonuçta getirdiği zararını ve onun bizâtihi kötü olduğunu açıp ortaya koydu. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Kim, hak üzere ve Hz. Peygamber'in sünnetine sımsıkı sarılmış halde iken, kendisine iftira ile yanlış ve bid'at yolda olduğu söylenirse, kendisine iftira atan kimseye âyette geçtiği gibi şöyle desin:

"Eğer ben haktan sapmışsam, kendi zararıma sapmış olurum. Şayet hidayeti bulmuşsam, bu da Rabbim'in bana vahyettiği sayesindedir. Şüphesiz, O, her şeyi işitendir, kuluna çok yakındır."

Kâfirlerin Ahiretteki Pişmanlık ve Perişanlıkları

Cenâb-ı Hak sonra, zamanında (dünyada) iman etmeyenlerin ahiretteki pişmanlıklarını anlatarak şöyle buyurdu:

وَلَوْ تَرٰٓى اِذْ فَزِعُوا فَلَا فَوْتَ وَاُخِذُوا مِنْ مَكَانٍ قَرِيبٍۙ ﴿٥١﴾ وَقَالُٓوا اٰمَنَّا
بِهٖۚ وَاَنّٰى لَهُمُ التَّنَاوُشُ مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍۚ ﴿٥٢﴾ وَقَدْ كَفَرُوا بِهٖ مِنْ قَبْلُۚ

وَيَقْذِفُونَ بِالْغَيْبِ مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍ ﴿٥٣﴾ وَحِيلَ بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ مَا يَشْتَهُونَ
كَمَا فُعِلَ بِأَشْيَاعِهِمْ مِنْ قَبْلُ إِنَّهُمْ كَانُوا فِي شَكٍّ مُرِيبٍ ﴿٥٤﴾

51. Sen onları, korkuya kapıldıklarında bir görsen! Artık kaçıp kurtulma imkânı yoktur ve yakın bir yerden yakalanmışlardır.

52. Azabı gördüklerinde, "Ona inandık" derler ama onların uzak yerden *(dünyadan)* ***imanı elde etmeleri nasıl mümkün olur?***

53. Halbuki daha önce onu inkâr etmişlerdi ve uzak bir yerden gayb hakkında atıp tutuyorlardı.

54. Artık kendileriyle arzu ettikleri şey arasına perde çekilmiştir; tıpkı daha önce benzerlerine yapıldığı gibi. Gerçekten onlar, derin bir şüphe içindeydiler.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed yahut görme kabiliyetine sahip kimse! *Sen onları,* öldükten sonra dirilme için sûra üfürülme anında *korkuya kapıldıklarında bir görsen!* O anda çok korkunç bir durum görürdün. *Artık* onlar için *kaçıp kurtulma imkânı yoktur,* kaçacak yer bulamazlar. Allah'ın yakalamasından ve azabından kaçıp kurtulamazlar. *Ve onlar,* ateşe atılmak için *yakın bir yerden yakalanmışlardır."* Mahşerde yakalanıp cehennemin dibine atılacaklardır.

Âyete şu mana da verilmiştir: Onları ölüm anında korktukları vakit bir görsen! Ondan kaçış imkânı yoktur. Onlar, yerin üzerinde yakalanıp içine yani toprağa sokulacaklardır.

Bir diğer mana: O kâfirleri, Bedir günü dehşetle korktuklarında bir görseydin! Bedir çölünde yakalanıp öldürülerek hemen yakın bir yerdeki Kalip Kuyusu'na atıldılar.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar azabı gördüklerinde, 'Ona,* Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] yahut Allah'a veya Kur'an'a

inandık' dediler. *Onların uzak yerden* yani dünyadan *imanı elde etmeleri nasıl mümkün olur?"*

Mana şudur: Onlar, bu durumda nasıl tövbe edecekler? Tövbenin zamanı geçti, yeri uzakta kaldı. Halbuki tövbe onlara yakındı. Tövbe dünyada kabul edilir; dünya ise ahiretten çok uzakta kaldı.

Şöyle de denmiştir: Âyet, onların olmayacak bir şeyi talep etmelerini temsil yoluyla anlatmaktadır. Onlar, müminlerin dünyadaki imanları onlara fayda verdiği gibi, kendilerinin de o andaki imanlarının fayda vermesini istemektedirler. Bu ise kabul edilmekten çok uzak bir istektir. Onların hali, başkasının aldığı 1000 metrelik yolu bir adımda almak isteyen kişinin haline benziyor.

Âyetin manası şudur: Vakti geçtikten sonra yapılan bir iman kabul edilmez.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Halbuki daha önce,* azap başlarına gelmeden veya dünyada ölmeden önce *onu inkâr etmişlerdi ve uzak bir yerden gayb hakkında atıp tutuyorlardı."* Yani onlar, dünyada hakkı inkâr ettiler ve gayb hakkında kendi zanlarına göre yalan şeyler söyleyip durdular. Mesela, "Öldükten sonra dirilmek, hesaba çekilmek, cennet ve cehennem yoktur" dediler. Bütün bunları, haktan ve doğrudan uzak bir halde söylediler.

Yahut onların, uzaktan atıp tutmaları, Resûl-i Ekrem'den [sallallahu aleyhi vesellem] hakkında söyledikleri "şair, sihirbaz, yalancı" gibi sözleridir. Bu sözler, bilmediği bir konuda atıp tutmaktır. Çünkü onlar, Hz. Peygamber'den [sallallahu aleyhi vesellem] herhangi bir sihir, şiir ve yalan görmediler. Onlar, Allah Resûlü'nün asıl haline çok uzak şeyler söylediler. Halbuki onlar Resûlullah'ı [sallallahu aleyhi vesellem] sadece doğru, güvenilir ve ileri seviyede akıllı bir kimse olarak tanıyorlardı.

Son âyette şöyle buyruluyor: *"Artık kendileriyle arzu ettikleri şey arasına perde çekilmiştir."* Yani onlarla, o gün imanın fayda vermesi, ateşten kurtulmaları ve cennet nimetlerini elde etmeleri gibi arzu ettikleri şeylerin arasına engel konmuştur. Artık bu isteklerine ulaşmaları mümkün değildir.

Yahut onların dünyaya geri dönme istekleri engellenmiştir. Nitekim onların bu istekleri, diğer bir âyette şöyle belirtilmiştir:

"Bizi dünyaya geri döndür de salih amel yapalım!" (Secde 32/12).

Âyetin devamı şöyle: *"Tıpkı daha önce benzerlerine yapıldığı gibi!"* Yani kendilerinden önceki kâfirlerden benzerlerine yapıldığı gibi onlara da engel konuldu. Onlarla, istedikleri iman ve salih amel arasına ölümle engel kondu. Bütün bunlar, gelecekte olacak işlerdir, fakat olması kesin olduğu için sanki geçmişte olmuş gibi ifade edildi.

Âyet şöyle bitiyor: *"Gerçekten onlar,* Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] durumu ve öldükten sonra dirilme konusunda *derin bir şüphe içindeydiler."* Âyette, "Allah, şüpheden dolayı azap etmez" diyenlerin bu düşüncelerine bir ret vardır. Bu açıklama Nesefî'ye aittir.[775]

51-54. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bir grup insan, yakîn sahibi âriflerin sohbetine katılarak imanın hakikatine ulaşmaktan ve onun terbiyesini almaktan uzak kaldılar. Ölümden sonra, düşük makamları ve Allah'tan uzak halleri ortaya çıkınca, "Biz de âriflerin haline iman ettik ve yakînen inandık" dediler. Onlar, uzak bir mekândan bu hali nasıl ede edecekler?

Bir grup insan da boş ve kusurlu işlerle meşgul oldular, kısacık ömürlerini şehvetlerine ve nefsanî hazlarına sarfettiler, dünyanın meşgale ve süslerine daldılar, böylece ciddi olarak amel ve kulluktan uzak kaldılar. Dünya günleri tükenince, onlarla, yüksek derece ve mertebelere ulaşmak için vakitlerini değerlendirme ve saatlerini ibadetle mâmur etme arzularının arasına engel kondu. İşte o noktada pişmanlık başlar, fakat pişman olmak fayda vermez; güzel amel yapmak için dünyaya geri dönülmek istenir, ancak bu talep dinlenmez.

İmam Kuşeyrî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Onlar, tövbe kapıları kapatıldığı zaman tövbe ettiler, bütün sebepler (ve ümitler) kesildiği vakit pişman oldular. Bu noktada pişmanlıkla beraber üzüntüden başka bir şey yoktur. O andaki pişmanlık fayda vermez.

775 bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/482.

Kim işlediği kusurları hafife alır, gafletinden uyanmaz ve haddi aşarsa bir kere kusurları affedilir. O kimsenin kalbi iyice katılaşır, kötü edepte haddi aşar ve bu haddi aşma ileri dereceye ulaşırsa, Cenâb-ı Hak onu reddeder, kendisini uzaklık perdesi içine atar. Bundan sonra onun duası kabul edilmez, ağlamasına acınmaz. Bu konuda biri şöyle demiştir:

"Senden sonra, ağlamak için gözü bırak ağlasın; artık önceki sefa günlerine geri dönüş yoktur!"[776]

Bir grup insan da bütün gayret ve güçleriyle ibadete koyuldular; yüce Mevlâ'ları için yaptıkları az veya çok, hiçbir şeyle yetinmediler, ömür sermayesini fırsat bilip en güzel şekilde değerlendirdiler. Onları herhangi bir ev ve yurt Allah'tan alıkoymadı. Onlar, bütün vakitlerini zikir, fikir, ibret ve basiret üzere tefekkürle mâmur ettiler. Nihayet bu hal içinde ebedî kalış yurdu olan ahirete vardılar. Onlar, kullar içinden seçilmiş en hayırlı kimselerdir. Allah Teâlâ, onların bereketiyle dünya ehlinden zorluk ve sıkıntıları uzaklaştırır, kalplerinden perdeleri kaldırır.

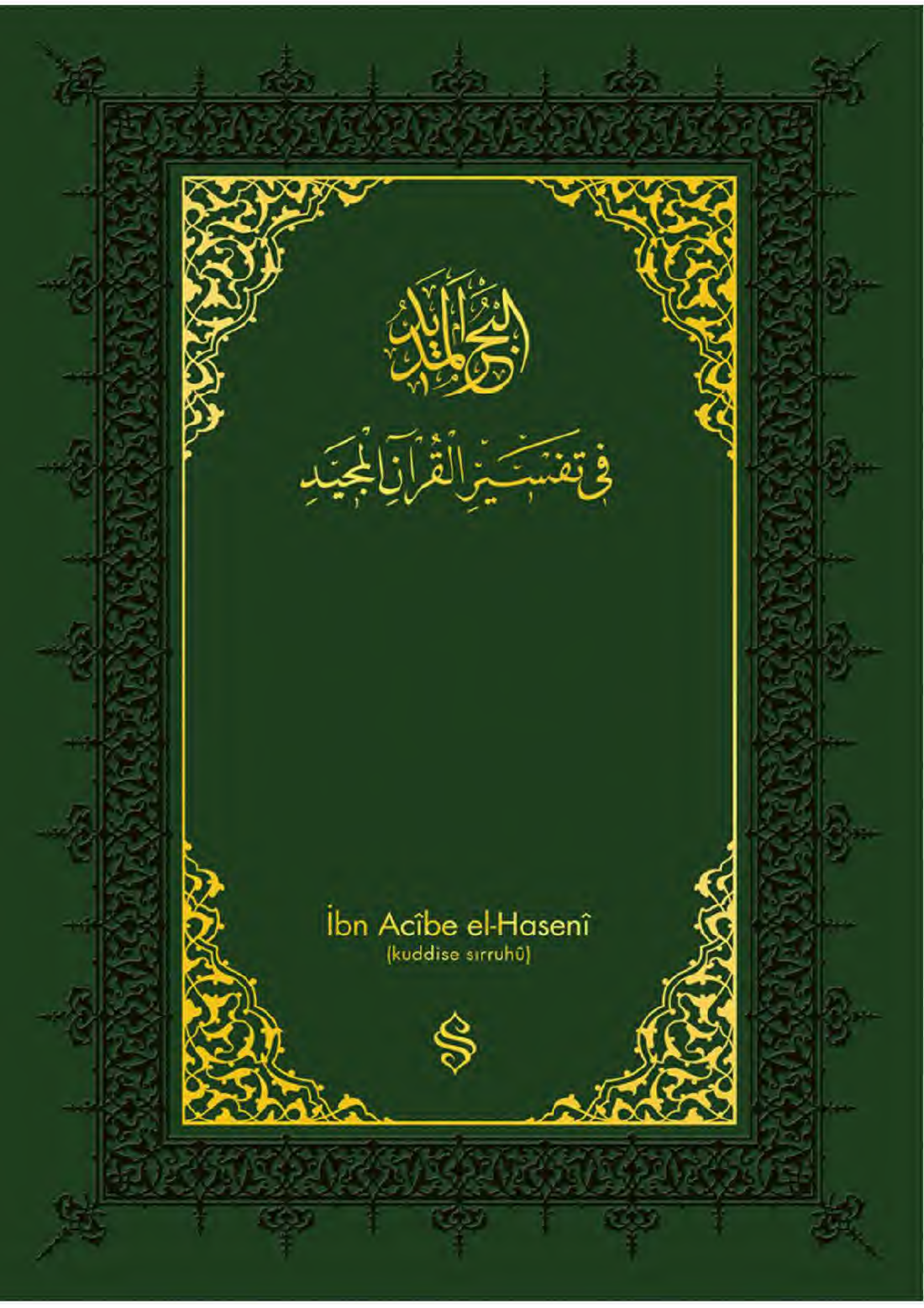
Bir grup insan da yakîne ulaşmış âriflerin sohbetine girerek gerçek iman makamına ulaştılar ve onun terbiyesini elde ettiler. Nihayet müşahede makamına yükseldiler. Onlar için, gözleri aydın edecek şeylerden nelerin hazırlandığını insanlardan kimse bilmez. Allah Teâlâ, lutuf ve keremiyle bizleri de onların seçkinlerinden yapsın.

Allah Teâlâ peygamberi ve habibi Muhammed'e, onun âline ve ashabına salât ve selâm etsin.

Sebe' sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

---

776 bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/190.

البحر المديد
في تفسير القرآن المجيد
İbn Acîbe el-Hasenî
(kuddise sırruhû)